

Makale

Türkiye’de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik
Düşünce Ustası: Sosyolog Behice Boran
Hayriye Erbaş

İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi
Hayatında Necip Fazıl
Funda Çoban

Anayasal Kuruluş Konusunda Kapanmayacak
Tartışma: Hannah Arendt ve Carl Schmitt’te
Kurucu İktidar Sorunu
Dinçer Demirkent

Post-Modern Paradigmanın Kısacasında Tüketim
Toplumunu ve Eleştirisi
Orkun Saip Durmaz

Kimlikten *Kim*’liğe: Rizopolitik
Ruhtan Yalçiner

Tek Parti Dönemi Türkiye’sinde Kadro Hareketinin
Kırsal Kalkınmaya Bakışı: Karl Kautsky’nin Görüşleri
Çerçevesinde Bir Değerlendirme
Özgür Teoman

Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenme: Piyasacı ve
Muhafazakâr
Ş. Erhan Bağcı

Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Sosyal Refah
Uygulamaları
İdil Safiye Soyseçkin

Genel Sağlık Sigortası ve Gelir Testi:
Statü Eşitsizliğinden Gelir Eşitsizliğine
Nail Dertli

Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal
Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin
Tarihi Açısından Bir Değerlendirme
Onur Can Taştan

Yorum

2015 Sonuna Doğru Dünya Ekonomisine Dair
Notlar
Ali Rıza Güngen

Erdoğan “400 Milletvekili Verseler Böyle Olmazdı”
Dedi mi Demedi mi?
Kerem Altıparmak

In Memoriam

Prof. Dr. İsmail Türk’ün Anısına
Tuncer Bulutay

İsmail Türk’ün “Güler Yüzlü Toplum”u
Abuzer Pınar

Kitap inceleme

1916 Ankara Yangını
Canberk Gürer

mülkiye dergisi

mülkiye dergisi
2015 39(3)

tema

Düşünce ve Politika

Hayriye Erbaş
Funda Çoban
Dinçer Demirkent
Orkun Saip Durmaz
Ruhtan Yalçiner
Özgür Teoman
Ş. Erhan Bağcı
İdil Safiye Soyseçkin
Nail Dertli
Onur Can Taştan

Ali Rıza Güngen
Kerem Altıparmak
Tuncer Bulutay
Abuzer Pınar
Canberk Gürer

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2015 39(3)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Erdal Eren

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Meltem Kayıran

Editör Yardımcıları

Nisan Kuyucu

Özge Özkoç

Recep Aydın

Yazı İşleri Müdürü

Benan Eres

Koordinasyon

Hatice Ayrancı

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyedergi.org - e-posta: mulkiye@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Alsu Yalçıntaş

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın

Baskı

Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi

1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1

İskitler-Ankara

Basım tarihi:

30.Eylül.2015

Güz 2015 39(3)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve TÜBİTAK-ULAKBİM, ASOS Index ile EBSCO veritabanlarıncı taranmaktadır.

DANIŐMA KURULU

Fethi Açıkel (AÜ SBF)
Gölseren Adaklı (AÜ İLEF)
Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF)
Sina Akőin (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF)
Kerem Altıparmak (AÜ SBF)
İlker Ata (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletifim
Fakóltesi)
Ahmet Murat Aytat (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakóltesi)
Gamze avdar (Colorado Eyalet
Üniversitesi)
Nur Betöl elik (AÜ İLEF)
Gölten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF)
Bölent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı İğsiz (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaőođlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)

Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haőim Köse (AÜ SBF)
Bilsay Kuru (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Őennur Özdemir (AÜ SBF)
Alev Özkazanç (AÜ SBF)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İşletme Fakóltesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Gölay Toksöz (AÜ SBF)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz ulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi,
Bölge alıőmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Ferda Dönmez Atbaőı (AÜ SBF)
Serdal Bahçe (AÜ SBF)
Pınar Bedirhanıoğlu (ODTÜ İİBF)
Fatma Umut Beőpınar (ODTÜ BBF)
Can Umut iner (AÜ SBF)
Aslı Çırakman (ODTÜ İİBF)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal
Üniversitesi İİBF)
Ersin Embel (AÜ SBF)
Benan Eres (AÜ SBF)
Hakan Ergöl (Hacettepe Üniversitesi
İletifim Fakóltesi)

Ece Göztepe (Bilkent Üniversitesi HF)
Nizam Önen (Mustafa Kemal
Üniversitesi İİBF)
Pınar Melis Yelsalı Parmaksız (AÜ SBF)
Burcu Sümer (AÜ İLEF)
Nejat Ulusay (AÜ İLEF)
İlhan Uzgel (AÜ SBF)
İpek Eren Vural (ODTÜ İİBF)
Zafer Yılmaz (AÜ SBF)

İçindekiler

Yeni sayıda... - 1

Makale

Türkiye’de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik Düşünce Ustası:

Sosyolog Behice Boran - 5

Hayriye Erbaş

İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl - 59

Funda Çoban

Anayasal Kuruluş Konusunda Kapanmayacak Tartışma: Hannah Arendt ve Carl Schmitt’te Kurucu İktidar Sorunu - 89

Dinçer Demirkent

Post-Modern Paradigmanın Kısacasında Tüketim Toplumu ve Eleştirisi - 123

Orkun Saip Durmaz

Kimlikten *Kim*’liğe: Rizopolitik - 151

Ruhtan Yalçiner

Tek Parti Dönemi Türkiye’inde Kadro Hareketinin Kırsal Kalkınmaya Bakışı:

Karl Kautsky’nin Görüşleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme - 189

Özgür Teoman

Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenme: Piyasacı ve Muhafazakâr - 211

Ş. Erhan Bağcı

Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Sosyal Refah Uygulamaları - 245

İdil Safiye Soyseçkin

Genel Sağlık Sigortası ve Gelir Testi: Statü Eşitsizliğinden

Gelir Eşitsizliğine - 271

Nail Dertli

Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin Tarihi Açısından Bir Değerlendirme - 305

Onur Can Taştan

Yorum

2015 Sonuna Doğru Dünya Ekonomisine Dair Notlar - 343

Ali Rıza Güngen

Erdoğan “400 Milletvekili Verseler Böyle Olmazdı” Dedi mi Demedi mi? - 349

Kerem Altıparmak

In Memoriam

Prof. Dr. İsmail Türk’ün Anısına - 353

Tuncer Bulutay

İsmail Türk’ün “Güler Yüzlü Toplum”u - 357

Abuzer Pınar

Kitap İncelemesi

1916 Ankara Yangını - 361

Canberk Gürer

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları - 365

Yeni sayıda...

Mülkiye Dergisi, 50. yılına yaklaşan zengin bir içerik ve geniş bir konu yelpazesıyla karşınızda. 2015 yılının ilk iki sayısında “Devlet ve Halkları” ve “İsyan, Direniş ve Toplumsal Hareketler” temaları kapsamında dergimize gelen yazılar öyle çoktu ki, tema dışı yazılara yeterince yer verememiştik. Bu nedenle Eylül sayısı için belli bir temaya ilişkin bir yazı çağrısı yapmadık. Bu sayı için yayına hazır olan makaleleri değerlendirdiğimizde yazıların “Düşünce ve Politika” başlığı altında ele alınabilecek anlamlı bir bütünlük oluşturduğunu gördük. Behice Boran’dan Kautsky’ye, Necip Fazıl’dan Hannah Arendt’e Türkiye ve dünyadan birçok düşünürün eserleri çerçevesinde yapılan analizler düşünce dünyasının önemli isimleri üzerinden bir tartışma yürütürken; eğitimden sosyal güvenliğe, tarımdan kadın istihdamına geniş bir alanda uygulanan politikaların analizleri düşünceden politikaya doğru bir yol izliyor.

Dergimizin ilk iki makalesi Türkiye düşünce dünyasının iki önemli ismine ilişkin analizleri içeriyor. Hayriye Erbaş, “Türkiye’de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik Düşünce Ustası: Sosyolog Behice Boran” başlıklı makalesinde Behice Boran’ın eserlerini hem o dönemin sosyal bilimler ve sosyolojisi açısından anlamı; hem de sonraki yıllarda gerçekleştirilen çalışma ve tartışmalara katkısı açısından değerlendirerek Behice Boran’ın özgün sosyoloji anlayışını ortaya koyuyor. Makale Türkiye’de sosyologlar arasında Behice Boran’ın sosyoloji anlayışına ilişkin olarak yapılan tartışmaya bir katkı sunması açısından da önem taşıyor. Funda Çoban ise Türkiye’de çok tartışılan şairlerden birisi olan Necip Fazıl Kısakürek’i Türkiye siyasal düşüncesi içerisindeki konumu açısından ele alıyor ve “İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl” başlıklı makalesinde Necip Fazıl’ın siyasal İslam’ın bir ideologu değil, taşıyıcısı olduğunu iddia ediyor.

Diğer Demirkent, “Anayasal Kuruluş Konusunda Kapanmayacak Tartışma: Hannah Arendt ve Carl Schmitt’te Kurucu İktidar Sorunu” başlıklı makalesinde, modern kurucu iktidar kavramının temeli olan devrimleri ve kuramsal mucidi olan isimleri, birbirine karşıt konumlardan ele alan bu iki düşünürün görüşleri çerçevesinde kurucu iktidar kavramını daha zengin bir kavramsal çerçeve içine yerleştirerek tartışıyor. Kurucu iktidarı halk egemenliği kavramıyla birlikte düşünmeyi öneren Demirkent, kurucu iktidar tartışmasının demokrasiyle birlikte düşünüldüğü anda bizleri kurulu düzen hakkında, devrimcilik ya da muhafazakârlık uçları arasında açık bir pozisyon almaya sevk ettiğini göstererek önemli bir tartışmaya kapı açıyor.

“Post-Modern Paradigmanın Kısacasında Tüketim Toplumu ve Eleştirisi” başlıklı makalesinde Orkun Saip Durmaz, tüketim toplumu kavramının post-yapısalcı sosyoloji literatüründeki kavramsallaştırmasını eleştirerek sermaye birikim modellerine ve sınıflar mücadelesine merkezi bir rol atfetmeksizin tüketim toplumuna ilişkin yapılan bir analizin eksik kalacağını iddia ediyor. Durmaz, tüketim olgusunu ve tüketim toplumu kavramını kapitalist ilişkiler bağlamında ele alarak tüketimi tarihsel süreçte sermaye birikim stratejileri ve sınıf mücadelesi içerisindeki yeri bakımından değerlendiriyor.

Düşünce dünyasına dair çalışmalardan bir diğeri, Ruhtan Yalçınar’ın “Kimlikten *Kim*’liğe: Rizopolitik” başlıklı makalesi. Bu makalede Simondon, Deleuze ve Heidegger gibi düşünürlerin çalışmalarından yola çıkılarak kimlik konusundaki tartışmalara bir katkı sunuluyor.

Özgür Teoman’ın “Tek Parti Dönemi Türkiye’inde Kadro Hareketinin Kırsal Kalkınmaya Bakışı: Karl Kautsky’nin Görüşleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme” başlıklı makalesi, 1930’lu yıllarda Türkiye’de Kadro Dergisi çatısı altında örgütlenen bürokrat/teknokrat kökenli aydınların önerdikleri kırsal kalkınma stratejisinin Kautsky’nin kuramsal tespitleriyle benzerlikler gösterdiği iddiasından yola çıkıyor ve Kadro Hareketinin Türkiye tarımı için önerdiği kalkınma stratejisini, tarımdaki mülkiyet ilişkilerini temel alarak değerlendiriyor.

Dergimizin izleyen yazıları, Türkiye’deki güncel gelişmelerin ve politikaların analizini içeren yazılar. Bunlardan ilki, Ş. Erhan Bağcı’nın “Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenme: Piyasacı ve Muhafazakâr” başlıklı yazısı. Bağcı, neoliberal eğitim projesinin bugüne kadar yapıldığı üzere sadece piyasalaştırma çerçevesinde analiz edilmesinin yetersizliğini ve bu projenin toplumun kültürel ve siyasal kodlarının muhafazakâr biçimde dönüştürülmesini de içerdiğini vurguluyor. Makale, yaşamboyu öğrenmenin Türkiye’de eğitimde yaşanan neoliberal dönüşüm projesindeki konumunu ve bu dönüşümün piyasalaştırma ve muhafazakârlaştırma pratikleri ile ilişkisini değerlendirmesi açısından önem taşıyor.

“Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Sosyal Refah Uygulamaları” başlıklı makalesinde İdil Safiye Soyseçkin, sosyal refah uygulamalarının kadınların istihdamı üzerindeki etkisini araştırıyor. Soyseçkin, son dönemde sosyal hizmetler ve yardımlarda hâkim kılınmaya çalışılan aile temelli anlayışın kadınların istihdama katılımının önündeki en büyük engellerden olan bakım sorumluluğunu çözmek yerine, esneklik adı altında yarı-zamanlı çalışmayı norm haline getirmeye ve cinsiyetçi işbölümünü pekiştirmeye yol açtığını verilerle gösteriyor.

Nail Dertli, genel sağlık sigortasındaki gelir testi uygulamasına odaklanan çalışmasında bu uygulamanın sağlık hizmetine erişimde gelir temelli bir tabakalaşmaya yol açtığını savunarak gelir testinin bu eşitsizliğin inşasındaki rolünü tartışıyor. “Genel Sağlık Sigortası ve Gelir Testi: Statü Eşitsizliğinden Gelir Eşitsizliğine” başlıklı bu makale, sağlık politikalarındaki dönüşümün, sağlık alanında kamunun rolünün sınırlandırılarak özel sektörün teşvik edilmesine dayandırıldığını ve eşitsizliklerin artırılmasına yol açtığını göstermesi bakımından da önem taşıyor.

Son makale ise 2015 Nisan ayından bu yana metal sektöründe yaşanan grevlerin nedenlerini tarihsel kökenlerine inerek araştırıyor. Onur Can Taştan, “Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin Tarihi Açısından Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinde üretim noktasındaki sınıf ilişkilerine odaklanarak, eylemlerin sektördeki hegemonik-despotik fabrika rejiminden kaynaklandığını ve fabrika rejimi üzerine verilen bir mücadele olarak görölmesi gerektiğini öne sürüyor.

Dergimizin bu sayısında çok sayıda makale yer aldığından yalnızca iki yorum yazısına yer verebildik. Bunlardan ilki Ali Rıza Güngen’in “2015 Sonuna Doğru Dünya Ekonomisine Dair Notlar” başlıklı yazısı. Güngen, dünyada uzun zamandır süregelen kriz koşullarının günümüzdeki görünümünü ve geleceğini değerlendiriyor. Kerem Altıparmak ise “Erdoğan ‘400 Milletvekili Verseler Böyle Olmazdı’ Dedi mi Demedi mi?” başlıklı yazısında güncel bir tartışmaya insan hakları hukuku açısından katkı yapıyor ve ifade özgürlüğü değerlendirilmesinde “olay” ile “değer yargısı” unsurları üzerinden yapılan ayrıma dikkat çekiyor.

In Memoriam bölümü, yakın zamanda kaybettiğimiz Siyasal Bilgiler Faköltesi’nin duayen hocalarından İsmail Türk’e ayrıldı. İsmail Türk için, hocamızın yakın dostu ve öğrencisi Tuncer Bulutay ve Abuzer Pınar birer anma yazısı kaleme aldılar. Kendilerine İsmail Türk hocamızı her yönüyle anlatan yazıları için teşekkürü bir borç biliriz.

Dergimizin kitap incelemesi bölümünde ise Taylan Esin ve Zeliha Etöz’ün “1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantiğı” başlıklı kitabına yer verdik. Canberk Gürer, kitabın genel bir değerlendirmesini yaparak kitabı bölümler halinde tanıtıyor.

Gördüğünüz gibi Mülkiye Dergisi 50. yılında da giderek gelişen içeriğiyle düşünce dünyasından politikaya, sosyal bilimlerin ve ülke gündeminin nabzını tutmaya devam ediyor. 50. yıl dolayısıyla dergimizin açık erişimini 1 yıldan 6 aya indirdiğimizi, yıllık abonelik kampanyası düzenlediğimizi ve 65 yıllık değerli arşivimize dergimizin *web* sayfasından tam metin olarak ulaşabileceğinizi bir

kez daha hatırlatalım. Sizleri, makale göndererek, abone olarak, dergimizin *facebook* ve *twitter* hesaplarını izleyerek dergimize katkıda bulunmaya davet ediyoruz.

Son olarak dergimizin bu sayısının yayına hazırlanmasında görev alan Zafer Yılmaz, Recep Aydın, Özge Özkoç ve Nisan Kuyucu'ya, derginin sekretaryasını büyük bir özveri ve titizlikle yürüten Hatice Ayrancı'ya, derginin dizgisini yapan Alsu Yalçıntaş'a, yazarlarımıza, makaleleri değerlendiren hakemlerimize ve bu sayının hazırlanmasına katkıda bulunan yayın kurulu üyelerine Mülkiye Dergisi adına teşekkür ederim.

Yeni sayıda görüşmek dileğiyle...

Meltem Kayıran

Türkiye’de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik Düşünce Ustası: Sosyolog Behice Boran

Hayriye Erbaş, A.Ü. DTCF Sosyoloji Bölümü,
e-posta: hayriyeerbasm@gmail.com

Özet

Behice Boran’la ilgili yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Her ne kadar bu çalışmalardan bir bölümü akademisyen- sosyolog Boran’ın yazıları ve çalışmaları üzerine olsa da, daha çok siyasetçi-kuramcı Behice Boran üzerinedir. Bu makalede Behice Boran’ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde akademisyen sosyolog olarak bulunduğu yıllarda yaptığı çalışmalara odaklanılarak sosyoloji anlayışının ayrıntılı bir değerlendirmesi yapılmıştır. Burada ileri sürülen ve ortaya konulmaya çalışılan, Boran’ın Türkiye’de mevcut sosyolojiden farklı bir sosyoloji anlayışını başlattığı ve gelişmesine öncülük yaptığı ve bu sosyoloji anlayışının da özgün olduğu düşüncesidir. Diğer bir ifade ile ileri sürülen düşünce Boran’ın sosyolojik çalışmalarının Türkiye’de sonraki yıllarda yapılan pek çok tartışmanın nüvelerini içinde barındırdığı ve o tartışmaları öncelendiğidir. Bu temel düşünce doğrultusunda makalenin amacı Boran’ın ‘incelikli’ ya da ‘derin bir okuma’ ile farklı yazılarında ve bazen de satır aralarında belirttiği düşüncelerinin sosyolojik değerlendirmesi üzerinden özgün sosyoloji anlayışının açığa çıkartılmasıdır.

Bu amaçlar doğrultusunda makalede öncelikle Boran ve DTCF sosyoloji öncesinde Türkiye’deki mevcut sosyolojinin temel özelliklerine değinilmiş ve Boran sosyolojisi ile aralarındaki farklılıklara yer verilmiştir. İkinci olarak Boran’ın akademi yıllarında sosyolog olarak yaptığı çalışmaların bir sınıflandırması yapılmış ve farklı alanlardaki çalışmaları üzerinden onun sosyolojisinin temel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından Boran’ın sosyolojisinde öne çıkardığı kavramlar ve bu kavramlara yüklediği anlamlar incelenmeye ve kavramlar üzerinden Boran sosyolojisinin metodoloji anlayışı onun toplum, toplumsal gerçeklik ve toplumsal değişme kavramlarına yüklediği anlamlar üzerinden irdelenmiş ve Boran’ın sosyolojiyi bir bilim olarak nasıl tanımladığı ve bu bilimin özelliklerinin neler olduğu konusundaki düşünceleri irdelenmiştir. Üçüncü olarak Boran’ın sosyolojiyi değişimin bilimi olarak görmesi nedeni ile toplumun daha demokratik bir yöne doğru evrilmesinin hangi etmenler ile ve nasıl olacağına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bu konuda Boran’ın toplumsal değişme ile bilim, bilim insanı sorumluluğu ve sanat arasında nasıl bir ilişki kurduğu incelenmeye çalışılmıştır. Ardından her bir eserinin katkısının ayrıntılı biçimde verilmesi ile Boran’ın o dönem ve sonrası Türkiye’deki sosyoloji ve sosyal ilimlere katkıları ortaya konulmuştur. Boran diğer çalışmalarında da alana önemli katkılar yapmış olsa da onun asıl katkısının Toplumsal Yapı Araştırmaları adlı çalışmasında yaptığı katkı öne çıkmaktadır. Onun gerçekleştirdiği çalışmalarla teori/kuram ile pratiği/alanı buluşturan bir gelenek oluşumuna öncülük yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Son olarak da Boran sosyolojisinin neden etkili olmadığını ve Boran’ın neden bedeller ödemek durumunda kaldığını anlamak açısından önemli olan dünyada ve Türkiye’deki oluşumlara ve Boran sonrasında DTCF sosyolojideki değişimlere kısaca yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Behice Boran, Türkiye’de sosyoloji, sosyal bilimler metodolojisi, toplumsal yapı ve toplumsal değişme, bilim ve etik.

Abstract

There are many studies about Behice Boran. Although a few of these studies are based on her sociological working and writing as an academician sociologist, most of them are related to theorist-politician Boran. This article focuses on Boran’s sociology in detail by evaluating her studies during her stay at the Faculty of Language, History and Geography as an academician. It asserts and puts forward that here, Boran develops a different sociological understanding from the existing one by suggesting an original conception and understanding that makes her a pioneering sociologist in Turkey. In other words, the idea of Boran’s sociology is to initiate plenty of debates and to accommodate the core of various discussions and debates in Turkey. In accordance with this basic idea, the aim of this article is to uncover the novelty of Boran’s sociology through ‘nuanced’ and ‘exhaustive reading’ between the lines and sometimes in different parts of her studies.

In line with the purposes mentioned above, first, the basic features of the Turkey’s existing sociological tradition and Boran’s sociology in Ankara University were given and the differences between them were examined. Then a classification of Boran’s works in different areas was conducted and tried to put forward the main features of her sociology. Followingly, the concepts and their articulations in Boran’s sociology have been scrutinized. In doing so, a set of her ideas revolving around the questions of what the society, social reality and social change is as well as what the science is and how it is characterized is investigated. Third, it was tried to understand Boran’s idea of social change and process of social change with relation to her conception of sociology as a science of change that gives the important role to science, scientists’ social responsibility to change established society on the way of evolving to a more democratic society. Fourth, Boran’s contributions to sociology and social sciences in Turkey in that period and after were given in detail by examining each work separately. Boran’s other studies have made important contributions to the field, even though her actual contribution to the study of social structure distinctively comes forward. Her study named Study of Social Structure, which carries out a fieldwork and brings theory and praxis/field together, can be easily said to pioneer the formation of a tradition. Finally, changes in the department of Boran’s faculty were given briefly, in order to understand the important questions of why Boran’s sociology could not be effective and, of why Boran and her sociology have to pay the prices.

Keywords: Behice Boran, sociology in Turkey, social science methodology, social structure and social change, science and ethics.

Giriş

Bir gün;
Fırtına dindiğinde,
Ve gökyüzü tekrar safir camgöbeği mavisindeyken,
Biz bir tepenin üstünde oturarak,
Seyredeceğiz güneşin öfkeli kırmızısını,
Erimiş kurşun denizine batarken.

Behice S. BORAN
14 Aralık 1940

Behice Boran'ın Türkiye'de pek çok alanda ilk ve özellikle de ilk kadın oluşu onun sıklıkla vurgulanan yönlerindedir¹. Ancak burada vurgulanması gereken nokta her ne kadar 'ilk olma' önemli olsa da asıl önemli olan, ilk olmanın ötesinde ilk olmanın niteliğidir. Bu anlamda Boran'ın Türkiye'de ilk kadın sosyolog olması önemli ancak daha da önemlisi onun evrensel bilim anlayışına bağlı kalarak özgün yapıları da anlamayı sağlayabilen özgün bir sosyoloji anlayışını Türkiye'ye kazandırmış olmasıdır. İşte Türkiye'de ilk kadın sosyolog olmanın ötesinde, Boran'ın sosyoloji anlayışı ve sosyolojisinin niteliği bu yazının ve içeriğinin temel belirleyicisi olmuştur.

Boran'ın yaşamı ve dolayısıyla da çalışmaları: 1) 1939-1948 arası dokuz yıllık bir sosyolog akademisyenlik; 2) 1948-1962 akademiye kopartılma, çeviri yaparak geçirdiği yoksul ve sıkıntılı işsizlik; 3) 1962-1980 siyasetçilik ve 4) 1980 sonrası sürgünlük dönemi olmak üzere kesin biçimde olmasa bile anlamayı kolaylaştırmak açısından dört farklı döneme ayrılabilir. Bu yazıda zaman zaman sonraki dönem eserlerine göndermelerde bulunulsa da, daha çok dokuz yıl gibi kısa bir dönemi kapsayan akademik yaşamı süresince Türkiye'de ilk kadın sosyolog olarak gerçekleştirdiği eserlerine odaklanarak Boran sosyolojisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Her ne kadar Boran üzerine pek çok çalışma² olsa da bu yazıdaki değerlendirmeler mevcut çalışmalar yerine doğrudan Boran'ın akademi yıllarındaki çalışmalarına odaklanılarak hem o dönemin sosyal bilimler ve sosyolojisi açısından anlamı; hem de sonraki yıllarda gerçekleştirilen çalışma ve tartışmalara katkısı açısından irdelenecektir. Boran'ı anlama ve irdeleme, bugünün koşulları ve akademik atmosfer çerçevesinde değil, o dönem Türkiye'deki koşulları ve akademik atmosfer çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Kaldı ki; bugün bile Boran sosyolojisi önemlidir ve özellikle de 1980 sonrası egemen sosyoloji anlayışının çok çok ötesindedir. Bu yazıda ileri sürülen ve tartışmalarla ortaya konulmaya çalışılan temel düşünce, Boran'ın sosyolog akademisyen olarak

gerçekleştirdiği çalışmaları ve tartışmalarının yazıldığı dönemin çok çok ilerisinde olduğu ve çok daha sonraki tartışmalara öncülük ettiği ve katkılar sunduğudur. Diğer bir ifade ile Boran'ın sosyolojik çalışmalarının sonraki yıllarda yapılan pek çok tartışmanın nüvelerini içinde barındırdığı ve o tartışmaları öncelediği düşüncesidir.³ Bu temel düşünceden hareketle yazıda Boran sosyolojisinin 'ince bir okuması' üzerinden bir anlamda Boran sosyolojisine dair Amerikan Sosyolojisinin Türkiye'ye taşıyıcısı, temsilcisi ya da pozitivist olduğu biçimindeki Nalbantoğlu'nun (2002) ifadesi ile 'yaftalamalara' da yanıt verilmiş olunacaktır.⁴

Boran Öncesi Türkiye'de Sosyoloji

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi sosyoloji programı Türkiye'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden sonra ikinci ve Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinin ise ilk sosyoloji programıdır. Boran'ın Türkiye'ye kazandırdığı sosyoloji anlayışı, dönemin İstanbul Sosyoloji programında mevcut olandan farklı ve yeni bir anlayıştır. Kısa sürede soluğu kesilmiş olsa da bu farklı sosyoloji anlayışı, ilk dönem DTCF, özellikle de Boran sosyolojisinde açık biçimde görülmektedir. DTCF sosyoloji öncesinde Türkiye'de kurumsallaşmış sosyoloji anlayışında, özellikle de Ziya Gökalp sosyolojisinde, Fransız Durkheim-Comte sosyolojisi etkilidir. Boran Fransız sosyolojisi eğilimini, genel sosyolojik kitaplar yazma biçiminde olduğunu ve araştırmaya pek dalmadıkları ve dolayısıyla da felsefeden ayrılmamış (Sargın,2010: 289) ve de 'mistik temayyüler taşıyan' (Sargın,2010: 307) bir sosyoloji olarak değerlendirir. Almanya'da tarihten kopmamış, İngiltere'de toplumu bir bütün halinde gözden geçirme (survey) tarzı bir sosyolojinin olduğuna vurgu yapar. Amerika'da ise sosyolojinin felsefeden ayrılması noktasının önemli olduğunu ve önemli sorunları araştırırken bazen de 'problemsiz araştırmalar' yapıldığına değinerek Amerikan sosyolojisinin sorunlarını tartışır. Boran tüm bu farklı sosyoloji anlayışlarına yönelttiği eleştiriler ışığında kendi sosyoloji anlayışını DTCF sosyoloji programında yaşama geçirir. O dönemin Türkiye'sinde tek sosyoloji programında tarihten kopmamış, somut olana yönelmemiş, daha nazari/teorik tartışmalar üzerinden yapılan sosyoloji anlayışının yanı sıra, etkili olmasa da Fransız Frederic Le Play'in etkisi ile biçimlenen nazari/teorik olmayan ve alan/saha araştırmasına yönelen Prens Sabahaddin'in sosyoloji anlayışı da bulunmaktadır. Prens Sabahaddin Le Play'in 'science sociale' adlandırmasından esinlenerek sosyolojiyi 'ilm-i içtima', 'toplum bilim' olarak adlandırır. Ancak Prens Sabahaddin'in alana yönelik sosyoloji anlayışı ile teori ile pratiği buluşturan Boran'ın sosyolojisinin aynılaştırılması kaba indirgemeci bir değerlendirmenin ötesine geçemez ve de öncesinde alan araştırmasının mevcudiyeti Boran sosyolojisinin özgünlüğünü etkilememektedir.

Boran sosyolojisi, değinilen bu farklı özellikleri ile Türkiye’de mevcut sosyoloji anlayışına farklı bir bakış getirmekte ve bu sosyoloji anlayışı Türkiye’nin sorunlarına, somut olana doğrudan yöneliş anlamını taşımaktadır. Teori ile pratiği buluşturan Boran’la birlikte DTCF sosyoloji Türkiye’deki mevcut sosyoloji anlayışına, Türkiye gerçekliğine yönelen ve de teoriyi önemseyen ve bu nedenle de empirizme düşmeyen bir sosyoloji anlayışı eklenmiş ve gelişmeye başlamıştır. İşte bu anlamda Boran özgün bir perspektifi ve sosyolojisi olan ve Türkiye’de pek çok tartışmayı başlatan ilklere sahiptir. Bu özgünlük aslında sosyal/sosyolojik gerçekliğin yerel ve evrensel ya da öznel ve nesnel özelliklerinin bir arada bulunduğu biçimindeki ön kabulüne dayanmaktadır. Mevcut sosyoloji anlayışı temel olarak ‘milli ilim’ anlayışı ile şekillenirken, özgüllükleri de kavramayı sağlayacak evrensel bilim anlayışını savunması da Boran sosyolojisinin önemli bir diğer özelliğidir. Bütün bu özellikleri ile bu anlayışın farklılığı ve önemi Boran’ın temel hareket noktasından kaynaklanmaktadır. Bu da Boran’ın toplumsal sorunlara çözüm üretecek bir sosyolojiye olan inancıdır. Boran’a göre bu tarz sosyoloji yapmanın yolu da bütüncül ve tarihsel bir perspektifle somut toplumsal yapı ve değişime yönelen bir sosyoloji anlayışının geliştirilmesi ile olanaklı olacaktır.

DTCF sosyoloji ve özellikle de Boran’la başlayan bu dönüşümün sadece Türkiye’deki sosyoloji tarihi açısından değil, genel olarak sosyal bilimler tarihi açısından çok önemli bir yeri ve anlamı bulunmaktadır. Bu nedenle de Boran’ın sosyoloji anlayışının ve çabasının ve bu çabası doğrutusunda gerçekleştirdiği çalışmalarının kolaycılığa kaçmadan doğru değerlendirilmesi oldukça önemlidir ve bir o kadar da zordur. Bu zorluk Boran sosyolojisine ilişkin çok sayıda ve farklı biçimlerde yapılan kolaycı, sığ ve basit eleştirileri ve değerlendirmelerde rahatlıkla görülebilmektedir. Bu kısmen sosyolojik değerlendirme yapabilme beceri düzeyine ve kısmen de onun akademik yaşamı sonrasındaki dönemde Türkiye’de siyasi tarih açısından önemli bir yeri olan siyasi kimliğinin onun sosyolog kimliğine de yansıtılmasından kaynaklıdır. Belki de siyasi kimliğinin öne çıkması/çıkartılması, akademide olduğu yıllardaki eserlerinin yıllarca açık ya da örtük biçimde yok sayılması, unutulması ve unutturulması nedeni ile Boran hak ettiği yeri bilim ve sosyoloji camiası içinde bulamamıştır. Oysa siyasal kimliğinden çok, sosyolojisinin içeriği, çalışmalarının, düşüncelerinin incelenmesine ve irdelenmesi ile Boran’ın özgün bir model geliştirerek Türkiye’nin sorunlarına çözüm bulma arayışında olan, Türkiye’nin ilk ve önemli kadın sosyoloğu olduğu gibi, dünyada da tartışmalara yol açmış ve ses getirmiş bir sosyolog olduğu anlaşılacaktır. Boran 1947’de, atama ve yükseltme için yurtdışı yayın yapmaya zorlanan bir süreçten on yıllarca önce, üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı ancak o dönemde tasfiye sürecine ilişkin sıkıntıları ve iletişim

imkânsızlıkları nedeniyle kendisinin dâhil olamadığı *Sociology in Retrospect*⁵ adlı makalesini *American Journal of Sociology* dergisinde yayınlatabilmiştir. Üstelik de bunu, gelişmiş ülkelerin düşünürlerinin teori oluşturma, az gelişmiş ülke akademisyenlerinin de bu teorileri kendi ülkelerine uygulamasına dayalı 'uluslararası akademik işbölümü' çerçevesinin dışına çıkarak, dönemin ana akım sosyolojisini eleştiren teorik ve metodolojik alternatif sunarak başarabilmiştir.

Boran'ın Türkiye'de mevcut sosyolojiye karşı eleştirel tavrının, dünyada yükselen ırkçı hareketlere paralel olarak Türkiye'de de Turancı-Anadolucu hareketlerin yükseliş dönemine ve sonrasında da Türkiye'nin politik bir değişim sürecine girişine denk gelmesi dikkatlerin üzerine çekmesinde etkili olmuş ve süreç bölümün tasfiyesi ile sonuçlanmıştır. Sonrasında da bu önemli ve özgün sosyoloji anlayışı hak ettiği değeri bulup sosyoloji ve ilgili bölümlerde yeterince gelişmemiş ve Türkiye'nin de gelişmesine katkı sunmaktan alıkonulmuştur.

Behice Boran Sosyolojisi

Behice Boran'ın Çalışma Alanları

Boran bir sosyolog-akademisyen olarak çalıştığı dönemde farklı konularda çalışmalar yapmış ancak sosyolojinin temel konusu olarak değerlendirdiği kuram/teori ve metodoloji konusundaki düşüncelerini tüm çalışmalarına temel almıştır. Boran kuram ve metodoloji konusundaki sorunların aşılmasını sosyal gerçekliği/toplumu kavrayabilmenin önkoşulu olarak gördüğünden, çalışmalarında bu konulara yer vermiş ve yaptığı tartışma ve değerlendirmeler ile sonraki yıllarda yapılan yoğun tartışmaları incelemiştir. Boran teorik ve metodolojik birikimi ile tutarlı ve güçlü bir perspektif ile kentsel ve kırsal alanlarda farklı konulara odaklanan alan araştırmasına dayalı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Vurgulanması gereken önemli bir nokta, Boran'ın genellikle alan araştırmalarına dayalı kent, kentleşme ve kırsal sorunlar olarak sınıflandırılabilir alanlarda çok farklı konularda çalışma yapmış olmasına karşın, benimsediği sosyolojik perspektif nedeniyle incelediği tüm sorunları kuram ve metodoloji konusundaki düşünceleri çerçevesinde bütünlüklü ve tutarlı bir biçimde ele almış olmasıdır. Diğer bir deyişle Boran'ın çalışmalarını kuramsız basit empirisist tarzda yapılan alan araştırmalarından ayıran temel özellik, sorunları toplumsal yapı ve toplumsal değişim-hareketlilik çerçevesinde ve bir teori ile ele almasıdır. Böylesine bir ele alışı da 'teorisizliği', 'temelsizliği' ve 'dağınıklığı' engellemekte ve toplumu anlama ve değiştirme açısından bir model sunabilmektedir. Boran sosyolojisine ilişkin vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, daha sonraları sanat ve edebiyat sosyolojisi olarak adlandırılacak alanlarda da çalışmalar yapmış olmasıdır. Bu bağlamda Boran'ın çalışmalarının daha iyi kavranabilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla önde gelen yazıları aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir:

1) Teori ve metodoloji üzerine yazıları,

2) Toplumsal yapı, değişme ve kalkınma/gelişme ile ilgili alan çalışmaları ve teorik yazıları

A. Köy/Kırsal Yapı Çalışmaları

B. Toplumsal Değişme, Kentsel Yapı, Kentsel Sorunlar ve Gençlik Çalışmaları

C. Edebiyat ve Sanat Sosyolojisi Çalışmaları

Yaklaşımı ve Yaklaşımının Evrilışı

Sosyoloji camiasında Boran ile ilgili olarak yazılanlara bakıldığında onun hiç de doğru anlaşılmadığı rahatlıkla görülebilmektedir. Boran'ı doğru anlamak ve kavramak öncelikle onun ayrıntılı ve olabildiğince nesnel ve iyi okunmasını gerektirmektedir. Boran'a ilişkin değerlendirmelerde bulunanlar genellikle onun pek çok konuda bugünün sosyal bilim metodolojisi ve de sosyolojisini önelediğini görememektedirler. Boran'ın akademik yaşamı sonrasındaki siyasi kimliğinin onun sosyolog-akademisyen kimliğine de yansıtılmasına dayalı önyargılı, yanlış ve eksik okumalar üzerinden yapılan kaba değerlendirmeler onu kaba pozitivist bir anlayış içine yerleştirebilmektedir (Akpolat, 2008; Duyum, 1999). Öyle ki, kimi zaman onun 'ırkçı' olduğu biçimindeki değerlendirmelere bile rastlanmaktadır.⁶

Kolaya kaçmadan 'kaba bir değerlendirme' ve 'etiketleme' ya da Nalbantoğlu'nun (2002) ifadesi ile 'yaftalamanın' ötesinde dikkatli ve anlama çabası taşıyan bir Boran okuması, onun diğer bir önemli özelliğine değinmeyi gerektirir. Bu özellik toplumsal gerçekliği daha iyi kavrayabilme arayışında sürekli olarak metodolojisini geliştirme çabasında oluşun getirdiği kendisini yenileme ve kendisini aşma arayışıdır. Bu kendini yenileme ve aşma arayışı, 'fırıldak' (spin) tarzı bir 'tutarsızlığa' düşme biçiminde değil, daha iyi bilim yapabilme yolunda bir arayışla sürekli bir gelişim seyri içinde olma halidir. Kısaca Boran'ın sosyolojik yaklaşımındaki değişim, Şikago Okulu'nun etkisi ile başlayan ve sonrasında onu aşarak gelişen ve onun ötesine geçen bir akademik perspektif edinme yolculuğu olarak değerlendirilebilir.

Boran'ın doktora çalışmasının sonlarında başlayan daha iyi bilim yapabilme yönündeki bu teorik ve metodolojik değişim yolculuğu toplumsal yapı çalışmalarında belirginleşir ve 1947'deki önemli makalesi ile doruk noktasına ulaşır. Bu anlamda ilk çalışmaları özellikle de doktora çalışması sonraki çalışmalarından farklıdır ve doktora tezinin sonlarında Marksizm ile tanıştığına, "bana öğretilen burjuva sosyolojisi" idi diyerek tarihe farklı bir perspektifle

bakmaya başlayacaktır. Bu değişimi pek çok söyleşide dile getirdiği gibi “her Şeyin yerli yerine oturduğu” biĉiminde ifade eder. Bu, onun topluma tarihsel maddeciliğin sınıf cözümlemesi yöntemiyle bakma noktası olur (Atılgan, 2007: 44). 1985 yılında Sofya Radyosu Türkçe Yayınlar sorumlusu Stefka Parvanova’nın yaptığı bir söyleşide Boran’ın sosyoloji öğrenimi sırasında doktora öğrenciliğinin dördüncü yılında Marksizm’le tanışmaya kadar tıpkı fizik, biyoloji gibi bir sosyoloji bilimi olduğuna inandığını ifade etmektedir. Ancak Marksizmle tanışma ile mevcut sosyoloji eğitiminden Şüphe duyduğunu ve bunalıma girdiğini belirtmektedir. “... Birden bire fark ettim ki bize öğretilen sosyoloji bir bilim değildir... Meşhur sosyologlar var, her biri bir başka Şey söylüyor. Hatta aynı sosyolog kendisi celişkiye, tutarsızlığa düşüyor...” (Atılgan, 2007: 533) derken aslında kendisindeki sosyal bilimlere ilişkin perspektif değişimini yani sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden farklı olduğu bir yerden bakmaya başladığını ifade etmektedir. Bu nedenle bu yazıda sosyolojisi ve de metodolojisi konusundaki yaklaşımının değişim seyrinin daha net kavranabilmesi için Boran’ın eserleri olabildiğince kronolojik sıra ile ele alınmış ve katkıları irdelenmeye calışılmıştır.

Boran Sosyolojisi Metodolojisi

Boran sosyal bilimler metodolojisi konusunda doğa bilimleri ve sosyal bilimler ilişkisi üzerine önemli tartışmalarda bulunmuştur. Boran’ın pozitivist olarak değerlendirilmesinin geĉersizlięi, yazılarının ayrıntıda incelenmesi ile anlaşılabilirliktedir. O özellikle *Sosyoloji Anlayışında İkilik* (1943o) adlı makalesinde, bilimin ortak yönleri olmayan bir anlayışla doğa ve sosyal bilimleri karşıtlığı üzerine kurulu, ‘dikotomik’ bir ayrıma karşı çıkar ve benimsemiş olduğu diyalektik anlayış çerĉevesinde yeniden değerlendirir. Onun bu anlayışı toplumsal gerĉeklięin doğal gerĉekle aynı olmadığı ancak diyalektik düşünceyi dolayısı ile nesnel ve öznel yönlerin aynı bütünü parĉaları olduğu düşünceyi dayandır. Dolayısıyla Boran’ın sosyolojiyi ‘pozitif bir bilim’ olarak görmesi onun doğa bilimlerine ‘tıpatıp benzer’ bir sosyal gerĉeklik varsaydığı ve dolayısıyla da doğa bilimlerine ‘tıpatıp benzer’ bir sosyal bilim görüşünde olduğu anlamını taşımamaktadır.

Yurt ve Dünya dergisinin ilk sayısının giriş yazısında Boran’ın, “Her ne kadar sosyal Şartlar ve meseleler bilimin cözme için uğraşacağı meseleleri tayin ederse de, bir kere ilim meseleleri ele alındıktan sonra onları en objektif bir metodla, en Şimullu vasıflarıyla tetkik eder ve tetkik edilen vakianın kanuniyetini, yani külli vasıflarını bulmağa calışır. Görülüyor ki ilmin içtimai izafiliği ilmin üniversal bir bilgi olmak vasfına helal vermiyor” (1941a: 3) biĉimindeki ifadesi onun doğal gerĉeklik ile sosyal gerĉeklięin aynı olmadığını savunduğunu ancak sosyolojiyi ve sosyal bilimi ‘bilim’ olarak değerlendirdiğini açıkĉa göstermektedir. Yazının ilerleyen bölümlerinde daha da ayrıntılandırılacak bu konuya ilişkin olarak

Boran'ın sosyolojiyi evrensel yönleri olan pozitif bir bilim olarak değerlendirmesi aslında bilimsel metodolojiyi savunması anlamına gelmekte, ancak doğa ve sosyal bilimleri özdeş gördüğü anlamına kesinlikle gelmemektedir. Tam da bu noktada sosyal gerçekliğin özgünlüğüne ya da 'ilmin içtimai izafiliği'ne rağmen sosyal bilim için de evrensel bilginin olabileceği düşüncesi onun sosyal bilimleri/ sosyolojiyi doğa bilimlerinden 'farklı' ama 'bilim' olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Boran'ın sosyolojisini kaba pozitivismden ayıran diğer bir özelliği, sosyolojinin sadece toplumu anlamakla yetinmeyip aynı zamanda toplumu değiştirmenin de bilimi olması gerektiği düşüncesidir. Boran "... Çağdaş uygarlığa erişebilmesi için toplumun değişmesi gerektiğine, değişim için bilimin gerekliliğine, toplumu değiştirme biliminin de sosyoloji olduğuna inanmaktadır" (Atılğan, 2007: 36). Boran'ın değişime önem veren bir sosyolog olması onun gençlik yıllarına kadar uzanır. Her ne kadar sonraki yıllarda eleştirse de, genç kızken Halide Edip'in romanlarında çizdiği kuvvetli kadın karakterlerinden etkilenmiş olması ve bu romanlarda işlenen kadın tiplerini model alması önemlidir. Bu model alış ve bu modele uygun duruş, aslında onun eleştirel bir sosyoloji anlayışı geliştirmesinde önemli olacaktır.

Toplum, Toplumsal Gerçeklik ve Toplumbilim/Sosyoloji Anlayışı

Boran'ın sosyolojisini anlamak için, öncelikle onun 'toplumun' ya da 'toplumsal varlığın' ne olduğu konusundaki anlayışını doğru kavramak gerekiyor. Boran, toplum ve toplumbilim/sosyolojiye ve metodolojiye ilişkin tartışmalarını, *Sosyolojide Yeni Araştırma Esasları* (1940a), *İptidailik ve Medenilik Meselesi* (1941ı), *Sosyolojide Bocalamalar I* (1943k), *Sosyolojide Bocalamalar II* (1943l), *Sosyoloji Anlayışında İkilik* (1943o), *Hangi Manada Milli İlim*, (1943i) adlı makalelerinde ve *Toplum Yapısal Araştırmaları* (1945a) adlı kitabında ve sonrasında *Sociology in Retrospect* (1947a) adlı makalesinde yapmıştır.

Özellikle *Sosyoloji Anlayışında İkilik* (1943o) başlıklı makalesine göndermede bulunularak yapılan kaba, pozitivist bir metodolojiye sahip olduğu biçimindeki yorumu dikkatli ve nesnel bir okumayla rahatlıkla yanlışlanabilmektedir. Bu yorum (Akpolat, 2008) Boran'ın, bu makalesinde sosyal gerçeklik ile doğal gerçekliği ve buna bağlı olarak da sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin aynılaştırdığı düşüncesine dayandırılmaktadır. Boran'ın doğa ve sosyal bilimleri aynılaştırdığı savı da, onun sosyoloji anlayışının toplumsal farklılıkları/ özgüllükleri kavranmaya elverişli olmadığı sonucuna götürmektedir.

Boran bütünlüklü ve bu bütünlük içinde karşılıklı ilişkilerin, bugünkü yaygın kullanımı ile 'ilişkiselliğin' olduğu ancak tüm 'etkinliklerin' zorunlu olarak aynı

ağırlıkta olmadığı bir toplum anlayışını benimser.

...Cemiyet kelimesiyle kastettiğimiz realite, iç yapısı itibarıyla bircinsten değildir; daha küçük, farklılaşmış fakat birbirine bağlı birimlerin meydana getirdiği bir bütündür. Gerçekte her cemiyet bir müesseseler topluluğudur. Sosyal yapıdan anladığımız mana, müesseselerin birbirleriyle az çok bütünleşerek teşkil ettiği sosyal düzendir... Cemiyetin yapısını teşkil eden fonksiyonel birimler, yani müesseseler, insanlar arasında yerleşmiş, tekerrür eden, az çok devamlı olan münasebetler şekli veya münasebetler sistemidir... (Boran, 1945a: 1- 2).

Boran'ın sosyolojisini değerlendirme ayrıca onun toplum ve toplumun işleyiş özellikleri ve toplumsal değişimin ne'liğine ilişkin görüşlerine bakılmasını gerektirir. Ona göre toplum bir kurumlar bütünüdür ve şu özellikleri taşır:

1. Bir toplumun ekonomik, politik ve sosyal bütün kurumları birbiriyle bağlantılı işleyen bir bütün oluştururlar.
2. Karşılıklık ve ilişkisellik, toplumda ve toplumsal değişimde tüm etkenlerin zorunlu olarak aynı ağırlıkta olduğu, 'yumağın bağlandığı bir yer'in bulunmadığı anlamına gelmez. Toplumsal değişimde görece belirleyici ve yönlendirici bazı kurumsal alanların olduğu *temel* bir yapının varlığının kabul edilmesi bilimsel olmamak anlamını taşımaz.
3. Toplumsal bütün, zaman içinde tümüyle değişir. 'Toplumsal değişme' kavramı sadece kurumların çeşitli münferit kesimlerini ifade etme biçiminde alınmamalıdır. Toplum *yapısal* değişikliklere uğrar, yani evrilir. Toplumsal değişimin temel sorunu bu yapısal değişmelerin nasıl meydana geldiğidir (Boran, 1947a: 320).

Boran bu üç temel noktanın önemli olduğunu ve somut araştırmalarında sosyologların belli bir zaman diliminde sosyal bütünü belli parçaları olan gerçeklikleri incelerlerken, daima *gelişme vektörüne* göndermede buldukları ve olması gerekenin de değişmeye odaklanılması gerektiği görüşündedir. Diğer bir deyişle Boran için temel sorunsal '*sosyal statik*' değil '*sosyal dinamik*'tir. Bu yapılmadığı takdirde sosyolojinin bilim olmaktan uzaklaşacağı görüşündedir.

Sosyal Evrim Meselesi (1943b) adlı makalesindeki değerlendirmelerde Boran'ın toplumun ve toplumsal gerçekliğin ve değişimin ne olduğuna dair düşünceleri daha açık ve ayrıntılı biçimde yer almaktadır. Boran toplumun evrimci bir biçimde ele alınması düşüncesinin 19. yüzyılın ikinci yarısında dünyada yaşanan 'inkışaf' nedeni ile ortaya çıktığını ancak bu dönemde sosyal evrim konusunda yazılanların '*tarih felsefesini*' andırması nedeniyle yerini sosyal değişme ve sosyal süreç (vetire) kavramlarına bıraktığını ileri sürmektedir. Boran evrim

kavramını eleştirenlerin önerdiği değişme kavramının da toplumu ve toplumsal değişmeyi anlamada yetersiz kaldığını ve evrim kavramının toplumsal değişmenin belli alanlarında örneğin teknoloji alanında reddedilemez biçimde var olduğunu bu nedenle de *“başka bir evrim anlayışı”*nın mümkün olabileceğini ileri sürer. Boran, belli alanlarda evrimin kesinlikli olduğu görüşünü, oluşan değişmeler konusunda evrimi reddedenlerin bile *‘iptidai cemiyet’*, *‘modern sınıai cemiyetler’* kavramları ile teknik ilerlemelerden söz edebiliyor olmalarına dayandırmaktadır. *“Bu gibi ifadeler cemiyetlerde evrim farkları olduğunu, hiç değilse bazı cephelerde-teknikte – ilerlemelerin olduğunu, yani bir istikamet üzerine değişmeler olduğunu zımnen kabul etmiş ifadelerdir”* (Boran, 1943b: 61) biçiminde yorumlamaktadır.

Evrim anlayışı her müşahhas cemiyet için tek çizgi üzerinde düz çizgi üzerinden, tedrici, kat’i merhalelerden birer birer geçen bir değişme seyri tazammun etmez. Her müşahhas cemiyet kendi hususi coğrafi ve tarihi şartlarına göre değişme sür’atinde ve istikametinde farklılık gösterir. Bazı devirlerde, muayyen şartlar altında değişme hızlanır, veya yavaşlar, durgunlaşır. Kendi iç şartlarına göre nisbeten kapalı bir cemiyet muayyen bir istikamette tarihi seyrini takip ederken, dışarıdan gelen tesirlerle, daha ileri cemiyetleri tazyiki ile açılabilir, değişmesi hızlanıp istikamet değiştirebilir. Değişme devamlı ve tedrici olmayıp, farklı sür’atte ve *“atlayış”* ile olabilir... (Boran, 1943b: 63-64).

Sosyal evrim konusunda Boran 19. yüzyılda sosyolog ve sosyal antropologlar tarafından ileri sürülen sosyal evrim anlayışı yerine başka bir evrim anlayışının gerektiğini ileri sürerken yaptığı vurgular yıllar sonra bu konuda yapılacak tartışmaları önceler niteliktedir. Akademisyen olarak geliştirdiği bu görüşlerini sonrasında siyasetçi yaşamında ve yazılarında daha açık biçimde ortaya koyacaktır.

Özetle, Boran sosyolojisi ve sosyal bilim anlayışını anlayabilmek aslında onun toplumsal gerçekliği nasıl anladığı ve bu anlayışına bağlı olarak da o gerçekliğin bilinebilmesi konusundaki düşüncelerinin doğru kavranmasına bağlıdır. Boran toplumsal gerçekliğin çok daha sonraları makro-mikro ve nesnel-öznel olarak adlandırılan boyutlarının/düzlemlerinin olduğunu varsayar. Bu düzlemlerin de ilişkiselliğini kabul eder ve böylesine bir realitenin de sürekli değişim halinde olduğunu ileri sürer. O bu ilişkiselliği *Sosyoloji Anlayışında İkilik* adlı makalesinde *“... (A) hadisesi, (b, c, d, e) olaylarının karşılıklı, dinamik münasebetinin neticesidir ve (A) olayı meydana geldikten sonra döner, bu münasebetin kendisine tesir eder demek, bu olayların hepsinin ehemmiyeti aynıdır demek değildir...”* (1943o: 74) biçiminde ifade eder. Yani Boran’ın sosyoloji anlayışında hem öznel yönleri ağır basan birey hem de bireyi aşan nesnel makro toplum düzlemi mevcuttur. Belli bir dönemde mevcut olan bu düzlemleri ile toplum

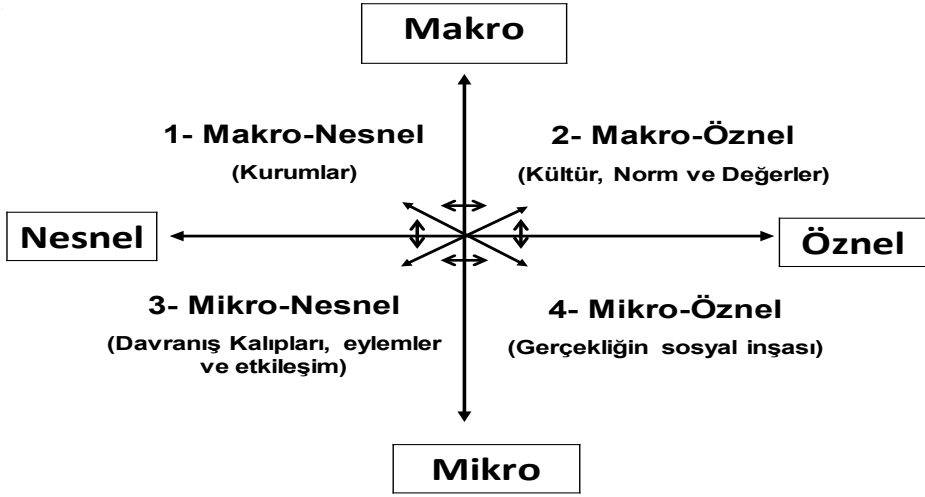
uzun bir tarihsel süreç içine yerleştirilir. Bu süreç ise geçmiş, şimdiyi ve geçmiş ve şimdinin çözümlemesine dayanarak da geleceği içerir bir toplum bilimi, sosyoloji anlayışıdır. Bu tarihsellik boyutunun varlığı da yine onun sosyal bilim anlayışını kaba pozitivist anlayış ve empirisist anlayıştan farklı kılar.

Boran'ın çalışmalarında yapısal/bütüncül ve değişim halinde bir toplum anlayışı benimsediği *Yurt ve Dünya* dergisinin Birinci sayısının giriş yazısında açıkça görülebilmektedir:

- 1) Yurt ve dünya arasında karşılıklı etki ve bağıllık ilişkileri,
- 2) İnsan ilişkilerinin dünya ölçüsünde genişlediğine vurgu yaparken toplumlar arası etkileşimle insan faaliyetlerinin doğdukları toplumun etkisinde kalmış olmasının bu faaliyetlerin yalnız bu toplumların malı sayılmaları anlamına gelmeyeceğini belirtir (*Yurt ve Dünya*, 1941: 1-2). “Bugünkü Türk cemiyeti en geniş ölçüde ve her sahada, ‘dünya’ ile münasebet halinde olduğuna göre, ‘yurda’ ait her problemin, ‘dünya’ meselelerinin çerçevesinde düşünülmesi lazımdır. İşte çalışmalarımızın ve yazarlarımızın hareket noktası bu anlayış olacaktır” (Boran, 1941a: 4).

Tüm bu ifadeler Boran'ın öznel ve özgünlüğü de kabul ederek yapısal ve bütüncül bir bakış benimsediğini ve bu yapısal ve bütüncül bakışı da değişim açısından ele aldığını bize hatırlatır.

Boran'ın toplumsal gerçeklik ve toplumsal yapıya ilişkin anlayışı Tablo1'deki ilişkisellik içinde olan düzlemleri ve bu yapının da tarihsel bir boyut içerdiği biçiminde özetlenebilir.

Kaynak: Ritzer, 1986: 26.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Boran'ın sosyoloji/sosyal bilim anlayışının doğa bilimleri ile sosyal bilimleri benzeştiren, aynılaştıran pozitivist bir anlayışa sahip olmadığı açıkça görülebilmektedir.

Toplumu İnceleme / Sosyal Bilim Anlayışı

i) Ortak Metodoloji: Daha önce de değinildiği gibi Boran doğa ve sosyal bilimler konusunda ortaklıkları-benzerlikleri kabul eder ancak asıl önemli olan bu farklı ve ortak yönleri *anlama yollarının* benzerliğinin vurgulanarak *ortak bir metodoloji* savunmasıdır. İşte Boran'ın bu '*ortak metodoloji*' olarak adlandırılabilir savunu -ki ona göre sosyal bilimi bilim yapan yön de budur- onun sıklıkla doğa ve sosyal bilim benzerliğini savunan kaba pozitivist bir sosyolog olarak yorumlanmasına neden olmaktadır. Buradaki *ortak metodoloji* vurgusu önemlidir ve Boran burada metot ve *teknik* farklılığını dikkate almaktadır. Metot bir anlamda bilim üretme sürecinde bilimsel akıl yürütmeler ve çıkarsamaların tümü anlamına gelmekte ve bu anlamda da bilimsel metodoloji tüm bilim dalları için geçerlidir ve bu anlamda da evrenseldir. Boran burada benzer metodolojik ortaklıklardan hareketle sosyal gerçekliğin doğru kavranabilmesi için doğa bilimlerinden farklı '*uygun tekniklerin*' geliştirilmesi aracılığıyla bir sosyal bilim yapma anlayışına dikkat çeker.

Boran konusunda yapılan diğer bir yanlış değerlendirme de onun alan araştırmalarına onun alan araştırması deneyiminin empirisist bir anlayışla yapılan 'saymaca sosyolojisi' ya da 'anketçilik' ile gerçekleştirilen çalışmalara indirgenmesi biçimindedir Bu her alan araştırması yapanın aynı metodoloji

ve de sosyoloji anlayışına sahip olduğu 'örtük' varsayımına dayalı yanlış bir değerlendirmedir. Bu bağlamda Boran'ın sosyolojisini, "Mehmet Şevki Bey ile başlayan ve Frederik Le Play'den esinlenen Prens Sabahaddin tarafından ilerletilen, ilm-i içtima mektebinin bir üyesi" olarak değerlendirenler (Akpolat, 2008: 838)⁷ olduğu gibi; her alan araştırması benzerdir, her alan araştırması uygulamalı sosyolojidir gibi düz mantıksal bir çıkarsama ile Boran'ın çalışmalarını tüm alan çalışmaları ile aynılaştıran ve sıradanlaştıran değerlendirmeler de bulunmaktadır (Kasapoğlu, 1999).⁸ Oysa Prens Sabahaddin Le Play'in empirisist sosyoloji anlayışı teoriye gerek duymayan monografi çalışması özelliği taşıırken Boran'ın çalışmaları, monografi çalışmalarının çok ötesine geçmiştir ve bu özelliği ile de dönemin ve sonrası dönemin saha araştırmalarından ayrılmakta ve farklılık göstermektedir.

Bu değerlendirmelerde unutulmuş alan araştırmasının bir teorisinin olup olmadığı ve gözlemlenen toplumsal gerçekliğin hangi alanlarına odaklanıldığı ve bu gözlemlerin hangi düzlemde yorumlandığı sorularının dikkate alınmamasıdır. Bu fark da ancak ve ancak dikkatli bir okuma ile Boran'ın çalışmalarından satır aralarında söyledikleri ile anlaşılabilir. 1938 yılında doktora tezinde belirli bir örneklem ya da belirli topluluk üzerine yapılan incelemeler konusunda "yalnızca, vardıkları sonuçlar genel olarak toplumdaki tipik genel eğilimleri yansıttıkları ölçüde sosyolojik önem taşırlar" (Sargın, 2010: 145) biçimindeki yorumu ve "model-prosedür istatistik verileri bulunan her bölge her sanayi için kullanılabileceğini" ileri sürerken onun sosyoloji anlayışının empirisizmden farklılığı rahatlıkla görülebilmektedir.

Boran sadece teorisizliği eleştirmekle kalmaz teorinin niteliğinin de önemine vurguda bulunur. Çünkü ona göre alan araştırmalarının nasıl bir teori ile yapıldığı ayrıca önem taşımakta ve sorunun saptanmasına ve araştırma sürecine yön vermektedir. Kullanılan teorinin niteliğini vurgulama konusundaki görüşlerini 1943 yılında yazdığı *Sosyolojide Bocalamalar I ve Sosyolojide Bocalamalar II* adlı makalelerinde ABD'de Reed Brain tarafından 'toplanıp yakılan süprüntüler' olarak değerlendirilen 'parçacı' teorilerin yanı sıra Charles Cooley'in 'uzvi nazariye'nin (organik teori) Amerikan sosyolojisinin temel özelliği olduğu yönündeki görüşüne katılır. Boran özellikle 'uzvi nazariye'nin bütün parçaların hepsinin aynı önem ve eşit rollerde kabul edilmesinin sorunlu olduğuna vurgu yapar (Sargın, 2010: 209-210). Bu eleştirden hareketle kendi bütüncül teorisini geliştirir (Sargın, 2010: 304-308).

Daha önce de değinildiği gibi Boran teorisini geliştirmeye doktora tezini hazırlarken başlar ve sonraki yıllarda ilerletir. Konuya ilişkin 1940'ta yazdığı *Sosyoloji'de Yeni Araştırma Esasları* (1940a) adlı makalesinde Türkiye'de etkili

olan ve 'mektebi morfoloji' olarak adlandırdığı Durkheim ve Le Play sosyolojisi ile Şikago Okulunun geliştirdiği 'beşeri ekoloji' 'mekteplerinin' bir karşılaştırmasını ve 'beşeri ekolojinin' 'mektebi morfolojiye' üstün yönlerini ortaya koymaktadır (Sargın, 2010). "Morfoloji sosyal ile beşeri ekoloji arasındaki fark kendisini yapılan araştırmalarda gösteriyor. Dikkate şayandır ki; Durkheim ve mektebi morfoloji sosyale sosyal vakıaların izahında temel bir yer vermesinde ve bunun ehemmiyeti üzerinde ısrar etmesine rağmen araştırma ve etüt sahasındaki verimleri gayet az olmuştur..." (Sargın, 2010: 169). Bu bağlamda Boran Maurice Halbwachs'ın çalışmalarını "Beşeri ekolojik görüşün verdiği bütünlük ve vüzuhtu yoktur. Esasen o görüşe malik olmadığından meseleyi vazedışı de farklıdır. Realitenin zecri Halbwachs'ı morfoloji sosyalden beşeri ekolojiye götürmüştür" (Sargın, 2010:171) biçimindeki saptamasını Durkheim tarzı çalışmanın yetersizliğinin kanıtı olarak yorumlamaktadır.

Boran farklı çalışmalarında yer vermiş olsa da, metodoloji ile ilgili görüşlerine esas olarak 1943'te yayınlanan *Sosyoloji Anlayışında İkilik* ve 1945'te yayınlanan *Toplumsal Yapı Araştırmaları* adlı kitabının "Problem ve Metod" bölümünde odaklanır. *Sosyolojide Anlayışında İkilik* adlı makalesinde Boran, Auguste Comte'un sosyolojiyi pozitif bilim olarak ilan etmesine karşın, sosyolojinin pozitif bir bilim olup olmadığı konusunun hala tartışılmakta olduğunu ileri sürer. Bu tartışmanın realitede/gerçeklikte ikilik olduğunu ve bu ikiliğin manevi bilimler-tabii bilimler ayırımını yapanlar ile bu görüşün karşıtı savunanlar, yani manevi bilimler-tabii bilimler benzerliğini savunanlar arasında gerçekleştirdiğini ileri sürer. Realitede ikiliği savunanlara Almanya'dan Wilhelm Dilthey ve Amerika'dan Charles Cooley'in öncülük ettiği ve doğal gerçeklik ile sosyal gerçekliğin hiçbir benzerliğinin olmadığı ve dolayısıyla doğa (tabii) bilimleri ve sosyal (manevi) bilim ikiliğini kabul ettiklerini belirtmektedir. Boran bu ayırımın Dilthey'de tabiat ve kültür realitesinin birbirinden tamamen farklı olduğunu, Colley'de ise toplumun zihin ve şuur olduğu varsayımı üzerine kurulu olduğunu ileri sürer. Bu tartışmaların ardından Boran sosyolojide ikilik olarak adlandırdığı bu sorunu aşan bir anlayış ortaya koyar. Boran'a göre toplumsal yapı ilişkili kurumlardan oluşan ve düzenlilikler içeren bir bütündür ve sosyolojinin görevi de bu bütünlük içindeki 'düzenlilikleri' (*kaideleri*) kendine has tekniklerle açığa çıkartmaktır. Yani Boran, toplumsal gerçekliğin doğal gerçeklikten farklı olduğunu; ancak bu farklılığa rağmen toplumsal süreçlerin tekrarlanan düzenliliklerden oluştuğunu ve bu düzenliliklerin de *doğru bir metodoloji* ile bilinebilir, kavranabilir olduğunu savunmakta ve sosyal gerçekliğin doğal gerçeklikle aynılığını değil, *farklılıklara rağmen bilinebilirliği* savunusu üzerinden sosyoloji anlayışını geliştirmektedir. Boran'a göre sosyal bilim ve doğa bilimlerini ilişkilendirmede önemli olan bilme sürecidir yani metodolojidir ve bu konudaki düşüncelerini *Sosyoloji Anlayışında*

İkilik başlıklı makalesinde “muayyen bir vaziyette muayyen hareketler yapan, sözler söyleyen insanların hareketlerini müşahede ederek bu müşahededen yapılan dini merasimin mahiyeti hakkında bilgi elde etmekle, muayyen bir çiftin doğan yavruların vasıflarını tetkik ederek veraset vetiresi hakkında bilgi edinmek arasında *bilme süreci bakımından* bir keyfiyet farkı yoktur...” (1943o: 72) ifadesi ile dile getirir.

Boran sosyolojisi ikili bir realite kabulüne dayanmamasına karşın özgüllükleri de yakalama şansı sunabilmektedir. “... Mesela bizdeki köy hayatı dünyanın her tarafında toprağı ekip biçen insanın hayatının bir nevi (variation) dir...” (Boran, 1941a: 3) ifadesi elde edilen bulguların her yerde ve her zaman geçerli olmadığı tam tersine süreçlerin farklı toplumlarda ve birimlerde farklı deneyimlendiği görüşünü yansıtmaktadır.

Boran’ın bilimsel metodolojiye ve nesnel olmaya dair düşünceleri de dikkat çekicidir. Nesnellik konusunda ise bilimsel metodolojinin işletilmesi gereğine vurgu yapar. Onun sosyal gerçekliğin öznel boyutunu kabul ederken nesnel olma çabasında olunabileceği savunusu şu ifadelerinde rahatlıkla görülebilir:

Her ne kadar sosyal şartlar ve meseleler bilimin çözmek için uğraşacağı meseleleri tayin ederse de, bir kere ilim meseleleri ele alındıktan sonra onları en objektif bir metodla, en şimullu vasıflarıyla tetkik eder ve tetkik edilen vakianın kanuniyetini, yani külli vasıflarını bulmağa çalışır. Görülüyor ki ilmin içtimali izafiliği ilmin üniversal bir bilgi olmak vasfına helal vermiyor (1941a: 3).

Benzer şekilde Boran neyin bilimsel olup neyin bilimsel olmadığına ölçütünü bilim zihniyeti ve metoduna uygun olup olmaması ile açıklar ve bilimsel olanla bilimsel olmayan bilginin ayırımının önemini vurgular. Sosyal bilimlerde bilimsel bilginin öznel algı olmaması gerektiği görüşündedir. Boran’ın bu konudaki düşüncelerinin önemli olduğu ve günümüzde etkili olan ‘ne olsa gider’ anlayışı ile karşıtlığı rahatlıkla söylenebilir.

Olayları değerlendirmek, kendi başına ne ilme uygun, ne de ilme aykırı olarak vasıflandırılmaz. İlme uygunluğun veya aykırılığın mihengi, verilen hükmün, yapılan tefrikin, olayların kendisinde olan şartlara, vasıflara dayanıp dayanmadığıdır. Eğer değer biçerken verdiğimiz hüküm, olayların şartlarına, vasıflarına uygunsa, gerçeğin bir ifadesidir ve bunun için de ilmidir; değilse, yaptığımız iş **ilim zihniyetine ve metoduna aykırıdır ...** (1945b: 3).

Görüldüğü gibi Boran’a göre düzenlilikler/kaidelerin varlığı ve bu düzenlilikler/kaidelerin varlığı sebebiyle bilinebilirliği açısından doğal gerçeklik ile sosyal gerçeklik benzemektedir. Ancak bu bilinebilirlik doğa bilimlerinden farklı

araçları kullanan bilimsel metodoloji ile olanaklı olacaktır. Diğer bir deyişle o sosyal bilimi herkese göre değişen salt öznel 'yorum' ya da bilimcilik adı altında 'anketçilik' ya da 'saymacılık' değil, bilimsel metodolojiye dayalı bilimsel bir etkinlik alanı olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle Boran farklı veri toplama araçlarını kullanarak incelikli bir ustalıkla toplumsal düzenliliklerin saptanması ve bu düzenlilikler üzerinden özgül inceleme biriminin kavranmaya çalışılması gerektiğini savunmaktadır. Boran'ın da kendi çalışmalarında bunu başarma çabası içinde olduğu ve büyük oranda da başardığı söylenebilir.

Boran'ın sosyal bilim anlayışını onun determinizm ile ilgili düşüncelerinde de görmek mümkün. O *Hangi Manada Milli İlim* (1943ı) adlı makalesinde hem doğa hem de sosyal bilimlerde 'milli ilim' anlayışına karşı çıkmakta ve iki bilim alanında da bilimsel açıklamaların önemine değinmektedir. Yine burada da tabiat aleminin determinizm alemi ve insan aleminin de özgür irade alemi biçiminde dikotomik/ikilik ayırımına karşı çıkarak toplumun salt insanın özgür iradesi ile biçimlenmediğine vurgu yaparak bilimsel açıklamaların önemine ve gerekliliğine göndermede bulunur (Sargın, 2010: 345). Bu açıklamaların da benzer düzeyde olmasa da her iki alanda da determinizmin varlığını kabul ettiğini ve determinizmi dışlayan ve salt öznel anlayışla bilim yapılması sürecinin ise 'sahte bilim' ve bazen de 'ırkçı' bilime, 'otarşi'ye yol açabileceğini ileri sürmektedir. Boran, "insan aleminde mihaniki, basitleştirilmiş bir determinizm" yerine "ittirat, tekerrür, devamlı istikametler, karşılıklı bağlantıları açığa çıkarmaya yönelik bir determinizm" anlayışını kabul etmektedir. Ona göre "istatistiğin dayandığı büyük adetler kanununa göre, olaylar büyük adette ele alındığı zaman, hususi hallerdeki 'tesadüfi amiller' birbirini götürür ve olaylar arsındaki ana münasebetler belirir..." (1943o: 71). Bu münasebetleri/ilişkileri açığa çıkarmayı başarabilmenin yolu olarak da "... Ferdin subjektif hayatından dışarı çıkıp, olaylara toplu olarak dışarıdan bakma"yı (1943o: 71) önermektedir. Dolayısı ile uygun tekniklerle düzenlilikleri bulduğumuzda incelediğimiz konuyu ve gerçekliği anlama şansı bulmuş olacağız. Boran, bu ilişkileri açığa çıkarma arayışında da teorik/nazari tartışmadan çok alan araştırmalarının önemine değinir. "...Sosyolojiyi müsbet bir bilim olarak ele alan bugünkü sosyologlar, nazari münakaşalara girmeden müsbet bilim metodunun muayyen problemler üzerine yapılan araştırmalara tatbiki işi ile uğraşıyorlar. Nazari metod münakaşalarından ziyade, ele alınan problemin tetkiki için elverişli teknikler meydana getirmek ve bu teknikleri geliştirmek işi ile uğraşıyorlar" (1943o: 71, dipnot) ifadeleri ile sosyal bilimlerin önündeki sorumluluklara vurguda bulunur. Bu vurgusu Boran'ın teorik tartışmalardan çok teori ile pratiği buluşturan alan araştırmalarına verdiği önemi göstermektedir.

Boran'ın sosyal bilimlerinde doğa bilimlerinden farklı bir açıklama biçiminin gerektiği düşüncesi *Sosyoloji Anlayışında İkilik* başlıklı makalesinde "Fertlere bu kıymetler nereden ve nasıl gelmiştir? Asıl bilinmesi gereken nokta budur. Fert, hareketlerine istikamet veren kıymetleri doğuştan, uzviyeti ile beraber getirmediklerine göre, bu kıymetlerin teşekkülü, zaman içinde değişmesi, cemiyetten cemiyete farklar göstermesi ancak ferdin sübjektif hayatının dışına çıkmakla mümkün olur" (1943o: 73) biçimindeki ifadelerinde görülebilmektedir. Boran'a göre toplumu anlamının, sosyoloji yapmanın yolu tam anlamı ile determinist biçimde olmasa da hangi koşullarda ne tür süreçlerin ortaya çıktığını göstermek olmalıdır. Bu noktada Weber'in Calvinizm ve kapitalist sistem arasındaki ilişkiyi göstermesi önemlidir ancak Weber'in Calvinizmi hangi şartların doğurmuş olduğu asıl meselesini açıklayamadığı biçimindeki değerlendirmesi dikkat çekicidir (1943o: 73).

Sosyal bilimler metodolojisi ve nesnellik konusundaki düşüncelerini *Sosyoloji Anlayışında İkilik* adlı makalesinde "Hülasa, sosyal kıymetlerin bilinmesi diğer olayların bilinmesinden farklı değildir. İkincisi, insan hareketlerinin izah için başvurulacak kıymetler kendileri izaha muhtaç olaylardır ve bunların izahı fertlerin dışına çıkıp cemiyetteki reel münasebetler sistemini, cemiyet yapısına tetkik ederek yapılabilir" (1943o: 73) biçiminde ifade eder ve toplumun yapısal/nesnel boyutunun önemini toplumda kendisini hür hisseden insanın gerçekten hür olamayabileceği düşüncesi ile pekiştirir (1943o:70).

Boran belirli bir toplumdaki oluşumların dünyadaki gelişmelerden etkilendiği varsayımından hareketle sadece incelenen toplumun kendisi ile sınırlı kalınmaması ve diğer toplumlarla ilişkileri ile birlikte bütüncül olarak ele alınması gerektiği düşüncesindedir. *Yurt ve Dünya* dergisinin birinci sayısının giriş yazısında belirttiği üzere Boran, bilimin bugünkü insan ilişkilerinin/münasebetlerinin dünya ölçeğinde genişlediğine göndermede bulunarak, derginin amacını "Bugünkü Türk cemiyeti en geniş ölçüde ve her sahada, 'dünya' ile münasebet halinde olduğuna göre, 'yurda' ait her problemin, 'dünya' meselelerinin çerçevesinde düşünülmesi lazımdır. İşte çalışmalarımızın ve yazarlarımızın hareket noktası bu anlayış olacaktır" (1941a: 5) biçiminde koymaktadır.

Boran yurt ve dünya ilişkisinde ülkeleri uluslararası işbölümü açısından gelişmiş ve az gelişmiş ülke ayırımı üzerinden konumlandırır. Yine *Yurt ve Dünya* dergisinin başlangıç sayısının giriş yazısında (1941a: 1-5) Türkiye ile Çin'i benzer ülkeler olarak tanımlarken uluslararası işbölümüne vurguda bulunur.

... Çin de bizim gibi garp medeniyetine yeni dahil olan memleketlerdendir. Onun da içtimai bünyesi, bizimki gibi, bir değişme devresi geçiyor. Binaenaleyh, garp medeniyeti tesirlerinin girmesiyle Çin içtimai bünyesinde olan değişiklikler bizi de alakadar eder. Kendi vaziyetimizi tetkik ve anlamak hususunda bize bir mukayese noktası, bir ölçü verir... mesela bizdeki köy hayatı dünyanın her tarafında toprağı ekip biçen insanın hayatının bir nevi (variation) dir (1941a: 4) ile örneklendirir.

Tüm bu vurgulardan sonra Boran'ın sosyal gerçekliğin doğal gerçeklikle aynılığını savunduğu ve bu nedenle de pozitivist olduğu biçimindeki değerlendirmelerin kendilerinin özünde kaba indirgemeci değerlendirmeler olduğu söylenebilir. Boran'ın bilme süreci açısından bilime ve dolayısıyla da sosyal bilimler ve de sosyolojinin evrenselliğine yaptığı bu vurgu özgüllükleri de yakalamaya imkân veren bir anlayıştır.

ii) Alan Araştırması: Boran'ın özgüllüğü yakalama fırsatı veren evrensel sosyoloji anlayışını savunması onun alan araştırmalarına yani somut gerçekliğe yönelmesinde önemli bir etmendir. Yani Boran'ın alan araştırmasına yönelmesinin ardındaki temel itki, aslında farklı toplumlarda sosyolojinin uğraşacağı konuların farklı yönlerinin ve süreçlerinin olabileceği bu nedenle de alanda sorunların saptanıp çözüm üretilebileceği düşüncesidir. Boran bu durumu "İlmin meşgul olacağı esas meseleleri, ilmi metodun tatbik olunacağı başlıca realite sahalarını içtimai şartlar tayin eder..." (1941a: 1- 3) ifadesi ile dile getirmektedir. "İster bilinçli olarak pratik sorunlara çözüm ister 'ilim, ilim içindir' zihniyeti ile çalışılsın, ilmi faaliyete içtimai şartlar yön verir" (1941a: 2) derken aslında toplumların farklı formasyonlarından, özgül yönlerinden söz etmektedir. Boran'ın alan araştırmasına yönelişi onu makalenin ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan, mekân ve kapitalizm ilişkisi konusunda Türkiye'de ancak 1970'lerde etkili olan tartışmalarda yapılabilen özgün vurgulara götürecektir.

Tüm bu değinilerden sonra Boran sosyolojisi, öznel ve nesnel yönü olan bir toplumsal gerçeklik anlayışını varsayan ve bu gerçekliğin olabildiğince nesnel kavranışının yollarının/metodolojisinin bir arayışı olarak değerlendirilebilir. Kendisini 'hür' hisseden insanın 'gerçekten hür' olamayabileceği vurgusu toplumsal gerçekliğin bu iki yönünü göstermesi açısından önemlidir (1943a: 70). Yine "İnsan topluluk hayatında *kaidelerin, kıymetlerin* mevcudiyeti ve insanlar arasındaki münasebetlerin bu kaide ve kıymetlere göre *muayyen derecelerde* istikrarlı şekiller alıp devam etmesi insan âleminin bir hürriyet âlemi olmadığını gösteren olaylardır..." (1943o: 71) biçimindeki ifadeleri Boran'ın sosyal bilimlerin nesnel yönlerine yaptığı vurguyu göstermektedir.

Boran *Sosyolojide Bocalamalar I* (1943k) adlı makalesinde özellikle ‘beşeri ekoloji’ olarak adlandırdığı sosyoloji anlayışındaki alana/somut gerçekliğe yönelmesinin önemini şöyle vurgular:

Çünkü şimdiki halde Amerikan sosyologları, parçaları birbirine tutan, naks etmeyen nazari bir sistem kurmakla uğraşmıyorlar, daha ziyade muayyen problemler üzerinde araştırmalar yapmak işine koyulmuş bulunuyorlar. Araştırmalarının neticelerini, yahut daha iyisi, esas bir görüşten hareket ederek hususi, muayyen problemlere kadar inmek ve bu problemler üzerinde çalışmak işini - ki sosyolojinin “mektepler” halinde olmaktan kurtularak mütecanis, sistemli bir bilgi haline gelmesi bir ilim olabilmesi ancak bu suretle kabildir-henüz ciddi surette ele alınmış değildir (Sargın, 2010: 291).

Boran tabii/doğal gerçeklik ile manevi/sosyal gerçekliğin dikotomik ayırımına karşı çıkarak, iki boyutu da içeren diyalektik bir gerçeklik olduğunu ve bilinme ve kavranma açısından bu iki gerçekliğin benzer olduğunu varsayar. Boran’ın bu değerlendirmeleri ve sonrasında yaptığı *Toplumsal Yapı Araştırmaları* kitabının alan araştırması süresince kullandığı veri toplama teknikleri ve verilerin değerlendirilmesi sürecindeki çabaları, kendisinden çok sonraları sosyoloji metodolojisine önemli katkılar sunmuş biri olarak C. W. Mills’in betimlediği entelektüel zanaatkârlık (intellectual craftsmanship) tanımlamasını çağrıştırmaktadır. Boran’ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları* çalışmasında bireysel deneyim ile geniş toplum arasındaki ilişkinin farkındalığı (1945a: 20) ve alan araştırması yaparken alanı anlama ve bilme arayışındaki çabası Mills’in tanımladığı ‘sosyolojik imgeleme’ sahip sosyolog tipini andırmaktadır. Tam da bu noktada Boran’ın empirisist sosyoloji anlayışından uzaklığı bir kez daha açığa çıkar.

Toplumsal Değişme ve Kalkınma Anlayışı

Boran toplumun ‘statik’ ve ‘dinamik’ halleri ile, yani toplumun belirli bir zaman diliminde olma hali ile, zaman içinde değişiminin birlikte bir bütün olarak ele alınmasının gerekliliğini savunur. Diğer bir ifade ile toplumun ne olduğu, nasıl işlediği ve nasıl değiştiğinin incelenmesidir.⁹ Ayrıca Boran değişimin salt geçmişten bugüne değil, değişimin ne yönde olması gerektiğini de içeren biçimde geleceği de içeren bir toplum incelemesi anlayışını savunmakta ve bunun biliminin de sosyoloji olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle tartışmalarında bilimin amacının ne olması gerektiği konusu önemli yer tutmaktadır.

Boran’ın evrensel ancak özgünlükleri de yakalamaya imkân sunan bilim anlayışı, toplumsal değişme ve gelişme konusunda da karşılığını bulur. Boran’ın toplumsal gelişme konusundaki düşüncesi ne Batıyı olduğu gibi kabul etme ne de tamamen karşı olma biçimindedir. Bilimin evrensel ve özgün yönlerinin

toplumsal değişmede nasıl kullanılabileceğine ilişkim görüşlerini bazı çalışmalarında doğrudan, diğer çalışmalarında dolaylı olarak tutarlı bir biçimde görmek mümkündür.

Ekonomik ve Sosyal Kanunlara Karşı Gelinmez (1944b) başlıklı makalesinde Boran, Türkiye iktisat tarihinde dokuma sanayiinin önemine ve dünyadaki etkisine ve bu alanda Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarındaki başarılarına yer vermiştir. "Emperyalist sermayenin Türkiye'deki iktisadi hâkimiyetine son vermek milli kurtuluş inkılabımızın başlıca hedef ve vazifelerinden biri idi" (Sargın, 2010: 363). Boran Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayileşme-fabrikalaşma yolunda gerçekleştirilenlerin o zamanlar Türkiye'de Fransız sermayesi ilk sırada yer aldığından özellikle Fransa tarafından istenmediğini ve bu nedenle Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak kalması tezinin ateşli taraftarlarının Fransa'da bulunduğunu ileri sürmektedir. Almanya'nın ise Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak kalmasını istemesini ise "Geri bir ziraat memleketi olarak kalacak bir Türkiye, Alman sermayesi için daha elverişli bir Pazar, daha müsait bir soygun mevzuu olabilirdi" biçiminde ifade emektedir. Türkiye'de uygulanan bu politikaları ise "milli iktisat adı altında millete ihanet!" olarak değerlendirmektedir (Sargın, 2010: 364). Ancak 1940'lı yıllarda dönemin iktidarı ve aydınlarının Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yerinin ziraat/tarım olarak benimsenmesini Türkiye'nin düşmanları olan yabancılara hizmet biçiminde değerlendirmiştir. *Sanayide Köylü-İşçi* (1942a) adlı makalede belirttiği üzere, tarımda kalkınma ile sanayide kalkınma birlikte gitmeli ziraat ve köyün önemi küçümsemeden sanayiye gereken önem verilmelidir görüşündedir. "... unutulmaması lazım gelen nokta, köy ve şehir, ziraat ve sanayinin ancak bir bütün halinde mütalaa edilebileceğidir; bu iki sahada kalkınma ancak beraber olabilir. Avrupa tarihinde sınai inkılaptan bahsedilir, çok zaman bu sınai inkılapla beraber daha göze çarpan zirai bir inkılabın da yer aldığı unutulur..." (Boran,1942a: 81). Böyle bir kalkınmanın sadece ülke refahını arttırmada değil, uluslararası ilişkiler açısından önemli olduğunu ve böylesine bir anlayışla kalkınmanın başarılması gerektiği görüşündedir. Boran, bu yazılarını yazdığı dönemde kentte yaşayan nüfusun azlığı ve kırsal kesimdeki nüfusun çokluğu doğal olarak kentte bir işçi sorunu yaratıyordu. Yazılarında kente gelen işçilere sunulan şartların onların kentte kalmasını sağlayacak düzeye getirilmesinin gerektiğine vurgu yapmaktadır. Boran *Zirai İstihsalın Geriliğinin Sebepleri, Gelişmenin Şartları* (1944c) başlıklı yazısında sanayi ile birlikte tarımda gelişmenin önemini vurgularken tarımda geriliğin nedenlerini saptamakta ve bu saptamalar doğrultusunda öneriler sunmaktadır. Boran, köy ve köylülük için önerdiği çözüm yolları arasında toprak reformuna, modern teknolojinin kullanımına, kooperatiflerin kurulmasına ve kültürel yaşamın da yükseltilmesine önemli yer vermektedir (1944c: 317).

Boran'ın değinilen bu boyutları da içeren ve siyasetçi yaşamında giderek daha da önem kazanan demokratikleşme planı önerisi kapitalist planlama dışında bir öneridir aslında.

Hümanizmanın Sosyal Şartları (1943n) adlı makalesinde ise o dönemin Türkiye'sinde uygulanan politika eleştirilerinde Boran'ın özgünlüğe yaptığı vurgu görülebilir. Bu yazısını Türkiye'de 1939-1945 yılları arasında 'eski Yunan ve Roma Medeniyetine inmek' biçiminde tanımlanan 'hümanizma' olarak adlandırılan resmi kültür politikalarını değerlendirmek amacıyla yazmıştır.¹⁰ Bu anlayış doğrultusunda Orhan Burian'ın da yazarları arasında yer aldığı ve dönemin Milli Eğitim Bakanı'nın adının verildiği *Yücel Dergisi* yayınlanmıştır. Hasan Ali Yücel tarafından benimsenmiş olan hümanizme 'Türk Hümanizmi' denilmiştir. Fransız hümanist anlayışla tanışmış ve bu akımın temsilcilerinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve arkadaşlarının temsil ettiği 'New Yunanilik' adıyla eski Yunan ve Latin kültürü ile Türk Kültürünün karıştırılarak 'Hümanizmanın Aracılığı ile Kendimizi Bulmak' biçiminde ifade edilen yeni bir Türk hümanizmi oluşturulmak istenmiştir (Karaosmanoğlu, 1940; Sinanoğlu, 1980: 92-93). Orhan Burian *Hümanizmanın*, 14. Yüzyılda İtalya'da başlamasından sonra Avrupa'da özgür düşüncüyü geliştirerek büyük bir inkılap gerçekleştirdiğini savunmakta ve bunun Türkiye ve diğer ülkeler için de izlenmesini önermektedir (Burian, 1940: 71-72).

Boran, Batıda hümanizmanın belirli bir tarihsel dönemde belirli sosyal şartlar altında ortaya çıktığını ve o dönemdeki burjuva ilişkileri ile feodal dünya arasındaki çelişkilerin güçlenerek zamanla uzlaşamaz bir hal almasına bağlı olarak ilerici bir rol oynadığını ve bu ilericiliğin de bilim ve sanatta da kendini gösterdiğini vurgular (Boran, 1943n). Ancak Boran zaman içinde bu burjuva hümanizmasının kendi ihtiyaç ve isteklerine kavuşması ile halk yığınlarına karşı düşman bir cephe kurduğuna göndermede bulunur. Günümüz koşullarında özellikle de yabancıların istilası altında kalmış ülkelerde Batıda ortaya çıkmış hümanizmin basit bir tekrarı üzerinden siyasal ve ekonomik eşitliğin ve özgürlüğün gerçekleşemeyeceğini ileri sürer. Boran'ın *Demokrasinin Esas Şartları Nelerdir* (1945ç) başlıklı yazısında onun halkçılık anlayışına ilişkin düşünceleri yer almaktadır:

Kendisini halktan daha dirayetli, tecrübeli, bilgili ilah, addeden bir zümrenin "halk için neyin iyi, neyin kötü olduğunu biz halktan iyi biliriz" iddiası ile hâkimiyet ve idareyi ele alıp tepeden inme usullerle gerçekten halkçı bir siyaset yürüttüğü tarihte görülmüş değildir. Bu çeşit bir idare sistemi amme menfaatine uygun görünen birtakım işler görebilir... Mesela yollar, köprüler yapmışlar, kervansaraylar, imarethaneler kurmuşlar zamanın ilim ve sanat faaliyetlerini teşvik etmişlerdir. Bu çeşit rejimlerde bu çeşit işler bir taraftan, hâkimiyet mevkiinde olan zümre ve sınıfın hâkimiyetini devam ettirebilmek,

hususî menfaatlerini koruyup daha geliştirmek için memlekette gereken umumî Şartları temin etmek maksadıyla, diğer taraftan bazı hallerde de, halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, asgari derecede olsun halkı tatmin etmek zaruratiyle yapılır (Sargın, 2010: 395).

Boran'ın popülist/halkçı değil eleştirel bir sosyoloji yaptığı, bilimsel tutarlılığını iktidara göre değişmeden sürdürdüğü ve 'mevcut durumu meşrulaştırma' üzerinden asla bilim yapmadığı ve her zaman bilimsel olarak inandığı görüşlerini savunduğu söylenebilir. Onun bu özelliğini *Hümanizmanın Sosyal Şartları* (1943n) adlı makalesinde Türkiye'de 1939-1945 yıllarında dönemin politikalarına ve politika savunucularına yönelttiği eleştirilerinde açıkça görmek mümkün. 'Halk' tan kast ettiği ezilen halk anlamındadır ve bu anlamda halk ile ezilen sınıf özdeşleşir. Tam da bu noktada eleştirdiği halkçılık sınıf eksenli olmayan bir halkçılık tanımlamasıdır aslında.

Toplumsal Değişmede Bilim/Sosyoloji ve Sanat'ın İşlevi

Boran'ın bilim anlayışında 'toplumsal yarar' kritik bir öneme sahiptir. Ona göre bilim toplum için yararlı bir etkinlik alanı olmalıdır. "İlim adamı ne kadar pratik gayelerden uzak çalışırsa çalışsın, ilim eninde sonunda cemiyete faydalı olduğu derecede inkişaf eder" (Boran, 1941a: 3) ifadesi ile bilimin toplum açasından yararlı olması gerektiğine vurgu yapar. Burada ifade edilen düşünce Boran'ın düşüncelerinin bütünü açasından yorumlandığında, kaba bir çıkarıcılık ile özdeşleştirilmeyecek bir 'yararlılık' anlamındadır. Boran bilimin amacı konusundaki düşüncelerini özellikle *Adımlar Dergisi*'nin ilk sayısında yayınlanan İlim ve Cemiyet başlıklı yazısında açık bir biçimde ortaya koyar.

İlim adamı, "ilim ilim içindir" kanaati ruhu içinde çalışabilir; çalışmalarının tatbiki neticeleriyle ilgilenmeyebilir. Hatta bir bakıma onun bu kanaatle çalışması iyidir de; zira hemen pratik neticeler elde etmek gayesiyle çalışırsa, ilmi çalışmaların ufukları daralabilir; yeni buluşların, gelişmelerin neticesi ne olacaktır, önceden kestirilemez. İlim adamı pratik gayeler gütmekten "saf ilim aşkı" ile çalışadursun, eninde sonunda bu faaliyetlerinin neticeleri tatbikatta yerini bulacaktır... (Boran, 1943c: 17).

Boran bilim insanlarının çalışmalarının toplumsal yaşamda hangi amaçlar için kullanıldığı konusu ile ilgilenmemeleri ve bunun sorumluluğunu taşımamalarını eleştirir ve 'ilim ilim içindir' anlayışının benimsenmesini bilim insanının sorumluluktan kaçışı olarak nitelendirir (1943c: 17). Mevcut hali ile bilimin bir kontrol aracı olarak üst tabakanın hizmetinde oluşuna değindikten sonra, 'insan bilimleri olarak' adlandırdığı sosyoloji ve psikolojiye düşen görevler olduğunu ve özellikle de sosyolojinin değişen dünyada sosyal değerlerin yok olması değil, bu değerlerin seçimine ve bu değerlerin gerçekteleşmesine hizmet

edeceğini vurgular (1943c: 19). Buradaki vurgu, onun Amerikan sosyolojisini eleştirdiği yazılarında ABD'deki pragmatist, yararçı bilimin ve de sosyolojinin mevcut yapıyı özünde koruma, devamlılığını sağlama yönünde bir işlev gördüğü görüşleri ile birlikte değerlendirildiğinde bilimden nasıl bir yarar beklediği açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Boran için bilimin amacı, iktidar için değil, ezilenlerin çıkarlarını savunan değerlerin üretilmesi ve bu değerler doğrultusunda toplumun dönüştürmesi için kullanılması gerektiği biçimindedir. Yani Boran'da bilimsel yarar salt bir kesim/sınıf için değil, toplumun daha eşitlikçi bir doğrultuda evrilmesi/değişmesi açısından yarar anlamını taşımaktadır. Bu görüşleriyle de popülist bir halkçılık anlayışından da farklılaşır.

Boran'ın toplumsal değişme ve toplumun geleceğini etkileme konusunda bilime verdiği önem, diğer yazılarının yanı sıra özellikle *Değişen Bir Dünya'da Gençlik* (1943a) başlıklı makalesinde açıkça görülebilir.

Garp medeniyetinin gelişmesinde beliren (1) insan şahsiyetine saygı ve gelişmesi için en geniş imkânların temini; (2) Sosyal eşitlik ve halk hâkimiyeti, halk menfaatlerini gütmek; (3) müspet ilimleri "hayatta en hakiki mürşit" olarak kabul etmek ve hareketlerimizi ona göre ayarlamak, devrimimizin müdafaa ettiği, cemiyetimize mal etmek istediği kıymetlerdir. Yolumuzda ilerlememiz, gelecekte gelişmemiz bu kıymetleri en geniş ölçüde, tam olarak gerçekleştirdiğimiz nispette mümkün olacaktır (Boran, 1943a: 58).

Boran gençlerin yetiştirilmesinde pozitif bilim bilgisinin ve metodunun bir miyar olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürer (1943a: 58). Boran "müspet ilim zihniyetini, metodunu yalnız laboratuvar mesaisinde, akademik çalışmalarda bir miyar olmaktan çıkarıp, hayatın her safhasına tatbik etmek gerekiyor. Gençlere nasıl hareket etmeleri icap ettiğine dair reçeteler veremiyoruz, fakat onlarda, rasyonel, daima olayların müşahedesinden, gerçekten hareket ederek düşünen bir kafa geliştirebiliriz..." (1943a: 58) derken yine bilimin toplumu anlama ve istendik yönde değiştirmede önemli bir işlev ve bilime önemli sorumluluklar yüklemektedir.

Bilimin İşlevi ve Bilim İnsanı/Aydınların Toplumsal Sorumluluğu

Boran toplumu ileriye götürmenin toplumu tanımaktan geçtiğine inandığından bilimin işlevlerine dair düşünceleri bu doğrultuda gelişir. Bu nedenle de Boran'ın çalışmalarında özellikle toplumsal değişmeye odaklanıldığı ve sosyolojiye 'toplumsal değişmenin bilimi'ne özel bir yer verildiği görülür. Boran bu süreçte bilim insanının da sorumlulukları olduğuna inanır ve bu yöndeki bireysel çabalarını yine 1985 yılında Sofya Radyosu Türkçe Yayınlar sorumlusu Stefka Parvanova'nın kendisi ile yaptığı söyleşide dile getirir. Boran bu söyleşide, 1942 yılından itibaren elinden geldiği kadar örgütlü bir şekilde, Türkiye'de sosyalizmi

hedef alan bir yönde değişebilmesi, gelişebilmesi için çalıştığını belirtmektedir (Atılgan, 2007: 532).

Boran toplumsal değişme konusunda sadece bilime görev yüklemeyi, bilim ve sanatın birlikte toplumu dönüştürme aracı olarak kullanılması gerektiğine inanır ve sosyoloji ve sanatı birlikte el ele giden iki alan olarak görür. Bu anlamda da Boran'ın ve arkadaşlarının ilerleyen yıllarda sanat ve edebiyat sosyolojisi diye adlandırılacak bir alanın öncü çalışmalarını yaptıklarını söylemek abartı olmayacaktır. Boran ve başta Muzaffer Şerif Başoğlu olmak üzere arkadaşları ile birlikte bilimin ve sanatın toplumsal dönüşüme etkisinin kitlelerin bilinçlenmesine bağlı olduğunu ve bunun da kitlelere hitap eden yayınlar aracılığıyla başarılabileceğine inanır. Tam da bu düşünce *Adımlar Dergisi*'nin kurucu misyonunu oluşturur ve Boran ve arkadaşlarının sanat ve edebiyat sosyolojisi ile ilgili yazıları kurulduğu amaç doğrultusunda daha çok *Adımlar Dergisi*'nde yayınlanır.¹¹

Boran'ın bilimin işlevi ve bilim insanının toplumsal sorumluluğuna ilişkin görüşleri *Kalp Fikir, Gerçek Fikir* (1944d) adlı yazısında açık biçimde görülebilir. Bu yazısında o dönemin hâkim değerleri olarak pozitif bilimi ve halkçılığı, bilgide ve teknikte ileriliği kabul ediyor gibi görünen ancak özünde öyle olmadığını düşündüğü fikir akımlarını ve bu akımların temsilcisi bilim insanları ve aydınlarını hedef alarak eleştirmekte ve bu insanların özünde toplumsal sorumluluklarına sahip çıkmadıklarını tartışmaktadır. Özellikle de, *Adımlar Dergisi*'nin ilk sayısından itibaren kendilerinin farklı alanlarda daima kalp (sahte) fikir ile gerçek fikri ayırt etmeye çalıştıklarını dile getirmektedir. "...Yarasalar gibi karanlıktan hoşlanan, fikirleri gün ışığına çıkarıp umumi efkâr önünde incelemekten çekinen bazı yazarlar ve münevverler fikirlerinin kalp mahiyetinin meydana çıkmasından telaşlanarak gazete ve mecmualarda hummalı bir yazı faaliyetine giriştiler..." (Boran, 1944d: 377) ifadeleri ile gerçek fikirlerinin gösterilen fikirlerinden farklı olduğunu düşündüğü insanların bu yoldaki emeklerinin boşa çıkmadığını belirtmektedir. Boran bu faaliyetin 1) biz de bilime inanırız, biz de halkçıyız, biz de fikir hürriyetine yer veririz, biz de ileri tekniğe ve refaha erişmeğe taraftarız söylemi; 2) kendilerinden farklı düşünceleri susturmak; 3) kendi kendilerine gelin güvey olup, kendilerini milletin ve devletin sözcüsü rolüne soyunarak etrafa milliyet dersi vermek biçiminde üç koldan gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir. Boran bu faaliyet kollarına üzerinde durmaya değer bulmadığı, işi kişiselleştirme biçimine dökme olarak değerlendirdiği dördüncü bir faaliyet kolu daha ekler ve bunun üzerinde durmanın aynı seviyeye inmek olduğunu belirtir. Boran bazı insanların ve zümrelerin bu değerlere gerçekten inanıp ve gerçekleşmesi için çalıştıklarını, bazıları ise kendilerini böyle göstermelerine karşın gerçekten böyle olmadıklarını ileri sürer. Bu durumda toplumda gerçek

fikirlerin yanında ‘kalp’ fikirler de oluşur. Boran, kalp fikir sahiplerinin ‘milli ilim’ anlayışının şimdilik yalnız ‘manevi ilimler’ alanında ileri sürüldüğünü bunun da ilerletilmesi sonucunda ilkeleri ve metodu evrensel olan bilim anlayışına karşı olacağını ve ‘Yahudi fiziği’ ‘Alman fiziği’ savunusunu yapanlarla aynı kapıya çıkacağını söyler.

Boran bu halkçı görüntülerine rağmen bunların halkçı değil, halkın kendi çıkarlarını bilemediğini ve bu nedenle de kendilerini idare etmeyi bilemeyeceğini ileri sürerek halkın çıkarlarını kendilerinin koruyabileceğini savunan seçkin zümre olduğunu ileri sürerek eleştirilerini ilerletir. Boran halka inancı olmayan böylesine bir halkçılık ise faşizmin elit kuramından başka bir şey değildir diyerek dönemin resmi politikasını açıkça eleştirir.

Sanatın Toplumsal İşlevi

Daha önce de değinildiği gibi gençlik yıllarında Halide Edip’in romanlarında çizdiği kuvvetli kadın karakterlerinden etkilenmesi ve bu romanlarda işlenen kadın tiplerini model alması Boran’ın eleştirel kimliğinin oluşmasında önemlidir. *Halide Edip’in Yeni Romanları* (Boran, 1941d: 22) adlı makalesinde vurguladığı gibi, “... umumi güzellik ölçülerine göre güzel olmayan, fakat hususi cazibeleri olan, hem kafası hem kalbi kuvvetli kadınlardır. Bu kadınlar muhitlerinin devirlerinin tipik örnekleri değillerdir; istisnai şahsiyetlerdir...” biçiminde ifade bu ettiği romanların kahramanı kadınları, *Sinekli Bakkal*’ın Rabia’sı ve *Tatarcık*’ın Lale’si, onun için model olmuş karakterlerdir.

Boran eleştirdiği aydın türünün ağızından düşmeyen ‘milli sanat’ anlayışının da sahte ve gerçeklikten uzak olduğunu ve sanatta da gerçek ve gerçek olmayan sanat olduğunu düşünür. Ayrıca sanatı ve sanatkârı toplumsal çerçevesinden (muhitinden) ve sanat eserinin şeklini içerisinden ayırmanın gerçek sanat olmadığını ileri sürer. Toplumsal değişme konusunda üniversiteye ve bilime olduğu gibi sanata da önemli işlevler yüklemektedir. O bilimde olduğu gibi sanat ve edebiyat alanında da tüm dünyaya iletilebilecek ortak mesajların olduğu düşüncesindedir.

Boran’ın ülkelerin ortak özellikleri bulunduğunu ve dolayısı ile tamamen farklı *sui-generis* bir yapı özelliği göstermediği biçimindeki toplum anlayışı düşüncesine paralel olarak sanat ve edebiyatın da varyasyonlara rağmen evrensel olduğunu ve bu nedenle toplumun genel ilerleyişinde görülen toplumlararası ilişkilenmenin sanat için de geçerli olduğunu düşünür. Boran’a göre “realiteyi kavramak için ilim ve sanat iki bilgi vasıtası” biçimindeki ifadesi ile (Boran, 1941a: 3) bilim ve sanatın toplumsal işlevine göndermede bulunur. Sanatın ve sanatın işlevlerine ilişkin düşünceleri *Sanatta Konu Meselesi* (1944ç)

adlı makalesinde de açıkça görülebilmektedir. O, sanat ve sanat eseri konusunda 'harici' âlemdeki eşyanın sanatın hammaddesi olduğunu ve bunun sanatçının duygularını yansıtmaması sonucunda sanat eserine dönüştüğünü vurgular ve bunun sanatın salt subjektivizm olduğu anlamına gelmediğini ileri sürer (Sargın, 2010: 373). Ona göre sanat eserinin bir dönemi yansıtmaması sanatın nesnel yönünü göstermektedir. Boran bu düşüncesini "... Sanatkârın konusunu seçmesi devrinin ve kendi çevresinin hâkim değerlerine göre olur. Sosyal değer ise devre ve cemiyet bünyesine göre değiştiğinden dolayı muhtelif devirlerin sanatkârları aynı konuyu muhtelif tarzlarda işleyebilirler..." (Sargın, 2010: 373) biçimindeki ifadesi ile belli dönemlerin gerçekliklerini konu edinmenin gerekliliğine vurguda bulunarak sanata ve sanatçının sorumluluğuna ilişkin düşüncelerini ortaya koyar.

Boran tıpkı bilimde olduğu gibi dünya edebiyat ve sanatının evrensel yönlerinin yanı sıra yerel yönlerinin de olduğunu ve evrensel ile yerelin karşılıklı ilişki içinde bulunduğunu düşünür. Bu nedenle Boran'a göre dünyada olanla yani evrensel olanla yurda ait olan, yerel olan, birlikte ele alınmalıdır. Sanat ve edebiyattaki bu evrenselliklerin dünyanın her yerindeki kitleleri buluşturarak ortak bir gelecek kurgulanabileceği düşüncesini gizil olarak varsayar. *Adımlar Dergisi*'nin yayınlanma girişiminin arkasında tam da bu düşünce yatmakta ve bu çaba da, aslında Boran ve arkadaşları tarafından toplumun istedik yönde değiştirilmesinde sanatın bu yönünün işletilmesi ve uygulanmasıdır. Boran sanatın toplumsal değişim açısından işlevini *Sanat Sanat* içinde Sanat Cemiyet içinde Dolambacı (1943e) adlı yazısında açık bir biçimde ifade etmektedir. Sanat dünyanın her yerinde farklılıklara rağmen insanları belli ortaklıklarda buluşturma işlevi görür ve bu buluşma insanlarda ortak sorunların farkındalığını ve de sorunların çözümü yönünde dönüştürücü bir bilinç kazandırabilir. Boran'da evrensel olan bu ortaklıkların kabulü yerel kültürün önemsiz görülmesi anlamını taşımamaktadır. Onun anlayışı yereli yücelten ırkçı ve Turancı anlayış ve Batılılığı-hümanizmayı yücelten iki anlayışın dışında bir birliktelik anlayışıdır. Burada da Boran'ın dikotomiye (ikiliğe) karşı çıkar ve evrensel yerel dikotomik ayrımı dışında evrensel ve yerelin bir aradallığına vurgu yapan bir tanımlama benimser. Boran'ın sanat ve edebiyat konusunda yazdıkları onun sanatın oluşumu açısından toplumsal tabakalaşmaya ilişkin düşünceleri ile paralellik sergiler. *Sanatın Sosyal Şartları ve Roman* adlı makalesinde (Boran, 1943i: 196) sanatçının içinde yer aldığı toplum ve tabakaya mensubiyetinin ve o toplumda hangi tabakaya mensup olduklarının da sanatçının sanat eserini oluşturmada önemli rol oynadığına değinmektedir.

Boran'ın akademi/üniversite ve bilim, sanat, toplum ve toplumsal değişme ilişkisi konusundaki anlayışı o dönemde farklı bilim ve sanat dalları ile yapılan

ortak etkinlikler ile de kendini göstermektedir. Günümüzde daha çok üniversite-sanayi işbirliği bağlamında belli bir sınıfın çıkarlarına yönelik ya da performans yükseltme amaçlı disiplinlerarasılık savunusu yapılırken ta o dönemde tamamen kamu yararı amaçlı bilim dalları arası işbirliklerinin yapılmış olması dikkat çekicidir. Bu başarı, Boran ve arkadaşlarından oluşan bilim çevresinin, bilimin toplumun ezilen kesimlerinin yararına olumlu yönde katkıda bulunabileceğine olan inançları ve bu inanç doğrultusunda duydukları sorumluluk bilinci üzerinden yükselmiştir.

Boran'ın Sosyal Bilim ve Sosyolojiye Katkıları

Boran'ın eserlerinin ve Türkiye'de sosyoloji ve sosyal bilimler alanına katkılarının ayrıntılı biçimde değerlendirilmesi sınırlı bir yazı çerçevesinde pek mümkün değildir. Bu nedenle yazının bu bölümünde sadece Boran'ın önde gelen çalışmaları ele alınarak kısaca tanıtılacak ve Boran'ın çalışmalarının özgünlüğü ve sonraki yıllarda yapılan çalışmalar ve tartışmaları önceleyen görüşleri ve katkıları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu değerlendirmeler daha önce de vurgulandığı gibi bugünün gözü ile 1940'lara bakarak değil, yaşadığı dönem dikkate alınarak yapılacaktır.

Doktora Tezi ve Katkıları

Boran'ın 1938 yılında Michigan Üniversitesinde tamamladığı *A Study of Occupational Mobility: An Analysis of Age Distributions of Occupational Groupings in the United States 1910-1930* başlıklı doktora tezi hem çalıştığı konu ve metodolojisi hem ABD'deki egemen sosyoloji hem de o dönem Türkiye'deki mevcut sosyoloji açısından farklı bir perspektif sunmaktadır. Doktora tezi olarak Michigan Üniversitesi'nin bulunduğu Ann Arbor'a yakın olan Detroit'teki Ford Otomobil Fabrikası işçileri üzerine bir çalışma yapmayı düşünen Boran, veri toplama döneminde sendikalarla ilgili bir sorun nedeni ile bir süre fabrikaların kapatılmasına denk geldiğinden araştırma yapabilmek için fabrikadan izin alamadığından istediği çalışmayı gerçekleştirememiştir. Akademik yaşamının hemen başından itibaren teorik bir temele dayalı alan araştırması yapma çabası içinde olan Boran planladığı çalışmayı yapamamış ve doktora tezinin konusunu değiştirmek durumunda kalmıştır. Boran doktora tezini demokratik ülke olarak sunulan ve 'Amerikan miti' olarak adlandırılabilir sınıfsal hareketliliğin herkes için geçerli ve eşit olduğu söylemini sorgulamak amacı ile o dönem ABD'sinin sınıfsal hareketliliği konusunda yapmıştır. Boran ABD'de 10 yılda bir yapılan genel nüfus sayımı belgeleri ve bu belgeler oluşturulan Alba Edwards Sayım Bürosu'nun sosyo-ekonomik grup verilerini mevcut hali ile değil, kendi sorunsalı ve benimsediği sınıf analizi çerçevesinde yeniden sınıflandırarak kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda da sıklıkla demokrasi örneği olarak gösterilen

ABD’de sınıflar arası hareketliliğin egemen söylemin tersine sınırlılığını ortaya koymuştur.

Ona göre mesleki farklılaşma insanlar arasındaki ast-üst ilişkilerinin de belirleyicisidir. Mesleki farklılıklar refahın üretimi ve bölüşümü üzerindeki kontrol pozisyonlarını da farklılaştırmaktadır. Bu varsayımdan hareketle Boran, mesleki hareketliliği her bir meslek grubu için 1910-1920 ve 1920-1930 olmak üzere iki on yıllık süre zarfında yaş dağılımı ve kompozisyonlarını karşılaştırarak ortaya koymaya çalışmıştır. Meslekleri kendi içinde hiyerarşik biçimde farklılaşan tarımsal alanda çalışanlar, endüstriyel alanda çalışanlar biçiminde sınıflandırılmıştır.

Boran öncelikle mesleki farklılaşma kavramını tanımlama ile işe başlayarak ‘*yatay farklılaşma*’ ve ‘*dikey farklılaşma*’ olarak iki tip mesleki farklılaşmanın olduğunu ileri sürmüştür. Marangozluk, dokumacılık ya da duvarcılık gibi birbirinden sadece teknikler ve roller bakımından farklılaşan mesleki farklılıkları ‘*yatay farklılaşma*’ ve bu farklılıkların mesleki bir farklılaşmanın ötesinde yaşam tarzı, toplumsal görüş, statü farklılıklarına dönüşerek meslekler arasında bir hiyerarşi yaratmasını da ‘*dikey farklılaşma*’ olarak tanımlamıştır. Sonrasında ise, mülkiyet sahipliği değişkeni üzerinden endüstriyel alanda çalışanları mal sahibi olan sınıf-mal sahibi olmayan sınıf olarak dikotomik bir sınıflandırma biçimine dönüştürmüştür. Buradaki mal sahibi olup olmama durumu üretim üzerinde kontrol sahibi olup olmamaya göre belirlenmiştir. Boran’a göre kontrol, mal sahipliğinin bir parçasıdır. Kontrol ve yönetim mülkiyeti çağrıştıran bir anlama sahiptir. Boran böylece, üretim üzerinde kontrole sahip olanları yöneticiler ve kontrole sahip olmayan çalışanları ise beceri ya da niteliği açısından nitelikli, yarı-nitelikli ve nitelsiz işçiler olarak sınıflandırmıştır. Beceri ya da niteliğin bir kontrol aracı olması nedeni ile çalışanlar içinde bir hiyerarşiye yol açtığını ileri sürmüştür. Boran endüstriyel mesleki grup içinde sigorta ve seyahat acentelerini de ayrı bir mesleki grup olarak sınıflandırırken tarımsal mesleki grup için de yine mülkiyet ve kontrol ölçütü çerçevesinde benzer ölçütlerle bir sınıflandırma yapmıştır.

Boran bu hareketlilik söyleminin doğru olmadığını ve Amerikan toplumunda sosyal hareketliliğin olduğunu ancak yukarı doğru hareketliliğin savunulduğunun tersine herkese açık değil, sınırlı olduğunu ve bu nedenle de sosyal piramidin yukarı doğru daraldığı sonucuna varmıştır. Bu çalışması ve çalışmasının sonuçları onun çalışmalarını nesnel ve eleştirel biçimde yaptığını göstermektedir.

Boran mesleki gruplardaki yaş kategorileri ile toplumsal hareketlilik arasında önemli ilişki olduğu temel varsayımından hareketle tezinde ABD’de meslek

grupları içindeki yaş dağılımı üzerinden meslek gruplarındaki hareketliliği ölçmeye çalışmıştır. Ona göre, bir meslek grubu içinde yaşlı veya genç nüfusun yoğunluğu ile o meslek grubunun açıklığı ya da kapalılığı arasında bir ilişki vardır. Bu açıklık ve kapalılık da farklı sektörlerde ve aynı sektörün farklı meslek grupları açısından farklılık göstermektedir. Bir mesleki grubun yaşlı nüfus oranının yüksekliği o grubun kapalılığını, genç nüfus oranı yüksekliği grubun açıklığını göstermektedir.

Boran doktora tezinin sonucunda başında ileri sürdüğü biçimde tarım ve sanayi kesiminde çalışanların mesleki hareketliliğinin farklı hatta karşıtlık içinde olduğu sonucuna varmıştır. Bu farklılığı ele alınan dönem açısından değerlendirmiş ve tarımsal kesimin yaş bileşimi bakımından sanayi grubundan çok daha yaşlı olduğunu gözlemlenmiştir. Bu durum tarımsal grubun görece 'kapalı' ve değişimin sınırlılığının göstergesi biçiminde yorumlanmıştır. Boran çalışmasında, 'grup dışına' hareketliliğin 'grup içi' hareketlilikten fazla olması ve dolayısıyla da tarımdan kopan genç nüfusun sanayi kesimine kayması tarımsal kesimde iç hareketliliğin düşük dış hareketliliğin yüksek olmasına yol açtığını ileri sürmüştür. Çalışmasında tarım kesiminin yaş dağılımının çok farklılık göstermediği ve sanayi grubundan daha yaşlı olduğu saptamasını yapmıştır. Ancak bu saptama konusunda da inceleme konusu edilen 1910-1920 dönemi ile 1920-1930 dönemi arasında farklar olduğu ve ilk dönemdeki tarımdan sanayiye olan 'grup dışı' hareketliliğin ikinci dönemde görece azaldığı sonucuna varılmıştır. Bu da sanayii kentsel ekonominin ülke ekonomisindeki hâkimiyetinin bir işareti olarak değerlendirilmiş ve tarımdan sanayiye bu nüfus hareketinin yaşlı nüfusa göre genç nüfus için daha yüksek olduğu saptaması yapılmıştır.

Çalışmanın sonucuna göre tarımsal alanlarda çalışanların endüstriyel alanlarda çalışanlardan daha yaşlı çıkması tarımsal alanlardaki mesleki hareketliliğin daha az yani bu gruptaki mesleklerin daha kapalı olduğu anlamını taşımaktadır. Endüstriyel alandaki nüfus tarımsal alandaki nüfusa göre daha gençtir. Ancak, mal sahibi olan grubun mal sahibi olmayanlardan daha yaşlı olması mal sahibi olan grubun daha kapalı mal sahibi olmayan grubun ise daha açık olması biçiminde yorumlanmıştır. Çalışanların da kendi içinde mesleki hareketlilik açısından farklılıklar gösterdiği ve çalışanlar içinde üretim araçlarına fiili sahip olmayan ancak üretimi kontrol eden profesyonel mesleklerin üst sosyal tabakayı oluşturduğu ve ABD'de 1910-1930 arası iki on yıllık dönemde bu mesleklerde sosyal hareketliliğin daha az olduğu sonucuna varmıştır. Boran'ın vardığı temel sonuç piramidin üst bölümünde sosyal hareketliliğin daha sınırlı olduğudur. Dolayısıyla da ABD'nin tabakalar arası geçiş konusunda ileri sürülen teze uymadığı sonucuna varılmıştır.

Boran bu çalışmasını, Weberyan bir çizgide gerçekleştirmiş olmasına karşın tezinde yaptığı çözümlerlerin, aslında, özellikle 1950’li yıllardan sonra hem Marksist hem de Weberyan sınıf çözümlerinde yapılan tartışmaları önceleyen boyutlar içerdiği söylenebilir. Özellikle onun modern sanayileşmiş toplumlarda üretim araçları üzerindeki mülkiyetin yanı sıra üretim üzerindeki kontrolün toplumsal tabakalaşma veya sınıf açısından sosyal hiyerarşinin önemli bir ölçütü olduğu vurgusu son derece önemlidir. Boran’ın bu değerlendirmesi çok sonraları yürütülen, örneğin Ralph Dahrendorf (1959) ‘emeğin ve sermayenin parçalanması’, Nicos Poulantzas (1975) ‘kafa ve kol emeği’, Erik Olin Wright (1978; 1985) ‘sınıf konumları’ ve John H. Goldhorpe (1982) ‘sınıf seması’ tartışmalarını önceleyen bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Toplumsal Yapı/Kırsal Yapı Araştırmaları ve Katkıları

Behice Boran’ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Bir Tetkiki* adıyla doçentlik tezi olarak gerçekleştirdiği çalışması onun doktora tezinde net olmayan, cılız ve biraz yalpalayan metodolojisinin belirginleştiği bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Diğer bir deyişle doktora çalışması sırasında ‘karışan kafası’ doktora sonrası çalışmalarla giderek netleşmiştir. Boran’ın bu çalışması o dönemin köy monografisi çalışmalarının çok ötesine geçen kırsal yapı çalışmalarını önceler niteliktedir.¹²

Toplumsal Yapı Araştırmaları 1941-1942 yıllarında Manisa’ya bağlı 8 ova, 5 dağ köyü üzerine yapılan ve farklı makalelerde de ele alınan bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Boran bu çalışmasında incelediği köylerin üretim biçimi, ürettikleri ve ekolojilerini baz alarak bir toplumsal yapı analizi gerçekleştirmiştir. ‘Problem ve Metod’ başlığı ile ayrı bir bölüm biçiminde belli bir sorunsal çerçevesinde köyleri incelemesi Türkiye’de kendi başına bir yeniliktir. Bu yenilik aynı zamanda onun köy çalışmasının monografi çalışmalarının ötesine geçen ve çok sonraları yapılan tarımsal yapı çözümlerini öncelediğinin de göstergesidir. Boran bu amacını şöyle dile getirir:

İncelemek, aydınlatmak istediğimiz konu, bir köydeki hayat şartları ve tarzı değil, sosyolojik bir problemdir. Bu problem köy için de, şehir için de; Türkiye için olduğu kadar Amerika ve Çin için de varittir. Bu problem nedir? Bir topluluğun sosyal yapısının farklılaştığı fonksiyonel kısımlar arasındaki, münasebetleri aydınlatmaktır. “sosyal yapı” ve bu yapının “fonksiyonel kısımları veya birimleri” dediğimiz gerçekler nelerdir?... Bu iki sosyal birimler grubu arasında ne gibi bir münasebetler sistemi vardır (1) ... Her tetkik, metodolojik bir görüşten hareket eder, daha doğrusu etmesi lazım gelir; tetkikin verimli ve neticelerinin doğru olup olmaması dayandığı metodun sıhhatine bağlıdır (Boran, 1945a: 1).

Çalışma Problem ve Metod, Köy Tipleri, Bölge Tarihi, Nüfus Durumu, Toprak Üzerinde Dağılım, Ekonomik Durum, Sosyal Tabakalaşma, Dışla İlişkiler, Aile ve Köylerin Şehirleşmesi bölümlerinden oluşturulmuştur. Daha önce de değinildiği gibi Boran, toplumu insanlar arasında yerleşmiş, tekrar eden az çok devamlı ilişkiler şekli veya ilişkiler sistemi olan kurumlar bütünü olarak tanımladığından bu çalışmasında kır ve kentsel yapıyı birlikte ele almanın ve kırsal yapıdaki dönüşümü de bu bütün içinde kavramanın gerekliliği düşüncesindedir. Ona göre “Müesseseler insan münasebetleri sistemidir, insan münasebetleri ise, hangi cemiyette, hangi mekân ve zaman şartları altında olursa olsun, daima iki çeşide icra edilebilirler: (1) cemiyet-tabiat münasebetinin insanlar arasında doğurduğu münasebetler sistemi, (1945a: 2) doğrudan doğruya cemiyet tabiat münasebetinden doğmayan insanlar-arası-münasebetlerdir... Bu iki münasebetler sistemi, birlikte bir cemiyet yapısı teşkil ettiklerinden birbirlerinden müstakil değildirler...” (1945a:2).

... Sosyal olgular arasındaki illi münasebetler meselesinin ve sosyal değişme sürecinin (processus) ne olduğu meselenin düğüm noktası, merkezi buradadır. Her ne kadar genel sosyal evrimde (evolution) bu iki esas münasebetler nizamı arasındaki bağlantıların ne olduğu ana hatları itibariyle biliniyorsa da, sosyolojik araştırmaların başarması gereken iş muhtelif cemiyet tiplerinde, muhtelif zaman ve mekân şartları altında, bu esas münasebetin müşahhas gösterdiği çeşitlenmeleri (variations) meydana çıkarmak; sosyal değişme vetiresinde (sürecinde notum) müesseselerin değişme seyrinin ve nizamının ne olduğunu teferruatıyla belirtmektedir (1945a:3).

Her ne kadar Boran o dönemin önde gelen Okullarından Şikago Okulu'nun etkisi ile mekânı/doğal ortamı önemli görse de o insanlar-arası ilişkilerin de önemli olduğu vurgusu ile Şikago Okulu'nun ötesine geçmektedir. O toplum-doğa ve insanlar-arası ilişkiler konusunda “Bu iki münasebetler sisteminden cemiyet-tabiat ilişkisi insanlar-arası münasebet sisteminden daha mühimdir, daha köktendir” (3) biçiminde ifade etmektedir. Bu çalışma Boran'ın dağ ve ova köyleri ayırımına dayalı iki tip köy karşılaştırması çalışmasını bu cemiyet-tabiat ve insanlar arası ilişkiler konusundaki düşüncesinden hareketle gerçekleştirmiştir. Bu ayırımın arkasında aslında dağ ve ova köyü çeşidinin, iktisadi temel ve ekoloji mevki farklılıklarının, toplumsal değişme açısından hayatın değişik alanlarında ne tür farklar yarattığı temel sorusu yatmaktadır. Ancak onun mekânın yanı sıra mekana biçim veren ilişkileri öne çıkarması kapitalizmin mekanı dönüştürücü gücüne ilişkin düşüncelerinde açıkça görülmektedir. Bu temel varsayımlarından hareketle Boran'ın araştırmasının temel amacı, dağ ve ova köyleri ayırımı ile kapitalizmin farklı tipte köylere nasıl girdiği, kapitalizmin köylere girişinin farklı tip köylerde hangi değişimlere yol açtığını incelemek ve ortaya koymak olmuştur.

İncelenen ova köyleri verimli topraklara sahip ve piyasada yüksek fiyatlı ürünler ekip biçen, bu nedenle daha zengince olan ve İzmir'e giden iki demiryolu nedeniyle kasabayla ilişkileri daha yoğun olan köylerdir. Bu köyler yaşam tarzı bakımından ve sosyal organizasyon bakımından ileriye doğru bir değişme gösteren daha açık topluluklardır. Dağ köyleri ise daha kapalı, ovadan geçen geçiş ilişkileri sisteminin dışındadırlar. Piyasa değeri fazla ürünler burada toprak verimsizliği nedeniyle yetişmez, az miktarda ekip biçme ve hayvancılıkla geçinmektedirler. Bu köylerin ekonomik temellerinin iyi olmayışı ve yoksulluktan dolayı dışarıyla ilişkileri ova köyelerine göre çok daha azdır ve ekonomik olarak daha yoksuldurlar. Bu nedenle de nüfusun bir kısmı yaz aylarında üzüm bağlarının kesimi için ova köyelerine çalışmak amacı ile inmektedir. Sonuç olarak Boran çalışmasında dağ köyelerinin ova köyelerine göre daha geri durumda olan kapalı topluluklar olduğunu ve ova köyelerinin tersine dağ köyelerinde kötüleşme yönünde bir değişimin gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

Boran bu çalışmasında benimsediği toplumsal yapı ve toplumsal değişme konusunda diğer tüm toplumlarla benzerlikleri de olan toplumsal gerçeklik anlayışından hareketle, 'özgül-somut gerçekliğe' evrensel bilim metodu aracılığıyla yönelmiş ve toplumsal değişme açısından Türkiye'nin özgüllüğünü yakalamaya çalışmıştır. Bu çalışmada gerçekleştirilmiş olan, somut olana yöneliş o dönem sosyolojisi açısından kendi başına önemli bir katkıdır. Ancak çalışmada öne çıkan iki farklı köy tipinde üretim ve tüketimde değişimin ulusal ve uluslararası pazarla ilişkisinin kurulması araştırmalara yeni ve önemli bir çerçeve sunması bakımından tamamen yeni bir perspektiftir. Boran'ın, somuta bakarken kapitalizmin girişiyle beraber dağ ve ova köyelerinde, hangi alanlarda ne türden değişimlerin olduğu sorunsalı çerçevesinde kadının statüsü, ağa ve muhtar gibi statülerin köy yapısı üzerindeki etkileri, köydeki hiyerarşik yapılanmanın yani tabakalaşmanın dönüşümü, ailenin küçülmesi, nüfus oranının cinsiyete, yaşa göre değişimi gibi yaşamın bütün alanlarında ortaya çıkan değişimleri gözlemlene ve tüm bunları teorik olarak açıklamaya çalışması da tamamen yeni ve özgün bir sosyoloji anlayışının katkıları olarak değerlendirilebilir. Biraz fazla ayrıntı gibi gelse de, okurken köylerin adeta okuyucunun gözünde canlanması ve o gerçekliği kendi gözüyle görmüş gibi olması araştırmacının gerçekliği ne denli yakaladığı konusunda bir fikir vermektedir. Bu çalışması ve diğer çalışmaları, Boran'ın zamanının çok çok ilerisinde zeki ve nesnel olma çabasında olan bir bilim insanı olduğunu göstermektedir.

Boran'ın nesnel/eleştirel bakışı onun modern teknolojinin ve kapitalizmin köylere girişinin her anlamda mevcut yapıyı olumlu yönde değiştirmedeği yönündeki anlayışında ve saptamasında da rahatlıkla görülebilir. Boran Ova ve Dağ köyelerinde dışarıyla ilişkinin köylerdeki yapıyı bazı alanlarda olumlu

etkilerken bazı alanlarda ise olumsuz etkileyebileceğini ileri sürmekte ve bunu da somut gözlemlerle açıklamaktadır. Bu konuda Boran kapitalizmin köylere girişinin mekânla bağı ve bu yapılanma süreci ile ilintili olarak kadının yaşamına ve konumuna etkisine ilişkin ilginç ve önemli saptamalarda bulunmaktadır. Onun bu değerlendirmesi, farklı tip köylerdeki ev ve avlu yapılanmasına ve farklı yapılanmanın kadının sosyal yaşamına ve özgürleşmesine olan etkisine ilişkin görüşlerinde yer almaktadır (Boran, 1945a: 81-82). Ancak Boran'ın bu konudaki saptaması Türkiye'de ilk kez 1995 yılında Mehmet Erbaş tarafından değerlendirilene kadar dikkat çekmemiştir. Erbaş (1995:175) Boran'ın çalışmasındaki avlunun ikili fonksiyonunu öne çıkarır ve bu bağlamda 'evcil mahpuslar' (domestik prisoner) kavramını geliştirir. Boran dağ köylerinde ve ova köylerinde 3-5 evlik gruplar halinde evlerin bitişik ve avluları olduğuna değinmektedir. Ancak dağ ve ova köylerinin bu bağlamda en belirgin farklılığı avlu duvarlarının işlevindeki farklılıktır. Ova köylerinde evler sınırları belli ve birbirinden açık biçimde ayrılmış birimlerdir. Dağ köylerinde ise evlerin sınırları her zaman belirgin biçimde birbirinden ayrılmış değildir. Dağ ve ova köylerindeki bu farklılığın köy topluluğunun sosyal yaşamını ve aile yapısını yansıttığını söylemektedir. Dağ köylerinde hane ve aile birlikleri ve onlar arasındaki ilişkiler, özellikle de ekonomik ilişkiler ova köylerindeki kadar birbirinden farklılaşmış değildir. Bu ekonomik farklılaşmanın sonucunda avlu ova köylerinde farklı bir işlev görür. Yüksek duvarlı ve büyük kapılı avlu evi ve ambardaki malı, mülkü dışarının taarruzundan korurken aynı zamanda kasabada olduğu gibi, kadınları dışarıdan ve özellikle de erkeklerden 'saklar'. Bu nedenle de ova köylerinde kadının ev ve sokak kıyafeti farklıdır. Dağ köylerinde ise ova köylerinde olduğu gibi erkekten kaçmak, saklanmak için ayrı bir kıyafete ihtiyacı yoktur. Dağ köylerinde avlu duvarları ova köylerinde olduğundan daha alçaktır. Boran'ın mekân ve sosyal yapı arasındaki ilişkiye önem vermekte ve bu konudaki düşüncesini

... Sosyal olguların mekândaki belirtilerinin müşahedesini, birbirile mukayesesi, hatta ölçülebilmesi nisbeten kolay olaylar olduğundan bilhassa daha ileri cemiyet tipindeki toplulukların mekândaki şeklini ve belirtilerini tetkik etmek çok verimli bir tetkik kolu olabilir... bizim burada vurguladığımız nokta, hadiselerin sadece mekanda yayılması değil fakat sosyal yapı ve faaliyetlerle, mekandaki şekil arasındaki uygunluk derecesidir (1945a:83) biçiminde dile getirmektedir.

Burada vurgulanması gereken, Boran'da mekân, salt belirleyen değil, ancak sosyal yapıyı etkilemede önemli olarak değerlendirilmektedir. Boran'ın bu değerlendirmeleri onun mekânla köy topluluklarının sosyal yapısı arasındaki etkiyi ve bu farkın kapitalizmin girişi ve sonrası süreci arasındaki karmaşık

ilişkilenmeyi göstermesi açısından önem taşımaktadır. Boran'ın mekân vurgusu ve bu vurgunun karmaşık süreçler ile ayrıntılandırılma çabası, kırsal ve kentsel dönüşüm çalışma ve tartışmalarını öncelemektedir. Boran, düz çizgisel bir toplumsal değişim yerine, farklı bir model önermekte ve kapitalizmin bir köye ve de topluma girişi ile o mekânda tüm alanlarda aynı oranda ve biçimde değişime uğrayacağı anlamına gelmeyeceğini belirtmekte ve teorik bir temelle toplumsal değişimin hangi koşullarda ve nasıl gerçekleştiğini somut gözlemlerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Yani ona göre üretim tarzının değişimi, kapitalizmin köylere girişi her şeyi aynı anda ve benzer biçimde etkileyip değiştirmiyor. Karmaşık olarak değerlendirilen bu süreç çok sonraları 1970'lerde 'eşitsiz birleşik gelişme' ve 'üretim tarzlarının eklemelenmesi' kavramlarını da önceleyen vurgulamalar olarak değerlendirilebilir. Boran'ın çalışmalarında değinilen bu özelliklerin ancak çok ince okuyabilme, anlayabilme ve kavrayabilme ile ortaya çıkarılabilecek niteliktedir.

Boran'ın kapitalizmin köylere girişi ile bağlantılı olarak ayrıca çok sonraları tartışma konusu olan kapitalizm, yarı feodal ve feodalizm, tartışmalarını ve yine 1970'lerde yapılan köy tipolojisi tartışmalarını da öncelediği söylenebilir. Kaldı ki bu tartışmalar dağ ve ova köyü ayırımı ile açık bir biçimde başlatılmış ancak tasfiye nedeni ile akademik yaşamını sürdüremediğinden farklı tipte köy çalışmaları yapma projesini gerçekleştirememiştir.

Boran'ın toplumsal yapı araştırmalarına katkıları aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

- Köy tipolojisi çalışmalarını öncelemesi.
- Mekân vurgusuna ek insanlar arası ilişkiler/kapitalizm vurgusu.
- Toplum ve toplumsal değişim konusunda somut gerçekliğe yönelerek yapısal çözümleme yapan öncü bir çalışma. Diğer bir deyişle evrensel bilim metodu ile özgül-somut gerçekliğe yönelerek Türkiye'nin özgüllüklerini saptama çabası.
- İki köy tipinde üretim ve tüketimde değişimin ulusal ve uluslararası pazarla ilişkiler bağlamında çözümlenmesi daha sonraları gerçekleşen kapitalizmin köylere girişi tartışmalarına öncülük etmiştir.
- Düz çizgisel bir toplumsal değişim yerine farklı bir model benimsemesi.
- Yarı-feodal kavramını öncelemesi.
- Köy monografisi çalışmalarının ötesine geçen çalışmalar yapmış olması.

Toplumsal Yapı ve Kadın Çalışmalarına Katkıları

Boran'ın çalışmalarında görülen önemli bir özellik onun sınıfsal bir perspektifle hem toplumsal yapıya bütüncül bakışından hem de onun toplumsal değişmeye

verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Boran hem Manisa’da gerçekleştirdiği alan araştırmasının verilerini kitaplaştırdığı *Toplumsal Yapı Araştırmaları’nda* (1945a) hem de bu çalışmanın verilerine dayandırdığı İşbölümü ve Kadının Sosyal Mevkii adlı makalesinde değinilen bu perspektifle kadın konusunda somut gözlemler ışığında kuramsal değerlendirmeler sunmaktadır. Diğer bir deyişle Boran incelediği bütün konularda aynı perspektifi benimser ve benimsediği perspektifi incelediği bütün konulara uygular. Boran’ın toplumsal cinsiyet konusunu sınıf ile ilişkisi açısından çözümlemesi de bir anlamda Türkiye’de öncü niteliğindedir.

Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında o dönemde Boran’ın oldukça ayrıntılı çözümlemeler yaptığı dikkat çekmektedir. Kadının belirlenen-tabi ve aşağı statüde olduğunu yaptığı çalışmalarda gözlemlerle sunmaktadır. Ankara’ya yakın köyler ve Manisa’nın dağ ve ova köyleri üzerine yaptığı çalışmalarda farklı köy yapılarına rağmen köylerde işbölümüne ilişkin olarak bazı genel sonuçlara vardığından söz etmektedir. Bu genel sonuçların genel sosyal tabakalaşma konusu ile aynı yola çıkmasını sosyolojik açıdan anlamlı ve önemli bulduğunu belirtmektedir (Boran, 1945a: 301).

Karı koca ilişkilerinde erkek hâkim bir konumdadır. Erkek evlatlar için mevcut olan imkânlar kız evlat için mevcut değildir. Kadın cinsel ahlaki kurallar açısından da aşağı statüde görülür. Kadın ve erkek için iki farklı ahlak kuralları ikiliği (miyarı) bulunmaktadır. Örneğin erkeğin karısına sadakati diye bir mesele yokken, erkek başka kadını evine bile getirebilir ve eş ona yemek hazırlayabilir (1945a: 190-192).

Boran şehrin ‘düşmüş kadın’ olarak etiketlendirdiği dışladığı kadının köyde toplum dışı bırakılmadığını ve köyde çalgıcı ve çengici kadınlara tepeden bakmayıp aralarında adeta beraber-yaşama (symbiotique) ilişkisinin olduğunu belirtmektedir. Boran ayrıca köyde gayri meşru ilişkilerin de şehirdekilerden daha hoşgörülü karşılandığını ifade etmektedir. Bu durumun da birinci olarak, dinsel değerlerin köyde *kasabada* olduğu kadar kuvvetle yerleşmemiş olması; ikinci olarak da kadının sosyal statüsünün erkekten çok aşağıda oluşu ve erkeğin sorgulanamaz düzeyde otorite sahibi oluşu nedeni ile ahlaki değerlerdeki ikiliğin örtbas edilmeye gerek duyulmaması ve bu nedenle de bu durumun gayet doğal karşılanması biçiminde yorumlanabileceğini belirtmektedir (1945a: 192).

Boranın gerçekleştirdiği bu sosyolojik çalışmalar ve bulguları onun belirli yapısal koşullardan belirli sonuçların çıkarılabileceği yönündeki düşüncesini doğrular niteliktedir. Zaten Ankara köylerinde ve Manisa köylerinde yaptığı çalışmalarda işbölümüne yönelik ortak yönlerin (umumi prensipler, kaidelerin) tespiti amaç

olarak konulmuştur. Boran bu çalışmasına dayalı İsbölümü ve Kadının Sosyal Mevkii (1945b) başlıklı makalesinde üretim faaliyetleri ve üretimin idaresi, kontrolü ve geliri kullanma olmak üzere iki düzlemde kadının sosyal statüsünün gözlemlenebileceğine değinmekte ve işbölümü ve kadının sosyal statüsüne ilişkin olarak şu tespitlerde bulunmaktadır: (1945b: 302-303).

Üretim faaliyetlerinde:

1. Her iki köyde de (Dağ ve Ova köyleri) kadınlar daha fazla çalışmakta ve genellikle uzun zamanlı ve sıkıcı işler kadınlar tarafından, az zaman gerektiren işler erkekler tarafından yapılır,
2. Ev işleri ve ev sanayi faaliyetleri dışındaki diğer üretim faaliyetinde daha fazla beceri ve sorumluluk gerektiren işle erkek tarafından yapılır,
3. Daha fazla güç gerektiren işler erkekler tarafından yapılır. Ancak hangi işlerin ağır olduğu düşüncesi topluluktan topluluğa değişmektedir. Boran ağır işlerin erkekler tarafından yapılıyor oluşu tespitinin erkeğin fizyolojik kuvvetinden kadının da zayıflığından olduğu sonucunun çıkartılmaması gerektiği uyarısında bulunmakta ve hangi işlerin ağır ve hafif olarak değerlendirilmesinin köylere göre farklılık gösterdiğinin altını çizmektedir. Gözlemlerine dayanarak Boran işler ağırlaşınca, kadından ziyade erkeğin omzuna yükleniyor; ama somut (müşahhas) olarak hangi işlerin ağır telakki edilişi topluluktan topluluğa değişmektedir vurgusunu yapmaktadır.

Boran'ın işbölümünün farklı düzlemlerini dikkate alarak değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Boran'ın yazdıklarından işbölümü düzlemleri ve ayrıntıları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Üretimin idaresi, kontrolünde ve geliri kullanmada:

Üretim idaresi ve kontrolü, ürünün piyasaya sevki, kredinin sağlanması konularına bakıldığında kadın ve erkek arasındaki fark keskin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Dış topluluklarla, aile-dışı kurumlarla ilişkiler istisnasız her iki çeşit köyde de erkeklerin faaliyeti olarak gözlemlenmektedir (1945b: 303).

1. Boran, erkeğin egemen olduğu ve kadının bütün faaliyetlerinin ailesinin etrafında ve köyünün içinde döndüğünü ve bu durumun da sosyal statü algısını etkilemekte olduğu saptamasını yapmaktadır. Kadının statüsünü "...Kadın Çalışır, hem de erkekten daha fazla; bunun için de kıymetli bir iktisadi unsurdur; fakat kendi emeğinin mahsulüne sahip değildir" (1945b: 304) biçiminde dile getirmektedir.
2. Boran tarafından bu mesele topluluğun ekonomik düzeyi, üretim durumu, sermaye birikimi ve mülkiyet ilişkileri tarafından şekillenen

sosyolojik bir mesele olarak değerlendirilir. Ayrıca üretim ilişkileri sisteminin bir taraftan tabakalaşma, sosyal sınıfları doğurduğu diğer taraftan erkekle kadın arasında aşağılık-üstünlük, hâkimiyet-tabiiyet ilişkisini oluşturduğu vurgusunu yapmaktadır (1945b: 310).

Kent Çalışmaları ve Katkıları

Boran'ın *Yurt ve Dünya* dergisinde yer alan yazıları daha çok köy, kentleşme, işçileşme süreci, suçluluk ve edebiyat eleştirileri konusundaki akademik yazılarından oluşurken, *Adımlar Dergisi'*nde yer alan yazıları ise daha çok bilime yüklediği *toplumu aydınlatma* işlevi çerçevesinde daha geniş kitlelere hitap eden yazılarından oluşmaktadır. Ancak bu işlevi yerine getirme çabası ile yazdığı yazılar onun konuları bilimsel değerlendirme yapmaktan alıkoymamaktadır. Bu anlamda onun bilimsel nesneliliği daima koruyarak popülizme düşmeden eleştirel bakışını her ortamda ve koşulda sürdürdüğü söylenebilir.

Boran'ın *Yurt ve Dünya* dergisinde köy, gençlik, kent ve suçluluk konusunda yayınlanan makalelerinin yanı sıra doğrudan kent ve kentleşme ile ilgili makaleleri de bulunmaktadır. Bu yazılarında Boran köy ve değişim konusundaki mevcut anlayışları değerlendirme ve bu konularda kendi görüşlerini ortaya koyma çabasıdır.

*Siyasi İlimler Mecmuası'*nda yayınlanan *Köy Davası "Şehirleşmek" Davasıdır I* (Sargın, 2010 içinde Boran, 1940b) ve *Köy Davası "Şehirleşmek" Davasıdır II* (Sargın, 2010 içinde Boran 1940c) adlı makalelerinde Boran köy davasının kendi başına bir dava olmadığı ancak daha geniş toplum çerçevesinde ele alındığında doğru kavranabileceğini ve böyle ele alındığında da köy davasının aslında bir 'şehirleşme' davası olduğunu ileri sürmektedir. Boran köy konusunda biri hayırperver, merhametli kimselerin olduğu ve köye yardımı savunan tavır diğeri ise 'tekrar tabiata dönmek' anlamına gelebilecek köycülüğün romantikleştirilmesi ve bir köy ütopyesi kurulması biçimindeki iki tavır olduğunu ileri sürmektedir. Boran bu iki tavır dışında köy ve köylülüğün sorunlarını çözebilecek farklı bir tavrın gerekliliğini savunur. Bu tavır köy ve kent arasındaki organizasyon farklılığının esas alınmasını gerektirir. Bu farklılık sorununun çözümünü ise, tarımı ticaret ve sanayideki tempoya, köy hayatını da şehir hayatındaki tempoya uydurmak biçiminde koymaktadır (Sargın 2010: 174). Boran, köyün kalkındırılması, köydeki refahın yükseltilmesi için tarımsal üretimin arttırılmasının gerekli olduğunu ek olarak da köy insanın ileri fikirli olması için gereken rasyonel bilgili, kültürlü hale getirilmesini istediklerinden söz etmekte ve bu özellikleri sağlamak için de bu özelliklerin dayandığı maddi hayat şartlarını köye getirmenin gerekli olduğunu ileri sürmektedir. *Köy Davası*

“Şehirleşmek” *Davasıdır II* adlı makalesinde ise (Sargın, 2010: 175) gelişmiş ülkelerdeki kentleşme sürecini ele alarak tarımsal üretimden kopan nüfusun kentte istihdam edilebildiğine ancak Türkiye’de önlemler alınmadığı takdirde kentleri bekleyen sorunlara değinmektedir. Bu değerlendirmeler ile Boran adeta o yıllarda sonradan yaşanan kentleşme sorunlarını öngörmektedir.

Boran’ın Şehir ve Şehirleşme Davamız (Boran, 1941c) adlı makalesi daha önce *Siyasi İlimler Mecmuası*’nda yayınlanan *Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır I* ve *Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır II* adlı makalelerinin devamı niteliğinde olup kentleşme sorunları ele alınmaktadır. Boran, ideal anlamda şehirleşmiş toplumlari, şehirleşmiş cemiyet ve nüfusu şehirlere yığılan toplumlari şehirleri olan cemiyet olarak sınıflandırmış ve Türkiye’nin şehirleşmiş bir toplum olması gereğini savunmuştur. Burada yaptığı ayırımın sonraki yıllarda yapılan *kentleşme* ve *kentlileşme* ayırımına denk geldiği görülmektedir. Boran şehirleşen bir toplum olmada köy ve kent arasındaki ilişkiye değinmekte, şehirleşen toplumlarda köyün şehre tabii olduğu ve şehrin köyü değıştirici özelliğine vurgu yapmakta ve şehrin teknolojisinin köylere girdiğini, tarımın makineleşmiş ve rasyonelleşmiş olduğunu belirtmektedir. Türkiye’nin de bazı bölgelerinde, Batı Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz Bölgeleri, bu anlamda değışikliklerin olduğu ve bu nedenle de Türkiye’nin kapalı ve yetimlik (sonraları *geçimlik* ekonomi olarak kullanılan) ekonomiden pazar için üretimin yapıldığı ulusal ekonomiye geçen bir ülke olarak değerdendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Boran *Modern Şehir Örneği* (1941f) adlı makalede Ankara köyleri üzerine yaptığı alan araştırmalarından elde ettiği veriler üzerinden kent ve köy arasındaki ilişkiye değinmekte ve Ankara’nın bir modern kent olma öyküsünü işlemektedir. Bunu yaparken Batı ülkelerindeki kent olma süreçlerinden farklılığını tartışmaktadır. Ankara’nın Batı ülkelerinde olduğu gibi ticaret ve sanayideki gelişmeler sonucu değil, Başkent yapılması sonucu kent olma sürecine değinmektedir. Boran bu makalesinde Türkiye’de yaşanan kentleşme biçiminin kentlerin belli bölgelerinde ‘*mantar evi mühit*’, ‘*mücrim mahal*’ kavramları ile bu alanları ‘*ıçtimai inhitat/çöküntü alanı*’ olarak tanımlamıştır. Boran’a göre suç, cinayet, serseri çocuklar, bozuk aileler hep bu çöküntü alanlarında önemli sorun oluşturmaktadır. Batıda bu sorunlar sonucunda halka daha iyi konut sağlama yönünde reformlara gidildiğini ve bizim de şimdiden bu sorunlar için önlem almamız gerektiğini ileri sürmektedir (1941f: 17).

Boran’ın kentleşmeye ilişkin *Mücrim Mahaller* (1941g) adlı makalesinde şehirleşmiş cemiyet/kentleşme ile şehirleri olan cemiyet/kentlileşme kavramlarını ayırarak toplumsal çözülme alanı olarak değerdendirdiği Ankara’da Ulus semtinde çocuk suçluluğu konusunda alan araştırmaları yapmıştır.

Çalışmasının bulgularına dayanarak çocuk suçluluğunun çarpık kentleşme ve gecekondulaşma sürecinin yarattığı bir sorun olduğu sonucuna varmıştır.

Sanayide Köylü-İşçi (1942a) adlı makalede de kent ile köy arasındaki ilişki işçileşme açısından ele alınmış ve kentlerdeki işçi açığına değinilerek, köylülerin kentlere mevsimlik çalışma amaçlı gelmeleri yerine köyün nüfusunu azaltma biçiminde bir kente gelişin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun için de işçiler için başta ücret artışı olmak üzere iyi yaşamının koşulları oluşturulmalıdır. Bu çalışmalarında da esas vurgu toplumsal değişme konusunda toplumların daha ileriye gitmesi ve demokratikleşmesi açısından köy ve kentin bir bütün olarak ele alınması ve planlamanın o çerçevede yapılması gereği üzerinedir.

Özetle köy ve kentle ilgili olarak Boran tarafından her iki alanın birlikte ele alınması ve tarımın da ileri teknolojiye göre organize edilmesinin gerekliliği ileri sürülmektedir. Köylere teknoloji götürülürken topraktan kopacak nüfus için de kentlerde istihdam sağlayan yapıların oluşturulması ve bu alanlarda çalışanların kentte yaşayabilme koşullarının en üst seviyeye çıkartılmasının gerekliliğine vurgu yapılmakta ve bu şekilde planlanmadığında gelecekte hem kırsal hem de kentsel alanlarda önemli sorunların yaşanabileceği öngörülmektedir.

Sosyolojiye Kuramsal Katkıları

Boran'ın akademisyen olarak yaptığı son çalışma ise daha önce değinilen *American Journal of Sociology*'de yayınlanan *Sociology in Retrospect* başlıklı kuramsal eleştiri yazısıdır. Boran bu makalesinde açık bir biçimde burjuva sosyoloji olarak adlandırdığı Amerikan sosyolojisini yerden yere vurmaktadır. Ana akım sosyoloji eleştirisini sosyolojinin Auguste Comte, Emile Durkheim ve Herbert Spencer, Alman sosyolojisi (Max Weber ve Werner Sombart) tarihsel serüveni çerçevesinde yapmaktadır. Boran Comte'un pozitivizmini ve Spencer'in liberal sosyoloji anlayışını eleştirerek onları burjuva ideologu olarak değerlendirirken Durkheim'in da *ortak bilinç* gibi tinsel bir kavramın pozitif bilimin görüş ve metodolojisi ile kavranmasını bir açmaz olarak görmekte ve bu noktada eleştirmektedir. Ek olarak Boran, Weber ve Sombart üzerine yaptığı değerlendirmede ise onları Durkheim'deki bilimin temel birliği ve toplumsal olguların açıklanmasında doğa bilimlerindeki yöntemin olabirliğinin tam karşıtı bir noktada bilimde doğa ve sosyal bilim ikiliğini savunmaları nedeniyle eleştirmektedir. Bilindiği gibi aslında 70'lerden sonra, sosyal bilim, bilim değildir anlayışının temelini oluşturan, çoğunlukla post modern teori olarak adlandırılan teorinin temelini bu düşünürler ve düşünceler oluşturmaktadır. Boran'ın bu eleştirilerinden vardığı sonuçlar kaba pozitivizme düşmeden sosyal bilimin yapılabirliğini göstermesi açısından da önemlidir.

Bu eserde Boran sosyolojik çözümlemenin 1) Auguste Comte, 2) Emile Durkheim ve Herbert Spencer, 3) Max Weber ve Werner Sombart ve 4) Amerikan sosyolojisi olmak üzere dört evreye ayırmaktadır. Bu evrelerin her birini sistem karşısındaki duruşları, toplumsal mücadeleler karşısındaki konumları ve gördükleri işlev bakımından değerlendirmekte ve eleştirmektedir.

1) Comte'un geliştirdiği haliyle pozitivist sosyolojinin bir egemen sınıf ideolojisi olduğu görüşündedir.

2) Comte sonrası sosyoloji için ise, Marksizmin gelişmesine koşut olarak onun görmezden gelinemeyeceğini ve iki ideolojik sistemin karşıtlığını vurgulayarak değerlendirmektedir. Ona göre sosyoloji burjuvanın bilimi iken Marksizm işçi sınıfının bilimi olarak ortaya çıkmıştır. Sosyoloji 'bilimsel nesnellik' konusunda ısrar ederken, Marksizm, kendisini açıkça toplum biliminin sonuçlarını işçi sınıfının ideolojisi olarak tanımlamaktaydı. Boran Durkheim'in 'anomi' sorununa çözüm olarak temel toplumsal gruplara denk düşen, onları düzenleyen yasal ve etik bir sistem içinde, ahlaki ve tinsel birimler temelinde yeniden örgütlenme önerisinin, faşizmin 'korporatif devlet' modeline aşırı benzerliğine dikkat çekmektedir (1947a: 314). İkinci olarak da Boran Durkheim'in, 'sui generis' bir olgu olarak ortak bilinç üzerinde ısrarla durmasını; bunun üzerine bir metodoloji inşa etmesini; ortak bilincin ilk toplumsal olgu olduğunu kanıtlamaya çalışmasını tarihsel materyalizmin karşısına gerçekliğin tinsel kavranışını koyma amacına bağlamaktadır. Ona göre tinsel bir kavramı pozitif bilimin görüş ve metodolojisi ile uzlaştırma isteği Durkheim'in temel çelişkisidir.

3) Alman Sosyolojisi: Boran'a göre Max Weber ve Werner Sombart'ın düşüncelerinin temel özelliği Durkheim'in içine düştüğü en büyük çelişkiyi, bilimin temel birliğini ve toplumsal olguların açıklanmasında doğa bilimleri yönteminin olabirliğini yadsıyarak bilimde ikiliği savunmalarıdır (1947a: 314).

4) Amerikan Sosyolojisi: Boran'a göre "sosyoloji tam anlamıyla başarıya ulaşmış, iyimser burjuvazinin bilimidir" (1947a: 315). Boran'ın Amerikan sosyolojisini değerlendirmesi aşağıdaki gibi verilebilir:

- Belirli toplumsal olguları bütünün bir parçası olarak görmeyi reddedişi.
- Böyle bir sosyoloji anlayışı sorunları kendi içinde ele alan ve kısa vadeli çözümler üreten çalışmaların yapılması anlamına gelir. 'Suya sabuna dokunmayan bir terminolojisi' ile siyasal tartışmalardan uzak duruşu.
- Temel sorunların biçimlendirilişine yardımcı olacak metodoloji geliştirilmesi yerine ilgilenen tek şeyin sosyolojik malzemenin toplanması, sınıflandırılması ve sıralanması ile yetinilmesi.

- Toplumsal sorunlara ilgisiz oluşu. Boran Amerika’da büyük değişimlere bağlı olarak sosyolojik çalışma alanları varken işsizlik, işçi sınıfı örgütlenmesi toplumsal hareketleri, devlet müdahalelerinin sosyolojinin ilgi alanına girmemesini ve aile ya da kilise üyeliğinin içyapısında ortaya çıkan değişimler, küçük göçmen gruplarının uyumu, suç ve cinayet konusunda çalışmaların yapılmasını sorun olarak değerlendirmektedir.
- Özellikle Lundberg’in yıpranmış pozitivist tutumu çerçevesinde açık biçimde görülebilen Amerikan sosyolojisinde bilimin sorunları çözen bağımsız bir değişken olarak görülmesi özelliklerini öne çıkarması Boran’ın önemli gördüğü özelliklerdir.

Boran’a göre böylesine bir bakış, toplumsal sistemi rahatsız eden tüm hastalıkların nedeni, insan ilişkileri konularında bilimin bilim öncesi ve doğaüstücü görüşten doğacı ve bilimsel bir görüşe geçişin tamamlanmaması olarak değerlendirmektedir. Burada Boran geleceğin toplumsal düzeninin gerçekleşmesinde tüm yükü sosyal bilimlere yüklemek, toplumsal değişme sorununu sosyal bilimlerin gelişmesi ve onların ‘kamusal saygınlık’ (public respect) (1947a: 318) kazanmasına indirgemenin gerçek dışı, büyümlü bir düşünce olarak değerlendirmektedir. Boran’a göre bu yaklaşım “bilimin büyünlüğünün toplumsal düzende arzulan değişimlikleri getirebileceğine inanılması”dır ve bunun yasal ve ahlaksal ilkelerden beklenmesi ‘bilim öncesi düşünce’ kadar tek yanlı, indirgemeci (particularistic) bir görüştür (1947a: 318).

Boran saptadığı tüm bu özelliklere/sorunlara verdiği yanıtlar çerçevesinde bir anlamda kendi sosyoloji anlayışını kurmakta ve ortaya koymaktadır. Boran’ın bu makalesindeki tüm vurguları onun pozitivist sosyolojiyi eleştirdiği ve Amerikan sosyolojisini temsil etmediğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ancak onun mevcut hali ile sosyal bilimlerdeki pozitivistliği eleştirmesi sosyolojinin bilim olmadığı anlamını taşımamaktadır.

Sonuç

Boran’ın teori ve metodoloji konusundaki tartışmaları ve bu tartışmalardaki görüş ve değerlendirmeleri sadece Türkiye’deki mevcut ‘yerli’ sosyoloji anlayışına değil, genel anlamda sosyal bilimler anlayışına önemli katkılar sunmuştur. Öncelikle onun yerele/özgünlüğe de yer veren evrensel bilim anlayışı çerçevesinde biçimlenen sosyoloji yapılması gereği vurgusu o dönem için çok önemli bir katkıdır. Doğal gerçeklik ile sosyal gerçekliğin karşıt, ‘dikotomik’ değil benzerlik ve farklılıkları içinde barındıran bir gerçeklik olarak değerlendirilmesi ve farklı yönleri olan bu gerçekliği anlamamızı sağlayacak özgün yeni tekniklerin geliştirilmesinin gerekliliğini ileri sürmesi ve bu doğrultuda kendi çalışmalarındaki çabası oldukça önemlidir. Boran’ın alan araştırmasına yönelmesinin ardındaki

temel itki, aslında toplumların yapısına göre sosyolojinin uğraşacağı konuların farklı olabileceği yani toplumların özgün yönlerinin olduğu ve bu nedenle de alanda sorunların saptanıp çözüm üretilebileceği yönündeki düşüncesidir. Yine Boran'ın teori ile pratiği buluşturan biçimde alana yönelmesi onu teoriziz alan araştırması yapan empirisist anlayıştan ayırır. Boran'ın benimsediği sosyoloji anlayışı ile yaptığı çalışmalar, Mills'in kendisini klasik geleneğe bağlı sayan bir sosyal bilimci için sosyal bilim alanında çalışmak bir 'zanaat icra etmek' demektir ifadesinde karşılığını bulur (Mills, 1959).

Boran'ın sosyolojiyi toplumu eşitlikçi bir yönde değiştirme bilimi olarak değerlendirmesi ve genel olarak bilimin toplumsal değişme açısından anlamı ve bu doğrultuda bilim insanı ve aydınların toplumsal sorumlulukları konusundaki düşünceleri özellikle günümüz açısından giderek daha da önem kazanmaktadır.

Boran'ın sürekli biçimde toplumsal gerçekliği daha iyi kavrayabilme ve bu nedenle de olabildiğince nesnel olma arayışında olan bir bilim insanı olduğu söylenebilir. Doktora tezinde tam olarak şekillenmemiş ya da Amerikan sosyolojisinin etkisinde kalmış metodolojiden sonraları Marksist bir çizgiye kayması onun bu arayışının bir göstergesi olarak okunabilir ve Boran'ın metodolojisinin kendi içinde bir evrilme süreci olarak değerlendirilebilir. Böylesine bir sosyoloji anlayışı ile Boran, tarihsel ve materyalist bir anlayışı benimsemekte, inceleme birimi olarak birey değil, toplum düzleminde çözümlenmeler yapmakta ve sadece birey/mikro/öznel üzerinden sosyal bilim yapma anlayışını eleştirmektedir. O çözümlenmelerini sınıf, ilerleme, değişim, dönüşüm, kalkınma ve sanayileşme kavramları aracılığıyla yapmakta ve en önemlisi de bilimin çok önemli bir evrensel değer olduğunu kabul etmekte ve daha iyi bir toplumda yaşama arayışında bilime bir anlam yüklemektedir. Boran'ın sorumluluk yüklediği bilim eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde ve ezilen sınıfın çıkarlarına yönelik bir bilimdir. Bilime olan bu inanç doğrultusunda, bilimin misyonunun da toplumu istenilen yönde değiştirme ve dönüştürme olması gerektiği onun bilim insanı olma arayışı sürecinde ve 'toplumu değiştirme bilimi' olarak gördüğü sosyoloji anlayışında oldukça önemlidir. İşte bu özellikler Boran'ın bilim insanında olması gerektiğine inandığı ve kendi bilim insanı olma sürecinde savunduğu ve edinme ve geliştirme çabasında olduğu değerlerdir. Tabii bu özelliklerinin karşılığında Boran' üniversiteden kopartılarak 'ödüllendirilmiş' olması işin en acı ve üzerinde ayrıntılı biçimde durulması gereken tarafıdır.

Boran'ın bilim insanı olarak sahip olduğu özellikler ve bu özellikleri üzerinden tutarlı, nesnel ve eleştirel olma çabası kimilerince 'inatçı' 'haris' kişilik olarak olumsuz biçimde yorumlansa da, Cahit Tanyol tarafından "Fikirler her zaman değişir ve değişmeye açık olmalıdır. Yeter ki fikirlerin gerisindeki kişilikle

çatlaklık ve tutarsızlık olmasın. Fikirler kendi çıkarlarımıza araç olarak kullanıldığı zaman dogmatik bir saplantıya çevrilir. Yarım yüzyıla yakın bir zaman içinde düşünce ve eylemleri arasında namuslu bir tutarlılığı, her türlü kahra dayanarak koruyan ve Türkiye'nin çağdaş uygarlığa çıkış yollarını araştıran Behice Boran, ömrünün sonunda şükran borcu olarak Türk vatandaşlığından ihraç edilmekle ödüllendirildi" (Tanyol, 1993: 38) biçiminde yorumlanmaktadır. İyi bir bilim insanı olmak için iyi bir insan olmak gerekir. Boran'ın ölümünün ardından pek çok kişinin de paylaştığı Cahit Tanyol'un "İşte dün kendisini toprağa verdiğimiz toplum bilimci ve ideolog Behice Boran, ülkemizde soyu kurumuş bir ahlak anlayışının çok az bulunur örneklerinden biriydi", "Behice Boran'ın tutarlı ve idealist bir kişiliği vardı. Düşüncesinden ödün vermeden yaşardı" (1993: 37) ifadelerinde dürüst bir bilim insanı olmanın getirdiği saygıyı bulur.

Onun sosyoloji anlayışını aşağıdaki başlıklarla özetlenebilir:

- Doğal/tabii gerçeklik ile sosyal gerçekliği karşıt değil benzer yönleri olan gerçeklikler olarak kabul eder.
- Doğa ve sosyal bilimler benzer metodolojileri olan bilimlerdir ancak sosyal gerçekliğin doğal gerçeklikten farklı yönleri de olması nedeni ile özgüllükleri de yakalama şansı sunan tekniklerin geliştirilmesini savunur.
- Somut/görgül olan ile geniş toplumu ilişkilendiren yapısal (bütüncül) bir anlayış benimser.
- Toplum çözümlemesinde mikro ile makro düzlemleri ilişkilendirmede tarihsel bir anlayış benimser.
- Yurt ve dünya ölçekli bir toplum modeli üzerinden çözümlemeler yapar.
- Toplumu sınıf, ilerleme, sanayileşme, değişim ve dönüşüm kavramları aracılığıyla çözümler.
- Bilimi çok önemli 'evrensel' bir 'değer' olarak kabul eder.
- Bilim, eşitlik, özgürlük ve adalet ilkelerinin evrensel değerler olduğuna inanır ve bilimin kaynağını bu değerlerin oluşturduğunu kabul eder.
- Bu inanç doğrultusunda bilimin misyonunun toplumu istenen yönde değiştirme ve dönüştürme olduğuna inanır.
- Bu yönde bilimin yapılmasını 'etik' bir değer olarak esas alır. Boran'ın bilim ve bilim insanı etiği konusunda tutarlılığa ne denli önem verdiği hem yazılarında hem de yaşamında tüm zorluklara göğüs gererek doğru bildiğinden dönmeden ısrarla yoluna devam etmesinde rahatlıkla izlenebilmektedir. Yaşamını da büyük bedeller ödeyerek inandığı bu değerler doğrultusunda mücadeleye hasreder.

Boran, eserlerinde özellikle toplumsal yapı kitabında iki köy tipini karşılaştırmaya doğrudan başlama yerine iki köy tipini ayrı ayrı ele alarak ayrıntıda vermesi ve sonrasında da ayrı bir bölümde karşılaştırma yapması nedeni ile tekrarlara yol açması ve okuyucuyu düşüncelerini satır aralarında çıkartmak durumunda bırakması ve bu nedenle de anlamayı zorlaştırması açısından eleştirilebilir. Ancak bu zorluklar dikkatli bir okuyucunun Boran'ın sosyolojisini doğru kavrayabilmesine engel değildir.

Boran'ın ve arkadaşlarının akademiden uzaklaştırılması olayı 'DTCF tasfiyesi' ile 1948-1960'lar arasında eleştirel sosyoloji ve de sosyal bilimin soluğu kesilmiştir. Sonraki yaşamında siyasetçi olarak da Türkiye siyasetine, Türkiye soluna katkılarda bulunmuştur. Mina Urgan'ın anlattıklarından Behice Boran'ın üniversitede kalma arzusunu ne denli istediğini görmek mümkün. "... Eğer faşist eğilimlerin egemen olduğu bir üniversitede çalışmasaydı, çevresinde uygarca bir hoşgörülle karşılanırsa idi, işinden atılmasaydı, Behice Boran Marksist bir öğretim üyesi olarak sosyoloji dalında parlak bir akademik kariyer yapardı. İsteddiği de buydu zaten. 1965'te milletvekili seçildiği sırada "şu işe bak" demişti bana; "Ben kürsümde kalıp okuyup yazmak ders vermek, öğrencilerimle uğraşmak, sadece küçük bir dost çevresi ile ilişki kurmak istedim öteden beri. Oysa şimdi siyasal savaşın tam ortasına atılmak zorunda kaldım. Kim bilir bu işin altından nasıl kalkacağım" (Urgan, 1998: 215-216). Boran gibi birlikte çalıştığı Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Muzaffer Şerif Başoğlu Türkiye'de akademiye kalabilselerdi Türkiye'de sosyal bilimler ve de Türkiye başka bir yerde olabilirdi.

Boran sonrasında DTCF sosyoloji, DTCF Felsefe Enstitüsünde öğretim üyesi ve 'DTCF tasfiye'sinde etkili olmuş Necati Akder'in yakın arkadaşı Tahir Çağatay'ın 1949'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyolojide öğretim görevlisi olarak başlaması ile kesintiye uğrayan ilk dönem Sosyoloji anlayışı yerini açık bir biçimde *sağ yönelimli* bir anlayışa bırakmıştır¹³. Max Weber'in çizgisinden hocaların öğrencisi olan Tahir Çağatay Alman idealist felsefesinden etkilenerek sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin olduğunu ve bu nedenle de farklı yöntemlere sahip olması gerektiğini savunmuştur. 'Kızıl Emperyalizm' olarak adlandırdığı Sovyet sosyalizmi üzerinden sosyalizmi alabildiğine eleştiren ve kapitalizmi öven çalışmalar yapmıştır. 1954 yılında Hans Freyer'in Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Kürsüsüne gelişi ile DTCF'deki ve DTCF'de yetişen öğrenciler ile de Türkiye'deki sosyoloji anlayışının bu çizgide gelişmesinin önü daha da açılmıştır¹⁴. Her ne kadar Parti üyesi olmasa da Alman Nasyonal Sosyalizmine yakın durmuş, Hitler'e açık destek vermiş ve radikal sol sosyalizmin çöküşünü ilan ederek 'sağdan devrim' (revolution from the right) kavramı üzerinden partinin ideolojisinin düşünsel temellerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur¹⁵. Savaşın bitiminden sonra ise bu desteğinden dolayı işsiz kaldığı dönemler olmuş hatta

bir süre de cezaevinde bulunmuştur. Türkiye'ye gelişi de savaş sonrası döneme rastlar. Dolayısıyla Hans Freyer, daha önceki yıllarda Almanya'dan Hitler'den kaçarak Türkiye'ye gelen bilim insanlarından bu yönü ile ayrılır. Onun gelişi ile DTCF sosyolojide eleştirel sosyolojiyi tehdit olarak gören ve mevcut yapıyı meşrulaştırma görevini üstlenen bir sosyoloji anlayışı egemen olmuştur.

Tahir Çağatay ve Hans Freyer'in asistanlığını yapan Nihat Nirun bu çizginin DTCF dışına taşınmasında etkili olmuştur. 1982'de İnönü Üniversitesi Rektörü ve 1984'te Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Kenan Evren tarafından YÖK üyesi olarak atanan ve 1953 yılında DTCF Felsefe Bölümünden mezun olan Nihat Nirun'un 1958 yılında sosyolojide asistan olur. Nirun, Avrupa sosyolojisi ile Amerikan sosyolojisini harmanlamaya çalışmış bu nedenle de Çağatay ve Freyer'in çizgisinden biraz farklılaşsa da özünde Alman idealist felsefesini benimsemiştir. Nirun 1964 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünü kurmuş ve buradan Türkiye'deki sosyoloji anlayışı üzerinde etkili olmuştur. DTCF Sosyoloji mezunu ve Çağatay'ın öğrencisi Sosyoloji Derneği Başkanı olması nedeni ile Türkiye'de sosyoloji anlayışı üzerinde etkili olan Birsen Gökçe bu gelenekten gelmektedir. Uzun yıllar DTCF sosyoloji Bölüm Başkanı ve Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcılığı yapmış olan ve halen bölümde görev yapan Aytül Kasapoğlu ve bir süre DTCF'de çalışmış Nilgün Çelebi de Hacettepe Sosyoloji Bölümünde Nihat Nirun'un öğrencilerindedir.

Bu durumda DTCF sosyoloji farklı, dahası *tamamen karşıt* anlayışları ve dolayısıyla da farklı gelenekleri içinde barındırmaktadır. DTCF sosyoloji geleneği olarak adlandırmak Boran ile Çağatay'ın ya da Freyer'in sosyolojilerini aynılaştıran indirgemeci bir anlayış olacaktır. Ayrıca geleneğin içindeki farklı anlayışların gözardı edilmesi Boran'ın sosyolojisinin bulanıklaştırılması, önemsizleştirilmesi ve diğer sosyologlarla aynılaştırılması anlamını da taşır. Bu *aynılaştırma* sosyoloji tarihini ve de DTCF sosyolojisini anlamayı engelleyici bir tavidir. Tasfiye ve Boran sonrasında 'yaratılan' sosyolojinin izleri o dönemin hocaları tarafından yetiştirilen öğrencilerin bölümde uzun yıllar etkili olması nedeni ile hala devam etmektedir. O nedenle de günümüzde Boran'ın bölümünde, her ne kadar komünizmi eleştirme hedefi güdülmese de alan araştırması ya da uygulamalı sosyoloji adı altında ağırlıklı olarak empirisist anlayışa uygun çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan çalışmaların toplumu eleştirel biçimde incelemekten çok, mevcut sistemi meşrulaştırma işlevini yerine getiren bir sosyoloji anlayışı ile şekillendiği söylenebilir. Böylesine bir sosyoloji anlayışı da Boran geleneği ile kesinlikle örtüşmemektedir.

Sonnotlar

¹ Boran Türkiye’de Amerikan Koleji’ni birincilikle bitiren “ilk” kız öğrencisi, Cumhuriyet’in “ilk” öğretmenlerinden, Türkiye’nin “ilk” kadın sosyoloğu, üniversiteden kovulan “ilk” kadın öğretim üyesi, Parti genel başkanlığı yapan “ilk” kadın, TBMM ve Türkiye’den Avrupa Parlamentosu’ndaki “ilk” sosyalist kadın milletvekili, sürgünde ölen “ilk” kadın Marksist kuramcı olarak Türkiye’de önemli bir kişilik olmuştur.

² Boran üzerine yapılmış bazı çalışmalar için bkz. Mumcu (1988); Mumcu (1990); Çetik (1998); Kayalı (2001); Atılgan (2007); Koç (2010); Arı (1977); Kayalı (1987); Durakpaşa (1993); Tanyol (1993); Gevrek (1998); Nalbantoğlu (2002); Akploat (2008); Erbaş (2008); Dinçer (2008); Tekeli (2012). Boran üzerine yapılmış bir tezin DTCF Sosyoloji bölümünde olmaması düşündürücüdür. DTCF Sosyoloji bölümüne yaklaşık çeyrek asır boyunca “özgün” tez çalışması olarak sadece empirik araştırmaların kabul edilmesi, dolayısıyla da yapılacak teorik çalışmaların önünün kesilmesinin önemli bir etken olabileceği düşünülmelidir.

³ 1939-1940 Öğretim yılında Felsefe Kürsüsü içinde kurulan ve 1983’de Bölüme dönüşen DTCF Sosyoloji programı 75 yıllık tarihi farklı sosyoloji anlayışlarını içinde barındırır. Bu nedenle de 1939’da Emin Erşirgil’in verdiği ilk derslerin ardından Boran ve Berkes’le başlayan ve onların Türkiye’de farklı bir sosyoloji anlayışı ile çalışmalarını gerçekleştirdikleri dönemi ilk dönem DTCF sosyolojisi olarak adlandırmak uygun olacaktır. Bilindiği gibi bu dönem 1948 DTCF tasfiyesine kadar sürer. (Bu konuda bir değerlendirmeye için bkz. Erbaş (2008).

⁴ Bu makalede daha çok değinilen yazılarının orijinalleri üzerinde diğer yazıları için ise Nihat Sargın (2010) tarafından yayına hazırlanan üç ciltlik çalışmanın I. Cildi kullanılmıştır. Bu kaynaklar metin içinde (Sargın, 2010) biçiminde verilmiştir. Eserlerinin üç ciltlik bir yayın biçiminde hazırlanarak okuyucuya sunulmasında başta Nihat Sargın olmak üzere yayınevi ve emeği geçen herkesin teşekkürü hak ettiği ve bundan sonra Boran üzerine yazmayı kolaylaştıracak ve arttıracak büyük bir hizmet olduğu söylenebilir.

⁵ Boran’ın bu makalesi Raşit Kaya Tarafından Türkçeye *Geriyeye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji* adıyla çevrilerek Bilim ve Sanat Dergisi’nin (1987) 83. sayısında yayınlanmıştır.

⁶ Adı geçen çalışmada “Gözlemler ve görüşmeler yoluyla yaptığı ilk araştırmasında, [Boran] suçun sebepleri olarak, **kan bozukluğu**, aile terbiyesinin iyi olmayışı, kötü evde yetişmiş olmayı gösterir” biçimindeki saptama (Bkz. Kasapoğlu der. 60 Yıllık Gelenek, s. 85, 3. Paragraf) Boran’ın mevcut açıklamalara yönelttiği eleştiri olmasına karşın, Boran’ın düşüncesi olarak sunulmaktadır.

⁷ İlginç bir biçimde aynı yazar tarafından Boran’ın pek çok konuda öncü olduğu saptaması da yapılmaktadır. Örneğin, “Boran aynı zamanda, köylerin geleneksel ve modern tedavi şekillerini incelerken (1945: 228) sağlık sosyolojisi babında kelimeler etmektedir... Boran’ın bu çalışmasında Türk sosyoloji literatürüne hem yeni

kavramlar kattığını hem de daha önce çalışılmamış sosyolojinin alt alanları bağlamında incelemelerde bulunduğu dikkat çekmektedir” (Akpolat, 2008: 837) denilmektedir.

⁸ “... Örgüt incelemeleri, toplumsal yapı incelemelerinin bir bölümünü oluşturduğu için, gerek doktora tezi olarak hazırladığım, *Sağlık Örgütlerinde Personelin Sosyal İlişkileri* adlı saha çalışmam; gerekse verdiğim, “Saha Araştırması teknikleri” ve “Örgüt Sosyolojisi” dersleri aynı geleneği, geliştirerek sürdürmeye çalıştığımızı övünçle belirtmeliyim...” (Kasapoğlu, der. 1999: 9).

⁹ Boran’ın toplumsal gelişme/kalkınma konusundaki düşünceleri ayrı bir makale olarak yayına hazırlanmıştır.

¹⁰ Atatürk dönemi kültür politikaları ile İnönü dönemi kültür politikalarını farklı kılan en önemli özellik, Latin-Yunan kökenli kültür politikalarının uygulanmasına bakıştır (Koçak, 2001: 393). Türkiye’de 2. Dünya Savaşının sıkıntılı günlerinde eğitim ve kültür hayatında “Hümanizma” temel ilke olarak kabul edilmiş ve geniş bir eğitim seferberliğine gidilmiştir. Bu bir anlamda Türkçenin Arapça, Farsça ve Batı dillerinin etkisinden kurtarılması ve kendi bünyesinde zenginleştirilmeye çalışılması anlamına gelen Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi çalışmalardan vazgeçmiştir (Lewis, 2000).

¹¹ Tüm bu düşüncelerini de arkadaşları ile birlikte önce 1941-1944 yılları arasında 42 sayı olarak yayınladıkları *Yurt ve Dünya* ve 1943’de 1 yıl süren kısa bir zaman aralığında da olsa Muzaffer Şerif Başoğlu ile birlikte 12 sayı olarak yayınladıkları *Adımlar Dergisi*’nde yazdığı yazıları ile yaşama geçirmeye çalışmıştır.

¹² Türkiye’de köy monografisi çalışmaları oldukça yaygındır. Örneğin Hilmi Ziya Ülken, Nurett Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol *Karataş Köyü Monografisi* (1959) ; Cahit Orhan Tütengil *Keçiler Köyü Monografisi* (1955-1956) Cavit Orhan Tütengil, *İhsaniye Köyü Monografisi* (1954); Cahit Tanyol *Elifoğlu Köyü Monografisi* (1962-1963); Hilmi Ziya Ülken, Nurett Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol *Karataş Köyü Monografisi* (1959) çalışmaları İstanbul Üniversitesi Sosyoloji anlayışının temel özelliğini göstermektedir. Monografi geleneğinin yerini kırsal dönüşüm tartışmalarına bırakması 1960’lı yıllara rastlar.

¹³ Tahir Çağatay, 1902 Yılında Türkistan Taşkent’te doğmuş ve özellikle de Werner Sombard’ın Berlin Üniversitesinde olması nedeni ile Berlin Üniversitesine gitmiş ancak orada bir yıllık öğreniminin ardından sağlık sorunları nedeni ile Heidelberg Üniversitesi Felsefe Fakültesi Ekonomi ve Sosyoloji Bölümü’nde doktorasını yapmıştır. Çağatay DTCF Sosyolojide Kapitalist İçtimai Nizam ve Bugünkü Durumu adlı teziyle 1953’te Üniversite Doçenti unvanını almış, 1963’te Günün Sosyolojisine Giriş adlı Profesörlük takdim tezi ile Profesörlüğe yükseltilmiştir.

¹⁴ Freyer, DTCF’den önce de Türkiye’ye gelmiştir. 1953’te konferanslar vermek üzere İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine davet edilen Freyer, 1954 yılında DTCF’nin daveti üzerine gelmiş dersler ve konferanslar vermiştir.

¹⁵ Leader, Colin ve Kettler David (2002: Chapter Five).

Kaynakça

Akpolat Y (2008). Behice (Sadık) Boran. İçinde: M. Ç. Özdemir (der), *Türkiye’de Sosyoloji*, Cilt I, Ankara: Phoenix Yayınları, 821-861.

Arı M (1997). Behice Boran’ın Aydın Kişiliği. *Mürekkep*, 7, 91-96.

Atılgan G (2007). *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*. İstanbul: Yordam Kitap.

Boran B (1938). *A Study of Occupational Mobility: An Analysis of Age Distributions of Occupational Groupings in the United States 1910-1930*. Michigan University.

Bir Mesleki Mobilité İncelemesi: 1910-1930 Yılları Arasında Amerika Birleşik Devletlerinde Meslek Grupların Yaş Dağılımı Analizi, Türkçesi Behice Boran. İçinde: N Sargın (der), *Yazılar Konuşmalar Söyleşiler Savunmalar*, Çev. H Arıkan ve R Kaya, 2010, Cilt I, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 43-166.

Boran B (1940a). Sosyolojide Yeni Araştırma Esasları. *Siyasi İlimler Mecmuası*, 109.

Boran B (1940b). Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır I. *Siyasi İlimler*, 111, 146-149. (Sargın, der. 2010, Cilt I: 172-174).

Boran B (1940c). Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır II. *Siyasi İlimler*, 112, 183-190. (Sargın, der. 2010, Cilt I: 175-180).

Boran B (1940d). Sosyoloji Bakımından Hümanizma. *Yücel*, 66. (Sargın, der. 2010, Cilt I: 181-184)

Boran B (1941a). Yurt ve Dünya. *Yurt ve Dünya*, 1, 1-15.

Boran B (1941b). Hadiseler ve Düşünceler. *Yurt ve Dünya*, 1, 59-68.

Boran B (1941c). Şehir ve Şehirleşme Davamız. *Yurt ve Dünya*, 3, 25-35.

Boran B (1941ç). Tiyatro ve Opera. *Yurt ve Dünya*, 5. (Sargın, der. 2010, Cilt I:198-199)

Boran B (1941d). Halide Edib’in Yeni Romanları. *Yurt ve Dünya*, 5, 21-28.

Boran B (1941e). Büyüyen Şehirlerimiz. *Yurt ve Dünya*, 5. (Sargın, der. 2010, Cilt I: 197).

Boran B (1941f). Modern Şehir Örneği. *Yurt ve Dünya*, 6, 9-17.

Boran B (1941g). Mücrim Mahaller. *Yurt ve Dünya*, 7, 32-40.

Boran B (1941ğ). Hadiseler ve Düşünceler: Değişen Cürüm Telakkisi. *Yurt ve Dünya*, 8, 65-66.

Erbaş H (2015). Türkiye’de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik Düşünce Ustası: Sosyolog Behice Boran. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 5-57.

- Boran B (1941h). Kadın Romancılarımız. *Yurt ve Dünya*, 8, 72-79.
- Boran B (1941ı). İptidailik ve Medenilik Meselesi. *Yurt ve Dünya*, 9, 146-154.
- Boran B (1941i). Dünyanın Gidişi. *Yurt ve Dünya*, 11, 263-271.
- Boran B (1941j). Propaganda ve Terbiye. *Yurt ve Dünya*, 12, 356-364.
- Boran B (1942a). Sanayide Köylü-İşçi. *Yurt ve Dünya*, 15-16, 80-84.
- Boran B (1942b). Köyde Sosyal Tabakalaşma. *Yurt ve Dünya*, 17, 123-128.
- Boran B (1943a). Değişen Bir Dünyada Gençlik. *Yurt ve Dünya*, 26-27, 57-62.
- Boran B (1943b). Sosyal Evrim Meselesi. *A.Ü.D.T.F. Mecmuası*, 2, 59-65.
- Boran B (1943c). İlim ve Cemiyet. *Adımlar*, 1, 17-19.
- Boran B (1943ç). Adımlar. *Adımlar*, 1, 1-5.
- Boran B (1943d). Yayınlar Alanında: Sosyoloji Dergisi. *Adımlar*, 1, 32-33.
- Boran B (1943e). Sanat Sanat İçindir, Sanat Cemiyet İçindir Dolambacı. *Adımlar*, 2, 37-42.
- Boran B (1943f). Yayınlar. *Adımlar*, 2, 74-77.
- Boran B (1943g). Köyün İçinden: Köy Anlayışında Parçacı Görüşler. *Adımlar*, 3, 109-112.
- Boran B (1943ğ). Değişme Halinde Köylerimiz. *Yurt ve Dünya*, 4, 124-127.
- Boran B (1943h). Yayınlar. *Adımlar*, 4, 138-139.
- Boran B (1943ı). Hangi Manada Milli İlim. *Adımlar*, 5, 145-148.
- Boran B (1943i). Sanatın Sosyal Şartları ve Roman. *Adımlar*, 6, 196-200.
- Boran B (1943j). İngiliz Romanının Sosyal Cephesi. *Adımlar*, 7, 237-240.
- Boran B (1943k). Sosyolojide Bocalamalar I. İnsan, 21, 10-12. (Sargın, der. 2010: 289-291)
- Boran B (1943l). Sosyolojide Bocalamalar II. İnsan, 22, 22-25. (Sargın, der. 2010: 304-308)
- Boran B (1943m). Yayınlar. *Adımlar*, 3, 107-108.
- Boran B (1943n). Hümanizmanın Sosyal Şartları. *Adımlar*, 8, 255-259.
- Boran B (1943o). Sosyoloji Anlayışında İkilik. *A.Ü.D.T.F. Mecmuası*, 3, 67-74.

- Boran B (1944a). Sosyoloji Dergisi: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1942. *A.Ü.D.T.F. Mecmuası*, 4, 103-108.
- Boran B (1944b). Ekonomik ve Sosyal Kanunlara Karşı Gelinmez. *Adımlar*, 9, 283-286.
- Boran B (1944c). Zirai İstihsalın Geriliğinin Sebepleri, Gelişmesinin Şartları. *Adımlar*, 10, 313-317.
- Boran B (1944ç). Sanatta Konu Meselesi. *Adımlar*, 11, 347-350.
- Boran B (1944d). Kalp Fikir, Gerçek Fikir. *Adımlar*, 12, 377-379.
- Boran B (1945a). *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*. Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Enstitüsü Sosyoloji Serisi, Ankara: TTK Basımevi. (1992, Sarmal Yayınları, 3.
- Boran B (1945b). İşbölümü ve Kadının Sosyal Mevkii. *A.Ü.D.T.F. Mecmuası*, 3, 301-310.
- Boran B (1945c). Sosyoloji Işığı Altında Bir Cemiyet Olarak Faşizm, *Ant*, 9. (Sargın, der. 2010: 389-390)
- Boran B (1945ç). Demokrasinin Esas Şartları Nelerdir. *Tan*, 25 Eylül 1945 (Sargın, der. 2010: 393-395)
- Boran B (1947a). Sociology in Retrospect. *American Journal of Sociology*, 52(4), 312-320.
- Boran B (1947b). Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji (Sociology in Retrospect). *Bilim ve Sanat*, Çev. R Kaya, 84, 30-36.
- Boran B (1962a). Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet I. *Yön*, 50, 13.
- Boran B (1962b). Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II. *Yön*, 51, 13.
- Burian, Orhan (1940) "Hümanisma ve Biz", II, *Yücel*, Cilt 9, 63.
- Çetik M (1998). Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve *Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Çetik M (2002). Bir Akademisyen Olarak Behice Boran. *Biyografya*, No 2 (Behice Boran Özel Sayısı), İstanbul: Bağlam Yayınları, 27-66.
- Dahrendorf R (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Dinçer H (2008). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 42, 193-130.
- Durakbaşı A (1993). Behice Boran ve 1940'larda Toplumcu Düşün. *Toplumbilim*, 2, Ekim, 41-46.
- Erbaş H (2015). Türkiye'de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik Düşünce Ustası: Sosyolog Behice Boran. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 5-57.

Duyum, Ant ve Yıldırım, Yıldırım (1999) “Behice Sadık Boran”. İçinde Kasapoğlu A (der) 60 Yıllık Gelenek: DTCF’de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.

Erbaş H (2007). Çağdaş Sosyoloji ve 1970’ler Sonrası Sosyolojisinde Gelişmeler ve Sonuçları. İçinde: M M Poloma (der), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. H Erbaş, Ankara: EOS Yayınları, 1-27.

Erbaş H (2008). Üniversite-Toplum İlişkileri Bağlamında DTCF ve Sosyoloji. İçinde: D Remzi ve A Doğan (der), *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 191-207.

Erbaş M (1995). Two Modes of Urbanization and Urbanism in a Peripheral Town of Turkey: The Case of Beypazarı. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: ODTÜ.

Gevrek M A (1998). Yurt ve Dünya/1941-1944 1940’ların “Solunun” Ankara Çevresi. *Toplum ve Bilim*, 78, 256-271.

Goldhorpe J (1982). The Class Schema of ‘Social Mobility and Class Structure in Modern Britain’: A Reply to Penn. *Sociology*, 15, 272-80.

Karaosmanoğlu Y K (1940) “Hümanizma’ya Doğru İlk Adım”, *Hakikat*, 15 Ekim.

Kasapoğlu A (der) (1999). *60 Yıllık Gelenek: DTCF’de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.

Kayalı K (1987). Sosyolog Behice Boran. *Bilim ve Sanat*, 83, 10-13.

Kayalı K (2001). *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*. İstanbul: İletişim.

Koç E (2010). *Behice: Bir Devrimci... Bir Kadın ... Bir Anne...* İstanbul: Destek Yayınları.

Koçak O (2001). *1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, C.II. İstanbul: İletişim Yayınları, 393.

Leader C ve Kettler D (2002). The Challenge of Fascist Social Thought. İçinde: *Karl Mannheim’s Sociology As Political Education*, Chapter Five, New Brunswick, NJ: Transaction Publisher. http://www.bard.edu/contestedlegacies/lib/kettler_articles.php?action=getfile&id=9474532. Son erişim tarihi, 03/03/2013.

Lewis B (2000). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yayınları.

Mills C W (1951). *White Collar: The American Middle Classes*. New York: Oxford University Press.

Mills C W (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.

Mumcu U (1988). *Bir Uzun Yürüyüş*. Ankara: Um:Ag Vakfı Yayınları.

- Mumcu U (1990). *40'ların Cadı Kazanı*. Ankara: Um:Ag Vakfı Yayınları.
- Nalbantoğlu H Ü (2002). Bir Toplumbilimcinin Gecikmiş Portresine Doğru. *Biyografya*, No. 2 (Behice Boran Özel Sayısı), 127-140.
- Poulantzas N (1975). *Classes in Contemporary Capitalism*. NLB. (orij. 1973).
- Ritzer G (1981). *Toward an Integrated Paradigm: The Search for Exemplar and an Image of the Subject Matter*. Allyn and Bacon Inc.
- Sargin N (der) (2010). *Behice Boran: Yazılar, Konuşmalar, Söyleşiler, Savunmalar*. İstanbul: Sosyal Tarih Araştırmaları.
- Sinanoğlu S (1980). Türk Humanizmi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tanyol C (1993). Boran'ın Ahlaki Kişiliği ve Niyazi Berkes. *Toplumbilim*, 2, Ekim, 37-39.
- Tekeli İ (2012). Sosyal Bilimci ve Siyasetçi Olarak Behice Boran: Hesabı Akılla Verilen Bir Yaşam. İçinde: İ Tekeli, *Anlatılabildikleri ve Anlatamadıkları ile Yaşam Öyküleri*, Toplu Eserler-23, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 160-217.
- Toprak Z (1996). Türkiye'de Toplumbilimin Doğuşu. İçinde: E Kongar (der), *Türk Toplumbilimcileri II*, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tütengil C O (1954). İhsaniye Köyü Monografisi. *Sosyoloji Dergisi*, 9, İstanbul.
- Tütengil C O (1955-1956). Keçiler Köyü Monografisi. *Sosyoloji Dergisi*, 10-11, İstanbul.
- Urgan M (1998). *Bir Dinozorun Anıları*. İstanbul: YKY.
- Ülken H Z, Kösemihal N Ş ve Tanyol C (1950). Karataş Köyü Monografisi. *Sosyoloji Dergisi*, 6, İstanbul.
- Wright E O (1978). *Class, Crisis and the State*. London: New Left Books.
- Wright E O (1985). *Classes*. London: New Left Books.

İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl

Funda Çoban, Aksaray Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-posta: fundacoban50@gmail.com

Özet

Türkiye’de siyasi düşüncenin oluşumunda edebiyatçı fikir ve dava insanlarının önemi büyüktür. Bu izlek içerisinde Osmanlı döneminde Tefrik Fikret’ten Namık Kemal’e, Cumhuriyet döneminde Nazım Hikmet’ten Sezai Karakoç’a dek geniş bir yelpazeyi kapsayan bir “üdeba geleneğinin” varlığından söz etmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle şairler Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden günümüze politik ortamla ilgili yazıları, eylemleri ve davranışlarıyla siyasi geleneğin oluşumuna katkı sunmuşlardır. İşte bu gelenekte yer alan ve Türkiye’de siyasal İslamcılık akımı içinde adı saygınlıkla anılan, kendisine sürekli atıflar yapılan Necip Fazıl Kısakürek, savunduğu fikirler ve ortaya koymaya çalıştığı bütünlüklü sistem içinde yeni tartışmaları ve incelemeleri çağırarak denli önemli bir yerde durmaktadır.

Potansiyel tartışmalar içinden sadece biri olan bu çalışmada, Necip Fazıl’ın bir “fikir ve aksiyon adamı” olarak Türkiye siyasi düşüncesi içinde edindiği saygın konumun, ortaya attığı fikirlerin özgünlüğünden ziyade onun edebi üslubundan ve reaksiyondaki başarısından kaynaklandığı savunulmaktadır. Bu çerçevede Necip Fazıl’ın siyasal İslam’ın bir ideoloğu değil, taşıyıcısı olduğu iddia edilmektedir.

İddiayı açmak üzere çalışmanın ilk ayağında ideoloji kavramının genel tanımından hareketle “ideoloji taşıyıcısı” olmanın anlamı sorgulanmakta, bu çerçevede de bir ideoloji olarak İslamcılığın Türkiye’deki serüvenindeki genel hatlar ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci ayağında Necip Fazıl fikriyatının temel eseri olarak niteleyebileceğimiz “İdeolocya Örgüsü”nün düşünceleri ve sistematığı, kişisel ve politik hayatında geçirdiği dönemeçlerle ilişki içinde serimlenmektedir. Burada şairin “Büyük Doğu İdeali” adını verdiği ülkü, eserden derlenen fikirlerle açıklanmakta ardından da üstadın aktif siyasetçilerle ve siyasetle olan ilişkisi işaretlenmektedir. Son kısım ise, ilk iddianın tartışma zeminini oluşturan bu bilgiler ışığında Necip Fazıl fikriyatının İslamcılık ve milliyetçilik ideolojileri açısından özgünlüğünü sorgulamaktadır. Bu açıdan “ideolocya, komünizma, faşizma” gibi şaire has sözcüklerin bu kavramların içeriğinde değil sadece dilsel şeklinde bir yenilik getirdiği, Büyük Doğu İdeali içinde tasvir edilen devlet düzenininse Hitler Almanya’sı ile Mussolini İtalya’sının İslamcı bir versiyonu olduğu vurgulanmaktadır. Daha genel anlamdaysa “Doğu-Batı” zıtlığının zaten İslamcılık akımının köşebentlerinden biri olduğu, mefkûrenin göndermede bulunduğu “bozulmaya karşı Asr-ı Saadet” idealinin İslamcılığı zaten boydan boya kuşattığı, Necip Fazıl’ın mefkûrenin gerçekleşebilmesi için önerdiği yol haritasının birtakım İslamcı düşünürlerde mevcut olduğu referanslarla desteklenmektedir. Öte yandan, Necip Fazıl’ın İslamcı-milliyetçi kanat içinde edindiği saygın konum bir olguyken, bu saygınlığın nedenleri şairin son derece incelikli

edebi üslubuna, sağ cenahtan hemen her siyasi partinin sahipleneceği kadar aktif siyasetle haşır neşir olmasına ve Nazım Hikmet ile aralarındaki imgesel-politik zıtlığa bağlanmaktadır. Nitekim örneklendirildiği üzere Necip Fazıl'ın üslubu hayran olunacak denli nitelikli görsel imgelerle, anlaşılmayı kolaylaştıran kavramsal zıtlıklarla ve dilsel akıcılıkla donanmıştır. Edipliğin politik arenadaki karşılığı ise, kitleleri kendine çekmek isteyen siyasiler için bir hazinedir. Nihai aşamada sağ cenahın ikon şairi Necip Fazıl Kısakürek'e karşı sol cenahın ikon şairi Nazım Hikmet'in tuttuğu yer, onun bu ölümsüz yerine katkı sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Necip Fazıl Kısakürek, İslamcılık, İdeolojya Örgüsü, Büyük Doğu İdeali, ideoloji.

Abstract

During the process of forming political thought in Turkey, intellectuals who are originally literary men have played an important role. In this path, it is possible to say there has been a tradition created by poets such as from Tevfik Fikret to Namık Kemal, from Nazım Hikmet to Sezai Karakoç, representing a large scale of political stance respectively from Ottoman Empire to Turkish Republic. In other words, poets contributed to the Turkish political tradition formation by their articles, actions and attitudes. Necip Fazıl Kısakürek, cited and referred in a proper way in political Islamism is an important name calling new polemics and discussions in consideration of his thoughts and his systematic political approach.

As one of those potential discussions, this study defends Necip Fazıl's respected position and his success as an action man originates from his powerful literary style rather than his originality in thought. In this framework, it is claimed Necip Fazıl is not an Islamist ideolog, but a carrier of that ideology.

In the first step of the study to reason this claim, it is investigated the meaning of being a carrier of an ideology with the help of the definition of ideology. Then, the historical path of Islamism in Turkey in general is discussed. Secondly, "İdeolojya Örgüsü" which we can depict as the main work of Necip Fazıl thought and systematic is explained in connection with his life's and his political experiences' switchbacks. In this section, Necip Fazıl's ideal, "Great East Ideal" as he calls, is clarified in light of the thoughts from that classic firstly; then the poet's relations with politicians and institutional politics are pointed out. The last part of the study, however, questions Necip Fazıl's thoughts' originality in the light of those information constructing our claim's discussion base. Hence, it is stressed his supposedly new terms "ideolojya, komünizma, faşizma" don't refer to any other conceptual framework as those mean "ideology, communism, fascism." Additionally, it is defended the state which he depicts in framework of "Great East Ideal" is only the Islamist version of Hitler's Germany and Mussolini's Italy. In a more general perspective, however, it is showed by referring to the main Islamist intellectuals that the "East-West" duality has always been Islamism's main headstones; the nostalgia to Islamic Golden Age in contrast with the degeneration in Islam has already enveloped

Islamism throughly; and the roadmap he proposed for putting into action the Idea has already been considered by other esteemed thinkers. However, it is also a fact Necip Fazıl has a very prestigious place in that community. So, the reasons of this situation are counted as: his sophisticated and elegant literary style, his active role in instutional political arena so that almost every right-wing political party can get its hands on him and finally the political image reflecting the polarity between Nazım Hikmet and him. As a matter of fact, Necip Fazıl's poetic style is equipped with illustrious visional images, conceptional dualities which contribute to understand him easily and literary fluency. Finally the other iconic poet Nazım Hikmet's place in left-wing eye contributes to Necip Fazıl's place to be immortal.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, Islamism, Ideolocya Örgüsü, Great East Ideal, ideology.

Giriş

Türkiye siyasal düşünce tarihinde adı geçen, politik arenada kalem oynatmış ve/veya aktif siyasete meyletmiş kimi figürlere bakıldığında, adı anılabilir kişiler hakkında akla ilk gelecek tespitlerden biri hiç kuşkusuz bu insanların sanatçı kimliklerine dairdir. Örneğin Mehmet Akif Ersoy'dan, Nihal Atsız'a, Mehmet Emin Yurdakul'dan, Nazım Hikmet'e, Sabahattin Ali'den Aziz Nesin'e. Hâlihazırda belli başlı ideolojilerin "ikonlaşmış" temsilcileri olarak görülebilecek bu kişiler, Türkiye siyasetindeki "üdeba geleneğinin" (Bora, 2013) bir parçası olarak zikredilebilirler. Üdeba geleneği, Türkiye siyasal hayatında geçmişten günümüze kalem oynatanlar arasında bir edip zümresinin bulunması olgusuna tekabül eder. Bu geleneğin kökenlerini Bâb-ı Âli'nin himayesinde ya da çevresinde gelişen şiir külliyyatında bulmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle özellikle İstanbul'da saray erkânının himayesinde/çevresinde gelişen Divan edebiyatının merkezi otoriteyle olan iç içeliği, şiirin siyasetle kaynaşmasının yollarını açmıştır. Sözü edilen geleneğin gerek Tanzimat, gerek Meşrutiyet döneminde devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Nitekim söz konusu dönemlerin en önemli isimleri arasında yer alan Namık Kemal, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp gibi şairler, sanatçı kimlikleri ile olduğu kadar siyasetçi kimlikleri ile de bilinmektedirler. Cumhuriyet Türkiye'sine gelindiğinde ise Mehmet Akif Ersoy başta olmak üzere, daha yakın zamanda Nazım Hikmet, İsmet Özel, Sezai Karakoç gibi isimler zikredilebilir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Necip Fazıl Kısakürek de bahsi geçen köklü geleneğin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın başlığını teşkil eden sıfatlar da bu temsile uygun olarak seçilmiştir. Zira Necip Fazıl şeriatçı bir siyasal-şairdir. Bu aşamada belirtmek gerekir ki bu inceleme, bahsi geçen edipler geleneğinin açtığı yolda, bu sıfatlar paralelinde Necip Fazıl'ın düşüncelerinin özgünlüğünü ve etkisini tartışmaktadır. Bu perspektiften Necip Fazıl'ı Türkiye siyasal hayatında önemli bir figür yapan etkenin onun fikir ve eylemlerinin orijinalliğinden mi, yoksa onun ideolojik ve edebi kişiliğinden mi beslendiği sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır.

Çalışma bu çerçevede üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde ideoloji ve ideolog kavramı hakkında genel hatlarıyla bilgi verildikten sonra, İslamcılık düşüncesinin Türkiye'deki serüveni politik konjonktürle bağlantılı olarak anlatılacaktır. İkinci bölümde özel olarak Necip Fazıl'ın hayatı ve Büyük Doğu İdeali hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise ilk iki bölüme yapılan araştırmalarla Necip Fazıl'ın İslamcı ideolojideki özgünlüğü ile Türk siyasal hayatında konumlandırıldığı yer arasındaki mesafe tartışılarak, bu mesafenin nedenleri üzerinde durulacaktır.

Siyasal İslam'ın Türkiye Serüveni

Bir İdeoloji Olarak İslamcılık¹

Vakıa odur ki Necip Fazıl, İslamcı bir siyasi-edip olarak kabul edilir. Bu kabul içinde Necip Fazıl'ın siyasi-edip olarak konumlandığı yeri işaretleyebilmek için öncelikle -en azından bu çalışmanın sınırları itibarıyla- ideoloji teriminin çerçevesini çizmek, ardından da İslamcılığın Türkiye serüvenindeki fikirsel ve tarihsel dönemeçleri Necip Fazıl'ın gelenek içindeki yerini belirlemek üzere ortaya koymak gerekmektedir.

Bu izleği takiben her ne kadar bir çerçeveye oturtulması güç, “kaypak bir kavram olsa da” (Mardin, 1982: 16) ideoloji en genel anlamıyla “toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci” (Eagleton, 2005: 18) olarak tanımlanabilir. İdeologlar, bu üretimde payı olan düşünce adamlarıdır. Ne var ki bu tanımdan, bir ideoloğun her durumda açık-seçik ya da bilgiye dayalı düşünce biçimleri geliştirdiği anlamı çıkarılmamalıdır. İdeologlar savundukları fikirlerin doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmaktan ziyade onların yeniden üretimi ve genel kabulü ile ilgilenirler. Bir ideolojik söylemin kendini üretmesi de zaten bu döngüsellik sayesinde olmaktadır. Diğer bir ifadeyle toplumsal yaşamdaki “anlam, gösterge ve değerlerin üretimini” (Eagleton, 2005:18) sağlayacak şekilde fikirler ortaya atan ideologlar (bir kişi, zümre ya da paradigma), hem bu anlamlar silsilesi içinde yoğrulmakta hem de yeni fikirler ortaya atacak potansiyele ulaşmaktadırlar. Bu sayede hem ideoloji, hem ideologlar döngüsellik içinde yeniden üretilmektedirler.

İdeologların ideoloji kavramı içindeki işlevini tespit ettikten sonra, onları ideoloji taşıyıcılarından da ayırmak gerekmektedir. Zira ideolojik bir dille konuşan her kişi, bir ideolog olarak görülemez. İdeologlar, ideolojilerin üretim sürecine yaptıkları özgün katkılarla tanımlanırlar. Gramsciyen organik aydınlar anlamında ideoloji taşıyıcıları ise, söz konusu ideolojiyi yayan, başkalarına ileten, kendi de bu çerçevede ideolojinin konusu olan kişiler veya sistemlerdir (Gramsci, 2011).

İdeolojiye ilişkin bu çok genel tanımın ardından İslamcılığı bir ideoloji olarak tanımlamak gerekirse,² İslamcılık, İslami anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci olarak ifade edilebilir. Bu anlamlandırma süreci içinde ahlaktan, siyasete, sanattan, bilime tüm toplumsal kategorilerde belli bir bakış açısı, bir düşünce kalıbı hüküm sürmektedir. Örneğin türban bir İslamcı için bez değil, kamusal alan ile özel alanı ideal olarak bütünleştiren bir aygıttır; çember sakal yüzdeki tüy değil, bir fikrin yandaşlığının göstergesidir; en radikalinden heykel bir sanat dalı değil, puta tapınmadır.³

Anlamaların politik dile tercümesi itibariyle Türkiye’de siyasal İslam’ın bir ideoloji olarak ortaya çıkışı ile ilgili olarak ise iki farklı görüş bulunmaktadır: Bunlardan ilkinde göre İslamcılık, II. Abdülhamit döneminde bir devlet siyaseti olarak güdülmüş ve bu siyasete konu olan sembol ve uygulamalar zamanla ideolojik bir yapı kazanmıştır. İkinci görüşe göre ise II. Abdülhamit’in İslam birliğini teşvik eden ve İslami unsurları ön plana çıkaran siyasetinin gerisinde, İslam dünyasını bütünleştirme amacı değil, devletin dağılmasını önleme ve Batı emperyalizmine karşı direnç gösterebilme gayesi yatmaktadır (Ocak, 1999: 66-67). Bu perspektiften II. Abdülhamit’i ilk İslamcılık ideologlarından saymak mümkün değildir. Türkiye’de İslamcılık özellikle Sırat-ı Müstakim- Sebillürreşad gazetesi etrafında toplanan bir dizi düşünürün görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu görüşlerden hangisi gerçeğe daha yakın olursa olsun, İslamcı ideolojinin tarihi açısından bakıldığında II. Abdülhamit döneminin özel bir öneme sahip olduğu açıktır. Zira bu dönemde halifelik makamına ve ülkenin dini rengine yapılan vurgu, dinin ideolojikleşmesi yolunu hazırlamıştır. Öte yandan Türkiye’de İslamcılık akımının gelişim çizgisini belirlerken, dünyadaki İslam ideologlarının payını, etkisini hesaba katmak gerekmektedir. Özellikle Mısır ve Hint İslamcılığının etkisi altında gelişen Türk İslamcılığının kökenleri, Cemaleddin Afgani, M. Abduh, Reşid Rıza, Muhammed İkbâl, S. Ahmed Han gibi çağdaş İslam fikriyatının temsilcilerine uzanmaktadır. Sırat-ı Müstakim (Sebillürreşad) gazetesi yazarlarının “fikri babaları” da bu kişilerdir. Söz konusu dergiler çerçevesinde ele alınan görüşler “yeniden asıl kaynaklara dönüş, içtihad kapısının açılması, emperyalizme karşı mücadele ve İslam birliği, hükümete karşı vatandaşların haklarının yeniden tespit edilmesi, eğitim-öğretimin ıslahı, cehaletle, bilgisizlikle ve taklitle mücadele” temel başlıklarında sıralanmaktadır (Alper, 1993). Dönemin önemli İslamcı yazarları arasında Manastırlı İsmail Hakkı, Bereketzade İsmail Hakkı, Ahmet Naim, Mehmet Akif, Eşref Edip, Bursa Mebusu Tahir Bey, Kazanlı Halim Sabit, Ahmed Hamdi (Aksekili) yer almaktadır. Sonradan bunlara Musa Kazım, Mehmed Şemseddin Günaltay, Halim Sabit gibi ikinci kuşak İslamcılar da katılmıştır. Bu dönemde Sırat-ı Müstakim dışında İslamcı fikirleri yayan İslam Mecmuası, Beyanu’l-Hak ve Volkan gibi başka İslamcı gazetelerin

de bulunduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Sada-yı Hak geleneksel İslamcılığı savunurken, Ceride-i İlmiye üst düzeyde medrese ilmini yaymakta, Mahfil ise İslam'a tasavvuf açısından yaklaşmaktadır. Dolayısıyla İslami düşünce içinde saf bir bütünlükten söz etmek mümkün değildir. Aslında İslamcı düşünce içinde bu yıllarda başlayan ayrışmanın, Türkiye İslamcılığının tüm tarihine sirayet ettiği söylenebilir. Kur'an ve sünnet emirlerinin değiştirilmeden uygulanmasını, bu emirlerin her çağa uyabilecek nitelikte düzenlendiğini savunan gelenekselciler ile içtihad kapılarının açılması fikrini savunan modern İslamcılar arasındaki ayrılık, İslamcılık içi tartışmaların asıl kaynağını oluşturmaktadır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise İslamcılık için yepyeni bir dönem başlamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlamak üzere 1945'e dek devam eden süreçte İslamcılar, fikri mücadeleden çok varolma mücadelesi vermişlerdir. Hilafetin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, vakıf gelirlerine devletçe el konulması, Latin harflerinin kabulü, "devletin resmi dini İslam'dır" ibaresinin anayasadan çıkarılması, laiklik prensibinin kabulü, ezanın Türkçe okunmasının yasalaşması gibi devrimler bir yandan İslamcı ideologları varolma savaşına iterken, bir yandan da halk ile yönetici kadrolar arasında mesafenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aslında yönetici elitin yapmaya çalıştığı bir yandan "dini ıslah projesi ile ulusal İslam" yaratmak (Duman, 1997: 24) bir yandan da din etrafında örgütlenmiş cemaatlerin oluşumunu önlemektir (Aktay, 2005a). Ne var ki yüzyıllar boyunca merkezi bir İslam devleti tarafından yönetilmiş uyrukların gündelik yaşamlarına direkt olarak tesir eden bu köklü değişiklikler yönetici elitin dinsizlikle suçlanmasına, İslam'ı yok etmeye çalışmakla itham edilmesine neden olmuştur. Kemalist devrimlerin dini yaşamın her alanından dışlayıcı tutumu, dönüşümün ülkenin genelinde homojen bir şekilde içselleştirilmesini önlemiştir. Bu dönemdeki İslamcı ideologlar ise hilafetin kaldırılması ile adeta "yurtsuz" kalmışlardır (Aktay, 2005b: 68-95). Zira İslam dünyasını birleşmeye çağırabilecekleri bir merkez kalmamıştır. Bu yurtsuzluğun verdiği psikolojik baskı altında kimileri kendi köşelerine çekilirken -Said Nursi, Mehmet Akif Ersoy- kimileri de Kemalizm'in milliyetçiliği destekleyen siyasetinden beslenen Türkçülük akımının kanatları altında fikri yaşantısına devam etmiştir. Bu dönemde İslamcılar özellikle Türklük ile İslami kimliğin ayrılamaz parçalar olduğu vurgusu üzerine yoğunlaşmışlar, kimi Türkçüleri de bu mecraya çekmeyi başarmışlardır.

Tarihin bir cilvesi olsa gerek, II. Dünya Savaşı'na giden süreçte ve savaş yıllarında Türkçülerin yükselen sesleri savaş ertesinde müttefik kuvvetlere bir jest olarak yargı yoluyla kısılmıştır.⁴ Öte yandan "Sovyet tehdidine" karşı "bir yeşil hat" çizilmesi fikri yaygınlaşmış, böylece zayıflatılan Türkçülüğe karşılık İslami ideoloji yeniden kuvvetlenmeye başlamıştır. İç siyasette ise Demokrat Parti'nin iktidara

gelmesi Türkçülerle İslamcıların ayrışması sürecine, İslamcıların Türkçülerden bağımsız olarak seslerini yükseltmeye başlamasına katkı sağlamıştır –ki bu dönemdeki ayrışmanın nedenleri ideolojik olmaktan ziyade reel politiktir/konjonktürelidir-. Demokrat Parti'nin siyasal söyleminde dini temalara olan vurgusu ve dini reformlara verdiği ağırlık, CHP iktidarı döneminde baskılanan İslamcı taleplerin yeraltından çıkmasına neden olmuştur. Aslında DP reformları -sözgelimi ezanın yeniden Arapça okunması- bir şeriat düzenini tesis etme amacından ziyade, dine yeni bir rol -demokratik denetimin ölçütlerinden biri olma rolü- biçme gayesiyle yapılmıştır (Mardin, 2007b: 127). Ancak bu durum CHP'nin dinsiz parti olarak damgalanmasına, böylece “dinli-dinsiz parti ayrışmasının gerçekleşmesine” (Tunaya, 2007: 196) engel olamamıştır. Türkiye'nin ekonomik ve sosyolojik yapısı ile yakından ilişkisi olan bu gelişmeler, dinin Türk toplum yapısında önemli bir belirleyici öge olduğunun da kanıtıdır. Uluslararası konjonktürün yarattığı koşullardan beslenerek, taban desteğini arkasına alan İslamcılık akımı bu dönemde bir ivme kazanmıştır. Demokrat Parti'nin CHP'ye karşı yeterince muhalefet yapmadığı gerekçesiyle DP kadroları içinden çıkan bir grup siyasetçinin kurduğu Millet Partisi ise, belirgin bir dini vurguyla İslamcılığın siyasal bir parti tarafından -üstü kapalı da olsa- temsil edilmesinin ilk habercisi olmuştur. CHP ise iktidarda olmadığı dönemde daha önce uyguladığı dine yönelik politikanın bir özeleştirisini yaparak özellikle seçim propagandalarında İslami öğelere daha fazla meyleder olmuştur (Duman, 1997: 45). Ne var ki bu süreç, 27 Mayıs 1960 darbesi ekseninde kesintiye uğramıştır.

İslamcılık akımının 1960 darbesi sonrası koşullarda gerilediği söylenemez. “Özgürlükçü bir anayasa” olarak addedilen 1960 Anayasası'nın sağladığı fikir hürriyeti koşullarında çoksesli bir ortamın vuku bulunduğu aşikârdır. Muazzam ölçülerde yükselişe geçen sol ideolojinin yanında, ülkücü ve İslamcı akımlar dönemi karakterize eden fikri ayrışmanın köşe taşlarıdır. Bu dönemde İslamcılık ile ülkücülük arasında başlayan flört ise, özellikle MHP'nin seçmen tabanını artırma yöneliminden motivasyon almıştır. Türk siyasi tarihinin garip bir cilvesi olarak, bir zamanlar varolmak için milliyetçilere ihtiyaç duyan İslamcılara karşılık, bu dönemde milliyetçiler İslamcı ideolojinin kitlesine ihtiyaç duymuşlardır. Bu çerçevede Türk-İslam sentezi fikri MHP'nin parti programına girmiş, böylece İslamcılarla ülkücüler aynı platformdan halka seslenir olmuşlardır. Öte yandan 1970'te Necmettin Erbakan önderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi daha radikal İslamcıların temsil edildiği bir platform olarak siyasi arenaya çıkmıştır. 1972'de MNP, Milli Selamet Partisi adını alırken, 1977'de Necip Fazıl “Erbakan'dan ümidini kestiğini” açıklayan bir demeç vererek MHP'yi desteklediğini açıklamıştır. Bu olaydan sonra da MHP ile İslamcı ideoloji arasındaki flört ilerlemiş, hatta MHP içinde Muhsin Yazıcıoğlu grubunun

başını çektiği grup, MHP'nin daha "yeşil" bir siyaset izlemesi için muhalefet eder olmuştur. Türkiye'yi 1980 darbesine sürükleyen ideolojik karmaşa içinde İslamcılık hem fikri, hem de siyasi platformda ses getirir bir güç olarak kendine sağlam bir yer edinmiştir.

1980 darbesi sonrası gelişmeler ise Türkiye'de İslamcılık açısından "altın çağ" olarak nitelendirilebilir. 1979 İran İslam Devrimi'nin uluslar arası arenada yarattığı etkilerle birlikte güçlenen "yeşil hat", Turgut Özal döneminde liberal politikaların önünün açılması, iktidara mensup ya da talip siyasi kadroların tarikat liderlerine, şeyhlere meyketmesi, İmam-Hatip Liseleri'nden mezun öğrencilerin %40 gibi büyük bir çoğunlukla siyasal bilgiler eğitimi olarak devlet yönetiminin üst kademelerinde önemli görevler alması gibi konunun sınırlarını aşacak pek çok etkenden dolayı giderek güçlenmiştir. Bu durum MSP'nin, 1980 sonrası adıyla Refah Partisi'nin giderek yükselen oylarından, en nihayetinde Refah-Yol hükümetinin kurucu ortağı olmasından anlaşılabilir. Nihai aşamada Refah Partisi'nin 2002 yılında kapatılmasından sonra, Milli Görüş Hareketi'nden gelen kadroların AK Parti'yi kurarak tek başına iktidara gelmesi ve cumhurbaşkanlığı makamını elde etmesi -her ne kadar parti programında liberal-muhafazakâr bir portre çizse de- İslamcı ideolojinin siyasi arenada, dolayısıyla ekonomi, basın ve kültür alanlarında elde ettiği başarıyı göstermektedir.

Aktif siyasi arenadaki Türkiye serüveni kaba hatlarıyla burada resmedilen İslamcılık akımı, fikri özgünlük ve zenginlik bağlamında siyasi platformda gösterdiği başarıyı elde edememiştir. Türk İslamcılığının Hint ve Mısır kaynaklarından beslenen düşünsel temelleri, siyasal konjonktürdeki değişimlere paralel olarak zaman zaman ince manevralar yapsa da, nihai aşamada yaklaşık yüz yıllık tarihinde belli başlı temalara değinmekle yetinmiş, siyasal-kültürel-ahlaki sorunları da bu temalar ışığında yorumlamıştır. Bu bağlamda genel bir okumayla İslamcılığın kültürcü bir hareket olduğu söylenebilir. Nitekim tüm İslamcılar, "bilinçli Müslümanlar oldukları"ni iddia ederek, henüz Müslüman sıfatını hak etmeyen bir topluma bilinç aşımaya çabalamaktadırlar (Çınar, 2005:33). Bu bilinçlendirme misyonu veri olmak koşuluyla, Cumhuriyet Dönemi İslamcı düşünürlerinin vurgu yaptığı bazı ana başlıklar mevcuttur. Bu ana başlıklar Türkiye İslamcılığını karakterize etmektedir.⁵ Öte yandan Türk İslamcılığının milliyetçilik, muhafazakârlık gibi akımlara kolayca eklenilebilmesinin nedeni olarak onun Sünni karakteri gösterilebilir (Duran, 2005: 130). Nitekim Sünni İslam, muhafazakârlık ve milliyetçilik her dönemde ortak bir paydada, devletin muhafaza edilmesi amacıyla birleşmektedirler. Devletin bekasına bir tehdit olarak addedilen komünizm de, üç akımın mücadele ettiği müşterek dava olarak belirmektedir. Nihai aşamada sağın katı formu olarak milliyetçilik, gaz formu olarak muhafazakârlık, sıvı biçimi olarak da İslamcılık sürekli hal değiştirmekte,

özellikle İslamcılık “kap değiştirme ve mecra bulma” gücünün yüksekliğiyle göz doldurmaktadır (Bora, 2007: 8). Onun bu akışkanlığı ve her duruma ayak uydurma kabiliyeti, II. Meşrutiyet’ten bugünlere dek güçlenerek gelmesini sağlayan bir özellik olarak dikkate alınmalıdır. Yine bu özelliğin bir parçası olsa gerek, İslamcılığın kabul görmüş çok genel fikri köşe taşlarından söz etmek mümkündür. Bunlar arasında, nüanslar saklı kalmak koşuluyla;

- İslami kaynaklara, inanışlara duyulan büyük güven
- Asr-ı Saadet’e duyulan özlem
- “Neden İslam dünyası bir zamanlar medeniyetin beşiğiymiş, sonradan Batı karşısında gerilemiş ve sömürgeleştirilmiştir?” sorusuna yanıt aranması.
- İlerleme fikrine duyulan inanç; ancak Batı tarzı ilerlemeciliğin reddi.
- Her sırrın, her hikmetin ve ilerlemeyi sağlayacak olan kaynağın-gücün Kur’an ve Sünnet’te bulunduğu olan inanç
- Söz konusu kaynakların yorum ve uygulamasında sezgi ve inanca olduğu kadar akla verilen önem
- Kur’an ve Sünnetin hurafe ve batıl inançlardan arındırılması, onların saf hallerinin açığa çıkarılması
- Tasavvufun ıslahı (Kara,1986),
- Saflaştırılmış Kur’an ve Sünnet ritüellerinin açacağı yolda İslam dünyasının terakki yoluna sokulması
- İctihad kapısının açılarak İslam’ın gereklerinin günün şartlarına uydurulması
- İslami eğitim ve bilinçlendirmeye verilen önem
- Kemalist devrimlerin eleştirisi ve onlara karşı muhalefet
- İslam dünyasının bir gün yeniden çok güçlü olacağına duyulan inanç
- Emperyalizmle mücadele
- Dar-ül Harp koşullarındaymışçasına siyaset güdülmesi (Manaz, 2005: 656-679),
- Cihadın çok geniş ve kapsamlı şekilde anlaşılmasını sağlamak (Kara, 1986),
- Batı’ya karşı İslam ülkeleriyle işbirliği
- Nihai aşamada Türkiye merkezli bir İslam birliğinin kurulması, sayılabilir.

Cumhuriyet dönemi İslamcılığının bu başlıklar altında sıralanan ana temalarına Sait Halim Paşa da listeye dahil edilirse, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Şemsettin

Günaltay gibi kişilerin fikirlerinde rastlamak mümkündür. Ne var ki bu şahsiyetlerin fikirleri arasındaki nüansları yok saymamak gerekmektedir. Örneğin Gökalp sadece bir İslamcı olarak zikredilemez. Öte yandan dinle devleti ayırma, dinle Doğu'yu ayırma, Batı kültürü ile İslamı sentezleme gibi özel fikirlere de sahiptir (Alperen, 2003: 307). Aynı şekilde Günaltay bir yandan Batılı anlamda moderniteyi savunurken bir yandan da Avrupalı devletleri emek ve toprak sömürgeciliği yaptıkları gerekçesiyle eleştirmektedir (Alperen, 2003: 338-352). Bu sayılan İslamcı düşünürlerin dışında sosyalist İslamcı Nurettin Topçu'yu da ideolojik İslam'ın özgün figürlerinden biri olarak kaydetmek gerekmektedir.

Tam da bu noktada, çalışmanın ana konusunu oluşturan Necip Fazıl'ın yukarıdaki ortak paydaları paylaşan, ancak kendine özgü fikirleri de olan bir İslamcı ideolog ve/ veya bir araştırmacı mı yoksa bir ideoloji taşıyıcısı mı olduğu sorusu, hem İslamcılığın Türkiye'deki bu serüveni hem de Necip Fazıl'ın kişisel çalışmaları göz önüne alınarak yanıtlanabilecek bir sorudur. Bu nedenle Türkiye İslamcılığının büyük resmi içinde Necip Fazıl'a özgü olan kare, şaire ait biyografik ve düşünsel dönemeçlerle birlikte bir sonraki bölümde filtrelenecektir.

Necip Fazıl ve Büyük Doğu Düşüncesi⁶

Hayatı ve Büyük Doğu İdeali

Siyasal İslam denildiğinde akla gelen isimlerden biri olan Necip Fazıl, bu ününü edebi kişiliğinin yanı sıra, ilginç denilebilecek yaşam öyküsüne ve kendisi ile birlikte anılan Büyük Doğu İdeali'ne borçludur. Bu nedenle Necip Fazıl'ın fikir hayatına geçmeden önce, yaşam öyküsüne kaba hatlarıyla da olsa değinmek onu anlamak açısından yerinde olacaktır.

26 Mayıs 1904'te, İstanbul'da büyük bir konakta doğan Necip Fazıl, birçok şiirinin ana imajını ve ruhî kaynağını teşkil eden “yakıcı bir hayal kuvveti, marazi bir hassasiyet, dehşetli bir korku” şeklinde özetlediği ve hastalıktan hastalığa geçtiği ilk çocukluk yıllarını, çocukluk hâtıralarının kaynaştığı bir “tütsü çanağı” olan, büyükbabasına ait Çemberlitaş'taki konakta geçirmiştir. İlk öğrenimini Fransız Papaz Koleji, Amerikan Koleji, mahalle mektebi gibi çeşitli okullarda tamamladıktan sonra, 1916'da Bahriye Mektebi'ne girmiştir. Aldığı bu askeri eğitimin Büyük Doğu İdeali çerçevesinde düşündüğü devlet modelinin tasarımında etkili olduğu söylenebilir. Ne var ki, bu okulu son sınıfta terk etmiş, 17 yaşında, o günkü adıyla “İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi Felsefe Şubesi”ne girmiştir (1921). İlk şiirlerini de bu dönemde Yeni Mecmua'da yayınlayan (1922) Necip Fazıl, aynı yıllarda Sorbonne Üniversitesi Felsefe bölümüne başlamıştır (1924). 1925'te ise ilk şiir kitabı *Örümcek Ağlı'nı*

bastırmıştır. Yurda döndükten sonra Osmanlı Bankası, İş Bankası gibi kurumlarda çalışmıştır. Bu dönem Necip Fazıl'ın tam bir bohem hayatı sürdüğü yıllardır. Fikret Adil'in Beyoğlu, Asmalımescit Sokağındaki pansiyon odasının "kafadar" sakinleri arasında Peyami Safa, İbrahim Çallı, Mesut Cemil, Elif Naci, Eşref Şefik gibi isimler vardır (Çebi, 1987: 22). Bu dönem aynı zamanda onun şiddetli depresyon atakları geçirdiği yıllar olarak zikredilmektedir. Belki de bu bunalım döneminin ürünleri olarak, 1928 yılında *Kaldırımlar*, 1931'de *Ben ve Ötesi* adlı şiir kitaplarını yayınlamıştır. Bu kitaplar ona büyük bir şöhret getirmiştir.

Onun hayatındaki en ilginç anekdotlardan biri hiç kuşkusuz 1934'de bir akşam evine dönmek için bindiği "Şirket-i Hayriye" vapurunda karşısına oturan ve gözlerini ondan ayırmayan, o güne kadar hiç görmediği, bir daha da göremeyeceği bir adamın, ona, Abdülhakîm Arvâsi'nin adresini vermesidir. *O ve Ben* adlı otobiyografik eserinin de ana teması olan bu tesadüfi olaydan sonra, onu zaman zaman yoklayan sinirsel krizler şiddetlenmiştir. Aynı eserde buhranlarının 1934-1943 yılları arasına yayıldığından söz etmektedir (Kısakürek, 2006). Ne var ki bu sinirsel krizleri olayın "gizemine" bağlamak indirgemeciliktir. Zira Necip Fazıl'ın çocukluktan beri bunalımlı dönemler geçirdiği ve Bergson felsefesiyle yakından tanışık Kaldırımlar şairinin daha önceki dönemlerde de felsefi-psikolojik düşüşler yaşadığı bilinmektedir.

Yaşadığı buhranlı günlerden sonra Arvâsi'nin de etkisiyle İslamcı bir şair olarak eserler vermeye başlamış, bu devrinin ilk yapıtı *Tohum*'u 1935'te kaleme almıştır. Söz konusu değişimle halk şiiri havası ve motiflerinden, bilinmeyen bir âleme kanat açmış, mistik ve metafizik büyü ile sembolleşen şiirler vermeye başlamıştır (Çebi, 1987: 335). 1936'da Celal Bayar'ın temin ettiği ilanlar yardımıyla çıkardığı ve 16 sayı sürdürdüğü Ağaç dergisinde dönemin önde gelen entelektüellerini çatısı altında toplamıştır. 1938 senesinin başlarında Ulus Gazetesi yeni bir milli marş için yarışma düzenlemiş, Necip Fazıl bu müsabakayı "Büyük Doğu Marşı" adlı eseriyle kazanmıştır. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı marş, resmîyet kazanamamıştır. Aynı yıl içinde köşe yazarlığına başlayan Necip Fazıl, Haber, Son Telgraf gibi gazetelerde çalışmıştır. Zamanın Maarif Vekili Hasan Âli Yücel tarafından Ankara Devlet Yüksek Konservatuarına öğretim görevlisi olarak tayin edilmesi, Robert Kolej'inde edebiyat öğretmenliği yapması onun İslami kimliği düşünülüğünde ilginç anekdotlar olarak göze çarpmaktadır.

1942 yılında yazdığı bir yazı nedeniyle ilk mahkûmiyetini alan Necip Fazıl'ı siyasal bir simge olarak ikonlaştıran önemli özyaşamsal hususlardan biri de, arkası gelecek olan bu fikri/siyasi davalardır. Nitekim bu tarihten ölümüne dek geçen sürede hakkında verilmiş mahkûmiyet kararlarının toplamı 101 yılı bulmuştur. Hakkında açılan bu davaların gerekçeleri genelde "rejime itaatsizlik, neşir

yoluyla hakaret, dini istismar, anayasa tarafından nitelikleri belirlenmiş rejimi devirmek yolunda propaganda, Türklüğe hakaret” gibi hususlara dayanmaktadır.

Necip Fazıl ile birlikte anılan Büyük Doğu İdeali'nin neşriyat organı Büyük Doğu ise, 1943 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Gazete dönem dönem kapatmalara rağmen, günlük, haftalık ya da aylık olmak üzere yayın hayatına 36 yıl devam etmiştir. Büyük Doğu'nun çıkmadığı bir dönemde ise 3 sayılık mizah dergisi Borazan'ı çıkarmıştır. 1948'de fikri ideallerini halka yaymak üzere Büyük Doğu Cemiyeti'ni kurmuştur. Yeni İstiklal ile Çetin Emeç'in sahibi bulunduğu Son Posta gazetesi, yazılarını yayımladığı diğer organlardır. 1963 ilkbaharında ise Necip Fazıl'ın hayatında konferanslar dönemi açılmıştır. Yurdun çeşitli yerlerinde konferanslar düzenleyen Necip Fazıl, *İdeolocya Örgüsü'ndeki* fikirlerini halka bire bir anlatma fırsatı bulmuştur.

1976'da, dergi-kitap şeklinde, 1980 yılına kadar 13 sayı sürecektir “Raporları,” 1978'de de son devre Büyük Doğu dergisini çıkarmıştır. 26 Mayıs 1980'de Türk Edebiyat Vakfı tarafından “Şairler Sultanı” ve 1982 yılında yayınlanan “Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu” isimli eseri münasebetiyle de “Yılın Fikir ve Sanat Adamı” seçilmiştir.

1981 yılının başlarında evine, hatta küçücük odasına kapanan edip-siyasetçi, 1983 yılında vefat etmiştir. Halihazırda konuşmaları ve konferansları dâhil basılı 70 (Kısakürek, 1994) kadar eseri bulunmaktadır.

Buhranlı bir çocukluktan bohem bir gençlik dönemine geçen, ardından travmatik bir şekilde koyu bir İslam ideoloğuna soyunan Necip Fazıl, İslamcı camiada saygıyla anılmasına neden olan eserlerini, bu son kimliğiyle kaleme almıştır. Özellikle *İdeolocya Örgüsü* adlı eseri onun siyasal fikirlerini tespit etmek ve çok sayıdaki eserinde dillendirilen düşünceleri derli-toplu bir şekilde özetleyebilmek açısından önemlidir. Zira bu eser, hem Büyük Doğu İdeali'ni ayrıntılı bir şekilde ele alışıyla, hem de kendisinden önce ve sonra Necip Fazıl'ın kaleme aldığı yapıtlara yaklaşımımıza sistematik bir çerçeve çizmesiyle merkezi bir önemdedir. Bu itibarla *İdeolocya Örgüsü'nün* temel meselelerine ve içeriğine değinmek yerinde olacaktır.

İdeolocya Örgüsü'nde her şeyden önce, Büyük Doğu kavramının anlamı, içeriği ve aktüel hayata tatbiki anlatılmaktadır. Bu itibarla Büyük Doğu aynı zamanda Necip Fazıl düşüncesinin en önemli anahtar kavramı olarak nitelendirilebilir.

Büyük Doğu adının çağrıştırdığının aksine mekândan çok zamanla ilintili bir kavramdır. Necip Fazıl Büyük Doğu'nun bir ideal olduğundan ve bu idealin iç dünyalarımızdan dış çevremize yansıtılacak bir dönüşümü karşıladığından

söz etmektedir. Bu nedenle “Doğu” coğrafi bir terim olarak değil, içsel aydınlanmanın yansıttığı ışık ve çağrışımları bağlamında ele alınmalıdır. Bu içsel aydınlanmanın fikri ve içtimai temelleri ise, İslam’da yer almaktadır. Diğer bir deyişle İslam’ı “olması gerektiği” şekilde anlayıp, onu içselleştirmek Büyük Doğu idealinin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Öte yandan, İslam’ın ve diğer semavi dinlerin coğrafi anlamda Doğu’dan çıkmış bulunması, bölgesel anlamda da Doğu kavramına bir anlam kazandırmaktadır. Diğer bir ifadeyle İslam evrensel bir din olduğu için aslında her yer Doğu’dur; Batı denilen yerler dahi İslam dininin kuşatıcılığında erimektedir. Bununla birlikte Batılıların kavramsallaştırmaları neticesinde ortaya çıkan Doğu/Batı tezdadı illa ki alınmak isteniyorsa, aydınlanmanın İslam’ın hayat bulduğu merkezlerden, diğer bir deyişle Doğu’dan başlayacağı anlaşılmalıdır. Ne var ki daha önce belirtildiği üzere Necip Fazıl’ın büyük doğu aydınlanması, Bergsoncu felsefenin izleriyle mekândan çok zamana, tasavvufi düşüncenin etkisiyle de dıştan çok içe doğru bir yolculuk olarak algılanmalıdır.

Bu itibarla Büyük Doğu idealini gerçekleştirmek üzere yapılacak seferler ilk etapta sınır ötesine değil, kendi içimize doğru olacaktır. İslam’ı saptırılmamış, bozulmamış anlamıyla kavradığımızda Batılı anlamdaki modernitenin dayattığı kavramsal ikilikler ortadan kalkacak, İslam’ın -dolayısıyla insanlığın- aydınlık dönemine geçilecektir. Zira her türlü hakikatin, gerçeğin, gayenin ve güzelliğin kaynağı Allah’tır ve onun sırrı da İslam dininde yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Necip Fazıl’a göre milliyet davaları anlamsızlaşmaktadır. İlla bir millet davası güdülecekse, onun adı İslamiyet olmalıdır. Zira ırk, dil, kültür gibi özelliklere göre tasnif edilen milliyetçilik biçimleri şeklidir ve özü değil, kabuğu ifade eder. Necip Fazıl, Büyük Doğu’nun ilk sayısında da ırkçılığa olan karşıtlığını açıkça ifade etmiştir (Koçak, 2002: 603). Bu aşamada belirtmek gerekir ki Necip Fazıl’ın *İdeolocya Örgüsü’nde* ve Büyük Doğu’da tarif ettiği İslam milliyetçiliği, düşün yaşamının bütünlüğü ele alındığında pür-i pak olarak kalmamıştır. Diğer bir ifadeyle milliyetçiliği de önemli bir dava olarak benimsediği bilinmektedir. İslamcılık ile milliyetçilik arasında gidip gelen pek çok insan gibi Necip Fazıl’ın İslamcılığı da özellikle 1979 İran devrimiyle Türkçü sınırlarına erişmiştir (Akgün ve Çalış, 2002, 96). Bununla birlikte onun milliyetçiliği ırkın, dilin yanında İslam’ı ikincil bir mesele olarak gören milliyetçiliklerden ayrılmaktadır. Türklük ile İslam’ı ayrılmaz elementler olarak ele alan görüşlere yakındır. Dolayısıyla Necip Fazıl’a göre güdülecek bir milliyet davası ile İslami dava arasında çapraz kesişme yoktur. Öte yandan *İdeolocya Örgüsü’nde*, milliyet davasını “kabuğun dışı” olarak betimlediği satırlarla ikircikli olarak Türkiye’ye Büyük Doğu İdeali’nin gerçekleşmesinde öncü ülke, Osmanlı Devleti’nin mirasçısı olması hasebiyle de Türklere özel kavim muamelesi yapmaktadır.

Necip Fazıl, Büyük Doğu İdeali'ni kavramsallaştırdıktan sonra, Batı fikriyatının ve "saptırılmış" İslamiyet'in bir eleştirisini sunmaktadır. Necip Fazıl'a göre, Batı akla verdiği önemle maddeye hâkim olmasını bilmiştir belki ama ruhunu yitirmiştir. Bu nedenle de Batılı toplumlar büyük bir ahlaki krizin eşiğindedir. Necip Fazıl'a göre akla bu kadar değer vermek en büyük akılsızlıktır. Ruhsuz bir beden ona göre hiçbir şeydir. Buna karşılık İslam toplumları maneviyatçı özünü kaybetmemiştir; ancak İslam'ı yanlış yorumlayan kaba softalar, yobazlar, taklitçi "reformizmacılar" yüzünden İslami düşünce içinde barındırdığı potansiyeli gerçekliğe aksettirememiştir. Zira Necip Fazıl'a göre aya gitmenin de, atomu parçalamanın da gerektirdiği bütün fenni ilerlemeye olanak açacak aydınlanmacı düşünce, bizzat Kur'an'ın içinde yer almaktadır. İslam, "komünizma, liberalizma ve faşizmanın" en iyi taraflarını daha bunlar ortada yokken kendi içinde sentezlemiş, iktisadi problemlere zekat ve faiz konusunda getirdiği hükümlerle en kökten çözümü sağlamıştır. İslam böylesi bir cevher ve gaye iken, onu yanlış okuyup, Doğu'yu Batı karşısında aciz duruma sokanlar ise, İslam'a İslam'ın düşmanlarından daha fazla zarar vermişlerdir.

Necip Fazıl'a göre, Büyük Doğu Düşüncesi Anadolu topraklarında hayat bulacaktır. Çünkü İslam'ı bütün dünyada hak ettiği şekilde savunacak potansiyele sahip en önemli kavim, tarihçesi ve mirası nedeniyle Türklerdir. Bu nedenle bir İslam toplumu olarak Türklere aynı eserde ayrı bir yer vermektedir (Kısakürek, 1994: 32,40, 58,168)

Yine şaire göre Türk tarihi, Türklerin Müslümanlaştığı 6-7. asırlardan itibaren başlamaktadır. İslamiyet'in şahlanışını da ifade eden Osmanlı İmparatorluğu ise Kanuni dönemine kadar Müslümanların Batı karşısındaki üstünlüğünü ortaya koymuş, onları hak ettiği şekilde taçlandırmıştır. Ne var ki, Kanuni ve sonrasında başlayan süreç İslam dünyası için tam bir yıkım olmuştur. Kanuni, şeyhülislamı divandan çıkarmakla tarihi bir hata yapmış, ardından Rönesans'ı takip edemeyen Osmanlı ve İslam dünyası adım adım gerilemeye başlamıştır. Gerileme, Kanuni'den itibaren olmak üzere 400 senelik bir bekleyişi, büyük bir İslam inkılabı bekleyişini beraberinde getirmiştir. Bu 400 yıllık bekleyiş devresi, 4 bölümlüdür: Sarı Selimden Tanzimat'a kadar 273 sene, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar 69 sene, Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Harbi mütarekesine kadar 10 sene, İstiklâl Savaşı'ndan o güne kadar ise 57 sene. Bekleyişin ilk kısmında kabuk, yani İslam mevcuttur, ancak onun özü yitirilmiştir. Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet bölümleri ise, kendi benliğimizi resmen kaybetmeye başlayış ve bunu her ân derinleştire derinleştire nihayet son hadde çıkarış safhası olarak görülmektedir. Özellikle Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri kaba bir Batı taklitçiliğinden, özümüzü yitirmekten başka bir şey ifade etmemektedir. Bu gidişe dur diyebilmek ve Batı'nın ilmi gelişmelerini takip edebilmek için onların

kanunlarını, giysilerini, harflerini almak yerine akli İslam ruhu ile sentezleyip, onu kendi usullerimize göre uygulamamız gerekmektedir. Bu nedenle de dini doğru yorumlamamız, yobazlığa veya taklitçiliğe meydan bırakmadan bir İslam inkılabı gerçekleştirmemiz gerekmektedir. Bu İslam inkılabı ise özetle “içte tasavvufi, dışta şeriatçidir.” Eserin genel ruhuna işlemiş bu fikir, Doğu ideali tasavvufi aydınlanmanın şeriatla bütünleştirilmesi yoluyla gerçekleşecek büyük bir insanlık gayesi olarak görülmelidir (Kısakürek, 1994: 58,59).

Bu noktada Necip Fazıl, Büyük Doğu mefkûresinin en ince detaylarına kadar topluma uygulanmasını emir-yasaklarla bir takım kurallar çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bu idaredeki temel kıstas İslam’dır elbette. Ancak, kuralları saptayıp ortaya koyan Necip Fazıl, yani reistir. Büyük Doğu mefkûresinin temel prensipleri ise; ruhçuluk, keyfiyetçilik (öze, halis olana, hak olana dönme), şahsiyetçilik, ahlakçılık, milliyetçilik, sermaye ve mülkiyete tedbircilik, cemiyetçilik, nizamcılık, müdahaleciliktir. Bu açıklamalar ışığında Büyük Doğu’yu; Türkiye merkezli, bütün İslam dünyasını kucaklayan Afro-Avrasya ruhuna vurgu yapan ve beslenme kaynağı İslam olan bir kurtuluş mefkûresi olarak görmek mümkündür.

Necip Fazıl, yine İdeolocya Örgüsü adlı eserinde toplumun yönetim mekanizmasını ve bu mekanizmanın yetkili organ ve liderlerini görevde kalma süresi ve vasıflarıyla birlikte zikrederek, detaylandırmaktadır. En önemli kurumlar; “Yüceler Kurultayı, Başyüce ve Başyüce Vekili, Başbuğ, Yüce Din Dairesi, Halk Divanı, Başyücelik Akademiyası”dır. Başyücelik makamı devlet başkanlığı makamına denk gelmektedir ve bir yasama organı olan Yüceler Kurultayı arasından, 5 yılda bir, bu meclisin oylarıyla seçilir. Bu devlette hâkimiyet halkın değil Hakk’ındır. Bu ifade de Yüceler Kurultayı sandalyelerinin arkasındaki duvarda yazılıdır. Bunun haricinde bir de Yüceler Hükümeti vardır. Yasama konusunda son söz genelde Yüceler Kurultayı’nın, yürütme konusunda son söz ise Başyüce’nindir. Başbuğ ordu komutanıdır ve Başyüce’ye bağlı olarak çalışır. Bu devlette ordunun siyasette hiçbir söz hakkı yoktur. Bir benzetmeyle, Başyüce devletin beyniyse, ordu onun yumruğu anlamına gelmektedir ve Necip Fazıl’a göre ordunun siyasete karışması, kişinin kendi kendine yumruk atmasına benzemektedir. Öte yandan devletin bu üst kademelerine getirilecek kişiler kişilikleri ve kariyerleri ile göz dolduran çok özel insanlardır. Çocukluklarından göreve gelecekleri yaşa kadar çok titiz bir eğitimden geçirilirler. Bir kişinin Yüceler Kurultayı için aday olabilmesi için en az 45 yaşında olması gerekir. Bu adaylar ise genelde “akademya” adı verilen bir çeşit özel eğitim kurumundan çıkmaktadırlar. Ancak başka okullardan kendini yetiştirerek o mertebeye çıkma yeteneğini gösterebilecek kişilere de bu fırsat tanınmaktadır.

Bu elitist ve oligarşik yapının alt basamaklarına doğru devletin her kademesi İslam kaide ve içtihadlarına göre hiyerarşik bir yapılanma içinde kurumsallaşmaktadır. Yargı, yine çok özel bir eğitimden geçmiş hâkimlerin elindedir. Bu hâkimler “açık çek” denebilecek bordrolarla devlet tarafından maaşa bağlanmıştır. Böylece adalette hâkimlerin ekonomik anlamda bir zafiyete düşmesi engellenmek istenmiştir. Öte yandan uygulanan hukuk şer’idir. Bu kapsamda hırsızlığın cezası kol kesme, adam öldürmenin cezası idam, fuhuş ve zinanın tespiti halinde ceza ağır işkence, alkol ve uyuşturucu kullanmanın cezası ise, 1 yıldan başlayan hapis cezaları olarak ifade edilmektedir. Necip Fazıl cezaların ağırlığını bireylere karşılık toplumsal hayatın korunması olarak nitelendirmekte, onları bu şekilde savunmaktadır. Ayrıca Büyük Doğu İdeali’nin bu örnek devletinde; dans ve heykel yasaktır. Diğer güzel sanatlara devlet kontrolünden geçecek şekilde müsaade vardır. Radyo ve TV yayınları sadece devlet kontrolündedir. Basın ve yayın hürriyeti de bulunmamaktadır. Kadınlar, elleri, yüzü ve ayakları dışında kalan her yerini gizleyecek şekilde örtünmelidir. Bu koşulları yerine getirdiğinde, kadının estetik görünecek şekilde süslenmesine ise hiçbir mani yoktur. Öte yandan İslami geleneğe uygun mahremiyet koşulları saklı olmak şartıyla, kadın çeşitli iş kollarında çalışabilir. Ancak İslami kaidelere göre kadına düşen en uygun görev evinde kocasına ve çocuklarına bakmaktır. Böylece İslami toplum modelindeki görevlerini daha uygun şekilde yerine getirmiş olacaktır. Zira bu toplum modelinin ateşleyicileri genç nesillerdir. Dolayısıyla kadına, söylemin içindeki bir denkleştirmeye “üreme ve türeme”ye büyük önem verilmektedir. Devlet, çocuk yapmayı teşvik eden önlemler almakla mükelleftir. Türeme ise, İslami devlete katılımları ifade eder. Ancak dönmelerin ve Yahudilerin İslami Devletin vatandaşı sayılması mümkün değildir. Bunlar en kısa sürede mallarına çeşitli şekillerde el konularak sınır dışı edilmelidir. Ermeni ve Rumların, İslam dinini kabul etmeleri koşuluyla İslam Devleti’nin bir parçası olması mümkündür (Kısakürek, 1994: 168).

Devletin bu şekilde topyekûn örgütlenebilmesi için güdülecek en önemli davalardan biri köy davasıdır. Köy davası kapsamında eğer ülkemizde 40.000 köy varsa, bu köylere çok iyi yetişmiş, İslam ruhu ve ilmini insanlara çok iyi anlatabilecek, en fazla 25 yaşında 40.000 adet İslam fedaisi göndermek gerekmektedir. Böylece ülke en küçük biriminden itibaren ilmek ilmek İslami düşüncenin esasları dâhilinde örgütlenecektir. Bu anlamda Necip Fazıl’ın Büyük Doğusu çileli ve meşakkatli bir davadır. Büyük Doğu mimarının ifadesiyle; “sislere batmış bir dağ başına doğru ilerleyen kıvrım kıvrım bir patika örgüsüdür. Bu patika, bir zamanlar dünyanın en muhteşem caddesiyken, zamanla bozulmuş, tahrip edilmiş, yolu işlenmez hale getirilmiştir. Büyük Doğu erine düşen, bu yolu yeniden işler hale getirip tepedeki güneşe ulaşmaya çalışmaktadır” (Kısakürek, 1994: 268-269).

Büyük Doğu İdeali'nin tüm bu niteliklerine baktığımızda Necip Fazıl'ın devletinin şu genel özellikleri taşıdığını söylemek mümkündür: Toplumun genel hatlarını tanımlayıcı, talimat ve yön verici, ideolojik ve kültürel anlamları topluma mal edici, kişinin korunmasını sağlayıcı (Mardin, 1969: 72). Bu özellikler çerçevesinde ise Necip Fazıl'ın devletinin totaliter bir nitelik taşıdığı açıktır.

Necip Fazıl ve Türk Siyasi Hayatı

Necip Fazıl bir fikir ve dava adamı olarak kendi ülküsü ekseninde, son nefesine dek siyasetle iç içe olmuş ve harici olarak da olsa, Türk siyasi hayatındaki kimi parti ve şahıslara destek vermiştir. Bunların başında Adnan Menderes ve Alparslan Türkeş gelmektedir. Özellikle Adnan Menderes, Necip Fazıl için İslam inkılabını gerçekleştirecek o asırlardır beklenen büyük liderdir. -ilk etapta- Zira “evvala o bir Anadolu çocuğudur, Makedonya istikametinden gelme bir devşirme değildir; sonra tam bir aile reisi tipidir; en sonra ise, babadan oğula meşru ölçülerde zengindir.”⁷ Necip Fazıl'ın Adnan Menderes'e olan sempati ve güveni özellikle ezanın Arapça okunmasının yasalaşmasının ve DP'nin İslami tonlardaki söylev ve atılımlarının ağırlık kazanmasıyla artmıştır.⁸ Ne var ki 1954'ten sonra DP siyasetindeki dalgalanmalar ve Menderes'in kendinden beklenen İslami reformları gerçekleştirmemesi, öte yandan kimi alanlarda CHP siyasetine benzer şekilde atılımlarda bulunması Necip Fazıl'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu aşamadan sonra da Necip Fazıl'ın DP'yle olan münasebeti mesafeli olmuş, idamların ardından ise Menderes ve ekibini merhametle anmakla beraber, onlara özel bir önem atfetmekten kaçınmıştır.

Necip Fazıl için tahmin edilebileceği gibi, Halk Partisi ise “yalanı ve gerçeği ile inkılâp, Türk'ün çürütülmek istenen ruh kökü, ruhta ve maddede harap bir vatanın mimarıdır. Bu harabeyi ortadan kaldırmanın tek şartı, Halk Partisi rejimini yekûn halinde ele almak ve onu temelinden devirmektir. Demokrat Parti güdücüleri ve Bayar'ın bağlı ve karşı olduğu müspet ve menfi kutuplar ise ruhi anlamda top yekûn bir gözden geçirmeye muhtaçtır.”⁹

Necip Fazıl'ın ifadesiyle “bir gece baskını”¹⁰ olan 1960 darbesi, Türk siyasetinde yeni bir evre açarken bu dönemde ortaya çıkan Necmettin Erbakan ve Süleyman Demirel cephelerine karşı, cepheden muhalif durmaktadır. Demirel'i bir mason olmakla ve Türk'ün ruh kökü İslam'a yabancı olmakla suçlamaktadır. Necmettin Erbakan ise, Necip Fazıl'a göre dava için Demirel'den çok daha fazla zararlı bir şahsiyettir. Her türlü oportünizmi ve fırsatçılığı bünyesinde birleştirmeyi bilmiş olan bu kişiden Türk siyasetinin en kısa zamanda kurtulması gerekmektedir. Nitekim Necip Fazıl'a göre dava yolunda ölçüyü kaçırmayı nedeniyle MSP'nin kapatılması bir yana, bu ölçsüzlüğün bedeli olarak asıl aşkla aksiyona sarılmış kişilere verilen müspet zarar bir yanadır. Zira “üstadın” gözünde derin ve ince

bir İslam stratejisi, yontulmamışlar tarafından müdafaa edilemeyeceği gibi, aynı zamanda bundan zarar görecektir.¹¹

Necip Fazıl'ın siyasi hayatta desteklediği isimlerden biri de Alparslan Türkeş'tir. "Millî Türk Talebe Birliğinin örneklendirdiği fikir ve iman mihrakına milliyetçiliğin hareketli gençliğini oturtmak"¹² sırrına, özü İslam'a, tabiliği milliyetçiliğe bağlayan meşhur MHP bildirgesini yayınlamak kemaline erdiği için Türkeş, Necip Fazıl'ın gözünde önemli bir şahsiyettir. İslam davasının önemini anlayan nadir kişilerdendir. MHP, Necip Fazıl'ın son demlerinde, İslami ideologyayı gerçekleştirmede araç olarak kullanılabilecek bir basamak olarak addedilmektedir. Necip Fazıl'a göre ülkücü gençliğin aksiyoner enerjisi ile MTTB'nin İslami ruhu birleştiğinde, muazzam bir güç ortaya çıkacak ve nihayet 40 yıllık emeğinin semeresini kendisi de alabilecektir.

İşte bu siyasal ilişkiler bağlamında Necip Fazıl'ın kafasındaki politik stratejinin hatları kendisi tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

1 – "Aslâ hükûmete girilmeyecek, daima muhalefet safında kalınacak ve bütün icraata karşı "işte bu felâketler bizim idealimizin iş başında bulunmamasından doğuyor!" mânası muhafaza edilecek ve her şey İslâm'ın anti- tezi olmakla suçlanıp, büyük ideal, aks-i dâva yolundan kuvvetlendirilecektir. Bunun için Mecliste kurulan 50 kişilik köprübaşı icra meydanına kapalı bir hisar halinde tutulacak, bunlar yetiştirilecek, geliştirilecek, köy köy, kent kent, meydan meydan, minber minber, kürsü kürsü çalışılacak, millet nazarında bütün hükûmet tecrübeleri iflâsa uğratıldıktan sonra bir hamlede meclis çoğunluğu sağlanacaktır."¹³

2 – "Maiyette hükümet olmaya râzı olduktan sonra da, birdenbire rahata kavuşup "bak, onlardan daha iyi idare ederiz!" kabilinden miskin ve cüce verimler aramak yerine, yapının temelinden değişmesi politikası üzerinden gidilecek ve patlak verme noktasına kadar cesaretle "ulvî ve ebedî esasların yolu" tutulacaktır. Patlak noktasında ise mukabele "ey millet, gördün mü, bu memlekette demokrasi var mıymış, yok muymuş?" cevabından ibaret kalacak, her şey göze alınacak veya her felâketin hükûmete girmekten geldiği veya gelebileceği düşünülerek, girdikten sonra bile punduna getirip çıkış geçidi açık bulundurulacaktır."¹⁴

3- Davanın sancağı indirmek ve geminin omurgasını değiştirmek olduğu unutulmamalıdır. Bu davada da, el (fil), dil (ihtar), kalp (nefsi muhafaza) kullanılacak araçlardır.¹⁵

4- Davayı bu amaçlar doğrultusunda ve araçlarla yürütecek bir partinin teşkilatlandırılması şarttır. Partiye verilecek olan isim, ideolojik manada bir dava sahibi olunmadığını işaret etmelidir (milli güdüm, toplum, hizmet, aydın Türk, hak, milli kök, hürriyet, milli düzen, liberal, milli dava, doğruluş, Anadolu).¹⁶

5- “Meclise belli başlı bir kadro ile girdikten sonra orduda ve bilhassa ordunun gençlik kademesinde yetiştirici ve geliştirici bir rol sahibi olmak başta gelir. Bu gençlik kademesini ifade eden rütbeler Yüzbaşı-Albay arasındadır. Ayrıca ve en başta mukaddesatçı ve Anadolucu yüksek tahsil gençliği hedef tutulmalıdır.”¹⁷

6- “Mukaddes gayeye erişmek için “El-harbü Hüd’atün” - Harphiledir” kaidesince her yola başvurmak mubah ve hatta emir olduğuna göre, dış politikada partiyi desteklemek için Amerikan nüfuzunu kullanmak ve bu mağrur, aynı zamanda ahmak filin ağırlığından faydalanmak gerekir. Arap ve İslâm âlemiyle temasta Amerikalıları ve Sovyetleri gıcıklatmayacak bir edaya bürünmek başlıca hedefdir.”¹⁸

1980 ve sonrasında Necip Fazıl’ın siyasi ve ideolojik ümitlerinin boşa çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tespiti bir bıkkınlık ve yılgınlık emaresi de sayılabilecek şu sözlerinden çıkarmak mümkündür:

Elimden doğruca, güzelce, iyice bir yazı mı çıkıyor? İğreniyorum! Hâlâ bu memlekette doğru, güzel ve iyi olanı savunma gayretimden, bu gayretin boşluğunu anlayamamak enayiliğinden iğreniyorum! Olanlar ortadayken, hep bugünü yarına erteleyici ve gelmeyecek bir istikbale ismarlayıcı “cek” ve “cak” edatlarından iğreniyorum! Posayı cevher sanan kabuk milliyetçisinden, çile çekmeden olmaya bakan ezberci medeniyetçiden, hayat ağacını devirmeyi ve nurlu meyveleriyle ateşe atmayı inkilâp sayan devrimbazdan ve bunlara inananlardan, kapılanlardan iğreniyorum! Hâsılı, dil adına dilden, ev adına elden, vatan adına vatandan ve köy, köylü, şehir, şehirli, gazete, dergi, kitap, mektep, talebe, muallim, polis, memur, kanun, nizam, kadın, erkek, dost, ahbap ne varsa bunların gerçekleri adına hepsinden iğreniyorum! (17 Mart 1980).¹⁹

Türkiye Siyasetinde Necip Fazıl’ın Yeri ve Fikri Özgünlüğü

Türkiye’de İslamcılığın fikri temalarını akılda tutmak kaydıyla Necip Fazıl’ın İslamcı ideoloji içinde taşıdığı/taşımadığı özgünlüğü bu etapta tartışmak, Necip Fazıl’ı “bir isim olmaktan çıkararak bir imza haline getiren” (Derrida, 2008) dinamikleri vurgulamak, böylece İslamcılık ile başta zikrettiğimiz Türkiye siyasetinde üdeba geleneğinin ilişkisini çözümlemek çalışmanın özünü belirginleştirecek son fırça darbeleridir. Bu aşamada Necip Fazıl’ın en başta sunduğumuz tanımlar

itibariyle bir ideolog mu, bir ideoloji taşıyıcısı mı ve/veya bir araştırmacı mı olduğu sorusunu yanıtlamak anlamlı durmaktadır.

Bu perspektiften Necip Fazıl'ın araştırmacı kimliğinin niteliğini soruşturmak kolaylık açısından önemlidir. Soruşturmayı belli bir zemine oturtmak için özellikle araştırma kitabı niteliğiyle yayımladığı bazı eserlerine değinmek elzemdir. Bunlardan ilki *Tarih Boyunca Büyük Mazlumlar* adlı eserdir. Necip Fazıl eserinde, Sokrates'ten Hz. Hasan ve Hüseyin'e, İmam-ı Malik'ten Hallac-ı Mansur'a, Jeanne d'Arc'a, Cem Sultan'dan G. Bruno'ya, Genç Osman'dan Danton'a, M. Antoinette'ten Romanoflar'a dek geniş bir yelpazede "mazlum-kurban" portresi çizmekte, bu eseri yayınlamasının nedeni olarak da 18 Aralık 1961'e dek süren 19 aylık hapis hane hayatının ıstırapından aldığı feyzi göstermektedir (Kısakürek, 2002a: 611). *Son Devrin Büyük Mazlumları'nda* ise İttihat ve Terakki ile başlayıp Cumhuriyet ile yerleşen "İslam nefretinin" zeminini kodlayarak, o "zulüm ortamında" ölenlerin hikâyelerini anlatmaktadır. Necip Fazıl'ın mazlumları arasında II. Abdülhamit, Şeyh Sait, İskilipli Âtîf Hoca, Şeyh Esat, Said Nursi, Süleyman Efendi gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Eserde özellikle Said Nursi'yi İslam davasını savunduğu için takdir etmekte; ancak büyük dönüşümü sağlayacak kapsamlı bir "ideology örgüsü" ortaya koymaması nedeniyle yetersiz bulmaktadır (Kısakürek, 2002b: 256). Süleymancılara ise yine niyetlerinden dolayı takdir etmekle birlikte, onları bir öğreti ortaya koymamakla eleştirmektedir (Kısakürek, 2002b: 296). Ârvası'yi ise en büyük mürşit ve âlim olarak takdim etmektedir. *Başbuğ Velilerden 33 Altın Silsile* adlı eserinde "insan, cemiyet, yol, kâinat ve hakikati ellerinde taşıyan mana kahramanlarını" incelemekte, bu kişilerin hayatlarından ve öğretilerinden parçalar sunmaktadır. (Kısakürek, 2002c). *Doğru Yolun Sapık Kolları'nda* İslam tarihinde zikredilen Hakem olayı, Sıffin Savaşı, Hz. Ali'nin öldürülmesi gibi olayları ele almakta, bu sayede de "sapık kolların belirmeye başlamasını İslam'ın yozlaşması olarak resmetmek, aşk ve vecdin sönümlenmesini betimleyerek hezeyandan küfre giden yolu çizmek" istemektedir (Kısakürek, 2002d). *Yeniçeri* adlı eserinde ise Genç Osman'dan itibaren Yeniçerilerin yozlaşması, devlet yönetiminde yarattıkları kargaşalıklar anlatılmaktadır (Kısakürek, 2001). Birer araştırma-inceleme kitabı olma iddiasında olan bu yapıtlara toplu olarak bakıldığında genel bir husus karşımıza çıkmaktadır. Bu da bu "inceleme" kitaplarında ne bir atfa, ne bir kaynakçaya rastlanmasıdır. Yalnızca kendi bildiklerini ve düşüncelerini referans olarak hayli iddialı tarih incelemelerinde bulunan Necip Fazıl'ın söz konusu yapıtlarını bilimsel birer referans kaynağı olarak görmek mümkün değildir. Bu haliyle Necip Fazıl'ın inceleme çalışmalarını bilimsel değil, ideolojik yönleriyle değerlendirmek gerekmektedir.

Necip Fazıl'ın eserlerinin ikinci silsilesini konferanslar ve makaleler dizisi olarak sınıflandırmak mümkündür. Özel olmanın hiçbir sakınca taşımadığı konferans metinlerine (Kısakürek, 2002e) karşı makale olma iddiasındaki yazıları, tereddütsüz ideolojik bir dille kaleme alınmıştır. Üstelik *Başmakalelerim* (Kısakürek, 1999) başlığında üç cilt halinde yayımlanan bu yazıların birçoğu köşe yazılarından ibarettir ve konjonktürel siyasal gelişmelere cevaben günlük olarak kaleme alınmışlardır.

Buradan çıkan sonuçla araştırmacı kimliğine kuşkuyla yaklaşmamız gereken Necip Fazıl'ın bir ideolog olup olmadığı sorusu ikinci bir problem teşkil eder. Necip Fazıl'ın eserlerini siyasal bir ideolojinin diliyle yazdığı aşikârdır. Bu uğurda zaman zaman olayları çarpıtmakta, zaman zaman kişileri ve olayları bağlamından kopararak kullanmakta sakınca görmemektedir. Sözelimi eserlerinde H. Bergson, G. Bruno, Mikelangelo, Cervantes, Charlie Chaplin gibi isimlere övgü dolu göndermelerde bulunmakta ancak bu göndermeleri ya kendi düşüncesi ile bu şahsiyetlerin düşüncelerini kıyaslamak ya da bazı noktaları örnek göstermek amacıyla yapmaktadır. Örneğin Charlie Chaplin'in *Modern Zamanlar* isimli filmine, filmin ismini vermeksizin yaptığı atıflarda (Kısakürek, 1970) Chaplin'in yerinde bir modernite eleştirisi yaptığını tespit etmekte ne var ki filmdeki eleştiriyi kendi ideolojisinin Batı eleştirisine bağlamaktadır.

Necip Fazıl'ın ideolojik söyleminin özgünlüğü Türkiye'deki İslamcı akımın genel tezleriyle karşılaştırılarak da tespit edilebilir. Birinci bölümde ifade ettiğimiz genel başlıklar, ikinci bölümde ifade edilen İdeolocya Örgüsü argümanlarıyla kıyaslanırsa, Necip Fazıl'ın aynı çerçeveden benzer savları yeniden ürettiğini ve bunları da yeni bir fikir dile getiriyormuş edasıyla kaleme aldığını söylemek mümkündür. İsimler üzerinden gidilecek olursa Sait Halim Paşa'nın Necip Fazıl'dan çok önce İslam dünyasının Batı karşısındaki geriliği hakkında kalam ettiği, dinin yanlış uygulandığını ifade ettiği, Batı taklitçiliğini reddettiği bilinmektedir (Alperen, 2003: 304). Ziya Gökalp halefi Necip Fazıl'dan önce mahalle mescidinden başlayıp, şehir camilerine oradan da tüm memleket geneline yayılacak bir İslami örgütlenmeyi dile getirmiştir (Alperen, 2003: 306). Mehmet Akif'te Necip Fazıl'da karşılaşılan Batı taklitçiliğinin reddi, Japonların örnek gösterilmesi, İslami eğitime vurgu gibi unsurlara rastlanmaktadır. Ayrıca Mehmet Akif "imanlı, sağlam vücutlu, ahlaklı, hassas, irfan sahibi, pozitif ilimlerle donanmış gençliğin Necip Fazıl'ın *İdeolocya Örgüsü'nde* memleketi kötü durumdan kurtaracak güç" olduğunu belirlerken (Alperen, 2003: 317), sözünü ettiği genç tipini tüm özellikleriyle adeta incelemektedir. Öte yandan diğer birçok benzer özellik yanında Ş.Günaltay'ın Bergsoncu anlamda "yaşam mücadelesine" verdiği önem, doğal seleksiyona uyum sağlayamayan her canlının

hayattan diskalifiye olmaya mahkûm olduğunu ifade ettiği yerler (Alperen, 2003: 328-352), Necip Fazıl'ın yaşam anlayışıyla birebir uyuşmaktadır. N. Fazıl da tıpkı Ş. Günaltay gibi madde ve mananın kuvvetinden, dinin hurafelerden temizlenmesi gerektiğinden söz edip, ruhta İslamcı ve şarklı, şekilde Garplı olan devlet adamlarını eleştirmektedir. Her ikisi de “suçun İslamiyet’te değil, öğretilen Müslümanlıkta” olduğunu dile getirmektedir (Kara, 2005: 88-89).

Tüm bu benzerlikler göz önüne alındığında Necip Fazıl'ın özgünlüğü nerede kalmaktadır? Bu aşamada sadece Necip Fazıl'da görülen iki önemli ayrıntıdan söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi “Büyük Doğu” kavramı, ikincisi ise “Başyücelik Devleti”dir. Ne var ki bu iki kavramın Necip Fazıl'a yalnızca ismen bir şeyler borçlu olduğunu söylemek daha yerinde olacaktır. Zira Büyük Doğu İdeali'nin içeriği bize göstermektedir ki, bu ideal bir İslam birliğini işaret etmektedir. Bu fikrin ise, İslamcılık ideolojisinin en temel amaçlarından olduğu zaten bilinmektedir. Öte yandan ideolocya Örgüsü'nde ayrıntılarıyla betimlediği yönetim modelinin totaliter-şariatçı bir devlet modeline tekabül ettiğini çıkarsamak zor değildir. Siyaseti insanların hayata atfettikleri anlamın bir uzantısı olarak değil, teknik bir irade mekanizması olarak gösteren anlayışların siyaseti dışladığı yerde otoriter bir bakışın cereyan ettiği söylendiğinde (Mert, 1998: 64), Necip Fazıl'ın tam da böylesi bir görüşün savunucusu olduğu tespit edilebilir. Nitekim söz konusu modelin büyük ölçüde Hitler Almanya'sı ile Mussolini İtalya'sından İslami ritüellere ve amaçlara uydurularak devşirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan bu projenin ne ölçüde sadece Necip Fazıl'ın kişisel görüşlerini yansıttığı tartışmalıdır (Koçak, 2002: 606). Kitabın derinliklerine inildiğinde örneğin komünizma, faşizma gibi isimlendirmelerle ayrı bir ideolojik dil yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ne var ki sözcüklerin bu şekilde revize edilmesi onları içerik bakımından pek de değiştirmemektedir. Kabuğa değil öze gösterilecek önemi her defasında vurgulayan Necip Fazıl bu hususta kabuğa itibar eder görünmektedir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında Necip Fazıl'ı bir ideolog olarak değil, bir ideoloji taşıyıcısı olarak tanımlamak, kavramlar arası müteakabiliyet ilişkisini kurmak açısından daha faydalı olacaktır. Zira yukarıda çizdiğimiz çerçevede esasında Necip Fazıl'ın eklektik İslamcılığının, ideolojiyi oluşturmaktan ziyade onu başkalarına yayma ve yeniden üretme misyonunu ağırlıkla üstlendiği söylenebilir. Ne var ki Necip Fazıl'ı bir ideoloji taşıyıcısı olarak tespit etmemiz halihazırda onun Türk siyasetinde tuttuğu önemi karşılamamaktadır. Diğer bir ifadeyle Necip Fazıl'ın savunduğu fikirlerin özgünlüğü ve İslami ideolojiye düşünsel katkısı netemeliyken, özellikle İslamcı ve milliyetçi çevrelerde kazandığı prestij, genel anlamda ise siyasi mazimizde saygın bir yer edinmiş olmasının nedenlerini sorgulamak gerekmektedir. Fikrimizce Necip Fazıl'ı sıradan bir fikir

taşıyıcısı olmaktan çıkarak onu milliyetçi-İslamcı cenahın deyim yerindeyse ikonu haline getiren etkenler üç noktada toplanmaktadır:

Bunlardan ilki Necip Fazıl'ın hemen her kesim tarafından onaylanmış kalem gücüne ilişkindir. Şiirleri, hikâyeleri ve tiyatro oyunları bir yana, diğer alanlardaki eserlerinde görülen edebi üslup onun hem kolayca okunmasına, hem de kolayca benimsenmesine neden olmuştur. Anlatımında kavramlar arasında cömertçe kurduğu ikilikler, okuyucularının zihin dünyasına doğrudan hitap edebilmesini sağlamıştır. Öte yandan sözcükler arasındaki ses ilişkilerinden yararlanarak üslubuna kazandırdığı akıcılık ve ahenk, onun eserlerinde üstünden geçilemeyecek bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Anlamca şiirin veya mısraın temasına uygun düşmeyen kelimeleri değiştirerek yalın ve som mısra yapısına doğru ilerleyen tarzını, temayı en çarpıcı şekilde ifade edecek, kuvvetli, plastik ve ekspresyonist tesirler bırakacak kelimeler seçme yolunda ilerletmiş, açık-kapalı heceler yarattığı ses armonisinden yararlanarak fonetik bir bütünlüğe ulaşmıştır (Akay, 1998: 83-84). Necip Fazıl'ın edebi kişiliği siyasi prestijine de böylece zemin hazırlamış, onu geniş kitlelerle buluşturmuştur.

Necip Fazıl'ı *Necip Fazıl* yapan unsurlardan ikincisi ise, fikrimizce, onun aktif siyasal hayatla olan yakın ilişkisi ve eserlerinden her devrin durumuna uygun kıssaların çıkarılabilmesidir. Nitekim Necip Fazıl'ın DP döneminde A. Menderes'le, bir dönem Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'le, son döneminde ise Turgut Özal ile yakın temas halinde olduğu bilinmektedir. Ne var ki bu, Necip Fazıl'ın bir oportünist olduğu anlamına da gelmemektedir.²⁰ İnandığı davaya hizmet edeceğini düşündüğü siyasi liderlerle her fırsatta yakınlaşmış ya da tersi durumda onlardan uzaklaşmıştır. Necip Fazıl'ın Milli Selamet Partisi ve Necmettin Erbakan ile ilişkisi buna tipik bir örnektir. Öte yandan Milli Türk Talebe Birliği ile olan yakın teması onu gençlerle buluşturmuş, böylece hitap ettiği kitleyi daha "aksiyoner bir mecra"ya doğru genişletmiştir. Sağ siyasal partiler içinse Necip Fazıl ismini kullanmak İslamcılığın olmasa da dini temaların sahiplenildiği izlenimini özellikle seçmenler üzerinde hissettirmek, böylece oy tabanını genişletmek esasında bir ritüel haline gelmiştir. Bugün itibarıyla Ak Parti'den, DP'ye ve MHP'ye pek çok sağ parti Necip Fazıl isminin yarattığı sempatiden beslenmektedir. Böylece Necip Fazıl ismi büyüyerek, her geçen gün daha fazla *Necip Fazılaşmaktadır*.

Necip Fazıl'ı sağ siyaset için önemli bir figür haline getiren son neden olarak sağ ve sol ideolojiler arasındaki çekişme görülebilir. Özellikle sol cephenin edip ikonu Nazım Hikmet'in anti-tezi olarak Necip Fazıl'ın görülmesi ona kimse tarafından kolay kolay doldurulamayacak bir konum bahşetmiştir. Nitekim iki şairin öz yaşam öyküleri arasında da benzerlikler vardır. Sözgelimi her iki şair de

bir dönem askeri okulda eğitim görmüş, her iki şair de savundukları fikirlerden dolayı yargılanmış ve/veya hüküm giymişlerdir. İki şairin sanatsal açıdan kıyaslanması bu çalışmanın hem konusu değildir, hem de gereksiz görülmektedir. Öte yandan böyle bir polemigi bizzat Necip Fazıl'ın kendisinin çağırıldığı da iddia edilebilir. Zira Nazım Hikmet ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmelerde onun şiirini küçümsemekte, Nazım'ı ise kolaycılık ve "solun montajcı şairi" olmakla itham etmektedir (Kısakürek, 1998: 116-117). Ne var ki polemigin başlatıcısı ya da genişleticisi kim olursa olsun Nazım ile Necip'in kıyaslanarak değişik perspektiflerden savunulmasının, her iki şairin de sanatçı kişiliklerinin ötesinde siyasal birer sembol haline gelmesine neden olduğu ifade edilebilir.

Nihai aşamada genel bir ifadeyle İslamcılığın, özelde ise Necip Fazıl'ın kabul görmesinin arka planında, "toplumun dış cephesinde görülen hareketin, değişimin, gürültü ve patırtının aksine, onun gerisinde kökleri çok derinlere inen bir muhafazakârlık bulunması yatmaktadır (İnsel, 2003: 12). Dolayısıyla Necip Fazıl hakkında söylenecek son söz, onun Türk siyasetindeki yeri ve öneminin düşünsel özgünlükten ziyade, üslupsal farklılığından, edebi kişiliğinden ve siyasal atmosferin yarattığı iklimden beslendiği fikrine varmaktadır. Çalışmanın başlangıcında vurgulanan "üdeba geleneğinin" Türk siyasal hayatındaki önemli temsilcilerinden biri olarak Necip Fazıl bu itibarla özü ne olursa olsun, onu besleyen ideolojik ortam sayesinde, kanımızca, güçlü bir sembol olmaya devam edecektir.

Sonuç

Necip Fazıl Kısakürek bugün İslamcı ideolojinin en saygıdeğer kalemlerinden biri olarak görülmektedir. İlk gençlik yıllarında son derece bohem bir hayat süren Necip Fazıl'ın Ârvasi ile karşılaştıktan sonra kendini "iman ve aksiyon"a adanmış bir şair, bir siyasetçi ve bir şeriatçı olarak dönüşüme uğratması, onun bir dava adamı olarak Türkiye siyasal hayatı içinde önemli bir sembol olarak yer edinmesini sağlayan taşları döşemiştir.

Necip Fazıl'ın da içinde bulunduğu Türkiye İslamcılık akımının fikri arkaplanına bakıldığında burada özgün fikirlere rastlamak güçtür. Diğer bir ifadeyle eğer 1908 yılı söz konusu ideoloji için bir dönüm noktası olarak alınırsa aradan geçen yüz yıl içinde, İslamcılığın düşünsel anlamda atılımlar gerçekleştirdiğini söylemek zordur. Ne var ki bu fikri durgunluk, onun siyasal arenada elde edeceği başarıların önüne geçememiştir. İşte Necip Fazıl da hem fikri planda, hem de siyasal partilerle olan yakın diyalogu içinde gerçekleştirdiği çalışmalarla bu başarının mimarlarından biri olarak zikredilebilir. Necip Fazıl siyasal İslamcılığın bugün Türkiye'de geldiği mertebeyi kendi "ideolocyası" esasında değerlendirdiğinde, bu popüleriteyi bir başarı olarak nitelendirmeyebilir. Ne

var ki tarih verilen emekleri aynı denklikle ödüllendiren bir adalet dağıtıcısı değil, kendi irademizle kurduğumuz geçmişi bugünden okuma çabamızdır. Bu nedenle Necip Fazıl bunu beğense de beğenirse de Türkiye sağının ortaklaşa sahiplendiği bir kişilik olarak sembolleşmiş, fikri eserlerinin olmasa bile sanatçı kişiliğinin ve konjonktürel siyasal dalgalanmaların sağ ideolojiye kan sağlayan yapısının etkisiyle, sağ cenahın ihtiyaç duyduğu anlam, gösterge ve sembol açığını kapatarak, “bir eksikliği” gidermiştir.

Sonnotlar

¹ Bu alt bölümde İslamcılıkla ilgili bilgilerin büyük çoğunluğu şu eserdeki makalelerden derlenmiştir: *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik Cildi*, Ed. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul. Farklı eserler veya söz konusu derleme içinde özellikle alıntılanan fikirler ise, öngörülen referans sistemi ile belirtilmiştir.

² Burada belirtmekte yarar var. Bilindiği üzere klasik ideoloji kuramının kurucusu Marx’tır ve bu kuram din eleştirisinden beslenmektedir. Marx ideoloji ile din arasında bir süreklilik varsaymakta bunun ise yanlış bilince tekabül ettiğini iddia etmektedir. Nur Betül Çelik, *İdeolojinin Soykütüğü: Marx ve İdeoloji*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.28. Bu aşamada din ile ideoloji arasında bir sürekliliği konusunda böylesi bir yaklaşım varken, bir ideoloji olarak bir dinden ayrıca söz etmek, dinin ideolojik olmadığı durumların da olduğuna gönderme yapması bakımından ilgiye değerdir.

³ Siyasal İslam ekolleri arasındaki incelikler bu örneklerde atlanmıştır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, 80’li-90’lı yıllara kadar İslami harekete mensup olanlardan hiçbirinin İslamcı vasfını kayıtsız şartsız kabul etmemesi, kendilerini Müslüman olarak adlandırmayı tercih etmesidir. İslamcılık bir isim olarak, hareketin dışındakiler tarafından bu fikir silsilesine verilmiş bir addir. Ancak konunun dağılmasını önlemek için bu tarz bir isimlendirme tartışmasına girilmemiş, genel kabul gören İslamcılık deyimi, söz konusu fikir akımını nitelemek için kullanılmıştır. Bu konudaki detaylı bir açıklama için bkz. Y Aktay, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik Cildi*, Ed. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.16.

⁴ Görülen Türkçülük davaları sonradan düşmüştür. Böylece Türkçülük davası devlet nezdinde temize çıkmıştır.

⁵ Aslında bu başlıkların Sebillüreşad gazetesinde işlenen konuların bir tekrarıdır. Dolayısıyla Osmanlı İslamcılığı ile Cumhuriyet İslamcılığını Kemalist rejime karşı muhalefet ettiği noktalar saklı kalmak koşuluyla ayrıştırmak zorlaşmaktadır.

⁶ Bu bölümde Büyük Doğu İdeali ile ilgili açıklamaların ve fikirlerin özü, Necip Fazıl’ın ideolojya Örgüsü isimli eserinden derlenmiştir. Notlarda sadeleşme açısından, aksi belirtilmedikçe onun İslamcılığını tariflediğimiz dayanakların bu kitaba atıfla sunulduğu akıld tutulmalıdır.

⁷ N. Fazıl Kısakürek, “Menderes’e Mektuplar 2”, <http://www.t2174a.com/?p=2499>, Son Erişim Tarihi: 29.12.2014

⁸ Menderes’in Müslümanlığın icaplarını yerine getirecek reformları yapacağını vazeden bir konuşmasına cevaben Necip Fazıl, “... böyle bir söz karşısında en saf ve halis tarafından azat kabul etmez köleliğimizi kabul buyurunuz...” diye yazmıştır. N.F. Kısakürek, “Başbakana Hitap”, Büyük Doğu, S.48, 16 Şubat 1951.

⁹ N. F Kısakürek, “Necip Fazıl ve Siyasetçiler”, <http://www.t2174a.com/?p=2499>, Son Erişim Tarihi: 29.12.2014

¹⁰ N F Kısakürek, “Süleyman Demirel”, <http://www.nfk.com.tr/demirel.htm>, Son Erişim Tarihi 01.06.2015

¹¹ N F Kısakürek, “Necmettin Erbakan ve Milli Selamet Partisi”, <http://www.nfk.com.tr/erbakan.htm>, Son Erişim Tarihi 01.06.2015

¹² N F Kısakürek, “Alparslan Türkeş”, <http://www.nfk.com.tr/turkes.htm>, Son Erişim Tarihi 01.06.2015

¹³ N F Kısakürek, “Erbakan ve Milli Selamet Partisi”, <http://www.nfk.com.tr/erbakan.htm>, Son Erişim Tarihi 29.12.2014

¹⁴ A.g.e.

¹⁵ A.g.e.

¹⁶ N F Kısakürek, “Turgut Özal”, <http://www.nfk.com.tr/turgutozal.htm>, Son Erişim Tarihi: 29.12.2014

¹⁷ A.g.e.

¹⁸ A.g.e.

¹⁹ N F Kısakürek, <http://www.antoloji.com/igreniyorum-2-siiri/>, Son Erişim Tarihi: 29.12.2014

²⁰ Tabii tam tersini savunanlar da bulunmaktadır. Örneğin Yalçın Küçük Necip Fazıl’ı “tatlısu İslamcısı” olarak nitelendirmektedir. Y Küçük, “Necip Fazıl Kısakürek: Bir Tatlı Su İslamcısı”, *Nokta*, 6, 22, 1988, s. 68,69.

Kaynakça

Akay M O (1998). *Necip Fazıl Kısakürek*. İstanbul:Şule Yayınları.

Akgün B ve Çalış Ş H (2002). Tanrı Dağı Kadar Türk, Hıra Dağı Kadar Müslüman, Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslâmcı Doz. İçinde: T Bora (der), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik Cildi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 584-600.

84 Çoban F (2015). İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl. *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 59-87.

Alper, Ö M (1993).Urvetü'l-Vuska'dan Sırat-ı Müstakime. <http://mehmedakifersoy.blogcu.com/urvetu-l-vuska-dan-sirat-i-mustakime/5911706>. Son Erişim Tarihi: 28.12.2014

Alperen A (2003). *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de İslam ve Modernleşme*. Adana: Karahan Kitabevi.

Aktay Y (2005). Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü. İçinde: T Bora ve M Gültekingil (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık Cildi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 345-394.

Aktay Y (2005). Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz-Diyar Algısı. İçinde: B Tanıl ve M Gültekingil (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık Cildi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 68-95.

B Tanıl (2007). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.

B Tanıl (2013). Sol-Sağ Şemasında İslamcılık. İçinde: İ Kara ve A Öz (der), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 514-537.

Ç Hasan (1987). *Bütün Yönleriyle Necip Fazıl Kısakürek'in Şiiri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çınar M (2005). *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Derrida J (2008). *Nietzscherin Şöleni*. Çev. A Utku ve M Erkan. İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Duman D (1997). *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*. İzmir: 9 Eylül Yayınları.

Duran B (2005). Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı. İçinde: T Bora ve M Gültekingil (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık Cildi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 129-156.

Eagleton T (2005). İdeoloji. Çev. M Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gramsci A (2011). *Hapishane Defterleri*. Çev. E Ekici. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

İnsel A (2003). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Kara İ (1986). Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi İçin Bir Çerçeve Denemesi. İçinde: İ Kara (der), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Cilt 1*, İstanbul: Risale Yayınları.

Kara İ (2005). *Din ile Modernleşme Arasında*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Kısakürek N F (1951). Başbakana Hitap. *Büyük Doğu*. 48, 2.

Kısakürek N F (1970). İman ve Aksiyon. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Çoban F (2015). İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl. *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 59-87.

- Kısakürek N F (1994). *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (1998). *Konuşmalar*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (1999). *Başmakalelerim 1-2-3*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (2001). *Yeniçeri*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (2002). *Tarih Boyunca Büyük Mazlumlar*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N F (2002). *Son Devrin Din Mazlumları*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (2002). *Başbuğ Velilerden 33 Altın Silsile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (2002). *Doğru Yolun Sapık Kolları*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (2002). *Sahte Kahramanlar*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (2006). *O ve Ben*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek N F (2014). Turgut Özal. <http://www.nfk.com.tr/turgutozal.htm>, Son Erişim Tarihi: 29.12.2014
- Kısakürek N F (2014). <http://www.antoloji.com/igreniyorum-2-siiri/>, Son Erişim Tarihi: 29.12.2014
- Kısakürek N F (2014). Erbakan ve Milli Selamet Partisi. <http://www.nfk.com.tr/erbakan.htm>, Son Erişim Tarihi 29.12.2014
- Kısakürek N F (2014). Necip Fazıl ve Siyasetçiler. <http://www.t2174a.com/?p=2499>, Son Erişim Tarihi: 29.12.2014
- Kısakürek N F (2014). Menderes'e Mektuplar 2. <http://www.t2174a.com/?p=2499>, Son Erişim Tarihi: 29.12.2014
- Kısakürek N F (2015). Süleyman Demirel. <http://www.nfk.com.tr/demirel.htm>, Son Erişim Tarihi: 01.06.2015
- Kısakürek N F (2015). Necmettin Erbakan ve Milli Selamet Partisi. <http://www.nfk.com.tr/erbakan.htm>, Son Erişim Tarihi: 01.06.2015
- Koçak C (2002). Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Buluşması. İçinde: T Bora (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik Cildi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 601-613.
- Küçük Y (1988). Necip Fazıl Kısakürek: Bir Tatlı Su İslamcısı. *Nokta*, 6, 22, 1988, s. 68,69.
- Manaz A (2005). *Siyasal İslamcılık*. Ankara: Ayrıç Kitabevi.
- Mardin Ş (1969). *Din ve İdeoloji*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

Mardin Ő (1982). İdeoloji. Ankara: Turhan Kitabevi.

Mardin Ő (2007) *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletifim Yayınları.

Mert N (1998). İslam ve Demokrasi. İstanbul: İz Yayınları.

Ocak, A Y (1999). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletifim Yayınları, İstanbul, 1999

Tunaya T Z (2007). İslamcılık Akımı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Anayasal Kuruluş Konusunda Kapanmayacak Tartışma: Hannah Arendt ve Carl Schmitt'te Kurucu İktidar Sorunu¹

Dinçer Demirkent, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: dincerdemirkent@gmail.com

Özet

Hannah Arendt, egemenlik ve halk egemenliği arasında ayrım yapmaz. Bodin'den Rousseau ve Sieyès'e bir çizgiyi takip ederek 'egemenlik' ve 'bir'lik kavramlarını politika dışı olmakla eleştirir. Ona göre Fransız Devrimi'nin halk egemenliği kavramı, Devrim'in monarşiden devraldığı 'mutlak'ı yeniden tesis edecek bir aşkınlık ihtiyacını karşılamıştır. Otorite ve iktidar Fransız Devrimi'nde halk egemenliği kavramı içinde birleştirilmiş ve insan yapısı yasanın meşruiyetini sağlayacak aşkın güvence bu kavram ile sağlanmıştır. Halkın iradesini yasanın üzerinde konumlandırarak halk egemenliği kavramı ona göre istikrarlı kurumların yaratılması önünde her zaman engel olacak bir 'sürekli devrim' karmaşasına neden olur. Bu bakımdan Arendt'in düşüncesinin keskinleştiği yer demokrasi karşıtlığıdır.

Arendt, egemenlik ve halk egemenliği kavramlarını ayırmadığı için politikanın dışında tuttuğu halk egemenliğini kurucu iktidardan ayırır. Kurucu eylemi, otorite ve iktidarın birleşmesi olarak düşündüğü halk egemenliğinden kopararak, otorite ve iktidarı ayırmaya dayandırır. Otoriteyi kurucu ataların eyleminin deneyimi, iktidarı halkın birlikte eylemi ile tanımlayan Roma'da kurucu eylemi yeniden keşfeder. Bunun modern devrimler bakımından tek başarılı örneği olarak da Amerikan Devrimi'ni gösterir. Amerikan Devrimi, ona göre aşkın bir mutlak yaratmamış saf bir politik kurucu iktidar deneyimidir. Fakat Amerikan Devrimi, sosyal sorunun olmadığı bir ülkede gerçekleşmesi, devrim öncesi halkın müzakere kültürünü yaratan kurulu yapıların bulunduğu gibi gerekçelerle tarihsel bir istisna olarak sunulmuş ve politika içinde kurucu iktidar bu tarihsellikte hapsedilmiştir.

Sieyèsçi kurucu iktidar - kurulu iktidar ayrımını yirminci yüzyıla taşımış olan Carl Schmitt'tir. Schmitt gerek *Anayasa Öğretisi*'nde gerekse de ona zeminini sunan *Siyasal Kavramı*'nda Arendt'in eleştirilerinin kaynağı olan fikirleri geliştirmiştir. Özdeşlik, türdeşlik, egemenlik kavramları bu eserlerde siyasal birliğin kuruluşuna ilişkin varsayımların temellendirilmesinde kullanılır. Anayasayı 'siyasal birliğin kendi formu ve tipi üzerine verdiği karar' olarak tanımlayan Schmitt'te kurucu iktidarın demokratik teorisi, halk egemenliğine dayanır. Kuruculuğu Rousseaucu halk egemenliğine dayandıran Schmitt, halk egemenliği ve kurucu iktidar arasındaki ilişkiyi temellendirerek kurucu iktidarın sürekliliğine işaret etse de demokrasi karşıtlığını temsil ilişkisiyle ortaya koyar. Ona göre temsil demokrasinin karşıtıdır ve siyasal koşullandırmıştır.

Schmitt'in temellendirdiği ilişkinin radikal yorumu, kurucu iktidarı, kapanmayan siyasal çatışmanın temel kavramı olarak temellendirir. Bu yorum, kurucu iktidar alanında siyaset felsefesinin ürettiği zengin malzemenin, anayasal-siyasal olguların değerlendirilmesinde kısır tartışmaların ötesine geçilmesini sağlayacak araçlar sunmaktadır.

Bu makalede, Hannah Arendt ve Carl Schmitt'in kuruculuk konusunda birbirine karşıt biçimde konumlanan görüşleri tartışılmaktadır. Tartışmanın amacı, kurucu iktidar kavramının zengin bir kavramsal çerçeve içinde yeniden düşünülmesini sağlamaktır.

Makalenin temel önerisi kurucu iktidarı, halk egemenliği kavramı ile birlikte düşünmektir. Bu önerinin dayandığı varsayım, halk egemenliğinin kurulu düzen içinde kapanmayan bir boşluk yarattığı ve halkın kuruculuğunun kurulu düzen içinde kaybolmadığıdır. Siyasal-anayasal gelişmeler bu varsayım ekseninde incelendiğinde kurucu iktidar kavramı, teknik bir sorun olmanın ötesinde kavranabilecektir.

Anahtar Sözcükler: Anayasa, kurucu iktidar, halk egemenliği, Carl Schmitt, Hannah Arendt.

The Endless Discussion of Constitutional Founding: The Problem of Constituent Power in Hannah Arendt and Carl Schmitt

Abstract

In this article Hannah Arendt and Carl Schmitt's opponent thoughts about constituent power are discussed. The aim of discussion is to reconsider the concept of constituent power in an enriched conceptual framework. Thereby the article suggests moving beyond present infertile politic and academic discussion on constitution making problem in Turkey.

The basic suggestion of the article is to think the concepts of constituent power and popular sovereignty together. The assumption which the suggestion based on is that popular sovereignty creates a gap in a constituted order and the people's constituent power continues to exist in it. In this conceptual context the constitutional and political problems can be comprehended beyond procedural ones.

Hannah Arendt does not make a distinction between sovereignty and popular sovereignty. She follows a line from Bodin to Sieyès and criticizes their concepts of 'sovereignty' and 'unity' describing them out of the political. According to her French revolutionary concept of popular sovereignty, answered the purpose of transcendence to reestablish the 'absolute' which the revolution took over from French Monarchy. Since authority and power were united within the concept of popular sovereignty. And that provided surety of the legitimacy of manmade laws. Therefore the popular sovereignty positing will of people above law blocks stable foundations and makes

way for a chaos of 'permanent revolution'. This fear sharpens Arendt's opposition of democracy.

Because of that Arendt does not make a distinction between the concepts of sovereignty and popular sovereignty separates the concept of constituent power from popular sovereignty. According to her, 'founding act' bases on making separation between authority and power. At this juncture she faces Rome. Because Romans had achieved to separate the two: *Potestas in populo, auctoritas in Senato*. Then Arendt indicates American Revolution which the unique successful experience of founding acts among modern revolutions. But American Revolution is an exception. In America was such that only Americans had the conditions of pure political act.

It was Carl Schmitt who carries the Sieyèsian conceptualization of constituent power and constituted power to the twentieth century. Both in *Constitutional Theory* and in *The Concept of The Political* which is preparatory of the former one he claimed the thoughts which are the sources of Arendt's criticism. The concepts of 'identity', 'homogeneity' and sovereignty are used by Carl Schmitt for grounding the assumptions relating the founding of political unity.

Carl Schmitt defines constitution as a decision on type and form of a political unity. So his democratic concept of constituent power grounded on an immanent conceptualization of popular sovereignty. As a Rousseauist Schmitt grounds the relation between constituent power and popular sovereignty and indicates the continuity of the people's constituent act. But he also is a severe opponent of democracy. This opposition comes to light in his theory of representation. As a Rousseauist Schmitt claims that representation and democracy cannot be reconciled and the political is conditioned with representation.

The radical interpretation of Carl Schmitt's democratic theory of constituent power, by way of the relation between constituent power and popular sovereignty, suggests thinking of democracy with constituent power. Thus constitutional-political conflicts can be comprehended beyond procedural matters.

Keywords: Constitution, constituent power, popular sovereignty, Hannah Arendt, Carl Schmitt.

Giriş

Çağdaş siyaset felsefesinin önemli düşünürlerinden Hannah Arendt bir Yahudi olarak İkinci Dünya Savaşı'nın, Yahudi Soykırımı'nın, savaş sonrası vatansız kalan milyonların yaşadıklarının tanıklığının yükünü omuzlarında taşımaktadır. Bu tanıklığın getirdiği deneyimler onun politika üzerine düşüncesini önemli oranda etkilemiştir. Düşüncesinin temelinde politikanın yaratıcı eyleme ve çoğulluğa dayandığı fikri vardır. Arendt bu temelden hareketle 'Bir' fikrini ve bu fikirden türeyen mutlak 'Bir' olarak egemenliği tutarlı bir biçimde düşüncesinden uzak

tutar. Fakat kuruculuk fikrini dışlamaz. Aksine bir siyasal yapının, anayasanın temeli olan kurma faaliyeti, politik düşüncesinde önemli bir yer tutar. Fakat kurma eylemini, ulusal egemenliğe dayandıran Sieyès'in karşısında konumlanarak kurucu iktidar-kurulu iktidar ayrımını, her koşulda 'aşkın bir mutlak'a çıkan bir kısır döngü olduğu gerekçesiyle dışlar. Bu ayrımın yerine, kurucu eylemi, 'köken olmayan bir başlangıca', 'otoriteye' dayandırır. Arendt'in düşüncesinde cumhuriyetin kurulması iktidarın kurulmasıdır, iktidar ise ancak çoğul olarak, halk tarafından kullanılır (Arendt, 2011: 57-58). Dolayısıyla Arendt'in cumhuriyeti kurmaktan anladığı iktidarı yasalarla çerçevelemek değildir –ki bunun mutlakiyete dönüşü getireceğini ima eder- aksine iktidarı kurmaktır. Arendt'in düşüncesinde cumhuriyeti kurmak, kurumlar yaratmaktır.

Cumhuriyeti kurma, devrim ve yeni başlangıçlar üzerine Arendt'in geliştirdiği düşünceler üzerinde görece daha az durulmuştur (Kalyvas, 2008:185-186). Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi arasında kurduğu karşıtlığı merkezine aldığı ve bu karşıtlıklar içinde egemenlik, kurucu iktidar, 'Bir' ve 'Çok', halkın egemenliği ve anayasanın otoritesi kavramlarını özgün konumlanmalar içinde incelediği *Devrim Üzerine (On Revolution)* adlı eserinde Bodin, Rousseau ve Sieyès üçlüsünü karşısına alan Arendt, aslında bu isimlerle özdeşleştirdiği çağının etkili kamu hukukçusu Carl Schmitt ile örtülü bir polemige de girer. Bu bağlamda *Devrim Üzerine*'de Sieyès'e verilen referansların aslında Schmitt'e karşı yazılmış olduğu öne sürülmüştür (Arato ve Cohen, 2009: 310-311).

İki savaş arası dönemin önde gelen kamu hukukçusu Carl Schmitt, Weimar Cumhuriyeti'ni anayasal sınırlar içinde korumak yolundaki çabaları ve ardından bir süreliğine de olsa Nazi rejimini desteklemesiyle, Marksizm ve liberalizme karşı radikal konumuyla pratik politika içinde hangi kategoride sayılacağı belirsiz olan bir entelektüeldir. Siyasal yelpazenin hemen her kesiminden düşünürü etkilemiştir. Çalışmaları, devletler hukukundan siyasal teolojiye yayılacak kapsamdadır. Carl Schmitt'in eserlerinde temellendirdiği, 'siyasal olan'ın özerkliği, 'istisna hali,' 'siyasal karar olarak anayasa,' 'Avrupa kamu hukuku' gibi kavramlar bugün de önde gelen siyaset felsefecilerinin ve kamu hukukçularının tartışmalarını şekillendirmektedir. Schmitt'in mevcut kategoriler içinde konumlandırma çabaları da oldukça çeşitlidir. Schmitt'in farklı yorumcuları onu, "yirminci yüzyılın Hobbes'u"ndan "burjuvazinin Lenin'i"ne kadar farklı adlandırmaların içine sokmuştur (Türk, 2013: 109-110). Ertan Kardeş, kapsamlı çalışmasında Schmitt'i Machiavelli, Hobbes, Clausewitz, Marx gibi öncüllerini izleyerek politik realizm içinde konumlandırmıştır (Kardeş, 2015).²

Schmitt'in demokratik kurucu iktidar kavrayışı ile Arendt'in anayasal kuruluş kavrayışı ortak bir politik ve tarihsel bağlam içinde birbirine karşı düşünülmüş

gibidir. Bu çerçeve ile sınırlı olarak okunduğunda, 'Bir' olarak halk kavrayışı, demokratik birliğin ilkesi olarak eşitlik; eşitliğin demokratik koşulu olarak özdeşlik ve bunu temsil ile harmanlayan homojenlik fikirleri Schmitt'in *Anayasa Öğretisi*³ içinden alınıp Arendt'in *Devrim Üzerine* adlı eserinde kıyasıya eleştirilmiş düşüncesi uyanmaktadır. Elbette *Anayasa Öğretisi* eserinin bir ön hazırlayıcısı olan (Çelebi, 2008: 133) *Siyasal Kavramı* da bu eleştirilerin açık hedefidir.

Bu makalenin amacı, kurucu iktidar kavramını daha zengin bir kavramsal çerçeve içine yerleştirerek mevcut kısır kuruculuk tartışmasının ötesine geçmektir. Bu bağlamda, kurucu iktidar konusunda iki düşünürün birbirine karşı düşüncelerini aktarmak değil, kurucu iktidara ilişkin kavram setinin Schmitt ve Arendt'in eserleri bağlamında yeniden değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Makalenin asıl vurgusu, kurucu iktidar tartışmasının demokrasiyle birlikte düşünüldüğü anda kapanmayacak bir tartışma haline gelmesidir. Çünkü kurucu iktidar ve demokrasi ilişkisini düşünme, düşüneni kurulu düzen hakkında, devrimcilik ya da muhafazakârlık uçları arasında açık bir pozisyon almaya sevk eder. Siyasal pozisyon almakta hiç de çekingen olmamakla birlikte, bildiğimiz kategoriler içinde siyasal pozisyonlarını tayin etmenin güç olduğu Arendt ve Schmitt'in kurucu iktidar konusundaki tutumları bir noktada nettir. Arendt bütün düşüncesini, işleyen ve uzun ömürlü kurumların kuruluşuna adanmış gibidir. Bu nedenle kurucu iktidarı demokrasiyle birlikte düşünmek onun için kabul edilemez bir 'sürekli devrim çılgınlığı'nı kabul etmektir. Schmitt ise demokrasi ve kurucu iktidarı birlikte düşünmenin kapısını aralık bırakır; ama halkın açık kalan aralıktan 'doğrudan' geçemeyeceğini gösteren 'temsil' perdesini koyarak.

Bu bakımdan Schmitt'in halkın, demokratik rejimlerdeki konumunun analitik bir ayrıma tabii tutulduğu 'anayasa öncesi halk,' 'anayasa kapsamında halk' ve 'anayasa ile karşılaştırıldığında halk' kavramsallaştırmalarının radikal yorumu, hem Arendt'in hem de Schmitt'in pozisyonlarına ışık tutacaktır. Kurulu düzen içindeki seçmen pozisyonunun ötesinde siyasal bir özne olarak halkın (*demos*) konumunun ne olduğu sorusunu kurucu iktidar problemiyle ilişkilendiren söz konusu radikal yorum, aynı zamanda çağdaş temsili demokrasiler bakımından kuruculuk tartışmasını yeniden düşünmenin yolunu açacak soruları gündeme getirmektedir. Bu nedenle halk egemenliği kavramının Schmitt'in demokrasi teorisinde özgün bir yere oturduğu, ayrıca kendi muhafazakâr zeminini de yerinden edebilecek bir potansiyel taşıdığı gösterilecektir. Dolayısıyla makalede amaçlanan iki düşünürü karşılaştırmak değil; onların birbirine karşıt görünen konumlanmalarını açığa vuracak şekilde, demokrasiyle birlikte düşünüldüğünde, kapanmayacak bir mücadelenin konusu olması dolayısıyla kapanmayacak bir anayasal tartışma haline gelen kurucu iktidar kavramını, bu boyutuyla

yeniden gündeme getirmektir. Arendt ve Schmitt'in fikirleri, modern kurucu iktidar kavramının temeli olan devrimleri ve kuramsal mucidi olan isimleri birbirine karşıt konumlardan ele aldığı için makalenin gövdesini oluşturacaktır.

Hannah Arendt'te Başlangıç Fikri: Otorite ve İktidar

Arendt 'Otorite Nedir?' adıyla yayımladığı makalesine 'çağımızda otorite diye bir şeyden bahsetmek mümkün müdür?' sorusuyla başlar (Arendt, 1996: 127). Bunu sorarken aklında modern toplumda kuruluşun, kurumlar içinde ve kurumlar yoluyla sürekliliğini sağlayacak şeyin ne olduğu sorusu vardır. Bu, onu başlangıç sorununa, kurma problemine götürür. Sorun kısaca şöyle özetlenebilir: "Geleneksel istikrar meşruluk ve otorite güvencelerinden yoksun bir dünyada kurma politikası mümkün müdür" (Honig, 1991: 98)? Arendt, buna evet yanıtını vererek Amerikan Devrimi'ne yüzünü döner. Ona göre otorite, Roma'nın kuruluşundaki eylemin özgüllüğünden türer (Canovan, 1992: 220). Bu eylem, Roma'nın kalıcılığının ve sürekliliğinin kaynağı olan bağlayıcı bir kuruluş yaratma eylemidir. Roma'da siyasal yaşama katılmak ancak kurucu ataların eylemine bağlılık ve onların eyleminden türeyen Roma kentinin yasaları aracılığıyla mümkündür (Arendt, 1996: 165-175). Evrimleşen Batı geleneğinde yasaların meşruiyet kaynağı olarak modern anlamını kazanmış olan otorite fikrine sırtını dönen Arendt, Yunan *nomosunu* ve Roma *lexini* düşünür. Yunan ve Roma'da yasa sözcüğünün karşılığı olan bu kavramlar insanlar arası bağa işaret etmektedir. Fakat modern toplumda yasa artık egemen tarafından konan, uygulanması gereken bir buyruk olarak anlaşılır. Bu buyruğun uygulanabilmesi için de aşkın bir kaynağa gereksinim olacaktır. Arendt'in düşünsel çabası, buyruğu meşrulaştıran aşkın otorite fikrine karşı içkin bir otoriteyi düşünebilmektir (Arendt, 1996: 221). Başlangıç problemini ele alırken Fransız Devrimi'ne karşı Amerikan Devrimi'ni öne çıkarmasının nedenini budur. Arendt, Fransız Devrimi'nin 'halk egemenliği'ni icadıyla otorite ve iktidarı tek elde toplayan, eskisinden daha güçlü bir 'mutlak' yarattığı iddiasındadır.

Yeni bir hukuk düzeni kurma görevi (ki insan ürünü bütün yasalara geçerlilik bahşeden "üst normu"⁴ gelecek nesillere bırakacaktı) Fransa'da olduğu kadar Amerika'da da bir mutlakiyet ihtiyacını doğurmuştu. Böyle bir ihtiyacın, Amerikan Devrimi aktörlerini, Fransızların, bilhassa da Robespierre'in sürüklendiği saçmalıklara götürmemesinin tek sebebi iktidarın kökeni (aşağıdan-halk) ile yasanın kaynağını (yukarıdan-üst norm) açıkça ve kesin bir biçimde birbirinden ayırmalarıydı (Arendt, 2012: 245-246).

Arendt sorunu böyle koyarken aklında Roma'da kurucu eylem ve otorite arasında kurulan ilişki vardır. Bu ilişki Arendt'e göre başlangıçların tanrısı *Janus*

ile hatırlayışların tanrısı *Minerva* arasındaki ilişkidir (Arendt, 1996: 166). Ona göre Romalılar başlangıçlarını sürekli hatırlatmalarıyla cumhuriyeti kalıcı ve sağlam bir siyasi beden olarak kurabilmişlerdi. Otoritenin anlamı ve kurucu eylem ile ilişkisi burada ortaya çıkmaktadır. Latince *auctoritas* sözcüğü *augere* fiilinden türetilmiştir. *Augere* arttırmak, çoğaltmak anlamlarını taşımaktadır.⁵ “Otoritenin ve otorite sahiplerinin durmadan çoğalttıkları şey [Roma Kenti’nin] kuruluşudur. İktidarın (*potestas*) tersine otoritenin (*auctoritas*) kökleri geçmiştir, ama bu geçmiş de kentin günlük yaşamında kendini en az yaşayanların gücü kudreti kadar hissettirir.”(Arendt, 1996: 167). Bu bağlamda Arendt cumhuriyetin politik bedeninde istikrarın sağlanmasını, kuruluşu sürekli kılan otoritede arar. Bu arayışın politik muarrızı, Machiavelli ve Robespierre’in cumhuriyetin kuruluşuna ilişkin düşünce ve pratikleridir.

Machiavelli ve Robespierre tıpkı Romalılar gibi kuruluşun merkezi önemi haiz bir siyasi eylem kamusal siyasi alanı kuran ve siyasi yaşamı mümkün kılan bir siyasi eylem olduğunu hissetmişlerdir; bunu geçmişe ait bir olay olarak gören Romalılardan farkları ise bu yüce amaç için bütün araçların en başında da şiddet araçlarının meşru olduğunu düşünmeleriydi. Bu konuda ne Machiavelli ne de Robespierre Romalıydılar; başvurabilecekleri otorite, kendi de en kolay ve en hızlı değişimi mümkün kılan yönetim olarak tiranlığı öneren Platon’dan başkası değildi” (Arendt, 1996: 190-191).

Nitekim Machiavelli, cumhuriyetin kuruluşunun bir tekil talihe ihtiyaç duyduğunu, bir cumhuriyet kurma eyleminin kitleler tarafından gerçekleştirilemeyeceğini düşünüyordu. Cumhuriyeti kurmak da yozlaşmış bir cumhuriyeti tekrar diriltmek de ancak tek bir kişi tarafından yapılabilirdi. Fakat cumhuriyetin sürdürülmesi bu ilk talihin ve erdemin halkı yozlaşmadan kurtaracak kurumlar yaratmasına dayanmaktaydı (Skinner, 2002: 83-84). Althusser’in ifadeleriyle söylersek “Machiavelli, yeni bir devlet kurmak için yalnız olmak gerekir demektedir: her türlü siyasetin olmazsa olmazı olan silahlı kuvveti ortaya çıkarabilmek için yalnız; ilk yasaları ilan edebilmek için yalnız, temeli atmak ve sağlama almak için yalnız olmak gerekir” (Althusser, 2006: 381). Althusser’in Machiavelli’ye dönerek anlatmak istediği, her devletin kökeninde şiddet eyleminin yattığı ve burjuva ideologların kuruluşu öteleyen bir hukuka başvurularının da kuruluşta yer alan şiddetin üstünü örtme arzusuna dayandığıdır (Althusser, 2006: 387).

Arendt tam olarak bu düşüncelerin karşısındadır. Ona göre şiddet politik bir eylem olarak adlandırılmaz; kurma eylemi ile bağlantılandırılmaz. Bu nedenle, ona göre modern başlangıçlar⁶ içerisinde tek başarılı kuruluş Amerikan Devrimi’dir. Çünkü Amerikan Devrimi, Arendt’e göre, otorite ile iktidarı birbirinden ayırmayı başarabilmiştir. İktidarın kaynağı olarak halk, otoritenin kaynağı olarak ise kurucu babaların eylemi, Devrim’in yarattığı anayasanın

temelidir. Bu eylem, kurucu babaların kanaatlerini yayma ve anayasa metni üzerine giriştikleri ikna ve rıza faaliyetleriyle anlaşılabilir. Bir koloni olarak sözleşme ve müzakere edimiyle tanışık olan Amerikalılar için otoritenin kaynağında egemenlik türeten bir sözleşme değil, müzakere ve iknaya dayanan bir kurucu edim bulunmaktadır. Arendt bu nedenle Amerika’da kurucu babalar ifadesinin anlamlı olarak kullanımda olduğunu sık sık tekrar eder. Ona göre Amerikan Devrimi’nin başarısının ve istisnailiğinin özü şöyle ifade edilebilir: Otorite ve iktidarı şimdiye taşıyan ve cumhuriyetin bedenine anayasanın değil, ulusun iradesini bir dinamit gibi koyan Sieyèsçi kurucu iktidar- kurulu iktidar ayrımını koymamış olması. Böylece Amerikan Devrimi, bütün kurma eylemlerinin “birbiriyle bağdaşmaz ve hatta çelişkili görünen iki unsurunu; yeni siyasi topluluk kurma ve yeni yönetim biçimi geliştirme eylemi ile yeni yapının istikrar ve kalıcılığını” otorite ve iktidarı, anayasa ve halkı birbirlerinden ayırarak güvenceye almıştır (Arendt, 2012: 161-165).

Kurucu İktidar-Kurulu İktidar Ayrımına İtiraz: Egemenliğin ve Halk Birliğinin Eleştirisi

Arendt’in başlangıçlar konusundaki en şiddetli eleştirilerinin temelinde Sieyès’in icat ettiği kurucu iktidar-kurulu iktidar ayrımı vardır. Bu ayrım, ona göre anayasanın yapıcısı olarak ‘halk’ın ya da ‘ulus’un iradesini anayasanın üzerine yerleştirir. Anayasa ile kurulmuş olan düzen bu irade ile her an değiştirilebilir. Arendt’in kurucu iktidar-kurulu iktidar ayrımından duyduğu endişenin kaynağında “kalabalığın sözde istencinin (iradesinin) doğası gereği sürekli değişmesi” (Arendt, 2012: 216) vardır. Dolayısıyla keyfi bir doğaya sahip bir irade, herhangi bir hukuksal zemin olmadan hiçlikten çıkarak anayasal kurumları ortadan kaldıracak, onları değiştirebilecektir. Bu anlamıyla kurucu iktidar istikrarlı bir siyasal bedene, onun istikrarını sağlayacak, yasanın kalıcılığını güvenceye alacak bir otorite fikrine izin vermeyecektir. Yasanın kaynağı ile iktidarın kökenini aynı çatı altında toplayan döngü, Arendt’in deyimiyle Sieyès’in kısır döngüsüdür. Bu kısır döngü, mutlakiyet ihtiyacının siyasal işlevini tanımlar: “pozitif, insan ürünü yasaların (*manmadelaws*), kendilerine bir yasallık (*legality*) bahşetmesi ve yasama ediminin (*legislativeact*) bir üst norm (*higherlaw*) olarak kendini aşması için dış kaynağa olan ihtiyaç” (Arendt, 2012: 214; Arendt, 1990: 161).

Kurucu iktidar-kurulu iktidar ayrımını, egemenlik ile zorunlu ilişkisi bağlamında radikal bir biçimde eleştiren Arendt, her anayasanın kurma eylemini ve kurulmuş bir yönetim biçimini kapsadığını da belirtmişken, kuruluş sorununu nasıl bir çerçeveden ele almaktadır? Kalyvas’a göre bu sorunun yanıtı Arendt’in kurucu iktidar kavramını reddetmediği, onu egemenlikten ayırdığıdır (Kalyvas, 2008: 200-235). Arendt, Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi karşılaştırmasında

mutlak ve sınırlı kuruluşlar arasında da bir ayırım yapmaktadır. Kurtuluş ve kuruluş arasındaki ayırma eşlik eden bu ayırım, tarihsel olarak ‘mutlak’tan kurtuluş ile tarihsel olarak sınırlı olandan kurtuluşun iki ayrı başlangıç yaratmasının beklenir olduğunu belirtmektedir. “Siyès egemen kral yerine egemen ulusu koymaktan başka ne yapmıştı ki? Bodin’dan beri egemenlik, kraliyet iktidarının tam mutlakiyeti, *potestas legibus soluta*, yani yasalardan azade bir iktidar anlamına geliyorken, Siyès için ulusu yasanın üzerine çıkarmaktan daha doğal ne olabilirdi?” (Arendt, 2012: 296-297).

Kalyas’ın bu yorumuna karşın halk egemenliği, kurucu iktidarın dışına atıldığı ortada ne kalacağı belirsizdir. Burada düğümü açacak olan soru, ‘anayasayı kim yapar?’ sorusudur. Hiçlikten çıkan, Hobbesçu anlamıyla bir doğa durumunda yaşayan çokluk mu anayasayı yapacaktır? Hobbesçu formül ile Siyès’in ulus egemenliği birleştiğinde doğa durumundaki varlığına devam eden çokluk, ‘iradesi’ vasıtasıyla kurulu düzenin, yasanın dışına çıkma potansiyelini her an taşıyacaktır. Bu da Arendt’e göre, herhangi politik kurumsallaşmanın olanaklarını ortadan kaldıracak bir ‘sürekli devrim’ durumuna neden olur.⁷ Bu bağlamda, anayasayı kim yapar sorusuna verilecek yanıtta kurumların, kurulu yapıların aranması gerekir. Arendt, kurtuluşun ardından kuruluşun otomatik olarak gelmeyeceğini belirtir (Arendt, 2012: 275-277). Zira kurma eylemi kendine has bir politik eylemdir. Fakat kimden ya da neyden kurtulduğu kritik bir öneme sahiptir. Konseyler üzerine yazılacaklarda açılacak bu konuda şimdilik şunu söylemek yeter: Arendt’e göre meşruti monarşinin kurumları Amerika’da zaten kurulu yapılar olarak bulunmaktaydı. Bu kurulu yapılar içindeki tartışmalara katılan halkın yeni bir yönetim biçimini icat etmesi söz konusuydu. Mutlak monarşiden kurtulan Fransızlar ise monarşinin benzeri olan bir mutlak yaratmışlardı. Bu nedenle Arendt, Fransız ve Amerikan Devrimi’ni karşılaştırırken en önemli vurgularından birini ‘kurulu yapılar’a yapar. Amerika’nın kasabalarında halkın bir araya gelerek tartışması, devrimi bu kurulu yapıların başarması söz konusuyken Fransız Devrimi’nin kendinden önceki bütün yapıları çözdüğünü iddia eder (Arendt, 2012: 243). Arendt, Fransız devrimi ile siyaset sahnesine giren, hiçlikten çıkan, ‘Bir’ ve egemen olarak yasanın üstünde olan halkı bizatihi istikrarlı bir siyasal bedenine kuruluşuna engel olarak görür. Bu bağlamda, Amerikan Devrimi’ni Siyès’ten Schmitt’e uzanan kurucu iktidar ve halk egemenliği üzerine oluşan klasik geleneğe karşı kullanır. Cohen ve Arato’nun ifadeleriyle Arendt’e göre “Amerikalılar kurucu iktidarı evcilleştirmiş, hukukileştirmiş ve parçalarına ayırmıştır. Bunları iktidarın ve hukukun kaynağı olarak görmek yerine ikisini ayırmış ve hukuki olmayan bir iktidar tanımamışlardır” (Arato ve Cohen, 2009: 311). Kurulu yapıların varlığı ve anayasaların bu yapılar içinde tartışılarak oluşturulması hiçlikten çıkan mutlak bir egemen inşasını⁸ engellemiştir. Arendt, “Birleşik Devletler’in her biri için

ayrı bir anayasa yazacak olan anayasa yapıcı meclislerin kurulmasını devrimin (kuruluşun) alamet-i farikası” (Arendt, 2012: 162) olarak görür. Amerikan Devrimi’nin icat ettiği federal sistemi, kamusal tartışmaya olanak tanıyan kurulu yapıların varlığı sonucu olarak ortaya çıkan ve kurucu iktidar ile halk egemenliğinin birleşmesini ortadan kaldırmayı başarabilen bir devlet biçimi olarak sunar: Bu bağlamda siyaset içinde büyük ve uzun vadede belki de en önemli Amerikan buluşu, egemenliğin cumhuriyetin siyasal yapısı içinde kökten ortadan kaldırılışıydı ve bu, insani meseleler alanında egemenlik ile tiranlığın aynı şey olduğu yönünde bir öngörüye işaret ediyordu” (Arendt, 2012: 204).

Hannah Arendt, Sieyès’e yukarıda açıklanan eleştirisi bağlamında halk, egemenlik ve mutlak kavramlarını belli bir denklik içinde düşünmektedir. Böyle olduğunda egemenlik ve halk egemenliği kavramlarını birbirinden ayırmaz. Egemenlik ile halk egemenliğini birbirinden ayırmamak, kurucu iktidar ve demokrasi ilişkisini baştan koparır ve demokratik kurucu iktidarı mutlağın içine hapseder. Demokratik kurucu iktidar, en kesin ifadesiyle anayasa kavramının temelinde yatan ‘birlikte kurma’ faaliyetine dayanır. *Constitutio* terimi, birlikte kurma edimine işaret eder. (Kalyvas, 2005: 233) İşte halk egemenliği, bu yönüyle egemenlik kavramında niteliksel değişime neden olmuştur (Çelebi, 2012: 38). Bodin’in modern anlamını kazandırdığı şekliyle, sürekli, mutlak ve bölünmez en yüksek iktidar (Bodin, 1959: 241-245) anlamındaki hukuki egemenlik kavramı ile halk egemenliği, kurma faaliyetinin devreye girmesiyle birbirine karşıt olarak konumlanırlar. Çelebi’nin ifadeleriyle “halk egemenliğinin en ilginç yanı aslında egemenliğin aşkın bir ilkeye dayanmadığı, hiç kimseye ait olmadığı gerçeği”dir (Çelebi, 2012: 41). Bu gerçek göz önüne alındığında Rousseau’nun *Toplum Sözleşmesi*’nde yanıtını aradığı soru ya da modern siyasi düzenin temelinde dair işaret ettiği boşluk olarak halk egemenliği problemini en açık biçimde ortaya koyan soru ortaya çıkar: “*her bir kişinin, herkesle bütünleşirken yine de yalnızca kendi kendisine itaat ettiği ve daha önce olduğu kadar özgür kaldığı bir ortaklık biçimi bulmak*” (Rousseau, 2006: 41)

Arendt, demokratik kuruculuk bağlamında halk egemenliğini egemenlikten ayırmayarak egemen ‘Bir’ içinde kuşatılamayan fazlalık, çokluk olarak halk ve siyasi topluluğun demokratik kuruluşu olarak halk egemenliğini mutlağın içine hapsedmiş olur. Hannah Arendt, bir yandan ‘mutlak’ olarak egemenliğin eleştirisini yapmakta, bir yandan da siyasi sahneye çıktığı andan başlayarak halk egemenliğinin ‘Mutlak’ı yeniden inşa eden özgün bir formül içinde dile getirilişi olduğunu belirtmekte ardından yeni bir formül önermektedir: Kurucu iktidar ile halk egemenliğinin birbirinden ayrılması ve federal devlet sisteminin egemenliği dışlayacak bir devlet biçimi olarak sunulması. Kurucu iktidar ve halk egemenliği ilişkisini koparan bu düşüncenin Arendt’te bulunan temellendirilmesinin

aktarılması ve eleştirisi, kurucu iktidar fikrinin kapanmayan bir tartışma olarak gündeme taşınmasının koşuludur.

Egemenliğin dışlanması ile bağlantılı olarak federal devlet fikrinin temelleri Kant'ta bulunabilir. Özellikle 1795'te yazdığı *Ebedi Barış Üzerine* adlı yapıtında ortaya attığı fikirler Kelsen'den⁹ Habermas'a birçok hukuk ve siyaset düşünürünün yapıtlarında etkili olmuştur. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde¹⁰ belirlediği ilkelere uygun olarak eserinde, uyrukları araçsallaştırmayacak cumhuriyetlerden ve federe devletleri araçsallaştırmayacak bir federal devletten oluşan dünya federal devletini tasarlamıştır. Kant'a göre "cumhuriyetçi anayasa, ilkin, bir toplumun üyelerinin insan olmaları bakımından özgürlük; ikinci olarak, uyruk olmaları bakımından aynı yasa koyucuya bağlılık, üçüncü olarak da uyruğun devletin üyeleri olmaları bakımından paylaştıkları eşitlik ilkelerine dayanan tek düzendir" (Kant, 2005: 289). Kant cumhuriyetçiliği, en temelde yasama erki ile yürütme erkinin kullanımının birbirinden ayrı ellerde olmasına dayandırır, böylece 'mutlaklık' ve dolayısıyla yasanın dışına çıkma ihtimali ortadan kalkacaktır. Bu bakımdan Kant demokrasinin cumhuriyetçi değil baskıcı olduğunu söyleyecektir, çünkü ona göre demokraside çoğunluk kararına dayalı olarak yasanın dışına çıkılabilecektir (Kant, 2005: 290). Federal bir devlet de yasama ile yürütmenin ayrılmasına benzer biçimde mutlaklığı önlemeye dönük olarak düşünülmüştür. Uluslar, kendi yasa koyucularına bağlı oldukları tarzda merkezi bir devlete bağlı olursa burada yeni bir mutlakiyet olasılığı belireceğinden Kant'ın söz ettiği federalizm, "kendi sayıları kadar tek tek devletler meydana getiren ve tek bir devlet içinde erimeyen ulusların karşılıklı haklarıdır" (Kant, 2005: 292).¹¹ Hannah Arendt, Kant'ın bu tezlerini Amerikan Devrimi bağlamında derinleştirerek genel olarak egemenliğin ve özelde de halk egemenliğinin eleştirisini yapmak için kullanmıştır. Arendt'te egemenliğin eleştirisi başta 'mutlak'ın eleştirisi ardından ve buna dayalı olarak 'Bir'in, halk egemenliği bağlamında halk 'bir'liğinin eleştirisi anlamına gelmektedir.

Arendt, kamusal ve özel alana dair yaptığı ayırmadan başlayarak egemenlik kavramını politikanın dışında konumlandırır. Antik Yunan'dan yola çıkarak geliştirdiği düşüncenin dayanağı; içinde kadınların, kölelerin, çocukların bulunduğu ve yaşama dair zorunluğun alanı hanede (*oikos*) babanın egemenliğinin varlığı ve hanenin politikaya kapalı olduğudur. Politika evin dışında, egemenliğin bulunmadığı özgür yurttaşların oluşturduğu topluluk içinde mümkündür (Arendt, 2006: 66-76). Politika ancak eşitler arasında ve konuşma ile mümkündür. Egemenlik ise boyunduruk ilişkisini gerektirir ve hanenin içine sıkıştırılarak politikanın dışında hatta karşısında konumlandırılmıştır. Çünkü ona göre egemenliğin olduğu yerde çoğulcu tartışma mümkün değildir. Amerikan Devrimi'nin "cumhuriyetin siyasal bedeninden egemenliği kovması," dolayısıyla

Arendt tarafından 'başarılı' bir başlangıç sayılması da politika ve egemenlik karşıtlığına dayandırılır. Arendt'e göre Amerikalılar bunu başarmak için iki şey yapmışlardır. Birincisi yukarıda değinildiği gibi kurucu iktidar kavramını, daha önceden oluşmuş kurulu yapılar vasıtasıyla, hiçlikten çıkan mutlak halk egemenliğinden ayırmış ve ikincisi kuruluşu kamusal tartışma ikna ve diyalog yoluyla gerçekleştirmişlerdir (Kalyvas, 2008: 223). Bu, Hobbes'tan Sieyès'e gelen egemenlik ve temsil anlayışının doğrudan eleştirisi olarak sunulmaktadır. Arendt iki farklı sözleşme kuramı arasında ayırım yaparak bu eleştiriye desteklemektedir. Halk egemenliği ile en yüksek buyurma gücü anlamında egemenlik arasında ayırım yapmadan karşılaştırdığı bu iki sözleşme ile egemenlik ve halk egemenliği eleştirilerini de birleştirmektedir. Birinci sözleşme öncelikle cumhuriyetçi prensibe dayanır: Karşılıklı söz verme edimi ile iktidar halkta kalır ve yöneten yönetilen sorunu ortadan kalkar. Ayrıca federal prensibe dayanır çünkü karşılıklı söz verme edimleriyle topluluklar kimliklerini kaybetmeden çoğalabilirler. İkinci sözleşme ise mutlakiyetçi prensibe dayanır, çünkü bütün iktidar bir varlığa devredilir ve halkın iktidarı elinden alınır. Bununla birlikte, ulusal prensibe dayanır; çünkü ulus, bir temsilci aracılığıyla temsil edilir (Arendt, 1990: 170). Arendt'e göre Fransız Devrimi ve onu takip eden bütün devrimci hareketler (Amerikan Devrimi dışındaki devrimleri bu kategoriye koymak mümkündür. Çünkü Arendt, Amerikan Devrimi'ni adeta kuralı koyan bir istisna olarak işaret eder) ikinci modeli örnek almıştır.

Arendt, Fransız Devrimi'nin her türlü kavranışı için anahtar sözcüğün 'halk' olduğunu söylemektedir. Herhangi bir yasayla bağlı olmayan halk iradesi ya da halk egemenliği, Arendt'in aktardığı şekliyle, yasaların Fransız Cumhuriyeti adına değil Fransız halkı adına yürürlüğe gireceğine işaret eder. O'na göre "cumhuriyetten halka doğru kayma, gelecekte oluşacak siyasi topluluğun kalıcı birliğinin bu halkın ortaklığındaki dünyevi kurumlarla değil bizzat halkın kendi iradesiyle garanti altına alınması demektir" (Arendt, 2012: 97-98). Burada Fransız halkının kim olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Arendt'in egemenlik ile halk egemenliği arasında herhangi bir ayırım yapmaması burada kendini açık bir biçimde göstermektedir. Ona göre Fransız halkı, çoğulluğu tek bir kişilikte birleştiren genel irade formülü ile 'Bir'leştirilmiştir (Arendt, 2012: 100-101).¹² Sezer, bunu Rousseau'nun öğrencileri olarak Robespierre ve Sieyès'te radikal ifadesini bulacak olan ulusal egemenlik ile özdeşleştirecektir. Halk egemenliği ve egemenlik arasındaki ayırımın üzerinde durmayıp Arendt'in izinden giderek, tek bir idare etrafında halkı bütünleştiren türdeşleştirici bir söylem olarak halk egemenliğini eleştirecektir. Böylece hiç kimseye ait olmayan içkin bir egemenlik biçimi olarak halk egemenliği sorusu üzerinde durulmadan halk, türdeş ulusla (*demos*, *ethnos* ile) Rousseau ve Sieyès'in halkın 'bir'liği ve

türdeşliği iddialarından yola çıkılarak özdeşleştirilmiş olacaktır (Sezer, 2012: 13-15). Arendt, ulus egemenliğini milliyetçilikle de bağlayarak düğümü kapatacak, böylece halk egemenliği, bu makalede kurucu iktidarla birlikte düşünüldüğü şekliyle kolektif siyasetin imkânı ve demokratik siyasal kuruluşun başlangıcı olmaktan çıkarak en yüksek buyurma gücü olarak klasik egemenlik kavramıyla özdeşleştirilecektir. Arendt'in kendi ifadeleriyle söylenirse "ulusal egemenlik başlangıçta sahip olduğu halkın özgürlüğü yan anlamını yitirmiş, hukuktan yoksun bir keyfilğin sözde gizemli halesiyle çevrelenmişti (....) Milliyetçilik, esasen devletin sapıtılarak ulusun bir aygıtına dönüştürülüşünün ve yurttaşın ulus üyeliği ile özdeşleştirilmesinin bir ifadesidir" (Arendt, 2014: 194). Zira ona göre siyasal birlik farklılıkların tasfiyesi anlamına gelmektedir ve egemen ulus içinde özdeşlik kurulduğunda farklılıkların tasfiyesi meşru olacaktır (Sluga, 2008: 94-95). Böylece halkın birliğini kuran özdeşlik, ulusa mensup olmak ile tanımlanmış ve çember kapatılmıştır. Bu yapılırken, Amerikan istisnası devrededir. Çünkü Arendt'e göre Amerikalılar için ulus bir kurgu değil, somut olarak var olan bir çokluk ve siyasal kuruluşları buna dayanmaktadır (Arendt, 2012: 221-222).

Egemenliği ve halk egemenliğini politik alanın dışına bu argümanlarla atan Arendt, homojen ulus ve sınırlanmamış egemen mitlerini radikal biçimde eleştirirken yaptığı temellendirmelerle kurucu iktidar fikrine katkı sunsa da halk egemenliğini 'mutlak' olarak kavramakla kurucu iktidar ve demokrasi ilişkisini kopararak tartışmayı kendi içine kapanmaya zorlamaktadır. Arato ve Cohen bunun nedenini Arendt'in başlangıca dair yaklaşımındaki eksikliğinde görmüştür. Onlara göre halk egemenliği Amerikan Anayasası'nda yapılandırılmamış olsa bile son sınırlayıcı kavram olarak devrededir (Arato ve Cohen, 2009: 312). Bunu Arendt'in kendisinin yeni bir devletin, cumhuriyetin imkânı olarak gördüğü konsey fikrinde bulmak mümkündür.

Arendt'te Cumhuriyetin Kurucu Mekânı: Konseyler

Konseyler, bütün modern devrimlerde ortaya çıkmış bulunan doğrudan demokratik yapılardır. Fransız devriminde mahalleler, Rusya'da Sovyetler, Almanya'da işçi konseyleri, farklı özellikler göstermekle birlikte Türkiye'de ortaya çıkmış şuralar bu anlamdaki konsey kavramıyla ilişkilendirilebilir. Konseylerin temel eğilimini "bireylerin, genel meclisler aracılığıyla kamu yaşamına en geniş ve olabildiğince en dolaysız biçimde katılımını gerçekleştirmek özlemi" ile açıklayan Oskar Anweiler, konsey kavramının ayırt edici özelliklerini üç unsur ile açıklamaktadır: i. [bağlılık ya da] baskı içinde tutulan bir kategoriye bağlılık ii. doğrudan demokrasi ve iii. kurumun devrimci bileşimi (Anweiler, 1990: 28).

Hannah Arendt, kurma eylemi ile ilgili olarak konsey kavramına büyük önem verir. Ona göre ulus devlet modelinin karşıtı olarak konumlanan konseyler, cumhuriyetin kuruluşunda da varlığını sürdürebilmesinde de büyük önem taşırlar. Zira çoğulluğu içermesine, kanıların kamusal alanda tartışılmasına ve iknaya dayalı olarak özgür insanlar arasında mümkün olan politikanın icra edilebileceği politik mekânlar konseylerdir. Arendt de konseyleri, kamusal meselenin¹³ halkın katılımıyla doğrudan ele alındığı yapılar olarak tanımlar (Arendt, 2012: 353). Konseyler bu bağlamda Arendt'in kendi kuramı bakımından da önemli bir yer tutmaktadır. Arendt'in İnsanlık Durumu'nda tarif ettiği siyasal deneyim¹⁴ alanı ancak böyle yapılar içinde mümkündür. Modern başlangıçlar ve buradan doğan anayasa yapım süreçleri de bu deneyimi mümkün kılan tarihsel zamanlardır. Arendt, devrimci Amerika ve Fransa'nın tattığı kamusal katılımın ve bu katılımın sağladığı siyasi deneyim olarak kamusal mutluluğun, cumhuriyetin devrimden sonra sürdürülmesinin istikrarını da sağlayan cumhuriyetçi kurumlar yoluyla olabileceğini savunmuştur (Canovan, 1992: 234). Bu çerçevede Arendt, doğrudan katılım ile temsili, federalizm bağlamında düşünecektir. Amerikan Devrimi'nden aldığı ilham ile cumhuriyetin kurulması ve sürdürülmesi için konseyler, yeni bir devlet –cumhuriyet- formunun örneği olarak değerlendirilmiştir. Mevcut ulus devletin, onun içinde örgütlenmiş siyasal parti ve ulusal temsil sisteminin karşısına istikrarlı bir cumhuriyetin koşulu olarak konsey sistemini çıkarmıştır: “Yeni bir devlet kavramının öncüllerini federal sistemde bulmamız mümkün. Sistemin avantajı, iktidarın yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarı örgütlenmesi ve yayılmasında değil, aksine iktidarı federe birimlere, birbirlerini dengeleyebilecekleri ve denetleyebilecekleri bir biçimde yatay olarak yaymasındadır” (Arendt, 1972: 291). Bu bağlamda temsil de bir yanıyla katılımın içine sokulmuş, radikalleştirilmiş olacaktır. Ulusal temsil sistemi parçalara ayrılmış ve birleştirilmiş federe birimler için bağlayıcı vekâletin esas olması beklenecektir. Bu ise geri çağırma gibi usulleri de gündeme getirecektir. Peki, Arendt, Rousseau'nun Polonya Anayasası üzerine yazdıklarında temellenen usûlleri andıran bu düşüncelere karşılık neden amansız bir Rousseau karşıtıdır? Bunu Arendt'in demokrasi konusundaki düşüncesinde aramak gerekir. Arendt Amerikan Devrimi deneyiminde açıklıkla ortaya konan cumhuriyetin, demokrasiye yani ‘halkın hükümranlılığı’na karşı konumlanan bir politik icat olduğu fikrini olumlamaktadır. Halk egemenliği ya da demokrasi, “çoğunluğun azınlığa hükmetmesini”, “anayasallaşmayı ve objektif kurumları engelleyerek istikrarsızlaşmayı”, “sosyal sorunun politik araçlarla çözülmesini,” “tartışmacı bir cumhuriyetin karşısına genel iradeyi” çağırır (Kalyvas, 2008:254).

Arendt, eyleme yaptığı bütün vurgu ve normlara karşı politik yaratımı öne çıkarmasına karşın burada pozitivist hukukla temel bir uzlaşma noktası bulur.

Ama bir farkla. Özellikle Hans Kelsen'in 'hukukun saf teorisi' adını verdiği yaklaşımda vücut bulan 'normatif bir alan olarak hukuk biliminin içerisinde olgusal olanı çıkarma' yaklaşımı, Arendt'in halk egemenliğini dışlayan kurucu eyleme dair düşüncesiyle çakışmaktadır. Arendt, politik alanın içinden halk egemenliğini dışlayarak politikanın saf teorisiyle kendini ortaya koyar gibi görünmektedir. Bunu yaparken bir olguyu kullanmaktadır: Amerikan Devrimi. Bununla birlikte Amerikan Devrimi de bir istisnadır. Sosyal sorunun olmadığı, kurulu yapıların bulunduğu ve mutlak monarşiden kurtulmanın söz konusu olmadığı bir siyasal mekânda şiddeti dışlayan bir kurucu eylem mümkün olmuştur ve Arendt'e göre tek başarılı kurucu eyleme dayanan cumhuriyet budur. Arendt burada hukuku bir olguya, kurucu eyleme dayandırır. Otoritenin bu eyleme dayanan anayasadan kaynaklandığını iddia eder. Fakat aynı zamanda olayın istisnailiği ve imkânsızlığıyla olguyu iptal eder.¹⁵

Halk egemenliğini hukuk biliminin saf alanından çıkarmaya çalışan Hans Kelsen de benzer bir şeyi hukuk bilimine has olarak belirlediği araçlarla yapmaktadır. Ona göre normatif bir bilim olan hukuk ancak –meli/malı (*oughtto*) ile biten önermelerin alanında iş görür. –dir (*is*) ile yani olguya has önermelerle uğraşmaz. Bir olgu, ancak başka bir olgunun nedeni ya da sonucu olabilir, normun olamaz. Kelsen'e göre bir hukuk normuna geçerliliğini (*validity*) veren de bir olgu olamaz. Norm geçerliliğini ancak üstündeki başka bir normdan alabilir. Bir hukuk düzenindeki normlar geçerliliğini anayasadan alırlar; anayasa da kendinden önceki anayasalardan. İlk anayasa sorusu sorulduğunda Kelsen bunun geçerliliğini varsayımsal bir temel norma (*basic norm*) dayandırır (Kelsen, 2005: 193-214; Kelsen, 1957: 257-265).¹⁶ Böylece kurucu iktidar kavramı tamamen dışlanmış olacaktır.

Kantçı geleneğin mirasçıları, egemenliği hukuk alanının dışına iterken halk egemenliğini de aynı kategoriye sokarlar. Farklı araçlarla düşünseler bile ikisine göre de halk egemenliği hukuk yaratamaz. Arendt'e göre halk egemenliği yasanın üstünde olarak yasaya her zaman bir tehdit oluşturacak, Kelsen'e göre ise yasanın dışında, olgunun alanında tutularak yasayla ilişkisi kurulamayacaktır.

Bu anlayışın temelinde halk egemenliği ve egemenlik arasında ayırım yapmamak yatmaktadır. Kurucu iktidar ve kurulu iktidar ayırımının, halk egemenliği temelinde olgu ve norm arasındaki bağlantının yolunu açacak biçimde değerlendirilmesi, kurucu iktidar tartışmasını demokrasi içinde kapanmayacak bir mücadeleye dayanan kapanmayacak bir tartışma olarak gündeme getirebilir. Sieyès'in klasik ayırımını 20. yüzyıla taşıyan, Arendt ve Kelsen'in düşüncelerinin muarızı Schmitt'in düşünceleri bu bakımdan önem taşımaktadır. - Onun da

başka bir noktadan tartışmayı kapatan temellendirmelerinin eleştirisinin dikkate alınması şartıyla-

Carl Schmitt'te Kuruluş, Siyasal Birlik ve Halk Egemenliği: Demokrasinin Üç Momenti

Carl Schmitt, 1927 tarihli *Siyasal Kavramı*¹⁷ metninde siyasal birliği tayin edici bir insani gruplaşma; egemenliği ise tayin edici duruma karar verme yetkisi olarak tanımlar.

Siyasal olan, her halükarda daima kriz anına odaklanmış bir gruplaşmadır. Dolayısıyla kriz anına odaklanmış bir gruplaşma, tayin edici insani bir gruplaşma, yani siyasal birliktir. Gerçekten mevcudiyeti halinde, tayin edici ve egemen olan da bu siyasal birliktir. Egemenlikle kastedilen ise, istisnai duruma karşılık gelse de, tayin edici duruma dair karar alma yetkisinin, kavramın gereği olarak bu siyasal gruplaşmada olmasıdır (Schmitt, 2006a: 58).

Anayasa Öğretisi'ne de temel oluşturacak eserde siyasal olana özgü niteliği dost-düşman ayrımı yapabilme kapasitesi olarak belirler. Fakat dost-düşman ayrımı içeriğe dair değildir. Schmitt siyasal kavramına özgü olan bu ayrımı "salt kavramsal bir ölçüt" olarak tasarlar. İşlevi, "bir bağın ya da ayrılığın, bir birleşme ya da ayrışmanın en uç yoğunluk derecesini ifade etmek"tir (Schmitt, 2006a: 47). Dolayısıyla dost-düşman ayrımının kendine has bir içeriği yoktur. İçerikten özerk olarak, siyasal olmayan karşıtlıklar –ahlaki, iktisadi, estetik karşıtlıkları- en uç noktasına, karşıtlığın diğer tarafının somut varoluşunu ortadan kaldırmaya yöneldiğinde, siyasal birliğin kapsamındaki ile dışındaki net olarak ayrılabilirliğinde dost-düşman ayrımının kavramsal bir ölçüt olarak işlevi ortaya çıkar. Siyasal kavramına özgü bir kavramsal ölçüt olarak dost-düşman ayrımı bu bağlamda siyasal birliğin tayin ediciliğine bağlıdır. Schmitt'in ifadeleriyle ifade etmek gerekirse "siyasal birlik ya dost düşman ayrımını belirleyen ve bu anlamda egemen olan birliktir, ya da siyasal birlik mevcut değildir" (Schmitt, 2006a: 59). Bu bakımdan siyasal birlik, dost ve düşman arasındaki ayrımın verilen tayin edici karara ortak olanlardan oluşan homojen bir topluluğu varsayar. Çelebi, bu anlamda göreceli homojenliğe vurgu yaparak bunun Schmitt'in düşüncesinde aşılabilir sorunlar yarattığını belirtmektedir. Schmitt, dinsel, dilsel ya da etnik bir homojenliğe indirgenemeyecek bir siyasal birlik düşüncesinde ısrar etse de "dost düşman ayrımı siyasal birliği bir şekilde kendilerini bu birliğe ait hisseden kültürel homojenliği öngörmektedir" (Çelebi, 2008: 131). Kuruculuk açısından temel soru burada ortaya çıkmaktadır: Siyasal olan konusunda tayin edici karar verme kapasitesine sahip olan bu birlik 'ne'dir? Hangi koşullarda ve kimlerden oluşur? Başlangıç ve kurucu iktidar ile birlikte düşünüldüğünde 'somut bir varoluş olarak' anayasa hukukuna nasıl dâhil olur? Aşağıdaki alt başlıklarda

bu sorulara yanıtlar aranarak Arendt tarafından eleştirilen halk egemenliği ve kurucu iktidarın bir arada düşünülmesinin demokratik olanakları açığa kavuşturulmaya çalışılacak.

Siyasal Birlik: Ulus ve Halk

Kurucu iktidarı halk egemenliği ile birlikte düşünmenin temel sorularından biri halkın kurucu iktidarının etnik olarak homojen bir ulusa mı ait olduğu yoksa heterojen ve bölünmüş bir topluluğun kendi kendini yönetme kapasitesine mi dayandığıdır. Daha yalın bir ifadeyle kurucu iktidarın öznesinin *demos* mu yoksa *etnos* mu olduğudur (Preuss, 1992: 644).¹⁸ Carl Schmitt, siyasal birlik içinde çoğulculuğa bütün boyutlarıyla karşı çıkmaktadır. Ona göre on yedinci yüzyılda bir halkın siyasal statüsü olarak Avrupa’da ortaya çıkmış modern devletin en büyük başarısı da içindeki bütün alternatif siyasal güçleri ortadan kaldırmış olmasıdır (Schmitt, 2005: 245-257). Schmitt, siyasal birliğin kuruluşunda da halk ve ulus arasında kritik bir ayırım koyar. Ulusu, “politik eylemde bulunma kapasitesine sahip, birlik olarak halk” ifadeleriyle tanımlar. Böylece halk, “politik varoluşa sahip olmak bakımından zorunlu” bir kategori olmaktan çıkarılır (Schmitt, 2008: 127). Ulusun siyasal birlik olarak kurucu siyasal eylemi ise anayasa yapıcı karar, kendi formu (*form*) ve tipi (*type*) üzerine verdiği karardır. Bu karar, ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı anlatılacağı gibi, anayasanın kendisidir. Schmitt’in ifadesiyle ‘anayasa siyasal birliğin formu ve tipi üzerine verilen karardır’ (Schmitt, 2008: 75). Böylece politik olarak ‘Bir’leştirilmiş ulus, devleti biçimlendirirken devlet ulusu ‘Bir’leştirecektir (Schmitt, 2008: 127). Bu birliğin siyasal karşılığı homojenliktir. Aslında bu ifadelerde ortaya çıktığı gibi, homojenlikte ulus olarak birleşmemiş halk kesimlerinin siyasal birliğin dışına atılmasıdır. Schmitt bunun iki yolu olduğunu belirtir. Bunlardan biri barışçıl asimilasyon, diğeri zorunlu mübadele ya da sürgündür.¹⁹

Halk kavramı da Schmitt’in *Anayasa Öğretisi*’nin içinde hep dolaşımdadır. Demokrasi teorisinin kavranması *demos* olarak halka dayanır, fakat burada da temel vurgu aslında demokrasinin sınırlarındadır. Schmitt, Rousseaucu ilkeyi aynen benimser görünür: Ona göre egemen olarak halk temsil edilemez. Fakat tam bu noktada temsil edilemezlik demokrasinin doğal sınırı olarak ortaya konulur. Yöneten ve yönetilenin özdeşliği olarak demokrasi, Schmitt’e göre halkın doğası ile sınırlanmıştır. Halkın doğası, onun sadece onay verme, evet ya da hayır diyebilme kapasitesiyle sınırlı olmasıdır (Schmitt, 2008: 302). Bir kamu hukuku kavramı olarak halk ancak kamusal alanda var olur ve ancak var olmayanlar temsil edilebilir.²⁰ Halk iradesi ise temsil ile değil “alkış, *acclamatio* ile, apaçık ve muhalefetsiz varoluş [Dasein] ile” dile getirilir (Schmitt, 2006b: 34).

Ulus, halk ve anayasa arasındaki Schmitt'in kurduğu ilişkiden şimdilik bazı temel sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bunlardan birincisi, ulusun siyasal bilinçe sahip bir halk ya da halkın siyasal bilinçle donatılmış hali olarak tanımlandığıdır. Bu bağlamda halk, siyasal birliğin birinci koşuludur.²¹ Dolayısıyla ulusun *demos* olarak bir halka mı yoksa *etnos* olarak bir halka mı dayandığı aslında Schmitt'te açık değildir.²² Siyasal bilinçle donatılmış halk, siyasal birlik olarak ulus, homojenliği gerekli kılar. Bu homojenlik Schmitt tarafından zorunlu bulunmasa da eseri içinde etnik homojenlik varsayımlarına dayandırılır. Anayasa, ulusun kendi siyasal formu ve tipi üzerine verdiği karardır. Dolayısıyla siyasal bir bilinçle donanmış ulus, anayasadan önce gelmektedir. Bu bakımdan ulus anayasanın üzerindedir, anayasa ile bağlı değildir.

Siyasal Birlik: Kurucu İktidar, Egemenlik ve Temsil

Schmitt'in *Anayasa Öğretisi* kurucu iktidar kavrayışını yirminci yüzyıla güçlü bir biçimde taşımıştır. Sieyès'in icat ettiği ve Arendt'in Devrim Üzerine eserinin karşı çıkışının temeli olan kurucu iktidar-kurulu iktidar ayrımı, Schmitt tarafından yirminci yüzyıla taşınmış, fakat Rousseau'nun halk egemenliğinin temsil edilemezliği düşüncesi de tamamen bir kenara konmamıştır.

Schmitt, *Anayasa Öğretisi*'nde öncelikle belli anayasa kavrayışlarına itirazını dile getirir. Bunlardan biri 'anayasanın mutlak kavramı'dır. Anayasanın mutlak kavramı, anayasanın bir tümlük fikrine dayandığını önermesinden yola çıkar. Bu tümlük ya bir "devletin ruhu", 'somut varlığı' olarak düşünülür ya da üst ve 'sonul normların kapalı bir sistemi' olarak ortaya çıkar. Mutlak anlamda anayasa kavrayışı iki durumda da egemenlik sorusundan kaçmaya yarayacaktır. Birinci durumda devlet ve anayasa birbirine eşitlenir. Anayasa bir devletin, birlik ve düzenin statüsüdür. İkinci durumda ise 'prens mi yoksa halk mı egemen' sorusuna verilecek yanıt, anayasanın egemen olduğudur. Schmitt, Kelsen'in hukukun saf teorisini bu kategori içine sokmaktadır (Schmitt, 2008: 59-66). Kelsen'in yaklaşımı, anayasayı bütün diğer normların kendisinden türediği sonul normlar bütünü olarak kavramaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi ona göre bir norm ancak bir normdan türer, dolayısıyla hukuk bilimi ancak normlarla ilgilenmelidir. Böylece hukuk ya da özgül olarak anayasa incelemesi, siyasalın alanından çekilmiş olur. Schmitt'in bu anayasa yaklaşımına itirazı, onun siyaset ve hukuk arasında kurduğu ilişki bakımından kritiktir. Egemenlik kavramını hukuk incelemesinin dışına koyan yaklaşımlara karşı Schmitt'in eleştirisi, kendi anayasa yaklaşımını somutlaştırmak için attığı ilk adımdır.

Schmitt'in eleştirdiği ikinci anayasa yaklaşımı, 'anayasanın görelî kavramı'dır. Anayasanın görelî kavramı, bütün anayasal normları birbirine eşit olarak gören kavrayışa dayanır. Buna göre anayasanın herhangi bir maddesi bir diğerine

üstün tutulamaz. Örneğin anayasanın devletin biçimi hakkında koyduğu norm ile ailenin toplumun temeli olduğu hakkındaki norm arasında bir ayrım yoktur. Schmitt'e göre böyle bir kavrayış, bütüncül bir anayasa kavrayışının önünde engeldir. Çünkü tekil olarak anayasal normlarla ilgilenir. Bu anayasa kavrayışının sonucu, tekil bir anayasal normun neden temel (*fundamental*) olduğu sorusunu iptal eder (Schmitt, 2008: 67-74).²³ Bu soru sorulduğu anda Schmitt'in itirazı temellenecektir. Çünkü soru, anayasayı tekil normların eş değerdeki biraradalığı olmaktan çıkaracak, neyin mevcut kurulu düzen içinde, onun araçlarıyla değiştirilemez olduğunu ve neyin 'anayasa' değişmeden değiştirilebilir olduğunu ortaya koyacaktır. Schmitt'in anayasa (*constitution*) ve anayasal yasa (*constitutional laws*) arasında yaptığı ayrımın temeli bu itirazdır. Aşağıda görüleceği gibi bu itiraz, kuruculuğun anayasa incelemesine dâhil edilmesine yöneliktir.

Schmitt, yetersiz bulduğu iki kavramsallaştırmanın karşısına 'anayasanın pozitif kavramı'nı çıkarır. 'Anayasanın pozitif kavramı'na göre anayasa, "siyasal birliğin formu ve tipi üzerine verilen karardır" (Schmitt, 2008: 75).²⁴ Böylece anayasa ve anayasal yasalar (*constitutional laws*) arasında ayrım yapılabilir. Anayasanın pozitif kavramında anayasal yasalar her zaman bir anayasaya dayanır ve onu ön varsayar (Schmitt, 2008: 76). Burada anayasa olarak belirtilen şey ise bir karar, dolayısıyla kararı verecek bir özne ve onun iradesini (*will*) gerektirir. Schmitt, karar ve norm unsurlarını hukuki düzenin birbirini gerektiren iki unsuru olarak tanımlar. Kararcılığın (*decisionism*) en yoğun olduğu eseri *Siyasi İlahiyat*'ta bu iki unsur kararın belirleyiciliğinde birbirine bağlanır. "Her düzen bir karara dayanır ve üzerinde kafa yormadan çok açık bir kavrammış gibi kullanılan hukuki düzen kavramı da hukukun bağımsız iki unsurunu barındırır. Diğer tüm düzenler gibi hukuki düzen de bir norma değil karara dayanır" (Schmitt, 2002: 17). Anayasal yasalar ve anayasa arasındaki temel ayrımlar, anayasanın değiştirilmesi ile hainlik, vatan hainliği gibi hukuki sorunlarda kendini gösterir. Schmitt, anayasal yasaların değiştirilebilir olmasına karşın anayasanın anayasal kurallar çerçevesinde değiştirilemez olduğunu belirtir. Anayasal yasalar kriz durumlarında askıya alınabilse de anayasa askıya alınamaz. Anayasal yasaların askıya alınması, anayasanın korunması içindir. Vatan hainliği gibi yasal olarak tanımlanmaya çalışılan somut gerçeklikler de anayasal yasalara karşı değil, anayasaya karşı ihanet olarak görülmelidir (Schmitt, 2008: 75-85).²⁵

Karar ve norm arasındaki ilişki; yasallık-meşruluk, kurulu iktidar-kurucu iktidar ikiliklerinin çözümüdür. Schmitt'in egemenlik kavramı da bu ilişki içerisinde belirlenir. Bu, 'anayasanın pozitif kavramı'nda karara ya da iradeye dayanan keyfi bir düzenden ziyade norm ile kararın, yasal olan ile meşru olanın birlikteliğinin bütünlük içinde ele alındığını göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi bu

anayasa kavrayışının temelinde de kurucu iktidar ve egemenlik yer almaktadır. Schmitt'in, Fransız ve Amerikan devrimlerinden beri kurucu iktidarın halk olduğunu söylediğini göz önünde tutulduğunda, demokratik başlangıç sorusuna Schmitt'in *Anayasa Öğretisi*'nin geliştirdiği yanıt, Arendt'in kurucu iktidar kurulu-iktidar ayırımına ve halk egemenliğine yönelttiği eleştirinin kaynağı niteliğindedir.

Schmitt'e göre kurucu iktidar (*constitution making power*), "iktidarı ya da otoritesi (*power or authority*) kendi siyasi varoluşunun formu ve tipi üzerine somut ve geçerli karar verme kapasitesine sahip siyasi iradedir" (Schmitt, 2008: 125). Dolayısıyla karar anayasaya önceldir ve "anayasa ile ilgili her esaslı tartışmada belirleyici olan bu karar olacaktır.²⁶ Anayasa yapıcı irade bu bağlamda dolayimsız bir irade olarak ortaya çıkar, herhangi bir etik ya da hukuki prosedürün dolayımından geçmemektedir. Bu nedenle de anayasanın meşruluğu problemi, her zaman anayasa yapıcı iradenin, siyasi birliğin kendi formu ve tipi üzerine verdiği kararı işaret eder. Bu da meşruluk ve yasallık arasında her zaman uyuma olmayacağını daha baştan ortaya koymaktadır. Meşruluk yasal olanı önceler ve her zaman yasal olanın dışında bir meşruluk alanı tarif edilebilecektir. En başta kurucu iktidar yasal değil meşru bir alanda hareket eder. Ayrıca anayasanın korunması için anayasal yasaların askıya alınması durumunda yasallık alanından meşruluk alanına kayılmıştır. Yasallık ve meşruluk demokratik kurucu iktidar teorisinde iki ayrı momente işaret eder. Meşruluğun devreye girdiği anda, yani meşruluk ve yasallık arasındaki uyumsuzluk ortaya çıktığında, yasallık ortadan kalkacaktır (Kalyvas, 1999: 1542).²⁷ Bu bağlamda yasallık ile meşruluk arasındaki ilişki kurucu iktidar ile kurucu iktidar arasındaki ilişkiye paraleldir ve egemenlik sorununda düğümlenmektedir.

Schmitt'in kurucu iktidar ve egemenlik sorununu birlikte ele aldığı ilk eser, *Diktatörlük*'tür (*Dictatorship*) (Kalyvas, 2008: 88). Bu eserinde Schmitt Bodin'den Rousseau'ya geçen bir hat izlemiştir. Bodin'in kanuni görevlilerle (*regular officer*) vekil görevlileri (*comissary officer*) birbirinden ayırmasını radikalleştiren Schmitt, Bodin'in birincisini yürürlükte olan hukukça yetkileri belirlenmiş bir kamusal kişilik olarak tanımlarken ikincisini özel bir görev için atanmış bir kamusal kişi olarak tanımlamasından yola çıkarak komiseryal diktatörlük kavramını geliştirdi (Schmitt, 2014: 20-33). Komiseryal diktatörlük (*commissarial dictatorship*) kavramının temelinde Rousseaucu bağlayıcı vekâlet ilkesinin radikalleştirilmesi yatar. Komiseryal diktatörlük anayasal düzeni, anayasanın varlığını korumak amacıyla askıya alır. Dolayısıyla somut bir istisnanın varlığı durumunda ortaya çıkar ve anayasayı korumakla görevlendirilmiştir.

Schmitt'in komiseryal diktatörlük kavramına egemen diktatörlük (*sovereign dictatorship*) kavramı eşlik eder. Egemen diktatörlük de bir tür delegasyondur, fakat görevi anayasayı korumak için anayasal düzeni askıya almak değil, anayasa hazırlamaktır. Egemen diktatör yeni bir anayasa ile görevlendirilmiştir. Schmitt, Fransız Devrimi sırasında kurucu meclisin hazırladığı anayasayı halkın onayına sunmamasını bu bakımdan demokratik meşruluğa aykırı olarak değerlendirmiştir. Sieyès'in yukarıda açıklanan temsil teorisiyle birlikte düşünülmesi gereken bu durum Schmitt tarafından egemen diktatörlüğün egemenden ayrılmamasından kaynaklanmaktadır. İşte egemenlik kavramı burada devreye girer. Egemenlik, yetki verme yetkisi (*competence-competence*) olarak burada ortaya çıkmaktadır (Schmitt, 2014: 36-38). Bu yönüyle Schmitt'in kurucu iktidar kavramında temsil ilişkisi kuruculuk alanından kovulmuş olmaktadır. Egemen ve temsilci ikiliği de meşruluk-yasalılık ve kurucu iktidar-kurulu iktidar ayrımlarına paralel olarak kurulmaktadır.

Temsil kavramı, kurucu iktidarın alanından –egemenlikten- çıkarılırken kurucu iktidar demokrasinin alanına çekilmektedir. Fakat bu Schmitt'i demokrat yapmaz. Schmitt tutarlı bir demokrasi karşıtı olarak bile tanımlanabilir. Ona göre demokrasi "her şeyi sürekli biçimde tartışmaya açık ve hareket halinde tutmak ister" (Schmitt, 2006a: 44). Temsil, Schmitt'e göre demokrasinin ilkesi olan özdeşliğin (*identity*) karşıtıdır ve bütün siyasal birliklerin somut formlarını almaları bu iki karşıt ilkenin birlikte realize olmasının sonucudur. Ona göre hiçbir devlet, temsili dışlayarak tamamen özdeşlik ilkesine dayanamaz (Schmitt, 2008: 302). Schmitt, demokrasinin ve *demosun* sınırlarını burada çizmektedir. Çünkü halk ancak kamusal alanda dolayimsız olarak var olur ve ancak var olmayan temsil edilebilir. Bu bakımdan halk temsil edilemez.²⁸ Schmitt'in böylece sınırlarını çizdiği demokrasi, *Anayasa Öğretisi*'nin 'halkın üç halinin' tanımlandığı bölümde sınırlanamaz boyutuyla tekrar kendini gösterecektir.

"Demokrasinin Üç Momenti"

Andreas Kalyvas'ın, Schmitt'te "demokrasinin üç momentini" olarak adlandırdığı, 'anayasanın öncesi ve üzerinde', 'anayasa kapsamında' ve 'anayasa ile karşılaştırıldığında' halk kavramsallaştırması, Schmitt'in muhafazakârlığında bir boşluk yaratmakta, demokrasi teorisini radikal bir noktaya taşımaktadır. Bunun nedeni, başlangıç sorununa ve kurucu iktidar-kurulu iktidar ikiliğine getirilen radikal yaklaşımdır.

Schmitt'in demokrasi teorisi tözsel bir eşitlik ilkesine dayanır. Eşitliğin -bütün siyasal kavramlarda olduğu gibi- siyasal bir kavram olarak ayırım (*distinction*) içerdiğini söylemektedir. Örneğin insanların doğuştan, sadece insan

olmalarından kaynaklı olarak eşit oldukları varsayımına dayanan eşitlik kavramı demokratik eşitliğin ilkesi değildir. İlk kez Stoacı düşüncede ortaya konan evrensel bir eşitlik kavramı ona göre demokratik eşitliğe aykırıdır. Demokrasi ancak bir halka dayanabilir ve demokratik eşitlik bir halkı başka halklardan ayırır (Schmitt, 2008: 257-258).²⁹ Bu tözsel demokratik eşitlik kavrayışı, Schmitt'in demokrasi teorisinde diğer eşitliklerin (kanun önünde eşitlik, kamu görevlerine seçilmeye eşitlik, eşit oy, iş sahibi olmada eşit koşullar gibi) önkoşuludur (Schmitt, 2008: 259). Ulusal demokrasilerde bu tözsel eşitliğin formunun *homojenlik* olarak belirlendiğinin altını çizen Schmitt, yukarıda aktarıldığı gibi, homojen olmayan siyasal birliklerdeki sorunun giderilmesi için barışçıl asimilasyon, sürgün ya da mübadele gibi yollarından bahsederek heterojen nüfus sorununun "çözümünün" yollarını açıklar.

Demokratik eşitlik ve homojenlik ilkelerinin sonucu olarak demokrasinin tanımı özdeşlik (*identity*) ilkesine dayandırılmaktadır. Özdeşlik ilkesi ile yöneten-yönetilen, emir veren-emir alan, hükmeden hükmedilen arasındaki özdeşlik anlatılmaktadır. Özdeşlik, demokrasinin herhangi bir aşkın niteliğin ortaya çıkmasını engelleyecektir. Böylece yönetenler ve yönetilenler arasında hiçbir niteliksel fark ortaya çıkmaz. Bütün demokratik kurumlar, yöneten ve yönetilen arasında özdeşliği mümkün kılmaya, realize etmeye yönelmiştir (Schmitt, 2008: 264).

Schmitt'in demokrasi teorisi içerisinde makale açısından en önemli kavramsallaştırma 'Halk ve Demokratik Anayasa' başlığı altında yer almaktadır. Schmitt, bu başlıklar altında halk kavramını üç ayrı formda ele almakta ve adlandırmaktadır: i. *Anayasa öncesinde ve anayasanın üzerinde halk* ii. *Anayasa kapsamında halk* iii. *Anayasal rejimle kıyaslandığında halk* (Schmitt, 2008: 268-279). Kalyvas, bunu demokrasinin üç momenti başlığı altında yorumlayarak bir yandan Schmitt'in demokratik meşruiyet ve kurucu iktidar teorisinin keyfiliğe dayanmadığını vurgulamakta bir yandan da kurucu iktidarın sürekliliği ile anayasal kuruluş arasındaki çelişkiyi ilerletecek demokratik bir kavramsal çerçeve ortaya koymaktadır (Kalyvas, 1999). Buna göre birinci moment kurucu momenttir. Yukarıda incelendiği gibi bu moment kurucu iktidarın işlediği momenttir ve bu momentte halk egemenliği işler. Yetki verme yetkisine sahip olarak halk, iradesini başka herhangi bir norma bağlı olmadan kullanır. Bu momentte halk doğrudan ve kamusal varlığı ile ortaya çıkar. Kalyvas'ın buradaki katkısı, halkın kuruculuğuna bir sınır getirmiş olmasıdır. O da bizzat kurma eyleminin kendisidir. Kurucu iktidarı bağlayan tek şey, bir anayasa yapmak, siyasal birliğin formu ve tipi üzerine karar vermektir (Kalyvas, 1999: 1537-1539). Burası bütün yasa ve prosedürlerin sona erdiği demokratik meşruluğun alanıdır.

İkinci moment, -anayasa kapsamında halk- kurulu iktidarın işleyişi içindeki prosedürlerin düzenidir. Burada anayasa kapsamında kurucu iktidar tarafından tanımlanmış yetkiler, halkın girmiş olduğu farklı formlar içinde belli prosedürler bağlamında kullanılır. Seçmen olmak, halkoyunda sorulan soruya yanıt vermek prosedürler içinde gerçekleşir. Bu kuruluş, yani kurucu iktidar tarafından forma sokulmuş halktır. Kalyvas'a göre burada Schmitt'in asıl yapmaya çalıştığı tözsel demokrasi modeli ile prosedürel ve yasal normları uzlaştırmaya çalışmaktır. Birinci ve ikinci moment arasındaki ilişki, demokratik teorinin en önemli sorunu olan kendi kendini yönetme ve kendi kendini sınırlama sorununa anayasal bir çözüm olarak sunulmaktadır (Kalyvas, 1999: 1545). Bu çözümün asıl momentleri ise üçüncü momenttir. Kalyvas, üçüncü momentti kavramsallaştırırken Schmitt'in eserinin İngilizce çevirisindeki *anayasa ile karşılaştırıldığında halk* adlandırmasını değiştirmiş, *anayasa sonrası halk* adlandırmasını kullanmıştır.³⁰

Üçüncü moment, yasalarla sınırlanmamış bir halkın doğrudan varlığıyla kamusal alanda toplanmasıdır. Schmitt, bunu burjuva hukuk devletinin³¹ toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunları çerçevesine sıkıştırılmış toplanmalardan ayırır. Bu toplanma, Schmitt'e göre burjuva hukuk devletinin egemenliği görmeme, göstermemesinin bir aracıdır (Schmitt, 2008: 273). Burada bahsedilen kuruluş halkı aşan, örgütlenmemiş ve biçimlendirilmemiş (*unorganized and unformed*) mevcudiyet olarak halk, yani kurucu iktidarın devamıdır (Schmitt, 2008: 271). Dolayısıyla bu momentte temsil ve prosedürlerle bağ yoktur. Schmitt'in bu noktada, Sieyès'in hiçbir şey olan üçüncü tabakayı her şey yapan formülü ile Marx'ın hiçbir şeye sahip olmayan ama her şeyi kuracak olan proletarya formüllerini dile getirmesi önemlidir. Schmitt bu negatif formüllerin kamusal hayat için önemli olduğunu söyler. Çünkü Schmitt'e göre ancak olmayanlar temsil edilebilir; toplumsal düzende temsil edilmeyen bu sınıfların kamusal varlığa kavuşmaları ise temsil aracılığıyla değil doğrudan doğruya kamusal varlıkları aracılığıyla, saf demokrasi içinde olacaktır (Schmitt, 2008: 272).

Böyle düşünüldüğünde birinci moment ile üçüncü moment arasında önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Demokrasiyi özdeşliğe dayandıran Schmitt'in kurucu iktidar teorisi düşünüldüğünde birinci momentte de üçüncü momentte de biçimlendirilmemiş ve organize edilmemiş bir halkın egemenliği söz konusudur. Anayasa ise halkın (siyasal birlik) formuna ve tipine dair verilen karardan ibarettir. Anayasa ile birlikte artık biçimlendirilmiş belli prosedürlere tabi kılınmış bir halktan bahsetmekteyiz. Schmitt'in demokrasinin üçüncü momentleri ile getirdiği kuruculuk ise radikal bir demokratik yaklaşım getirmektedir. Aslında demokrasinin özdeşlik ilkesi (*identity*), Schmitt hiç sözünü etmese de özdeşleşmeme (*disidentification*) ile ilerlemektedir.³² Kurucu iktidarın

sürekliliğini üçüncü moment bağlamında böyle düşünmek mümkündür. Bu, demokratik kurucu iktidar teorisi içinde imkânlar kapı açacaktır.

Halk egemenliği ve kurucu iktidarı -Arendt'in tezlerinin aksine- birlikte düşünmek, mevcut kurucu iktidar yaklaşımının içinde bulunduğu işlevsizliğin demokratik kurucu iktidar teorisi ile aşılmasını sağlayacaktır.

Sonuç Yerine: Kapanmayan Kuruculuk; Özdeşleşmeme

Türkçede yeni anayasa yapımı bağlamında gündeme gelen kurucu iktidar sorunu, tartışmanın en hararetli dönemlerinde bile kısır bir tartışmanın konusu olmuştu. Olağan TBMM'nin yeni bir anayasa yapıp yapamayacağına düğümlenen hukuki tartışmanın teorik sonuçları da kısır oldu.³³ Bu makalede tartışılmış olan yirminci yüzyılın iki önemli düşünürün fikirlerinin, kurucu iktidar konusundaki kısırlaşmış tartışmaya önemli katkılar sunacağı kanaatindeyim.

Kurucu iktidar kavramını halk egemenliği ile birlikte düşünmenin yarattığı teorik sorunları, geniş bir yelpazede, örtük bir diyalog içinde, birbirine karşı görünen konulardan tartışan Hannah Arendt ve Carl Schmitt'in kuruculuk konusundaki temel uyuşmazlığı, halk egemenliği ve egemenlik kavramsallaştırmaları üzerinedir. Arendt, halk egemenliğini, türdeşleştirici 'yeni mutlak' olarak yorumlar ve demokrasi (halk egemenliği) ile kurucu iktidar ilişkisini kopararak kuruculuğu Roma'nın ve Amerikan Devrimi'nin 'eski güzel günleri'ne gönderir. Arendt, kurumların istikrarlı dünyasında demokrasi ve kurucu iktidarın birlikte düşünülemediğini savunur.

Carl Schmitt, modern devrimleri demokratik kurucu iktidar içinde değerlendirir. Halk egemenliğini, egemenlik konusunda yaptığı titiz ayrımlarla içkinci bir noktada düşünmenin yollarını açar. Buna karşın demokrasi ile kurucu iktidarı birlikte düşünse de temsil aracılığıyla bunun sınırlarını çizer. Halkın doğrudan varlığı, kurulu bir düzen içinde mümkün değildir. Kurulu düzen içinde halk yoktur, ancak temsilden söz edilebilir: seçmen olarak kurulmuş halktan, haklarını kullanan yurttaşlardan vs. Birbirine karşıt noktalarda konumlandıkları, makale boyunca gösterilen Arendt ve Schmitt, kurumların istikrarı bakımından halkın kurulu düzen içindeki konumunda uzlaşırlar.

Bu döngüyü kırarak kapıyı aralayan yine Schmitt olmuştur. Kurucu iktidarın demokratik teorisi bağlamında tartıştığı, Kalyvas'ın adlandırmasıyla demokrasinin üçüncü momenti bağlamındaki halk kavrayışı, kuruculuğun halk egemenliği ve demokrasi ile birlikte düşünülmesinin koşuludur. Schmitt'in kendi muhafazakârlığının ötesine geçerek Arendt'in görüşlerine de gerçek bir karşıtlık oluşturan nokta, Anayasa Öğretisi'nde üzerine çok gitmediği bu kavrayıştır.

Anayasa düzeni içinde tanımlanmış halk ile özdeşleşmeyerek özneleşen ve kuruculuğu taşıyan ‘anayasa sonrası halk’ Kalyvas’ın ifadesiyle “isyan ve kurumsal çerçevenin sınırlarında”dır (Kalyvas, 1999: 1556). Halk egemenliği ve kurucu iktidar bu çerçeve içinde birlikte düşünüldüğünde, kurucu iktidar sorusu içinde bulunduğu kısır döngüden kurtulacaktır. Böylece anayasa yapımı sorunu, bir anayasa yapıcı organ sorusu ile sınırlı olmaktan kurtulacak, halkın özneleşme -özdeşleşmeme- pratiklerine bağlı olarak düşünülecektir.

Bu ekseninde okunduğunda, anayasa yapımı konusundaki teknik görünen sorunun politik kavranışı mümkün olur. Kurucu iktidar sorununun, kurulu düzenin içinde kapanmayacağı tezinin temelinde bu özdeşleşmeme süreçleri vardır.

Sonnotlar

¹ Bu makale, “Türkiye’nin Anayasal Düzeninde Cumhuriyetin İki Kuruluşu: Dinamik Cumhuriyet Kavrayışı” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Bu makalenin argümanlarının oluşmasından çok sonra okuma fırsatı bulduğum Kardeş’in çalışmasında yer alan “gerçek anlamda eleştirel ve sentetik bir Schmitt araştırması kurucu iktidar sorununa eğilmelidir” önerisi okuduğunuz makalenin yazarı tarafından da paylaşılmaktadır. Kardeş’in çalışması, felsefe disiplininin içinden Schmitt’in eserinde çelişkili bir birliktelik içinde bulunan kurucu süreçlerin kapanmazlığı ve bunlara eşlik eden kurulu iktidarın kapanmışlığı arasındaki gerilimin izini sürerek Schmitt düşüncesinin radikal yorumunun kapsamlı bir örneğini sunmaktadır (Kardeş, 2015).

³ Kitap İngilizceye *Constitutional Theory* başlığı ile çevrilmiştir. Türkçede Anayasa Teorisi (Duygu Türk) olarak da Anayasa Öğretisi (Aykut Çelebi) olarak da çevrilen eser için Almancadaki sözcüğün Türkçedeki sözlük karşılığını kullanmak uygun görüldü. Bu bakımdan orijinal metnin başlığı olan *Verfassungslehre*’nin Türkçe karşılığı olarak ‘Anayasa Öğretisi’ başlığı kullanılacaktır.

⁴ Orijinal İngilizce metinde ‘*higherlaw*’ olarak geçen kavram, Türkçe çeviride ‘üst norm’ ifadesi ile karşılanmıştır (Arendt, 1990: 182). Bu kavram ile Arendt’in ifade ettiği, yeni düzenin yasa ve kurumlarına geçerliliğini sağlayacak olan şeyin kendisidir. Fransız devrimcileri, Arendt’e göre, bunun için iktidar ile otoriteyi birbirinden ayırmamışlar; halkın, hem yasa ve kurumların meşruiyetinin kaynağı hem de onun kullanıcısı olarak tanımlanması sonucu, ‘üst norm’ olarak aşkın bir ‘mutlak’a dayanmışlardır.

⁵ Giorgio Agamben, *auctoritas* ve *potestas* sözcüklerine ilişkin olarak yaptığı etimolojik incelemede, Arendt’in sözcüğü kullanımında hiç istemeyeceği biçimde Schmitt ile aynı noktada olduğunu belirtmektedir. Agamben, otoriteyi liberal eleştiriden kurtarma çabasının ve iktidar ile ilişkisini ayırt eden klasik kavrayışa dönmenin Schmitt’in *Anayasanın Bekçisi* adlı eserinde yaptığı iş olduğunu vurgular. Agamben çalışmasında,

ayrıca, kavramın Roma'daki kullanımları ile ilgili de geniş bir bilgi vermektedir (Agamben, 2008: 101-109).

⁶ Arendt'e göre modern başlangıçlar devrimlerdir. Devrimci eylem ise yeni bir anayasa oluşturmak ile birlikte anılmalıdır.

⁷ Arendt, Rusya ve Çin'in daima devrimci birer devlet olarak kalmakla övündüklerini söylemektedir. Arendt'e göre Rusya ve Çin devletleri, devrimin asıl hedefi olan özgürlüğü kurma hedeflerini çoktan kaybetmişler, sınırlı da olsa özgürlükleri güvenceye alacak bir anayasal düzen kuramamışlardır (Arendt, 2012: 189-200).

⁸ Arendt burada Schmitt'in siyasal teolojisine gönderme yapar.

⁹ Hans Kelsen, *Peace Through Law* adlı eserinde bir dünya federal devletinin ilkelerini soruşturmakta, burada açıkça Kantçı ilkeleri referans almaktadır. (Kelsen, 1944: 9-13) Jürgen Habermas da *Bölünmüş Batı* adlı eserinin içinde Kantçı ve Schmittçi yeryüzü algılarını tartışarak Kant'ın 'ebedi barış' projesini daha da ilerletmeye çalışmıştır (Habermas, 2007).

¹⁰ Burada Kant'ın geliştirdiği 'amaçlar krallığı' metaforundan bahsediyorum. Kant amaçlar krallığı olarak formüle ettiği sistem içinde hiçbir akıl sahibi varlığı araçsallaştırmayacak ilkeleri bulmaya çalışır (Kant, 2009).

¹¹ Federal devletin egemen olup olmadığı konusundaki görüş ayrılıkları kamu hukukçularını uzun süre meşgul etmiştir. Klasik egemenlik anlayışını, bir ülke üzerinde hükmeden, bölünmez, sürekli ve mutlak en yüksek iktidar olarak egemenliği savunanlar, federal devletleri de federe devletleri egemen devlet kategorisine yerleştirememişlerdir. Zira her ikisi de en yüksek buyurma gücüne sahip değillerdir. Bu konuda farklı görüşlerin özetlendiği bir kaynak için bakınız (Akbaş, 1961: 487-506). Klasik egemenlik anlayışının anayasa hukuku literatürü içinden kuvvetler ayrılığı, hukuk devleti, insan hakları ve uluslararası sözleşmeler bakımından derli toplu bir eleştirisiyle birlikte federal devlet ve egemenlik ilişkisini inceleyen daha yeni bir kaynak için bakınız. (Uygun, 2007: 116-141).

¹² Bu Rousseau'nun eserinden çıkarılması mümkün olan ve en sık yapılan yorum olsa da tek kabul edilebilir yorum olmadığı söylenmelidir. Bakınız. (Ağaoğulları, 2006).

¹³ Kamusal mesele burada cumhuriyetin klasik kavramına göndermede bulunmaktadır. Latince *respublica*, kamusal mesele, kamusal mal, kamusal şey gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla cumhuriyetin mekanı, kamusal meselenin doğrudan halkın katılımıyla konuşulduğu, tartışıldığı ya da karara bağlandığı yerler olarak konseylerdir.

¹⁴ Arendt İnsanlık Durumu adlı eserinde insan varoluşunu emek, iş ve eylem alanlarına ayırır. Emek insanın bedensel varlığını sürdürmesini sağlayan zorunlulukların alanıdır. İş insanın kalıcı eserler yaratması ile ilgilidir. Eylem ise özgürlüğün, siyasal deneyimin alanıdır. Kitap boyunca sürdürülen iddia eylem alanının zorunluluğun, emeğin tahakkümü

altına girdiğidir. Bu iddia burada bizi daha çok ilgilendiren *Devrim Üzerine* adlı eserde de kendini hissettirir. Arendt'in toplumsal sorun olarak adlandırdığı ve kitapta yoksulluğu ortadan kaldırmak olarak somutlanan sorun Amerikan Devrimi hariç olmak üzere bütün devrimleri başarısızlığa mahkûm eden sorundur. Çünkü ona göre politika toplumsal sorunu çözmek ile değil yeni bir yönetim biçimi icat edecek kamusal tartışmayla ilişkilendirilebilir. Toplumsal sorun, emek ve dolayısıyla zorunluluk alanında tutularak politik eylem alanının dışında düşünülür. Bu açıdan da Amerikan Devrimi bir kez daha istisna kılınır. Önceki sayfalarda aktarıldığından anlaşılacağı gibi mutlak bir monarşinin ardılı olmadığı için ve hiçlikten çıkan bir halkın egemenliğine değil kurulu yapıların varlığının mümkün kıldığı kamusal tartışmalara dayanan devrimci süreç Amerikan Devrimi'ni zaten bir istisna olarak ortaya koymuştu. Arendt'e göre Amerika'da kitadaki gibi bir toplumsal sorun bulunmaması devrim sürecinin başarısını doğrudan etkileyen, istisnanın bir diğer nedeni olarak olmuştur.

¹⁵ Filiz Zabcı da kamusal alan kavramı konusunda Arendt'e benzer bir eleştiri yöneltmektedir. "Arendt bu kavramları [kamusal alan, kamusallık] hem modern toplumu ve insanı çözümlerken kullanmakta, hem de örtük de olsa bu kavramlar aracılığıyla, bir arada varolma koşullarını nasıl oluşturabileceğimizin ipuçlarını vermektedir. Dolayısıyla kamusal alan hem tarihsel hem de normatif bir kategori olarak belirlemektedir" (Zabcı, 1997: 112). Kamusal alanın antik özgürlük ve eylemin yeri olarak yapılandırılmasına benzer biçimde Amerikan Devrimi de modern cumhuriyetin kuruluşunun yeri olarak, olgusal olan ile normatifin olanın birbirine karıştığı bir bağlamı düşündürmektedir.

¹⁶ Türkçede Kelsen'i Alman hukuk okulunun içinde inceleyen bir çalışma için bakınız. (Akbay, 1961: 362-384).

¹⁷ 1927 tarihli metin olduğu özellikle vurgulanmıştır. Çünkü 1932 baskısı Schmitt'in siyasal kavramında bir kaymaya işaret eder. Çünkü ikinci baskıda siyasal kavramının iç politikaya kaydığı, iç düşman figürünün ortaya çıktığı görülmektedir (Çelebi, 2008: 168-169).

¹⁸ Etienne Balibar, bu konuda çok net bir ayırım ortaya koymuştur. Ona göre, *demos* ile kurucu iktidar olarak halkın; *ethos* ile ortak tarihsel-külterel karakter olarak halkın anlaşılması gerekir (Balibar, 2008: 194).

¹⁹ Schmitt, zorunlu mübadelenin başarılı bir örneği olarak da Lozan Antlaşması'nın 142. maddesine atıf yapar. Zorunlu mübadele ile Türkiye Cumhuriyeti siyasal birliğin homojenliğinin gereğini yapmıştır (Schmitt, 2008: 262).

²⁰ Schmitt bunu, *representatio* sözcüğünün etimolojisine yaslanarak açıklamaktadır. Sözcük olmayanı yeniden varlığa getirme anlamında kullanılmaktadır. Schmitt'e göre temsil ilişkisinde bu anlam muhafaza edilmektedir. Yalın bir biçimde söylenirse, ya kendi geleceği üzerine karar vermek için toplanmış bir halk vardır ya da kurulu iktidarın temsil ilişkisi vardır. Schmitt'in bu düşüncesi kendi işaret ettiği sınıra taşındığında, halkın temsil edilmesinin imkânsızlığı vurgulanmak zorundadır.

²¹ Schmitt, örneğin bir ekonomik kavram olan sınıfın ancak bir halk olarak örgütlendiğinde siyasal bir kavrama dönüşebileceğini yazar (Schmitt, 2008: 263).

²² Aykut Çelebi, siyasal birliğin siyasal karar verme kapasitesine dair özelliğini etnik ya da dini kendinde bir birliği gerektirmemesiyle ilişkilendirir. Ona göre asıl olan ortak siyasi tasarımlardır. “Siyasal birlik, belirli bir etnik topluluğun ya da dinsel cemaatin doğal, kendinde bir birliği değildir. Siyasal birlik siyasal tasarımları benzer insan grupları arasındaki bir oydaşmaya ve bu oydaşmanın genel kamuoyu önünde deklarasyonuna, siyasal düzlemde temsiline karşılık gelir” (Çelebi, 2008: 183). Çelebi’nin bu açıklamalarında dikkat çeken nokta Schmitt’in Spinoza’dan aldığı etkinin Hobbes’a kaymasıyla ortadan kalkmasıdır. *Anayasa Öğreti*’sinde Spinoza’nın *Etika* adlı eserinde yer alan *natura naturans* kavramının etkisi gerçekten de hissedilmektedir. Spinoza’nın yaratıcı doğa olarak bütün her şeyin ondan çıkmak zorunda olduğu bir doğa için kullandığı bu kavram, Schmitt’in *Anayasa Öğretisi*’nde Sieyès’in kurucu iktidar teorisi ile karşılaştırılmıştır. Fakat Schmitt, kendisi form almadan bütün formların kaynağı olan *natura naturans* bütün anayasa teorilerinde yer alması gerekli olan anayasa yapıcı iktidardan ayırır. Bu ayrımın neden yapılması gerektiği açılmamış, *natura naturans* kavramı politik teolojinin bir parçası olarak kenara bırakılmıştır (Schmitt, 2008: 128). Forma girmemiş ve forma sokulamayan bir maddenin yaratıcı kudretinin temelinde olduğu kurucu iktidar kavramının yerini kamu hukukunun halk ve ulus kategorileri almıştır. Çelebi’nin Hobbes ve Spinoza arasındaki salınımda işaret ettiği nokta burasıdır: “Kurucu iktidar gerçekten Spinoza’daki gibi *natura naturans* olabilseydi, kurucu iktidar sorunu ulus/halk gibi siyasal dışı bazı ilksel özelliklere sahip tehlikeli kavramlara sıkışıp kalmayacaktı” (Çelebi, 2008: 188).

²³ Burada, Türkiye anayasa tarihinden bir hatırlatma yapmakta fayda var. Ahmet Ağaoğlu’nun 1921’den 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun kabulüne kadar sürdüğü iddia edilen “iki anayasalılığa” ilişkin ayrık duran tespitini hatırlatmakta fayda var. Ağaoğlu’na göre 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile yeni devletin Anayasası ortaya konmuştur. Kanunu Esasi’nin 1921’de değiştirilmemiş maddelerinin yürürlükte olması, kanunlarla da düzenlenebilecek olan alanlara ilişkin olarak sürmektedir (Ağaoğlu, 2012: 327).

²⁴ Siyasal birliğin formu ve tipi üzerine verilecek olan karar devletin biçimine ve içeriğine işaret eder. Karar öncelikle devletin bir cumhuriyet mi yoksa monarşi mi olacağı sorusuna verilen yanıttır. Ardından örneğin bir cumhuriyet söz konusuysa, bunun bir burjuva hukuk devleti mi, konseyci cumhuriyet mi olacağına ilişkin karar da bununla birlikte alınacaktır. Anayasa’nın pozitif kavramı, bu bakımdan cumhuriyetin bir biçim mi yoksa içerik sorunu mu olduğuna yönelik tartışmaya, tartışmanın iki tarafını da aşan bir noktada yanıt vermiş olur. Çünkü anayasanın kendisi bizzat cumhuriyetin biçimi ve içeriği üzerine karar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu karar özellikle anayasaların başlangıç bölümlerinde ve genel esaslarda ortaya çıkar. Örneğin, 1982 Anayasası’na bakıldığında Başlangıç, 1. ve 2. maddelerin bu kararı ortaya koyduğu söylenebilir. Böylece Anayasa Mahkemesi’nin değiştirilemez maddeleri dolanarak aldığı kararların yorumu da Schmittçi bir perspektiften değerlendirilebilecektir.

²⁵ Vatan hainliği konusunda Arendt'in Schmitt'in anayasa kavrayışıyla doğrudan ilgili olduğunu düşündüğüm bir yorumu bulunmaktadır. Arendt, yukarıda açıkladığımız biçimde cumhuriyetin halka dönüşmesi ile XVI. Louis'nin haine dönüşmesi arasında bir bağ kurmaktadır. Ona göre Louis halk egemenliği ve iradesi etrafında örülen düşünce dünyasında artık bir tiran olarak görülemezdi. O içeride, halkın verdiği karara karşı dışarıdaki düşmanla işbirliği yapan bir haindi. Böylece sorun yönetim biçimi tartışmasından; monarşi-cumhuriyet tartışmasından çıkmaktadır (Arendt, 2012: 118). Burada vurgulanması gereken, asıl olarak, tiran ve hain arasındaki ayrımın bir yönetim biçiminden, dost ve düşman arasında verilecek karara kaydığıdır. XVI. Louis'nin yargılanması esnasında Robespierre'in Konvansiyon'a ilettiği talep bunu açıkça gösterir. Siyasal birliğin formu (cumhuriyet) üzerine verilen kararın gereği neyse Robespierre'e göre o yapılmalıdır: "...Louis artık yargılanamaz; ya o mahkum edilmiştir ya da cumhuriyet masum değildir... Ulusal Konvansiyon'un şu andan itibaren, onu Fransız ulusuna ihanet etmiş, insanlık suçu işlemiş biri olarak ilan etmesini talep ediyorum. 10 Ağustos'ta, özgürlük için yaşamlarını veren şehitlerin öldüğü yerde, dünyaya büyük bir örnek verilmesini talep ediyorum. Bu anmaya değer olayın, halkın kalbinde kendi haklarına duyarlılığı ve zorbalara karşı nefreti besleyecek, zorbalara zihninde halkın adaletinin ibret verici terörünü sürekli kılacak bir anıtla yaşatılmasını talep ediyorum" (Robespierre, 2008: 26-39). Çünkü Robespierre'e göre kralı yargılamak, cumhuriyeti sorgulamak demektir. Cumhuriyet varsa Louis yargılanamaz. O cumhuriyetin (halkın) düşmanıdır. Siyasal birliğin biçimi ve formuna ilişkin karar ile anayasa ve kuruculuk arasındaki bağda, 'vatan hainliği'ne ilişkin düzenlemenin ne kadar önemli olduğu Türkiye'nin kuruluşunda da izlenebilir. TBMM'nin çıkardığı ikinci kanun olan Hıyanet-i Vatan Kanunu, Meclis'in meşruiyetini sorgulayanları vatan haini olarak tanımlamış, rejime paralel olarak Kanun'a da yeni şekiller verilmiştir.

²⁶ Bünyamin Bezci, cumhuriyet Türkiye'sinde meşruiyetin politik içeriğini tartıştığı makalesinde Schmitt'in bu anayasa kavrayışını, Türkiye'de politik olanın, dolayısıyla meşruiyetin içeriğini laik, ulusalcı ideolojinin belirlediğini öne sürmek için referans almaktadır. "Schmittyen bağlamda bakıldığında Cumhuriyet, meşruiyetini ne kanunlarda ne de aslında kanundan farklı olmayan yazılı anayasada aramıştır. Devletin idamesi adına meşruiyetinin en önemli kaynağı laik-ulusalcı ideolojisindedir." Bezci'ye göre Schmittyen anayasa kavrayışı içinde anayasa "gerçek anlamda bir karar olarak politik birliği göstermekteyse, modern Türkiye'de bu politik birliğin temeli laiklik, devlet formu da ulus-devlettir." Schmitt'in eserinin bu bağlamda yorumlanmaya açık olduğunu kabul etmek gerekir. Fakat Türkiye'nin Schmitt'in kararlılık düşüncesi bağlamında anlaşılabilir bir modernleşme sürecine yaslandığını iddia eden yazar, Türkiye'deki liberal düşüncesinin temel varsayımlarını kanıtlamaya çalışırken demokratik kurucu iktidar kavramına girmediği için ne Schmitt, ne de cumhuriyet üzerine ne de ikisinin ilişkisi üzerine kuşatıcı bir yaklaşım geliştirmemiştir (Bezci, 2007: 22-12).

²⁷ Schmitt'in Yasallık ve Meşruluk (*Legality and Legitimacy*) başlıklı eseri, yasal prosedürlerin esas olduğu yasamacı devlet (*legislative state*) ile demokrasiyi birbirinden ayırır. İki ayrı düzenin iki ayrı meşruluk biçimine tekabül ettiğini ortaya koyar. Bir burjuva

hukuk devleti anayasası olan Weimar Anayasası'nın krizi alevlendirdiği gibi onu açacak noktaları da içerdiği yorumunu iki meşruiyet biçimi ayırımından faydalanarak yapar. Halkın kararıyla seçilen cumhurbaşkanın demokratik meşruiyete dayanarak kendisine olağanüstü yetkiler tanıyan 48. maddeyi geniş yorumlayarak kullanma imkânını gösterir (Schmitt, 2004). 1932'de, krizin en yoğun döneminde ve Nazi rejiminin başlangıcının hemen öncesinde kaleme alınan metin, Schmitt'in cumhuriyetin içinde bulunduğu krizi aşmak için bulduğu çözümdür. Öneri, dönemin güçlü muhafazakâr kabine üyelerinden von Pappen ve etkili aristokrat Kurt von Schleicher'e sunulmuştur. Bir krize yanıt olarak ortaya çıkan metin uzun sürecek bir entelektüel tartışmanın hukuk devletinin meşruiyeti tartışmasının da temel referansı olarak yerini muhafaza etmiştir (McCormick, 2004: 14-18).

²⁸ Duygu Türk, Schmitt'in temsil ve özdeşlik arasında kurduğu karşıtlığın ikili bir işlev gördüğünü savunmaktadır. Bunlardan birincisi düzeni imkânsız kılacak bir boşluk düşüncesini (Sieyès'in hiçbir şey olarak üçüncü sınıfı ve Marx'ın hiçbir şey olarak proletaryası) ortadan kaldırmaktır. İkincisi ise bölünmüş bir topluluk fikrine karşı özdeşlik olarak halk kavramı aracılığıyla sınıf kavramının işaret ettiği farklılaşmayı etkisizleştirmektir. "Schmitt'in proletaryanın 'halk'a denk düştüğü biçimindeki değişimi, halkın 'örgütsüz ve şekilsiz, doğrudan varlığı' tanımından bağımsız değildir. Schmitt, 'sosyal bir Hiç'ten değil, varolan, bulunan bir kategoriden bahsetmektedir. 'Hiçbir şey' olarak düşünüldüğü sürece proletarya, 'düzenin boşluğu' olarak düzeni imkânsız kılan bir unsura dönüşecektir. Öyleyse Schmitt'in doğrudan varolma niteliğiyle tanımladığı 'halk' kategorisi, hem düzenin mümkünlüğünün koşulu olmakta hem de sınıfsal ve diğer ayrımların ötesinde bir özdeşlik varsayımına zemin sunma işlevi görmektedir. Dahası, bu varolma hali, Schmitt'in özdeşlik ve temsil formları arasında yaptığı ayırım gereği, temsil ilkesinin dışındadır" (Türk, 2013: 156). Türk'ün analizi, halkın doğrudan var oluşunun olağanüstü politika alanında kendine yer bulduğunu dikkate almamaktadır. Bu nedenle siyasal birliği birlikte şekillendiren iki zıt ilke olarak özdeşlik ve temsil aynı düzlemde değerlendirilmektedir. Böylece halk, demokratik kuruculuğun öznesi olmaktan ziyade dışlanan halk kesimlerinin temsil taleplerini iptal eden bir kavram olarak düşünülmektedir.

²⁹ Schmitt, dönemin anayasalarına yaptığı göndermelerle bu varsayımını doğrulamaya yönelmektedir. Weimar Anayasası'nda bütün Almanların kanun önünde eşitliği, Japon Anayasası'nda Japonların, İsviçre Anayasası'nda İsviçrelilerin eşitliği yazmaktadır. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'na bakıldığında 69. maddede "Türkler kanun nazarında müsavi ve bila istisna kanuna riayetle mükelleflerdir. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur" ifadeleri yer almaktadır.

³⁰ Bu adlandırmanın uygun olduğu söylenebilir. Zira burada Schmitt'in vurgusu halkın kurucu iktidarının sürekliliğinedir. Anayasa öncesi halk anayasanın kapsamından çıkarak onun sonrasına taşmıştır.

³¹ İngilizce çeviride *Rechtstaat* kavramı çevrilmeden bırakılmıştır. Burada hukuk devleti olarak çevrildi.

³² Özdeşleşmeme, Jacques Rancière'nin inşa ettiği şekliyle politikanın imkânını gösteren kavramdır. Halk kavramı, topluluğun taraflarının özdeşleşmesinin imkânı olduğu kadar özdeşleşmemesinin de imkânı olduğu için politikanın kuruluşunda yer alır. Rancière'nin ifadeleriyle "Halkın getirdiği sıfat [özgürlük], tek başına halka ait olmadığından, çekişmeye dayalı bir özgürlüktür, fakat bu çekişmeye dayalı özgürlük dar anlamda söylendiğinde çekişmeye dayalı bir ortaklaşalığın kuruluşudur. Hiçbir paya sahip olmayan her kim ise kadim zamanların yoksulları, üçüncü sınıf, modern proleterya, onun aslında hep ya da hiç dışında herhangi bir payı olamaz. Üstüne üstlük bu hiçbir paya sahip olmayanlar parçasının, hep olan bu için varoluşu sayesinde ki topluluk politik bir topluluk olarak varolur, yani temel bir çekişmeyle, topluluğun taraflarının haklarından daha fazla sayılmasıyla ilişkili bir çekişmeyle bölünmüş olarak var olur. Halk öteki sınıflar arasında bir sınıf değildir. Halk topluluğa zarar veren ve topluluğu adil olanların ve olmayanların bir topluluğu olarak kuran yanlısın sınıftır" (Rancière, 2006: 28-29).

³³ Bunun en tipik örneği, Türkiye'nin en ciddi anayasa hukukçularından Ergun Özbudun'un Türk Anayasa Hukuku kitabının önceki baskılarında yaptığı tartışmayı hiç değiştirmeden son baskıya yeni bir paragraf ekleyip "...Demokratik ilkeler, asli kurucu iktidarın tek ve asli sahibinin halk olmasını zorunlu kılar" ifadeleriyle olağan TBMM'nin yeni bir anayasa yapabileceğini iddia edebilmesidir (Özbudun, 2014: 162).

Kaynakça

- Agamben G (2008). *Olağanüstü Hal*. Çev. K Atakay, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ağaoğlu A (2012). *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*. Haz. B Erozan, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ağaoğulları M A (2006). *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Akbay, M (1961). *Umumi Amme Hukuku Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Althusser L (2006). *Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler*. Çev. T Ilgaz, A Şenel ve S Çarmık, Ankara: Epos.
- Anweiler O (1990). *Rusya'da Sovyetler (1905-1921)*. Çev. TKeşoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arato A ve Cohen J L (2009). Banishing the Sovereign? Internal and External Sovereignty in Arendt. *Constellations*, 16 (2).
- Arendt H (1972). Thoughts on Politics and Revolution. İçinde: H Arendt *Crisis of the Republic*, New York: Harcourt Brace&Company.
- Arendt H (1990). *On Revolution*. Londra: PenguinBooks.

- Arendt H (1996). *Geçmişle Gelecek Arasında*. Çev. B S Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt H (2006). İnsanlık Durumu. Çev. B S Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt H (2011). Şiddet Üzerine. Çev. B Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt H (2012). *Devrim Üzerine*. Çev. O E Kara, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt H (2014). *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*. Çev. B S Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balibar E (2008). *Biz Avrupa Halkı*. Çev. K Tunca, İzmir: Aralık Yayınevi.
- Bezci B (2007). Modern Türkiye’de Meşruiyetin Politik İçeriği: Schmitzen Bir Değrlendirme, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44.
- Bodin J (1959). Devletin Altı Kitabı. İçinde: Y Abadan (der.), *Devlet Felsefesi: Seçilmiş Okuma Parçaları*, Çev. BDaver, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Canovan M (1992). A New Republicanism. İçinde: *HannahArendt: A Reinterpretation of her PoliticalThought*, Cambridge: Cambridge UniversityPress.
- Çelebi A (2008). *Devlet, Toprak Egemenlik: Carl Schmitt’in Düşüncesinde Siyasal Kavramı ve Kurucu İktidar Sorunu*.Ankara: İmaj Yayınevi.
- Çelebi A (2012). Demokratik Bir Anayasanın Siyasal Yapıtaşları: Halk Egemenliği ve Siyasal Temsilin Demokratikleştirilmesi. *Toplum ve Bilim*, 124.
- Habermas J (2007). *Bölünmüş Batı*. Çev. D Muradoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Honig B (1991). Declerations of Independence: ArendtandDerrida on the Problem of Foundig a Republic. *American Political Science Review*, 85 (1).
- Kalyvas A (1999-2000). Carl Schmitt and the Three Moment of Democracy. *Cardozo Law Review*, 21.
- Kalyvas A (2005). Popular Sovereignty, Democracy and the Constituent Power. *Constellations*, 12 (2).
- Kalyvas A (2008). *Politics of Extraordinary*, Cambridge: Cambridge UniversityPress.
- Kant I (2005). *Seçilmiş Yazılar*. Çev. N Bozkurt, İstanbul: Say Yayınları.
- Kant I (2009). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kardeş E (2015). Schmitt’le Birlikte Schmitt’e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kelsen H (1944). *Peace Through Law*. University of North Carolina Press.
- Kelsen H (1957). Why Should the Law Be Obeyed. İçinde: *What is Justice*, California: University of California Press.
- Kelsen H (2005). *Pure Theory of Law*. New Jersey: *The Lawbook Exchange*.
- McCormick P (2004). Identifying or Exploiting the Paradoxes of Constitutional Democracy? An Introduction to Carl Schmitt's Legality and Legitimacy. İçinde: *Legality and Legitimacy*, Çev. J Seitzer, Durham ve Londra: Duke University Press.
- Özbudun E (2014). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Preuss U K (1992-1993). Constitutional Powermaking of the New Polity: Some Deliberations of the Relations Between Constituent Power and the Constitution. *Cardozo Law Review*.
- Rancière J (2006). *Uyuşmazlık: Politika ve Felsefe*. Çev. HHünler, İzmir: Aralık Yayınları.
- Robespierre M (2008). *Ayaklar Baş Olunca: Jakoben Söylevler*. Ankara: İlkeriş Yayınları.
- Rousseau J J (2006). *Toplum Sözleşmesi*. Çev. VGünyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schmitt C (2002). *Siyasi İlahiyat*. Çev. E Zeybekoğlu, Ankara: Dost Yayınevi.
- Schmitt C (2004). *Legality and Legitimacy*. Çev. J Seitzer, Durham ve Londra: Duke University Press.
- Schmitt C (2005). Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet. İçinde: Cemal Bali Akal (der.), *Devlet Kuramı*, Ankara: Dost Yayınevi.
- Schmitt C (2006a). *Siyasal Kavramı*. Çev. E Göztepe, İstanbul: Metis.
- Schmitt C (2006b). *Parlamente Demokrasinin Krizi*. Çev. A E Zeybekoğlu, Ankara: Dost Yayınevi.
- Schmitt C (2008). *Constitutional Theory*. Çev. J Seitzer, Duke University Press.
- Schmitt C (2014). *Dictatorship*. Çev. M Hoelzl ve G Ward, Cambridge: Polity Press.
- Sezer D (2012). Çoğulluk ve Politika: Rousseau, Arendt ve Cumhuriyetçilik, *Toplum ve Bilim*, 124.
- Skinner Q (2002). *Machiavelli*. Çev. C Atila, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Sluga H (2008). The Pluralism of the Political: From Carl Schmitt to Hannah Arendt, *Telos*, 142.

Türk D (2013). *Öteki, Düşman Olay: Levinas, Schmitt ve Badiou'da Etik ve Siyaset*. İstanbul: Metis.

Uygun O (2007). *Federal Devlet*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Zabcı F (1997). *Siyasal Kuramda Kamusal Alan Sorunsalı: Habermas ve Arendt*, (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Post-Modern Paradigmanın Kısacasında Tüketim Toplumu ve Eleştirisi

Orkun Saip Durmaz, Kocaeli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, e-posta: orkundurmaz@gmail.com

Özet

Tüketim toplumu kavramıyla ilgili olarak, kavramın üretim nosyonundan epistemolojik ve ontolojik bir kopuşa işaret ettiği yönünde yaygın bir kanı vardır. Bu kanıya göre, bahsi geçen kopuş, üretim toplumundan tüketim toplumuna doğru bir kayışa tekabül etmekte, dolayısıyla çalışmak gibi modern zamanlara içkin bir edim toplumsal dokudaki önemini giderek kaybetmektedir. Üretimin toplumsal ve hatta ekonomik hayattaki belirleyici rolü silinirken, onun yerini tüketim almaktadır. Bu algı, hiç kuşkusuz, maddecî tarih okumasıyla çelişmekte; zira emek ve emek gücüne, maddî yaşamın üretimi ve yeniden üretimi sürecinde belirleyici herhangi bir rol atfedilmemektedir. Tüketim toplumu, Baudrillard'ın aynı adlı eserinin yayınlandığı 1970 yılından itibaren, yukarıda tarif edilen çerçeve dahilinde sosyoloji literatüründeki yerini almıştır. Bireylerin farklı yaşam tarzları ve tüketim alışkanlıkları temel alınmak suretiyle çizilen bu sosyolojik çerçeve iki temel sorunu barındırır: Birincisi, bireyler, üretim ilişkilerindeki yerleri itibarıyla değerlendirilmediğinden, sınıfsal analizler yerine statü kalıplarıyla sınırlandırılmış olur. Bir diğer ifadeyle, kapitalizm gibi temel karakteristiği sınıflı toplum olan bir üretim biçiminde bireylerin sadece tüketim alışkanlıkları aracılığıyla analiz edilmesi sorunlu bir yaklaşımdır. İkincisi ise, tüketim nosyonunu üretim nosyonundan kopararak ele alan bir yaklaşımın, tüketim edimini birtakım yapısal ve makro ölçekli ekonomik faktörlerden bağımsızlaştırarak kavramsallaştırdığı söylenebilir. Bu çalışmada, herhangi bir kavramsal ifade gibi tüketim toplumunun da kapitalizmin temel dinamiklerinden kopartılarak ele alınamayacağı savunulmuştur. Ayrıca, bu çalışmada, tüketim ediminin, sermaye birikim rejimlerinden, dolayısıyla da üretim nosyonunun kendisinden soyutlanmak suretiyle ele alınamayacağı ifade edilmiştir. Tüketim toplumu kavramının post-yapısalcı sosyoloji literatüründeki yeri itibarıyla kavramsallaştırılması birtakım sorunlara işaret etmektedir. Dahası, bu sorunların giderilmesi için hakim paradigma olan post-yapısalcı paradigma üzerinde birtakım küçük rötuşlar yapmak yeterli olmayacak, tam tersine, tarihsel maddecî bir çözümleme aracılığıyla post-modern epistemolojiye topyekun bir karşı çıkış gerekecektir. Dolayısıyla tüketim toplumuna karşı yapılan içeriden eleştiriler, her ne kadar radikal ve eleştirel çözümler içerse de, bu çalışmada sahiplenilmeyeceklerdir. Üretim nosyonu ile tüketim nosyonu arasında herhangi bir epistemolojik ya da ontolojik kopuş olduğunu kabul etmek hakim paradigmanın yeniden üretilmesinde rol oynayacaktır. Bir başka deyişle, post-modernizmle hemhal olmuş bir algının yıkılabilmesi için, genel olarak moderniteye özel olarak da Marksizme geri dönmek gerekecektir. Bu doğrultuda, çalışmada, post-modern yaklaşımların gerek sosyoloji literatürü genelindeki gerekse de tüketim toplumu kavramı özelindeki hegemonyasının kırılması gibi bir amaç edinilmiştir. Çalışmada, tüketim ediminin geçtiği belli başlı tarihsel uğraklar ele alınmış, tüketim ediminin sözü edilen uğraklarda tekabül

ettiği ekonomik faaliyetler sermaye birikim stratejileri ve sınıflar mücadelesindeki yerleri itibarıyla değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Post-modernizm, tüketim toplumu, modernite, üretim, fordizm.

The Consumption Society in the Grip of the Post-Modern Paradigm: a Criticism

Abstract

There is a common view that considers the concept of consumption society as an epistemological and ontological break from the notion of production. According to this point of view, this break refers to a historical process involving a tendency from the production society to the consumption society; therefore, the act of producing and its impact on the social fabric have become less and less important. The role of the act of producing is substituted with that of the act of consuming. This point of view undoubtedly contradicts with the historical materialism, because it never ascribes any deterministic role to the notions of labor and labor force in the processes of production and reproduction of the material life of the human beings. The sociological approach developing the concept of consumption society emerged and became widespread after Baudrillard's the same named work was pressed in 1970. This sociological framework mainly based on the different life styles and consumption habits of the individuals has two fundamental problems. Firstly, individuals, since they are not considered with their places in the relations of production, are only examined with their status, but not class positions. In other words, analyzing individuals by depending on only their consumption habits refers to a troubled approach in a capitalist society in which social classes exist and struggle against each other. Secondly, the troubled approach mentioned above differs the notion of consumption society not only from the act of production but also certain structural and macro-scaled economic factors. However, in this study, it is claimed that the consumption society, like any conceptual statement, cannot be analyzed independently from the main dynamics of capitalism. It is also stated that some theoretical problems emerge when the term of consumption society is conceptualized by depending on post-structural approaches. Besides, in order to solve those problems, it will not be sufficient to revise the approach; on the contrary, a total and radical rejection which can only be provided through historical materialism is needed. No matter radical or sharp, the critiques within the post-structural framework are not embraced in this study, because adoption of a break between the notion of production and that of consumption will play a role in reproduction of the dominant paradigm about the consumption society. In other words, in order to overthrow a theoretical perception which is integrated to post-modernism, it is necessary to return modernism generally and Marxism specifically. Accordingly, it is aimed to try to break the post-modern hegemony over sociological literature through a critical thinking on the concept of consumption society. In this study, the act of consumption is analyzed

as an economic activity with its historical background, and the processes of capital accumulation and class struggles are also included to the analysis.

Keywords: Post-modernism, consumption society, modernity, production, fordism.

Giriş

Tüketim toplumu nedir? Kapitalist toplumsal ilişkilere bir meydan okuyuş ve post-kapitalist bir toplum kurgusuna denk düşen bir gerçeklik mi? Yoksa, kapitalist ilişkilerin yeniden üretim sürecindeki bir uğrak mı? Üretim ve üretim ilişkilerinin sosyal yaşam üzerindeki belirleyici etkileri ortadan kalktı mı? Ya da bunlar tüketim ve tüketim kalıplarıyla ikame mi edildi? Üretim ilişkilerinin dolaysız sonucu olarak ortaya çıkan sınıflar ve sınıflar mücadelesinin yerini tüketim ve tüketim kalıplarını yansıtan kimlikler mi almaya başladı? Kuşkusuz, tüketim toplumuna dair daha fazla soru sorulabilir; ancak çalışmanın ilgileneceği sorun alanlarının ortaya koyulabilmesi açısından yukarıdakiler yeterli olacaktır. Bahsi geçen sorun alanlarından hareketle, bu çalışmanın amacı şu şekilde ifade edilebilir: Bu çalışma, tüketim olgusunu ve esasen de tüketim toplumu kavramını kapitalist ilişkiler bağlamında ele almak amacıyla hazırlanmıştır. Tüketim toplumu kavramı sosyal bilimler literatüründe sıkça çalışılan bir konu olmasına karşın, tüketim olgusunun ve tüketim toplumu kavramının kapitalist üretim ilişkileri ve sınıflar mücadelesi temelinde değerlendirildiği çalışmaların sayısı sınırlıdır. Kapitalizm, toplumsal sınıflar, metalaşma, piyasa gibi kavramlar yine kilit kavramlar olarak kullanılmakla birlikte, tüketim toplumu konulu çalışmaların büyük çoğunluğunda, sözü geçen kavramlar ekonomi-politikteki karşılıklarıyla değil, belirli kültürel kodlar eşliğinde tanımlanırlar ve kuramsal yaklaşım da bu doğrultuda geliştirilir. Bir başka deyişle, söz konusu çalışmalar üretim ve tüketim nosyonlarını birtakım sembolik anlatımlar ve kültürel eğilimler temelinde ele almayı tercih ettiklerinden, onları birbirlerinden ayırtırılabilir edimler olarak düşünürler. Bu durumda, üretim biçimi, sermaye birikim rejimi ve sınıflar mücadelesi gibi kapitalizmin temel karakteristiklerinin kuramdaki rolleri önemsizleştirilmiş olur. Bu çalışmada ise sermaye birikim modellerine ve sınıflar mücadelesine merkezi bir rol atfetmeksizin tüketim toplumuna ilişkin yapılan herhangi bir analizin eksik kalacağı iddia edilecektir. Yanlış anlamaya mahal vermemek için bir kez daha ifade edilmesi gerekir ki; bu çalışmada, tüketim toplumu diye bir gerçekliğin olmadığı değil; tüketim toplumunun kapitalist meta üretiminden ayrı düşünölemeyeceği ifade edilecektir. Başka bir ifadeyle, bu çalışmada, kapitalist toplumun, pazara yönelik bir meta ekonomisi olarak, tüketim toplumunun bizzat kendisi olduğu iddia edilecektir ki, çalışmanın kuramsal çerçevesini de bu iddia belirleyecektir.

Çalışmada tarihsel maddeci yönetime bağlı kalınmıştır. Bunun gereği olarak amprisist değerlendirmelerden uzak durulmuştur. Bir diğer ifadeyle olgular, onları belirleyen tarihsel süreçlerle birlikte ve kapitalist toplumların temel dinamikleri dikkate alınmak suretiyle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kavramsal çerçevenin temelini görüngüler değil gerçekler oluşturacaktır. Somut bir örnek bu durumun daha iyi anlaşılması için yararlı olabilir: Sözelimi herhangi bir ülke veya dönemde, alım gücü yükselen bir işçi sınıfının burjuvazinin yaşam standartlarına yaklaşmasını veya benzer tüketim eğilimleri göstermesini, sınıf çelişkilerinin ve sınıflar mücadelesinin tarih sahnesinden çekilmesi olarak yorumlamak gerçeği değil, görüngüyü değerlendirmek demektir; zira böylesi bir değerlendirmede olgular, hem onu belirleyen tarihsel süreç olan sınıflar mücadelesinden yalıtılarak ele alınmıştır, hem de kapitalizmin temeli olan artık-değer transferinin işçi sınıfının alım gücünün yükseldiği koşullarda nasıl sağlandığı analize dahil edilmemiştir. Bu noktada şu iki hatırlatma yapılabilir: Birincisi, işçi sınıfının alım gücünün yükselmesi, sınıfsal farkların önemini yitirdiğini değil, tam aksine, sınıflar mücadelesinde ibrenin işçi sınıfının lehine döndüğünü veya sermayenin yeni bir birikim modeline yöneldiğini gösterir. İkincisi, işçi sınıfının reel ücret seviyesinin yükselmesi, her durumda sömürünün azaldığı anlamına gelmez, tam aksine, özellikle nispi artık-değer transferinin başat olduğu gelişmiş ekonomilerde reel ücret seviyeleri geriletmeden de sömürü derinleştirilebilir. Sonuç itibarıyla, salt tüketim eğilimleri temel alınmak suretiyle yapılacak bir tüketim toplumu kavramsallaştırması, eğer hala kapitalist bir toplumda yaşıyorsak, doğru değildir.

Tüketim toplumunu konu alan pek çok değerli çalışmadan bahsedilebilir. Baudrillard (1997), Bauman (1999), Lefebvre (2012, 2013), Kumar (1999) ve hatta Sennet (2011)'in çalışmaları, tüketim toplumu kavramını inşa eden, bir anlamda, kavramı akademik literatüre sokan çalışmalardır. Türkiye merkezli çalışmalar ise iki kategoride toplanabilir. Birinci kategoride, deyim yerindeyse, tam da kurucu babaların inşa ettiği çerçevenin içinde yer alan çalışmalar vardır. Bu çalışmalarda tüketim nosyonunun mümkün olduğunca üretim nosyonundan bağımsızlaştırıldığı söylenebilir. Başka bir deyişle, okuyucuya ekonomi-politik temelinde tanımlanmış artı-değer, sömürü ve üretim ilişkileri gibi kavramlar aracılığıyla değil de; alışkanlıklar, kalıplar ve yaşam biçimi gibi tüketim ediminin çeşitli türevleri aracılığıyla seslenilir. Aytaç (2006), Bayhan (2011), Karakaş (2006) ve Yanıklar (2011)'in çalışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir. İkinci kategoride tüketim toplumuna karşılık gelen kültür endüstrisine karşı, pre-modern zamanları, nostaljik bir geri dönüşü olumlayan çalışmalar vardır. Bu kategorideki çalışmaların bir kısmı post-yapısalcı ve ekolojist bir perspektife sahiptir. Kılıç (2006) ve Yeğin ve Tanok'un (2014) çalışmaları bu bağlamda

düşünülebilir. Yine aynı kategorideki diğer çalışmalarda ise tüketim toplumunun yarattığı kültürel deformasyona ve yabancılaşmaya karşı dini/İslami bir kurtuluş önerilir. Yakın dönemde oldukça popüler olan çalışmaların başlıcaları ise şunlardır: Göçen (2013) ve Mutluel (2014). Tam da bu noktada ifade edilmesi gerekir ki, elinizdeki çalışma iki kategorinin de dışındadır. Kanımızca, tüketim toplumu kuramcılarının temel argümanlarını eleştirel bir biçimde ve modernite dahilinde ele alan, üretim ve tüketim nosyonları arasındaki bağın koparılmamasına özen gösteren ve post-modern paradigmanın kendisine cepheden karşı çıkan başka bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. İşte bu çalışma, bahsi geçen ihtiyacın karşılanabilmesi için küçük de olsa bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Tüketim Olgusunun Tarihsel Evrimi ve Tüketim Toplumu

Bu bölümde tüketim olgusunun geçmişten günümüze olan evrimi ve bu sürecin temel dinamikleri irdelenmeye çalışılacaktır. İlk olarak, pre-kapitalist bir toplumsal sınıf olmasına karşın, aristokrasinin tüketim alışkanlıklarına ve eğilimlerine değinmeye çalışılıp, bu alışkanlık ve eğilimlerin sınıfsal boyutları tartışılacaktır. Modern/kapitalist toplumlardaki tüketim olgusu ise belli başlı üç periyoda ayırmak suretiyle ele alınabilir. Bu periyotlar, sırasıyla, modern kapitalizmin doğuşuyla başlayan, endüstri devrimini kapsayan ve 1929'daki Büyük Buhran'a kadar devam eden liberal kapitalizm dönemi; Keynesyen ekonomi politikalarıyla ve sosyal devlet nosyonuyla özdeşleştirilen, kapitalizmin altın yılları olarak bilinen, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lerin ortalarına kadar süren sosyal kapitalizm dönemi ve son olarak da 1970'lerden günümüze sermaye sınıfının karşı saldırısı olarak da nitelenebilecek neo-liberal dönemdir. Böylece, kapitalist toplumsal ilişkilerin tüketim olgusunun tarihsel evrimindeki rolünün daha net olarak tespit edilebileceği düşünülmektedir.

Pre-modern/Pre-kapitalist Toplumsal İlişkilerde Tüketim

Kapitalizm öncesi toplumsal formasyonlarda üretim, Para-Mal-Para döngüsünü değil, Mal-Para-Mal döngüsünü sürekli kılmak üzere yapılır. Bu, üretimin sermaye birikimi sağlamak üzere yapılmadığı anlamına gelir. Bir başka ifadeyle, üretimin sosyal eşitsizlik temelinde yapılıyor olması baki kalmak üzere, pre-kapitalist formasyonlarda bir metanın üretilip üretilmeyeceğini, üretilecekse ne kadar üretileceğini belirleyen şey henüz o metanın değişim değeri değil, kullanım değeridir. Kapitalizmden farklı olarak döngünün, paradan değil maldan başlıyor olması ve yine mal ile sonlanıyor olması da bu durumun göstergesiydi (Marks, 2011: 153). Dolayısıyla, üretim, insanın -sınıflı toplumlarda egemen sınıfların- ihtiyaç duyduğu ya da sahip olmayı istediği ürünleri üretmek için yapılır. Daha doğru bir ifadeyle, pre-kapitalist toplumlarda tüketim çılgınlığı gibi bir olgunun

olmamasının asıl nedeni üretim çılgınlığı gibi bir olgunun da olmamasıdır. Sonuç itibarıyla, kapitalizmle birlikte bir yatırım aracı haline gelecek, dolayısıyla da sermayeye dönüşecek olan para; kapitalizm öncesi toplumlarda iki mal arasındaki değişim aracından başka bir şey ifade etmez.

Yukarıda da belirtildiği üzere, pre-kapitalist toplumlarda kullanım değeri yaratmak için üretim yapılır. Değişim değeri söz konusu olmadığı için emeğin verimliliğini sürekli arttırma zorunluluğu da yoktur. Bu durumda üretim, dolaysız üreticilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması hariç olmak üzere, sadece ve sadece egemen sınıf konumundaki aristokrasinin lüks tüketimini karşılamak üzere yapılır. Diğer bir ifadeyle, pre-kapitalist toplumsal formasyonlarda tüketim olgusunun kendisi; yemek, içmek ve barınmak gibi temel insan ihtiyaçlarını sağlanmasının dışında, çalışan sınıflar ve çalışma eylemiyle bağlantılı bir olgu değildir. Dolayısıyla, temel insan ihtiyaçları dışındaki tüketim faaliyeti, aslında azınlık olan bir toplumsal kesimin faaliyetlerine denk düşer. Kapitalizm öncesi ekonomilerde, sözgelimi bir tüketim çılgınlığının yaşanmaması ya da lüks tüketimin son derece sınırlı olması, ahlâki bir duyarlılığın değil, biraz önce de belirtmeye çalışıldığı üzere, emek gücünün verimliliğini arttırmaya gereksinim duyulmamasının ve üretimin çoğunlukla kullanım değeri yaratmak amacıyla yapılmış olmasının dolaysız bir sonucudur. Marks (1973: 73) bu durumu şöyle ifade eder: "... sermayenin tarihi şartlarından biri özgür emektir; parayı yeniden üretmek ve onu değerlere çevirmek için, tatmin sağlayacak olan kullanım-değeri olarak değil, para için kullanım-değeri olarak, para tarafından tüketilmek üzere, özgür emeğin parayla değişimidir".

Kapitalist Toplumsal İlişkilerde Tüketim

Kapitalist toplumsal ilişkiler ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren üretim kendi kendine bir amaç haline gelir ve para da değişim aracı olmasının ötesine geçerek sermayeye dönüşür. Marks (1973: 114)'ın deyişiyle "...ortadan kalkan şey, kullanım-değerinin egemen bulunduğu, doğrudan doğruya tüketim için üretimin egemen bulunduğu üretim ilişkileridir...". Kapitalist birikim rejimlerinin tamamı için bu tespitin geçerli olduğu ve çalışmanın da bu doğrultuda hazırlandığı ifade edilebilir.

i) Liberal-kapitalist Dönemde Tüketim

Değişim değerinin ortaya çıkması ve ekonomik döngüde başat hale gelmesi emeğin verimliliğinin sürekli arttırılmasını zorunlu kılmıştır; çünkü kapitalizmle birlikte üretim, tüketim ihtiyaçlarının giderilmesi için değil, üretimin sürekliliğinin sağlanması için yapılacaktır. Burada özel olarak üretim sürecinin genel olarak da bütün bir ekonomik işleyişin temel paradigmasının değiştiği

ifade edilmelidir. Bundan böyle egemen sınıflar, çalışan sınıflar tarafından üretilen artık değere üretim sürecinin sonunda değil, üretim süreci sırasında el koymaya başlar (Engels, 1979: 103-104). Bir başka deyişle, kapitalist üretim biçiminde egemen sınıflar, dolaysız üreticinin emeğinin ürününe el koymakla yetinmezler, emek gücünü satın almak suretiyle bizzat emek gücü üzerinde kullanma hakkı tesis ederler; üretim sürecini yönlendirirler ve sonuçlandırır. Sömürü, üretim sürecinin sonunda değil, üretim süreci esnasında realize olur. Kapitalizmde üretim pre-kapitalist ekonomik modellerle kıyaslanamayacak kadar artmış, meta üretimi ve üretilen meta için pazar bulma girişimleri ana ekonomik faaliyetler haline gelmiştir. Tam da bu noktada, pre-kapitalist toplumsal yapılarıdaki egemen sınıflar ile kapitalist toplumdaki egemen sınıf olan burjuvazi arasında çok önemli bir fark ortaya çıkar. Bu fark, egemen sınıflar ve tüketim edimi arasındaki ilişkinin, tarihsel ve ekonomik anlamının kapitalizm koşullarında değiştiğini de göz önüne serecektir. Şöyle ki, aristokrasi elde ettiği serveti yeni üretim alanları açmak ya da yatırım yapmak için değil, kendi zevklerini tatmin etmek veya lüks içinde yaşamak için, yani tüketmek için harcar. Burjuvazi ise, aristokrasi ile kıyaslanamayacak kadar girişken ve çalışkan¹ bir egemen sınıf olarak, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren elde ettiği serveti daha çok servet elde etmenin yollarını bulmak için elden çıkarır. İşte bu nedenle, feodal kültür içinde pek de itibarlı olmayan bir faaliyet olan çalışma ediminin kutsanması için burjuvazinin egemenliği beklenmiştir; çünkü ihtiyaç duyulandan çok daha fazlasının üretilmesi için üretim alanlarına sevk edilen geniş işçi kitlelerini ideolojik olarak motive etmek gerekmiştir. Weber, bu süreçte, Protestan ahlâkı olarak nitelediği Kalvenist etiğin kapitalizmin gelişmesinde büyük bir rol oynadığı kanısındadır. Weber'e (2008) göre, Kalvenist etik, modernleşme ve sekülerleşmenin sonucunda dini anlamlarından arınarak modern kapitalist dünyanın tam ortasına yerleşmiş, burjuvazinin üretim ve yatırım yapması için yeni bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bauman (1999) ise ideolojik motivasyonu, çalışma etiği kavramı aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır. Kapitalizmle birlikte, ürettiklerinin çok azına razı olarak çalışan işçilerin maddi yaşamdaki tatminsizliklerinin ört pas edilebilmesi için böylesi bir motivasyonun hem işlevsel hem de zorunluluk olarak devreye sokulduğu ifade edilmelidir.

Liberal kapitalizm dönemindeki tüketim olgusu temel alınarak düşünüldüğünde, çalışanların ancak kendi fiziksel emek güçlerini yeniden üretebilecek kadar bir tüketim yapabildiklerini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, kapitalist toplumda üretim maliyetinin bir unsuru olan işçi, kapitalist için henüz pazardaki müşteri olmamıştır. Bilindiği üzere, işçilerin sadece üretici değil aynı zamanda tüketici olarak da düşünüldüğü yeni bir birikim rejimi için Ford ve Keynes'in tarih sahnesine çıkmaları beklenmektedir.

ii) Refah Rejimlerinde Tüketim

Büyük Buhran (1929 Krizi) ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ekonomik yaşama devletin müdahalesini içeren, kamu harcamalarının arttırıldığı yeni bir kapitalist modelin uygulama alanı yaygınlaşmaya başlamıştır.² Şaylan (2003: 22-23)'a göre bu yeni modelin ortaya çıkışı Kuzey Amerika'da fordist birikim rejiminin hegemonik hale gelmesine tekabül eder ve genellikle Roosevelt döneminin refah devleti uygulamalarının karakterize ettiği dönem olarak da bilinir. Aynı model Kıta Avrupa'sında ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve kapsamlı sosyal devlet uygulamalarının başat olduğu bir sürece karşılık gelir. Bu modelde, işçi sadece üretim maliyetinin bir unsuru değil aynı zamanda bir tüketici olarak da kurgulanmıştır. Bir başka anlatımla, iç talebe yönelik üretim yapmanın dolaysız bir sonucu olarak, işçi sınıfı dönemin en önemli tüketici kitlesi olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla tüketici sayısı daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar artmış; tüketim edimi egemen sınıfların bir ayrıcalığı olmaktan çıkmış, kitlesel olarak tüketilebilecek ürünlerin üretilmesi önem kazanmıştır (Bocock, 2005: 30).

1970'lerin ortalarına kadar sürecek olan iç talebe yönelik ekonomi modeli aynı zamanda tüketim toplumu teorilerinin de geliştirildiği bir döneme tekabül etmektedir. Gerçekten de toplumsal ilişkilerin üretim temelinde değil, tüketim temelinde yapılandırıldığı iddiaları bu dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın, hiç kuşkusuz, en önemli temsilcisi Baudrillard'dır. Baudrillard (1997: 84-85) tüketicilerin artık bir nesneye ya da hizmete değil, tüketim alışkanlıkları aracılığıyla farklılaşmaya ihtiyaç duyduklarını ileri sürmüştür. 'Kitlesel üretim-kitlesel tüketim' denkleminin ekonomik planlamaların temelini oluşturduğu bir dönemde böyle bir iddianın ortaya çıkması her açıdan dikkat çekicidir. Baudrillard'a göre, bireylere var olduklarını bilmek yetmeyecektir, bireyler aynı zamanda yaşadıklarını da hissetmek isteyecekler ve bu, ancak tüketerek mümkün olabilecektir. İnsanın kendini gerçekleştirme çabasının bir parçası haline gelen tüketme faaliyeti, tüketilen şey her ne ise o bitene kadar devam edecektir.

Tüketim toplumu var olmak için nesnelere ihtiyaç duyar, daha doğrusu onları *yok etmeye* ihtiyaç duyar. Nesnelere "kullanım" ı sadece nesnelere yavaş yavaş *kaybolmasına* götürür. Nesnelere *şiddetle yitirilmesinde* yaratılan değer çok daha yüksektir. Bu yüzden yok etme, üretime temel alternatif olarak kalır: Tüketim sadece üretimle yok etme arasındaki aracı bir terimdir. Tüketimde, kendisini ... aşmaya, dönüştürmeye yönelik derin bir eğilim vardır (Baudrillard, 1997: 44).

Anlaşılabacağı üzere Baudrillard'ın söz konusu değerlendirmeleri, tüketim faaliyetinin iktisadi anlamından ziyade, sosyal-psikolojik etkileriyle daha ilgili gözükmemekte ve oldukça post-yapısalcı bir yaklaşımla dile getirilmektedir. Baudrillard'ın oldukça yüksek bir soyutlamada düzeyinde yaptığı değerlendirmelerin daha somut versiyonlarına rastlamak da mümkündür. Lefebvre (2012: 102) insan ile ürün arasındaki toplumsal ilişkinin, sadece üretim ve dolaşım süreçlerinin iktisadi analizinden ibaret olmadığını ifade etmekte ve o da Baudrillard gibi sürecin sosyolojik ve psikolojik boyutlarına dikkat çekmektedir. Bu boyutların bir iktisatçının anlamakta zorlanacağı, kültürel, ideolojik ve hatta etik birtakım veçhelerle tekabül ettiğini ileri süren Lefebvre (2012: 102), şöyle devam eder: "İhtiyaç ve mal mefhumları, bir yandan politik ekonomiyi, diğer yandan ahlaki, toplumsal sınıflar teorisini, toplum eleştirisini, toplumun, kültürün, uygarlığın tanımını, dolayısıyla somut felsefeyi ilgilendirir... Dolayısıyla ihtiyaç mefhumunu derinleştirmemiz ve bir ihtiyaçlar teorisi önermemiz gerekmektedir."

Lefebvre'nin bahsettiği ihtiyaçlar teorisi, tüketim ediminin ekonomik gereksinimlere dayanan temelleriyle ilgili değildir, aksine bir tür ihtiyaç-arzu ikilemi üzerine bina edilir. Aslında Lefebvre (2013: 18-19) ihtiyaç ile arzu arasında diyalektik bir bağ olduğunu ve tamamen ihtiyaçsız bir arzu olamayacağını da ifade eder. Ancak temel iddiası, tüketim toplumunda, ihtiyaçtan arzuya doğru -kesintili ya da değil- bir geçiş olduğu yönündedir. Bir başka deyişle, tüketim toplumunda arzular, bir noktadan sonra gerçek ihtiyaçlar olmaktan çıkarlar ve yapay hale gelirler. Sonuç itibarıyla de, insani ihtiyaçlardan bağımsız, üstelik yabancılaşmayla ve tatminsizlikle özdeş bir arzulama duygusu yaratılmış olur.

Kuşkusuz tüketim toplumu kavramı, dönemin kuramcıları tarafından salt sembolik bir anlatıyla inşa edilmemiş, kimi ekonomik ve sınıfsal göstergeler de dikkate alınmıştır. Goldthorpe'un 1950'li ve 60'lı yılların İngiltere'sinde otomobil işçileri üzerinde yaptığı araştırmada bu doğrultuda ekonomik ve sınıfsal göstergeler ortaya konmuştur. Bu araştırmada, sınıf kardeşlerinden daha varlıklı, daha iyi beslenen, binek otomobili olan, -özetle- görece iyi bir sosyo-ekonomik yaşamı sahip bir işçi sınıfı kesitinin varlığından söz edilmiştir. Bir başka deyişle, ifade uygunsa, orta sınıfların yaşam standartlarına ve tüketim kalıplarına benzer eğilimlerde olan bir işçi sınıfının varlığı tespit edilmiş, bu bağlamda işçi sınıfının burjuvalaştığı tezi ortaya atılmıştır (Goldthorpe, 1969 aktaran Callinicos, 2006: 12). Tam da burada bir parantez açıp, işçi sınıfının kültürel eğilimlerindeki değişikliklerle ilgili daha 'ortodoks' bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır:

...[Sınıf analizlerinde] statüye ağırlık verilmesi, insanların yaşam tarzlarıyla ve tüketim kalıplarıyla saptantı derecesinde uğraşmaya yol açabilir... benzer

tüketim kalıpları, toplumdaki genel güç ve ayrıcalık ilişkileri içindeki oldukça farklı konumları gizlemeye yarayabilir... Statü kavramı, eskiden kendilerinin 'vicdanlı profesyoneller' olduklarını düşünen öğretmenler ve hemşireler gibi grupların 1960'ların sonlarıyla 1970'lerde nasıl kolektif sendika örgütlülüğüne ve eylemlerine (grev yapmak dahil) karıştıklarını anlamamıza yardım edebilir mi? (Callinicos, 2006:11-12).

Golthorpe'unkine benzer nitelikteki araştırmalardan elde edilen bulgular, sıklıkla, üretim değil tüketim merkezli bir toplumun ortaya çıktığına yorulmuştur. Bu doğrultudaki kimi olguların varlığına karşın, dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir nokta daha vardır: Tüketim toplumu kavramı, retorikle bezenmiş bir anlatıdan ziyade, toplumsal hayatta karşılığını bulmuş bir gerçeklik olarak ele alınacaksa; bu, söz konusu kavramın her şeyden önce bir meta üretiminin üzerinde yükseldiğini kabul etmekle mümkün olabilir; çünkü tüketim toplumu kavramsallaştırılmasıyla ilgili olarak ortaya atılan post-yapısalcı tezler üretimin daraldığı ya da kapitalizmin krize girdiği bir dönemde değil, tam aksine, bir bolluk dönemi olan altın yıllarda literatüre girmiştir. Üstelik aynı yıllar fordist üretim rejiminin benimsendiği; yukarıda da belirtildiği gibi, kitlesel üretim-kitlesel tüketim denkleminde yola çıkılmak suretiyle, standart ürünlerin piyasaya sürüldüğü ve 'just in case' olarak da bilinen -üretilen malların stoklanmasına dayanan- bir modelle sermaye birikiminin sağlandığı bir sürece tekabül etmektedir. Bir başka deyişle, post-yapısalcı anlatıyı ve o anlatının dayandığı üretim ve tüketim farklılaşmasını mümkün kılacak bir üretim rejimi henüz tesis edilmemiştir. Daha doğru bir anlatımla, refah rejimleriyle birlikte tüketim toplumunu var eden maddi alt yapı üretim nosyonundan bir kopuşa işaret etmemiş; aksine, tüketim toplumunu mümkün kılacak kadar zengin bir üretim etkinliğinin varlığına karşılık gelmiştir.

iii) Neo-liberalizm, Tüketim ve Tüketim Toplumu:

Tüketim toplumu mefhumunun Keynesyen ekonomi politikalarının egemen olduğu bir dünyada doğduğu konusunda neredeyse tüm kuramcılar hemfikirdir. Dolayısıyla, tüketim toplumu refah rejimlerine karşılık gelen bir olgu olarak değerlendirilebilir. Ancak kavramın, refah rejimlerinin hüküm sürdüğü dönemlerde doğmuş olmasına karşın, neo-liberalizmle birlikte daha yaygın olarak kullanıldığı da bilinir. Bu durum tüketim toplumu mefhumunun, içerisinde çeşitli ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği bir toplumsallığı ifade etmekten ziyade, post-yapısalcı bir kuram olma niteliğinin daha ağır bastığını gösterir. Diğer yandan bu post-yapısalcı kuramın ekonomik temelini de neo-liberalizmle birlikte güncellendiği ifade edilebilir. Şöyle ki; eğer tüketim toplumu insanları bir şeyleri satın almaya değil de, esas olarak o satın alma-dolayısıyla da tüketme- eylemini gerçekleştirebilmenin hayalini kurmaya -ve bu

yolla haz duymaya- yönelten bir tür tüketicilik ideolojisiyse (Bocock, 2005), bu tam da neo-liberalizmin aradığı şeydir; zira alım gücü düşürülen emekçi sınıfları, ekonomik olarak olmasa bile, ideolojik olarak yeniden ‘tüketici’ yapabilmek için tüketim ediminin kendisine değil ama ideolojisine neo-liberalizmin ihtiyacı vardır.³ Bauman -dolaylı bir yoldan da olsa- neo-liberalizm ile tüketim toplumu arasında eş zamanlılıktan öte bir bağ kurarak, kamusal alanların piyasalaştırılması ve tüketim toplumu olgusunun yerleşme süreçleri arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Olası bir yanlış anlamaya yol açmamak için ifade etmek gerekir ki, Bauman sözü geçen eş zamanlılığı birtakım iktisadi analizler aracılığıyla değil; tam aksine, çalışmasının tamamını karakterize eden post-yapısalcı anlatıyla da uyumlu bir biçimde, yeni bir toplumsal kesimin, sınıf-dışının varlığıyla saptamaya çalışır. Bir sosyal düzenin kendisini yeniden üretebilmesi için kendine bir düşman yaratmak zorunda olduğunun altını çizen Bauman için; tüketim toplumunda o düşman, tüketme arzusuyla dolu olmalarına karşın, tüketemeyecek kadar yoksul olanlardır. Bauman (1999: 111)’a göre, tüketim toplumunun iç bütünlüğü ancak birilerinin dışarıda bırakılmasıyla mümkün olabilir. Sınıf-dışı olarak nitelenen kesimler de, tabiri caizse, bu noktada oyuna katılırlar: “...Onlar oyunun iskarta ürünleridir...Oyun iskarta üretmeyi durdurursa bir nedenden dolayı daha zarar eder: Oyunda kalanlara, oyun içindeki hayatlarının gebe olduğu zorluklara ve gerilimlere katlanma yeteneğini ve arzusunu vermek amacıyla, (yegane olduğu söylenen) alternatifin ürperti veren tarafı gösterilmelidir”. İşte bu oyunun sonlanması ya da durdurulması “...tüketim piyasası tarafından canlandırılan ve idare edilen, tamamen devlet müdahalesiz ve özelleştirilmiş toplumda...” neredeyse imkansızdır (Bauman, 1999: 112).

Bauman’ın tespitiyle de kısmen paralel olarak, kapitalizmin neo-liberal ideoloji doğrultusunda yeniden yapılandırılması sürecinin ve bu süreç dahilinde yaşanan piyasalaştırma uygulamalarının tüketim toplumu tasavvuru üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda da post-fordist üretim rejimi olarak adlandırılan yeni birikim rejimi üzerinde kısaca durmak gerekir. Fordist üretim rejiminin aksine, post-fordizm standart ürünlere dayalı ‘kitle için üretim’i değil, esnek olarak uzmanlaşan firmalar sayesinde stoksuz ve zamanında üretimi amaçlar (Harvey, 1999: 165). Tabi ki sermaye sınıfının bu tercihi durup dururken ortaya çıkmamıştır. Bunun nedeni olarak da piyasanın doyuma ulaşması gösterilmektedir. Fakat piyasanın doyuma ulaşması kendi başına objektif ve açıklayıcı bir neden olmaktan uzaktır ve bu doyumun arka planındaki yapısal ve sınıfsal ilişkilerin analize dahil edilmesi gerekmektedir. Kâr hadleri düşen sermaye, pazarda talebini bulup bulamayacağını bilmediği bir kitle üretiminin yerine, talebe göre üretim yapmayı tercih etmişse; bu durumun, doğal ve

kendiliğinden bir süreçmişçesine, piyasaların doygunluk seviyesine ulaşması gibi teknik bir açıklaması olamaz. Fordizmden post-fordizme geçiş süreci, aynı zamanda işçi sınıfının sınıflar mücadelesindeki kazanımlarının tasfiye süreciyle de eşzamanlı gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle, doyumun ya da tikanıklığın kendisi değilse de aşılma biçimi kesinlikle sınıflar mücadelesinin bir sonucu olarak düşünülmelidir. Reel ücretleri düşürülmüş, sendikasılaştırılmış bir işçi sınıfının tüketici niteliğini kaybetmesi ve geleneksel üretici rolüne geri dönüşü üretimin hedef kitlesini de değiştirmiştir. Bu durum, hiç kuşkusuz ki, burjuvazinin tercihidir.

Post-modern Kavram Olarak Tüketim Toplumu ve Eleştirisi

Bu bölümde, tüketim toplumu kuramcılarının temel aldıkları post-modern yaklaşım ana hatlarıyla genel bir eleştirel değerlendirmeye tabi tutulduktan sonra, tüketim toplumu kavramının kendisi ele alınacak ve tarihsel maddeci bir perspektiften değerlendirmeler yapılacaktır.

Epistemolojik ve Ontolojik Bir Kopuş Arayışı Olarak Tüketim Toplumu

Post-modernizmin modernite eleştirilerini -bu eleştirilerin pozitivizm eleştirisinden Marksizm eleştirisine kadar oldukça geniş bir alanı kapsadığı söylenebilir- bir tür anti-kuram olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bir başka deyişle, post-modern yaklaşımlar bütünlüklü bir kuram inşasına girişmedikleri gibi genellikle bu tür çabaları kategorik olarak reddederler ve kendilerini daha çok bir anti-kuram (anti-pozitivist, anti-modernist, anti-Marksist vb.) olarak inşa etmeyi tercih ederler. Post-modernizmin önceliği, herhangi bir toplumsal/siyasal/ideolojik alanın bilgisinin ve tabi ki o alandaki eylemin genellenebilir olduğunu reddetmek, bu bağlamda da modernitenin ve elbette Aydınlanma'nın temel değerleriyle -deyim uygunsuz- kavga etmektir. Eğer Aydınlanma projesi, en genel hatları itibarıyla, insan aklına güvenmek suretiyle gerçeğin bilgisine ulaşmanın, bu yolla o güne değin var olan toplumsal ve siyasal düzenlerin tamamından daha eşitlikçi, daha özgür bir düzen yaratmanın ve bu bağlamda bütün bir insanlığı mutlu kılma uğraşının düşünsel alt yapısının nesnel ve evrensel bir düzeyde ele alınacağına iddiasıysa (Tekeli, 1999: 25-26), post-modernizm tam olarak sözü edilen uğraşın evrensel ve nesnel bir alt-yapısının olamayacağına savıdır. Bahsi geçen savın ya da karşı-iddianın tüketim toplumu kuramıyla ilişkisine geçmeden önce, o ilişkinin ilk örneklerinin 20.yy'nin önemli entelektüel arenalarından Frankfurt Okulu'nda atıldığı ayrıca ifade edilmelidir; zira Frankfurt Okulu'nun modernite eleştirileri, esas olarak, aydınlanma, bilim ve rasyonalite gibi değerlerin üzerine inşa edilmiş bir toplum yaratma ve sözü edilen değerleri araçsal akla tabi kılma üzerinde yoğunlaşır (Şan ve Hira, 2007). Dolayısıyla, tam da yeri gelmişken, tüketim toplumu-post-modernizm-Frankfurt

Okulu döngüsünde öne çıkan iki noktadan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Birincisi, Frankfurt Okulu ile Marksizm arasındaki ilişki -daha doğru bir ifadeyle Frankfurt Okulu üzerindeki Marksist etki- düşünüldüğünde; post-modernizmin entelektüel kurgusunun hiç de Marksizm -ve dolayısıyla modernite karşıtı- bir yerden değil, tam aksine, Avrupa Marksizmi ile iç içe geçmiş bir yerden baş verdiği anlaşılmaktadır.⁴ Bir diğer ifadeyle, Marksist/Marksizan bir damar içinden hareket eden bir düşünme biçimi anti-Marksist bir sonuca, post-modernizme, ulaşmıştır. İkincisi ise, tüketim toplumu kuramının belkemiğini oluşturan tüketim kültürü ve kültür endüstrisi tartışmalarının da yine ilk olarak Frankfurt Okulu'nda tartışıldığını not etmek gerekir. Marcuse (1990)'un meşhur "Tek Boyutlu İnsan"/"One Dimensional Man" adlı eserinde yürüttüğü tartışmanın bir ayağı modern zaman öznelinin yitip-gittiğine dair olan post-modern tezin üzerine basarken, diğer ayak, tüketim toplumu kuramcılarının yaptıkları gibi, ekonomi-politikten itina ile kopartılmış bir tüketim nosyonunun üzerindedir.

Okul'un modern toplum eleştirisinin en dolu ve açık bir biçimde Marcuse'nin One-Dimensional Man'inde sergilenen modern toplumun doğasının çözümlenmesi üzerine temellendiği iddia edilmektedir. Bu çözümlemenin göstermeyi amaçladığı şey kapitalist toplumdaki iki esas sınıfın, burjuvazi ve proletarya, etkili tarihsel özneler olarak kaybolduklarıdır. Bu nedenle bir taraftan başat bir sınıf olmayışı, bunun yerine kişisel olmayan bir güç ('bilimsel-teknolojik rasyonalite') tarafından gerçekleştirilen bir tahakkümün varlığı, diğer taraftan işçi sınıfı... pasifize edildiği (yalnızca yüksek kitle tüketimiyle değil, üretimin kendisinin rasyonelleştirilmiş süreciyle de) için, muhalefet eden bir sınıfın yokluğu [söz konusudur]. (Bottomore, 1994: 45).

Temelleri Frankfurt Okulu'nda atılan post-modern paradigma, bir anti-kuram olarak inşa edilmesiyle de paralel olarak, modernizmin epistemolojik ve ontolojik temellerine yüklenerek kendini var eder. Aralarında önemli ayrımlar olabilir, ancak son tahlilde post-modern kuramcılarının tamamı için geçerli olan kimi tespitler yapılabilir:

... determinizmin yani belirlemenin yerini bir arada bulunma, bir yerel bağlam içinde yer alma ya da 'contextual' analiz alıyor. Bir yapı oluşturma ya da sistem kurmanın yerine kolaj, montaj geçiyor. Bir toplulukta bütünlük, homojenlik, süreklilik ve belirlenimler görmenin yerini parçalanma, farklılık, belirlenemezlik, kaos, geçicilik ve süreksizlik alıyor. (Tekeli, 1999: 29).

Tekeli'nin post-modernizme ilişkin tespitleri modernite genelinden özel olarak Marksizme doğru kaydırıldığında ise daha önce Marksizme getirilen birtakım eleştirilerin başka bir noktada yeniden üretildiği görülecektir. Bir diğer

deyişle, Marksizm eskiden olduğu gibi, indirgemecilik, özcülük/erekselcilik ve belirlemecilik gibi üç büyük 'günah'la birlikte anılır ve fakat bu sefer günahın çıkış yolu post-modern paradigma ekseninde yeniden kurulur. Bu bağlamda, Özüğurlu (2008: 23)'nun deyişiyile, "...belirlemecilikten kaçarken mutlak kazailiğe, indirgemecilikten kaçarken mutlak rölativizme, özcülükten kaçarken de bilinemezciğe..." dayanan yeni bir paradigma kurulmuş olur.

Peki, post-modernizmin, kazailik/olumsallık, mutlak rölativizm ve bilinemezcilik gibi dayanaklarla yeniden kurduğu bu paradigmanın tüketim toplumu bağlamındaki yeri nasıl ifade edilebilir? Kanımızca tüketim toplumu kuramının temelleri tam olarak o bağlam içinde anlamlandırılabilir. Şöyle ki, post-modernizmin belirlemecilik eleştirisi -her şeyden önce- tüketim toplumu yaklaşımlarındaki üretim ile tüketim nosyonları arasında epistemolojik bir kopuş olduğu yönündeki iddiayı mümkün kılmaktadır. Tüketim ancak bu şekilde üretimden bağımsız bir faaliyet olarak kavramsallaştırılabilir. Çalışmanın bir önceki bölümünden hatırlanacağı üzere, üretim nosyonundan bahsedilmeksizin haz ve arzu gibi duygularla eşleştirilerek sunulan tüketim edimi bu duruma verilebilecek tipik bir örnektir. Bir başka deyişle, maddi yaşamın üretimine ve yeniden üretimine atfedilen 'belirleyici rol' kaybolunca tüketim toplumu kuramı mümkün hale gelir. Post-modernizmin özcülük/erekselcilik eleştirisi ise, tamamen üretim faaliyeti içindeki konumu dolayısıyla özne olan bir sınıfın varlığını ve eylemini sorgulatmak suretiyle, öznenin kuruluşu ile üretim fonksiyonu arasındaki ontolojik bağı kopartır. Bu bağ bir kez kopunca, söz gelimi tüketim de kendi başına bir öznenin kuruluşuna temel oluşturabilir hale gelir. Özellikle, orta sınıf olarak tanımlanan kesimlerin sınıfsal kimliklerinin tüketim alışkanlıkları aracılığıyla tanımlanması da bu duruma örnek teşkil eder. İndirgemecilik eleştirisi ise diğer iki eleştirinin tamamlayıcısı olarak tüketim toplumu paradigmasına hayat verir: Eğer toplumda emek-sermaye ilişkisi dışında başka ilişki biçimleri varsa ve her bir ilişki biçimi de birbirleriyle çatışan farklı kimlikler yaratabiliyorsa, buradan hareketle tüketim edimi üzerinden farklı ilişki ve çatışma biçimlerinin varlığından bahsedilebilir. Bauman (1999: 132)'in "...pazarın sunduğu mal ve hizmetlerin aktif ve etkili alıcısı ol[amayan]...", dolayısıyla "tüketici olmayan" yeni yoksulları da tam olarak buna karşılık gelir.

Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna İlişkin Bazı Kavramlar

Tüketim toplumunun post-modern kavramsallaştırması, her şeyden önce, modern ve üretim merkezli bir toplumdaki tüketim ve tüketim estetiği merkezli bir toplumun varlığını kabul eder. Bauman (1999: 10) modern kapitalist toplumda üretim ve çalışma etiği nasıl merkezi bir rol oynuyorsa, aynı rolün tüketim toplumunda tüketim estetiği tarafından oynandığına işaret eder. Yani tüketim olgusu insanın var olabilmek, yaşayabilmek için ihtiyaç duyduğu bir

edim olmaktan kurtulur ve tüketme arzusunu tatmin etmek için yaptığı bir eylem haline dönüşür. Bu nedenle de ihtiyaçlar, maddi anlamda ihtiyaç olmaktan çıkarak estetik haline dönüşür. Bauman'ın tüketim estetiği değerlendirmesi retorik olarak oldukça güçlü olmasına rağmen, her halükarda temel ihtiyaçlarını bir şekilde karşılamış toplumsal kesimler dahilinde kabul edilebilir bir kavramdır. Yani, tüketme olgusunu hala bir ihtiyaç olarak gerçekleştiren milyonlarca insan arzularını tatmin etmek için tüketmez, tüketmesi gerektiği için tüketir ve öyle yapmak dışında da başka bir alternatifi yoktur. Alt sınıfların üst sınıfların yaşam tarzlarına özenmesi ve onları taklit etmeye çalışması ise, sanırım, tüketim toplumunun post-modern kavramsallaştırmasına değil, olsa olsa bir kapitalist toplum olarak tüketim toplumuna denk düşer; çünkü mülkiyet rejiminin yarattığı eşitsizliklerin yarattığı sosyal meselelerin varlığı böylesi bir davranış kalıbının zorunlu olarak doğmasına zaten yol açar. Fakat yine de tüketim toplumunun post-modern kavramsallaştırılmasında, kapitalizmin 'üretim toplumu' olarak varsayılan evrelerinde bulunmayan bir şey vardır ki; bu, daha çok, tüketim toplumunun karşılık geldiği sermaye birikim rejiminin yapısıyla ve sınıflar mücadelesinin bu süreçteki rolüyle ilgilidir. Şöyle ki, post-fordist üretim rejimi standart üretim yerine talebe göre üretim yapmayı amaçlamaktadır ve bunun sonucunda aynı firma bir malın hem üst sınıflara hitap eden versiyonunu hem de alt sınıflara hitap eden versiyonunu ayrı ayrı üretebilmektedir; yani o firma esnek olarak uzmanlaşmıştır. Böyle olduğu için de, alt sınıfların üst sınıfların yaşam kalitesine özenmeleri, o yaşam kalitesinin bir karikatürü olarak da olsa gerçek yaşamda karşılığını bulabilir. Diğer bir anlatımla, tüketim estetiği mefhumu, sermayenin emekçi sınıfları ideolojik olarak yönlendirebilme kapasitesini de kapsar. Bu anlamda tüketim estetiğinin ideolojik karakteri, sermaye birikim rejimiyle ve sınıflar mücadelesinin seyriyle de yakından ilgilidir. Dolayısıyla buradaki ideolojik müdahale, insani gereksinimlere denk düşmeyen, bu bağlamda 'irrasyonel' birtakım haz veya arzuların yaratılması gibi bir yanılısamaya denk düşmez; aksine, oldukça iktisadi, sermayenin kar oranlarını yükseltmeyi hedefleyen, dolayısıyla da gayet 'rasyonel' bir stratejinin varlığı söz konusudur.

Tüketim toplumunun post-modern kavramsallaştırması sırasında geliştirilen diğer kavramlar ise 'yaşam standardı' ve 'tüketici kimliği'dir. İddiaya göre, yaşadığımız çağda pek çok -özellikle genç- insan için nasıl yaşamak istedikleri sorusunun yanıtı sadece hangi mesleği yapmayı istediklerini değil, aynı zamanda hangi yaşam tarzını hedeflediklerini ve neleri tüketmeyi istediklerini de içerir (Bocock, 2005: 31). Featherston (1996: 187) ise tüketim kültürü kavramının üzerinde durur. Tüketim kültürünün insanları zevk peşinde koşan, hedonist bir kimliğe mahkum ettiğini belirten Featherston, tüketim kültürünün dayanışmacı olmayan, bencil kişilik tiplerinin gelişmesine yol açtığını ifade eder.

Bocock'a (2005: 40) göre ise böylesi bir tüketim kültürünün ancak toplumsal sınıflar ve sosyal statü grupları gibi modern değerlerin ve kolektiflerin kaybolduğu post-modern toplumlarda geçerliliği olabilir. Toplumsal sınıfların ve sosyal statü gruplarının kaybolduğuna yönelik iddiayı bir kenara bırakmak kaydıyla, yapılan değerlendirme ile kapitalizmin doğduğu günden günümüze kadarki işleyiş biçiminin birebir örtüştüğü öne sürülebilir; zira, tüketici kimliği ve yaşam standardı aracılığıyla kapitalizmin yaratmaya çalıştığı şey, insanı ilk önce bir tüketici olarak biçimlendirmesinden başka bir şey değildir. Yani, sermaye, genel olarak bütün toplumu -özel olarak ise işçi sınıfını- sınıf olarak değil, kolektif bütünlükten yoksun bireyler yığını olarak karşısına almak ister. Dolayısıyla insanlar, kimi zaman -fordist birikim rejiminde olduğu gibi- geniş tüketici yığınlar, kimi zaman ise -post-fordist birikim rejiminde olduğu gibi- tüketici bireyler halinde meta üretiminin pazardaki alıcısı konumundadırlar ve bu süreç doğrusal bir hatta ilerlememesine karşın, kapitalizm ortaya çıktığı andan itibaren böyledir. Başka bir deyişle, tüketici kimliği ya da yaşam tarzı denilen kavramların maddi dünyadaki somut karşılıkları, tüketim toplumunun post-modern kavramsallaştırmasının doğuşundan çok daha önce toplumsal yaşamın içine girmeyi başarmıştır.

Tüketim Toplumuna Yönelik Eleştiriler ve Eleştirinin Eleştirisi

Çalışmamın son bölümünde tüketim toplumu kavramının kendisinden ziyade, ona yönelik eleştirilere yer verilecektir. Bireylere post-modern paradigmanın içerisinden seslenen bu tür eleştiriler, barındırdıkları radikal öğelerden bağımsız olarak, hakim paradigmanın yeniden üretiminde oldukça işlevseldir. Bu bağlamda, köktenci bir tüketim toplumu eleştirisini mümkün kılabilmek için, Illich'in "Tüketim Köleliği" adlı eserinde somut karşılığını bulan paradigma içi eleştirilerin de, sırtını moderniteye ve tarihsel maddeciliğe dayanan bir yaklaşım tarafından eleştirilmesi gerekir.

Post-Modern Paradigmanın Kabulü Olarak Tüketim Köleliği Yaklaşımı

'Tüketim köleliği' gibi bir kavram sosyal bilimler literatüründe bulunmamasına karşın, Illich'in aynı adlı eserinde yeni bir kavram geliştirdiği, daha doğrusu bir kavramı revize etmek suretiyle onu yeniden ürettiği iddia edilebilir. Tüketim köleliği kavramı, tüketim toplumu kavramının aynı post-yapısalcı perspektiften ve fakat bu sefer soldan eleştirisini de içerecek şekilde yeniden üretilmiş halidir. Aynı post-modern paradigma içinde bulunmakla birlikte, o paradigmanın sonuçlarına yönelik radikal eleştiriler yönelten Illich'in eleştirel ve fakat nostaljik ve kötümser de olan kuramsal yaklaşımı bu bağlamda düşünülmelidir. Kaldı ki; sözü geçen eserinde, tüketim olgusunu bir kölelik, kaçınılması neredeyse imkânsız olan bir kötülük olarak ele aldığı düşünüldüğünde, Illich'in, modernite

dışında ve hatta ona karşı konumlanan bir kuramcı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Illich (2002: 11)'in temel tezi, deyim yerindeyse, tüketim olgusunun ekonomik bir faaliyet ve insani bir ihtiyaç olmaktan çıkması ve tüketme ediminden uzak kalarak yaşayabilmenin herkes için imkansızlaşmasıdır. Yazar bu durumu “modern yoksulluk” olarak değerlendirmektedir; zira bu yoksulluk biçimi geleneksel toplumlara değil modern zamanlara özgüdür. Geleneksel toplumlarda insan ihtiyaçlarının sağlanması konusunda işlevsel olabilen birçok araç ve yöntem Illich'in deyimiyle tüketim toplumu olan modern toplumda işlevselliğini yitirmiş ve bu anlamda kullanım dışı kalmıştır. İnsanlar, tüketim toplumunun dayatmaları yüzünden, çevrelerindeki doğal ve geleneksel imkanlardan yararlanmaktan vazgeçmişlerdir:

...onaylanmış uzmanların kontrolü dışında bir ev inşa etmeye veya kırık-çıkık bir kemiği yerine oturtmaya kalkışmak anarşik bir girişim olarak görülür. Biz elimizdeki imkanları görme gücümüzü yitirmekte; bu imkanları kullanılabilir kılan çevresel şartlar üzerindeki kontrolü kaybetmekteyiz; dışarıdan gelen meydan okumalarla ve içerden gelen kaygılarla başa çıkan kendine güven duygusunun nasıl bir şey olduğunu da unutmaktayız (Illich, 2002: 12).

Eserin geneline bakıldığında Illich'in vurgularının şu üç alanda yoğunlaştığı söylenebilir: Birincisi kitabın hemen her sayfası, tüketim toplumunun post-modern kavramsallaştırmasının ve tüketim ediminin güçlü, retorik açısından etkileyici bir eleştirisini barındırmakta ve bu eleştiriler zaman zaman kapitalizm eleştirisiyle de örtüşmektedir. Ancak tam da bu noktada belirtmek gerekir ki, Illich'in eleştirilerinin esası ekonomi-politiğe dayanan bir kapitalizm eleştirisine değil, söylem temelli bir metalaşma karşıtlığına dayanmaktadır:

Çok daha fazla sayıda bebeğin inek sütüne ulaştığı doğrudur, fakat zengin olsun, fakir olsun, tüm annelerin sütü de kuruyup gitmektedir. Bebek, biberon ihtiyacıyla ağlamaya başladığında, yani, organizma bakkaldan gelen süte kavuşmaya ve böylece de görevini ifa edemez hale gelen memeden yüz çevirmeye alıştırıldığında, tiryaki tüketici doğmuş olur (Illich, 2002:12).

İkincisi, tüketim toplumunun ve tüketim ediminin eleştirisini barındırmasına ve hatta bu eleştiriye başat kılmasına karşın, eser aynı zamanda modernitenin de topyekun bir eleştirisini içerir. Illich modern yaşama ait ne varsa toptan reddetme ve geçmişe dönük birtakım güzelleme yapma eğilimini de gizlememektedir. Üstelik Illich'in reddiyesi sadece birtakım kültürel öğelerin içselleştirilmesiyle sınırlı değildir; tam aksine, teknolojik ilerlemeler de dahil olmak üzere tüketim toplumuyla özdeşleştirilmiş bir modernite algısı bir bütün olarak hedef tahtasına konur:

Dillerve tanrılar hala farklı gibi görünse de, insanlar tamamen aynı dev makinenin vuruşlarıyla uygun adım yürüyen muazzam çoğunluğa her gün katılmaktalar. Vaktiyle, yakılan ateş, mum ve fenerlerin sağladığı düzinelerce aydınlanma tarzının yerini, kapının hemen kenarından düşmesine basılıveren ışık aldı. Son on yıl içinde, elektrik düşmesi kullananlar üç kat arttı. (Illich, 2002: 21).

Üçüncüsü olarak ise, söz konusu çalışmada modern toplumlar olan kapitalist ve sosyalist toplumlar arasında herhangi bir fark gözetilmediği vurgulanmalıdır. Her iki formasyon da tüketim zorunluluğuna ve köleliğine dayanan toplumlar olarak nitelenir. Ayrıca, eserde, tüketim köleliğinin ortaya çıkması, bir burjuva tasavvuru olarak değil; profesyonel sınıfların güçlenmesinin bir sonucu olarak kavramsallaştırılmıştır. Son tahlilde, bir tür nostalji özleminin tüketim köleliği yaklaşımını karakterize ettiği söylenebilir. Şöyle ki; refah rejimlerinin yarattığı zenginlikler ve sunduğu olanaklar, emekçilerin kapitalizmle daha barışık yaşamasına ön ayak olmuş ve onları sistemin tüketicileri haline getirmiştir. Sistemin tüketicileri haline gelen emekçilerden ümidini kesen radikalizm ise, çareyi geleneksel ve pre-modern bir toplumsal hayat güzellemesi yapmakta bulmuş ve eleştiri -tabiri caizse- kendini modernite karşıtı bir pozisyonda yeniden kurmuştur.

Illich'in eserinde tüketim ediminin bir kölelik göstergesi olarak kodlandığı yukarıda belirtilmişti. Dolayısıyla, ironik de olsa, Illich'in tüketim toplumu kuramcılarıyla örtüştüğü ileri sürülebilir. Illich'in, tüketme arzusunu tüketim ihtiyacının önüne çıkaran bir yaklaşım geliştirdiği belirtilmelidir. Şöyle ki, tüketim, alt sınıflar da dahil olmak üzere, insanların ondan kaçamayacağı 'kötü' bir edimdir. Oysaki bu yaklaşım, tüketme edimini ihtiyaç-kölelik ikilemlerine dayandırarak kavramsallaştırmaya çalıştığından problemlidir; çünkü, insan ihtiyaçları önceden belirlenmiş ve birtakım ahlaki kriterlerle sınırlandırılmış belirli bir niceliğe tekabül etmez; tam aksine, insan doğaya hâkimiyeti ölçüsünde bu ihtiyaçları geliştirir. Sözelimi insan, kendi kurduğu sosyal yaşamı idame ettirebilmek için ışığa ve aydınlanmaya gereksinim duyar. Sosyal ilişkiler karmaşıklaştıkça, güneş, doğal bir ışık kaynağı olarak sosyal yaşamın sürdürülebilmesinde yetersiz kalmış ve bu nedenle de insan ürünü aydınlanma yolları geliştirilmiştir. Bu bağlamda, mum nasıl insanın aydınlanma ihtiyacını karşılamak üzere yine insan tarafından icat edilmişse, aynı şekilde ampul de insanın aynı ihtiyacını karşılamak üzere ve yine insan tarafından üretilmiştir. Burada mumu ihtiyaç, ampülü ise kölelik kategorisine sokan herhangi bir rasyonaliteden bahsedilemez. Bir diğer ifadeyle, insan halihazırdakinden daha iyisine ve daha gelişmişine her daim gereksinim duyar ve o gereksinimi gerçekleştirmek için eyler. Herhangi bir tüketim faaliyetinin insani ihtiyaçlardan mı kaynaklandığına, yoksa o faaliyetin birtakım gereksiz edimlerden ibaret,

insanı kendine yabancılaştıran bir eylem mi olduğuna Illich'in verdiği yanıt son derece idealisttir ve bu yanıt 'az ile yetinenlerden oluşan bir pre-modern toplum' olumlamasına tekabül eder. İronik gibi görünse de bu yaklaşımı post-modern paradigmaya hapseden de, tam olarak onun pre-modern niteliğidir. "Tüketim Köleliği" adlı çalışmanın pre-modern niteliği, en azından söylem düzeyinde güçlü bir anti-kapitalist retoriğe sahip olmasına engel değildir. Gerçekten de eserde tüketim toplumu çok sert bir dille eleştirilmektedir. Ancak tüketim toplumunu, onu yaratan maddi temelinden bağımsız olarak değerlendirme yanılığının aynısı tüketim köleliği kavramı inşa edilirken de kendini gösterir. Örneğin kitapta tüketim köleliğinin malların kullanım değerinin değil, değişim değerinin başat kılınmasıyla ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Bu vurgudan hareketle, Illich'in ekonomi-politik aracılığıyla, kapitalizmi tüketim köleliği yaratan bir sistem olarak tanımladığı şeklinde yorumlanabilir. Fakat belirtilmesi gerekir ki, bu yorum ancak kısmen doğru kabul edilebilir, zira Illich'in esas amacı böyle bir tanımlama yapmak değil, modern zamanların tüketim faaliyetini mahkum etmektir. Eserin tamamı düşünüldüğünde, Illich'in genel bir kapitalizm analizi yapmadığı ve fakat profesyonellerin toplumsal ağırlıklarını arttırdıkları bir tarihsel dönemdeki tüketim edimine dair sosyolojik çözümler yapmaya çalıştığı söylenebilir. Dahası Illich kuramsal yaklaşımını aslında anti-kapitalizmle değil, anti-modernizmle temellendirir.

Illich, eserinde modern topluma ilişkin ne varsa reddetme eğilimindedir. Bundan dolayı da, eleştirilerini kapitalizmle ya da meta ekonomisiyle sınırlamamakta; moderniteyle özdeş değerlere, akıl ve tarihsel ilerleme gibi fikirlere karşı da bir konum geliştirmektedir. Kitapta, tuvalet kağıdı kullanmanın insan ihtiyacı olmadığı ya da kadının doktor olmadan da doğum yapabileceği gibi söylem düzeyinde son derece radikal ama bir o kadar da rasyonalizme meydan okuma gayretinin öne çıktığı ifadeler bulunmaktadır (Illich, 2002: 34-50).

Son olarak belirtmek gerekir ki, tüketim köleliği ifadesi, modern toplumları türdeş gören bir eğilimi temsil etmektedir. Bir başka deyişle, modern toplumlar olarak tanımlayabileceğimiz kapitalist ve sosyalist toplumlar arasında tüketim köleliği açısından herhangi fark gözetilmemektedir. Illich'e (2002: 30 ve 45) göre, sosyalist toplum ile kapitalist toplum arasındaki tek fark olsa olsa köleliği tesis eden aktörler olabilir: Kapitalist toplumda tüketim çılgınlığı profesyoneller tarafından kendi hesaplarına körüklenirken, sosyalist toplumda bu rolü bürokratlar devlet adına üstlenirler. Oysaki üretim ilişkileri ve üretim araçları üzerindeki mülkiyet rejimi tartışmaya dâhil edildiğinde, yani tüketim olgusu onun gerçekleşmesini mümkün kılan üretim olgusuyla birlikte ele alındığında, kapitalizm ile sosyalizm arasında böylesi bir benzerlik kurmak sorunlu bir yaklaşımın varlığına işaret eder. Sosyalist toplumda üretim, insan ihtiyaçlarını

merkeze alan bir yaklaşımla planlı bir şekilde yapılırken; kapitalizmde neyin ne kadar üretileceği kapitalistin o üretimden ne kadar kazanacağına göre belirlenir.⁵

Tüketim köleliğini karakterize eden, radikal ve fakat nostaljik eleştirilerin, marjinal denemeyecek kadar çok karşılık bulduğu söylenebilir. Hatta yaygın olan modernite dahilindeki reddiyeci eleştiriler değil, genel olarak post-modern paradigmanın özel olarak da tüketim toplumu kuramını içeriden eleştiren yaklaşımlardır. Bahsi geçen içeriden eleştirilerin ortak özelliği, ekonomi-politik temelli tahlillerden yalıtılmış bir metalaşma tespiti ve modernitenin değerler dünyasına toptancı bir reddiyedir. Türkiye’de, kendi deyimleriyle “kentsiz bir kent” inşa etme girişiminde bulunan Yeğin ve Tanok (2014) girişimlerini kuramsallaştırarak kitap haline getirdikleri eserlerinde, sermaye birikimi sürecinin dışında tanımlanmış, dolayısıyla anti-kapitalist ve anti-modernist bir yerleşim alanı yaratmaya çalıştıklarını belirtirler. Sadece kuramsal bir iddia düzeyinde kalmayan, uygulamaya da konan ve bu yönüyle de insanların gerçek hayatlarına temas eden bir deneyimi barındırdığı için Yeğin ve Tanok’un çalışması, özel olarak Illich’in tüketim köleliği adlı eserinde ifade ettiği, genel olarak da tüketim toplumu kuramına yapılan içeriden eleştirilerde kendini gösteren muhalif pozisyona çok iyi bir örnektir. Yeğin ve Tanok’un çalışmalarının tek farkı konuyu kent bağlamıyla sınırlamalarıdır ki, soyutlama düzeyi düşürüldüğünde kapsamın daralması normaldir. O halde şimdi biraz önce bahsi geçen muhalif pozisyonun kent bağlamında kuramsal olarak nasıl inşa edildiğine dair somut örnekler verilebilir.⁶ Bu tür yaklaşımlarının temelinde nesnel bir zeminde tanımlanmış emek-sermaye ilişkileri değil, insanı kendi özüne yabancılaştıran zenginleşme olgusunun eleştirisi vardır. Buna göre, sömürünün, eşitsizliğin, iktidarın olmadığı bir toplum -ya da bu çalışma özelinde bir yerleşim alanı, ekolojik bir kent- ancak zenginleşmenin kendisiyle hesaplaşılarak mümkündür:

‘Yoksul’ kelimesi... sınırlı bir mal varlığı durumunu anlatmaktadır. Yani, ancak bu, var olmayı sağlayabilir.... Temerküz [toprağın bir yerde toplanması, merkezileşmesi] ve dolayısıyla iktidar düşüncesinin merkezinde ‘zengin olmak’ ve ‘daha çok’ vardır. Gerçekte kesinlikle, hep birlikte ‘daha çok’a sahip olmak mümkün olmasa da sanki herkesi, her an buna sahip olabileceğine ikna etmek, temerküzü ve iktidarı meşru kılar... ‘Yoksul’ olmalıyız... herkesin arabası olmaz, çelik yetmez... Siz önce şu umut oyununun içinden çıkın demek istiyorum. Ancak ‘yoksul’ bir dünyada mutlu yaşayabiliriz. (Yeğin ve Tanok, 2014: 55).

Yukarıdaki alıntıya yakından bakıldığında, alıntıda, tüketim köleliğinin içeriden eleştirisi olarak nitelenebilecek bir bakış açısına dair çok anlamlı veriler bulunduğu söylenebilir. Yeri gelmişken yeniden ifade etmek gerekir ki, bu eleştiriye ‘içeriden’ yapan özelliği, kapitalizmi ve moderniteyi aynı post-modern paradigma dahilinde ele almasıdır, zira eşitliğin ancak yoksullaşarak

sağlanabileceği tezi kesinlikle anti-modern bir düşüncedir ve modernite öncesine dönüş özlemi içerdiği açıktır. Bu haliyle, eskiye duyulan özlemin, Komünist Manifesto’da “küçük burjuva sosyalizmi” olarak tanımlanan eleştirel düşünceyle uyum içinde olduğu söylenebilir:

Bu sosyalizm modern üretim ilişkilerindeki çelişkileri büyük bir basiretle teşhir etti... Makinelerin ve iş bölümünün yıkıcı etkilerini, sermayelerin ve toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasını, aşırı üretimi... üretimdeki anarşiyi, servet dağılımındaki rahatsız edici eşitsizlikleri... yadsınmaz bir biçimde kanıtladı. Gelgelelim olumlu içeriği bakımından bu sosyalizm ya eski üretim ve mübadele araçlarını ve onlarla birlikte eski mülkiyet ilişkilerini ve eski toplumu onarmayı amaçlar ya da modern üretim ve mübadele araçlarını bu araçlarca parçalanmış ve parçalanması kaçınılmaz olan mülkiyet ilişkilerinin çerçevesi içine yeniden zorla hapsedmeyi. Her iki durumda da hem gericedir hem de ütöpik... (Marks ve Engels, 2008: 43-44).

Marks ve Engels, bu satırları yüz yetmiş yıl önceden Yeğin ve Tanok’un çalışmaları için yazmış gibidir. Yeğin ve Tanok’un eleştirel yaklaşımını pre-modern kılan ve bu bağlamda onu post-modern paradigma içine hapseden özelliği de yine yukarıdaki satırlarda gizlidir. Bu özellik, “parçalanmış ve parçalanması kaçınılmaz olan mülkiyet ilişkileri” temelinde bir toplumsal kurgu önermek olarak ifade edilebilir.

İnsanlığın uzun yürüyüşündeki sosyalizm deneyleri moderniteyle birlikte oluşan değerleri daha insani, daha yaşanılır bir biçimde yeniden üretip, sözü edilen yabancılaşmayı engelleyememiş midir? Yeğin ve Tanok’a göre bu soruya olumlu yanıt verilemez. Örneğin kapitalist kent olgusunun insanlığa dayattığı temel meselelerden biri olan ‘ulaşım’, özü itibarıyla ‘seyahat’in yerine ikame edilmiş yabancılaştırıcı bir sorun alanı yaratır. Bu bağlamda da iyileştirilmesi gereken bir ulaşım sorunu yoktur. Ulaşım her kent kölesinin bir biçimde aşmak zorunda olduğu saatlere tekabül ederken, seyahat bireyin kendisi için yaptığı yolculuk durumunu ifade eder. Oysaki onların deyimiyle “klasik sosyalist-komünist” yaklaşım, seyahat mefhumunu yeniden egemen kılmayı değil, ulaşım sorununa çözüm bulmaya çalışır (Yeğin ve Tanok, 2014: 24).

Ulaşım ve seyahat kavramları arasındaki zorlama iradi ayırım, sözü edilen içeriden eleştirinin oldukça önemli bir unsurudur, zira bu ayırım, aslında, tüketim toplumu kuramcılarının sıklıkla başvurdukları ekonomi-politik analizlerden yalıtılmış bir ihtiyaç-arzu ikileminin kent bağlamında yeniden kurulmuş halidir. Bu zorlama ayırım, seyahatin belli bir aşamadan sonra ulaşımına dönüşeceğini varsaymaktadır. Ayrıca sanıldığı gibi aksine, Yeğin ve Tanok’a göre, yeni araçların icadı ulaşım süresini azaltmamakta, tersine arttırmaktadır. Bir önceki yüzyılda

göçmenlerin yaşam sürelerinin yüzde sekizi, köylülerinkinin ise sadece yüzde beşi yollarda geçerken, modern insanlar ömürlerinin yaklaşık yüzde yirmisini ulaşıma kurban etmektedirler (Yeğin ve Tanok, 2014:24). Bisiklet, metro ve at arabası üçgeninde seyreden ihtiyaç-arzu ikileminin post-modern kavranışına iyi bir örnek teşkil eden aşağıdaki alıntıyla çalışmayı tamamlayalım:

‘Bisiklet’ hızını aşarsanız, hız sizin aleyhinize işler. Siz istediğiniz kadar hızlı giden araçlara sahip olun, sizin yaşamdaki yola harcadığınız zaman 20 yıldan aşağı düşmeyecek, artacaktır... Toplu taşımacılık da, sosyalist-komünist önerinin baş tacı metronun da, çok gelişmiş olduğu Londra’da, ulaşımın ortalama hızı ancak saatte 11 kilometredir. Bu hız, aynı kentte 19. yüzyılda kullanılan at arabasıyla ulaşım hızından daha yavaştır. Yani göstergesinde 250 km. yapan arabanın ortalama hızı, saatte 15 kilometre ile giden bisikletten düşüktür. (Yeğin ve Tanok, 2014: 24).

Sonuç

Tüketim toplumu kavramının, özellikle Batı Avrupa ve ABD’de sosyal refah rejimlerinin hakim olduğu bir dönemde ortaya çıktığı ve bir ekonomik faaliyet olarak tüketim ediminden ziyade bir tür kitle kültürüne tekabül ettiği söylenebilir. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamaktan çok, metaların piyasadaki, dolayısıyla da tüketim toplumundaki değerlerini temel almak suretiyle tükettiklerinde tüketim toplumunda yaşamının gereklerini yerine getirirler. Ancak dikkat edilmesi gerekir ki, tüketim toplumu literatüründe bir metanın piyasa değeri denilen şey, ekonomik veya rakamsal bir değer olmaktan ziyade; gösteriş, haz ve tüketme faaliyetine bağımlılıkla tanımlanabilecek kültürel bir değerdir. Tüketim toplumunun kültürel değerler temelinde ifade edilmesi, kavramın epistemolojik ve ontolojik olarak post-yapısalcı bir çerçeve dahilinde inşa edildiğinin göstergesi gibidir; zira üretim ve tüketim nosyonları arasındaki epistemolojik ve ontolojik bağların modernite dahilindeki ekonomik anlamları itibariyle birbirinden ayrıştırılması pek de mümkün değilken, kültürel değerleri öne çıkaran post-modern yaklaşımlar için, bu, güçlü bir retorikle son derece kolay yapılabilir.

Yukarıdaki kuramsal çerçevenin toplumsal hayatın içinde gerçek bir karşılığı olduğu kabul edildiğinde ise, tüketim toplumu ifadesi içerdiği birtakım yeni kültürel kodlar temelinde post-kapitalist bir toplum kurgusuna denk düşer. Kavram, kapitalizm koşullarında ortaya çıkan kültürel değerlerin bütünlüklü bir ifadesi de olsa, özellikle Marksizmin kapitalizm tahliline bir meydan okuyuş niteliğindedir, zira bir kapitalizm eleştirisi üzerine bina edilmesine rağmen üretim nosyonundan itina ile koparılmış bir tüketim edimi tanımlanır. Ancak kuramcılarının temel iddialarına daha dikkatli bakıldığında daha net olarak

görülebilecektir ki, tüketim toplumu, aslında, daha önce iktisat teorisine girmiş bir kavram olan değişim değerinin sosyo-kültürel alandaki yansımalarına karşılık gelmektedir. Gerçekten de, tüketim toplumu literatüründeki yaklaşımların neredeyse tamamının, ürünlerin kullanım değerlerinin yitirilmesine dönük eleştiriler içerdiği söylenebilir. Bu bağlamda, her ne kadar kuramcılar tarafından post-modern bir paradigma dahilinde tanımlanmış da olsa, tüketim toplumu ifadesi yeni bir toplum yapısı olarak değil, kapitalist ilişkilerin yeniden üretim sürecindeki bir uğrak olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla, üretim faaliyetinin ve üretim ilişkilerinin sosyal yaşam üzerindeki belirleyici etkilerinin ortadan kalktığı ileri sürülemez. Dahası üretim, tüketim ediminin bu denli başat bir kavram olarak düşünülebilmesi için dahi son derece kilit bir faaliyet olup, kuramcılarının genel iddialarının aksine, üretim-tüketim ilişkisinde hala belirleyici konumdadır. Bir diğer anlatımla, tüketim toplumu diye kavramsallaştırılan kültürel kodlar, onları yaratan maddi temelleriyle birlikte düşünüldüklerinde, deyim yerindeyse, bütün yollar üretim nosyonunun kendisine çıkacaktır. 'Just in time' olarak da bilinen zamanında üretim stratejisi, esnek uzmanlaşma, farklılaşmış ürün tasarımları ve hatta insan kaynakları ve toplam kalite yönetimleri gibi birtakım organizasyonel ve yönetsel anlayışların tamamı post-fordizm denilen bir üretim rejiminin belli başlı özellikleridir. Dolayısıyla, bir ürünün piyasadaki alıcısının kim olacağı, reklam vb. pazarlama stratejileri de dahil olmak üzere o ürünün müşteriye hangi yolla pazarlanabileceği; özetle tüketim faaliyetinin nasıl realize edilebileceğine dair faaliyetlerin tamamı üretim odaklı tasarlanır ve öyle de sonlandırılır. İşte tüketim toplumu da, aslında, bahsi geçen sonlandırma işlemini mümkün kılan birtakım kültürel kodları ifade eder, yoksa sürecin temelini ve tamamını değil. Sonuç itibarıyla, üretim nosyonunun toplumsal ve siyasal kurulumlardaki başat rolünün kaybolduğu tezi doğru değildir, zira kapitalizm koşullarında tüketim, üretime bağlı olarak gerçekleşen bir faaliyettir. Bu, tam da, bir ürünün kullanım değerinin değil, değişim değerinin esas alınmasından ötürü böyledir. Bu bağlamda, tüketim edimine ilişkin kodlar ve değerler ile bazı tüketim kalıpları baz alınmak suretiyle geliştirilmiş yaşam tarzları da, aslında bir üretim toplumu olan kapitalizmin gereksinimlerine göre şekillenirler. Bu nedenle, ne kültürel kodlarda, tüketim kalıplarında ya da birtakım yaşam tarzlarında ifadesini bulan türlü türlü tüketici kimlikleri, ne de onların arasındaki çelişkiler ve olası çatışmalar, üretim ilişkilerinin dolaysız sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal sınıfların ve sınıflar mücadelesinin yerine ikame edilebilecek tarihin yeni motorları olarak değerlendirilebilirler. Burada bahsi geçen ikame ilişkisinin, deyim yerindeyse, imkansızlığını vurgulamak önemlidir, çünkü bu vurgu sadece kuramsal bir inşaya karşı çıkış anlamına gelmez, aynı zamanda toplumsal mücadelelerin içinde devinen öznenin nasıl tanımlanacağı da, sözü edilen ikame ilişkisinin imkansızlığına dikkat çekmekten geçecektir.

Tüketim toplumu, post-yapısalcı yaklaşımlarda, bir bütün olarak moderniteden ve hatta ekonomik bir faaliyet olarak 'tüketim' ediminden de, tarihsel bir kopuş olarak tanımlanmıştır. Kanımca bu bir yanılsamadır. Bu yanılsamayı irdeleyebilmek amacıyla, çalışmanın birinci bölümünde tüketim olgusunun geçmişten günümüze modern/kapitalist zamanlardaki tarihsel evrimi ele alınmıştır. Bu bölümde; tüketim olgusunun kültürel kodlardan ziyade, meta üretimi ve pazar ilişkileri itibarıyla ekonomik, sınıflar mücadelesi itibarıyla de politikolan yönleri değerlendirilmiştir. Aynı bölümde, tarihsel bir dönemlendirme yapılmak suretiyle, tüketim ediminin pre-kapitalist, liberal-kapitalist ve refah rejimleri dönemindeki anlamları tartışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise tüketim toplumuna ilişkin kavramlara, olgulara ve bu kavram ve olguların taşıdığı anlam ve iddialara odaklanmaya gayret edilmiştir. Tüketim toplumu kavramının kapitalist üretim ilişkilerinden koparılıp ayrı bir gerçeklik olarak sunulmasının, post-modern dünya tasavvurunun da bir gerçeklik olarak kabul edilmesi anlamına geleceğinin altı çizilmiştir. Bu bölümde, böyle bir tasavvuru gerçeklik olarak kabul etmenin, insanoğlunun iki yüz elli yıllık aydınlanma mücadelesine ve bilimsel birikimine meydan okumak anlamına geleceği ifade edilmiştir. Aynı bölümde, çoğu zaman modernite eleştirileri içinde meşrulaştırılan, tüketim estetiği, yaşam tarzı ve tüketici kimliği gibi kavramların eleştirisine de yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise tüketim toplumu, ona karşı geliştirilen içeriden eleştirilerle birlikte ele alınmıştır. Tüketim toplumuna yönelik her eleştirinin aynı zamanda kapitalist toplumun kendisine yönelik de bir eleştiri olması gerektiği vurgulanmıştır. Tüketim toplumu eleştirilerinin, post-yapısalcı ajanda dahilinde yapıldığı durumlarda işlevsizleştiği ifade edilmiş; hakim paradigmanın yeniden üretilmesinin önüne geçilebilmesi için eleştirilerin genel olarak modernite özel olarak da Marksizm temelinde ele alınması gerektiği belirtilmiştir.

Son olarak ifade edilmesi gerekir ki; post-yapısalcı ajandayla uyumlu olan eleştirilerin, ne kadar radikal olurlarsa olsunlar, esasen ahlâki ve nostaljik dayanakları olan ve bu anlamda da dönüştürücü bir potansiyelden uzak yaklaşımları temsil ettiklerini belirtmek gerekir. Kanımca tüketim toplumu kavramı veya olgusuna karşı bir sav ileri sürerken, ileri sürülen savın radikal olmasının yanı sıra rasyonel de olması gerekir. Bu bağlamda, tüketmemeyi ya da az tüketmeyi değil, insani ihtiyaçlar doğrultusunda ve sosyal eşitlik temelinde tüketmeyi öngören bir yaklaşım geliştirilmesi önemlidir. Başka bir deyişle mesele, ihtiyaç ile tüketme eylemi arasındaki bağın irrasyonel bir temelde eleştirisini yapmak değil, aynı bağın rasyonel ve eşitlikçi bir zemin üzerinde yeniden kurulmasını sağlamak üzere çalışmaktır. Marks ve Engels (2008: 22), Komünist Manifesto'ya, "Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf

mücadeleleri tarihidir” tespitiyle başlamışlardı. Bu çalışma da o tespitle aynı doğrultuda sonlansın: Tüketim toplumu da dahil olmak üzere, sınıflı toplum süregeldikçe, bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihi olacaktır.

Sonnotlar

¹ Tabi ki böyle bir değerlendirmenin günümüz koşullarında da geçerli olduğunu iddia etmek güçtür. Reel üretimden ziyade spekülasyon sermaye hareketleriyle zenginleşmeyi tercih eden bir sermaye sınıfının yaratıcı ve yatırımcı kapasitesinin tükendiği söylenebilir. Neo-liberal ekonomi politikalarının sermaye birikim süreçlerinde belirleyici olmasından bu yana; burjuvazi masadaki bir kumarbaz, ekonomik faaliyetini gerçekleştirdiği yer ise bir kumarhanedir (Işıklı, 2002).

² Kuşkusuz kapitalist ilişkilerde böylesi dönüşümlere yol açan sebepler sadece sermayenin temel yönelimleriyle ya da birtakım birikim stratejileriyle açıklanamaz. SSCB gibi, sosyalizmin saflarında beliren bir süper gücün varlığı ve özellikle Avrupa’daki sınıflar mücadelesinde işçi sınıfının elde ettiği mevziler de burjuvaziyi zorlamış, nihayetinde de bahsi geçen dönüşümler vuku bulmuştur.

³ Bir analogiyle ifade etmek gerekirse neo-liberalizm; işçileri, Henry Ford gibi kendi ürettikleri mütevazı otomobilleri satın alabilmelerini sağlamak suretiyle kapitalizme entegre etmez, zira önceliği reel ücretlerin baskılanmasına ve bu yolla üretim maliyetinin kısılmasına verir. Dolayısıyla işçilere -gerçeğini tüketemeseler dahi- o tüketim ediminin hayalini kurdurtacak bir mekanizmaya ihtiyaç duyar.

⁴ Elbette Frankfurt Okulu içinde tek bir düşünsel eğilimden bahsedilemez. Aksine, okul içinde birbirinden farklı eğilimler yer almış, bu eğilimler farklı farklı isimlerle özdeşleşmiş ve yine birbirinden farklı dönemlerde etkili olmuşlardır. Ancak yine de bir genelleme yapılabilir: Bottomore (1994: 8)’un deyişiyle, “[Frankfurt Okulu’nun] kuruluşu] oluşan yeni şartlarda özellikle kuram ve pratik arasındaki ilişki ve Marksist kuramı yeniden canlandıracak sol kanat entelektüeller tarafından hissedilen ihtiyaca bir karşılık olarak görülebilir. Bir anlamda Enstitü bir taraftan ileri kapitalist toplumlara ilişkili olarak, Marksist teorisinin farklı, baskın olarak Marksist teorinin Hegelci yorumlamalarıyla diğer taraftan Sovyetler Birliği’ndeki devlet ve toplum gelişiminin eleştirel görüşüyle belirlenen ve ‘Batı Marksizmi’ olarak bilinecek geniş bir düşünce hareketinin bir kısmını teşkil etmekteydi”

⁵ Bu çalışmada, 20. yy’daki sosyalist deneylerin -ya da bu deneylere eleştirel yaklaşanların deyimiyle ‘reel sosyalizm’lerin- ‘kitlesel üretim-kitlesel tüketim’ denkleminde dayanan fordist birikim rejimiyle uyumlu olup olmadıkları ya da artık değer transferinin sosyalist ekonomilerde nasıl gerçekleştiği ele alınmayacaktır. Ancak, 20.yy’daki sosyalist pratiklerin esas itibarıyla bilimsel sosyalizme, yani Marksizme, dayanan pratikler olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda sadece sosyalist pratiklerin değil, Marksist öğretinin kendisinin de ‘daha eşitlikçi bir toplum için daha az tüketen

bir toplum yaratmak gerektiği' gibi bir hedefle hareket etmediği ifade edilmelidir. Tam aksine Marksist öğretisi eşitlikçi bir toplum yaratma hedefini üretimin artmasıyla ve merkezileşmesiyle ilişkilendirerek ortaya atmış; toplumsal eşitliğin herkesin ihtiyaçlarını karşılayabilecek zenginlikte bir üretim düzeyine ulaşılmasıyla sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, bilimsel sosyalizmin sorunsallaştırdığı esas bir toplumun ne kadar tükettiği değil, üretimin hangi mülkiyet rejimi altında yapıldığı olup, tüketim ediminin kendisine 'kötülük' ya da ideolojik bir rol atfedilmez.

⁶ Sözü edilen kuramsal yaklaşımın uygulamadaki karşılığı olan Viranşehir Komünü ile ilgili bir tartışma yürütülmeyecektir. Ancak, post-modern bir paradigmadan hareketle ve fazlasıyla iradi bir yoldan, modern dünyanın gerçeklerine meydan okuma gayretlerinin iyi niyetli ve fakat hüsrarla biten sonuçlarını anlatan bir yazı için bkz: Ayman O (2014) "Viranşehir'de bir komün denemesi", <http://dergi.aljazeera.com.tr/2014/12/01/viransehirde-bir-komun-denemesi/>

Kaynakça

Ayman O (2014). Viranşehir'de bir komün denemesi. <http://dergi.aljazeera.com.tr/2014/12/01/viransehirde-bir-komun-denemesi/>. Son erişim tarihi, 20.07.2015.

Aytaç Ö (2006). Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11, 27-53.

Baudrillard J (1997). *Tüketim Toplumu*. Çev. H Deliçaylı ve F Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman Z (1999). *Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar*. Çev. Ü Öktem, Ankara: Sarmal Yayıncılık.

Bayhan V (2011). Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: Tüketiyorum Öyleyse Varım. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 43, 221-248.

Bocock R (2005). *Tüketim*. Çev. İ Kutluk, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Bottomore T (1994). *Frankfurt Okulu*. Çev. A Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları.

Callinicos, A. (2006). Giriş. İçinde: A Callinicos ve C Harman (der), *Neo-liberalizm ve Sınıf*. Çev. O Akinhay, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 9-26.

Engels F (1979). Karl Marks. İçinde: K Marks ve F Engels (der) *Seçme Yapıtlar*, Cilt III, Ankara: Sol Yayınları, 94-105.

Featherson M (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. Çev. M Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göcen G (2013). İbn Haldun'un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüzde Düşen izdüşümleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7 (14), 175-198.

Harvey D (1999). *Postmodernliğin Durumu*. Çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Işıklı A (2002). *Kumarhane Kapitalizmi*. İstanbul: Otopsi Yayınları.

Illich I (2002). *Tüketim Köleliği*. Çev. M. Kardeşhan, İstanbul: Pınar Yayınları.

Karakaş M (2006). Yeni Yoksulluk Bağlamında Sosyal Kimlik ve Tüketimde Eşitsizlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 1-16.

Kılıç, S (2006). Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 108-127.

Kumar K (1999). *Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. Çev. M. Küçük, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları

Lefebvre H (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. Çev. I Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre H (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*. Çev. I Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Marcuse H (1990). *Tek Boyutlu İnsan*. Çev. A Yardımlı, İstanbul: İdea Yayıncılık.

Marks K (1973). *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri Asya Üretim Tarzı, Antik Çağ, Feodalite*. Çev. M Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marks K (2011). *Kapital. 1. Cilt*, 2.baskı. Çev. M Selik ve N Satlıgan, İstanbul: Yordam Yayınları.

Marks K ve Engels F (2008). *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*. Çev. N Satlıgan vd, İstanbul: Yordam Yayınları.

Mutluel O (2014). İslam Düşüncesinde Meta Kavramı ve Tüketim Ahlakı. *Turkish Studies*, 9 (8), 683-696.

Özügürlü M (2008). *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu, Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, 2.baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Sennet R (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. Çev. A Onacak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şaylan G (2002). *Postmodernizm*. 2. baskı. Ankara: İmge Kitapevi.

Şaylan G (2003). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. 2. baskı, Ankara: İmge Kitapevi.

Şan M K ve Hira İ (2007). Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi. *Sosyoloji Yazıları I, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması*, İstanbul: Kızılelma Yayınları.

Tekeli İ (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*, Ankara: İmge Kitabevi.

Yeğın M ve Tanok M T (2014). *Kent Reformu ve Yeni Gecekondı Hareketi*. Ankara: NotaBene Yayınevi.

Yanıklar C (2011). Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (1), 25-32.

Weber M (2008). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı*. Çev. Z Gürata, Ankara: Ayraç Yayınları.

Kimlikten *Kim*'liğe: Rizompolitik

Ruhtan Yalçiner, Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: ruhtan@hacettepe.edu.tr

Özet

Her türden kimlik, nihayetinde, bir aynılık (*idem*) rejimine tabiidir. Kimlik, bu özelliği itibarıyla, donuk bir sabitlik rejimine dönüşme potansiyelini doğası gereği haiz olan bir aidiyet *modelidir*. Bu sabitlik modeli, daha en başta, ontolojik bir uzlaşma sâiki ekseninde şekillenir. Kimlik, kendilik ve ötekilik diyalektiğinin doğrudan konusudur. Kimlik; kendilik ve ötekilik ilişkisinin karşılıklılık üzerinden hayata geçtiği modern tanınma tarifinin sabitlik rejimini ifade eder. Politikanın asli ve değişmez tek bileşenini kayıtsız bir antagonizma çerperine yerleştiren her türlü okuma; yalnızca aidiyeti değil tanınmayı da çerçeve içine alan bir özdeşlik olarak aynılık mantığından beslenir. Bu çalışma, politikanın karar mahallini belirleyen antagonistik kökün, kararverilemezlikle ikame edilebileceğini savunmaktadır. Çalışma boyunca tanıtılan *kim*'lik kavramı, herhangi bir aynılık *dispozitifini* ifade etmez. *Kim*'lik, yalnızca her türden aynılığa direnci değil, aynı zamanda fark ve *oluş*'un alagmatığına da, karara indirgenemez bir soru kipinde açığa serer. *Kim*'lik; bir aynılık modelini değil, kim *oluş*'a dair indirgenemez bir soru kipini ifade eder. *Kim*'lik, varlığın nicedir unutulduğu bir hakikat tasavvuru ve aynılık durumu olarak kimlikle mukayese edilemeyecek biçimde, *var*'oluşun rizompolitığına dair spiral bir alagmatikte tecessüm edmiştir.

Kim'liğin alagmatik indirgenemezliğinden hareketle çalışma, Hegelyen tanınma tarifinde açığa çıkan modern düzen ontopolitığının eleştirisini sunuyor. *Kim*'liğin, farkın indirgenemez biricikliğini ve arası(*nda*)lığın alagmatik kararverilemezliğini ifade etmeye ehil bir kavram olarak ele alınmasının mümkün olduğunu tartışan çalışma boyunca; kıtasal siyaset felsefesinde öne çıkan iki ayrı fark okumasının eleştirel ontopolitığı üzerinde duruluyor. İlk olarak *kim*'lik, Gilbert Simondon'un bireyleşme alagmatığı ve bunun Gilles Deleuze'ün fark okuması üzerindeki etkisi bağlamında ele alınıyor. Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin ağaçsı temellerin ötesinde bir ilişkisellik bağlamını resmetmek üzere kullandıkları haliyle rizom, aynılık ontopolitığının alternatif bir eleştirisine kapı aralar. İkinci olarak çalışma, Martin Heidegger'in mevcudiyet metafiziği eleştirisi ve bunun politik ontolojide özellikle kimlik ve farklılık tartışmaları bağlamında öne çıkan yansımalarından yola çıkıyor. Mevcudiyet metafiziğinin eleştirisi; *kim*'liğin yorumlanması açısından ayrı bir müdahale alanı sağlıyor. Heidegger-sonrası eleştirel okumalar açısından; kimliğin aynılık vasfının mukteditirleştirilmesi temel bir ontopolitik mesele haline almış bulunuyor. Gianni Vattimo'nun 'nâmuktedir düşünce' kavramından hareketle geliştirdiği hermeneutik politika önermesi ile Reiner Schürmann'ın ontoloji tarifi ve Bernard Stiegler'in nânsani durumu da kapsayan yeni organolojisi bu noktada temel alınıyor. *Kim*'liğin aporetik karakterinin yanı sıra, temsil sonrası politikanın Schmittçi bir kararcılığa indirgenemezliğini de ifade eden kararverilemezlik ise, Jacques Derrida'nın 'khōra olarak politika' tartışması üzerinden değerlendiriliyor. Çalışma boyunca rizompolitik; direniş heterotopolojilerini hiperepokhal ve paracaesural bir

devrimin merkezine yerleştiren ve *kim*'liğin alagmatik vasfını çevreleyen bir *var*'oluş *noöpolitiği* olarak yorumlanıyor.

Anahtar Sözcükler: Alagmatik, fark, tanınma, plastisite, mevcudiyet metafiziği.

From Identity to *Who*'ness: Rhizompolitics

Abstract

Every identity is consequently subjected to a regime of sameness (*idem*). Identity is thus a modal of belonging which includes the potentiality of being transformed into a frozen regime of stability. This model of stability is first designated by the appeal to an ontology of cohesion. Identity is directly compelled by the dialectic of selfness and otherness. Identity denotes the regime of stability for the modern notion of recognition within which interpenetration of selfness and otherness is inaugurated vis-à-vis reciprocity. Any reading unfolding the most essential and unyielding characteristic of politics as impassive antagonism might be discussed as having been resting on this logic of identity as sameness enframing not only belonging but also recognition. This paper asserts that the antagonistic root designating the locus of decision for politics might be substituted by undecidability. The concept *who*'ness introduced in this study does not connote any *dispositif* of sameness. *Who*'ness not only unconceals resistance against any kind of sameness but also inducts allagmatic of difference and *becoming* asa mode of inquiries irreducible to mere decision. Rather than implying a modality of sameness, *who*'ness denotes an irreducible mode of inquiries on *becoming* who. Incommensurable with notions of identity as an idea of truth or as a vein of sameness within which being has long been forgotten, *who*'ness is embodiment qua spiral allagmatics generated by rhizompolitics of *becoming*.

Drawing upon allagmatic irreducibility of *who*'ness, the study brings forth a critique of the ontopolitics cohesion in modernity revealed in Hegelian recognition. Throughout the study, *who*'ness is presented as an adequate concept for asserting both irreducible uniqueness of difference and allagmatic undecidability of the *in-between*. The major emphasis is posited on the critical ontopolitics of two distinct interpretations of differencein continental political philosophy. First, *who*'ness is stressed by reference to Gilbert Simondon's allagmatics of individuation. Rhizome, as having been used by Gilles Deleuze and Félix Guattari for portraying a new context of inter-relationality beyond tree-like foundations, inaugurates an alternative prospect for the critique of ontologies of sameness. Second, the study sets out to interpret Martin Heidegger's critique of the metaphysics of presence and its reflections on political ontology, particularly regarding the debates on identity and difference. As regard to the interpretation of *who*'ness, the critique of metaphysics of presence stipulates a distinct locus of intervention. Considering post-Heideggerian critical thought, weakening *identity as sameness* has become to imply a key ontopolitical problematic. The paper thus also draws upon Gianni Vattimo's notion of politics as hermeneutics originated in his 'weak thought', Reiner Schürmann's definition of ontology and Bernard Stiegler's new organology of

the post-human condition. Undecidability, implying the aporetic character of *who*'ness and the irreducibility of politics of post-representation into Schmittean decisionism, is discussed via Jacques Derrida's discussion on 'politics as khōra'. Rhizompolitics, throughout the study, is interpreted as *noöpolitics* of *becoming* which not only positions heterotopologies of resistance at the center of a hyperepokhal and paracaesural revolution but also encloses allagmatic dispositions of *who*'ness.

Keywords: Allagmatics, difference, recognition, plasticity, metaphysics of presence.

Giriş

Kimlik, bağlayıcı bir bütünselliğe (*molar*) yönelim sistemidir. Her türden kimlik, bütünsel bir aidiyet biçimi üzerinden kimlikliğini edinir. Kimliğin sözü edilen bütünsellik vasfı, bizatihi, aynılık (*idem*) üzerinden özdeşlik yaratma kabiliyetinden gelir. Kimlik, bütünselliğini aynılık potansiyelinin aktüel gerçekleşmesi ile edinir. Bu gerçekleşmeyi, bir bütünselliğe yönelim sistemi, yani kimliğin aktüelite ontolojisi olarak ifade edebiliriz. Bu sistemi belirleyen merkezi öge, *kimliklenimin sabitlik rejimi* olarak karşımıza çıkar.

Bu çalışma, bir soru kipinin sabitlik yaratmaksızın fark'la ilişkilendiği *kim'liği* ve onun alagmatik¹ vasfı olan *kim'liklenimi*; bir özdeşlik rejimi olarak kimlikten ve onun aktüel ontolojisi olan kimliklenimden ayrı olarak değerlendirmeyi önermektedir. Bu çerçevede, çalışma, *kim'liği* alagmatik bir mesele olarak ele almakta, yani, bir operasyonlar ya da aktarımlar sistemi olarak değerlendirmektedir.

Belirli bir sabitlik rejimine tabi olmaktan ziyade *kim'liklenim*, sürekli bir arası(*nda*)lık (*intermezzo*) hareketine konu olur. Bu açıdan, *kim'liklenim* kesinsiz ve kesintisiz bir bağlam sunar. Gilles Deleuze ve Félix Guattari'den (2005) ilhamla ifade edecek olursak; *kim'lik* ve *kim'liklenim*, köksalmaya dair tözel veya ilksel bir kaynaktan ziyade, *rizom'a*² (*rhizome*), yani, indirgenemez ilişkiselliğe ve aktarımsallığa dayanır.

Kim'lik ve *kim'liklenim*, rizomatik bir bilgi meselesi olmanın dışında, tabii ki, politikaya ilişkin bir okumayla da ilişkilidir. Bu okuma; majör politikanın, yani bütünselliğe yönelim sistemlerinin –kimliğin ve/ya devlet makinasının– bugünkü krizine karşı bir alternatif olabilir mi? Kimlik gibi bütünsellikle ilişkili bir meseleyi, karara bağlı bir antagonizmin tahakkümünden sıyrılmış bir politikanın konusu haline getirmek nasıl mümkündür? Bu soruları *rizompolitik* olarak almanın, aynılıktan ziyade fark'ı öne taşıyan, *kim'lik* ve *kim'liklenim* tariflerine bağlanan bir soruşturma imkânı barındırdığını söyleyebiliriz. Bu imkân üzerinde düşünmek, en başta, majör politikanın kimlik ve devlet makinası üzerinden kurgulandığı üç kriz alanına işaret etmeyi gerekli kılar.

İlk olarak, kimliklenimin sabitlik krizinden bahsedebiliriz. Bu nokta, statik bir biçim almayan fark gözetmenin imkânsızlığını işaret eder. Kimliğin aynılık merkezinden ele alınışı, fark'a kapalı bir sabitlik rejimini ifade etmekle kalmıyor. Aynı zamanda böyle bir okuma, antagonistik bir politik olan tarifinin üstesinden de bir türlü gelemiyor. İdeolojik politik kırılma hatları üzerinden işleyen antagonistik politika, kesinlik işaretlerinin ortadan kalkmasına hiçbir vakit imkân vermediğinden, Claude Lefort'un (1988) demokratik devrimin onto-teknik göstereni olarak tarif ettiği bir "boş alan"ın ortaya çıkması bir türlü mümkün olamıyor. Bu nokta, tanınma rejimini ören normatif bir ilke olarak tarafsızlık idealine –liberal nötraliteden farklı bir cumhuriyetçi ilkeye– dayanan bir yurttaşlığa dayalı kamunun mümkün olup olamayacağı veya çoğulculuk adına arzu edilir olup olmadığı sorularını politik olan tartışmasının ana eksenine yerleştiriyor. Tanınmanın ontolojik öznesini tarif, bu noktada, moleküler bağlamıçinde ele alınamıyor. Bu da, kısaca; tanınmanın, *kimliklenimin sabitlik rejimi* üzerinden sentetik aynılık biçimleri üretme takıntısını besleyen bir *dizpozitif*e çoktandır dönüşmüş olmasından kaynaklanıyor. Post-metafizik politikanın temsiliyet bağı, Jean-Luc Nancy'nin (2015b: 9) "temsil boşluğu" olarak tarif ettiği durumu, kimliklenime ilişkin imkânsız takasın merkezine yerleştirir. Buna göre, her bir işaret, bir başkasını gösterdiği anda, artık yeni bir işaretin konusu haline gelir. Bu nokta, temsilin bir kesinlik ilkesine veya sabitlik rejimine bağlanmasının semiyotik imkânsızlığı olarak da okunabilir. Böylece, *kim*'liğin semiyotik bir imkânsızlık ve kesinsizlik olarak okunabilmesi de mümkün olur.

İkinci olarak, devlet ve kimlik arasındaki majör politik ilişki, modernitenin ontolojik bakiyesini paylaşan tüm diğer tezahürleri gibi, Hegelyen tanınma sisteminin mutlakî bir yorumuna dayanır. Böylece, devlet makinası ve kimlik, tanınmanın majör politik bir sentetik düzen ve uyum sentaksına indirildiği bir denkleme açığa serer. Bu nokta, *kendi* ve *öteki*'nin karşılıklılığın zorunluluğuna ilişkin diyalektiğe dayanır. Bu sayede, kendi ve öteki ilişkisinden, hilomorfik bir tamamlanmışlık vurgusu onto-politik olarak türetilir. Bu da, teleolojik gerçekleşmesi–aktüalize edilmesi–majör bir potansiyelite politikasına dayandırılan bir kimlik halini gösterir. Hal böyle olunca da, zaten *idem*'den türetilmekle aynılığı haiz bir kavram olarak kimlik, bizatihi, doğallaştırılan bir ilkselliğe (*primordiality*) sabitlenmiş olur. Kimlik politikası, böylece, *kimliklenimin sabitlik rejiminden* ve buna yaslanan kırılmaz hegomonik bloklardan gayri bir politika imkânına müsaade etmez. Bu ikinci kriz eşliğini, tanınma diyalektiğinin krizi ya da imkânsız bir takas halinin onto-politik çöküşü olarak nitelendirebiliriz.

Üçüncü kriz alanı, kuşatıcı bir mevcudiyet metafiziğinin çözülmesi ile ilgilidir. Bu çözülmenin tahlili, bir yandan, politik aşkınsallığın normatif gereği arasındaki

farmakolojik denklemin, örneğin, Jacques Derrida (1981) ve Bernard Stiegler'in (2013b) *pharmakon*'a atfettikleri önemde olduğu gibi, ihmal edilmemesini gerektirir. Yurttaşlığa dayalı kamu idealinin üzerine inşa olunduğu uzlaşımın temel, majör politik bir aşkınlık vasfı taşır. Transandantal olarak indirgenmiş evrensel bir birliği, içkin olana dair bir özgüllük ile karmak, hipotetik bir soyutlanma pratiğine duyulan ihtiyacın kaynağıdır. Bu açıdan, mesela, regülatif politik önermeler–gerek müzakereci demokrasi gerekse de radikal demokrasi okumaları–kimlik ve öznelilik ilişkisinin majör politik bağlamını sorunsallaştırmaktan imtina ediyorlar. Yurttaşlığa dayalı kamu mantığından; 'fark' üzerinden tecrübe edilen, karara indirgenemeyen ve kimlik üzerinden sabitlenemeyen bir *kim*'liklenim alagmatığına dikkat çekmek tam da bu nedenle önem taşıyor.

***Kim*'lik: Bir Soru Kipi(*nde*)nin Oluş Vasfı**

İnsan, bir soru kipinde tecessüm eder. Bu tarif, varlığın oluş vasfına ve haliyle zamana dair olduğu gibi; bir mekân da bildirir. İnsan hem, varlığın oluş vasfının soru kipidir, hem de soru kipinin içinde dünyada varolan, yer edinin yer yitirendir. *Kim*'lik, zamanın ve mekânın oluş vasfının, insanın varoluşu üzerinden yürüttüğü bir soruşturmanın sözcelemine (*enunciation*) dönüşme sürecidir. *Kim*'liği, bir sabitlik rejimi ve aynılık temeli olan kimlikten ayıran, işte bu kesinsiz ve kesintisiz oluş vasfıdır, harekettir. *Kim*'liklenim, aynılığı gösteren bir özne figürü olarak özdeşleşmek ve sabitlenmekten farklı olarak, herhangi bir öznelikte temellenmeyen çoksesliliği ifade eder. *Kim*'liklenim alagmatığı; hem hal alışların süreçsel bir ifadesi, hem de *kim*'e dair soru kipinin her daim açık bırakılan, oluşu ören bir aktarımlar sistemidir.

Kim'liğin alagmatığı, nomadik bir hareket ifâ eder. Bu hareket, ne dönüşsel ne de lineerdir. *Kim*'liğin nomadik vasfı, varlıktan ve varlığa temel biçen herhangi bir ontolojiden ve dolayısıyla metafizik düzen tasvirinden kaynaklanmaz. Bu vasfı, indirgenemez bir *var*'oluş hareketi içinde gerçekleşir. Varolanın potansiyeli harekete ve dolayısıyla zamana bağlı olduğundan, *var*'oluşun aktüalite vasfını ancak nomadik bir mod olarak tarif etmek mümkündür. Varlık modeli sunan kimlikten ayrı olarak, *kim*'lik, *var*'oluşa dair modların indirgenemez ve karar verilemez çoğulluğunu ve farklılığını ifade eder. Bu indirgenemezlik, *fark*'ın nomadik alagmatığının hayati vasfıdır.

Kim'lik, iki anlam taşır. *Kim*'lik, ilk olarak, bir soru kipi olarak *kim*'in oluş vasfını ifade eder. İkinci olarak, *kim*'lik *var*'oluşun bir soru kipi *içinde* temellük edilmesi hareketini ifade eder. *Kim*'lik, *var*'oluşun mekânzamansal vasıflarının edinilmesi olarak bireyleşme alagmatığının konusudur. *Kim*'lik sorusu, cevabı olmayan,

kesintisiz bir kesinsizlik ifadesidir. *Kim*'lik, kimlikten farklı olarak herhangi bir tekillığe veya organik bağlamsallığa indirgenemez. *Kim*'lik, aynılığa ilişkin bir imkânsızlık vasfı olduğu kadar, biricikliğin hareket imkânıdır da.

Kim'liğin organik bir tekillığe indirgenebilir olmayışı, çoğul bir oluş hareketinin alagmatik karakterini ifade eder. *Kim*'lik temsil edilebilir değildir. Bu haliyle, temsili politikanın imkânsızlığını açığa seren bir hareket olarak *kim*'lik; aidiyeti organik bir merkez üzerinden tarif eden ve hatta kimliği kompartmanlara ayıran veya karşılıklılık ve zorunluluk bloklarına sıkıştırılan sabitlik, kesinlik ve hakikat rejim ve prosedürlerinden ayrılır. Bu noktada, *kim*'liğin açığa serilmesine ilişkin Nietzschegil ve Heideggerci iki husus önem taşır. İlk mesele, Nietzschegil bir okumada hemen ortaya serilecek olan “Ben’in birliği” ve “farklı ‘benler’ arasındaki ince güç ve değerlendirme ilişkileri” meselesidir. Bu nokta, şizoanalizin önemli çıkış dinamiklerinden birisini ifade eder. Gilles Deleuze’ün (2010) ifadesiyle, “Nietzsche Ben’in birliğine inanmaz ve kendinde böyle bir birlik hissetmez: Saklanan ama saklanırken, başka türlü kuvvetleri, yaşamın ve düşüncenin kuvvetlerini ifade eden farklı ‘benler’ arasındaki ince güç ve değerlendirme ilişkileri – Nietzsche’nin anlayışı ve yaşama biçimi budur” (13-14). Bu haliyle, kimliğe yönelik soruşturma, molar bir sabitlik rejimi olarak Ben’in birliğini bulmayı değil, saklanan ilişkiselliğin gizemini çözmeyi, oluş vasfının çoğulluğunu açığa sermeyi ifade eder. Bu nokta, bizi, *kim*'liğe ilişkin ikinci meseleye, yani Heidegger’de “açığa serme”nin önemine götürür. Heidegger için açığa serme meselesi olarak *kim*'lik, en başta varlığa karşı ihtimam göstermekle yakından irtibatlıdır. Dolayısıyla *kim*'liklenim, ihtimamın açığa serilmesi hareketi olarak da okunabilir.

Jean-Luc Nancy’e (2015a) göre kimlik, içine girilen ya da formu alınan bir modeli ifade etmez. Bu açıdan; kimlik meselesi, belirli bir *figür* üzerinden örnek alınarak gerçekleşmesi öngörülen bir özdeşlik meselesi olmanın dışında değerlendirilmelidir (10-11). Nancy’nin bu noktada altını çizdiği figüratif sabitlenme modelini, kimlik ve *kim*'lik ayrımı üzerinden okumak mümkün görünüyor. Burada öne sürdüğümüz ayrım nazarında kimlik, Nancy’nin eleştirdiği figüratif sabitlik modelini ifade ediyor. Buna karşın, *kim*'lik, alagmatik bir aktarımlar sistemi ve indirgenemez ve sabitlenemez bir moda denk geliyor. O halde *kim*'liklenim, “kim” sorusunun tecessüm ettiği “geçişli eylem” vasfı olarak karşımıza (Benveniste, 2000: 94).

Hegelyen anlamda özdeş olanın kimliği, “soyut bir kimlik” olarak tarif edilebilir (Nancy, 2015a: 12). Kimliğin Hegelyen *Anerkennung* ile, yani tanınma tartışmasıyla, irtibatı karşılıklılık ve zorunluluk merkezinde gerçekleşir. Bu merkez, transandantal ve spekülâtif olduğu kadar, *öteki*’nin salt *kendi*’nde

özdeşliği temin etmek için varlığına indirgenmesini de ifade eder. Bu noktada; Hegelyen bir zorunluluk olarak karşılıklı farkı birbirinden ayırmak gerekir (Deleuze, 1994: 235). Buna karşın, örneğin, Slavoj Žižek'e (2014a) göre, Hegel'in farklılık veya heterojenliği yalnızca kimliğin izin verdiği bağlam içinde öngördüğü argümanı hatalıdır (68). Buna göre, Hegel (1977: 2003) tasavvur edilmiş karşıtların sembolizasyonunu öngörmekle aslında diyalektiğin süreçsel vasfını öne taşır. Her ne kadar bu süreçsel vasıf önemli ise de, Hegel için kimliğin tanınmanın karşılıklılık bağlamı dışında okunması sorunlu olacaktır. Burada önemli olan, Hegel'in bir sabitlik rejimi olarak bir kimlik öngörmesi değildir. Daha ziyade sorunlu olan nokta, Hegelyen diyalektiğin süreçsel vasfının kimliği ve kimliklenmeyi, dolayısıyla aynılık ve başkalığı hep birlikte çerçeve içine alıyor olmasıdır.

Öte yandan, Catherine Malabou (2011), Heidegger'in *Ge-stell'*ini, yani çerçeve içine almayı, bir arasındalık (in-between) durumu olarak tarif eder (25). Buna göre, arasındalık *Janus* metaforuna benzer bir ikilik ihtiva ettiği gibi; aynı zamanda "istenç istenci"ni taşıyarak *Ereignis*'in, yani *temellüğün* de başlangıç formunu ifade eder (25-26). Bu noktada iki hususu belirtebiliriz. İlk olarak, Heidegger (2003) metafiziğin tamamlanmışlığını, istencin tininin yüceleştirildiği Hegel'in mutlak bilginin metafiziğine bağlar (89). Bu noktadan itibaren, artık "kendini-aşkınlık" imkânı mümkün görünmese de, "bir yaşam istenci olarak koşulsuz kendini-teftiş henüz başarılı değil" (Heidegger, 2003: 89). Heidegger (2003) üzerinden ifade edersek, "koşuluz kesinlik" bir mutlakî yüceleştirme dispozitifini halini alır (89). Varolmanın kesinlik olarak tahakkümü metafiziğin Hegel felsefesi ile irtibat noktasını meydana getirir. Heidegger'e (2003) göre, bu metafiziğe karşı olan tüm pozisyonların, yine bu metafizik tarafından kapsanmasını burada aramak gerekir. Öyle ki, Heidegger'e göre, Hegel'in ölümünden itibaren ortaya konulan her okuma, bir nevi karşı okumadır (89). Tam da bu nedenle, mevcudiyet metafiziğinin tanınma politikasıyla ilişkisini kurarken aceleci davranmamak lüzumu vardır. İkinci olarak, Malabou; arasındalığa, arası(*nda*)lık'tan farklı bir mahiyet yükler. Malabou'nun arasındalığı, daha çok Hegelyen tanınmanın merkezi önermesi olan karşılıklılığı çağırıştırır. Buna karşın, arası(*nda*)lık yalnızca *arasındaolmak* anlamını *arasılık* ile birarada ifade etmeyi mümkün kılar. Bu ayırım, *kim*'liği kimlikten ayırmak için de önem taşır. Bu ikinci nokta, esasen, Heidegger'in hemen önce belirtilen sakınığını temellendirir.

Kim'lik; *plassein*'in, Idea ve form bağlamında öne çıkan bireyleşme mantığıyla irtibatlıdır. Ne var ki *plastisite*, hem kimliğe dair bir karşılıklılık hem de kimliğe dair indirgenemezliği kapsamı itibarıyla farmakolojiktir. Kimliğin plastik bir öznellik problemi olarak tarifi transandantal bir tasavvur meselesi olduğu

kadar, alagmatik birecessüm meselesi olarak da okunabilir. Burada özne, bireyi ören tüm özdeşleşmelerin veya başkalaşmaların üzerinde form alıp form değıştirdiği plastik bir vasfa işaret eder. Böylece, kimliğin, öznelliğin farklı formları üzerinden sabitlenebileceği öngörölür. Kimlik bu sayede, her birey için plastik bir öznelliğin sabitlendiği bir figür halini alır. Bu sabitlenme figürü, mekânzamansal bir salınım ve yakalanmayı düzenler. Buna karşı, özellikle kimlik ve alterite ilişkisine dair plastisitenin Heidegger üzerinden okunuğu, transandantal düzlemden geri çekilmeyi gerekli kılar. Nitekim, örneğin Malabou'ya (2009) göre, Heidegger felsefesi "dışarısı olmayan bir alterite"nin varlığına dayanır (40). Plastisite, Hegel'in sonsuzluk fikrinin taşıyıcısıdır. Buna göre, formun ortaya çıkışından yok oluşuna dek plastisite kendi imkânını taşır (Malabou 2000: 193). Malabou (2010) plastisiteyi, form alıp form verebilme kapasitesiyle özdeşleştirir (8). Hegelyen anlamda "plastik birey", tine kendiecessümüyle form veren bireyi ifade eder (Malabou, 2010: 10).

Kim'liğin plastisite vasfı, bir tamlık ve tamamlanmışlık göstereni değildir. Daha ziyade *kim*'lik, fark'a ilişkin bir indirgenemezlik mahiyeti taşır. *Kim*'lik bu haliyle, bireyleşmenin anti-hilomorfik vasfı olarak öne çıkar. Bu noktada; örneğin Deleuze'ün, Gilbert Simondon'undan ortaya koyduğu "virtüel farklanma [*differentiation*]" ve "edimsel farklılaşma [*differenciation*]", bireyleşmenin anti-hilomorfik bir bağlama yerleştirilmesi olarak tarif edilebilir (Toscano, 2014:438). Simondon'un (1995: 2007) bireyleşme alagmatığı, özellikle, Deleuze ve Guattari'deki virtüel ve aktüel ayrımını "süreçsel" bir ilişkiseliliğe taşır (Toscano, 2014: 447). Bu nokta, Simondon'un transandantal bir mesele olarak "bireyleşmeyi [*individuation*]" ampirik bir mesele olarak "bireyselleşmeden [*individualization*]" ayrı ele alışıını da açıklar (Chabot, 2013: 115). Toscano'ya (2014) göre, Simondon için "'birey olma', varlığın birey-öncesi ve birey-üstü (veya kolektif) boyutlarının arayüzünde meydana gelmektedir" (445). Yalnızca bir iz meselesi olarak ele alındığında kimlik, ulaşılabilecek bir noktaya göndermede bulunur gibi görünür (Nancy, 2015a: 22). Bu noktadan sakınmak üzere, nasıl sorusuna yönelen bir bireyleşme alagmatığı, Deleuze için, iz ve transandantal olan arasında bir ilişki olarak *dramatizasyon* ile ilişkilenir. Ne var ki, "içsel farkın taşıyıcısı olan bir tür çokluktan, bir diğerine, edimsel varlıkların sayılabilir ve sınıflandırılabilir çokluğuna geçiş" olarak tanımlanabilecek olan "onto-jenez", transandantal tarafından öngörülebilir olmadığından; daha çok, transandantalın onto-jenezi "takip etmesi, ona eşlik etmesi, onu tekrar etmesi gerekir" (Toscano, 2014: 447).

Simondoncu anlamda ifade edersek, "hem canlı varlıklar hem de teknik varlıklar, kendilerinin kısmi çözümünü oluşturdıkları metastabl potansiyelleri hiçbir zaman tamamen tüketemeyecekleri ölçüde, bireyleşme süreçlerine

yakalanmış durumdadır” (Toscano, 2014: 445). Varoşuşsal bir içiçe geçmişliği, oluşun sürekliliğine dair bir belirlenim olarak okumak mümkündür (Scott, 2014: 126). Bu bağlamda, örneğin, toplum mutlakî bir sabitlik rejimini ifade etmez. Daha ziyade, bireyleşmenin alagmatik vasfı, hem bireyleşmeye dair zamansallığı veya zaman içinde oluş olarak bir mevcudiyeti, hem de bireyleşmenin ilk olarak toplumsal bir modla açığa serilmesine dair üst mevcudiyet hali olarak bireyötesini (*transindividual*) ilgilendirir (Scott, 2014: 127). Hem psikolojizmin hem de sosyolojizmin kaçırıldığı nokta, sosyal olanın, basitçe bireylerin asamblajını ifade eden bir toplaşmadan farklı olarak, bir bireyleşme hareketinden kaynaklanmasıdır (Combes, 2013: 43).

O halde, kimlik ve kim’liği birbirinden ayırmayı gerekli kılan öne çıkan bir noktanın, sabitlik ve tamlik gösterini olarak özdeşlik olduğunu söyleyebiliriz. Kimlik, kompartımanlara ayrılmış kurucu farklar ve başkalıklar üzerinde, her seferinde yeni bir kalıba dökülerek sabitlenen ya da kök salınan bir *kend’liği*, bunu, potansiyel olarak temellendiren metafizik bir düşünce ilkesini ve pratik olarakaktüalize eden bir aynılık prosedürünü ifade eder. Buna karşın kim’lik, indirgenemez olan’ın, alagmatik bir hareket vasfının, aktarımların kesintisiz ve kesinsiz karakterini veren bir karar verilemezliğin açığa serilmesidir.

Kimlik, *kim’lik*ten farklı olarak, bir transandantal indirgenmişlik vasfına işaret eder. Bu indirgeme, aynılığa ilişkin bir “hakikat prosedürü”³ olarak kimliğin *figür*’de sabitlenişini mümkün kılar. Figür, kimliğin yersizyurtsuzlaşma ve yeryurtedinme ile irtibatını gösteren kesinlik sabitini ifade eder. Bu kesinlik sabiti aynı zamanda, kimliğin temelci bağlamının üzerinde şekillendiği özdeşlik ilkesini, ontopolojik bir aksiyom olarak hayata geçirir. Kimlik ve *kim’liği* ayırmanın lüzumu, özellikle, özdeşliğin onto-politik bağlamının anlaşılması açısından önem taşır. Bu nokta, tanınma politikasının temellendiği aşkınlık zemini olarak Hegelyen karşılıklılık ve zorunluluğa bağlanır. Kimlik, tanınmanın Hegelyen diyalektiği bağlamında, eninde sonunda, bir dönüş sabitini örer. Tanınma, o halde, hem bir temelden hareket alır, hem de bir varış noktası olarak aynı temele geri döner. Bu dönüş hareketi, *kend’liği*’nin özdeşlik hareketi olarak tarif edilebilir. Başkalık, transandantal bir sabitlik ve aynılık prosedürüne dahil edilmekle, fark gözetilmiş değil, bizatihi *öteki*’lik bir dispozitif olarak kullanılmış olur.

Peki, vatandaş olmak için terk edilen bir özgüllükten bahsedilebilir mi? Bu soru, muhtemeldir ki, biraz da fazla kolayca, mevcudiyet metafiziğinin ördüğü kimlik bağlamını şekillendiren bir cevapla karşılanır. Mevcudiyet metafiziğinin mekânzamansal sabitlik jargonu içinden verilebilecek bu cevap, şüphesiz bir evettir. Bu evet, kimliğin bir sabitlik rejimi olarak kodlandığı bir *figür* ontolojisine

dayanır. Kimliğin figüratif özdeşlik zemini, bu nedenle, özdeşlikler arasında geçişler üzerinden okunur. Oysaki, bireyleşmenin alagmatığı gözetildiğinde, kimliğin sabitlik rejimleri ve prosedürleri üzerinden bir model sunuyor olması metafiziğin mevcudiyet üzerinden figüratif bir vasıf türetmesiyle mümkündür.

Kim'lik tarifinin dayanağı olan soru kipinde oluş vasfı, *fark*'ın özdeşlik kompartımanlarının konusu olarak ele alınmasının kifayetsizliğini gösterir. *Kim*'lik, soru kipinden oluş vasfı olarak, aynılık rejimine tabi değildir. Bu noktada Deleuze ve Guattari'den (2005) hareketle, hatta belki de daha kurucu bir referansla Simondon'un bireyleşme alagmatığından yol alarak, bahsini açtığımız soruyu, sorunun indirgenemezliği ile tersine yürütebiliriz. Bu noktada, *kim*'likten farklı olarak, kimliğin kompartımanlara dair özelliğinin, ancak sabitlik blokları arasında ilişkiselliğe dayandığını söyleyebiliriz. Peki, herhangi bir kimlikikuran bir özdeşlik pozisyonunu terk etmekle, yeni bir özdeşlik pozisyonuna dahil mi olunmaktadır? Kimliğin, bir özdeşlik rejimi olarak kesinlik hükmü taşıması, sabit aynılık bloklarına indirgenmiş bir onto-politik bireyleşme tasvirine dayanır. *Figür*, bu sabitlik bloklarını hakikat prosedürleri ile hayata geçirebilmeyi mümkün kılar. *Figür*, bu haliyle, bir mekânzamansal sabitlik dispozitifidir.

Figür'ün hakikat rejim ve prosedürlerini ören bir özdeşlik dispozitifi olarak işleyişi, yerliyurtlulaşmanın ve yersizyurtsuzlaşmanın bireyleşme içindeki temellük hareketini sabitlemeye girişir. Yersizyurtsuzlaşma kimliğe dair aynılık modelitelerinin, aslında figüratif birer inşadan ve hatta dioramik bir çoklaştırmadan ibaret olduğunu açığa çıkartır. Kim'liğin yersizyurtsuzlaşmayı haizlik vasfı, zamana koşulmuş sabitlik kayıtları olarak mekânlardan ve bunlar üzerine kurulu metafizik hakikatlerden, zamanın oluş vasfı lehine geri çekilme olarak yorumlanabilir. *Var*'oluşun pozisyonel imkânsızlığı, farkı da alagmatik bir oluş halleri sistemi olarak okumaya sevk eder. O halde, varlığa dair bir ontolojik ilke veya metafizik bir sabitlikten ziyade, *var*'oluşa dair kesintisiz bir aktarımsallık olarak fark, kim'liğin tükenmez soru kipini alagmatik olarak taşır.

Vatandaş olmak üzere hipotetik olarak aşılması öngörülen özgül bağlamsallıklar meselesi, kimliğin kamusal tanınma rejimini belirleyen etiko-politik karakteri verir. Bu açıdan, özgüllüğün aşılması vatandaşlığın zorunlu gereğidir. Bu gereklilik basitçe normatif bir dispozitifi dışa vurmaz. Aksine, modernitenin patolojik ve normal varlık hallerini ören her türden dispozitifi ontolojik bir düzen figürünün hizmetine koşan mekânzamansal bir meselenin, yani mevcudiyet metafiziğinin kimlik bakiyesini verir. Vatandaşlık, evrensel bir aşkınlık rejiminin sabitlendiği soyut bir aynılık figürünü yalnızca normatif veya prosedürel olarak değil, ontolojik olarak yüceleştirir. Modernlerin düzenini var eden de, patolojige normallik kisvesi kazandırıp bu düzeni söküp atlamaz kılan

da *figüre* atfedilen bu yücelik vasfıdır. Bu bağlamda, kimliğin bir pozisyondan bir başka pozisyona geçiş üzerinden tarifi, semiyotik tabiyet modeliteleri arasında öngörülen bir geçişkenlik için aynılığın temel sayılmasını ifade eder. Fark, bu noktada tabiyet modeliteleri arasında, içkinlikten aşkınlığa doğru evirilen bir geçişkenlik üzerinden okunur. Farkın aynılık modeliteleri arasındaki geçişkenliğe konu edilmesi, kimliğin özdeşlik mantığı için harekete geçirilmiş bir kamuflajı ifade eder.

Kimliğin özdeşlik mantığını ören mimik bir karakterden, evrenselci bir kamuflajın her daim kuşatıcılığından söz edebiliriz. Bu kamuflaj, bir temelci bir hakikat rejiminin özdeşlik prosedürlerini örtükleştirilen, donuk bir düşünce ilkesini ifade eder. Bu düşünce ilkesi, düşünmeden azade bir tamlik tasvirinin hem epistemolojik hem de onto-politik olarak kök salmasıyla ilişkilidir. Bu da, farkındalık ve *kendi'*ndelik arasında kurulu olan temele dayanır. Öyle ki, kimliğin temelci bağlamı, farkındalığı bizatihi *kendi'*nde bir özdeşlik ve aynılığa yoran bir kimlik tarifini açığa serer (Balibar, 2013: 47). Bu *kendi'*nde özdeşleşmek için dönüş yönelimi olmaksızın, başkasıyla girilen her türlü ilişki, *kendi'*liğin farkındalığını haiz olamayışı ifade eder. Özdeşlik, bu nedenle, kimliğe ilişkin temellendirmenin adeta kurucu vasfıdır. Bu açıdan kimlik; belirli bir özdeşlik temelinde kendiliği temellük etmeyi mümkün kılacak kurucu bir aynılık ilkesi ve buna uygun hakikat prosedürü arayışıyla irtibatlıdır. Paul Rée'ye (2003) göre, ilkeler edimler tarafından belirlendiği halde, edimlerin ilkelerce belirlendiği algısı, neredeyse aksiyomatik bir kabul olarak öne çıkar (12). Kimliğe ilişkin bir özdeşlik ilkesinin ontolojik çerçevesi, sözü edilen aksiyomatik yapıya dayanır. Bu, ontolojik bir mesele olarak kimliğin; kimliğin alagmatik bağlamından ayrı bir zeminde, çoğu kez örtük bir temelci yordamla, potansiyelite ile sınırlandırılmış bir okunmasına işaret eder. Hilomorfik bir kesinlik öneren bu aksiyomatik bağlamın mevcudiyet metafiziğine bağlı bir ne'lik vasfı olarak ele alınması mümkündür.

Mevcudiyet metafiziği, epistemolojiye dönüşmüş bir ontoloji bağlamında kimliğin sabitlendiği bir ne'lik vasfını örer. Bu ne'lik vasfı, hakikat rejimi ifadesi olan bir düşünce ilkesinin transandantal ve hegomonik bağlamıyla ilişkilidir. Heidegger'in (2003) ifadesiyle belirtmek gerekirse, "ontolojinin modern formu epistemolojiye dönüşmüş olan transandantal felsefedir" (88). Böylece, Heidegger (2003), varolmanın objektivite ile özdeşleşmesini mümkün kılan bir garanti mekanizmasına işaret eder. Böylece "varolanların (*ousia*) varolmaklığı"nın, tasarımı garanti altına alan bir mevcudiyet metafiziğine indirildiği bir hakikat tasviri ortaya çıkar (88). Bu hakikat, epistemoloji adı altında bir dispozitife dönüşen metafizik ve ontolojidir aslında. Bu noktada Reiner Schürmann'ın ontoloji tarifi dikkat çekicidir. Schürmann'a (1989) göre hem Aristoteles hem de Heidegger için *fiil* belirsizlik, *ad* ise belirlenim anlamına

gelir. Buna göre mevcudiyet, Aristoteles için “form”u belirlerken; Heidegger’de varlığın doğal gerçekleşme sürecini epokhal biçimde durdurur (13). Heideggerci anlamda ifade edersek, *kim*’lik bir varoluş vasfını ilgilendirirken; kimlik *ne*’liğe ilişkindir. Schürmann’ın (1989) “erken modernliğin hegomonik fantazmı” (3) olarak ifade ettiği, *Ben* üzerinden kurulan bir tekillik vasfı; kimliğin, *öznellik* merkezli okunuşunun da temelinde yer alır.

Kimlik, bir düzen ontolojisinin hakikat prosedürlerini hayata sokar. Kant’ın belirlenim ve belirlenemezlik kutuplarını ters yüz edişinden hareketle, ontoloji ve öznellik arasındaki mutlaklaştırıcı ilişkiyi ortaya koymak mümkündür. Buna göre, belirlenim, öznel bir yapıp eyleme halini, bir başka ifadeyle, kategorileştirmeyi ifade eder (Schürmann, 1989: 13). Bu nedenle, kimlik, bağlayıcı bir aynılık ve özdeşlik rejimi ya da *ben*’liğe ilişkin bir farkındalık ilkesiyle irtibatlı bir “hegemonik fantazm” meselesi olarak farkındalıkla irtibatlıdır (Schürmann, 2003: 368). Bu hegemonik fantazm varoluşsalın makinik bağlamıyla irtibatlandırılabilir. Bu irtibat, özne ve öznelliğin makinik işlevlerini ören kapitalizm ile irtibatı da gerekli kılar.

Maurizio Lazzarato (2014), çağdaş eleştirel teorilerin özne, öznellik veya özneleştirilmeden hareket etmelerine rağmen; kapitalizmin işleyişine ilişkin “makinik esaret” meselesine girmediklerini belirtir (13). Burada makinik esaret, Deleuze ve Guattari’ci anlamda ele alınır. Gerçekten de kimliğin üzerine sabitlendiği özne ve yüce bir özdeşlik rejimi olarak işlevsel kılındığı öznellik veya öznelerarasılık gibi kategoriler, makinik tahakküme eğilmeyi gerekli kılar. Kimlik, bir özdeşlik ve aynılık meselesi olarak, varoluşun makinik karakteri üzerinden de okunmalıdır. Lazzarato’nun (2014) yerinde biçimde belirttiği üzere, burada, “varoluşsal” olan makinik bir mahiyet arz eder. Lakin, *makinikolan* hiçbir şekilde, “mekanik determinizm” ile irtibatlı değildir (215). “Edimin makinizmi”, teleolojik belirlenimlerden öte heterojen irtibat imkânlarını salıveren süreçleri veya modları üretebilmeyi ifade eder (Lazzarato, 2014: 215).

Yaşamın ve makinenin iki durumunu birbirlerini kuran bir operasyonlar sistemi üzerinden tasvir eden Deleuze ve Guattari’ye (2014) göre, “yapısal birliği içinde ele alınan makine, özgül ve hatta kişisel birliği içinde alınan yaşam, kitle fenomenleri ya da molar toplanışlardır” (411). Bu molar toplanışlar birbirlerine dışsal olarak bağlıdır. Diğer yandan, Deleuze ve Guattari’ye (2014) göre; “çoklukların daha derin ya da içsel olan diğer yönünde, moleküler fenomenler ve yaşamın tekillikleri arasında karşılıklı bir nüfuz, dolaysız bir iletişim mevcuttur, yani her makinenin içine saçılmış küçük makineler ile her organizmanın içine saçılmış küçük oluşumların arasında: mikrofiziksel ve biyolojik olanların arasında farkın kalmadığı, canlının içinde makineler olduğu gibi makinenin içinde de

birçok canlının mevcut olduğu bir arazi” (411). *Kim*’lik, molar bir toplanişı ifade eden kimlikten farklı olarak, ne tam anlamıyla molar ne de salt moleküler olarak tarif edilebilir. *Kim*’lik her iki vasfın mevcut ve namevcut hallerini bir soru kipi (*nde*) olmaklığında taşır.

Kim’lik, “kim” sorusunun “ne”liğe hâkim kılındığı bir indirgenemezlik bağlamı olarak okunabilir (Nancy, 2015a: 23). *Kim*’liğin indirgenemezliği, aynı zamanda, epokhal bir mesele olarak öne çıkar. Michel Foucault’nun (1995) disiplin toplumuna atfettiği numerik vasıftan farklı olarak; Deleuze (2013a), bir şifre veya kod üzerinden okuduğu denetim toplumunda bireyi ([i]ndividual), birey-kitle ilişkisinin ötesine geçen bir anlamda, “bölünebilir” varolanlar (*dividuals*) bağlamında ele alırken; kitlelerin ise “örneklemeler, veriler, piyasalar ya da ‘bankalar’ halini” aldıklarını belirtir (190). Bu bölünebilirlik, makinik esaretin yalnızca teknik araçlarla ilişkili bağlamı içinde değil, kurumsallaştırılmış pratikler, idari organizasyon veya prosedürler veya semiyotik rejimler üzerinden de ifa edilir (Lazzarato, 2014: 26). *Özne*’lik, hem bireyleşmeye hem de nâbireyleşmeye dair bir dispozitif olarak, bireyleri kuşatan hâkim bir tahakküm, kontrol ve iktidar tecrübesini mümkün ve sürdürülebilir kılar.

Kim’liğin mekânzamansal indirgenemezliği, bireyleşme ve nâbireyleşmenin alagmatliğini ören sözcelemin aktüel vasfıyla irtibatlıdır. Sözcelemin açığa çıkardığı mekân-zamansallık, belirlenemezliğe ve öngörülemezliğe ilişkin bir aktüalite bağlamı ile ilişkilidir (Lazzarato, 2014: 185). Performatif olanın aktüalite vasfını, sözcelem üzerinden söylemsel bir vurguya büründüren Guattari, aynı zamanda, bu eklettik vurguya mikro ve makro politika eksenlerini bir arada ele alan varoluşçu bir soruşturmaya da ekler (Lazzarato, 2014: 203).

Aktüaliteye konu olan edimler, aynı zamanda, varoluşsal fonksiyonları ifade ederler. Deleuze ve Guattari’den (2014) hareketle denilebilir ki, “makineselleştiren bir eksiksiz beden ile onun üzerinde bir araya getirilen insanların ve aletlerin bir toplanişı”, belirli bir programotolojiyi takiben anlaşılabilir olan arzulama-makinesini ifade eder (574). Arzulama makinesi, aynı zamanda, şunu ifade eder: “bir toplumun eksiksiz bedeni ‘üzerinde’ bulduklarınca veya gerçekten ayrı olduklarıncaya, bu beden üzerinde bağlı hale gelmiş ayrı öğelerin ya da basit biçimlerin bir çokluğu” (Deleuze ve Guattari, 2014: 576). Deleuze ve Guattari (2014) bu noktada önemli bir soru atar ortaya: “herhangi bir bağın namevcudiyetinde öğeler nasıl bir araya getirilebilir?” (576). Bu noktada, önce bir bağın namevcudiyetinin tespiti önem taşır. Bu bağlamda, Lazzarato (2014) özneliğin bir dispozitif vasfı görmesini “toplumsal tahakküm” ile bağlantılandırır (12). Özneliğin dispozitif vasfı, Deleuze ve Guattari için de temel oluşturan Simondoncu bir bağlamla, bireyleşme ve nâbireyleşmeye

ilişkin alagmatikle da doğrudan ilişkilidir. Bu nokta, *kim*'liği kimlikten ayırmanın önemini bir kez daha gösterir. Hiperepokhal⁴ krizin karar ve zamana ilişkin olarak giderek derinleşen vasıfları, kimliğin krizini ortaya koymakla yetinmeyip, *kim*'liğin indirgenemez vasfının anlaşılmasına yönelmeyi de gerekli kılar.

Kim'lik, hiperepokhal zamanlara dair yeni bir politika ilişkisi sunar. Bu noktada, politik olan tarifi ve onun dayandığı insan doğası tasvirinin ve tüm bunlar üzerine kurulu molar/moleküler düzen ilke ve prosedürlerinin, onto-politik bir dönüşüme konu hale geldiği söylenebilir. Bu bağlamda, Guattari'nin makinik varoluşsallığının yol aldığı temel problematikler arasında sayılması mümkün olan Simondoncu bireyleşme meselesi, özellikle kimliğin günümüzdeki krizi bağlamında farklı bir okuma imkânı sunar. Bernard Stiegler (2014a), Simondocu bireyleşmeyi ele alırken; esasen bireyleşmenin “psşik”, “kolektif” ve “teknik” olarak ifade edilmesi mümkün olan üç formasyon ile bağlantılı olduğunu belirtir (70). Bu açıdan; dönemsel dönüşümlerin hâkim vasıflarıyla irtibatlı olarak, bireyleşme yeni bir birliktelik veya çözülme hali olarak tezahür edebilir (Stiegler, 2014c: 48-51). Stiegler'e (2014a) göre, günümüzde bireyleşmenin yitirimi, sözü edilen üç bireyleşme formunun hesabedilebilirlik içinde sabitlenip genelleşmesini kuşatan, anlamın ve aidiyetin kifayetsizleştiği bir gramatizasyon meselesidir de aynı zamanda (70). Stiegler'in tespitin yalnızca nâbireyleşmeyi değil, farmakolojik olarak yeni bir bireyleşme imkânını da içerdiğini söyleyebiliriz. *Kim*'liğin hiperepokhal vasfının, tam da bu noktada, yeni bir gramatizasyon imkanı olarak belirdiğini ifade etmek mümkün görünüyor. *Kim*'liğin arası(*nda*)lık alagmatliğini gözetken bir önerme olarak rizompolitik, *kim*'liğin indirgenemezlik vasfının yanı sıra, sözü edilen hiperepokhal gramatizasyonun ontopolitik bağlamının anlaşılması açısından da önem taşır.

Rizompolitik: Bir Arası(*nda*)lık Alagmatığı

Kim'lik; *haecceitas* ile bağlantılı, yani işte-buluğa dair bir özgüllük vasfıdır. Bu açıdan *kim*'lik, farkla ilişkilidir. *Haecceitas*, Duns Scotus'a maledilen *bu*'luk anlamı itibariyle, hem nesneden hem de öznenen bağımsız bir bireyleşme okumasına fırsat verir (Guattari, 2005: 540). Deleuze ve Guattari'ye (2005) göre, işte-buluk (*haecceity*); yalnızca “başlangıcı ve sonu ya da kökeni ve destinasyonu olmayanı” değil, her daim “ortada varolanı” veya başka bir anlatımla arası(*nda*)lığı ve noktalardan değil de çizgilerden müteşekkiliği, yani kısaca, rizomu ifade eder (263).

Kim'liğin kimlikten ayrılmasında temel oluşturan nokta, arası(*nda*)lığın varlığa ve varolanlara ilişkin bir aidiyet bağlamıyla olan ilişkisidir. Örneğin, Jean-Luc Nancy'ye (2000) göre varlık, en başta, arasında olmanın anlamını açığa seren bir birliktelik kipi ile irtibatlıdır (27). O halde, *kim*'lik bir oluş halini betimler.

Diğer yandan *kim*'lik, *khōra*'yı çağrıştırır. Bu açıdan, *kim*'lik oluş'un arası(*nda*)lık vasfını haizdir. Arası(*nda*)lık, Deleuze'ün (2013b) şu ifadesinde en açık tarifini bulur: "oluş her zaman 'arasında' ya da 'içinde'dir" (10).

Kim'liğin arasındalık alagmatığı nasıl bir onto-politik bağlamla irtibatlıdır? Rizomu, aynı zamanda bir ontopolitika önermesi olarak okumak mümkün müdür? Rizopolitik, bu sorulara cevap mahiyeti taşır. Deleuze ve Guattari (2005), ağacın köksel yapısından farklı olarak rizomun, pek çok farklı ilişkiselliğin ifadesi olduğunu belirtir (21). Buna göre, rizom pek çok farklı gösteren rejimi arasındalığa ilişkin bir indirgenemezliği ve çokboyutluluğu ifade eder. Dolayısıyla; rizom ne bir tekilliğe ne de çokluğa indirgenebilir (Deleuze ve Guattari, 2005: 21). Bu bağlamda rizom, genel bir rejime tabii olmayan gayri-hiyerarşik bir sistemi ve hareket halindeki boyutlar arasında bir ilişkiselliği ifade eder (21). Ayrıca, rizomun başlangıcı veya sonu olmaksızın tecessüm edeceği bir orta halinden bahsedilebilir (Deleuze ve Guattari, 2005: 21). *Kim*'liğin arası(*nda*)lığı, işte tam da, başlangıcı ve sonu olmayan bu *orta*'ya dairdir. O halde, rizopolitiği belirleyen ilk özellik, herhangi bir forma bürünmesi mümkün olmayan bir hareket vasfı olarak boyutlar arası(*nda*)lıktır.

Rizom, bir "antinesep" ve "antihafıza" halini ifade eder (Deleuze ve Guattari, 2005: 21). Bir başka anlatımla rizom, ne kökene ne de onun zamansal vasıflarına indirgenebilir. O halde, rizopolitiğin bir diğer karakteristiğini köksel ve zamansal bir indirgenemezlik olarak tarif edebiliriz. Bu çerçevede; başkasıyla ilişki içine girilen rizomatik yapılar ve bunlara dair ilişkiselliğin indirgenemezliği, köksel hiyerarşilerden ya da onlara bağlı molar karşıtlıklardan ayrı düşünülmelidir. Nedenselliği hilomorfik bir tamamlanmışlık şemasıya birleştiren bir köken fikri, bu açıdan, kimlik tarifiyle uyumlu ise de, *kim*'liğin soru içinde olmaklık kipi olarak rizom ile ontopolitik olarak karşıtlık taşır.

Rizomatığın indirgenemezlik vasfı, Deleuze ve Guattari'nin ağaçsı kökselliğin hakikat ve tahakküm makinesini anti-metafizik bir politik manevrayla bertaraf etmelerini mümkün kılan maniveladır. Gerek Heidegger'in (2002, 2003) mevcudiyet metafiziğini eleştirisi ve Derrida'nın (2014) politik aporetığı, gerekse de Vattimo'nun (2012) "*nâmuktedir düşünce*" (weak thought) tarifi, rizomatığın ifa ettiği bu manevranın farklı ifade halleridir. O halde, Deleuze ve Guattari'nin anti-hilomorfik bir kesinsizliği, oluş vasfına ait saydığını söyleyebiliriz. Bu noktada *kim*'liğin Deleuzyen anlamda, olası olanın bilinemezliği üzerinden okunması mümkün olabilir. Öyle ki, Deleuze için "haline geleceğimiz şey daimi bir açık sorudur" (Hughes, 2014: 191). Bununla birlikte, bu sorunun açık kalması, yalnızca mikropolitik bir mesele değil, aynı zamanda, gücün kurumsallaşmasına bağlı molar bir problematiktir. Kurumlar, beden üzerindeki nüfuzları itibarıyla

mikro-politik bir mahiyet arz ederken; özellikle, politik yargılarda temellenmeleri açısından molar tasarımları ifade ederler (Hughes, 2014: 176).

Rizopolitik, hilomorfik politikanın karşıtı olarak tanımlanabilir. Buna göre, rizopolitik, fark meselesinin indirgenemez ve içkin çoğulculuğundan yol almakla, ağaçsı bir kökenselliklerin özdeşlik rejimlerinden ve aynılık prosedürlerinden ayrışan, ağsal bir ilişkiselliğe dayanır. Rizopolitik bu anlamda, *kendi'*ne dair potansiyelitesini, hakikat prosedürlerini aktüalize ederek tamamlamakla mükellef bir özne tasvirini söker. Buna karşın, politik hilomorfizmin hegemonik fantazmını kuran, kimliğin üzerine inşa olduğu kendi ve öteki bağlamı, hilomorfik bir kökensellik fikrine dayalı *Ben'*liğin birliği tasavvuruna dayanır. Kimliğin bir hakikat rejimi olarak tasviri, bu nedenle, ağaçsı kökenselliği yansıtır. Bu hilomorfik şema içinde *ben'*lik “ağaç imgesinde ifade bulur ve Öteki de daha sonra bu tek hakikatten türetilir: Öteki, ağacın etrafındaki boşluk ya da ağaç olmayandır” (Sutton ve Martin-Jones, 2013: 22). Oysaki, *kim'*liğin oluş vasfı, rizomatik olarak her zaman birbirine bağlı *ben'*lik halleri arasında tezahür eder.

Arasındalık ve karşılıklılığı birbirlerine karıştırmamak gerekir. *Ben'*liğin tanınma ile molar-politik irtibatı tamamen kategorik bir aşkınlık zemini üzerinden karşılıklılığa ve geri dönüşe dayanır. Bu nokta, Hegelyen tanınmayı ören *nomos'*un, kimliğin ontopolitik bağlamını ören bir sabitlik ve özdeşlik rejimini temellendirmesi ile yakından ilgilidir. Kimliğin bu hakikat zinciri içinde belirlenimi, *ben'*liğin eksiksiz tamlığı ve bunun kayıtsız farkındalığına dayanır. Arzu; söz konusu hakikat makinasının, Winnicott'taki (2013) anlamı itibarıyla, *aktarım nesnesini* tayin eder. Farkındalık arzusu, söz konusu aktarımın dayandığı bir özdeşlik prosedürü üzerinden aynılık olarak kimliği üretir. O halde; kimliğin, molar-politik sabitlik rejimi bağlamında ele alındığında bilme-arzusunun ontopolitikinden söz etmek mümkündür. Buna karşın; rizopolitik, *kim'*liğin karar verilemezliğini ören bir “bilmezlik-arzusu” (Weber, 1987: 74) ile irtibatlandırılabilir. Diğer yandan, rizopolitik bir mesele olarak *kim'*liğin caesrual bir durak, epokhal bir şüphe ve *khōra'*ya ait bir mekânzamansal *aporetikle* ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

*Kim'*liğin Deleuzyen yorumu, hayatı ve hayat formlarını birbirine bağlayan bir “sonsuz arası(nda)lık hareketi veya *perpetuum mobile*” üzerinden okunabilir (Colombat, 1999: 200). Arası(nda)lığın aporetik vasfı rizomatik bir bağlama mekânzamansal olarak yerleşiktir. Rizomatiğin ilişkiselliği, yersizyurtsuzlaş(ır)ma ve buna eşlik eden yeniden yurt edinme imkanı arasındaki geçişlerde okunabilir. Bu noktada, *arası(nda)lık düzenekleri'*ninvarlığı önem taşır. Zira, arası(nda)lığın metastatik bir vasıfla irtibatı apayrılığın varlığı üzerinden zuhur eder. Bu açıdan, “metastabl bir sistemi aslen belirleyen şey, ‘apayrılığın’ varlığı;

en azından iki büyüklük düzeyinin, henüz aralarında herhangi bir interaktif iletişim bulunmayan iki apayrı gerçeklik düzeyinin varlığıdır” (Toscano, 2014: 451). Bu açıdan, rizopolitik, aktüel ve potansiyel ilişkisini kökensellik ve tamamlanmışlık harici ara düzenekler üzerinden hayata geçirmeyi haizdir. Rizopolitik, arası(*nda*)lığın *caesural*, duraksal mahiyetini de taşır. Bu açıdan rizopolitiğin konusu olan *kim*’lik, “duraksama olarak arasındalık müdahaleleri” üzerinden okunabilir. Deleuze, “aktüel virtüel-oluş” ile “virtüel atküel-oluş”a ilişkin süreçliliği ören bir oluş tarifi sunar (Dwyer, 1999: 164-165). Böylece, virtüel ile aktüelin çarpışması kadar billurlaşmasını da oluş halinde sürece dökülmüş olur. Arası(*nda*)lık durakları, *kim*’liğin oluş vasfı üzerinde kurucu önem taşır.

Deleuzyen anlamda ele alındığında arası(*nda*)lık, zorunlu bir karşılıklık esasını kimliğe dair özdeşlik temelini sabitleyecek biçimde işletilmesini ifade etmez. Nitekim, Deleuze için ilişkiselliklerin çaprazlama niteliklerinin varlığı, onları belirli sabitlik rejimlerine ya da karşılıklık veya zorunluluğa dayalı bir takasa tabi kılmaktan muaf tutar (Buchanan, 1999:5). Dolayısıyla, “özdeşliğin istikrarı”na politik bir kutsiyet atfetmekten sakınan Deleuze, tam bir varlık vasfı olarak özdeşlemenin mutlak bir eksiklik olarak namevcudiyet ile karşıtlığını reddeder (Widder, 2014: 35). Ben’liğin tamlığı üzerine kurulu bir kimliğin, koşulsuz bir namevcudiyet ile özdeş bir kaos ile karşıtlığı, Deleuze tarafından karşı çıkılan bir ikileştirmedir (Widder, 2014: 35). Bu noktada, aktüel ve potansiyel bağlamı ve bunu ören hilomorfik şema önem taşır. Potansiyelitenin aktüel vasfı kazanmasına verilen öncelik, Deleuze açısından, Simondon’un *problematik* tarifine atfettiği önemi çağırır. Buna göre, benliğin zamansal çokluğu ve süreksizliği, bireyleşmenin alagmatik vasfının indirgenemezliğini öne taşır. Bu bağlamda, denilebilir ki, “Ben’, farklı zamansallıkları aynı varlıkta yaşayan özneler çokluğudur; bu öznelerin zamansız ve gizemli bir kanal boyunca birbirlerinde yankılanması ve birbirlerini tekrar etmesi nedeniyle pek de birleşmiş bir varlık değildir” (Widder, 2014: 77).

Arzunun tamlığa yönelişi, imkânsız bir takasa kapı aralar. Bu hal, artık işlerini giderek yitirmeye yüz tutmuş tanı(*n*)ma makinesinin dayanağı olan Hegelyen zorunluluk ilkesiyle tarif edilebilir. Tanınma makinesinin, kendi ve ötekini karşıtlığını temel alan bir zorunluluk çarkını kesintisiz olarak döndürmesi beklenir. Politik olan’ın antagonistik veya agonistik vasıflarını teslim ederken tanınma makinesinin, molar bir öznellik mantığını –özdeşlik ve fark üzerinden– sürekli olarak yeniden ürettiğini söyleyebiliriz. Yüzeydeki bu molar sabitlik rejiminde, derinlerde yatan fark ve tekrar oyununun neredeyse aporetik bir etkisi olduğu açıktır. Bu etki, rizopolitiğin, kim’liğin içkinliğine dair çözmeye giriştiği transandantal bir krize işaret eder.

Formun oluşumuna ilişkin içkin bir ilişkiselliği belirten Deleuze (1994), biçimin dışsal bir etkence belirlenmesini ifade eden “hilomorfik şema”dan sakınma konusunda Simondon’u takip eder (DeLanda, 1999: 120). Deleuze ve Guattari için *rizom*, bir “anti-metot metodu” olarak değerlendirilebilir (Lambert, 2012: 60). Başka bir ifadeyle *rizom*, bir anti-epistemoloji epistemolojisidir. Bu nedenle rizompolitik, *kim’liğe* ilişkin bireyleşme alagmatliğini ören ontopolitik ilişkisellik ağını ifade etmekle kalmaz. Rizompolitik, epistemolojik olarak da anti-hilomorfik ve anti-epistemolojiktir. Anti-epistemoloji bağlamı itibarıyla rizompolitik, gücün molar bir indirgemeye tabii tutulmasına veya bir hakikat dispozitifi üzerinden dayatılmasına da direnir. Gücün çokluğunu ıskalama temayülünü gösteren “gücün çıkar olarak standart tasavvuru” (Buchanan, 2014: 48), rizompolitüğün minör çoğulluğunu ve ilişkiselliğini örtme riski taşır.

Kim’liğin alagmatik oluş vasfını dikkat çeken bir okuma, arzuyu ve çıkarı olduğu kadar şizoid ve paranoi de ören rizompolitik ilişkiselliği gözetmek durumundadır. Rizompolitik ilişkiselliğin bağlı olduğu bu durumu, “gücün gelişme derecesi” merkezinde ifade edebiliriz (Holand, 2013: 189). Bu çerçevede, molar katmanlaşma politikaları, tekillik veya soyutluk makineleri üzerinden bir işlevselleşmeye ve dünyanın hiyerarşik özdeşlik rejimlerine indirgenmesine hizmet eder (Guattari, 2011: 48). Bu bağlamda, molar olan sabitlenmiş koordinatlara tabiiyet ifadesi olarak öne çıkarken, ihtimallerin tutarlılığını sağlayan *farık*’ı moleküler olan yaratır (Guattari, 2011: 153). Molar politika, moleküler politikanın “sıfır noktası”nı ifade eder; öyle ki, molar politika ya “karadeliğe” ya da “keskinliğe” yol verir (Guattari, 2011: 155). *Kim’liğin* daha çok moleküler bir bağlamla ilişkiselliği, tam da asamblaja dair bu noktada önem taşır.

Guattari’ye (2006) göre; Freudyen “*kompleks*”e muadil olarak okunabilecek olan, “yapı”dan veya “sistem”den olduğu kadar, “biçim”den ve “süreç”ten de daha geniş bir anlam taşıyan *asamblaj*, heterojen bileşenleri makinik, sosyobiyolojik veya tassavura dayalı bir düzende içinde kapsar (415). Guattari’nin (2013a) “Kolektif Donanımın genel işlevi” olarak adlandırdığı işlev; “moleküler arzulan makineler”, “kişiler arası molar ilişkiler (cinsiyet, sınıf, yaş ilişkileri...)”, “üretim ilişkileri” ve “politik ve toplumsal iktidar oluşumları” arasındaki bağların alagmatik, poetik, semiyotik ve libidinal bağını meydana getirir (35-36). Guattari’ye (2013a) göre, “bilinçlenmelerin ve mücadelelerin ortaya koyduğu kolektif düzenlemelerin, burada, ‘çözümlerin’ ‘ağacı’ bir mantıkla çıkarsanabileceği tek bir ekseni, sabit bir kökü olamaz. Ancak canlı bir kurumsal analiz süreci sonunda, yani politik ve mikro-politik olarak girilmiş analiz sonucunda bunların hangi tür ‘köksapa’ denk düştükleri saptanabilir” (88-89). Rizompolitik, bu bağlamda, bir indirgenemezlik ontopolitiğiyle irtibatlıdır.

Diğer yandan, mikropolitikayı *ben*'liği bireysel ve kolektif olarak biçimlendirme politikası olarak okumak da mümkündür (Widder, 2014: 13). Ancak en genel anlamda mikropolitikanın metastatik yayılımının, libidinal bir kaynaktan kozpolitikleşme sonucu doğurduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, “kişi ya iktidarların katmanlaşmasını en derinden tercih eder, ya da arzunun kaçış çizgilerini takip etmeyi ve önceden yerleşmiş donanımlardan, egemen yinelemelerden, kısıtlayıcı anlamlardan kurtulmayı benimser” (Guattari, 2013a: 89). Guattari'ye (2009a) göre, *hazza* verilen anlam, özneliğin üzerine inşa edildiği bireyleşme moduyla doğrudan irtibatlıdır (155). Bu açıdan, örneğin, arzu ve baskı topluluklarda aynı anda işlevsellik kazanan meseleler olarak görülebilir. Psikanalizin arzu ve baskının toplumsal ve politika bağlamına karşı kayıtsızlığından dem vuran Guattari (2009a), hem bireysel hem de toplumsal meselelere eğilmeyi mümkün kılacak bir makropolitika ve mikropolitika ayrımı önerir (155).

Deleuze ve Guattari'de “ödüpal arzunun molar ahlaki güdüsü olan” faşizan-paranoid aynılık ile ödüpal olmayan arzu ve “minör-oluş” olarak anarşist-şizoid kısmilik her daim rekabet içinde olan potansiyelite kutuplarını ifade eder (Massumi, 2013: 170). Brian Massumi'ye (2013) göre, “faşizm-paranoya” ile “anarşi-şizofreni” arasında Deleuze ve Guattari tarafından gözetilen ayrım, iki farklı aktüalite rejimi arasında bir ayrıma işaret etmekten ziyade iki farklı potansiyelite arasındaki “dinamik” bir ayrımı yansıtır (171). Tanınmanın ölçütü olarak dayatılan bir molarlaşma, aynılığın Öteki üzerinden sabitlenişiyle hayata geçer. Bu molarlaşma baskısı içinde; Öteki, en iyi ihtimalle temsili bir dispozitif olarak ele alınır. Diğer yandan, bu dispozitifin tarifi, kapitalizmin sistemik ve aksiyomatik özelliklerini de dikkate almayı gerektirir. Massumi'nin (2013) ifadesiyle, “kapitalizm, aşırı soyutlama ve mutlak somutlaştırma süreçlerinin aynı içkinlik sahasında beraberce işlev görmesidir. Üst soyutlamanın nasıl belirli durumlarda somut hale geldiğini belirleyen intizam sistemi, kapitalist ‘aksiyomatik’ tir” (189). Diğer yandan, köke dair belirlenemezlik ve temele indirgenemezlik, ağaçsı kökensellikten farklı bir rizomatik aktarımlar sisteminin konusudur. O halde rizopolitik, kimliğin bir aynılık rejimi olarak üzerine sabitlendiği eksiksiz ve tamamlanmış bir *Ben*'liğin ve bunu temellendiren ağaçsı kökenselliğe dayalı düşünce ilkesini hayata geçiren kuşatıcı hakikat prosedürlerinin eleştirisidir.

Deleuze (2013b), kendini maddeye dayatan egemen bir iktidar biçimi olarak *Erkek*'ten farklı olarak; kadın, hayvan ve molekülün kendi biçimselliklerinden kurtulabildikleri bir kaçış bileşenine sahip olduklarını ifade eder. Örneğin, oluş halinde olan bir kadın, “kadın-oluş” durumundan kendine kadın olarak bir paye çıkarabilir mi? Deleuze'ün (2013b) ifadesiyle, “oluş bir biçime ulaşmak değildir (özdeşleşme, taklit, Mimesis), oluş, *bir* kadından, *bir* hayvandan veya

bir molekülden ayırt edilemeyecek şekilde, yakınlık, ayırt edilemezlik ya da farklılaşmama bölgesini bulmaktır: Ne genel ne de belirsiz, öngörülmemiş, önceden varolmayan, bir topluluk içinde tekilleştiği ölçüde daha az biçim dayatılmış bir halde” (10-11). Rizopolitik, bu kaçış çizgilerinin her daim açıklığına dayanır. Bu açıdan, rizopolitik bir imkân olarak *kim*’lik; indirgenebilir olmadığı gibi, molar bir özdeşlik ve sabitlik rejimi olarak adlandırılabilir de değildir.

Rizopolitik, *kim*’liğin şizoanalizinden hareket eder. Bu bağlamda Lazzarato (2014), örneğin, ikiliklerarası karşıtlıklara bağlı bir diyalektikten ayırdığı şizoanalizi, “heterojen boyutlar” arasındaki etkileşim ve aktarımlarla ilişkilendirir (214). Bu nokta, *kim*’liğin bağlı olduğu arası(*nda*)lığı, kimliğin ait olduğu diyalektik karşılıklık olarak arasındalık rejiminden ayırmaya yardımcıdır. *Kim*’lik, bu açıdan, heterojen bağlamlar arasında bir aktarımlar sisteminin konusudur. O halde, *kim*’liğin arası(*nda*)lığının şizoanalitik ve ontopolitik bir bağlamla ilişkilendirilmesi de mümkündür. Diğer yandan, bu şizoanalitik meselenin; varoluşsal bir pragmatizmin dışında kalan, hermeneutik ve dekonstrüktif bir okumasına da ulaşılabilir. Arası(*nda*)lığın, dekonstrüktif ve hermeneutik yorumları da, katı bir diyalektik karşıtlığı sorunlaştırır. *Kim*’liğin şizoanalitik, hermeneutik ve dekonstrüktif bağlamlarını bir araya toplayan bir kavram olarak arası(*nda*)lık, hem mevcudiyetle (haliyle de hakikat ve zamanla) hem de khōra’ya ait bir mekânzamansallıkla ilintilidir. Bu nokta, arası(*nda*)lığı, adeta bir zaman vuruşu olarak tarif etmeyi mümkün kılar. Arası(*nda*)lık, iki karşıt permütasyon arasındaki antagonistik veya agonistik bir rejimi ifade etmez. Aksine, hiçbir zaman tamamlanamayacak bir potansiyeliteyi, kesintisiz bir aktüaliteyi ve haliyle anti-hilomorfik bir var’oluş alagmatliğini ifade eder. Varlık ve varolan arasındaki ontolojik fark, arası(*nda*)lık içinde epokhal olarak askıya alınır. Böylece; arası(*nda*)lığı, şizoanalitik ve makinik varoluş ile *form*’un ve *iz*’in kesintisiz ve indirgenemez hareketi üzerinden okuyabiliriz. Arası(*nda*)lık, aynı zamanda, *kim*’liğin heterojenliğini belirleyen bir plastisiteye dairdir. Kısacası, *kim*’lik ne salt öznel bir tahakküm alanına, ne de metafizik bir hakikat rejiminin mekânzamansal mevcudiyet ilkesine denk düşer. Oysa, tüm bunları kimlik için söylemek daha uygun görünüyor.

Rizopolitik hilomorfik krize alternatif teşkil eder. Kimlik politikasında ifadesini bulan; aynılığın sabitlenmiş özdeşliği üzerinden *fark*’ın aşılmasının artık mümkün olmayışı, hilomorfik kriz olarak tarif edilebilir. Bu açıdan, mikro-politikaya yaslanan rizopolitik; “bir yandan, özdeşliğin geride bırakıldığı politikaya bir uzam sağlar; fakat diğer yandan, böylesi bir politikanın harekete geçirilebilmesi için özdeşlik görünümü fazlasıyla önemlidir” (Widder, 2014: 90). Özdeşliğin simülatif karakteri, bu açıdan, mikro-politik bir bağlamla ilişkilidir.

Diğer yandan, söz konusu özdeşliğin Hegelyen tanınma istencinin temel dinamiği olarak okunması yanlış olmaz. Hegelyen anlamda *istenç istenci*, gücün tanınması ve temsil edilmesine bağlıdır. Bu nokta, özellikle, Hegelyen karşılıklılık ve zorunluluk ilkeleri arasındaki bağı kurar. *Fark*'ın, özbilincin hem kendi üstüne kapanmasını mümkün kılan bir dönüş manivelası, hem de dışa bükülen sahici bir biricikliği garanti altına alan bir başkalık ontolojisinin konusu olması, istenç istencinin tanınma üzerinden nüfuz edilebilirliğini meydana getirir. Bu açıdan, tanınma kimliğe dair bir sağlama ve ayırma işlevini aynı anda görür. Ancak, tanınma, rizompolitik bir *kim*'lik tarifi açısından da belirleyici olmayı sürdürür.

Kimliğin hilomorfik ontopolitikinden farklı olarak, rizompolitik bir *kim*'lik tarifi açısından tanınma, mevcudiyet metafiziğine konu her türden hakikat rejim ve prosedüründen muaf bir *nâmuktedirlik* tarifini örer. Mevcudiyet metafiziğine kayıt koyan böyle bir tarif, haliyle, fikirler politikasına mesafelidir de. Bergsoncu anlamda ifade edersek rizompolitik, yaratıcı bir coşkunluğu ören bir yaşam hamlesine tekabül eder. Rizompolitik, bu açıdan, "düşüncedeki düşünme"ye vücut verme meselesiyle irtibatlıdır (Deleuze, 1994: 147). Bir başka ifadeyle, *düşüncenin* yerini *düşünmeye* bırakması öngörülür.⁵ Bu nokta, esasen, varlığın varoluşla ikamesiyle de bağlantılıdır. Ontopolitik olarak bu geçiş, *figüratif* olandan geri çekilmeyi ifade eder. Bu noktada, kavramlar ve figürler arasındaki ilişki *fark*'ın düşünce ve düşünme arasında kırıldığı bir bağlam üzerinden okunabilir. Dolayısıyla düşünmeye dair bir "içkinlik düzlemi", yalnızca figüratif olanın değil kavramsal olanın rolünü ve mahiyetini de belirler (Deleuze ve Guattari, 2013: 90). Diğer yandan, kavramların figüratif bir sabitliğe dönüşmesi, transandantal bir indirgemenin içkin bir hakikat tasavvuruna bağlanmasını ifade eder. Bu bağlanma, evrensel ve özgül modeller üzerinde sabitlenmiş düşünce bloklarına işaret eder. Ancak, bu bloklar arasında bir düşünme salınımıyla *düşüncenin* sabitlik rejimine direnç mümkündür. Böylece, bu salınımı mümkün kılan rizompolitik bir arası(*nda*)lık hareketinden *venâmuktedirlik* modundan bahsedebiliriz.

Böyle bir rizompolitik imkânı, bir "azınlık-oluş" meselesi olarak ele almak mümkündür. Kimliğin fark üzerinden okunuşunda; antagonistik bir karşıtlığın ötesine geçemeyişe bağlı olan ve Schmitçi dost ve düşman ayrımını kararın merkezine oturtan bir mikrofaşizmin, aidiyete dair her türden özdeşliğe bulaşması riski söz konusudur. Nietzschegil bir "yaratıcı oluş politikası"nın karşısında konumlandırılarak denilebilir ki, "mikrofaşizmler, arzunun tepkisel oluşumlarıdır ve çağdaş politikanın (liberalden totalitere) her bölümü ve kategorisi boyunca yayılırlar. Farkı olumlayamayan ve bunun yerine özdeşliğe takılı kalan köle zihninin bir parçasıdır" (Widder, 2014: 187).

Rizompolitik, bir azınlık oluş stratejisi olarak değerlendirilebilir. Bu noktayı, yalnızca, minör bir temas meselesi olarak okumak yanlış olur. Azınlık oluş, sayısal veya figüratif bir modeli ifade etmez. Daha ziyade azınlık oluş, anti-hilomorfik ve anti-metafizik bir fark vasfını politik bir imkâna dönüştürür. Burada bahsi geçen azınlıklar ile çoğunlukları sayıyla ayırmak mümkün değildir. Nitekim, “bir azınlık bir çoğunluktan sayıca fazla olabilir. Çoğunluğu tanımlayan şey, uygun olunması gereken bir modeldir... Oysa bir azınlığın modeli yoktur, o bir oluştur, bir süreçtir. Çoğunluğun hiçkimse olmadığı söylenebilir” (Deleuze, 2013a: 183). Deleuze’e (2013a) göre, “herkes, şu ya da bu şekilde, izlemeye karar vermesi durumunda onu bilinmeyen yollara sürükleyecek bir azınlık oluşa dâhildir. Bir azınlık kendine modeller yarattığında, bunun nedeni çoğunluk olmak istemesidir ve kuşkusuz kurtuluşu ya da esenliği için bu kaçınılmazdır. Ama gücü, yaratmayı becerdiği ve modele bağlı olmadan az ya da çok modele geçirebileceği şeyden gelir. Halk, her zaman yaratıcı bir azınlıktır ve bir çoğunluk kazandığında bile öyle kalır: İki bir arada varolabilir çünkü aynı plan üzerinde yaşanmazlar” (183). Bu tespit, azınlık oluşun ontopolitiğinin de, molar bir politik modalite girdabına yakalanmaya her daim hazır olduğunu gösterir. Bu nokta, *oluş* olarak politikanın; farkı, *kim*’lik ile kimlik arasındaki ayrım üzerinden okumaya imkân verip veremediğiyle ilgilidir. Azınlık oluşun rizompolitliğini, azınlığın çoğunluk olanın politiğine dönüşme riskini dikkate almaksızın ele almak güç görünüyor. Bu nokta, *üst-moleküler* bir direnç hattının, molar bir politik dispozitife dönüşmesi ihtimalini akla getiriyor. Bu da, tam olarak, eleştirinin veya tanınma mücadelesinin yöneldiği modaliteyi tersinden varsaymak ve hatta kaçınılmaz kılmak anlamına gelir.

Rizompolitik, epokhal bir bağlamla doğrudan ilgilidir. Diğer yandan, rizompolitğin bir biçimde bağlı olduğu politik olan tasviri, ister istemez *technē* tarafından belirlenen dönemsel modlar içinde şekillenir. Deleuze’e (2013a) göre, “her toplum tipine tekabül edecek bir makine tipi elbette ki bulunabilir: Hükümlerlik toplumları için basit ya da dinamik makineler, disiplin toplumları için enerji makineleri, denetim toplumları için sibernetik makineler ve bilgisayarlar” (185). Rizompolitik, denetim toplumlarına özgü bir makinik evrede, kararın ve her türden özdeşliğin ihtimal dışı haline geldiği bir döneme aittir. Bu noktada, rizompolitğin alternatif teşkil ettiği molar yapılanmanın, disiplin toplumunun biyopolitik parametrelerinden farklı bir bağlamsallığa işaret ettiğini söyleyebiliriz. Bu yeni epokhal durum, bizatihi *nous*’un ağlar arasında iletişime bağlı yeni birleşik ortamlara ait hale gelişi merkezinde okunabilir.

Deleuze’e (2013a) göre, “disiplin toplumlarının iki kutbu vardır: Bireyi işaret eden imza ve bireyin kitle içindeki konumunu işaret eden sicil sayısı ya da numarası. Öyle ki, disiplinler, ikisi arasında asla bir uyumsuzluk görmemiştir ve iktidar, aynı

zamanda hem kitleleştirici hem de bireyleştiricidir, yani hem üzerinde uygulandığı bireyleri gövde olarak oluşturur, hem de gövdenin her üyesinin bireyliğini kalıba döker” (189-190). Buna karşın, “disiplin toplumlarında, önemli olan bir imza ya da bir sayı değil, bir şifredir: Şifre bir koddur, oysaki disiplin toplumlari (hem bütünlüşme hem direniş açısından) parolalarla (buyruk tümceleri) düzenlenir. Denetimin sayısal dili, enformasyona ulaşımı ya da ulaşımın reddedilmesini işaret eden şifrelerden oluşur. Artık kitle-birey ikilisi karşısında bulunmayız. Bireyler ‘bölünebilir’ bir hal alırken, kitleler de örneklemeler, veriler, piyasalar ya da ‘bankalar’ halini almıştır” (Deleuze, 2013a: 190). Bu çerçevede Deleuze (2013a), Foucault’nun disiplin toplumundan denetim toplumuna evrimini, “kapatıp-kuşatma”nın yerini denetimin sürekliliğine ve iletişimin anlık etkinliğine bırakması olarak ele alır (184).

Guattari’nin (2013b) “assamblajların genel plastisitesi” olarak tarif ettiği durum, oluş hallerinin birbirlerine şizoanalitik bağıllığını ifade eder (19). Günümüzde hiperepokhal krizi besleyen siyasal iklim; disiplin toplumundan denetim toplumuna, kapatıp-kuşatma ortamlarından kesintisiz denetim yapılarına geçiş üzerinden okunabilir. Deleuze (2013a) üzerinden ifade edersek, bu durum kalıplar ve modülasyonlar arasındaki bir farkı işaret eder ki buna göre: “kapatıp-kuşatmalar, kalıplardır, ayrı kalıplardır, ama denetimler bir modülasyondur, her an, aralıksız değişecek olan, kendi kendisinin biçimini bozan bir kalıp gibidir” (188). Kapatıp-kuşatmalar, kompartmanları andıran sabitlik yasaları veya kapalı ortamlar arasında kesin geçişleri içerir. Buna karşın, modülasyon asla sonuca ulaşamayacak olan metastaza yatkın oluş hallerini barındırır.

Deleuze’ün (2013a) ifadesiyle, “belki de önemli olan, denetimden kaçıp kurtulmak için, iletişim dışı boşluklar, söz kesiciler yaratmak olacaktır” (185). Nancy’e (2015a) göre, demokratik politikanın temel vasfı, herhangi bir *kim*’liğin oluş ve iz vasfına ilişkin bir boş alanı her daim hâkim kılmaktır (19). Demokrasi bağlamında ele alındığında halk, güçle özdeşleşmenin limiti veya sınırı olarak tarif edilebilir (Žižek, 2014c: 192). Molar bir sabitlik ve özdeşlik rejimi olarak kimlikten, rizompolitik bir imkân olarak *kim*’liğe geçiş, belirlenimlerin kifayetsizliğini de teslim etme meselesiyle yüzleşmeyi gerektirir. Bu noktada rizompolitik, önbelirlenime dayanmayan kurucu momentlerin hem politika hem de politik olan için kuruculuğuna işaret eder. Enrique Dussel (2008, 1), *Politika Üzerine Yirmi Tez* başlıklı kitabının girişinde, bir kavram olarak politik olanı ve bir aktivite olarak politikayı anlayabilmek için, onların kurucu momentlerini değerlendirmenin önemine işaret eder. Peki, politik olanın ve politikanın kurucu momentlerini nasıl okumak gerekir? Bu soruya binaen, Jacques Rancière (2014) *Moments Politiques* adlı çalışmasında, konsensüsün zamansallığının çözülmesiyle politik momentin ortaya çıkışını ilişkilendirir (viii).

Rancière (2014) bu noktada, momentin hareketi açığa çıkararak vashına teslim ederek, politik olanın her zaman momentler halinde varolduğunu vurgular (viii). Politika da, politik olan gibi, belirli bir aktüalite modunu ifade eder. Politika, politik edimler arasındaki ilişki üzerinden belirlenir (Rancière, 2013: 27). Rancière (2014), politik olanı kolektif öznelerin failliği merkezinde ele alır. Politik olan, aynı zamanda, sürekli biçimde işleyen bir hakikat makinasının tektipleştirici çarklarına karşı bir direnç alanını da kapsar. Bu nokta, özellikle, politikanın temel özelliği olan uzlaşsımsızlığı (*dissensus*) gösterir (Rancière, 2013: 38). Rancière uzlaşsımsızlığı, zorunlu bir antagonizma zeminini ifade eden bir sabitlik alanından ziyade, önceden belirlenimin imkânsızlığı merkezinde okur. Rancière tarafından altı çizilen bu nokta, öznelerarası iletişimin uzlaşsımsal veya önbelirlenime dayalı çehresinden ayrılan bir politika okumasına imkân verir. Rizopolitiği böyle bir imkân çerçevesinde okumak mümkündür.

Sonuç Yerine: Hiper moleküler Katabol ve Paracaesural Devrim

Kimliği figüratif bir okumanın ötesinde ele alan Jean-Luc Nancy (2015a), bir ülkenin kendi kimliğine dair resmi bir tartışma yürütüyor oluşunu “ölümcül bir süreç” tetikleme ihtimalinin her daim hazırda bekleyişıyle irtibatlandırır (9). Nancy’e (2015a) göre, “kimlikler hiçbir zaman yalnızca sabit veya basitçe plastik değildir” (11). Buna göre, daha ziyade kimlikler, metastaza her daim hazırlık vasfı taşır. Söz konusu metastatik potansiyelite, her zaman bir özdeşleşmeye yönelen bir aktüalite hareketi ile irtibatlanır. Politik hilomorfizmin özdeşlik zemini olarak kimliğin, metastatik özdeşleşme vasıflarını giderek yitirdiğini söyleyebiliriz. Bu durum, hiper moleküler katabol’u işaret eden bir hilomorfik kriz ile irtibatlıdır. Hiper moleküler katabol, modern öznenin kendi içine çöküşünün ifadesidir. Politik hilomorfizmin krizi olarak hiper moleküler katabol, tanınma politikasının dayandığı hakikat rejim ve prosedürlerinin düşüşünü ifade eder. Hilomorfik kriz, aynı zamanda, özdeşlik olarak kimliğin de çıkmazını gösterir. Bu kriz, kimlik üzerinden hegomonik bir fantazma dönüşmüş olan mevcudiyet metafiziğinin düşüşüyle doğrudan ilgilidir. Bu nokta, mevcudiyet metafiziğiyle örülmüş bir epokhal hakikat tasavvurundan rizopolitik bir çekilmeyi ifade eder.

Batı metafiziğinin destrüksiyonunda Hegel’e özel bir önem atfeden Heidegger, ontik-ontolojik ayrımı bağlamında, Husserl’in varolanlara ilişkin fenomenolojisi ile Hegel’in varlığa ilişkin mutlakî fenomenolojisi bağlamında, bir “*arası(nda)lık fenomenolojisi*” takip eder (Marder, 2014: 37-38). Diđer yandan, Heidegger için politik varlık, her şeyin başında, bir “kolektif ihtimam” meselesi ya da, bir başka ifadeyle, birlikte-varoluşa gösterilen sahici bir ihtimam olarak görülmelidir (Marder, 2014: 38; Franco de Sá, 2014: 51). Hegel için de kimliğin “düşünümsel belirlenim” olarak görüldüğünü söylemek mümkün (Žižek, 2014c: 380). Kimliđin mevcudiyet metafiziğiyle irtibatı, düşünümsel bir hilomorfizm

meselesi olarak görünürlük kazanıyor. Tam da bu noktada, mevcudiyet metafiziğinin bizatihi konusu olan tanınma meselesini de, özneliğin hilomorfik inşası ile irtibatlandırmakönem taşıyor. Hegelyen diyalektik, hilomorfik bir tamamlanmışlığı çerçevelediği için; Hegelyen tamamlanmışlık (*Vollendung*), Heidegger için, bir üzerinden gelme meselesini değil, metafizik bir çerçeve içine alma problematiğini kapsar (Schuback ve Marder, 2014: 85). Mevcudiyet metafiziğine yaklaşırken bir *Überwindung* yerine *Verwindung*'dan yol almak tam da bu nedenle anlamlıdır (Vattimo, 1987: 2012). Kimliğin özdeşlikle bağlı bir ayrımı saran hilomorfik karakteri, mevcudiyet metafiziğinin tamamen aşılması ihtimalini her zaman sıkıştırır. Bu açıdan, *kim*'liğin rizopolitiği, herşeyden önce mevcudiyet metafiziğine ilişkin bir üstesinden gelmemeselesinden yol alır.

Hilomorfik kriz, kimliğin ve haliyle özdeşliğin imkânsızlığından kaynaklanan bir sıkışma halini gösterir. *Kimlik krizi*, politik öznenin katabolik çöküşünün ifadesidir. Bu çöküş, dışa doğru, öteki'ye meylederek değil; bizatihi özneliğin kendi hipotetik temeline doğrudur. Katabol, öznenin kendi içine çöküşünü ifade eder. Esasen, bu nokta, bir sabitlik rejiminin yerinden edilişi olarak da okunabilir. Krizin hiperepokhal karakteri, moleküler çoğulluğun molar bir dispozitif tarafından belirlenmeye direncin odağı haline gelmesinde önem taşır.

Kimlik krizi, hipermoleküler bir katabol'u işaret eder. Bu noktayı şöyle ifade edebiliriz: "kimlik krize girdiğinde, bunun nedeni onun dışlayıcı matrisinin artık çalışmıyor olması değil, daha ziyade bir karşılaşmadır; en azından geçici olarak, kendimizi genel molar yorumlama tarzıyla bir tür önceden verili veya tesis edilmiş varlıklar olarak değerlendirme tarzımız ile moleküler çoğullumuzun somut gerçekliği arasındaki her zaman zaten mevcut olan bağlantısızlığı gizlemek imkânsız bir hale gelir" (Widder, 2014: 206). Bu noktada, kimliğin gerçek olan ve gerçeklikle irtibatı önem taşır.

Kimlik, aynı zamanda, "Öznenin kendi tamlığı içinde yanlış tanınması" (Lacan, 2014: 91) olarak değerlendirilebilir. Bu noktada, sembolik ve imgeselin sınır çizgisini *Gerçek olan'a* teğet çizen Jacques Lacan'a (2014) göre *Gerçek*, "sosyo-ekonomik evrenin sınırlarında varolan bir bilinmeyen" olarak öne çıkar (Homer 113). Bu açıdan *Gerçek*, "semboliğin ve imgeselin ötesindedir ve her ikisi için de bir sınır olarak işler" (116). Diğer yandan *Gerçek olan*, Hegelyen bağlamıyla, "yapısal bir imkânsızlık" ya da "Öteki olan'ın eksikliği" halinde tezahür eder (Žižek, 2014c: 380). François Laurelle'e (2015) göre ise *Gerçek olan*, herhangi bir soyutlama operasyonunu ifade etmeksizin soyuttur (37). Laurelle'e (2015) göre, şayet *Gerçek olan*'ın varolduğu öngörüldüğü andan itibaren, gerçek olandan değil gerçeklikten bahsedilebilir (37). Bu bağlamda kimliğin krizini, esasen khōra'ya yüklenen ontopolitik bir tecessüm vasfı olarak özdeşliğin, *kim*'liğe

rizompolitiğini mümkün kılan post-politik ve post-metafizik bir fark vurgusuna geçiş üzerinden okumak mümkündür.

Deleuze ve Guattari (2014), “her bir savı birbirlerinden daha fazla karşıt olamayacakları bir uç noktaya, bir farksızlık ya da saçılma (*dispersion*) noktasına taşımak” ihtimalini ören bir hali ortaya koyar (409). Bu saçılma hali, fark üzerinden işleyen sürekli bir dönüş olarak okunabilir. Ne var ki, aynı zamanda, bu hal katabolik bir mahiyet arz eder. Belirli bir evrensellik bağlamının kendi içine çöküşü olarak ifade edilebilecek olan bu durum, farkın çepere yayılışını gösterdiği gibi, özdeşliğe ilişkin yeni bir özgül temellük alanı da doğurur. Bu alan, aynılığa indirgenebilir değilse de, temsili olmaktan öteye geçmesi mümkün olmayan figüratif sınır çizgileriyle belirlenir.

Buna karşın, Deleuzyen anlamda *fark*'ın politikası, normatif belirlenimler üzerinden hayata geçmediği gibi, transandantal hakikat ilke ve prosedürlerine indirgenebilir de değildir. *Fark*'ın içkinliği, *kim*'liğin alagmatik hareketinin her daim canlı oluşunu garanti altına alır. Bu bağlamda farkın politikası, tikelliklerin çoğul toplaşmasında vücut bulmaz. Farkın politikası, “*apayrılığın*” arası(*nda*)lık ile olan bağı üzerinde yükselir. Simondon'un (1995, 2007) alagmatığında öne çıkan “birey-öncesi”, Deleuze için bir ön-belirlenim, ön-sabitlenme ya da ön-eşitleme alanını veya kolektif bir ortaklık halini ifade etmez. Toscano'ya (2014) göre, “Deleuze, birey-öncesini, kendini verili bir politik imkân dâhilinde ifade edecek olan yaratıcılık rezervi değil, apayrı tekillikler ve serilerle dolu transandantal bir saha olarak ele alır” (451). Bu nedenle, *kim*'liğe ilişkin Simondoncu bir Deleuze okumasının, “önden verili olmayan ve ontolojik eşitsizlik temelinde taayyün eden bir ortak olanın icadı olarak politika” konusunda ısrarcı olması beklenebilir (Toscano 2014, 451). *Kim*'lik, arası(*nda*)lığa dair varoluş kiplerini harekete geçiren bir indirgenemezlik hali içinde *oluş*'u ifade eder. Kararın askıda kalışı olarak politika, bu nedenle, *kim*'liğin hiperepokhal tezahür hallerine uygun bir imkân sunar. Bu noktada; günümüzde spekülative realizm okumalarının ilham kaynağı olan ve aktör-ağ teorisini geliştiren isim olan Bruno Latour'u takip eden bir yaklaşımla, hem “hakikat politikası” hem de “güç politikası”na kayıtlı yaklaşmak mümkündür (Harman, 2014: 109). Öyle ki, ister bağlayıcı bir hakikat, ister kuşatıcı bir güç merkezinde tarif edilmiş olsun, politik olanın kendine özgü karar verilemezliğini veya indirgenemez ve öngörülemez vasfını kuşatıcı bir sabitlik ve kesinlik rejimine kurban etmekten kaçınmak gerekir.

Lazzarato'ya (2014) göre; Guattari'nin varoluşçu pragmatigi, varlığın mekânzamansallığını ve “tahakkümün vektörlerini” kendiliğe yüklenen anlamlarla irtibatlandırır (205). Peki tam da bu noktada, hipermoleküler *katabol*'ün, aynı zamanda bir paracaesural devrimin ortaya çıkış şartlarıyla

irtibatlı olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu noktada ilk olarak Guattari'nin moleküler devrimini, ikinci olarak ise, hiperepokhalite ile temsiliyet-sonrası politikanın bağıni kurmayı mümkün kılan bir tartışmayı, *olay*'ı ele almakta yarar var. Bu çerçevede, Guattari'nin moleküler devrim tarifini, günümüze hiperepokhalite merkezli bir okuma üzerinden uyarlayabiliriz. Guattari'ye (2013a) göre, *moleküler devrim*, klasik hak taleplerini içedönüklüklerinden çıkartıp dışarıya açar (91). Guattari (2009b) "moleküler devrim" tarifini, hiçkimsenin potansiyel olarak herhangi bir şeyi kontrol etmesinin mümkün olmadığı ve "toplum"un ortadan kalktığı bir aşama olarak kullanır (115). Guattari'nin moleküler devrimi, hiperepokhal dönüşüme dair bir öngörü mahiyetindedir. Hiperendüstriyel kapitalizmin yayılması ve hiperteknolojik dönüşümün mekânzamansal etkileri, Guattari'nin moleküler devriminin bağlandığı yeni bir epokhal duruma işaret eder. Bu durumu, *paracaesuraldevrim* olarak tarif edebiliriz. Hiperepokhal zamanların tecrübesi, artık politikanın, yeni bir arasındalık üzerinden açığa serilmesini beraberinde getiriyor.

Paracaesural devrim, radikal bir durak momentinin ontolojik sabitliğinden ziyade, eşi görülmemiş bir aşırılık olarak durağın boyutlar ve hatlar arası geçişkenliği ve akışkanlığı olarak tezahür ediyor. Bir başka ifadeyle, paracaesural devrim, epokhē'nin zaman içinde duraksama vasfı ile karara dair radikal şüphe vasfının hiper-biraradallığını sembolize ediyor. Günümüzün hâkim politik modunu "post-politik biyopolitika" olarak tarif eden Žižek'e (2014b) göre, bu moda hakimiyet vasfı kazandıran hususları; post-politikanın ideolojik kutuplaşmaların ötesinde bir idari önceliğe doğru evrimi ifade etmesi ve bu evrimin merkezi politik dispozitiflerinin insan'ın refah ve güvenliğini merkez alması olarak belirtebiliriz (34). Diğer yandan, günümüzde, biyopolitikadan noöpolitikaya geçildiğini söylemek de mümkündür. Para-caesural devrim, daha çok, noöpolitik bir oluş-olay denklemi üzerinde küresel olarak şekilleniyor.

Temsiliyet sonrası karakteristiklerin politikanın sıfır noktası olarak tayini, günümüzün öznel hallerine ilişkin dikkatli bir teması gerektiriyor. Örneğin, sözü edilen sıfır noktası tayini Žižek (2014b) için biyopolitikayı bir korku politikasına dönüştüren süreç ve haller bütünüyle ilgilidir (34). Bugün, çoğulculuğun temsiliyet sonrası –kararın krizinden müteşekkil hiper-epokhal–bağlamı, direnişin türlü heterotopolojileri açısından da bir fırsat sunuyor. Bu fırsat, bir karar verilemezlik aporetliğini minör politik bir imkân olarak önümüze seriyor. Ne var ki, artık yalnızca kararı aşındırmak yetmiyor. Kimliği, üzerinde temellendiği her türlü sabitlik rejimiyle birlikte muktedirsizleştirip; yerine, kesinlik taşıması mümkün olmayan, sabitlenemez ve heterojen bir *kim*'liklenimi koymak gerekiyor. Bu nokta; Varlık (kimlik) merkezli bir mevcudiyet tasvirinden, *var'oluş* (*kim*'lik) eksenli bir arasındalık alagmatığına geçişi ifade ediyor.

Rizopolitik, tam da bu noktada, temsillerden ziyade kolektif yaratımlara önem atfetmeyi ifade etmekle kalmıyor, aynı zamanda, temsiliyet sonrası politikanın aksiyomatikleşmesine mani olan bir hali de ortaya çıkartıyor. Direnişin küresel heterotopolojileri, tam da böyle bir arası(*nda*)lık hareketine dayanıyor. Bu bağlamda küresel olarak yükselen direniş hareketleri, post-metafizik politikanın yeni aksiyomları üzerinde belirlenmiyor. Aksine, kararverilemez ve indirgenemez bir olay-oluş hareketi, bu yeni birleşik ancak kararverilemez ortamların rizopolitik vasfını belirliyor. Tam da bu noktada; oluş-olay denkleminin, ontopolitik bir potansiyelite ve aktüalite ilişkisine dayandığını hatırlamak gerekiyor. Bu açıdan, paracaesural devrimin çıkış kaynağı olarak tarif edilebilecek olan *hipermoleküler katabol*, aynı zamanda, hilomorfik şemanın krizini ifade eder. Bu bağlamda, Gezi ve benzeri direniş heterotopolojilerini, tarihsel devrimlere pek sıkça atfedilen hakikat yükünden ayrı ele alma lüzumu giderek kaçınılmazlaşıyor.

Deleuze'ün (2013a) ifade ettiği “onları doğuran ya da içine düştükleri durumlarla açıklanmayan olaylar” (186), indirgenebilir olmayan kesinsizlik yapıları olarak ifade edilebilir. Olay'ın oluş vasfı ile bireyleşmenin alagmatığı, bu noktada, birbirleriyle örtüşür. Vattimo'nun *pietàs'a* yüklediği Heideggeryen ihtimam bağlamına benzer biçimde Deleuze (2013a) *pietàs'ı*, “dünyaya inanmak” olarak ele alır (186). Bu, eksikliği en derinden hissedilen bir kayıptır esasen. Oysaki, Deleuze'ün (2013a) ifadesiyle: “dünyaya inanmak, küçük bile olsa yeni zaman-mekânların doğmasını sağlamaktır aynı zamanda” (186). Paracaesural devrimin ayak izlerini veren rizopolitik direniş hareketleri, *pietàs'ı* hatırlayışa dairdir bu yüzden.

Bu noktada, paracaesural direnişin mekânzamansallığını, *kim*'liğin karar verilemezliğe bağlı anti-hilomorfik bir dışa vurumunda, yani, hiperepokhal bir askıda kalış halinde aramak gerekir. Tam da bu noktada, mesela Badiou'nun tarihsellik soruşturmasından farklı bir düzlemi, Deleuze'de bulmak mümkündür. Deleuze'e göre (2013a), “tarihin olaydan anladığı, durum içindeki gerçekleşmesidir, ama oluşu içindeki olay tarihten kaçıp kurtulur” (180). Deleuze'ün (2013a) “yeni bir şey yaratmak için başka yöne saparak ayrıldığımız koşullar bütünü” olarak tarif ettiği tarih, aynı zamanda, Nietzsche'nin “*Zamansız*” olarak tarif ettiği hali ifade eder. Bu bağlamda bakıldığında, örneğin, “68 Mayısı, saf haldeki bir oluşun tezahürü, baskını olmuştur” (Deleuze, 2013a: 180-181). Peki günümüz direniş heterotopolojilerini benzer bir mahiyette okumak mümkün müdür? Bu soruya, hiperepokhalite açısından *veolay*'ın paracaesural vasfı ile bu vasfın temellük ve olay bağlamı üzerinden yaklaşmak gerekir.

Heidegger’de (2012, 2013) “temellük” (*Ereignis*), sahiplenmeye dair bir oluş halini ifade eder. Varlığın unutulmuş meselesi, metafiziğin etkisini kırmanın (*Verwindung*) önemli bir uğrağıdır. Bu bağlamda, bir çerçeve içine alma meselesi olarak olay, radikal bir değişim imkânı olarak olay eşlik eder (Žižek, 2014b: 30). Badiou’nun (2013) tanımla, daha önce görünmez veya tahayyül edilemez bir imkânın açığa serilmesini ifade eder (9). Bu açıdan, politik bir bağlam içinde şekillenen bir imkân yaratmayı haiz vasfı itibarıyla olay, aynı zamanda, bir “hakikat prosedürü” olarak tarif edilebilir (Badiou, 2013: 10). Badiou olayı bir hakikat prosedürü olarak ele alırken, olay ve düşünce arasında bir bağlantının altını çizmekte gecikmez. *İdea*’yı olay ile bağı bir imkân olarak ele alan Badiou, *İdea*’nın politik anlamını edimleri düzenleyen bir ilke merkezinde yorumlar. Olay, politik anlamı itibarıyla, yeni bir imkânın açığa çıkarılmasını, *İdea* ise olayla ortaya çıkan bu yeni imkâna verilen genel adı ifade eder (Badiou, 2013: 10). Bu düzlem, günümüzde paracaesural direniş hareketlerinin, 1968’in makro-politik okumasıyla örtüşecek biçimde, tarihsel bir devrimin varlık koşullarından mahrumiyet temelinde yorumlanmasına dair bir önerme ile bağıdır. Oysaki, Deleuze ve Guattari’den (2005) hareketle diyebiliriz ki, örneğin, 1968 Mayısının makro politika merkezinde okunmasında Kartezyen bir indirgemeciliğin ve buna imkân veren bir “düalizm makinesi”nin etkisi büyüktür (216).

Makro politikaya yönelen bu indirgemecilik, “hesaplanabilir olmayan”ın gözden kaçışını beraberinde getirir. Bugün, 68 Mayıs’ının molar temellüküne benzer biçimde, örneğin Gezi ve benzeri *paracaesural direniş* hareketlerini temellüğe ilişkin makro politik bir indirgemeciliktemayülünden bahsetmekte mümkün görünüyor. Makro-politik olarak temellük edilmek istenenbu rizopolitik hareketler, aslında, kararverilemezlikleri ve hesaplanamazlıkları yüzünden hiç bir zaman temellük edilemeyecek olanı ifade ediyorlar. Söz konusu temellük edilemezlik, bir nevi, paracaesural direniş hareketlerinin temel vasfını ve bunlara özgü kolektif sözcelemin hâkim karakterini meydana getiriyor. Bu açıdan Gezi benzeri rizopolitik direniş hareketleriyle ortaya çıkan politik hali, yersizyurtsuzlaşan bir üst-moleküler biçimlenme hareketi üzerinden ele alabiliriz. Ancak bu noktada, *kim*’liğe dair rizopolitik bir indirgenemezliğin, aynı zamanda, bir temellük edilemezlik vasfı olarak görülebileceğini de söyleyebiliriz. Söz konusu kararverilemezliğin temellük edilmeye çalışılmasıhalinde ortaya çıkan durum ise, Guattari’nin kolektif sözcelemin çözülmesine bağıdığı durumdur. Örneğin, Gezi direnişinin sonlarına doğru ve ertesinde gözlemlenen gruba dair bir dönüşümü Guattari’nin (2013a) şu tespiti özetler: “kolektif sözcelem bozulduğunda, grup kendi üzerine kapandığında ya da bir liderlik tutumu benimsediğinde, bu tür gruplar yok olmayı tercih edeceklerdir!” (92).

Paracaesural direniş hareketleri, *kim*'liğin arası(*nda*)lık vasfından yol alan döngü ve kıvrımların rizompolitliğini yansıtmaktadır.

Döngü ve kıvrımların tarifi, rizompolitliği biz imkânı ekseninde düşünebilmeyi mümkün kılan önemli problematikler arasında sayılabilir. Örneğin, Latour'a (2013) göre bir "*form*", ancak belirli "*transformasyon*"lardan geçerek kazanılır (107). Burada, Latour'un argümanını tahrif etmek pahasına, aslında *form* alışı hiçbir zaman bir sabitlik rejimi edinemeyeceğini söyleyebiliriz. Her bir form, ancak kendisini *biçim alış* içinde var eden transformasyonlar nispetinde vardır. Rizompolitik, ne mutlak bir sabitliğin ne de tam bir plastisitenin öncelikli vasfıdır. Daha ziyade rizompolitik, arası(*nda*)lığa dair dönüş ve kıvrımlarda zuhur eder.

Döngü ve kıvrımlar; rizompolitliği, politik olan'ın antagonistik özdeşlik zemini olan Schmitt'in (2012) kararcılığından ayırmayı mümkün kılar. Deleuzyen bağlamda ifade ederse, *Döngü*'nün oluş vasfını meydana getiren; hem mikro kıvrımlar, hem de bunlara dair minör aşkınlıklardır (Latour, 2013: 347). Diğer yandan, döngü ve kıvrımlar, Latour'un politik olan tarifi üzerinde iki noktada önem taşır. İlk olarak kıvrım, istisnai hali özel bir durum olarak tayin edişi problematikleştirir. Schmitt'in bu noktadaki temel hatası, istisnai halin nadir durumlarda ortaya çıktığı varsayımdır (Latour, 2013: 347-348). Oysaki, *Döngü*'nün bizzat kendisi her konumda bir istisna hali, kıvrım ise başlı başına bir *hiatus* olarak karşımıza çıkar (347-348). Politik olanın temel vasfı, Latour'a göre bu Döngü merkezinde okunabilir. Döngü olmaksızın, politik modu belirleyen hiçbir kolektif bağlamın, hatta "*biz*" imkânının düşünülmesi mümkün değildir (Latour, 2013: 350). Peki söz konusu *biz* bağlamı rizompolitik olarak düşünülebilir mi? Bu soruya yanıt verebilmek için, ilk başta, rizompolitliğin molar bir özdeşleşme ilkesi olarak kimlikten değil, *kim*'likten yola çıktığını hatırlamak gerekir. Burada artık, *politik olan*'dan değil, *politik oluş*'tan bahsedilebilir.

Hiperepokhalite, rizompolitik *biz*'in imkân sahasıdır. Bu açıdan *biz*'in tarifinin, daha en başta, bir gramatizasyon meselesi olduğunu belirtebiliriz. *Biz*'in hiperepokhal vasıfları, nâbireyleşmenin türlü tezahürlerini içermekle, esasen, hakikat prosedürlerini tersine çevirme işlevi görürler. *Biz*'in rizompolitik bir imkân olarak ele alınabilmesi, arası(*nda*)lığın alagmatik vasfının ontopolitik bir problematiği olan nâbireyleşme meselesine eğilmeyi gerektirir. Bu nokta, ihtimam kavramının hali hazırda yok olmaya yüz tutan hükmü ile doğrudan ilgilidir. Heidegger (2014) için ihtimam göstermek, yalnızca "dünya-içinde-varolma" durumunu imleyen bir dünyevileşmeyi değil, aynı zamanda, politik olan'ın merkezi bir vasfını da verir (175-176). Modernitenin hakikat rejim ve prosedürleri üzerinden ele aldığımızda, bu hükmün; mevcudiyet metafiziğinin, yani öznelliği temellendiren tinsellik üzerine kurulu hakikat tasvirinin çokküşüyle

ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Bu nokta, aynı zamanda, *biz'e* dair aidiyeti ören önemli bir bağlam olarak ihtimam meselesinin önemine de işaret ediyor.

Paul Virno'dan (2008, 20) yola çıkarak, modern temsiliyet ve uyum arasındaki diyalektik şemayı kapsayan normatif bağın "*tanışksız dostluk*" üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle, temsili politikanın üzerine inşa olunduğu modern tasavvur makinası, hiçbir tanışıklık imkânı olmayanların hipotetik kardeşliğini gündelik rutinelere ve banalın eşzamanlı kendiliğindenlik rejimine işler. Diyebiliriz ki, figüratif olanı bir tarafa bırakıp, bizatihi sese kulak verebilmeyi imkânsızlaştıran bir tasavvur makinasının günümüzdeki krizi; *düşüncenin* sabitlik rejimlerinden muaf, yeni bir *düşünme* imkânını zorlamayı gerektiriyor. Bu noktada François Laurelle'in (2012) tarifinden hareketle denilebilir ki; "*nâfelsefe* (non-philosophy)",⁶ düşüncenin içinde *düşünmeye* dair varolan içkin ve sahici bir modu ifade ediyor (249). Diğer yandan, figüratif olan'ın tahakkümünün çözülmesi için önem taşıyan ses'in ontopolitliği sükûnetin de dikkate alınmasını gerektirir. Bu sükûnet hali, ontopolitik olarak farmakolojiktir. Bu noktada, normal olan'ın üzerinde tarif edildiği sükûnet hali, özneliği olduğu kadar nesneliği de kapsayıcı bir sistemik şiddeti ihtiva eder (Žižek, 2009: 2). O halde, diyebiliriz ki, figüratif olanın tahakkümüne karşı sükûnet, metafizik şiddetin ontopolitik aktüalite vasfını dolaylı yoldan etkiler. Sükûnetin farmakolojisi, metafizik şiddete indirgenmiş bir sessizliğin haricinde, sükûn edişin ontopolitliğine kulak vermeyi de kapsar. Ses (*sizliğ*)e kulak vermede birleşmek, mevcudiyetin metafizik düsturlarına kapıları kaparken, metafiziğin hiperepokhal vasıflarının etkisini dindirmeyi de mümkün kılabilir. Böyle bir birleşme ise bir model meselesi olarak ele alınamayacak denli *var*'oluşa ait görünüyor. Peki, molar olduğu kadar moleküler düzlemde de etkin olması öngörülen bir kolektif ihtimam modu böyle bir birleşmeyi mümkün kılabilir mi? Bu soru, en başta, tinselliğin sabitlendiği bir özdeşlik rejimi olarak özneliğin modernitenin düzen tasavvuruyla irtibatını kurmayı gerektiriyor.

Bernard Stiegler'e (2014b) göre, tin meselesi, bizatihi "*biz'e*" ilişkin bir mesele olarak okunabilir (9). Bu nokta, özellikle kriz zamanlarının dönemsel vasfına yüklenen anlamla da açıkça irtibatlıdır. Öyle ki, örneğin Stiegler, 1968 ve sonrasını süper-egonun tasfiyesine dönüştüren durumu, anti-kapitalist nüvelerin bolluğuna rağmen ve belki de paradoksal biçimde, Weberyen rasyonalizme ve artık gündelik rutinelere sirayet etmiş kapitalizmin tinine alternatif yeni bir tinsellik arayışı olarak tarif eder (2013a: 125; 2014b: 7-8). Günümüzün hiperendüstriyel dönüşümü de, benzer bir direniş vasfı yaratmış görünüyor. Gezi ve benzeri rizopolitik hareketler, bu açıdan, hiperepokhal olarak tarif edebileceğimiz paracaesural bir durumun küresel salınımla irtibatlı bulunuyor. Bu noktada, epokhē'nin zamansal bir durağı olduğu kadar

radikal bir şüpheyi de ördüğünü hatırlarsak; rizopolitik direniş, esasen, modernitenin ortaya çıkış koşullarına benzer derecede büyük bir dönüşümün *oluş* ontopolitiğini ifade ediyor. Bu açıdan, günümüz rizopolitik direniş hareketlerinin hiperepokhal vasıflarını, hem totaliter politik hakikate duyulan radikal şüphe, hem de hiperteknolojik dönüşümün mekânzamansal tecrübesini yansıtan bir *paracaesuraldurak* veya askıda kalış hali ekseninde okumak gerekiyor. *Kim*'liğin rizopolitiği, bu bağlamda, hem bir hal hem de bir edim olarak öne çıkıyor. Bu durumda, hiperepokhal vasıfları itibariyle Gezi ve benzeri rizopolitik hareketleri, temsiliyet sonrası *provokatif demokrasi* denemeleri olarak değerlendirmek mümkün görünüyor. Ancak bu noktada, provokasyonu, bizatihi Jacques Derrida'nın (2002, xv) ona yüklediği anlam içinde okumak lüzumuna dikkat çekmeden geçmemeli. Derridacı *khōrapolitik*in aporetik bir vasfı olan *gelecek olan*'ı tetikleyen provokasyon, her türden sözü açan, anlamı ve ifadeyi mümkün kılan bir edimi ifade ediyor.

Rizopolitik direniş hareketlerinin provokatif bağlamı, temsili süreçler içinde form almaya direnen; moleküler bir plastisite vasfını öngörülemezliği ve karar verilemezliğe bağlayan, rizomatik bir arası(*nda*)lığı olduğu kadar, alagmatik bir aktarımsallığı da ima eden bir *khōrapolitik*le açıkça irtibatlı bulunuyor. *Khōrapolitik*, kimlikten kim'liğe evrilen aidiyetin rizopolitik imkân sahasını ifade ediyor. Bu nedenle, rizopolitik, kimliğe dair kesinlik işaretlerinin tükenişini ifade etmekle kalmıyor. Varlığı, varolanlara dair hakikat rejimiyle ören mevcudiyet metafiziğinden ve özneyi/öznelarasılığı aynılığa indirgeyen özdeşlik prosedürlerini temellendiren bir *düşünce ilkesinden*; fark'ın var'oluşuna eğilen bir *düşünme alagmatığına* geçiş, giderek daha da acil bir ihtiyaca dönüşüyor. *Düşünceyi* rizopolitik bir yordamla muktedirsizleştirmek, bu açıdan, *düşünmenin* oluş vasfını öne taşıyan hiperepokhal bir imkâna işaret ediyor. Kimlikten *kim*'liğe geçişin rizopolitiği, karar verilemez, indirgenemez biriz üzerinden, *form*'a girmeye direnç vasfına anti-hilomorfik bir anlam kazandırıyor. Sonuç olarak, kimlikten *kim*'liğe geçiş, paracaesural devrime özgü bir *politik oluş* tanımı olarak rizopolitiği, hiperepokhal dönüşümün ontopolitik merkezine yerleştiriyor.

Sonnotlar

¹ Alagmatik, Eski Yunan'daki allagma kelimesinden türetilerek, belirli bir operasyonlar sistemini ifade etmek üzere kullanılır. Özellikle Gilbert Simondon (1995) tarafından kullanılan alagmatik, çalışma boyunca merkezi, başlangıcı ya sonu bulunmayan, bir arazındalık hareketi ve bunun ifadesi olan bir aktarımlar sistemi olarak ele alınmaktadır. Kim'liğin alagmatığı, aktarımsallık vasfının yanı sıra kararverilemeze dair bir içiçe geçmişliği, metastatik bir bulaşmışlığı, moleküler çoğulluğu ve sabitlenmesi mümkün

olmayan sürekli bir oluş vasfı olarak *kim*'oluşa dair bir *mesele*—Simondoncu problematik ile karşılanabilir bir dert—ile hemhal oluşu ifade eder. *Kim*'liğin alagmatığı, Simondoncu *bireyleşme* tarifini soru kipiyle yaymaya dair bir okuma içinde anlam kazanır.

² Sosyal teori bağlamı Deleuze ve Guattari tarafından geliştirilmiş olan *rhizome* kavramı, Türkçe'de köksap olarak yaygın biçimde ifade kazanmışsa da, çalışma boyunca rizom olarak kullanılmıştır. Bu tercihte, köksap ifadesinin, Deleuze ve Guattari'nin çözmeye giriştikleri ağaçsı kökenselliği çağrıştırmaktan kurtulamadığı ve belki de daha da şiddetli bir özdeşleşme vasfını işaret etme riskini taşıdığı yönünde bir kanaat etkili olmuştur.

³ “*Hakikat prosedürü*” kavramı Alain Badiou'nun (2006, 2013) *olay*'a karşılık gelen tarifi üzerinden yorumlanmaktadır. Bununla birlikte, Badiou'nun vurgusundan farklı olarak hakikat prosedürü, mevcudiyet metafiziğiyle irtibatlandırılmakta ve düşünce ilkesinde belirlenen potansiyelite politikasının, bir aktüalite ontolojisine dönüşmesini ifade etmektedir. Bu hâliyle, hakikat prosedürü bir aktüalite meselesi olarak ele alınırken; hakikat rejimi, potansiyelite politikasını ima etmektedir.

⁴ Çalışma boyunca *hiperepokhal* ifadesi *epokhē*'nin günümüze uyarlanmış bir hızlandırıcı vasfı olarak *hiper* ibaresiyle birarada kullanımından gelir. *Epokhē*'ye ilişkin klasik tarif kararın şüphesiz askıya alınışı ve zamansal bir durak anlamlarını taşır. *Hiperepokhē*, karara ve zamana ilişkin radikal bir kararverilemezlik ve indirgenemezlik vasfını ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

⁵ Kimlik transandantal bir özdeşlik zeminini ifade ederken, kim'lik kendiliğin transandantal vasfını fark'a bağlı içkinliğin ağsal çoğulluğu ve aktarımın kesintisiz ve kesintisiz hareketiyle beraber kapsar. Kim'liğin, bu açıdan, kendiliğin ve düşünmenin alagmatik yapısıyla doğrudan ilgilidir. Gregory Bateson'a (2000) göre, düşünme sistemi ile kendilik arasında “*çoğul farklılıklardan*” bahsetmek mümkündür. Bunların başında, kendiliğe sıkça atfedilen transandantal bağlamdan farklı olarak, düşünme sisteminin için bir mahiyet taşıması ve adeta ağsal patikalarla örülü oluşu gelir (319).

⁶ Laurelle'in nâfelsefe önermesi, felsefe ile düz bir özdeşliğe ya da karşıtlığa dayanmaz. Daha ziyade, nâfelsefe, kimlik talep ettiği halde bunun farkında olmayan felsefeye, kimliği felsefi materyalle buluşturarak bir imkân sunar (Laurrelle, 2015: 52).

Kaynakça

Badiou A (2006). *Metapolitics*. London: Verso.

Badiou A (2013). *Philosophy and the Event*. Cambridge: Polity.

Balibar E (2013). *Identity and Difference: John Locke and the Invention of Consciousness*. London: Verso.

Bateson G (2000). *The Cybernetics of 'Self': A Theory of Alcoholism*. İçinde: *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago: The University of Chicago Press, 309-337.

Benveniste E (2000). *Genel Dilbilim Sorunları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Buchanan I (1999). Introduction. İçinde: Buchanan I (der.) *A Deleuzian Century?* Durham: Duke University Press, 1-12.

Buchanan I (2014). *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Ödipus'u: Okuyucu Rehberi*. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Chabot P (2013). *The Philosophy of Simondon Between Technology and Individuation*. London: Bloomsbury.

Colombat A P (1999). Deleuze and the Three Powers of Literature and Philosophy: To Demystify, to Experiment, to Create. İçinde: Buchanan I (der.) *A Deleuzian Century?* Durham: Duke University Press, 199-217.

Combes M (2013). *Gilbert Simondon and the Philosophy of the Transindividual*. Cambridge: The MIT Press.

DeLanda M (1999). Immanence and Transcendence in the Genesis of Form. İçinde: Buchanan I (der.) *A Deleuzian Century?* Durham: Duke University Press, 119-134.

Deleuze G (1994). *Difference and Repetition*. London: Continuum.

Deleuze G (2010). *Nietzsche*. Çev. İ. Karadağ, İstanbul: Otonom.

Deleuze G (2013a). *Müzakereler*. Çev. İ. Uysal, İstanbul: Norgunk.

Deleuze G (2013b). *Kritik ve Klinik*. Çev. İ. Uysal, İstanbul: Norgunk.

Deleuze G ve F Guattari (2005). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Deleuze G ve Guattari F (2013). *Felsefe Nedir?* Çev. T. Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Deleuze G ve Guattari F (2014). *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni*. Çev. F. Ege, H. Erdoğan ve M. Yiğitalp, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Derrida J (1981). Plato's Pharmacy. İçinde: *Dissemination*. Chicago: The University of Chicago Press, .

Derrida J (2002). *Without Alibi*. Stanford: Stanford University Press.

Derrida J (2014). Responsibility—Of the Sense to Come. İçinde: Pascale-Anne Brault and Michael Naas (der.) *Jacques Derrida – For Strasbourg: Conversations of Friendship and Philosophy*. New York: Fordham University Press, 56-86.

- Dussel E (2008). *Twenty Theses on Politics*. Durham: Duke University Press.
- Dwyer T (1999). Straining to Hear (Deleuze). İçinde: Buchanan I (der.) *A Deleuzian Century?* Durham: Duke University Press, 163-182.
- Foucault M (1995). *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. New York: Vintage.
- Franco de Sá A (2014). Politics and Ontological Difference in Heidegger. İçinde: M Heidegger. *On Hegel's Philosophy of Right: The 1934-35 Seminar and Interpretive Essays*. New York: Bloomsbury, 49-65.
- Guattari F (2006). *The Anti-Oedipus Papers*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Guattari F (2009a). *Chaosophy: Texts and Interviews 1972-1977*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Guattari F (2009b). *Soft Subversions: Texts and Interviews 1977-1985*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Guattari F (2011). *The Machinic Unconscious: Essays in Schizoanalysis*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Guattari F (2013a). *Kaçış Çizgileri: Başka Bir Olanaklar Dünyası İçin*. Çev. I. Ergüden, İstanbul: Otonom.
- Guattari F (2013b). *Schizoanalytic Cartographies*. London: Bloomsbury.
- Haddad S (2013). *Derrida and the Inheritance of Democracy*. Bloomington: Indiana University Press.
- Harman G (2014). *Bruno Latour: Reassembling the Political*. London: Pluto Press.
- Hegel, G W F (1977). *Phenomenology of Spirit*. Oxford: Oxford University Press.
- Hegel, G W F (2003). *Elements of the Philosophy of Right*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidegger M (2002). *Identity and difference*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heidegger M (2003). Overcoming Metaphysics. İçinde *The End of Philosophy*, 84-110. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heidegger M (2012). *Contributions to Philosophy (of the event)*. Bloomington: Indiana University Press.
- Heidegger M (2013). *The Event*. Bloomington: Indiana University Press.
- Heidegger M (2014). *On Hegel's Philosophy of Right: The 1934-35 Seminar and Interpretive Essays*. New York: Bloomsbury.
- Yalçiner, R (2015). Kimlikten Kim'liğe: Rizopolitik. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 151-188.

Holand E W (2013). *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u: Şizoanalize Giriş*. Çev. A. Utku ve M. Erkan, İstanbul: Otonom.

Homer S (2013). *Jacques Lacan*. Çev. A. Aydın, Ankara: Phoenix.

Hughes J (2014). *Deleuze'den Sonra Felsefe*. Çev. F. Ege, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Lacan J (2014). *Anxiety: The Seminar of Jacques Lacan*, Book X. Miller J-A (der). Cambridge: Polity.

Lambert G (2012). *In Search of a New Image of Thought: Gilles Deleuze and Philosophical Expressionism*. London: University of Minnesota Press.

Laruelle F (2012). *From Decision to Heresy: Experiments in Non-Standard Thought*. New York: Urbanomic.

Latour B (2013). *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*. Cambridge: Harvard University Press.

Laurelle F (2012). *Philosophy and Non-Philosophy (1991)*. İçinde: R Mackay (der.) F Laurelle, *From Decision to Heresy: Experiments in Non-Standard Thought*. New York: Sequence.

Laurelle F (2015). *Intellectuals and Power: The Insurrection of the Victim*. Cambridge: Polity.

Lazzarato M (2014). *Signs and Machines: Capitalism and the Production of Subjectivity*. Los Angeles: Semiotext(e).

Lefort C (1988). *Democracy and Political Theory*. Cambridge: Polity Press.

Malabou C (2009). *The Future of Hegel: Plasticity, Temporality and Dialectic*. London: Routledge.

Malabou C (2010). *Plasticity at the Dusk of Writing: Dialectic, Destruction, Deconstruction*. New York: Columbia University Press.

Malabou C (2011). *The Heidegger Change: On the Fantastic in Philosophy*. New York: Suny Press.

Marder M (2014). *The Question of Political Existence: Hegel, Heidegger, Schmitt*. İçinde: M Heidegger. *On Hegel's Philosophy of Right: The 1934-35 Seminar and Interpretive Essays*. New York: Bloomsbury, 37-48.

Massumi B (2013). *Kapitalizm ve Şizofreni için Kullanıcı Rehberi: Deleuze ve Guattari'den Sapmalar*. Çev. F. Ege, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Nancy J-L (2000). *Being Singular Plural*. Stanford: Stanford University Press.

186 Yalçın, R (2015). Kimlikten Kim'liğe: Rizopolitik. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 151-188.

- Nancy J-L (2015a). *Identity: Fragments, Frankness*. New York: Fordham University Press.
- Nancy J-L (2015b). More than One. İçinde: Nancy J-L ve Barrau A. *What's These Worlds Coming to?* New York: Fordham University Press.
- Rancière J (2013). *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. London: Bloomsbury.
- Rancière J (2014). *Moments Politiques: Inverventions 1977-2009*. New York: Seven Stories Press.
- Rée P (2003). *On Human Actions and Their Motives*. İçinde: *Basic Writings*. Urbana: University of Illinois Press.
- Schmitt C (2012). *Siyasal Kavramı*. Çev. E. Göztepe, İstanbul: Metis.
- Schuback M S C ve Marder M (2014). Philosophy without Right? Some Notes on Heidegger's Notes for the 1934/1935 "Hegel Seminar". İçinde: M Heidegger. *On Hegel's Philosophy of Right: The 1934-35 Seminar and Interpretive Essays*. New York: Bloomsbury, 83-91.
- Schürmann R (1989). Introduction: On Judging and its Issue. İçinde: R Schürmann (der.). *The Public Realm: Essays on Discursive Types in Political Philosophy*. New York: State University of New York Press, 1-21.
- Schürmann R (1990). *Heidegger On Being and Acting: From Principles to Anarchy*. Bloomington: Indiana University Press.
- Schürmann R (2003). *Broken Hegemonies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Scott D (2014). *Gilbert Simondon's Psychic and Collective Individuation: A Critical Introduction and Guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sheehan T (2015). *Making Sense of Heidegger: A Paradigm Shift*. London: Rowman & Littlefield.
- Simondon G (1995). *L'individu et sa Genèse Physico-biologique*. Grenoble: Éditions Jérôme Millon.
- Simondon G (2007). *L'individuation Psychique et Collective: A la lumière des notions de Forme Information Potentiel et Métastabilité*. Paris: Editions Aubier.
- Stiegler B (2013a). *Uncontrollable Societies of Disaffected Individuals: Disbelief and Discredit, Vol. 2*. Cambridge: Polity.
- Stiegler, Bernard (2013b). *What Makes Life Worth Living: On Pharmacology*. Cambridge: Polity.
- Stiegler B (2014a). *Symbolic Misery. Volume 1: The Hyper-industrial Epoch*. Cambridge: Polity.
- Yalçiner, R (2015). Kimlikten Kim'liğe: Rizopolitik. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 151-188.

Stiegler B (2014b). *The Lost Spirit of Capitalism: Disbelief and Discredit, Vol. 3*. Cambridge: Polity.

Stiegler B (2014c). *The Re-Enchantment of the World: The Value of Spirit Against Industrial Populism*. London: Bloomsbury.

Sutton D ve Martin-Jones D (2013). Giriş: Köksap Nedir? İçinde: *Yeni Bir Bakışla Deleuze*. Çev. M. Özbank ve Y. Başkavak, İstanbul: Kolektif Kitap, 21-27.

Toscano A (2014). Gilbert Simondon. İçinde: G Jones ve J Roffe (der.) *Deleuze'ün Felsefi Mirası*. İstanbul: Otonom, 435-455.

Vattimo G (1987). *Verwindung: Nihilism and the Postmodern in Philosophy*. *SubStance*, 16(2), 7-17.

Vattimo G (1993). *The Adventure of Difference: Philosophy After Nietzsche and Heidegger*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Vattimo G (2012). Dialectics, Difference, Weak Thought. İçinde: Vattimo T ve Rovatti A (der.) *Weak Thought*. Albany: State University of New York Press, 39-52.

Vattimo G ve Zabala S (2012). *Hermeneutik Komünizm: Heidegger'den Marx'a*. Çev. E. Kuçlu, İstanbul: Monokl.

Von Herrman F-W (2013). *Hermeneutics and Reflection: Heidegger and Husserl on the Concept of Phenomenology*. Toronto: University of Toronto Press.

Weber S (1987). The Blindness of the Seeing Eye: Psychoanalysis, Hermeneutics, *Enstellung*. İçinde: *Institution and Interpretation*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 73-84.

Widder N (2014). *Deleuze'den sonra Siyaset Teorisi*. Çev. F. Ege, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Winnicott D. W. (2013). *Oyun ve Gerçeklik*. Çev. T. Birkan, İstanbul: Metis.

Zabala S (2007). Introduction: Gianni Vattimo and Weak Philosophy. İçinde: S Zabala (der.) *Weakening Philosophy: Essays in Honour of Gianni Vattimo*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 1-34.

Žižek S (2009). *Violence: Six Sideways Reflections*, London: Profile Books.

Žižek S (2014a). *The Most Sublime Hysteric: Hegel with Lacan*. Cambridge: Polity.

Žižek S (2014b). *Event: A Philosophical Journey Through a Concept*. Brooklyn: Melville House.

Žižek S (2014c). *Absolute Recoil: Towards a New Foundation of Dialectical Materialism*, London: Verso.

Tek Parti Dönemi Türkiye'sinde Kadro Hareketinin Kırsal Kalkınmaya Bakışı: Karl Kautsky'nin Görüşleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme

Özgür Teoman, Hacettepe Üniversitesi İİBF, e-posta: ozgurt@hacettepe.edu.tr

Özet

Osmanlı tarımında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ege ovaları ve Çukurova'da, pamuk başta olmak üzere ticari tarım yapmaya dönük olarak organize olmuş işletmeler birlikte üretim yaptıkları küçük köylü işletmelerinin yanında çoğu iktisat tarihçilerince bir istisna olarak kabul edilseler de tarımda kapitalist anlamda sermaye birikimini artırma yönünde bir eğilimi ortaya çıkarmışlardır. Yine aynı dönem itibarıyla İmparatorluğun doğu ve güney doğu bölgeleri kırsalında, büyük toprak sahiplerinin mülkiyetindeki topraklarda feodal üretim ve bölüşüm ilişkilerinin geçerli olduğu bir tarımsal yapı mevcuttur. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanını takiben kurulan Tek Parti hükümetinin Osmanlı'dan devraldığı farklı mülkiyet özelliklerine bağlı olarak faaliyet gösteren bu üçlü üretim yapısı içinde kırsal kalkınma açısından temel aldığı üretici kategorisi büyük toprak sahipleri olmuş ve tarımsal destekleme politikaları kırsal kalkınmanın bu kesimlerce gerçekleştirileceği beklentisiyle yürütülmüştür.

1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımıyla birlikte Türkiye'de benimsenen devletçi iktisadi politikalara paralel olarak kırsal kalkınma politikalarının değişime uğradığı bir sürece girilmiş ve Tek Parti hükümetinin kırsal üretici kategorilerine bakış açısı farklılaşmıştır. Bunalımın etkilerinin ortaya çıkışıyla birlikte Kadro Dergisi çatısı altında örgütlenen bürokrat/teknokrat kökenli aydınlar devletçi iktisadi politikaların tarımsal boyutunu oluşturmaya dönük bir kırsal kalkınma stratejisi geliştirmişlerdir. Türkiye'de uzun yıllar sürecek devlet-küçük köylü ittifakının sebepleri hakkında ipuçları içeren bu strateji, Marksist bir yaklaşımla Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD)'nin tarım stratejisini belirleyen Karl Kautsky'nin kuramsal tespitleriyle bazı paralellikler içermektedir. Bu çalışmada 1930'lı yıllarda ortaya çıkan Kadro Hareketinin Türkiye tarımı için önerdiği kalkınma stratejisi, tarımdaki mülkiyet ilişkilerini temel alarak Kautsky'nin görüşleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kadro hareketi, Kautsky, küçük üreticilik, kırsal kalkınma, tarımda kapitalizm.

Abstract

Some enterprises, which were organised for cash crop production such as cotton and tobacco in Aegean plains and Çukurova in late 19th century Ottoman Empire were accepted as an exception alongside the coexistence of small family enterprises. However, these enterprises revealed a tendency of capitalist accumulation in agriculture. In addition, feudal relations of production existed in rural of east and south

eastern regions of the Empire around the same period. Considering the quest for rural development, Single-party rule of new republic focused on big landowners among this triple structure and rural development policies were organised with the expectation that development would be held by this class.

Following Great Depression of 1929, a transition process of rural development policies started parallel with new etatist economic policies in Turkey. Single-party rule also changed its perspective to production categories by this transition. Under the hard economic conditions of Great Depression period, some bureaucrat/technocrats who were organised under Kadro Journal enhanced a rural development strategy, which was a dimension of etatist policies. This strategy, which also refers to important hints about prolonged state-smallholders alliance in Turkey, comprises some ideological findings of Karl Kautsky, who formulated the agricultural strategy of German Social Democrat Party (SPD) with a Marxist perspective. In this study, rural development strategy of Kadro Movement was comparatively analysed with Kautsky's views in the context of property relations in agriculture.

Keywords: Kadro movement, Kautsky, small commodity production, agricultural development, capitalism in agriculture.

Giriş

14. yüzyılda İngiliz tarımında toprakların çevrilmesi (enclosure) hareketi ile başlayan ve diğer ülkelerde farklı gelişme yolları izleyerek süregelen tarımda kapitalizme geçiş süreci, başta iktisat tarihçileri olmak üzere sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinin de ilgilendikleri ve üzerine tartışmaların yürütüldüğü bir konu olmayı sürdürmektedir. Türkiye tarımı bakımından da 19. yüzyılda Osmanlı'da ticari tarımsal işletmelerin ortaya çıkışıyla başlamış olduğu düşünülen kapitalistleşme sürecinin halen devam ettiği ileri sürülebilir. Bu sürecin tarihsel arka planının ortaya konulup değerlendirilmesi, tarımda kapitalizmin Batı'ya kıyasla gecikmeli ve küçük üreticilik başta olmak üzere farklı üretim organizasyonlarıyla birlikte Türkiye'ye özgü ilerleyen gelişme yapısı hakkında fikir verebilecektir. Bu bakımdan çalışma Osmanlı'dan devralınan çoklu üretim yapıları çerçevesinde Tek Parti Hükümetinin kırsal kalkınma hedefine dönük yaklaşım farklılığının belirlediği 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında ortaya çıkan Kadro Hareketi'nin fikir ve önerilerinin tarımda kapitalizmin gelişme sürecinin teorisyenlerinden olan Karl Kautsky'nin görüşleriyle karşılaştırılmalı olarak ortaya konulup değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Bu amaca dönük olarak çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm tarımda farklı üretim organizasyonlarının bir aradaki varlığında, kapitalizmin gelişme sürecinin teorik olarak ortaya konulmasına dönük olarak kurgulanmıştır. Bu konuda çok farklı fikir ve görüşler ileri sürülmüş olmakla

birlikte tarımda kapitalizmin gelişme sürecinin kavramsal ve uygulamaya dönük çerçevesini başarıyla çizmiş olan Kautsky'nin görüşleri temel alınmıştır. İkinci Bölümde öncelikle Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Osmanlı'dan devralınan ve Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinde benimsenen tarımsal gelişme politikalarına temel teşkil eden tarımsal yapıların tespiti yapılmış ve söz konusu yapıların dönüşümüne dönük iktisadi ve hukuki gelişmeler incelenmiştir. Ardından Tek Parti Hükümeti'nin 1923-1929 arasında uygulamış olduğu tarımsal politikalar tarımsal üretimdeki mülkiyet ilişkileri temelinde değerlendirilmiştir. Üçüncü Bölüm 1929 Ekonomik Bunalımı koşullarında Türkiye için alternatif bir iktisadi kalkınma modeli geliştiren Kadro Hareketi'nin bu alternatif model kapsamında önerdiği kırsal kalkınma stratejisinin o dönemde var olan farklı üretim yapıları çerçevesinde incelenmesine ayrılmıştır. İnceleme birinci bölümde ortaya konulan Kautsky'nin görüş ve önerileri ile karşılaştırmalı olarak yapılmıştır. Dördüncü ve son bölüm ise çalışmanın vardığı sonuçlarla ilgili tespit ve değerlendirmeleri kapsamıştır.

Tarımda Kapitalizm: Tarım Sorununa Kautsky Yaklaşımı

Tarımda kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin kapitalist yönde bir gelişimi engellediği/geciktirdiği bilinen ve tartışılan bir gerçektir. Diğer sektörlerden farklı olarak tarımsal üretimin toprağa olan bağlılığı ve tarımsal üreticilerin gerektiğinde aile emeğini kullanarak kendi yeniden üretimlerini gerçekleştirebilme özelliği başta olmak üzere birçok faktör, bu sektörün kapitalist yönde evrilme sürecinin sektörün kendine özgü özellikleri kapsamında ele alınmasını gerektirir. Ayrıca sanayileşme sürecindeki toplumlarda tarımsal gelişmelerin evrilme yönünün salt iktisadi faktörlerce değil, siyasi ve toplumsal faktörlerce belirleniyor olması, farklı tarımsal yapılar için sürecin ilerleme patikası hakkında genel yargılarda bulunmak yerine ortak bazı eğilimleri tespit etmenin daha doğru olacağına işaret etmektedir (Kaymak, 2005: 339).

Söz konusu tartışmalı dönüşüm süreci, soruna piyasa araçlarını kullanarak analiz geliştiren ana akım iktisat haricinde sınıf ilişkilerini temel alan Marksist iktisadi yaklaşım uyarınca incelenmiş ve sürecin istisnai kırsal yapılar haricinde iki yoldan ilerleyeceği savunulmuştur. Buna göre kapitalizm öncesi üretim ve bölüşüm ilişkileri tarımda "Köylü-İngiliz" yolu ve "Junker" tarzı olmak üzere iki yoldan dönüşerek sonuçta tarım emekçisi (proleter)-sermaye sahibi kapitalist karşıtlığını mutlak suretle ortaya çıkarır. Bunlardan "Köylü-İngiliz" yolu dönüşüm sürecinde Lenin (1988: 159)'in "kır burjuvazisi" veya "hali vakti yerinde köylülük" olarak tanımladığı köylü kategorisi, kirayla toprak edinme yoluyla kapitalist tarzda üretimde bulunan çiftçilerin ortaya çıkmasına yol açar ki bu dönüşüm örneği tam anlamıyla 16. yüzyıldan itibaren İngiliz tarımında yaşanmıştır.¹ İkinci

alternatif ise Prusya’da gözleendiği gibi feodal üretici güçlerin bizzat kendilerinin farklılaşarak kapitalist işletmeciliğe yönelmeleri ve bağımsız küçük üreticilerin bir dönüşüm süreci içinde çözülerek ücret karşılığı çalışanlar haline gelmelerini öngörür.²

Sosyalist Enternasyonalin başlıca kurucularından olan ve Avrupa’nın işçi sınıfına dayanan Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD)’nin ideologlarından olan Kautsky, her ne kadar kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ile kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin önünde sonunda varlıklarının sona ereceğini kabul etse de tarımdaki kırsal yapıların bu süreçteki dönüşümlerinin³ tedrici ve sorunlu olduğuna inanmaktadır. Nitekim (SPD)’nin tarıma bakış açısını şekillendiren eserine ismini vermiş olan “Tarım Sorunu”da buradan doğmaktadır. Alman sanayileşmesinin güçlü bir ivme kazandığı dönemde sanayideki proleter kitleleri temel alan sosyalist devrimin ilerleme koşullarından hareketle tarımda kapitalizmin nüfuz etme koşullarını ve üretici kitleler üzerindeki sosyo ekonomik dönüşüm sürecini irdeleyen Kautsky, tarımdaki kapitalist gelişmeyle birlikte küçük ev sanayii (zanaat) tarzı meta üretiminin tam anlamıyla kapitalist sermayenin egemenliğine girerek çözüleceğini öngörür. Ancak aynı çözümler ve en nihayetinde yok olma süreci Kautsky’e göre aile emeğine dayalı küçük üreticilik için tedrici olup, aile fertlerinin içsel sömürü haddi başta olmak üzere çeşitli direnç mekanizmalarının devreye sokulması sebebiyle çok daha farklı bir gelişime tabiidir. Hatta aile tipi tarımsal işletmeler bazı durumlarda kapitalist tarımın gelişimine engel olmak bir yana bazen onu destekleyici bir işleve sahip olabilirler.

Kautsky’e göre her şeyden önce sanayi kesimindeki proleterden farklı olarak tarımdaki mülk sahibi küçük köylü üretim araçlarının; toprak, tarımsal araç ve gereç ve ürün stokunun sahibi konumundadır. Dolayısıyla küçük üreticinin ortakçılık yoluyla üretim yapması ya da belirli dönemlerde kapitalistin toprağında ücret karşılığı çalışması ipotek ve borçlanma durumu oluşmadıkça onu üretim araçlarından koparmaz. İkincisi, bir üreticinin proletarya saflarına geçiş sermaye sahibiyle çatışmasını belirleyen faktör, açlık ya da borçluluk koşullarıyla değil, piyasaya emeğini veya gıda maddesini arz etme pozisyonlarından hangisiyle geldiğiyle alakalıdır. Bu ikinci durum Kautsky’e göre her ne kadar bazı durumlarda çıkarları ortak olsa da, proleter ve köylü arasındaki çelişik durumu da gözler önüne serer (Kautsky, 1988: 316). Sıralanan koşullarda mülk sahibi köylü sıklıkla sanayideki bir proleterin yaşam standardına sahip olsa da proleterin bir anti tezini oluşturur (Kautsky, 1988: 315). Kendi yeniden üretimini sağlama olanağına sahip bu kategori için meta ilişkilerinin gelişmesiyle beraber nakit ihtiyacı artmakla birlikte⁴ ilave gelir ihtiyacının düşük olması, ücretlerin artışı yönündeki baskıyı hafifletir. Bu durum kapitaliste üretim maliyetleri açısından

avantajlı bir durum meydana getirir ve kapitalist tarım ile köylü mülkiyetine dayalı üretim beraberce varlıklarını sürdürebilirler.

Bu kabul altında Kautsky'e göre sını kapitalizmin gelişme koşullarının oluştuğu ülkelerde sosyalizme geçiş sürecinde tarımdaki hedef kitle ücret karşılığı çalışanlar olmamalıdır. Esas üzerinde yoğunlaşılması gereken mülk sahibi köylülüktür. Kautsky'e göre sınıf bilinci açısından köylülük ilerici olmaktan ziyade tutucu bir kitle olup, toprak sahibi köylülüğün politik önemi iktisadi önemiyle ters orantılıdır. Bu nedenle Kautsky sosyalist bakış açısıyla mülk sahibi köylülüğün harekete geçirilmesi yerine nötrale edilmesinden yanadır. Ancak bunun anlamı tarımda kapitalist yöndeki gelişmeleri ilerletmek değildir. Sosyalist yaklaşım nasıl sanayide çalışan kitleleri onları sömüren girişimcilerden korumayı hedefliyorsa, tarımda da amaç, mülk sahibi köylüleri başta toprak olmak üzere üretim araçları sahipliğinden yoksun kılacak ve onları fakirleştirecek tüccar ve tefeci sermayesinden korumalıdır. Bunun için Kautsky'nin politika önerisi, tarımda ücret karşılığı çalışanlar ile bağımsız köylü topluluklarını siyasi ve ekonomik olarak organize ederek onları tarımda geçilmesi hedeflenen sosyalist üretim için gerekli koşullara hazırlamak olmalıdır. Bunun için Almanya'daki tüm toprakların kamulaştırılarak ipotekli arazilerin ve hububat ticaretinin millileştirilmesini öngörmektedir. Dolayısıyla sınıf pratiği bakımından tarımdaki kapitalist gelişmelerin sanayiden farklı ilerleme patikasından yola çıkarak Kautsky, mülk sahibi aile işletmelerine sosyalist tarıma geçişte aktif bir sınıfsal rol vermenin hatalı olduğu fikrine sahip olup, onları kapitalizmin fakirleştirme tuzağından korumak için kolektif toprak mülkiyetine geçilmesini önermektedir (Kautsky, 1988: 331).

Tek Parti Hükümeti Türkiye'sinde Tarım Politikalarının Mülkiyet İlişkileri Temelinde Değerlendirilmesi

19. yüzyıl Osmanlı tarımında bağımsız küçük üreticilik, yaygınlığı farklılık gösterse de egemen ve belirleyici işletme tipi olma özelliğini sürdürmüştür. Her ne kadar toprağın verim düzeyinin düşük olduğu bölgelerde küçük üreticilerin kendi topraklarının dışında ortakçılığa yöneldikleri durumlar ile İmparatorluğun özellikle Rumeli vilayetleri ve Ege ovalarında kapitalist tarzda örgütlenmiş işletmelerin varlığı ve Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde feodal üretim ilişkileri söz konusu ise de yüzyılın ortasında hesaplanan ortalama arazi büyüklüğü küçük üreticiliğin hâkimiyetine işaret etmektedir. Bu konuda bir tahmin, 1859 itibarıyla küçük arazi mülkiyetinin İmparatorluğun ekilebilir topraklarının %82'sini oluşturduğunu göstermektedir (Quataert ve İnalçık, 2004: 980). Güran'ın (2004: 12) İmparatorluğun farklı bölgelerinden seçilmiş on dört köyden derlediği veriler ise egemen küçük üretici varlığının yanı sıra tartışmalı da olsa Osmanlı kırsalında mülkiyet ve gelir dağılımı itibarıyla de

eşitlikçi koşulların hüküm sürdüğünü gösterir niteliktedir. Buna göre, 1844 yılı itibariyle köylerde hane başına düşen ortalama toprak miktarından sapmayı gösterir standart sapma üç köy haricinde oldukça düşüktür. Yine aynı örneklem üzerinden gelir dağılımı göstergesi sayılabilecek vergiden önce ve vergiden sonraki gelir dağılımı değişim katsayıları Güran'a göre tüm yerleşim birimlerinde görece eşitliğin varlığına işaret etmektedir. (Güran, 2004: 125).

1858 Arazi Kanunnamesi ile birlikte toprak üzerinde yasal olarak özel mülkiyet hakkının tanınması, kapitalist tarımın koşullarından olan piyasa için üretim odaklı sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu toprak genişlemesi/birleştirilmesinin önünü açmıştır. Her ne kadar Osmanlı toprak sisteminde vakıf topraklar ile yurtluk ve ocaklık topraklar⁵ özel mülk statüsü kapsamında değerlendirilebilirse de tarımsal üretimin ağırlıklı kısmı mülkiyeti miriye, tasarruf hakkı reaya ait olan miri topraklarda gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle Kanunname ile tanınan tapu hakkı bazılarınca küçük köylülüğü destekleyici tarımsal bir reform niteliğindedir. Ancak Kanunname ile bir kısım küçük üreticiler tapu edinmekle birlikte bu durum mülkiyet açısından bir toprak reformundan beklenen eşitlikçi ve tarımsal artığın sürekli yükseltilebildiği koşulları ortaya çıkarmamıştır. Zira Kanunname, toprak üzerinde üretimde bulunan çeşitli kategorileri (küçük üretici, kapitalist, feodal üretici) dâhil oldukları sosyal ilişkilerden yalıtılarak birey bazında ele almış ve farklı sosyal formasyonlar arasındaki ilişkilerden ziyade bireyin devletle olan ilişkilerini düzenlemeye yönelik hükümler içermiştir (Aytekin, 2009: 937). Bu konuda Osmanlı borçlarının giderek çözümsüz hale gelmeye başladığı 1860 ve 1861 yıllarında çıkartılan, padişah iradeleriyle miri arazilerin devlet borçlarına karşılık olarak; 1869 yılında yapılan düzenlemeyle de adi borçlar karşılığında alınıp satılabilmesi sağlanmıştır. Bu gelişmeleri takiben Tanzimat Fermanına dayanarak iltizamın vali ve diğer devlet yöneticilerine yasaklanmasıyla (Önal, 2012: 51) iltizamı servet büyütme aracı olarak kullanan taşra eşrafı bu yolla elde ettiği sermaye birikimini kullanarak toprakta mülk edinme eğilimine girmiştir. Bu eğilim, özellikle demiryollarıyla dünya pazarlarına eklenilen ve piyasa ilişkilerinin hâkimiyet kazandığı Aydın, Konya gibi vilayetlerde daha belirgin bir hal almıştır (Önal, 2012: 147). Sürecin genel manada toprak üzerinde sermaye sahipleri lehine yaratmış olduğu mülkiyet genişlemesi yanında tarımdaki yerel eşraf arasında ortaya çıkardığı farklılaşma da dikkat çekicidir. Zira piyasa için üretim yapmakta olan coğrafyalardaki yerel eşrafın davranışı giderek kapitalist işletmeciliğe benzerken piyasa için üretim ve pazarlama imkânlarının kısıtlı olduğu bölgelerdeki servet sahipleri Prusya'daki feodal toprak sahiplerine (Junker) benzer bir konuma yerleşmişlerdir (Önal, 2012: 151). Bu tespitlere dayanarak Kanunname sonrasında toprak mülkiyeti bakımından ortaya çıkan değişimleri yapısal bir dönüşüm olarak nitelenmek mümkün görünmemektedir.

Bundan ziyade Kanunnamenin, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı tarımında farklı toprak tasarruf biçimlerinin varlığında, devlet toprağı/mülk toprak ayırımını kaldırarak ticari tarımın gerektirdiğı özel toprak mülkiyeti doğrultusunda bir evrim sürecinin önünü açtığı savunulabilir.

Kanunname sonrası ile Cumhuriyetin ilanına dek geçen dönemde ortaya çıkan toprak yoğunlaşması bu süreci destekler niteliktedir. Öyle ki Rozaliyev (1978: 23)'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına doğru büyük toprak sahibi ağalar (kırsal nüfusun %1'i) tüm işlenen toprakların %39.3'ünü, küçük toprak ağaları ve zengin köylüler (kırsal nüfusun %4'ü) toprakların %26.2'sini ellerinde tutuyor, kırsal nüfusun %95'ini oluşturan köylü aileleri ise işlenen toprakların sadece %34.5'lik kısmında üretimde bulunuyorlardı.⁶

Cumhuriyetin ilanının ardından toplanan İzmir İktisat Kongresi (1923) ile birlikte hükümetin tarım sektörüne yaklaşımı iki bakımdan zorunlu yeni politikaların devreye sokulmasını beraberinde getirmiştir. Siyasi yönden değerlendirildiğinde kesin bir sınıf karakteri taşımayan başarılı bir devrim sonrası kurulan Cumhuriyet, ideolojik yönden meşruiyetini bir sınıf üzerinden pekiştirmek zorundadır. Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra meydana gelen isyan ve ayaklanmalar karşısında "köylü olma ayrıcalığı" bu bağlamda Tek Parti döneminin temel ideolojik söylemi olmuştur (Toprak, 1988: 22). Bu konuda İsmet İnönü'nün sarf etmiş olduğu "Anadolu ortasında kurulmuş bir köylü hükümetiyiz" sözü ideolojik ittifak arayışının kanıtı niteliğindedir (Avcıoğlu, 1969: 170). İktisadi yönden düşünüldüğünde ise yaratılan toplam hâsılanın ağırlıklı kısmını üreten, cari ihracatın içindeki payı %80'leri bulan (Tezel, 2002: 7) bir sektöre hem maliyetler hem hâsıla yönünden bir takım teşvikler sağlamak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda aile tipi tarım yapmakta olan bir milyonu aşkın bir kitle ile birlikte faaliyette bulunan bir kaç bin büyük toprak sahibinin çıkarının ön planda olduğu bir strateji benimsenmiştir (Tezel, 2002: 370). Nitekim yönetici kadro beslenme güvenliği ve sanayileşmenin ön koşulunun tarımsal artığın yükseltilmesi ile sağlanabileceğinin farkında olup, bunun esas olarak kırsaldaki görelilik olarak büyük sermaye sahiplerince gerçekleştirilebileceğine inanmaktadır. Henüz sınıai burjuvazisinin bulunmadığı, çoğunluğunu azınlıkların oluşturduğu ticaret burjuvazisinin nüfus mübadelesi ile ülke dışına çıktığı bir ortamda, bu beklenti doğal karşılanmalıdır.

20. yüzyılın başına gelindiğinde Anadolu topraklarının özel mülke dönüşmesi süreci büyük ölçüde tamamlandığından, taşra eşrafının bir zenginleşme yöntemi olarak iltizama ihtiyacı kalmamıştır. Bu durumda zengin toprak sahipleri Aşar Vergisine karşı kapsamlı bir çalışma yürüterek⁷ 17 Şubat 1925'te bu vergiyi kaldırtmayı başarmışlardır (Önal, 2012: 152). Devlet bu suretle bütçe gelirlerinin

yaklaşık %40'ını oluşturan bir mali kaynaktan vazgeçerek üretim düzeyinin artırılarak pazarlanabilir tarımsal artığın yükseltilmesini hedeflemiştir (Hershlag, 1968). Nitekim Aşarın kaldırılması bir yandan büyük toprak sahiplerinin pazarlayabilecekleri tarımsal artığın miktarını yükseltmiş, diğer yandan toprağını ortağa veren toprak sahipleri için aşardan kaynaklanan ortakçının “çalışma şevk ve hevesinin kırılması” olgusunu tersine çevirerek büyük toprak sahipleri için çift yönlü bir yarar sağlamıştır (Okçuoğlu, 1999: 108). Ardından, 1926 yılında Medeni Kanunun kabulüyle kanunun güçlü ailelerin geniş araziler üzerindeki mülkiyet iddialarını tescil ettirmelerini kolaylaştırıcı hükümlere bağlı olarak toprak sahiplerinin mülkiyetlerini hızla genişletmeye başladıkları ve bu genişletmenin önemli bir kısmının başkalarının mülksüzleşmesine dayandığı bir döneme girilmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde ayan, eşraf ve mütegalibe ailesi olarak kendilerine geniş araziler verilmiş aileler, Medeni Kanuna dayanarak açtıkları davalarla kendilerine hükümet tarafından arazi verilen mübadil, muhacir ve topraksız köylüleri arazilerden çıkartarak bu arazilere sahip olmuşlardır (İnci, 2010: 351). Buna paralel olarak büyük toprak sahipleri lehine diğer genişleme hareketi, Anadolu köylerinden mübadele sonunda ayrılan gayri Müslim nüfusa ait toprakların bazı bölgelerde yerel büyük toprak sahiplerinin denetimine geçmesiyle gerçekleşmiştir (Boratav, 1987: 43). Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ve önemli düzeyde yanlışlık ve eksiklik içeren tapu kayıtlarının rüşvet ve yolsuzluklar yoluyla büyük toprak sahiplerinin mülkü haline dönüştüğüne dair önemli bulgular bulunmaktadır.⁸

Öte yandan hükümet bu dönemde tarım makinaları ve gübre kullanımını kolaylaştıran bir dizi yasa çıkarmıştır. O dönemde makina ve gübre kullanımının sermaye birikimi ile doğrudan ilişkili olduğu düşünüldüğünde, yasaların sermaye birikimi yüksek büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına yönelik hazırlandığı söylenebilir. Örneğin 1924 yılında çıkarılan yasa ile en az 500 dönüm toprak işleyenler ile en az 200 küçükbaş hayvanı olanlar ve yardımcıları askerlikten muaf tutulmuştur (Köymen, 2008: 117). Yine 1926 yılında çıkarılan yasa, tarım makineleriyle 200 dönümden fazla ekim yapanlara ödül öngörürken traktör ve diğer makinelerin yakıtı ile tüketim ve tekel vergisine muafiyet tanımıştır. (Rozaliyev, 1978: 26-27).

Son olarak devletin bu dönemdeki küçük ve topraksız köylüleri “topraklandırma” politikası bir reform⁹ niteliği taşımamış ve büyük toprak sahiplerinin mülkiyetine dokunmaksızın gerçekleştirildiği için büyük toprak sahipleri, ayrıcalıklı üretici kategorisi olma özelliklerini sürdürmüşlerdir. Nitekim toprak dağıtımı konusunda Kurtuluş Savaşı yıllarında; 11 Ekim 1920 tarihinde çıkartılan yasa ile başlatılan ve her köylü ailesine iki hektar orman alanı temlikini öngören ilk uygulamayı (Akad, 1987: 142) 1923- 1934 arasında ağırlıklı olarak mübadil ve göçmenlere,

kısmen de topraksız ya da az topraklı köylüler ile toprağı ihtiyaçlarına yetmeyen iftilere¹⁰, tamamen hazineye ait mera başta olmak üzere arazilerin dağıtılması uygulaması takip etmiştir (Cin, 1985: 287). Bu konuda Avcıoğlu (1969: 171) 1927 yılı itibariyle ekime elverişli toprakların sadece altıda birinin¹¹ ekilebildiği bir tarımsal yapıda toprağın görelı bolluğuna bağlı olarak yeni toprak talebi yönündeki baskının küçük ve topraksız köylülerden ziyade topraklarını genişletmek isteyen eşraftan geldiğini ve gerçek bir toprak reformu talebinin olduğunu savunmaktadır.¹²

Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında Kadro Hareketinin Kırsal Kalkınmaya Bakışı

Türkiye’de 1930-1939 dönemi, genel iktisat politikaları bakımından kapitalist gelişme modeli içinde korumacı ve devletçi özelliklerin ön planda olduğu bir dönem olarak bilinmektedir. 1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımının yaratmış olduğu etkiler dikkate alındığında söz konusu iki belirleyici özellik iradi olmaktan ziyade bir bakıma zorunluluk olarak benimsenmiştir (Boratav, 1987). Kapitalizmin içine düşmüş olduğu 1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı ile birlikte dünya ticaret hacminin daralması diğer çevre ülkeleri gibi birincil mal ihracatçısı olan Türkiye’yi ihraç fiyatları bakımından olumsuz yönde etkilemiş ve serbest piyasa ve diş ticaret politikalarından vazgeçmek gerekmiştir. Bu durumda Türkiye daha otarşık bir ekonomi modeline, iç kaynaklara dayanan devletçi bir sanayileşme stratejisine yönelmiştir. Benimsenen devletçilik anlayışı, ekonomideki kaynak kullanımını tekelci bir yaklaşımla kamuya bırakan bir anlayıştan ziyade kapitalist mülkiyet düzeninin büyük bir titizlikle korunduğu ve ekonomide devletin kamu ve özel kesim arasında düzenleyici rol üstlenerek dayanışmacı ve halkçı bir kalkınma hedefine yöneldiği bir strateji olarak işlerlik kazanmıştır (Tezel, 2002: 143). Bu yeni stratejide tarım kesimine atfedilen rol ise devlet mülkiyetinde kurulması öngörölen sanayiler ve nüfusu artan kentler için ucuz ve bol miktarda hammadde ve gıda maddesi üretmek olarak tespit edilmiştir.¹³ Nitekim devlet kategorik olarak hedef kitlesi tartışmalı olmakla birlikte¹⁴ 1932 yılından itibaren tarımsal üreticilerin destekleme alımları yoluyla ürün fiyatları yönünden desteklenmesi uygulamasını başlatmıştır.

İktisadi politikaların zorunlu olarak değişime uğradığı bu dönemde Kadro Dergisi çatısı altında örgütlenen bürokrat/teknokrat kökenli aydınlar, oluşturdukları fikir ve önerilerle bir burjuva-ulus devlet ölküsünü temel alarak ülke ekonomisi ve siyaseti üzerinde belirleyici rol üstlenmişlerdir. Kadrocular Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Husrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge), Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Mehmet Şevki (Yazman)’dan oluşmaktadır. Grubun ideolojik konumunu belirleyen yazılar çoğunlukla Şevket Süreyya’nın kaleminden dile getirilmiştir. Diş siyaset konularında öncülüğü

Burhan Asaf yüklenmiştir. Vedat Nedim ekonomi konularında, İsmail Husrev kırsal yapı çözümlemeleri ve para analizlerinde, Mehmet Şevki ise teknolojik gelişme ve enerji konularında yoğunlaşmıştır. Son olarak edebiyat konuları Yakup Kadri tarafından yüklenilmiştir. Türk devriminin özgünlüğünü Alman ve Fransız yazarları okuyarak ortaya koymaya çalışan Kadrocular başta Rus deneyimi olmak üzere bazı ortak noktaları bulma eğilimi içerisinde olmuşlardır (Tekeli ve İlkin, 2003). Kadrocular bu ortak noktalardan hareketle, gerek Batının bireyciliğine dayanan liberalizminden gerekse Sovyetlerin kolektivizmine dayanan sosyalizminden farklı bir gelişme yolu önererek (Karaömerlioğlu, 2006: 74-75) sadece Türkiye için değil bütün azgelişmiş ülkeler için bir kalkınma modeli türetmeye çalışmışlardır (Tezel, 2002: 248).

Kadroculara göre Batı'nın metodolojisi ile tekniğini benimsemekte bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak bu metot ve tekniğin sadece Batı'da kullanılıp yaygınlaştığı dönemdeki iktisadi gelişmeler göz önüne alındığında Türkiye'nin geri kalmışlığının Batı'nın teknolojik gelişmelere dayanan ileri gücünü azgelişmişleri sömürmede bir araç olarak kullanması gerçeğine dikkat çekmektedirler (Karaömerlioğlu, 2006: 74-75). Bu nedenle Kadrocuların hayalini kurdukları gelişme ve kalkınma modeli ancak Batı'nın kendi sanayileşme sürecinde doğru biçimde kullandığı araç ve yöntemlerin Türkiye'nin özgün koşullarına adaptasyonu ile mümkün olabilecektir. Öte yandan o dönemin başarılı Sovyet sanayileşmesinin planlama başta olmak üzere bazı tekniklerinin benimsenerek Türkiye'de uygulanması önerileri de Kadrocuların kalkınma modeli içinde yer almaktadır.

Toplumsal açıdan dayanışmacı (solidarist) bir yaklaşımla Türkiye'de farklı sınıfların birlikte hareket edecekleri beklentisiyle sosyo ekonomik problemlere çözüm getireceklerine inanan Kadrocular (Karaömerlioğlu, 2006: 47), devlete ekonomide "sınıflar üstü ve üretim ilişkilerini düzenleyici" bir rol atfetmişlerdir (Küçük, 1971: 209-210). Buna göre devlet geliştireceği planlı politikalarla sınıflar arasındaki bölüşüm ilişkilerini göz ardı ederek tüm sınıfların dayanışma içinde hareket etmesi esasına dayanan topyekûn bir kalkınma stratejisi dahilinde hareket etmeliydi. Zira Kadroculara göre gerek Kurtuluş Savaşı öncesinde, gerekse Cumhuriyetin ilanını takiben denenen liberal politikalarla kalkınma arayışları esnasında Türkiye'de bir sermayedar-proleter kutuplaşması ortaya çıkmamıştı. Bu konuda Kadrocuların ideolojik önderi Şevket Süreyya Türkiye'de Kurtuluş Savaşı öncesinde var olan sömürü ilişkilerinin yabancı sermayenin ülkedeki tüm üretici kitleleri sömürmesi ve dışarıya kaynak aktarması yoluyla gerçekleştiğine inanıyor, Cumhuriyet sonrasındaki liberal dönemdeki gelişmelerin ise sermaye temerküzü yoluyla keskin sınıfsal farklılaşmaları ortaya çıkaracak boyutta olmadığını savunuyordu (Aydemir, 1968: 255-257).

Şevket Süreyya'nın savı ise kanımızca Marx'ın kapitalizm öncesi toplumlar için öngörmüş olduğu, ilkel birikim sürecinde sömürü ilişkilerinin tüccar ve tefeci sermayesi üzerinden gerçekleşmesi özelliğinin yorumuna dayanıyordu. Zira kapitalizm öncesi toplumlarda da egemen sınıfların gerçek (doğrudan) üreticiyi yarattığı iktisadi artığa el koymak suretiyle sömürmesi ve bu artığın bir kısmını tüccar sınıfının elinde geniş bir sermaye birikimine yol açacak ölçüde pazarlaması ilişkileri geçerliydi. Fakat başta feodal olmak üzere kapitalizm öncesi üretim koşullarının varlığı kapitalist sömürü ilişkilerinin geçerliliğinin göstergesi olan; üreticinin üretim araçlarından kopararak işgücünü satmasını zorunlu kılan bir emek pazarının ortaya çıkmasına engel olduğundan emek sermaye karşıtlığı oluşmuyordu. (Marx, 2000: 678-679, 715). Bu durumda milliyetçi söylemlerle bezelen bir ideolojik motivasyonla desteklenecek ulusal bir kalkınma anlayışı, üretici kitleleri organize ederek sanayileşmeyi sağlayabilir ve dolayısıyla Türkiye'nin geri kalmışlığını ortadan kaldıracıktı. Kadrocuların kendi kalkınma stratejilerine 19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya'sında gelişen "Narodnik-Halka Doğru Gidenler" yaklaşımına benzer biçimde (Toprak, 1984: 69-81) "halkçı" strateji adını vermeleri de söz konusu sınıfların birlikteliğine dayanan ulusal kalkınma beklentisinden ileri geliyordu.

Halkçı stratejinin tarımsal boyutu ise iktisaden geri kalmış ülkelerde kapitalizme geçiş sürecinde varlık temelleri aşınan küçük üreticiler başta olmak üzere çeşitli üretici kategorilerinin kapitalizme tepkisini temel almıştır. Öyle ki stratejinin tarım sektörüne olan yaklaşımı o dönemki "köycü"¹⁵ fikirlerin de etkisiyle antikapitalist bir karşı çıkışla bir yandan eskiye yönelik bir özlemi yansıtıyor, bir yandan da eski feodal biçimlerin yıkılmasını talep ediyordu (Karaömerlioğlu, 2006: 22-23). Bu nedenle Kadrocuların tarım sektörünün yeniden yapılandırılmasına dönük stratejileri öncelikle Kautsky'nin tarımsal üretim için ileri sürmüş olduğu "farklı üretim biçimlerinin beraberce varlığını sürdürebilir olması" yaklaşımına paralel olarak Türkiye tarımındaki dört farklı üretim organizasyonu hakkındaki tespitlerden hareket etmiştir. Bunlardan ilki, Doğu ve Güneydoğu illerinde var olan ve Kadrocuların "Derebeylik" diye ifade ettikleri, toprak ağalarının köylerin mülkiyetine sahip oldukları feodal tarımsal yapılardır. İkincisi, Türkiye'nin tüm bölgelerinde; özellikle Orta ve Batı Anadolu'sunda gözlenen, üretimin genellikle büyük toprak sahiplerinin topraklarında ortaklıkla yapıldığı üretim organizasyonlarıdır. Üçüncüsü, Türkiye'nin ağırlıklı olarak kıyı kesimlerine yakın verimli ovalarında sermaye sahibi girişimciler tarafından organize edilen, kapitalist tarzda üretim yapan çiftliklerdir. Bunlar Osmanlı döneminden beri ücretli emek gücü istihdam edip başta pamuk ve tütün olmak üzere çeşitli ticari tarımsal ürünler konusunda uzmanlaşmış çiftliklerin devamı niteliğindedir. Son olarak Anadolu'nun temel işletme yapısını oluşturan küçük toprak sahibi

bağımsız köylü-aile işletmeleri bulunur ki İsmail Husrev (2006b: 651) bunları “cüce” işletmeler olarak tanımlamaktadır.

Kadrocular bu organizasyonlardan feodal üretim ve bölüşüm ilişkilerinin geçerli olduğu tarımsal yapıları kırsal kalkınmanın önünde önemli bir engel olarak görmüşlerdir. Temel argümanları ise doğal olarak toprak ağası ile topraksız köylüler (marabalar) arasındaki emek sömürüsüne dayanan üretim ve bölüşüm ilişkileridir. Bu ilişkiler arkaik geleneksel ve dinsel motiflerle desteklendiği için Türkiye tarımında çözülmesi zor bir rasyonel üretim ve verim sorununa kaynak teşkil etmektedir. Örneğin, İsmail Husrev verimli üretime imkan tanımayan ortakçılık konusunda iki tip ortaklığın var olduğunu savunmaktadır. Birincisinde büyük arazi sahipleri esas olarak tarım dışı faaliyetlerde buldukları için tarımsal arazilerini ortağa vermekte, ikincisinde ise tüccar ya da aracıya borçlanan köylü borcuna karşılık arazisini elinden çıkararak kendi toprağında alacaklısı hesabına ortakçı olarak çalışmaktadır (Tökin, 2006b: 653). İlk durumda toprak sahibi tüm üretim işini ortakçıya bırakıp şehirde ticaretle veya başka bir işle uğraştığı için kaliteli girdi temini için yeterince vakit bulamamaktadır. İkinci durumda ise toprağını kaybeden köylü ne mahsulün ne de toprağın kendisine “yar olacağını” bildiği için istekli ve gayretli çalışmamakta ve her iki ortakçılık tipinde de verim kaybı kaçınılmaz olmaktadır. Bu geri yapının ortadan kaldırılabilmesi ise Kadroculara göre toprak ağalarının topraklarının bir kısmının topraksız köylülere geçimlik üretimi sağlayabilecek düzeyde verilmesi ile mümkün olamaz. Zira böyle bir uygulama İsmail Husrev’e göre (2006b: 652) adeta feodal güç sahibini finanse eden bir duruma yol açacak ve toprak satın alan köylü eskiden hukuken ağaya bağımlı iken toprağa kavuştuktan sonra sermaye yetersizliği sebebiyle içine düşeceği borçlanma ilişkisine bağılı olarak iktisaden ağaya tabii olacaktır. Bu durumda çözüm, feodal yapının egemen olduğu yörelerde toprakların tümüyle istimlak edilerek bedelsiz olarak köylülere dağıtılmasında aranmaktadır.¹⁶ Ancak çözüm önerisinin sorunun iktisadi boyutu yanında sosyo-politik karakterine¹⁷ önem atfederek kurgulandığı dikkati çekmektedir.

Türkiye tarımındaki o dönemki ortakçılık koşulları göz önüne alındığında siyasi mekanizmayı yönlendiren aydınlar başta olmak üzere fikir sahiplerinin ortakçılığın evrilme yönünün giderek kırlarda işçi benzeri (gündelikçi) topraksız ve salt emeğiyle geçinmek zorunda olan insanları ortaya çıkararak şehirlere zorunlu bir göçe yol açacağı kaygısı, feodal yapıların egemen olduğu bölgeler için köylüyü topraklandırma girişimini gündeme getirmişe benzemektedir. Bu bağlamda siyasi açıdan köylünün topraklandırılmasından beklenen dinamğin, köyden kente göçün önlenerek Batının sanayileşme deneyiminde yaşanmış olan proleterleşme ve beraberinde sömürü karşıtı sınıfsal mücadelelerin önünün alınması olduğu ileri sürülebilir (Karaömerlioğlu, 1998).

Kadrocuların tarımda mevcut bulunan kapitalist işletmelere bakışı ise bunalım koşullarının etkisiyle büyük ölçüde olumsuzdur. Her ne kadar bu tarz işletmelerin gelişmiş tarımsal teknikleri kullanabilme olanaklarının fazla oluşuna bağlı olarak verimli çalışan işletmeler oldukları kabulüne sahip olsalar da Avrupa ülkelerinin ferdi inisiyatife bağlı olarak başarmış oldukları tarımsal gelişmeleri “ulusalçı” bir yaklaşımla reddederler. Nitekim Vedat Nedim’e göre Batı’daki liberal siyasetin dayandığı “ferdin kendi menfaatini herkesten ziyade müdrik olduğu” nazariyesi ancak bir iddia olup, iktisadi bakımdan bir bunalımla sonuçlanmıştır. Vedat Nedim bir toplumun iktisaden gelişip kalkınabilmesini bireyin çıkarına bağlı bulundurmanın doğru olmadığını, tam tersine bireyin çıkarının ancak toplumsal çıkarın yükseltilebilmesine bağlı olduğunu savunarak Batı Avrupa’nın tarımda bireyciliğe dayanan liberal gelişme modelini aşağıdaki ifadesiyle olumsuzlamaktadır:

...Türk köylüsü artık kendi menfaatini idrak kabiliyetine terk olunmuş tek ve mücerret bir fert olmaktan kurtulacak, milletin yüksek menfaatlerine karşı mes’ul ve bu menfaatleri temin ettiği nispette mes’ut bir vatandaş olacaktır. Bunu ancak devletçi bir ziraat siyaseti temin edebilir (Tör, 2006a: 526).

Bu durumda kırsal kalkınma için önerilen; devletçi bir ziraat anlayışıyla hareket etmektir. Kadrocuların devletçi ziraat anlayışı¹⁸ çalışmada daha önce vurgulandığı gibi tarımdaki farklı üretici kategorilerinin dayanışmasına dayanan, kendi deyimleriyle “halkçı” bir model çerçevesinde gerçekleştirilebilirse ulusal kalkınmaya katkı sağlayabilecektir. Öngörülen devlet desteği Kautsky’nin kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde mevcut koşullarının korunması gerektiğine inandığı; tarımda ücret karşılığı çalışanlar ile mülk sahibi orta ve küçük köylülüğün, tefeci ve tüccar sermayesi gibi üretim araçları sahipliğini tehdit edebilecek koşullardan korunmasını öngörmektedir. Bu bağlamda iktisadi açıdan mevcut koşullarının korunması ve desteklenmesi ile üretime ve dolayısıyla kalkınmaya katkı yapacak hedef üretici tipi ise Devrim öncesi Çarlık Rusya’sındaki Stolypin reformlarının¹⁹ yaratmayı düşündüğü, Laclau’nun ifadesiyle “eski yarı-ataerkil ve yarı-feodal sistemin boyunduruğundan kurtulup sistemin kapitalist yönde ilerlemesini sağlayacak” (Laclau, 1975: 23) üretici tipi ile benzerlik göstermektedir. Nitekim Kadroculara göre bu kitleleri proleterden ayıran ön koşul olan üretim araçları sahipliği geliştirilebilirse verimli üretimin koşullarının oluşabileceği ve köylünün tarımsal artığını yükselttilerek tarımsal metaların iç ve dış piyasalarda değerlendirilmesinin sağlanacağı düşünülmektedir.

Kalkınma hedefine dönük sınıfsal eylem pratiği göz önüne alındığında ise Kadrocuların köylü sınıfına yükledikleri misyon Kautsky’nin “güvenilir

olmaktan uzak, nötralize kitle” yargısı göz önüne alındığında tam bir zıtlık içermektedir. Zira Kadrocular ulusal kalkınma arayışında köylü sınıfına tarımsal üretici tabakalaşması içindeki konumu ne olursa olsun aktif bir rol yüklemektedirler. Devletçiliğin bir aracı olan planlı kalkınmada tarımsal kaynak dağılımının “halkçılık ilkesinden türeyen, köylü kategorilerinin dayanışma içinde hareket etmesi prensibi”ne uygun olarak kooperatifler aracılığıyla organize edilmesi öngörülmektedir. Kooperatifçiliğe dayanan organizasyonlar halkçı karakteri itibariyle o dönemde Sovyet tarımında gerçekleştirilen üretim organizasyonlarını²⁰ düşündürse de mülkiyet hakkını esas alması ve bireysel çıkarı gözetmesi itibariyle bu modelden tamamen ayrılmaktadır. Kadrocu kırsal kalkınma modelinde öncelikle tarımsal arazilerin kooperatifler aracılığıyla birleştirilerek işlenmesi gerekir. Ancak söz konusu kooperatifçilik alışlagelmiş satış kooperatifleri²¹ kapsamında üreticileri örgütlemekten farklıdır. Çünkü satış kooperatifleri sadece mahsulün satışını düzenleyip, üretim düzeyine müdahale etmedikleri için ölçek ekonomilerinden faydalanma imkanı yaratmamaktadırlar. Ayrıca çok parçalı ve dağınık topraklardan oluşan işletme yapısı da ölçek konusunda bir kısıt oluşturur. Tarımsal arazilerin birleştirilerek işlenmesi üreticilerin tarlalarını bir büyük işletmenin parçası halinde birleştirerek oluşturulacak ortak işletmede sahip oldukları üretim araçları ve topraklarının ederi nispetinde hissedar olmaları sayesinde mümkün olabilir. Bu sayede üretimden elde edilecek karlar yıllık düzeyde aynı anonim şirketlerde olduğu gibi işletmeye katılan ortakların hissesi ölçüsünde paylaşılabilir. Dolayısıyla önerilen model ölçek ekonomilerinden faydalanılabilmesi için devlet kontrolü ve desteğinde küçük ve orta mülk sahiplerinin hisse payları üzerinden şirket benzeri bir yapıda örgütlenmelerini öngörmektedir. (Tökin, 2006b: 653). Bağ ve bahçe tarımı gibi ölçek ekonomilerinin görece olarak daha önemsiz olduğu zirai faaliyetlerde ise klasik kooperatifleşme en uygun yol olarak önerilmektedir (Tökin, 2006b: 654). Sonuç olarak üretim düzeyinin bir plan dahilinde hisse payları esasına uygun olarak kooperatif tarzında organize edilmesi ile geçimlik tarzda üretimde bulunan köylünün pazar için üretime yöneleceği ve bu sayede kırsalda bir sermaye birikiminin oluşacağı düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle planlı bir tarım politikasının beklenen sonucu ulusal ve yabancı pazarlara çok satan bir köy, öte yandan ulusal pazardan çok alan bir köy bağlamında piyasaya artan entegrasyon olarak karşımıza çıkmaktadır (Ertan, 1998: 107-109). Bu nedenle modelin öngördüğü planlı kalkınma anlayışının tarımdaki yansıması Kautsky’nin aksine tarımda piyasa merkezli kapitalist ilişkilerin geliştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadrocuların küçük ve orta düzeyde mülk sahibi köylü kitlelerinin kooperatif bazında örgütlenerek piyasa anlamında tarımsal desteklemenin temel aracı

olan fiyatlar yönünden desteklenmelerine dayanan model önerileri üreticinin piyasaya entegrasyonu bakımından uygun olabilir. Ancak o günkü teknolojik donanım ve bilgi düzeyleri açısından oldukça geri düzeyde bir üretici kitlesinin varlığında modelin tarımsal artık ve verim düzeyini arttırmaya dönük hedefinin gerçekleşmesinin oldukça güç olduğu düşünülebilir. Nitekim 1950’li yıllara dek Türkiye tarımında üretim, verimlilik ve üretici gelirleri yönünden tarımsal gelişmelerin oldukça sınırlı düzeylerde kalmış olması bu iddiayı destekler niteliktedir.

Üreticilerin beraberce hareket edeceklerine dönük beklenti ise ancak Türkiye’de köy gerçeğinin gözetilerek toplumsal bilincin köylü kitleleri arasında artırılmasıyla gerçekleşebilirdi. Nitekim Türkiye’de 1930’lu yılların sonunda girilen eğitim odaklı Köy Enstitüleri hamlesi, Kadrocuların öne sürmüştükleri ulusal kalkınma modelinin toplumsal bilinç açısından eksik kalan kısmının siyasi mekanizma tarafından fark edildiği ve “köyden çıkan aydınların köylüyü eğitmesiyle” tamamlanmaya çalışıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Sonuç

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kurulan hükümetin mülkiyet bakımından Osmanlı’dan devralmış olduğu tarımsal yapı ağırlıklı olarak aile tipi üreticilik yapan küçük işletmelerin yanında az sayıda kapitalist işletmeler ile büyük toprak sahiplerinin topraklarındaki feodal üretim ilişkilerinin hüküm sürdüğü üçlü işletme yapısından oluşmaktadır. İzmir İktisat Kongresi ile birlikte liberal sayılabilecek bir iktisadi kalkınma stratejisini benimseyen hükümetin söz konusu çoklu üretim yapıları özelinde tarımsal gelişmeye bakış açısı öncelikli olarak büyük toprak sahiplerinin desteklenerek yükseleceği ümit edilen tarımsal artıktan kurulması öngörülen sanayilere kaynak aktarımına dönüktür. Ancak bu stratejinin 1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı sebebiyle zorunlu olarak sekteye uğraması sonucunda benimsenen devletçi sanayileşme/kalkınma stratejisi Tek Parti hükümetinin tarımdaki mülkiyete dayalı üretim ilişkilerine olan yaklaşımında bazı değişimleri beraberinde getirmiştir.

1930’lu yılların ilk yarısında Kadro Dergisi çatısı altında örgütlenen bir grup teknokrat/bürokrat kökenli aydın bunalım koşullarının ülkenin iktisadi ve sosyal sorunlarını ağırlaştırdığı ortamda sorunları çözmeye dönük olarak bir ulusal kalkınma stratejisi arayışı içerisinde olmuşlardır. Ulusal kalkınmanın ekonomideki sınıfların beraberce dayanışma içinde hareket ederek kendi ifadeleriyle “halkçı” bir strateji doğrultusunda gerçekleştirilebileceğine inanan Kadrocular, kalkınmanın tarımsal boyutunu Kautsky’nin tarımda kapitalizme geçiş sürecinde birden fazla üretim biçiminin beraberce var olabileceği kabulünden hareketle ülkedeki feodal yapılar dışındaki farklı üretici kategorilerinin devletçi

bir zirai strateji kapsamında desteklenerek organize edilmesi kapsamında ele almışlardır. Halkçı stratejinin ana hedefi ise tarımdaki sınıfsal tabakalaşma içerisindeki konumu orta ve küçük düzeyde toprak sahipliğine işaret eden mülk sahibi üretici kitlelerinin bir plan dahilinde tarımsal artığının yükseltilerek iç ve dış pazarlara çok satan bir köy modeli yaratılması olarak saptanmıştır. Model ölçek ekonomilerinden faydalanılabilmesi için devlet kontrolü ve desteğinde tarımdaki orta ve küçük mülk sahiplerinin hisse payları üzerinden şirket benzeri bir yapıda kooperatifleştirilmelerini öngörmesi bakımından yaygın kanının aksine kolektivizasyona dayalı Sovyet modelinden tamamen farklıdır. Kautsky'nin tersine planlı sanayileşmenin tamamlayıcısı niteliğindeki tarım sektöründe mülk sahibi köylü kitlelerine aktif rol veren Kadrocu kırsal kalkınma modeli, üreticinin piyasaya entegrasyonu hedefi itibariyle güçlü, teknoloji düzeyi ve beşeri sermaye bakımından oldukça geri düzeyde bir üretici kitlesinin varlığında tarımsal artık ve verim düzeyinin yükseltilmesi bakımından yetersiz olarak değerlendirilmiştir.

Sonnotlar

¹ 15. yüzyılın başlarından itibaren işgücü kıtlığı, ücretlerin yüksek olması, tarım ürünleri fiyatlarının zanaat ürünleri ile yabancı malların fiyatları karşısında görece olarak düşmesi, piyasaya yönelik üretim yapan köylü işletmelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmelerden en çok feodal soylular etkilenmiş, soylular bir feodal artık biçimi olan para rantın yaygınlaşması ve rantların uzun dönemde sabit hale gelmesi nedeniyle giderek yoksullaşmıştır. Soylular bu koşullarda kendi tasarrufları altındaki toprakların (demesne) ücretli işçi çalıştırarak işlenmesinin zorlaşması ve ekonomik olmaktan çıkması nedeniyle demesne işletmeciliğini terk ederek, bu toprakları köylülere kiralamaya başlamışlardır. Bu durumda bağımsız üreticilik yapan köylü işletmelerinin bir kısmı yüksek ücretler ve düşük kiralar sayesinde giderek zenginleşmiştir. Köylülüğün zenginleşmesi, geleneksel köy toplumu içerisinde bir farklılaşmaya neden olmuştur. Bu farklılaşma sonucunda "yeoman" adı verilen bağımsız zengin köylüler ortaya çıkmıştır (Kaymak, 2011: 169).

² Bernstein (2009: 45)'e göre bu süreç 16-19. yüzyıllar arasında Prusya'da feodal toprak sahiplerinin malikânelerinde eski serfleri, bağımlı işgücü haline dönüştürmeleri ile başlayıp, 1870'ten sonra yoksul kırsal göçmen emeğinin kullanılması ile pekişen süreci ifade etmektedir.

³ Rusya'da kapitalizmin var oluş ve gelişme süreçleri ile ilgili Narodnikler (Halkın İradesi Hareketi) ile Sosyalist kuramcılar arasındaki tartışma için bkz Lenin (1988).

⁴ Kapitalist sanayiinin gelişmesi köylü zanaatları üzerinde çözücü etkide bulunarak tüm kırsal nüfusu kuşatma altına alır. Bu süreç ilerledikçe daha fazla sayıda köylünün nakit ihtiyacı giderek artar, bu artış sadece zorunlu olmayan ihtiyaçlar için değil yaşamsal

ihtiyaçlar için de olur. Köylü ailesinin varlığını sürdürebilmesi, para olmaksızın imkansız hale gelir.

⁵ Bu topraklar, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğusundaki Safevi tehdidine karşı İmparatorluğun Doğu ve Güney Doğu vilayetlerinde yaşıyan ve savaşlarda yararlılık gösteren bazı Türkmen ve Kürt Bey ve aşiretleriyle ittifak kurabilme adına iktisadi, hukuki ve idari denetimi bu feodal unsurlara bırakmayı yeğlediği topraklardır. Yurtluk ve ocaklık topraklarda toprak babadan oğula ya da akrabaya geçtiğinden belirli bir sülalenin mülkiyeti 20. yüzyılın sonlarına dek devamlılık göstermiştir (Sinclair, 2003: 129).

⁶ Bu konuda güvenilirliği tartışmalı da olsa 1913 Tarım Sayımı'ndan elde edilen veriler işlenen bütün toprakların yaklaşık %39'unun 10 bin ailenin elinde bulunduğunu, bu ailelerin ise tarımdaki tüm ailelerin ancak %1'ini oluşturduğunu göstermektedir. Bu veriden hareketle büyük topraklı ailelerin elindeki ortalama işletme büyüklüğü 300 hektara karşılık gelmektedir (Okçuoğlu, 1999: 91).

⁷ Bu konuda 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde daha önce Meclis'te defalarca görüşülmüş olan Aşar Vergisinin kaldırılması, ifti delegelerinin büyük çoğunluğunu oluşturan büyük toprak sahiplerinin önerisiyle karara bağlanarak kongre tutanaklarına girmiştir (Kkk, 1997: 94).

⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz (Aksoy, 1969: 56-57; nal, 2012: 159-160; Köymen, 2008: 109).

⁹ Toprak reformu, toprak alanlarının büyüklüğüne, mülkiyetin özüne, biçimine, toprağın verimliliğinin artırılması uygulamalarından birine dönük olarak toprağın yeniden düzenlenmesi olarak tanımlanabilir. Mülkiyetin özüne dokunulmasını esas alan bir toprak reformunda uygulama büyük toprak sahiplerinden topraksız ya da kk toprak sahibi kitlelere doğrudur (Erdost, 2010: 19).

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan (1964: 61), 1923-1938 arasında hazine tarafından yapılan tarımsal arazi dağıtımlarının %90'ının muhacir ve mültecilere, geri kalan %10'luk kısmının ise toprağa muhtaç yerli çiftçilere yapıldığını belirtmektedir.

¹¹ 1927 yılı itibariyle ekime elverişli 231.5 milyon dönüm arazinin ancak 43.6 milyon dönümü ekilebilmektedir (Avcioğlu, 1969: 171).

¹² Aksoy (1969: 60)'a göre 1928-1934 yılları arasında yapılan toprak dağıtımında toprağı olmayan veya ihtiyaçlarına yetmeyen çiftçilere dağıtılan 731.234 dönüm toprak ile 1938 yılına kadar dağıtılan 2.999.825 dönüm toprak, devletin tamamen kendi merasından ayırıp dağıttığı topraklardır. Böylece devletin kendi merasından dağıttığı toprakların toplamı 3.731.059 dönümü bulmaktadır. Oysa 1928-1938 yılları arasında Türkiye'de mera toprakları 39.280.000 dönüm azalmıştır. Yazara göre bu verilerden hareketle o dönem için meradan toprak kazanmanın asıl orta ve büyük mülk sahipleri tarafından yapıldığı sonucu çıkmaktadır.

¹³ Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan kalkınma süreçlerinde sanayilerde ucuz işgücü kullanımının sağlanabilmesi ve ücretlerin baskı altında tutulabilmesi, ekmek başta olmak üzere emekçi kitlelerin tüketmek zorunda oldukları temel besin maddelerinin fiyatlarının düşük tutulmasıyla doğrudan ilişkilidir.

¹⁴ Bu konuda bir görüş, tarımsal destekleme açısından hedef üretici kitlesinin orta ve küçük köylülük olduğunu savunmaktadır. Buna göre, devlet 1929 Ekonomik Bunalımıyla birlikte toprak mülkiyeti konusundaki bir önceki dönem için geçerli olan yaklaşımını değiştirerek desteğini dış piyasaya dönük ticari tarım yapan büyük toprak sahiplerinden (örneğin Adana ve İzmir yöreleri), iç piyasaya dönük başta buğday üreten küçük ve orta köylülüğe (örneğin İç Anadolu) kaydırmıştır (Keyder ve Pamuk, 1984/85: 59). Bu konuda bir diğer görüş ise buğday üreticisine yapılan fiyat desteğinin amacının piyasada fiyat regülasyonu sağlanması olduğunu, destekten asıl yararlananların ise küçük üreticiler olmayıp, artık buğday elde edip pazarlama olanağına sahip olan büyük toprak sahibi ağalar ve tüccarlar olduğu iddiasındadır. Bu görüş ayrıca 1930 sonrası önceliğin tekstil ve şeker gibi sanayilere verildiği için tarımda devletin destekleme politikalarının asıl hedefinin buğday gibi geçimlik ürün üreticilerinden ziyade pamuk, şeker pancarı gibi ticari ürün üreticileri olduğunu savunmaktadır (Küçük, 1971: 228-232; Köymen, 2008: 126-129).

¹⁵ Türkiye’de ilk olarak I. Dünya Savaşı sonrasında aralarında Reşit Galip’in de bulunduğu on beş tıp doktorunun Köycüler Cemiyetini kurup köy hayatının zorluklarıyla mücadele konusunda eğitim vermek ve sağlık hizmetleri sunmak amacıyla başlattıkları hareket. Bu cemiyet aynı zamanda 1920’lerde yoğunlaşan yabancı devletlerin istilasına karşı bir direniş hareketinin örgütlenmesine katkıda bulunmayı da hedeflemiştir. Türkiye’de Köycü düşünce 1930’lardan itibaren girilen planlı sanayileşme hamlesinde, köylüleri köylerinden etmeyecek teknolojik gelişmelerin sağlanarak geleneksel üretim ilişkilerine dokunulmaksızın köyün kalkındırılmasına dönük proje ve fikirler üzerine yoğunlaşmıştır (Karaömerlioğlu, 2006). Bu projelerden en önemli olanı toprak reformu tasarısı içinde yer alan ve tarımsal işletmelerin miras yoluyla parçalanmasını önlemeye dönük kurulması öngörülen “çiftçi ocakları”dır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Barkan (1944/45).

¹⁶ Bu konuda Kadro Dergisi altında örgütlenen yazarlar başta olmak üzere bazı aydınların 1930’ların başından itibaren toprak reformunun gerekliliğine dönük yazılarının hükümeti siyasi açıdan büyük toprak sahiplerinin himayesinde bulunan topraksız kitlelerin topraklandırılması yönünde etkilemiş oldukları izlenimi uyanmaktadır. Nitekim hükümeti temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1935 yılında kabul edilen yeni parti programında toprak reformu konusunda eklenen ve istimlak kavramına vurgu yapan şu madde, bu izlenimi destekler niteliktedir: “Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgür istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur.” (İnci, 2010: 354).

¹⁷ Bu konuda Kadrocularardan İsmail Husrev feodal yapının egemen olduğu yörelerde ağa/bey topraklarına el konulup köylülere verilmesinin esas itibarıyla bu yörelerdeki

Kürt etnisitesini temel alan milliyetçi akımlar ile irticai faaliyetlerin önünü keseceği beklentisine sahiptir (Tökin, 2006b: 651-652).

¹⁸ Tarımda benimsenen devletçilik anlayışı toprak mülkiyetinin kutsandığı bir yaklaşıma dayanmakla birlikte kapitalizmin sınıflar arasında çatışmalara sebep olan özelliğini milliyetçiliğe dayanan değer yargılarının benimsetilmesi sayesinde ortadan kaldıracacağı beklentisine sahiptir. Nitekim Ömer Lütfi Barkan 1930'ların sonunda gündeme gelen "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"nu tartışırken Türkiye'deki zirai devletçiliğin, "... içinde bulunduğu iktisadi şartların esaret ve tahakkümünden kurtulmak için, devletin ... kapitalist cemiyetlerin sınıf tezatlarına karşı sınıfsız ve davasız bir millet yağurmak iddiasını taşıyan ve halkçılığı ile kapitalizmin tezatlar doğurucu nizamına düşman ileri ve cemiyetçi bir milliyetçiliği temsil ettiği"ni belirtmektedir (Barkan, 1944/45: 57).

¹⁹ Çarlık Rusya'sında 1906 Kasım'ında İmparatorluk Fermanı (Imperial Edict) ile hukuksal alt yapısı çizilen (Zenkovsky, 1986), 1910 Haziran ve 1911 Mayıs'ında çıkarılan kanunlarla uygulamaya konulan, köylü halklarına komünlerini (Obshchihna) terk etme ve kendi topraklarını çitleme hakkının tanındığı reform. Reformun temel amacı sanayileşme öncesi toplumların çitlenmiş topraklardaki özel işletmeciliğinin kurulması ve geliştirilmesi olarak özetlenebilir. Reformun fikir babası Petr Stolypin yaratılmak istenilen üretici tipini şöyle tanımlamaktadır: "...eğer çalışkan ve başarılı bir çiftçi yaratacaksak ... devlet mülklerinden veya Köylü Toprak Bankası fonundan alınan bağımsız bir toprak parçası ile, başarılı ekim için yeterli düzeyde suyu ve diğer üretim araçlarını garanti etmeliyiz...ardından bağımsız ve başarılı bir çiftçi hane halkı, toprağa bağlı sabit bir yurttaş doğacaktır." (Pallot, 1999: 1-3).

²⁰ Rusya'da 1917 Ekim Devrimi sonrasında tarım sektöründe üretim araçları bakımından kolektivizasyona dayalı bir yeni yapılanma sürecine gidilmiştir. Bu yeni yapılanma ile üretimin başlıca "kolhoz" ve "sovhoz" adı verilen tarımsal işletmelerce gerçekleştirilmesi ve tarımsal artığın merkezi otoritenin saptayacağı toplumsal ihtiyaçlar uyarınca dağıtımı ve bölüşümü öngörülmüştür. Bu işletmelerden kolхозlarda üretici üretim araçlarının kolektif olarak kullanıldığı kooperatiflerde üretimde bulunurken, sovhozlar kovhozlara kıyasla toplam üretimin daha düşük bir yüzdesini üreten ve bazı spesifik ürünlerde uzmanlaşmanın hedeflendiği devlet çiftlikleridir (Schwartz, 1958: 296-298).

²¹ İsmail Husrev Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziraat Bankasınca kurulan kredi kooperatiflerinin üretici-tüccar/tefeci sömürü ilişkisine bir çözüm getiremediğini savunmaktadır. Buna göre kooperatiflerin çoğunluğunun meclis idaresine tefeci ve tüccarlar alınmış ve bunlar kooperatifleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmişlerdir. Uygulamada köylü, kooperatiften aldığı krediyi, kooperatiften çıktıktan sonra meclis idare üyesi olan tefeciye borcuna karşılık teslim etmektedir. Dolayısıyla İsmail Husrev'e göre kooperatiflerin büyük kısmı adeta tefecilerin teşkilatı haline gelmiştir (Tökin, 1990: 150).

Kaynakça

Akad T M (1987). Kırsal Kesime Devlet Müdahaleleri ve Kooperatifler. *11. Tez Kitap Dizisi*, 7, 142-157.

Aksoy S (1969). *100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Aydemir Ş S (1968). *İnkılâp ve Kadro*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aytekin A (2009). Agrarian Relations, Property and Law: An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, 45(6), 935-951.

Avcıoğlu D (1969). *Türkiye’nin Düzeni*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Barkan Ö L (1944/45). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 6, 55-155.

Başer K (2013). 1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye’de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 203-215.

Bernstein H (2009). *Tarımda Değişimin Sınıf Dinamikleri*. Çev. O. Köymen, İstanbul: Yordam Kitap.

Boratav K (1987). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Cin H (1985). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erdost M İ (2010). *Toprak Mülkiyeti: Sempozyum Bildirileri*. İçinde: S B Özüğurlu (der), Ankara: Memleket Yayınları.

Ertan T (1998). *Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar ve Değerlendirmeler)*. T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1712, Başvuru Kitapları Dizisi/29.

Güran T (2004). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Hershlag Y Z (1968). *Turkey-The Challenge of Growth*. Netherlands.

İnci İ (2010). Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, 345-359.

Karaömerlioğlu A M (1998). Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi. *Birikim*, 107, 31-47.

Karaömerlioğlu A M (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kautsky K (1988). *The Agrarian Question*. Vol. 1, Trans. P Burgess, London: Zwan Publications.

208 Teoman Ö (2015). Tek Parti Dönemi Türkiye’sinde Kadro Hareketinin Kırsal Kalkınmaya Bakışı: Karl Kautsky’nin Görüşleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 189-210.

Kaymak M (2005). Tarihsel Perspektifle Küçük Üreticilik ve Sanayileşme: Fransa ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. İçinde: *Kapitalizm ve Türkiye I, Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 5, 335-368.

Kaymak M (2011). Sanayi Devrimi Neden İngiltere’de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi. İçinde: H Mihçı (der), *İktisada Dokunmak: İbrahim Tanyeri’ye Armağan*, 163-185.

Keyder Ç ve Pamuk Ş (1984/85). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler. *Yapıt*, 52-64.

Köymen O (2008). *Kapitalizm ve Köylülük*. İstanbul: Yordam Kitap.

Küçük Y (1971). *100 Soruda Planlama Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Küçük Y (1997). *Türkiye Üzerine Tezler I (1908-1978)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Laclau E (1975). Latin Amerika’da Feodalizm ve Kapitalizm. *Birikim*, Çev. E Tulpar, 16-29.

Lenin V I (1988). *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi*. Çev. S Erdoğan, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin V I (1996). *Tarımda Kapitalizm*. Çev. S Güvenç, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (2000). *Kapital, Cilt 1*. Çev. A Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Okçuoğlu İ (1999). *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi İç Pazarın Oluşma Süreci (1923-1950)* İkinci Kitap. İstanbul: Ceylan Yayıncılık.

Önal N E (2012). Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyete Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39, 137-169.

Pallot J (1999). *Land Reform in Russia, 1906-1917: Peasant Responses to Stolypin’s Project of Rural Transformation*. New York: Clarendon Press.

Quataert D ve İnalçık H(2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1288-1918*, Çev. H Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Rozaliyev Y N (1978). *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Çev. A Yaran, Ankara: İlkyaz Yayınevi.

Sinclair, T (2003). The Ottoman Arrangements for the Tribal Principalities at the Lake Van Region of the Sixteenth Century. *International Journal of Turkish Studies*, 9, (1 -2), 119-143.

Schwartz H (1958). *Russia’s Soviet Economy*. New York: Prentice Hall.

Tekeli İ ve İlkin S (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadro’yu Anlamak*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Teoman Ö (2015). Tek Parti Dönemi Türkiye’sinde Kadro Hareketinin Kırsal Kalkınmaya Bakışı: Karl Kautsky’nin Görüşleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 189-210. 209

- Tezel Y S (2000). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak Z (1984). Osmanlı Narodnikleri: “Halka Doğru” Gidenler. *Toplum ve Bilim*, 24, 69-81.
- Toprak Z (1988). Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler. *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, 19-37.
- Tökin İ H (1990). *Türkiye Köy İktisadiyatı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tökin İ H (2006 a). Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor. *Kadro-Seçmeler*, 21 Eylül, 585-588.
- Tökin İ H (2006 b). Türk Köylüsünü Topraklandırmalı Fakat Nasıl. *Kadro-Seçmeler*, 23 Kasım, 649-654.
- Tör V N (2006a). Ziraat Siyasetimizde Liberalizmden Devletçiliğe. *Kadro-Seçmeler*, 19 Temmuz, 553-558.
- Tör V N (2006b). Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri. *Kadro-Seçmeler*, 20 Ağustos, 523-527.
- Zenkovsky V A (1986). *Stolypin: Russia’s Last Great Reformer*. Princeton: The Kingston Press.

Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenme: Piyasacı ve Muhafazakâr

Ş. Erhan Bağcı, Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: erhanbagci@yandex.com

Özet

Yaşamın her anında ve alanında, beşikten mezara kadar gerçekleşen tüm öğrenmeleri kapsayan bir kavram olarak yaşam boyu öğrenme, özellikle 1990’lardan bu yana eğitim sistemlerinin düzenlenişinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu gelişmenin nedeni kavramın, içerdiği okul dışı öğrenme pratiklerinin neoliberal dönemin sermaye birikim rejimine uygun esnek bir öğrenme modeli önermesidir.

Neoliberal eğitim projesi, eğitimin piyasalaştırılması ve muhafazakârlaştırılmasına dayanır. Neoliberalizm ve yaşam boyu öğrenme arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde, bugüne kadar yaygın olarak görüldüğü haliyle, salt piyasalaştırma ekseninde yapılan analizler, geline aşamanın tüm boyutlarını kavramaktan uzak kalmaktadır. Zira tüm güncel uygulamalarda görüleceği üzere, eğitim alanında yaşanan dönüşüm, piyasalaştırma ve muhafazakârlaştırma eksenlerinin birbirlerini besleyen etkileşimleri çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Türkiye’de yaşam boyu öğrenme de bu arkaplanda süregelen iki boyutlu dönüşümün önemli bir ayağı olarak işlev görmektedir. Piyasalaştırma süreci, yaşam boyu öğrenmenin hedeflerinin piyasa hedefleriyle sıkı sıkıya ilişkilendirilmesi ve bunun dışında kalan öğrenme amaçlarının değersizleştirilmesi ile birlikte, eğitim etkinliklerinin içeriklerinin de piyasa ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmesini getirmektedir. Muhafazakârlaştırma süreci ise programlarda aile, din, ahlak gibi muhafazakârlığın merkezinde yer alan kurumların yerinin artması, dinsel düşüncenin bilimsel düşünce ile eşdeğer kılınması, toplumsal eşitsizliklerin meşrulaştırılarak yeniden üretilmesi, yakın geçmişe yönelik radikal eleştirilerin yanı sıra daha eskide kalmış olan tarihsel dönemlerdeki farazi erdemlere iltifat ve eğitim sistemi üzerindeki denetimin sıkılaştırılması olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede Türkiye’de yetişkinlerin, üretim sürecinde ortaya çıkan yeni bilgi ve beceri ihtiyaçlarının giderilmesini, böylece küresel rekabete daha etkin katılabilmelerinin sağlanmasını ve giderek artan eşitsizliklere ve denetime daha sorunsuz biçimde rıza göstermelerini hedefleyen yaşam boyu öğrenme, piyasacı ve muhafazakâr dönüşümün merkezi kavramlarından biri olmaktadır.

Girişimci, rekabetçi ve muhafazakâr bireylerin sürekli üretimini ve yeniden üretimini hedefleyen neoliberal yaşam boyu öğrenme, etkisi sadece kendisiyle sınırlı olan bir eğitsel dönüşümün değil, tüm toplumun piyasa ve muhafazakârlık ekseninde dönüştürülmesinin bir aracıdır. Türkiye, söz konusu politikalar eşliğinde büyük ve tarihsel bir dönüşüm yaşamaktadır ve yaşam boyu öğrenme, hem söylem hem de politikalar düzeyinde bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yaşam boyu öğrenme, yetişkin eğitimi, neoliberalizm, piyasalaştırma, muhafazakârlaştırma

Lifelong Learning in Turkey: Market-Based and Conservative

Abstract

Lifelong learning, as a concept that covers learning in all stages and fields of life from cradle to grave, has taken an important place in educational systems for the last two decades. The reason for this is that the flexible learning practices outside school settings that lifelong learning covers, overlap the neoliberal capital accumulation regime.

The neoliberal education project has two faces, marketisation and conservatism. One can argue that the analyses of the relationship between neoliberalism and lifelong learning provide some difficulties to understand all the aspects of the reality for that they depend only on the marketisation process, as seen up to today. Because the transformation in the field of education relies on the interactive relations between marketisation and conservatism, as obvious in all the implementations in this field.

Lifelong learning in Turkey works as a regulatory principle at the heart of the aforementioned two dimensional transformation. Marketisation process brings about the tight links between the targets of lifelong learning and that of the markets, devaluing the targets other than itself and it also forces the determination of the content of the educational activities depending on the needs of the markets. On the other hand, conservatism process works for the increase of the role of the institutions such as family, religion, morality which lies at the very heart of conservatism, in the educational programs; for equalling the religious thoughts with the scientific ones in education; for the reproduction of social inequalities by legitimating them; for the nostalgic compliments to the ancient times while fundamentally criticising the recent history and for the further development of the surveillance systems over education. In this framework, lifelong learning in Turkey plays a critical role in the market-based and conservative transformation process by fixing the educational targets on the incoming needs of knowledge and skills of the economic production, updating and preparing the adults for the global competition and providing their consent on the increasing inequalities surveillance.

Lifelong learning in Turkey is a significant stand for the neoliberal transformation that aims to produce and reproduce enterprising, competitive and conservative individuals consistently and thus, it could not only be considered as a dimension of an educational type of transformation but also of the transformation of the whole society. Turkey has been under a large-scale transformation through neoliberal policies that lifelong learning plays an important part in.

Keywords: Lifelong learning, adult education, neoliberalism, marketisation, conservatism

Giriş

Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) idari yapısı 28054 sayılı ve 14.09.2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 652 sayılı "Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname" ile değiştirildi (MEB, 2011). Bakanlığın yapısını büyük oranda değiştiren bu düzenleme, doğal olarak, destekleyenlerin ve karşı çıkanlarının dile getirdiği çeşitli tartışmalarla birlikte hayata geçti. Destekleyen kimi görüşlere göre söz konusu yeniden yapılanma MEB'in hantal ve karmaşık merkezi yapısının neden olduğu insan ve kaynak israfının önüne geçiyordu (Eğitim Bir Sen, 2011). Karşı çıkan kimi görüşlerde ise bu değişikliğin eğitimin piyasalaştırılmasının bir parçası olduğu, sonucunda bakanlık personelinin güvencesiz çalıştırılmasına geçileceği (Eğitim Sen, 2011) ve eğitimin içeriğinin muhafazakârlaştırılmasına yol açılacağı (Okçabol, 2012) ileri sürülüyordu. Bakanlık ise 2010-2014 Stratejik Planı'nda bu değişikliğin altyapısını birimlerin kesişen görevleri nedeniyle bazı işlerin gereksiz tekrar edilmesi ve büyüyen merkezi yapının kimi işlevlerinin yerellere devredilme ihtiyacı olarak önceden açıklamıştı (MEB, 2009a).

Yetişkin eğitimi açısından, söz konusu değişiklik çerçevesinde Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü'nün adı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (HBÖGM) oldu. Türkiye'de kamu eliyle yürütülen yetişkin eğitimi çalışmalarının büyük bölümünü yöneten bu genel müdürlüğün adındaki değişiklik tabii ki basit bir tabela değişikliğinden ibaret değildi. Yapılan işlem aslında Türkiye'de eğitim sisteminde 1980'lerden bu yana sürdürülen neoliberal dönüşümün, MEB'in örgütsel yapısındaki tezahürüydü. Bakanlığın yetişkin eğitimi ile ilgili biriminin adının değişmesi de aynı dönüşümün bir parçasıydı. Özellikle 2000'li yılların başından beri yetişkin eğitiminin hızla yaşam/hayat boyu öğrenmeye tahvil edildiği bir dönemin ardından MEB'de gerçekleştirilen bu değişikliğin arkaplanı, Türkiye'de eğitim sistemindeki temel değişim dinamiklerinin kavranabilmesi bakımından da anlamlıdır.

Türkiye'de eğitim alanında yaşanan değişim ve yaşam boyu öğrenme söz konusu olduğunda, eleştirel analizlerin genel olarak ekonomi politik bağlama yoğunlaştığı görülmektedir. Bu analizler de yaşam boyu öğrenmeyi ağırlıklı Türkiye'nin yaşadığı neoliberal dönüşüm çerçevesi içinde ele almakta (Bağcı, 2010) ve özel olarak da eğitim alanındaki piyasalaştırma sürecine odaklanmaktadır. Fakat neoliberal eğitim projesi salt ekonomik planda yürütülen piyasalaştırma sürecine bakılarak anlaşılabilir; bu proje aynı zamanda toplumun kültürel ve siyasal kodlarının muhafazakâr biçimde dönüştürülmesini de içermektedir (Apple, 2004; Harvey, 2005; Hill, 2010). Dahası, söz konusu olan Türkiye'de yaşam boyu öğrenme olduğunda, neoliberalizmin muhafazakâr

karakterinin ihmal edilmesinin yanlış çıkarımlara neden olduğu bile söylenebilir zira Türkiye kapitalizminin geçirdiği neoliberal dönüşüm başından itibaren muhafazakârlaşmanın giderek baskın hale geldiği bir gelişim seyri izlemiştir.

Bu çalışmada yaşam boyu öğrenme kavramının anlamı, bu kavramın tarihsel gelişimini şekillendiren bağlam ve gelinen aşamada Türkiye’de kavramın yön verdiği uygulamalar ele alınırken, neoliberal projenin her iki ayağı kapsanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı bugün Türkiye’de eğitim alanındaki temel kavramlardan biri haline almış olan yaşam boyu öğrenmenin eleştirel bir analizini yapmaktır. Bu amaçla yaşam boyu öğrenmenin Türkiye’de eğitimde yaşanan neoliberal dönüşüm projesindeki konumu ve bu dönüşümün iki boyutu olan piyasalaştırma ve muhafazakârlaştırma pratikleri ile ilişkisi değerlendirilecektir.

Kavram ve Bağlam

Yaklaşık son yirmi yıldır, dönem dönem yoğunluğu azalmakla birlikte her eğitim tartışmasının ve düzenlemesinin temel kavramlarından biri olan yaşam boyu öğrenme, aslen oldukça eski bir geçmişe sahiptir; tarihteki izlerine 6000 yıl önce bile rastlamak mümkündür (Büyükdüvenci, 1986: 108-130). Eğitim bilimleri literatüründe ise 20.yy’ın başından bugüne kadar kendisine yer bulan kavram, Dewey, Lindeman ve Yeaxle gibi eğitim bilimcilerin katkılarıyla kuramsal temellerine kavuşmaya başlamıştır (Smith, 2000; Ayhan, 2005).

Yetişkin eğitimi, halk eğitimi, sürekli eğitim, toplum kalkınması ve benzerleri gibi yaşam boyu öğrenme de eğitimin değişen doğasının gündeme getirdiği bir kavramdır (Jarvis, 2004: 39-66). Yaşam boyu öğrenme yaklaşımı temelde, öğrenmenin günlük yaşamın sürekli bir parçası olduğu fikrine dayanır ve okulda gerçekleşen öğrenme biçimlerini kapsamakla birlikte bunların ötesinde, okul sistemi için belirlenmiş yaş ve mekân sınırlamalarına bağlı kalmaksızın yaşamın her anında ve alanında ortaya çıkan öğrenme süreçlerini içerir. Miser (2013: 7), yaşam boyu öğrenmenin zorunlu eğitim öncesinden emeklilik sonrasına tüm yaşları ve formel, non-formel ve informel ortamlar dâhil tüm öğrenme bağlamlarını kapsadığını belirtmektedir. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu’nun (UTMK) Yetişkin Eğitimi Terimleri Sözlüğü’nde “hayat boyunca eğitim” başlığı altında ele alınan kavram şöyle açıklanmaktadır (UTMK, 1985):

... Hayat, kendi başına sürekli bir öğrenim sürecidir; ancak her insanın, teknik ve toplumsal değişime ayak uydurabilmek, kendi çevresine ilişkin (evlenme, ana-baba olma, iş durumu, yaşlılık vb.) şartlar altında meydana gelen değişiklikler karşısında hazırlıklı olabilmek ve bireysel gelişimi bakımından tüm gizil gücünü harekete geçirebilmek amacıyla sürekli, maksatlı ve ardışık bir öğrenim görmesi için özgül fırsatlara ihtiyacı vardır. Hayat-boyunca eğitim, bireyin hem maksatlı, hem de rasgele öğrenme yaşantılarını kapsar...

Yukarıdaki tanıma göre kavramın üç temel özelliğinden söz edilebilir. Bunlardan ilki öğrenmenin belli bir yaş dönemiyle sınırlı olmadığı, doğumdan ölüme kadar geçen süre içinde ve sürekli olarak var olduğudur. İkinci temel özellik çok hızlı ve sürekli değişimlerin meydana geldiği bir hayat akışında, bireylerin değişime ayak uydurabilmelerinin zorluğu ve değişimin yarattığı zorluklarla başa çıkabilmek için örgün eğitim sisteminin yeterli olmadığıdır. Üçüncüsü de bireylerin eğitim fırsatlarından hayatları boyunca yararlanabilmelerinin onların kişisel gelişimlerine katkı sağladığıdır.

Sorun yetişkinlerin de öğrenme fırsatlarından yararlanabilmesi olduğundan yaşam boyu öğrenme kavramı ilk bakışta sadece yetişkin eğitimi disiplininin sınırlarında gibi gözükmemektedir. Oysaki yaşam boyu öğrenme tartışmalarının geldiği aşamada görülmektedir ki kavram, eğitim sistemlerinin tüm düzeylerinde bir yeniden yapılanmayı kapsayan, “beşikten mezara kadar” biçiminde özetlenen daha geniş bir içeriğe sahiptir ve bu kavram yetişkin eğitimi uygulamalarının yaygınlaştırılmasını ve geliştirilmesini kapsamakla birlikte buna indirgenemez. Sayılan’a (2001) göre yaşam boyu öğrenme kavramı temel eğitim, yetişkin eğitimi ve öğrenme ortamlarının yaygınlaştırılması olmak üzere topyekûn eğitim etkinliklerini anlatmaktadır. Ancak yine de tartışma konusu olan asıl sorunun yetişkinlerin öğrenme ihtiyaçları olduğu da göz ardı edilmemelidir. Denilebilir ki yaşam boyu öğrenme kavramı, eğitim sistemlerinin bütününün, hızla değişen dünyada önemi artan yetişkin eğitiminin ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılması gerektiğinin altını çizmektedir.

Dolayısıyla yaşam boyu öğrenmenin, potansiyel olarak, çözüm getirebileceği asıl sorunun, tarihsel süreç içinde çocuklarla gençlerin eğitimleri ile yetişkinlerin eğitimi arasındaki kalınlaştırılmış çizgilerin ortadan kaldırılması olduğu söylenebilir (Bağcı, 2010: 55). Ancak kavrama güncel olarak yüklenen anlamın, yani onu bugünkü popülerlik düzeyine getiren arkaplanın, yaşam boyu öğrenmeye sadece bu anlamı yüklediği söylenemez. Özellikle küreselleşme olarak anılan dönemde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda uluslararası organizasyonların giderek daha fazla belirleyici hale gelmesiyle birlikte yaşam boyu öğrenme fikri, bu organizasyonlar aracılığıyla dolaşıma sokulan merkezi öneme sahip bir eğitim yaklaşımı halini almıştır (Bağcı, 2010).

Türkiye açısından kavramın neoliberal düzenlemelerin albenili retoriği aracılığıyla dolaşıma sokulduğu ve aynı zamanda AKP’nin muhafazakârlaştırma politikasına da kapı aralanan bir gelişim seyri söz konusudur. Neoliberal dönemde Türkiye’de eğitim alanında görülen piyasalaştırma ve muhafazakârlaştırma politikaları, yaşam boyu öğrenmeyi “hayat boyu öğrenme” başlığı altında kapsamlı bir dönüşümün en etkili ayaklarından haline getirmiştir.

Eğitimin Piyasalaştırılması ve Yaşam Boyu Öğrenme

Yaşam boyu öğrenmenin bugünkü düzenleyici konumuna sahip olmasında, neoliberalizmin işsizliğe ve güvencesiz çalışmaya dayanan yeni esnek istihdam modeline uygun, ihtiyaçları salt piyasaya göre ayarlanmış esnek ve sürekli bir eğitim modeli olmasının etkili olduğu söylenebilir (Bağcı, 2014). Başka bir deyişle, yaşam boyu öğrenmeyi küresel düzeyde mevcut popülerlik düzeyine taşıyan dinamik, neoliberal dönemde, sosyal devlet ve tam istihdam politikalarının tasfiyesi ve eğitimin piyasalaştırılmasıdır.

Sosyal devlet, İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin rolünün genişlemesi ve 1929 Bunalımı öncesinde uygulanan liberal ekonomi politikalarının bunalım sonrası karşılaştığı eleştirilerle Keynesyen bir revizyona tabi tutulması sonucunda ortaya çıktı (Ersöz, 2003). Üretimde hızlı artış, hızlanan kentleşme, düşük işsizlik oranları, düşük faiz haddi, yüksek kârlılık, emekçilerin satın alma gücünde ve refah düzeyinde artış ve sosyal güvenlikteki kazanımlarla tanımlanan sosyal devlet döneminde devlet eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik ve kişisel sosyal hizmetler gibi sosyal politika alanlarında en aktif ve büyük iktisadi varlık oldu. Sosyal devlet, üretimin ve kârlılığın doğrudan bağlandığı kitlesel tüketimi sağlamak için, devletin piyasaya toplum lehine müdahale etmesi esasına dayanmaktaydı (Bulut, 2003; Ersöz, 2003; Sönmez, 2007). Kapitalist sistem bu dönemde talep artırıcı tam istihdam politikalarıyla yürüyordu. Ekonomik ve sosyal politikalar geniş kitleler için güvenceli iş imkânları üretmeye yöneliyordu. Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık kamu hizmeti olarak herkese devlet tarafından sunuluyor; böylece de gelecek kaygısı olmayan kitlelerin tüketime yönelerek talebi sürekli yüksek tutması sağlanıyordu. Herkese eğitim imkânı, herkese iş imkânının yani tam istihdamın da gereği idi ve sosyal devlet bu misyonu yürütüyordu. Eğitimin düzenlenmesi ve içeriği de tam zamanlı, güvenceli çalışma yaşamına paralellik taşıyordu (Günlü, 2003).

Sosyal devlet ve tam istihdam politikaları İkinci Dünya Savaşı ve 1970'lerdeki petrol krizi arasında etkin bir varlık gösterdi ancak bu tarihlerden itibaren ekonomik krizlerin sorumlusu ilan edilmeye başlandı (Ersöz, 2003). Kriz sonrasında kapitalist ekonomiler düşük büyüme oranları, yüksek işsizlik ve enflasyon karşısında bir yeniden yapılanmaya girişti. Daralan ekonomilerde azalan kârlılık oranları karşısında şirketler teknolojik yenilenme (bilgisayarlaşma), üretim ve pazarlama tekniklerinin yeniden organize edilmesi (stoksuz üretim vb.) ve finansal yeniden yapılanma ile tepki verdiler. Şirketler artık güdümlenmiş pazarlamaya yönelen esnek üretim sistemlerini tercih ediyorlardı (Harvey, 1993: 84). Böylece Fordist üretimin yerini Post-Fordist üretim almaya, refah devleti de yerini neoliberal politikalara bırakmaya başladı.

Eğitim alanındaki neoliberal politikanın esasını piyasalaştırma teşkil eder. Eğitimin piyasalaştırılmasının bir tarafını kamunun eğitim finansmanından giderek çekilmesi ve özelleştirme ile bu alanı sermayenin yeni bir kâr alanı haline getirmesi oluştururken diğer tarafını da eğitimin hedeflerinin doğrudan piyasa hedeflerine bağlanması, eğitimin altyapısının piyasanın ihtiyaçlarına uyarlanması oluşturur (Sayılan, 2014: 53-55). Yeni birikim rejimi çalışma hayatında köklü değişimlere yol açtığından, eğitimin bu değişime ayak uydurması için yeni kavramlar ve bu kavramlara bağlı reformlar gündeme gelmiştir. Söz konusu yaşam boyu öğrenme olduğunda ilişki kurulması gereken ilk kavram “bilgi temelli ekonomi”dir (*knowledge-based economy*). Bilgi temelli ekonomi, yukarıda özetlenen gelişmelere paralel olarak bilgi-iletişim teknolojisindeki patlama ve hızla artarak ulaşılabilir hale gelen bilginin, ekonomide ve toplumsal yaşamda yarattığı hızlı değişimle birlikte gündeme geldi. Bilginin, üretim sürecinde giderek artan önemi ve edindiği merkezi konuma işaret eden bilgi temelli ekonomi kavrayışı, ekonomilerin ve toplumların kendilerini ancak bilgi temelinde yeniden inşa etmeleri ile ayakta kalabileceklerine inanılan bir değişimin taşıyıcısı oldu (Smith ve Doyle, 2002). Yaşam boyu öğrenme ise bilgi temelli yeni toplumun “kurtarıcısı” olarak sunulmaya başlandı (Bağcı, 2010). Bilgi ve öğrenme arasındaki ilişkinin toplumların kaderiyle bağlantılandırılması sonucunda ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bütün sorunların karşısına öğrenmeye atıfta bulunan çözümler önerildi. Yaşam boyu öğrenme merkezde olmak üzere zaman içinde öğrenen toplum (*learning society*), öğrenen devlet (*learning government*), öğrenen örgüt (*learning organization*), öğrenen şirket (*learning firm*) vb. kavramları türetildi.

Öğrenen toplumlar olarak kendilerini vasıflandıran merkez kapitalist ölkelerde bilgi/bilişim teknolojilerinin üretim zinciri içinde artan oranda yer almasıyla tam zamanlı çalışma, ağırlığını yarı zamanlı (*part-time*), esnek çalışmaya bıraktı. Sanayide bir önceki dönemde hâkim olan kitlesel sürekli üretim yerini stoksuz üretime terk ederken, tam zamanlı istihdamın da yerini esnek çalışma almaya başladı. Tam zamanlı çalışmanın devre dışı kalmasıyla ortaya çıkan açık, teknolojik girdilerin artırılmasıyla kapandı. Böylece üretim maliyetlerinde gerekli görölen azalma sağlandı ve aşırı üretimin yarattığı kriz de çözülebildi (Bağcı, 2010).

Yaşam boyu öğrenme, bilginin üretim sürecindeki öneminin artmasının yanı sıra yeni birikim rejiminin hizmet sektöründeki nitelikli işgücü talebini artırması nedeniyle de gündeme geldi. Nitelikli işgücünün sürekli istihdamının maliyeti de yüksek olduğundan bu alanda da esnek çalışmanın esas olduğu ve bu piyasada yer alanların kendilerini sürekli yenilemelerini gerektiren bir düzenek ortaya çıktı. Artık çalışma hayatına bir işyerinde başlayan ve emekli

olana kadar aynı işi yaparak uzmanlaşan işgücü tipi yerini sürekli değişen üretim ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendisini sürekli yenilemesi gereken, iş güvencesi olmadığından hayatı boyunca birden çok işte çalışmak zorunda kalan, değişime ayak uydurmadığında kendisini çalışma hayatının dışında bulan bir işgücü tipine bıraktı. Yaşam boyu öğrenme, esnek çalışan bu yeni tip işgücünün esnek eğitim modeli olarak öne çıktı: Piyasada artık ihtiyaç duyulmayan becerilerin kazandırılması ile uğraşmayan, doğrudan üretim sürecinin aktüel gereksinimlerine yönelen ve bunun dışında kalan her şeyi es geçen esnek bir eğitim modeli (Bağcı, 2010).

Eğitimin Muhafazakârlaştırılması ve Yaşam Boyu Öğrenme

Neoliberalizmin 1970'lerden bugüne kadar çeşitli krizlerle de olsa geliştiği ve hegemonyasını koruduğu söylenebilir. Neoliberal politikalar, nihayetinde, emekçi kitlelerin ellerindeki ekonomik ve sosyal hakların kısıtlanması, ellerinden alınan bu hakların onlara yeniden satılması ve buna karşı direnme olanaklarının ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel müdahalelerle engellenmesi anlamına gelir. Buna rağmen sözsüz konusu uygulamalar Şili, Arjantin ve Türkiye gibi ülkelerde askeri darbeler ve ardından devam eden faşist cuntalar eliyle yürütülmüş olsa da, İngiltere ve Amerika gibi merkez kapitalist ülkelerde "demokratik" araçlarla geniş kitlelerin uzun dönemli desteğini almayı başardı (Harvey, 2005: 39). Ayrıca neoliberalizmin darbeler eliyle taşındığı ülkelerde de cunta dönemlerinden sonraki hükümetlerin neoliberal politikaları kitlesel desteklerle sürdürdükleri görüldü.

Söz konusu desteği üreten yeni sağ fikirler oldu. Yeni sağın bu başarısı "başka alternatif yok" fikrinin hegemonik kılınması (Topal, 2013: 434) ve toplumsal yapıda geleneksel kültüre ve değerlere dayanan bir muhafazakârlaşma sürecine uygun zemin hazırlayan ekonomik politikalar (Thompson, 2007: 11) sayesinde gerçekleşti. 1947'de Hayek tarafından önerilen politikaların özgürlüğün tek garantisi olduğu fikri tekeller, medya, sivil toplumu oluşturan üniversiteler, okullar, dini kurumlar ve meslek kuruluşları aracılığıyla hâkim hale getirildi (Harvey, 2005: 40).

Yeni sağ (veya neomuhafazakârlık¹) tarihsel olarak birbirine rakip olarak görülen iki ideolojinin, liberalizm ve muhafazakârlığın izdivacıdır; yeniliği, çıkar maksimizasyonu için hareket eden soyut bireye dayanan liberalizm ile geleneklere bağlı siyaset üreten muhafazakârlığı bir araya getirmesindedir (Topal, 2013: 424). Bu iki ideolojinin neoliberal politikalar etrafından kurduğu ittifak, serbest piyasanın alternatifsizliğine yapılan tavizsiz vurguya, refah devletinin yıkılmasına, geleneksel değerlere, dine, güçlü liderliğe ve otoriteye bağlılığa dayanmaktadır (Olssen, Codd, O'Neill, 2004: 134; Thompson, 2007:

12). Liberalizmin ve muhafazakârlığın mutabakatında piyasayı korumak için müdahalelerde bulunan güçlü devlet, güçlü bir lider, demokrasinin bir zorunluluk olmaktan çıkarılması, sendikaların “bozucu” etkilerine karşı kararlı tutum alan siyasi irade, özgürlüğü kısıtlayan kolektif kimliklerden arındırılarak “özgürleşmiş” birey ve topluma hâkim kılınması gereken muhafazakâr değerler yer alır (Topal, 2013: 427-429). Muhafazakâr değerlerin güçlendirilmesi neoliberal dönemin başat politikalarındandır (Topal, 2013: 429-430):

Refah devleti politikalarının geleneksel ve ahlaki değerlerin çürümeye başlamasına neden olduğu iddia edilir. Kadın emeği istihdamını mümkün kılacak ücretsiz çocuk kreşlerinin kurulması ve işsizlik güvenceleri gibi politikaların ebeveynin sorumluluklarının azalmasına ve ailelerin parçalanmasına sebep olarak bu merkezi kurumu zayıflattığı öne sürülür. Bir yandan devlet harcamalarının kesilmesi ve devletin bir işveren olmaktan çıkarılması gerektiği iddia edilirken, diğer yandan bu değişimin yol açacağı boşlukların ve toplumsal tepkilerin aile, din, millî kimlik gibi muhafazakâr kurum ve değerlerle örtülmesi amaçlanmıştır. Diğer ifadeyle, piyasanın önceliği ve asgari devlet gereği korunurken geleneğin, dinin, ailenin ve millî kimliğin önemi ve bu kurumların yapılandırılması ve muhafaza edilmesi için güçlü bir devlet fikri, yeni sağ ideolojinin temelini oluşturur.

Muhafazakârlığın en belirleyici niteliklerinden biri farklı tarihsel, kültürel, sosyal, iktisadi ve siyasal değerlere eklenilebilme becerisidir (Birlir, 2013: 316). Daha önceki dönemlerde refah devletinin tasfiyesi gündemine onay vermeyen muhafazakârlığın neoliberal versiyonunun, değerlerin ve kurumların doğal gelişiminin önemini gerekçe göstererek piyasacı hegemonyaya kolaylıkla eklenildiği görülmektedir: Evlilik ve çalışma etiği gibi değerler ve kurumlar toplumu birbirine bağlayan vazgeçilmez rollere sahiptir; bu nedenle bu değer ve kurumların konumunu değiştirme olasılığı taşıyan her türlü reform önerisi (refah devleti gibi) tehlikelidir (Noble, 2007: 110-111). Böylece muhafazakârlık, aile gibi geleneksel bir kurumun eğitim, sağlık, bakım ve güvenlik gibi kimi misyonlarına ortak olan ve çalışmanın “doğal” (vahşi rekabete dayanan, cinsiyetçi, ayrımcı ve meşrulaştırıcı olarak da okunabilir) etiğini zedeleyen refah devletinin tasfiyesine, bu kurumlara kaybettikleri değeri yeniden kazandırmak için onay verir.

Aslında muhafazakârlığın, kapitalizmin gelişim seyrine göre döneme özgü olumlayıcı konumlar aldığı vakıdır. Zira muhafazakârlık, kapitalizmi alternatiflerine tercih etmektir (Topal, 2013: 426). Diğer taraftan bakıldığında ise 1970’lerde kapitalizmin krizine çözüm olarak düşünülen yeni birikim rejiminin, kendine uygun bir toplum tasavvurunu hayata geçirmek için muhafazakârlığı yardıma çağırdığı düşünülebilir. Sonuçta liberalizm ve

muhafazakârlık birleştiklerinde devlet-piyasa-toplum ilişkilerinde büyük değişimler gündeme gelmiştir. Devletin, topluma piyasa lehine müdahalesi ve toplum üzerindeki koruyucu şemsiyesini kaldırarak toplumun tüm ilişki ve süreçlerini piyasaya açması, toplum fikrinin yıpranmasına ve bireyin öne çıkarak rekabetçi bir kimlik kazanmasına neden olmaktadır. Sosyal devlet devreden çıkarılarak toplum düzeyinde yaratılan sorunlara karşı çözüm üretme sorumluluğu bireylere bırakıldığında rekabet ve ayrışma kaçınılmaz olmakta ve dolayısıyla topluluk olma fikri de zayıflamaktadır (Bauman, 2013: 26). Sonuçta neoliberalizm sadece bir iktisadi politika değildir; insanların yaşama, hissetme ve düşünme biçimlerine etki eden belli bir yaşam normu tanımlar (Dardot ve Laval, 2012: 1). Neoliberal akılsallık, ben'i, rekabette hayatta kalabilmek için kendini güçlendirme yönünde kendi üzerinde etkide bulunmaya teşvik eder (Dardot ve Laval, 2012: 370). Bu durum, bireylerin, özellikle de piyasanın vahşi rekabet ortamında varlığını sürdürmesi imkânsız olan dezavantajlı olanların, daha fazla yalnızlaşması ve yeni çözümler, daha doğru ifadeyle yeni hayatta kalma stratejileri geliştirmeleri ile sonuçlanmaktadır. İş, sağlık, eğitim, emeklilik gibi alanlarda herkese asgari bir güven sağlayan sosyal devletin felç olmasından doğan boşluk karşısında insanlar daha küçük ölçekli dayanışma ilişkilerine yönelmektedirler (İnsel, 1996: 7). Bu nedenle piyasa karşısında dağılan toplumun yerini alan aile, akrabalık ve cemaat gibi muhafazakârlaştırıcı mikro kimlikler bu dönemde önem kazanmaktadır. Böylece neoliberal piyasa toplumunda giderek artan yalnızlaşma ve ardından küçük çaplı, kapalı kimlikler etrafında yeniden toplanma eğilimi, muhafazakârlaştırıcı bir etki yaratmakta (Thompson, 2007: 11), sermaye birikim rejimindeki yeni duruma onay veren muhafazakârlığın kolaylıkla hegemonya kurabildiği bir toplumsal durum ortaya çıkmaktadır. Sonuçta bir yandan devletin piyasadaki ekonomik varlığının geri çekilerek piyasaya ilişkin görevinin sadece sermaye lehine düzenlemeler yapmak olarak sınırlandırılması ve sosyal devlet harcamalarının kısılması, diğer yandan bu değişimin yol açacağı boşlukların ve tepkilerin aile, din, milli kimlik ve benzeri muhafazakâr kurumlar aracılığıyla etkisizleştirilmesi, neoliberal politikaların genel çerçevesini oluşturmaktadır (Topal, 2013: 66-67).

Neoliberal ittifakın piyasa eksenli programının gündeme getirdiği yeni uzlaşmalar ve çatışmalar, yeni bir iktidar bloğunun oluşmasına yol açmıştır. Bu program geçmişteki "ortak kültür"ün yüksek standartlarına dönmeyi arzulayan neomuhafazakâr entellektüeller, geleneklerin korunmasına ve seküler pratiklere ilişkin derin kaygılar taşıyan otoriter, popülist, dinsel muhafazakârlar ve hesaplanabilirlik, ölçülebilirlik ve yönetilebilirlik ideolojisine ve tekniklerine sıkıca bağlı olan mesleki yönelimli yeni orta sınıfın kimi fraksiyonları tarafından onaylanmakta ve yürütülmektedir. Kendi içlerindeki kimi gerilimlere rağmen

bu blok uluslararası rekabetin, kâr oranlarının ve denetimin artırılması ve toplumların romantik bir kurgu olan geçmişteki “ideal” ev, aile ve okula geri döndürülmesi üzerinde anlaşmış görünmektedir (Apple, 2004: 15). Neoliberal bloğun eğitim programı bileşenlerinin taleplerinin bir sentezi durumundadır. Programın üç temel gündeminden söz etmek mümkündür. Birincisi, ders içi ve dışı yükümlülükleri artırarak hem öğretmenler hem de öğrenciler için müfredatları deli gömleğine çevirmektir. İkincisi, öğretmenleri, öğrencileri ve neoliberal uygulamalara müdahale edebilecekleri örgütlerini güvenlik devleti aygıtları aracılığıyla baskı ve denetim altında tutmaktır. Üçüncüsü de din, okullar ve medya gibi ideolojik aygıtlar aracılığıyla hegemonyasını kurmak için bir kültür savaşı vermektir (Hill, 2010: 130).

Neoliberalizm, eğitime yaptığı müdahale ile klasik liberalizmden ayrılmaktadır. Klasik liberalizmde her birey, toplumda kendi çıkarları peşinde koşan bağımsız bir özne olarak görülmektedir: Toplumsal düzenin dinamiği bu atomize olmuş bireyler ve onların eylemleridir. Çıkarlarının peşinde koşmak ve rekabet etmek insan doğasının gereği olarak düşünülmemekte ve bu doğallığın üzerinde yükselen ekonomik etkinliklere müdahale etmenin yanlışlığına inanılmaktadır (Thompson, 2007: 13). Klasik liberalizm, devlet iktidarına ilişkin sahip olduğu negatif kavrayışla bireyin devletin müdahalelerinden bağımsızlaştırılması amacını taşıırken, neoliberalizmin devlet kavrayışı pozitifdir: Devletin görevinin piyasanın kendine özgü işleyişine uygun koşullar, yasalar ve kurumlar yaratmak olduğunu düşünür. Bu nedenle neoliberalizmde devlet, girişimci ve rekabetçi bir insan tipi yaratma çabası içindedir (Olssen, Codd, O’Neill, 2004: 134-137). Fakat neoliberalizmin eğitim gündemi, piyasacı olduğu kadar kaçınılmaz olarak muhafazakârdır da: Eğitim sistemlerini çevreleyen maddi ve ideolojik koşulların muhafazakâr biçimde dönüştürülmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç nedeniyle, eğitim sorunlarının çözümünde neoliberal piyasacı önermelerin yanı sıra muhafazakâr önermelerde öne çıkmaktadır.

Modernliğin merkezinde duran eğitime yapılan bu muhafazakâr müdahale devlet ve kültürel pratikler arasında ulus çapında kurulmuş olan önceki uzlaşmaların çözülmesinin bir aracı durumundadır ve modernliğin yapısını da dönüştürmektedir (Özkazanç, 2000: 2). Bu nedenle neoliberal eğitim, sadece eğitimin sermaye için yeni bir kâr alanı haline getirilmesi değil, aynı zamanda onun toplumsal konumunun, toplumun ona yüklediği anlamların, içeriğinin ve hedeflerinin de köklü biçimde dönüştürülmesi olarak okunmalıdır.

Neoliberalizmin eğitim gündeminde, konuya ve bağlama göre farklı tonlarda ortaya çıkabilen muhafazakârlık, belki de en çok içerikteki dinsel ve ahlaki vurguların artmasıyla kendini göstermektedir. Din, inanç ve ahlak gibi

kurumların toplumun korunmasına sağladığı katkıyı önemseyen muhafazakârlık için bunlar devletin kurmak ve korumakla yükümlü olduğu sosyal düzen ve istikrar için vazgeçilmezdir (Birler, 2013: 323). Bu nedenle eğitimde dinsel ve ahlakçı düzenlemeler neoliberalizmin doğal sonucudur. Dinin ve ahlaki değerlerin toplumsal desteğin ve rızanın üretilmesinde kullanılması neomuhafazakârlığın evrensel sayılabilecek nitelikleri arasındadır (Judd, 2007: 125-143). Muhafazakârlık için insan doğası özünde kötü olmasa bile, ahlaken kusurludur. Kontrolsüz ve dürtüsel insan davranışlarının bu nedenle kurumlar tarafından düzenlenmesi ve baskı altında tutulması gerekir (Birler, 2013: 319). Bunun en etkili aracı da eğitimidir.

Muhafazakâr düşüncede toplumsal yaşamın temel amacı özgürlük değil, otoritedir. Bireyin doğal hak ve özgürlüklerinden değil ancak topluma karşı ödevlerinden söz edilebilir. Toplumun mevcut halinin insan aklı ve onun çıkarımları doğrultusunda değiştirilmesi felaket getirir, zira gerçek değişim ağır gelişen uzun süreçlerin sonunda kendiliğinden gelir. Yine aynı nedenle toplumsal bağın özünde eşitlik değil kendi “doğal” sürecinde gelişmiş hiyerarşi bulunmaktadır (Nisbet, 2002: 103). Dolayısıyla neoliberal tasavvurda birey, “doğal” olarak eşit değildir ve sadece piyasadaki ekonomik etkinliklerini gerçekleştirmekte ve bunların sonuçlarını yaşamakta “özgürdür”; bunun haricinde kalan geniş toplumsal alanda ise muhafazakârlığın tahakkümü altındadır. Bu bakımdan neoliberal eğitim özgürleşmenin kaynağında yer alan eleştirel akla karşı tahammülsüz (Apple, 2004: 15) ve toplumsal eşitsizlikler karşısında meşrulaştırıcıdır (Bağcı, 2014: 71-75). Eşitlik ve özgürlük sorunlarıyla ilişkisinde keskin ve açık biçimde tahakkümden yana konumlanan neoliberal eğitim, bu nedenle, sınıfsal eşitsizlikler bakımından ayrışmanın ve yeniden üretimin tarafında olduğu kadar (Ünal vd., 2010), kadınların ikincilleştirilmesi (Sayılan, 2012) ve LGBTİ bireylerin yok sayılması ve maruz kaldıkları şiddet (Altunpolat, 2014) konularında da hiyerarşinin tarafındadır. Nihayetinde neoliberal devlet sadece sınıfsal değil eril tahakküm ile de vasıflandırılabilir (Apple, 2004: 24).

Eğitim hedefleri bakımından değerlendirildiğinde, girişimci ve rekabetçi birey, neoliberal toplumun ekonomik dayanağı durumunda iken, muhafazakâr birey de, piyasanın her şeyi içine çekmesiyle parçalanan toplumun sürdürülebilmesi ve itirazların engellenebilmesi için gerekli görülen siyasal, sosyal ve kültürel dayanak olmaktadır. Neoliberalizmin merkezi muhafazakâr müfredat politikaları ve piyasanın ihtiyaçlarına endekslenmiş merkezi standartlar ve başarı ölçütleri eleştirel aklı ve farklılığı yok ettiği için muhafazakâr topluma kapı aralamaktadır (Apple, 2004: 34-35). Zira muhafazakâr birey, kendisini değişim önerilerine karşı

toplumun, kurumların ve değerlerin korunmasına adanmıştır (Nisbet, 2002: 103-111). Neoliberalizmin eğitim gündeminde girişimci ve rekabetçi insan yetiştirme ile muhafazakâr insan yetiştirme bu nedenle birlikte yer almaktadır.

Muhafazakârlık, bir taraftan eğitim programları aracılığıyla, toplumun büyük çoğunluğunun aleyhine işleyen sosyo-ekonomik yapıya itiraz etmesine yol açabilecek eleştirel akıldan uzak kalmasına neden olurken, diğer taraftan da öğretmenler ve öğrenciler üzerindeki baskı politikalarını meşrulaştırmaktadır. Neoliberal hedeflerin gerçekleştirilmesi, devletin, eğitim sistemi üzerindeki ekonomik kontrolünü azaltırken ideolojik kontrolünü güçlendirmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla eğitim reformu adı altındaki ekonomik ve ideolojik “tedbirler” içiçe geçirilerek sürdürülmektedir. Sonuçta rekabet kültürü, başarı standartları, merkezi müfredat ve merkezi sınavlar muhafazakârlığın eğitim sistemlerindeki izdüşümleri olarak görülebilir (Apple, 2004: 15) çünkü tüm bunlar eğitimde eleştirel olanakları kısıtlayan ve yerine önceden hazırlanmış teknik bilgilerin edinilmesini koyan politikalardır. Öğretmenlerin yetersizliği üzerine yoğunlaşan “gözden düşürme” söylemleri de muhafazakârlaştırıcı etkilere sahiptir (Yıldız, 2014) çünkü bu söylemler aracılığıyla öğretmenler, öğrenciler ve toplum arasındaki ilişkinin dönüştürücü potansiyelleri yıpratılmaktadır. Ayrıca öğretmenlere yönelik esnek çalışma modelleri uygulama, standart performans kriterleri geliştirerek denetimi artırma, ücretleri düşürme ve sendikaları baskı altında tutma politikalarında da muhafazakârlaşmanın izlerine rastlamak mümkündür (Puiggrós, 1996) çünkü bunlar neoliberal devletin öğretmenler üzerindeki en keskin baskı yöntemleridir. Başka bir deyişle neoliberal dönemde öğretmenlerin istihdam koşullarında gözlenen dönüşümler sadece ekonomik değil aynı zamanda ideolojik hedeflere de bağlanmış durumdadır.

Neoliberal dönemin bir özgünlüğü olarak, birbiriyle bağdaşmayacak gibi görülen piyasacı liberalizm ile muhafazakârlık birleştiklerinde ortaya çıkan eğitimin hedeflediği insan tipi piyasada girişimci, diğer toplumsal alanlarda itaatkâr, eleştirel akılı tehlikeli gören ve hak aramanın düzeni bozduğuna inanan özelliklere sahiptir. Neoliberal eğitim gündeminin bir ayağı olarak hem piyasalaştırılan hem de muhafazakârlaştırılan yaşam boyu öğrenme de bu büyük resmin önemli bir parçası durumundadır. Yaşam boyu öğrenme kapsamında ele alınan eğitim etkinlikleri bir taraftan özel sektöre devredilerek ticarileştirilmekte ve içerikleri de mesleki teknik eğitime indirgenmekte, diğer taraftan da itirazların önlenmesi ve mevcut toplumsal durumun korunmasına hizmet etmesi için din, aile, ahlak gibi kurumlar etrafında yoğunlaştırılmaktadır. Türkiye’de yaşam boyu öğrenmenin gelişimi de bu iki dinamik tarafından belirlenmektedir.

Türkiye’de Durum

Merkez kapitalist ülkelerde neoliberal politikaları destekleyen siyasi güçler aynı veya benzer olsa da, farklı ülkelerdeki gerçekleşme biçimlerinin ve ittifakların farklı olabileceğini de hesaba katmak gerekmektedir (Hill, 2010: 132; Olssen, Codd ve O’Neill, 2004: 134). Neoliberalizm girdiği toplumun tüm alanlarını piyasalaştırmak ister fakat sonuçta ortaya çıkan durum, o toplumun tarihsel koşulları ve güçler dengesi içinde şekillenir. O toplumun kültürel yapısı, sendikaların ve emek örgütlerinin görece güçleri, siyasi yapıların ve sivil toplumun konuya yaklaşımları da belirleyicidir (Hill, 2010: 132). Başka bir deyişle neoliberalizm analiz edilirken tarihselliği ve içinde gerçekleştiği siyasi-kültürel bağlamların farklılığı, dahası toplumsal ve siyasi süreçlerin karmaşıklığı göz ardı edilmemelidir; neoliberalizm, toplumsal aktörlerin pratiklerinden bağımsız, kendi başına hareket eden, dışsal ve doğal bir güç olarak kurgulanmamalıdır. Küresel niteliğine rağmen bu proje spesifik bir bağlam içinde, geçmişten devralınan kurumsal yapılar, politika rejimleri, düzenleyici pratikler ve siyasi mücadeleler ile inşa edildiğinden, o spesifik bağlamdaki çeşitli iktidar projeleri ile etkileşerek dönüşmektedir (Yazıcı, 2013: 10-22). Bunun anlamı, genel çerçeve sabit kalmakla birlikte, her ülke gibi Türkiye’nin de kendine özgü bir neoliberalizmi olduğudur.

Türkiye, 16. yy’dan bu yana, dünya çapında giderek daha fazla ağırlığını hissettiren modernleşme sürecine eklenmek için çaba sarfetmiş bağımlı kapitalist bir coğrafya olarak, her evrede Batı modernliğine paralel ama kendine özgü bir dönüşüm seyri izlemiştir (Özkazanç, 2011: 18). 1970’lerin sonunda sermaye birikiminin iyice derinleşen krizi, 1960’lardan itibaren yaşanan hızlı kapitalistleşmenin çelişkileri ve buna bağlı toplumsal çatışmalar nedeniyle baş gösteren hegemonya krizi, devletin dış borçlarını ödeyememesi sorunu ile birleşerek IMF ile 1978 ve 1979 yıllarında imzalanan iki stand-by anlaşmasını ve 1980’de 24 Ocak Kararları’nı gündeme getirmiştir (Bedirhanoglu, 2009: 47). Ardından 12 Eylül askeri darbesiyle emek ve toplumsal muhalefet üzerinde kurulan baskı sayesinde neoliberalizm, yapısal uyum politikalarıyla birlikte Türkiye’ye serbest giriş vizesi almıştır. Neoliberalizmin Türkiye versiyonu, ağır bir devletçi tahakküm mekanizması eşliğinde, piyasa ile devlet zorunun, merkez kapitalist ülkelere göre daha yoğun biçimde içiçe geçtiği; Türklük-İslamcılık-piyasacılık sentezinin, kamusal ve demokratik değerlere karşı görece daha saldırgan bir ittifaka konu olmasına yol açan kendine özgü niteliklere sahiptir (Özkazanç, 2011: 19).

1980’lerde Özal ve ANAP ile Türkiye’de zemini kurulmaya başlayan neoliberalizm, 1990’larda krizli bir seyir izlemiştir (Öngen, 2003: 161-191). 1994, 1999 ve

2001’de yaşanan ekonomik krizler, neoliberal politikaların sorgulanmasıyla sonuçlanmamış, aksine AKP’yi iktidara taşıyarak neoliberalizmin hegemonyasını daha otoriter ve muhafazakâr bir ekseninde yeniden üretmesine yol açmıştır (Bedirhanoglu, 2009: 48-51). AKP’nin, genel olarak Anadolu’da konumlanmış İslamcı burjuvazinin, 28 Şubat sonrasında Milli Görüş Hareketi’nden ayrılan ılımlı İslamcılarının ve liberallerin ittifakı aracılığıyla hegemonyasını tesis ettiği söylenebilir (Uzgel, 2009).1980’lerde izlenen Türk-İslam sentezine dayalı siyasi stratejilerin, 2001 ekonomik krizinin, yerleşik siyasi partilerin neoliberal politikalar nedeniyle tabanlarından uzaklaşmalarının, Avrupa Birliği’nden esen “demokratikleşme” rüzgârlarının ve küresel kapitalizme gösterdiği bağlılığın sağladığı küresel desteğin etkisiyle 2000’li yıllar boyunca güçlenen AKP (Bedirhanoglu, 2009: 51), Türkiye’de neoliberal projenin kendine özgü gelişiminin en önemli temsilcisi olmuştur.

AKP’nin eğitim projesi, esasen küresel neoliberal eğitim gündeminin Türkiye’ye aktarılması niteliğindedir. Parti programında eğitim başlığında dile getirilen Türkiye’nin küresel rekabete katılabilmesi için eğitimi güçlendirmesi ihtiyacı, eğitim alanında özel sektör payının artırılması için teşvik politikaları, temel eğitimin ve mesleki teknik eğitimin yaygınlaştırılması, devlet eliyle yürütülen din eğitiminin güçlendirilmesi, türbanlı öğrencilerin ve imam-hatip mezunlarının üniversiteye girişlerinin sağlanması vurguları (AKP, 2014a), piyasacı gündemin Türkiye muhafazakârlığıyla buluşturulmasını resmetmektedir. “2023 Siyasi Vizyon” metninin eğitim bölümü ise AKP’nin, Türkiye’yi dünyanın en güçlü on ülkesinden biri yapma hedefini (AKP, 2014b), eğitimde piyasacı ve muhafazakâr yaklaşımların birleştirilmesine dayandığını göstermektedir. AKP, kendisinden önceki eğitim sisteminin gençlerin girişimci karakterlerini örselediğini, Türkiye’yi küresel rekabette üst sıralara taşımaya uygun bir eğitim sistemine ihtiyaç duyulduğunu ve bu nedenle hedefinin “*fikren dinamik, ruhen huzurlu*” gençler yetiştirmek olduğunu dile getirirken (Erdoğan, 2014: 13-15) neoliberal eğitim gündemini Türkiye’ye hangi perspektiften aktardığının özetini yapmaktadır.

Neoliberalizmi 1990’ların Türkiye’sinde kendisinin neden olduğu krizlerden kurtaran AKP’nin,Türkiye muhafazakârlığının ve liberallerin mutabakatı üzerine kurduğu programı, iktidarda olduğu uzun dönem boyunca bu ittifakın çeşitli düzeylerdeki iç gerilimlerine göre şekillenen uygulamalar ortaya çıkarmıştır. İttifak içindeki söz konusu gerilimler özellikle 2011 yılından sonra belirginleşmiş, muhafazakâr kesimler arasındaki gerilimler yargıya kadar uzanan çatışmalar meydana getirmiş (Dumanlı, 2014),liberaller ise çeşitli nedenlerle AKP’ye eleştiriler yöneltmeye başlamışlar (Göktürk, 2013; Şahin, 2013) ve bunun sonucunda da AKP’nin 2000’li yıllara damgasını vuran hegemonyasında çatlaklar baş göstermiştir (Bayramoğlu, 2013). AKP’yi hegemonik kılan ittifakın

yıpranmasının, onun muhafazakâr niteliğinin öne çıkmasına neden olduğu, pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da İslamcı vurguların ağır bastığı muhafazakâr düzenlemelerin bu dönemde sıklıkla gündeme gelmeye başladığı söylenebilir. Bir bütün olarak ele alınacak olursa AKP'nin eğitim politikaları, başlangıçta piyasacılığın ağır bastığı, muhafazakârlığın ise arka planda kaldığı ancak sonradan piyasacılığın ağırlığını koruduğu fakat muhafazakârlığın asıl tonu oluşturmaya başladığı iki döneme ayrılabilir.

Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre Türkiye'de eğitim sistemi örgün ve yaygın olarak ikiye ayrılmaktadır (MEB, 2014a). 1973 yılında yürürlüğe giren bu yasada eğitimin yaş ve süreyle sınırlanamayacağı ile ilgili ifadeler olmasına rağmen yaşam boyu öğrenme kavramının bugünkü anlamıyla gündeme girmesi 2002 sonrası AB'ye üyelik süreci ile olmuştur (Bağcı, 2011: 153). Bu nedenle neoliberalizmin piyasalaştırma ve muhafazakârlaştırma etkilerini Türkiye'de yaşam boyu öğrenme politikalarının her düzeyinde görmek mümkündür. Yaşam boyu öğrenmenin üçayağı olan temel eğitim, yetişkin eğitimi ve öğrenme ortamlarının yaygınlaştırılması düzeylerinin her biri, kendine özgü yollardan bu temel stratejiye bağlı olarak dönüştürülmektedir.

Türkiye'de Yaşam Boyu Öğrenme ve Piyasalaştırma

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de neoliberalizm, eğitimi ticarileştirirken aynı zamanda altyapısını ve içeriğini de piyasaya uyumlu hale getirmektedir (Sayılan, 2014: 54-58). Yaşam boyu öğrenme söz konusu olduğunda da aynı durum geçerlidir. Türkiye'de, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin bir türevi niteliği taşıyan yaşam boyu öğrenme, Birliğin kavrama yüklediği anlama paralel olarak neoliberal-piyasacı bir içeriğe sahiptir (Bağcı, 2010).

Türkiye'de yaşam boyu öğrenmeye ilişkin ilk resmi politika metni "*Türkiye'nin Başarısı İçin İtici Güç: Hayat Boyu Öğrenme Politika Belgesi*"dir. Metin, Mesleki Eğitimi Geliştirme Projesi (MEGEP) kapsamında hazırlanmıştır. MEGEP'in amacı, Türkiye'deki mesleki ve teknik eğitim sisteminin sosyo-ekonomik gereksinimler ve yaşam boyu öğrenme ilkeleri doğrultusunda bütünlüklü olarak güçlendirilmesidir. Projenin bütçesi 58 milyon Avro'dur ve bunun 51 milyon Avro'su AB hibesidir (Bağcı, 2010). Metinde etkili bir yaşam boyu öğrenme politikasının iş piyasasına katkıları vurgulanmakta, bu konuda her şeyin hükümetlerden beklenmemesi gerektiği ifade edilmekte, katılımcıların eğitim sonrası gelirleri artacağından finansmana da katılmaları gerektiği dile getirilmektedir (MEGEP, 2006).

XVII. Milli Eğitim Şurası kararlarının ikinci alt başlığı olan "*Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Türk Eğitim Sistemi*" bölümünde birinci kısım "*Yaşam*

Boyu Öğrenme'dir. Kararlar arasında örgün eğitim dışındaki eğitim belgelerinin standartlaştırılmasını, ulusal istihdam politikası ile eğitim sistemi arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve özel öğretim kuruluşlarının bu alana dönük yatırımlarının teşvik edilmesi öne çıkmaktadır (MEB, 2014b).

Resmi eğitim politikalarının analizinde Kalkınma Planları'nın yeri önemlidir. Bu nedenle, ekonomik ve sosyal politikalar alanında resmi yönelimleri ifade eden Kalkınma Planları'nda yaşam boyu öğrenmeye yüklenen anlam, konuya ilişkin resmi bakış açısının ne olduğunu kavramaya yardımcı olur. Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013), '*Eğitimin İşgücü Talebine Duyarlılığının Artırılması*' bölümünde yaşam boyu öğrenme kavramı şu ifadelerle ağırlıklı bir yer tutmaktadır (DPT, 2006: 84):

570. Değişen ve gelişen ekonomi ile işgücü piyasasının gerekleri doğrultusunda, kişilerin istihdam becerilerini artırmaya yönelik yaşam boyu öğrenim stratejisi geliştirilecektir. Bu strateji, kişilerin beceri ve yeteneklerinin geliştirilebilmesi için, örgün ve yaygın eğitim imkânlarının artırılmasını, söz konusu eğitim türleri arasındaki yatay ve dikey ilişkinin güçlendirilmesini, çıraklık ve halk eğitiminin bunlara yönelik olarak yapılandırılmasını, özel sektör ve STK'ların bu alanda faaliyet göstermesini destekleyecek mekanizmaları kapsayacaktır.

571. İşgücü piyasasına ilişkin bilgi sistemleri geliştirilmesi, eğitim ve işgücü piyasasının daha esnek bir yapıya kavuşturulması ve istihdamın ve işgücü verimliliğinin artırılması için, yaşam boyu eğitim stratejisi dikkate alınarak ekonominin talep ettiği alanlarda insan gücü yetiştirilecektir.

Görüldüğü üzere Dokuzuncu Kalkınma Planı, yaşam boyu öğrenmeyi istihdam politikasının bir parçası olarak ele almaktadır. Plana göre ekonomi ne talep ediyorsa yaşam boyu öğrenme onu yapmalıdır. Planın '*Eğitim Sisteminin Geliştirilmesi*' bölümünde ise yapılması düşünülen işler şöyle ifade edilmektedir (DPT, 2006: 85-86):

583. Eğitim sistemi, insan kaynaklarının geliştirilmesini desteklemek üzere, yaşam boyu eğitim yaklaşımıyla ve bütüncül olarak ele alınacak; sistemin etkinliği, erişilebilirliği ve fırsat eşitliğine dayalı yapısı güçlendirilecektir.

594. Toplumda yaşam boyu eğitim anlayışının benimsenmesi amacıyla e-öğrenme dâhil, yaygın eğitim imkânları geliştirilecek, eğitim çağı dışına çıkmış kişilerin açık öğretim fırsatlarından yararlanmaları teşvik edilecek, beceri kazandırma ve meslek edindirme faaliyetleri artırılabilecektir.

Görüldüğü üzere, Dokuzuncu Kalkınma Planı, yaşam boyu öğrenmeyi mesleki eğitimle neredeyse eş tutar bir yaklaşım sergileyerek, kavramı istihdam

piyasasının içinde konumlandırmaktadır. Aynı yaklaşımı yine Devlet Planlama Teşkilatı'nın 2007-2009 yılları için yayımladığı 'Orta Vadeli Program'da da görebilmek mümkündür (DPT, 2005: 11). Hatta bu metinde yaşam boyu öğrenme 'İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve İstihdam Edilebilirliğin Artırılması' bölümünde gündeme girerken, 'Eğitim' bölümünde yer almamaktadır.

Eğitimi ve özellikle de yetişkin eğitimini mesleki eğitimle eş tutan söz konusu yaklaşımlara "yeni meslekileşme" denilmektedir (Duman, 1999). Bu eğilim, yetişkin eğitimini insan kaynakları yaklaşımı ile ele alan ve insanı üretimin bir girdisine, eğitimi de bu girdinin verimini artıracak bir teknolojiye indirgeyen bir perspektife sahiptir. Neoliberalizmden önce de var olan insan kaynakları yaklaşımı ve yeni meslekileşme eğiliminin, neoliberalizmin tüm yaşam alanlarını piyasa ilişkilerine dâhil etme eğilimi ile etkileşerek güç kazandığı söylenebilir. Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda görülen yeni meslekileşme eğiliminin Onuncu Kalkınma Planı'nda da (2014-2018) devam ettiği söylenebilir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 31-33):

144. Eğitim sisteminde, bireylerin kişilik ve kabiliyetlerini geliştiren, hayat boyu öğrenme yaklaşımı çerçevesinde işgücü piyasasıyla uyumunu güçlendiren, fırsat eşitliğine dayalı, kalite odaklı dönüşüm sürdürülecektir.

158. Eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasındaki uyum; hayat boyu öğrenme perspektifinden hareketle iş yaşamının gerektirdiği beceri ve yetkinliklerin kazandırılması, girişimcilik kültürünün benimsenmesi, mesleki ve teknik eğitimde okul-işletme ilişkisinin orta ve uzun vadeli sektör projeksiyonlarını dikkate alacak biçimde güçlendirilmesi yoluyla artırılacaktır.

Türkiye'de yetişkin eğitimi alanında resmi politika halini almış olan yeni meslekileşme, MEB'in metinlerine ve uygulamalarında da hâkim durumdadır. MEB tarafından 2009 yılında hazırlanan "*Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi*", Türkiye'nin bu konudaki en temel politika metinlerindedir. Bu metinde yaşam boyu öğrenme, bireylerin, dinamik ve değişken işgücü piyasasında rekabet edebilmeleri ve ekonomik seviyelerini koruyabilmeleri için "istihdam edilebilme" niteliklerini kazanmaları ve sürekli yenilemeleri için önerilmektedir. Türkiye'nin yaşam boyu öğrenme hedeflerinin AB'nin Lizbon Stratejisi ile aynı olduğu ifade edilmekte ve 16 öncelik alanı belirlenmektedir. Bunlar yasal çerçevenin düzenlenmesi, hayat boyu öğrenme kültürünün oluşturulması, bir veri toplama sisteminin oluşturulması, okuryazarlık oranının artırılması, tüm eğitim kademelerinde okullaşma oranlarının artırılması, kurumların altyapılarının geliştirilmesi, programların güncellenmesi, bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının artırılması, dezavantajlı bireylere özel önem verilmesi, mesleki rehberlik hizmetinin geliştirilmesi, mesleki yeterlilik sisteminin geliştirilmesi,

iş ve okul bağının güçlendirilmesi, işgücü niteliğinin uluslararası rekabete uygun hale getirilmesi, hayat boyu öğrenmenin finansmanının taraflarca paylaşılmasının sağlanması, uluslararası işbirliğine daha fazla önem verilmesi, yaşlıların ekonomik hayata katılımlarının sağlanmasıdır (MEB, 2009).

MEB, 2009-2013 dönemine ilişkin olarak hazırladığı strateji belgesinin ardından “2014-2018 Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı”nı yayımlamıştır. Bu belgenin de yaşam boyu öğrenmeyi, bir önceki belgedekiyle aynı şekilde salt istihdam piyasasının bir unsuru olarak ele aldığı söylenebilir. Belgede, önceki strateji belgesinde öngörülen faaliyetlerin altışar aylık raporlar halinde Mesleki Eğitim Kurulu’na sunulduğu belirtilmektedir (MEB, 2014c: 7). Yeni tarihli belgeye göre Türkiye’de hayat boyu öğrenmeye katılım AB’nin halen gerisindedir. Toplumda hayat boyu öğrenmeye ilişkin farkındalık düşüktür ve işletmeler mesleki eğitime yeterince önem vermemektedir. Bu alanda hizmet sunan aktörler çoğalmakta, çeşitlenmekte ve etkinlikleri artmaktadır fakat bu gelişme faaliyetlerin izlenmesini zorlaştırmaktadır ve koordinasyon sağlanamamaktadır. Dezavantajlı bireylerin hayat boyu öğrenmeye katılımları düşüktür. Açık öğretim, e-öğrenme gibi esnek öğrenme yolları gelişmektedir fakat bunlara katılım da istenen düzeyde değildir. Mesleki rehberlik ve yönlendirme alanında eksiklik devam etmektedir ve önceki öğrenmelerin tanınması sistemi zayıftır (MEB, 2014c: 12-20).

Yeni tarihli strateji belgesi, yukarıda özetlenen durum tespitini yaptıktan sonra altı alanda öncelik belirlemede ve buna göre bir eylem planı önermektedir. Buna göre hayat boyu öğrenme kültürünün ve farkındalığın artırılması; hayat boyu öğrenme fırsatlarının ve sunumunun artırılması; erişimin artırılması; etkili bir rehberlik sisteminin geliştirilmesi; önceki öğrenmelerin tanınması sisteminin yerleştirilmesi ve hayat boyu öğrenme izleme ve değerlendirme yapısının ilerletilmesi gerekmektedir (MEB, 2014c: 21-35).

2014-2018 Strateji Belgesi’nde, daha önceki belgede rastlanmayan “serbest öğrenme” kavramı dikkat çekmektedir. Serbest öğrenme örgün ve yaygın yanında üçüncü bir eğitim ve öğrenme türü olarak tanımlanmakta (MEB, 2014c: 9), formel programlar dışında gerçekleşen öğrenmelerin tanınmış standartlar içinde konumlandırılması, ölçülmesi, değerlendirilmesi ile (MEB, 2014c: 19) mesleki yeterlilikler olarak belgelendirilmesi (MEB, 2014c: 32) önerilmektedir. “Serbest öğrenme” ve “önceki öğrenmelerin tanınması” ve benzeri tartışmalar, neoliberalizmin her şeyi ölçmek ve piyasadaki değerini belirleyerek üretim sürecine transfer etmek konusundaki güçlü eğiliminin bir parçası olarak görülebilir.

Söz konusu politika metinlerini hazırlayan ve yürüten siyasi irade olan AKP'nin '2023 Siyasi Vizyonu'nda ise "mesleklerin ve iş enstrümanlarının sürekli değiştiği dünyamızda, hayat boyu eğitim kaçınılmaz hale gelmiştir. Yediden yetmişe herkesin, eğitimi hayatının ayrılmaz parçası haline getirdiği bir toplum özlemimiz var" denilmektedir (AKP, 2014b). Bu ifadeler, Türkiye'de neoliberal dönüşümün merkezinde bulunan siyasi iradenin, yaşam boyu öğrenme ve istihdam piyasası arasında kurduğu dolaysız ilişkiyi göstermektedir.

Türkiye'de neoliberalizm, yetişkin eğitiminin içeriğini giderek daha fazla istihdam piyasasının ihtiyaçlarına indirgerken, diğer taraftan da artan talep karşısında özel sektöre alan açan bir hat izlemektedir. Yetişkin eğitime talep ve katılım hızla artmasına rağmen kamu bütçelerinden bu hizmet alanında yapılan harcamalar yeterince artmamakta, bunun sonucunda kursiyer başına düşen harcamalar yıllar içinde hızla azalmaktadır (Bağcı, 2014: 185-213). Kamu eliyle verilen yetişkin eğitimi hizmetlerinde öteden beri yaşanan kadro yetersizliği de sorunun bir diğer parçası durumundadır. Sayıca artan ve çeşitlenen hizmet talebi karşısında yeterli harcamayı yapmayarak kendi hizmet alanını daraltan devlet, bu alandaki kadro sorununu çözmekte ısrar ederek de bu yönelimini sürdürmektedir. Yetişkin eğitimi kurumlarında çeşitli düzey ve biçimlerde yaşanan kadro sıkıntıları, toplumdaki talebin karşılanamaması sonucunu doğurmaktadır (Bağcı, 2014: 262-266). Bu durumda devlet, artan talebin karşılanması için dolaylı olarak özel sektörü ve diğer hizmet sunucularını işaret etmektedir.

Türkiye'de eğitimin piyasalaştırılması daha çok sosyal devlet fikrinin gerilemesi, kamunun yeterli ve kaliteli eğitim verme iddiasından vazgeçmesi, özel sektörün teşvik edilmesi ve eğitimde kamu harcamalarının kısıtlanmasıyla kamu okullarındaki maliyetlerin karşılanmasında hanehalklarının paylarının arttırılması şeklinde gerçekleşmiştir (Keskin ve Demirci, 2003). Tablo 1, MEB'in öğrenci başına yaptığı harcamaların yıllar içindeki değişimini göstermektedir.

Tablo 1- MEB'in Toplam Harcamaları, Yatırım Harcamaları, Öğrenci Sayıları ve Öğrenci Başına Harcamalar (2011 Yılı Sabit Fiyatlarıyla)

Yıl	Toplam Harcama	Yatırım Harcaması	Öğrenci Sayısı*	Öğrenci Başına Harcama	
				Toplam	Yatırım
1995	11.863.800.165	1.259.693.134	13.697.914	866,10	91,96
2000	21.111.916.915	3.483.426.480	15.688.053	1345,73	222,04
2005	22.229.171.133	2.122.080.330	18.438.753	1205,57	115,09
2010	31.713.574.418	2.395.177.780	24.254.237	1307,55	98,75

* Örgün + Yaygın Eğitim

Kaynak: DİE (1997a; 1997b; 2002a; 2002b); MEB (1996; 2001; 2006; 2007; 2011; 2012); TÜİK (2007; 2013a)

Tablo 1'den MEB'in 1995-2010 yılları arasında toplam harcamalarının arttığı ancak yatırım harcamalarının aynı oranda artmadığı anlaşılmaktadır. Harcamalar, öğrenci sayılarındaki artışla karşılaştırıldığında ise bu alandaki kamu politikası daha görünür olmaktadır. Öğrenci sayılarının artış hızıyla yatırım harcamaları arasındaki ilişki oldukça zayıftır ($r = 0,18$). Bahsi geçen yıllar içinde MEB'in öğrenci başına yaptığı toplam harcama dalgalı bir seyir izlemekte, öğrenci başına düşen yatırım harcamaları ise 2000 yılından itibaren düşmektedir. Başka bir deyişle Türkiye'de devletin eğitime yönelik yatırımları, eğitim sisteminin büyüme hızına göre artmamakta ve bunun sonucunda öğrenci başına yapılan yatırımlar yıllar içinde azalmaktadır.

Eğitime artan talep kadar yatırım yapmayan devletin, üzerindeki bu yükümlülüğü özel sektöre devretmek istediği ve hatta bunu teşvik ettiği görülmektedir. MEB, 2013 Mali Yılı Performans Programı'nda hedefini özel okulların oranını artırmak olarak açıklamaktadır (MEB, 2013: 21):

...Devletin düzenleyici, denetleyici ve destekleyici rolüyle çağın bütün teknolojik ve fiziksel ortamlarını oluşturma esnekliğine sahip özel öğretim kurumlarında; toplumun değişen ve çeşitlenen eğitim taleplerinin karşılanması, eğitim sistemimizin daha da gelişmesi ve özel öğretimin eğitim sistemi içerisindeki payının artırılması için özel sektörün finansal gücünü eğitim yatırımlarına dönüştürmek...

Görüldüğü üzere Türkiye'de kamu otoritesi, eğitim sistemi ile ilgili kendi yükümlülüklerini özel öğretim kurumlarının daha iyi yerine getireceğini düşünmekte, toplumun değişen ve çeşitlenen eğitim ihtiyaçlarının

karşılanmasında özel sektörün teşvik edilmesi ve özel okulların sistem içindeki payının artırılması gerektiğini ifade etmektedir.

Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenme ve Muhafazakârlaştırma

Türkiye’de eğitim alanındaki neomuhafazakârlığı, programlarda aile, din, ahlak gibi muhafazakârlığın en çok önem verdiği kurumların yerinin artması; eleştirel aklın hâlihazırda dar olan alanını daha da daraltan dinsel düşüncenin eğitim düzleminde bilimsel bilgi ile eşdeğer kılınması; doğal kabul edilen sınıf, toplumsal cinsiyet ve kültür temelli eşitsizliklerin ders içeriklerinde ve materyallerinde yeniden üretimi; yakın geçmişe yönelik radikal eleştirilerin yanı sıra daha eskide kalmış olan tarihsel dönemlerdeki farazi erdemlere iltifat ve eğitim sistemi üzerindeki denetimin sıkılaştırılması olarak tanımlamak mümkündür.

Neoliberal Türkiye’de aile, muhafazakârlığın en önem verdiği gündemlerden biri durumundadır. Türkiye sağının geleneksel aile vurgusuna eklediği dinsel ve kültürel eklerle “güçlü aile, güçlü toplum” söylemini kültür politikasının vitrinine yerleştiren AKP için aile aynı zamanda neoliberalizmin gereği olarak ortadan kaldırılan sosyal devlet mekanizmalarının ikamesi konumundadır ve eğitim, sağlık, bakım gibi neoliberal devletin vazgeçtiği pek çok sosyal politika alanında işlev yüklenmektedir (Yazıcı, 2012). Onuncu Kalkınma Planı’nda, uluslararası rekabette Türkiye’nin yerini alabilmesi için gerekli görülen nitelikli insan gücü yetiştirilmesinde aileye biçilen misyon, ailenin neoliberal ekonomi politikasının iyi bir göstergesidir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 29):

131. Beşeri sermayenin güçlendirilmesi için iş ve yaşama ilişkin bilgi, beceri ve yetenekleri yüksek ve sağlıklı bireylerin yetişmesi önem arz etmektedir. Toplumun çekirdeğini oluşturan, bireyleri ve toplumu bir arada tutan aile kurumu, hoşgörü, sevgi ve karşılıklı anlayış çerçevesinde yetişen bireyler, güçlü toplum olmanın temel esasıdır. Toplumsal yapının ve dayanışmanın güçlendirilmesi için aile kurumu kritik bir öneme sahiptir.

“Güçlü aile, güçlü toplum” yaklaşımı, yaşam boyu öğrenmenin öncelikli gündemleri arasındadır. HBÖGM’nin en önemli faaliyet alanlarından birinin aile eğitimi ve evlilik öncesi eğitimler olduğu söylenebilir. Genel Müdürlüğün internet sitesinin ana sayfasında bulunan “Aile Eğitimi” bağlantısı ile yürütülen çalışmaların çapı ve niteliği konusunda fikir sahibi olmak mümkündür. Burada yer alan bilgilere göre 2013 yılında 81 ilde 6.207 kurs açılmış ve 120.382 kişiye aile eğitimi verilmiş; bugüne kadar 1.384.300 adet eğitim materyali ve 525.859 adet tanıtım materyali basılmış ve dağıtılmıştır (HBÖGM, 2014). Tablo 2, Türkiye’de yaygın eğitim alanında verilen aile eğitimlerinin yıllar içindeki gelişimini vermektedir.

Tablo 2- Türkiye’de Aile Eğitimi

Yıl	Kurs	Kursiyer
1996	1.063	13.958
2001	459	12.513
2006	2.180	37.285
2011	4.209	80.206

Kaynak: DiE, 2001; 2005; TUIK, 2008; 2014

Tablo 2’den görüldüğü üzere Türkiye’de yaygın eğitim sistemi içinde aile eğitiminin yeri dikkat çekici orandan artmaktadır. Tablo 2’de sadece yaygın eğitim sistemindeki verileri yansıtmaktadır. Bunun dışında örgün eğitim sistemindeki okullarda da sürekli olarak aile eğitimleri uygulanmaktadır. Tablo 2’ye göre 1996 yılında 1.063 olan kurs sayısı 2011 yılında yaklaşık 4 kat artarak 4.209’a, 1996 yılında 13.958 olan kursiyer sayısı ise 2011 yılında yaklaşık 5,5 kat artarak 80.206’ya ulaşmıştır. HBÖGM’nin aile kurumuna verdiği önem ortadadır: Türkiye, neoliberalizmin parçaladığı toplumu, aileyi güçlendirerek bir arada tutmaya çalışmaktadır.

Son 12 yıllık dönemde eğitim alanında yapılan tartışmaların önemli bir kısmını kamu eğitiminin dinselleşmesinin oluşturduğu söylenebilir. Zorunlu din dersleri ve içerikleri, türban, imam hatip liseleri, evrim teorisi, karma eğitim, okulların düzenledikleri umre ziyaretleri ve kutlu doğum haftası gibi etkinlikler ve benzeri tartışmalar eğitim alanındaki en canlı tartışma konuları durumundadır. Yaygın eğitim alanındaki dinselleşmenin en somut verilerini ise Kuran kurslarında görmek mümkündür. Tablo 3, yıllar içinde Türkiye’de Kuran kurslarının sayısındaki değişimi vermektedir.

Tablo 3- Türkiye’de Kuran Kursları

Yıl	Kuran Kursu	Kursiyer
2000 - 2001	3368	90353
2003 - 2004	4322	134406
2006 - 2007	6033	230297
2009 - 2010	8696	297247

Kaynak: Yıldız, 2012

Görüldüğü üzere, Türkiye’de Kuran kurslarının sayısı hızla artmaktadır. Resmi istatistikler dışında çok sayıda kayıt dışı Kuran kursu olduğu da bilinmektedir. Ayrıca okuma yazma kurslarına katılan kadınların sayısının Kuran kurslarına

katılanlardan daha az olması(Yıldız, 2012) Türkiye’de yaşam boyu öğrenme alanı olarak tanımlanan alanda dinin ne büyüklükte bir yer kapladığı hakkında fikir vermektedir. Tüm bunların yanı sıra “Okular Hayat Olsun” ve benzeri kampanyalarla, Kuran kursları okul binalarına taşınarak, eğitimde dinselleşme yaşam boyu öğrenme başlığı altına yerleştirilmektedir.

Eğitimin dinselleştirilmesi sadece programların içeriklerinin dönüştürülmesi ile sınırlı kalmamakta, toplumda bilimsel bilginin konumu sarsılmakta ve dinsel bilgi ile bilimsel bilgi, eğitim düzleminde eşitlenmektedir (Sayılan, 2014: 58). Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) din derslerinin zorunlu olmasına karşı açılan bir davada Türkiye’yi haksız bulmasıyla ilgili yaptığı açıklama, Türkiye neomuhafazakârlığının din, bilim ve eğitim arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğuna ilişkin çarpıcı bir örnektir (Hürriyet, 30.09.2014):

Bu yanlış bir karar. Dünyanın hiçbir yerinde zorunlu fizik dersinin, zorunlu kimya, zorunlu matematik dersinin tartışma konusu olduğunu göremezsiniz. Ne hikmetse zorunlu din kültürü ve ahlak dersi her zaman tartışma konusu olur. Zorunlu din kültürünü kaldırırsanız onun yerine uyuşturucu, şiddet, ırkçılık gelir.

Bilimsel bilgi ile dinsel bilginin eğitim düzleminde eşdeğer görülmesi eleştirel aklın, zaten dar olan alanının daha da daralmasına neden olmaktadır. Böylece giderek muhafazakârlaşan düşünce dünyası içinde sınıf, toplumsal cinsiyet ve kültürel farklılıklar gibi eleştirel düşünce kategorilerine yer kalmamaktadır. Eğitimde muhafazakâr düşünce, her şeyden önce eleştirel eğitim düşüncesinin meşruiyetini hedef alır; sınıf, toplumsal cinsiyet ve kültür temelli eşitsizliklerin tanınmasının sağladığı mücadele olanaklarını engellemeye çalışır (Apple, 2004: 25). Türkiye’de örgün eğitim sistemi bir toplumsal ayrışma mekanizması olarak işlev görürken (Ünal vd. 2010) yetişkin eğitimi uygulamaları da toplumsal eşitsizlikleri açıkça yeniden üretmektedir (Bağcı, 2014). Eğitimde yaşanan dinselleşme, söz konusu süreç ve ilişkilerdeki özgürleştirici mücadele potansiyellerinin üzerini örterek görünmez kılmaktadır.

Eğitimde muhafazakârlaşmanın önemli bir ayağı da son dönemdeki “Osmanlıcılık” tartışmalarında görülmektedir. Neomuhafazakârlık, ulusun, büyük oranda mitleştirilmiş kurgusal tarihsel geçmişini, bugünü düzenlemek için sürekli referans göstermektedir; kendisinden hemen önceki tarihsel dönemi tavizsiz biçimde eleştirir fakat çok daha eski döneme ait bir kurguya olumlu göndermeler yapar (Apple, 2004: 16). Türkiye açısından bu referansın kaynağı genel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun “güçlü” dönemidir. AKP’nin dile getirdiği restorasyon söylemi, bu dönemden sonra yitirilmiş bir dünya gücünün yeniden kazanılmasına, bunu gerçekleştirecek dinamik olarak toplumun

dinsel değerlere dönüşüne ve eğitimin de bunun manivelası olmasına işaret etmektedir (İnsel, 2014). XIX. Milli Eğitim Şurası'nda gündeme getirilerek karar altına alınan Osmanlıca'nın liselerde zorunlu ders olarak okutulması tartışmaları üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın V. Din Şurası'nda söyledikleri bu noktada manidardır (Hürriyet, 08.12.2014):

İlimde çok büyük güçlere sahip olan bir milletin bu ilmi kaybetmesi felakettir. Bunun öğrenilmesini istemeyenler var. İsteseler de istemeseler de bu ülkede Osmanlıca da öğrenilecek ve öğretilecek. Bu dinin bir sahibi var. Sahibi bu dini dünya var oldukça muhafaza edecektir. Bize düşen emanetin hakkını vermektir. Emanetin hakkını verebilirsek mezhepler arası çatışma sona erecektir. Bize biçilen rolleri atıp kendimiz olabilirsek adaletin yeryüzüne egemen olması mümkün hale gelecektir. Hiç tereddüt etmeden, korkmadan gerekli soruları sorun. Defanstan çıkın, ileriye koşun. Her zaman arkanızda olacağız. Bu millet her zaman sizin yanınızdadır.

Osmanlıca tartışmasının içerdiği göndermeleri iyi özetleyen bu konuşmada kaybedilmiş bir ilmin dili olarak Osmanlıca'nın öğrenilmesi, "dinin savunulması" ve "adaletin yeryüzüne egemen olması" arasında kurulan ilişki, Türkiye'ye özgü neomuhafazakâr eğitim gündeminin ifadesidir. Bunun yanı sıra Osmanlı göndermeleri yaşam boyu öğrenme alanında kendine özgü bir yer bulmaktadır. Resim 1, MEB'in düzenlediği Osmanlıca kurslarının tanıtım afişidir:

Resim 1-MEB'in düzenlediği Osmanlıca kurslarının tanıtım afişi

Osmanlıca'nın son dönemde artan oranda ilgi gördüğü söylenmektedir. MEB, artan bu ilgi karşısında üzerindeki yükümlülüğü Hayrat Vakfı'na devretmiş görünmektedir. HBÖGM'ye bağlı Halk Eğitimi Merkezleri, kendilerine gelen Osmanlıca taleplerini Hayrat Vakfı'na yönlendirmektedir. Ayrıca vakfın internet sitesine girildiğinde Osmanlıca veya Kuran-ı Kerim ve Tecvitli Okuma kurslarına katılmak için Halk Eğitim Merkezi ön kayıt formu doldurulmakta ve kurs kaydı başlatılmaktadır. MEB'in bu uygulamasının ve 2014 yılı Ağustos ayında kent merkezlerindeki reklam panolarında görülen Resim 1'deki afişlerin içerdiği Osmanlı göndermeleri açıktır. Neomuhafazakârlık, "herkesin bir arada ve güçlü" olduğu hayali bir geçmişe verdiği referansla neoliberal yıkım karşısında bir kültürel restorasyon taahhüdü vermektedir (Apple, 2004: 27).

Vakıf, dernek ve benzeri kuruluşların, ayrıca ve özellikle belediyelerin eğitim alanındaki etkinliklerinin yukarıdaki örnekteki benzer biçimde genişlemesi Türkiye'de neoliberal yaşam boyu öğrenme projesinin göz ardı edilemez bir boyutudur. Hükümet dışı kuruluşların ve belediyelerin yetişkin eğitiminin çeşitli faaliyet alanlarında artan bir yeri olduğu bilinmektedir (Yıldız, 2012). Bu gelişmenin istihdam piyasasına ilişkin neoliberal sosyal politika bağlamının bir unsuru olduğu kadar, programların içeriklerine bakıldığında neomuhafazakâr kültür politikalarının da önemli bir ayağı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle belediyelerin bu alanda yürüttükleri çalışmaların Türkiye'nin muhafazakârlaştırılması ile ilişkisi tek başına bir çalışma konusu olacak niteliktedir.

Neomuhafazakâr eğitim gündeminin bir diğer yönü eğitim sistemi üzerindeki denetimin sıkılaştırılmasıdır. Okul yönetimlerinin rolü değişmektedir. Okullardaki iktidar giderek daha fazla idari yapılarda yoğunlaşmaktadır. Okullardaki pedagojik sorunların çözümü için, okulların imajını düzeltmek için harcanandan daha az zaman harcanmaktadır. Öğretmenler ise özerkliklerini kaybetmektedir (Apple, 2004: 23). Öğretmenlerin üzerlerindeki angarya baskısı, özerkliklerinin ellerinden alınması, küresel çapta geliştirilen "az çalışıyorlar, çok tatilleri var" gibi gözden düşürücü söylemler, öğrencilerinin merkezi sınavlarda elde ettikleri sonuçlara endekslenen başarı kriterleri eğitim sistemi üzerindeki denetimi arttırmakta ve öğretmenlerin dönüştürücü potansiyele sahip toplumsal konumlarını zayıflatmaktadır (Yıldız, 2014: 21-24). Standart performans ölçütleri, atama sorunları, esnek ve güvencesiz çalışma modelleri öğretmenleri yaptıkları işe yabancılaştırmakta, onları sürekli gözetim altında tutmakta, rekabet kültürünü yaygınlaştırmakta ve durumlarına rıza göstermelerine yol açmaktadır (Güvercin, 2014: 151-174). Her şeye rağmen etkili bir toplumsal konuma sahip olan eğitim sendikaları da devletin çeşitli yöntemler içeren baskı politikaları ile etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır (KESK, 2015). Böylece öğretmenler ve

öğrenciler üzerindeki denetim sıkılaştırılmakta, toplumdaki en büyük kültürel etkileşim alanlarından biri olan eğitim “kıpırdayamaz” hale getirilmektedir.

Sonuç olarak neoliberal Türkiye’de eğitim piyasalaştırılmanın yanı sıra muhafazakârlaştırılmaktadır da. Yaşam boyu öğrenmenin üçayağı olan temel eğitim, yetişkin eğitimi ve öğrenme ortamlarının yaygınlaştırılması, bahsi geçen muhafazakârlaştırma projesinin farklı düzeyleri olarak işlev görmektedir. Neoliberal Türkiye’de yaşam boyu öğrenme, istihdam piyasasının ihtiyaçlarına yönelen bir sosyal politika olduğu kadar, toplumun muhafazakârlaştırılmasına hizmet eden bir kültür politikası halini de almıştır.

Sonuç

Neoliberalizm, ilk bakışta refah devletinin bir eleştirisi olarak görülse de, aynı zamanda ve bunun da ötesinde refah devletiyle sınırlarına dayanmış olan temel modern-demokratik değer ve pratiklerin tümüne yönelik bir saldırıyı da içermektedir (Özkazanç, 2011: 14). Modernizmin merkezinde yer alan eğitim ve dolayısıyla yaşam boyu öğrenme de bu çatışmanın tam orta yerinde durmaktadır. Modern eğitimin yapısında bu çatışma ekseninde yaşanan dönüşüm toplumdaki tüm konum, ilişki ve süreçleri etkilemektedir (Bağcı, 2014: 66-74). Eğitim sistemlerinin yeni hedefi olan girişimci, rekabetçi ve muhafazakâr veya Erdoğan’ın deyişiyle “*fikren dinamik, ruhen huzurlu*” bireyler, neoliberal yaşam boyu öğrenmenin öncelikli konusudur. Bu anlamda neoliberal yaşam boyu öğrenme, etkisi sadece kendi alanıyla sınırlı bir eğitsel dönüşümün değil, tüm toplumun piyasa ve muhafazakârlık ekseninde dönüştürülmesinin bir aracıdır. Türkiye, söz konusu politikalar eşliğinde büyük ve tarihsel bir dönüşüm yaşamaktadır ve yaşam boyu öğrenme, hem söylem hem de politikaları düzeyinde bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır.

Yaşam boyu öğrenmenin neoliberal versiyonu verili eşitsizlik ilişkilerinin yeniden üretimine ve buna yönelik olası itirazların engellenmesine yaramaktadır. Neoliberal yaşam boyu öğrenme kavrayışının piyasacı boyutu insanı ekonomik üretimin bir girdisine indirgerken, neomuhafazakâr boyutu da eleştirel tutumların gelişmesinin önünde engel olmaktadır. Liberalizmin ve muhafazakârlığın ittifakının yaşam boyu öğrenmeye yükledikleri anlam budur: Herkes daha verimli çalışmalı ve durumuna rıza göstermelidir.

Öğrenme zaten yaşam boyu sürmektedir ve toplumların yüzleşmek zorunda oldukları hızlı değişim karşısında öğrenme süreçlerinin yapılandırılması giderek artan bir önem kazanmaktadır (Jarvis, 2004: 65). Fakat neoliberalizm, yaşamın her alanında ve anında görülen öğrenme ihtiyacını, toplumdaki çeşitli hiyerarşileri sürdürmenin zeminine dönüştürmekte, böylece eşitsizliklerin derinleşmesine ve yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Oysaki yaşam boyu öğrenme ve öğrenen toplum fikirlerini eşitlikçi ve özgürlükçü bir geleceğin inşasında kullanmak da mümkündür. Eğitsel bir söylem olarak yaşam boyu öğrenmenin oldukça radikal bir başlangıç varsayımı vardır: Öğrenme sadece okullarda ve kurumlarda değil hayatın her alanında gerçekleşir (Olesen, 2000). Buradan hareketle öğrenme, kurumlarda verilen organize edilmiş bilginin yeniden ürettiği toplumsal güç ilişkileri dışında, yaşamın gerçek bilgisine dayanan dönüştürücü bir süreç olarak konumlandırılabilir.

Eğitim, her ne kadar bireylerin toplumsal yaşamda saygın ve dönüştürücü birer özne olabilmelerinin tek koşulu değilse de bu doğrultuda işlev görebilir. İnsanoğlunun yarattığı değişimin, insanı ezen ve eşitsizliği artıran niteliğinden arındırılması tek başına eğitimin omuzlayamayacağı bir yük olsa da, bu yolda ona da mutlaka bir görev düşmektedir. Yaşam boyu öğrenmenin böyle konumlanması için öncelikle mevcut yaklaşımın eleştirel analizine ve bireyleri ve toplulukları dönüştürücü özneler olarak anlamlandıran eleştirel eğitim fikirlerine ihtiyaç vardır.

Sonnot

¹ Neoliberalizm, yeni sağ ve neomuhafazakârlık birbirleriyle oldukça bağlantılı kavramlar olmalarına rağmen belli nüanslara sahip oldukları da belirtilmelidir. Neoliberalizmi ileri kapitalist toplumların yeni yönetim zihniyetini (Özkazanç, 2011: 16), yeni sağ neoliberalizmin hegemonya stratejisini (Topal, 2002: 65), neomuhafazakârlığı ise bu bütünsel projenin yürütücüsü olan siyasal organizasyonları tanımlamak için kullanmak mümkündür. Ancak yine de, aralarındaki kesişim noktalarının yoğunluğu nedeniyle pek çok metinde, haklı olarak, bu kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

Kaynakça

AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) (2014a). Parti Programı. <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) (2014b). 2023 Vizyon Belgesi. <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon#bolum>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

Altunpolat R (2014). LGBTİ Hareketinin Politik Pedagojisi. *Eleştirel Pedagoji*, 31, 50-53.

Apple M (2004). Creating Difference: Neo-Liberalism, Neo-Conservatism and the Politics of Educational Reform. *Educational Policy*, 18 (1), 12-44.

Ayhan S (2005). Dünden Bugüne Yaşam Boyu Öğrenme. İçinde: F. Sayılan ve A. Yıldız (der), *Yaşam Boyu Öğrenme Sempozyumu (9-10 Aralık 2004)*. Ankara: PegemA Yay.

- Bağcı Ş E (2014). *Yetişkin Eğitimi ve Eşitlik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bağcı Ş E (2011). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Yaşam Boyu Eğitim Politikaları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 139-173.
- Bağcı Ş E (2010). Neoliberalizm ve Yaşam Boyu Eğitim: Gerçeği Gizleyen Büyülü Sözler. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 8 (30) 3-76.
- Bauman Z (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*. İstanbul: Say Yayınları.
- Bayramoğlu A (2013). Bir İttifakın Çöküşü <http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/AlıBayramoglu/bir-ittifakin-cokusu/39171>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.
- Bedirhanoğlu P (2009). Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü.İçinde: İ. Uzgel ve B. Duru (der), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ankara: Phoenix Yayınları, 40-65.
- Birler Ö (2013). Muhafazakârlık. İçinde: G Atılğan ve EA Aytekin (der), *Siyaset Bilimi – Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*.Genişletilmiş 3. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 315-328.
- Bulut N (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu? *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 174-197.
- Büyükdüvenci S (1986). Hayatboyu Eğitim. Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara
- Dardot P ve Laval C (2012). *Dünyanın Yeni Akli: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>.Son erişim tarihi, 12.12.2014.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2005). Orta Vadeli Program 2007-2009. [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/7/Orta_Vadeli_Program\(2007-2009\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/7/Orta_Vadeli_Program(2007-2009).pdf). Son erişim tarihi, 12.12.2014.
- Duman A (1999). *Yetişkinler Eğitimi*. Ankara: Ütopya Yay.
- Eğitim Bir Sen (Eğitimciler Birliği Sendikası) (2011). 2011 Yılına İlişkin Değerlendirmemiz. http://www.egitimbirsen.org.tr/ebs_files/files/dosya/2011basinaciklamalari/3112_2011degerlendirme.doc. Son erişim tarihi: 13.11.2014.
- Eğitim Sen (Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası) (2011). MEB'in Yeni Teşkilat Yasası İstihdam Yapısını Güvencesizleştirmeye Hizmet Ediyor. http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=354&sube=0. Son erişim tarihi,13.11.2014.
- Bağcı Ş E (2015). Türkiye'de Yaşam Boyu Öğrenme: Piyasacı ve Muhafazakâr. *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 211-244.

Ekrem D. (2014). Parti Devletine Doğru. http://www.zaman.com.tr/full-name/parti-devletine-dogru_2198716.html. Son erişim tarihi,13.11.2014.

Erdoğan RT (2014). Yeni Türkiye Eğitimle İnşa Edilecek. *Yeni Türkiye: Türk Eğitimi Özel Sayısı*, 58, 13-15.

Ersöz YH (2003). Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 53(2), 119-144.

Göktürk G (2013). Babuşçu'nun İnşa Dönemi. <http://bugun.com.tr/babuscunun-insadonemi--yazisi-228928>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

Günlü R (2003). Özerklik, Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim. *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*,1, 4-21.

Güvercin G (2014). Öğretmenlik Mesleğinde Kökten Bir Dönüşüm: Ücretli Öğretmenlik. İçinde: A. Yıldız (der), İdealist Öğretmenlerden Sınava Hazırlayıcı Teknisyene: Öğretmenliğin Dönüşümü, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 139-178.

Grollios G (2014). Avrupa Birliği'nde Eğitimin Geleceği İçin Kurumsal Öneriler.(Çev: Kırıl Ö A ve Korkmaz N). İçinde:M. Uysal ve A. Yıldız (der), *Eleştirel Eğitim Yazıları*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 51-68.

Harvey D (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. New York:Oxford University Press.

Harvey D (1993). Esneklik: Tehdit Mi Yoksa Fırsat Mı? *Toplum ve Bilim Dergisi*, 56-61, 83-92.

HBÖGM (Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü) (2014). Aile Eğitiminin Tarihsel Gelişimi. <http://aileegitimi.meb.gov.tr/materyaller/Aile%20Egitiminin%20Tarihsel%20Gelisimi-09.01.2013.pdf>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

Hill D (2010). Class, Capital and Education In This Neoliberal and Neoconservative Period. İçinde: S. Macreine, P. McLaren, D. Hill (ed.), *Revolutionizing Pedagogy: Education For Social Justice Within and Beyond Neo-Liberal Capitalism*, New York: Palgrave Macmillan, 119-144.

Hürriyet Gazetesi (2014). Erdoğan: İsteseler de istemeseler de Osmanlıca öğrenilecek. Hürriyet Gazetesi, 08.12.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27730441.asp>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

İnsel A (2014). Büyük Restorasyon Dönemi. <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/buyuk-restorasyon-donemi>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

İnsel A (1996). Çözülme Devrinde Cemaat Kimlikleri ve Neo-Feodal Devlet. *Birikim Dergisi*, 89, 7-14.

Jarvis P (2004). *Adult Education and Lifelong Learning: Theory and Practice. 3rd Edition.* London & New York: RoutledgeFalmer.

Judd DM (2007). *Tearing Down The Wall: Conservative Use And Abuse Of Religion In Politics.* İçinde: *Confronting The New Conservatism - The Rise Of the Right In America.* ThompsonM J (der.), New York and London: New York University Press.

Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/518/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu) (2015). Sendikal Hak İhlalleri Raporu 2014.Yayımlanmamış KESK raporu.

Keskin N E ve Demirci A G (2003). *Eğitimde Çürüyüş.* Ankara: KİGEM.

Küçük M (2014). Zorunlu Kimya Tartışılmıyor. *Hürriyet Gazetesi*, 30 Eylül, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27298467.asp>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2014a). Milli Eğitim Temel Kanunu http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html. Son erişim tarihi,13.11.2014.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2014b). XVII. Milli Eğitim Şurası Kararları http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/02113631_17_sura.pdf. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2014c). Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı, 2014-2018 http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_11/18031112_hbostratejibelgesi_2014_2018.pdf. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2013). 2013 Yılı Mali Performans Programı. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_01/30032401_meb_2013.pdf. Son erişim tarihi, 18.08.2013.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2012). Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2010-2011. Ankara: MEB Yayınları.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2011). Kesin Hesap Kitapçığı 2010.Ankara: MEB Yayınları.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2011a). 652 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/mebteskilatvegorev/mebteskilatvegorev1.html>. Son erişim tarihi,23.02.2013.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2009). Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi 2009. <http://mesbil.meb.gov.tr/genel/hayat%20boyu%20%C3%B6%C4%9Frenme%20dokuman.pdf>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2009a). MEB Stratejik Planı 2010-2014. [http://sgb.meb.gov.tr/ Str_yon_planlama_V2/MEBStratejikPlan.pdf](http://sgb.meb.gov.tr/Str_yon_planlama_V2/MEBStratejikPlan.pdf). Son erişim tarihi, 12.12.2014.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2007). Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2005-2006. Ankara: MEB Yayınları.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2006). Kesin Hesap Kitapçığı 2005. Ankara: MEB Yayınları.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2001). Kesin Hesap Kitapçığı 2000. Ankara: MEB Yayınları.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (1996). Kesin Hesap Kitapçığı 1995. Ankara: MEB Yayınları.

MEGEP (Mesleki Eğitimi Geliştirme Projesi) (2006). Türkiye'nin Başarısı İçin İtici Güç: Hayat Boyu Öğrenme Politika Belgesi. [www.megep.meb.gov.tr/megep/genel/hayatboyu/ HayatBoyuuOgrenmePolitikaBelgesiEkim2006.pdf](http://www.megep.meb.gov.tr/megep/genel/hayatboyu/HayatBoyuuOgrenmePolitikaBelgesiEkim2006.pdf). Son erişim tarihi, 17.01.2009.

Miser R (2013). *Yaşam Boyu Öğrenme: Kavram ve Bağlam*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Mezunları Derneği (EBF-MD) Yayını.

Noble C (2007). *From Neoconservative To New Right - American Conservatives And The Welfare State*. İçinde: *Confronting The New Conservatism - The Rise Of The Right In America*. Thompson M J (der), New York and London: New York University Press, 109-124.

Nisbet R (2002). *Muhafazakarlık*. İçinde: *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. T Bottomore, R Nisbet (der), Erol Mutlu (çev), M Tunçay A Uğur (Türkçe Ed), Ankara: Ayraç Yayınevi, 93-128.

Okcabol R (2012). Gericileşmenin ve Piyasalaşmanın Şifreleri 635, 651, 652, 653, 666, 4+4+4 ve... *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 10(39), 28-41.

Olesen H S (2000). Life Long Learning and Collective Experience. <http://www.edst.educ.ubc.ca/aerc/2000/sallingolesenh1-web.htm>. Son erişim tarihi, 10.10.2006.

Olssen M Codd J ve O'neill, A (2004). *Education Policy: Globalization, Citizenship, Democracy*. London Sage Publications, Thousand Oaks, New Delhi.

Öngen T (2003). *"Yeni Liberal" Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi*. İçinde: *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, İktisat Üzerine Yazılar 1*. Köse A H, Şenses F ve Yeldan E (der), İstanbul: İletişim Yayınları, 161-191.

Özkazanç A (2011). *Neo-Liberal Tezahürler: Vatandaşlık-Suç-Eğitim*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Özkazanç A (2000). Yeni Sağdan Sonra: Yeni Sol, Siyasi İktidar ve Meşruiyet, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Dergisi*, 3(3), 29-61.

Puiggros A (1996) NACLA Report on the Americas, *May/June 1996* <http://www.hartford-hwp.com/archives/40/031.html>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

Rubenson K (2009). *Lifelong learning between humanism and global capitalism*. The Routledge International Handbook of Lifelong Learning. Jarvis P (der), London: Routledge.

Sayılan F (2014). *Piyasa ve Din Kuşatması Altında Kamusal Eğitim*. Eleştirel Eğitim Yazıları. Uysal M ve Yıldız A (der), Ankara: Siyasal Kitabevi, 51-68.

Sayılan F (2012). *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanaklar ve Sınırlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Sayılan F (2006). Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neoliberal Dönüşüm. *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası. Aylık Bülten. Eğitim Dosyası*. Kasım-Aralık 2006, 44-51.

Sayılan F (2001). Paradigma Değişirken: Küreselleşme ve Yaşam Boyu Öğrenme. *Cevat Geray'a Armağan*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayını.

Smith M K (2000). The Theory and Rhetoric of the Learning Society. <http://www.infed.org/lifelonglearning/b-lrnsoc.htm>. Son erişim tarihi, 09.06.2010.

Smith M K ve Doyle M (2002). Globalization: Theory and Experience www.infed.org/biblio/globalization.htm. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

Sönmez S (2007). Küresel Kapitalizm ve Keynes: Nasıl Bir Uyum? *Mülkiye Dergisi*, 31, 256, 45-64.

Şahin B (2013). Farklılık, Hoşgörü ve Ak Parti İktidarı: Gezi Parkı Sürecinin Düşündürdükleri <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/71/sayi-71.pdf>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

Thompson M J (2007). Introduction: Confronting The New Conservatism. İçinde: *Confronting The New Conservatism - The Rise Of The Right In America*. (Ed. Thompson MJ) New York and London: New York University Press, 1-8.

Topal A (2013). *Yeni Sağ*. İçinde: *Siyaset Bilimi – Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. Atılğan G ve AYTEKİN E A (der), Genişletilmiş 3. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 423-436.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2013a). Milli Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 2010-2011. Ankara: TÜİK Yayınları.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2007). Milli Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 2005-2006. Ankara: TÜİK Yayınları.

UTMK (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu) (1985). *Yetişkin Eğitimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: UTMK.

Uysal M (2009). Adult Education in Developed Countries. *International Journal of Educational Policies*, 3(2), 17–23.

Uzgel İ (2009). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü. İçinde: *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Uzgel İ ve Duru B (der), Ankara: Phoenix Yayınları, 11-39.

Ünal I vd. (2010). *Eğitimde Toplumsal Ayrışma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yazıcı B (2012). The Return to the Family: Welfare, State and Politics of the Family in Turkey. *Anthropological Quarterly*, 85(1), 103-140.

Yıldız A (2014). Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinin Dönüşümü: İdealist Öğretmenlerden Sınava Hazırlayıcı Teknisyen Öğretmene. içinde: *İdealist Öğretmenlerden Sınava Hazırlayıcı Teknisyene: Öğretmenliğin Dönüşümü*. Yıldız A (der), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 13-26.

Yıldız A (2012). *Transformation of Adult Education in Turkey: From Public Education to Life-Long Learning*. İçinde: *Neoliberal Transformation of Education in Turkey*. İnal K ve Akkaymak G (der), Palgrave Macmillan.

Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Sosyal Refah Uygulamaları¹

İdil Safiye Soyseçkin, Çankırı Üniversitesi Sosyoloji Bölümü,
e-posta: idil.soyseckin@gmail.com

Özet

Bu yazının amacı sosyal yardımlar, erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetleri ve yaşlı ve engelli bireylere yönelik hizmetler temelinde sosyal refah uygulamalarının kadınların istihdamı üzerindeki etkisini tartışmaktır.

İfade edilen amaç doğrultusunda İş Kanunu ve Memur Kanunu, hükümet tarafından hazırlanan 10. Kalkınma Planı, Ulusal İstihdam Stratejisi, 2010 yılında yayınlanan Başbakanlık Genelgesi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı bütçeleri incelenmiştir. Türkiye’de kadın istihdamının durumunun anlaşılabilmesi için ulusal ve uluslararası veriler ele alınmıştır. İstihdamda karşılaştırmalı bir tablo sunabilmek için de İspanya, Fransa, Hollanda, İsveç’e ait verilerden faydalanılmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, erkeğin çalıştığı kadının ise haneîçi tüm sorumlulukları yerine getirdiği bir aile modeli toplumsal hayatın her alanında hâkimdir. 12 yılı aşkın süredir iktidarda olan AKP hükümeti ile aile temelli anlayış tüm sosyal hizmetlerin ve yardımların ana unsuru haline gelmiştir. Diğer taraftan, aileye yapılan bu vurguya rağmen, verilen destekler çok yetersiz olduğundan yalnızca anneler değil, geniş ailenin diğer kadın bireyleri de çocukların ve yaşlı/engelli/hasta bireylerin bakımını üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. Hükümet son yıllarda kadınların istihdamının artırılmasını önemli bir politik hedef olarak gündemine almıştır. Ancak, kadınların istihdama katılımının önündeki en büyük engellerden olan bakım sorumluluğunu çözmek yerine, esneklik adı altında yarı-zamanlı çalışmayı norm haline getirme çabası içindedir. Yani kadınların hem çalışması hem de haneîçindeki tüm bakım üstlenmeleri beklenmektedir. Böylelikle kadın istihdamında yalnızca sayısal bir artışın yakalanması hedeflenirken, işlerin niteliği ve getirileri ikinci plana atılmaktadır. Ayrıca, cinsiyetçi işbölümü de pekiştirilmiş olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kadın istihdamı, çocuk bakım sorumluluğu, yaşlı ve engelli bireylerin bakımı, sosyal refah uygulamaları, cinsiyet rejimi.

Women’s Employment and Social Welfare Implementations in Turkey

Abstract

The aim of this article is discussing effects of social welfare implementations, including social aids, early child care and education services, and services for old/handicapped people, on woman’s employment.

Within the frame of mentioned goal the Labor Law, Civil Servants' Law, 10th Development Plan, National Employment Strategy Document, Curricular Notice prepared by the Prime Ministry on 2010, and budgets of the Ministry of Family and Social Policies and the Ministry of National Education were analyzed. To be able to present situation of woman's employment in Turkey, national and international statistics were taken into account. Furthermore, figures belonged to Spain, France, Netherlands and Sweden were used to present a comparative picture.

From the establishment of the Turkish Republic, bread-winner family model has been taken as basis in every area of social life. By means of the AKP government, ruling Turkey for more than 12 years, familialism has become key element of all social services and aids. Yet, despite the emphasis on family, not only mothers but also female members of extended family have to shoulder care of children, and elder/handicapped people because of insufficient supports. The government has taken issue of increasing women's employment into its agenda as a significant political object. However, instead of providing necessary services to be able solve problem of low woman's employment, it tries to make part-time work as a norm. In other words, women are expected to work and execute care and other household responsibilities together. As a result, a quantitative increase has been targeted while quality and returns of jobs have been neglected. Moreover, gendered division of labor has strengthened.

Keywords: Woman's employment, childcare responsibility, care of elder/handicapped people, social welfare implementations, gender regime.

Giriş

Kadınların istihdama katılımı, son yıllarda Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer teşkil ediyor. Kadın örgütlerinin ve araştırmacıların uzun yıllardır tartıştığı konunun hükümetler tarafından da dikkate alınmasının altında birkaç neden yatıyor: Kadınların ve kadın örgütlerinin mücadelesi, AB üyelik müzakerelerinin başlaması ve kalkıncı bir ekonomi anlayışı çerçevesinde kadın işgücüne duyulan ihtiyaç (KEİG, 2014: 5).

Birçok araştırmanın ortaya koyduğu gibi Türkiye'de kadınların çalışmayı seçip seçmemesinde çocuk bakım problemi çok önemli bir yere sahip (İlkkaracan 1998; KSGM 1999, 2000; Usen ve Delen 2011). Tüm bu araştırmalarda, kurumsallaşmış erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetlerinin varlığının kadınların işgücü piyasasına katılımı için hayati önem taşıdığını görüyoruz.

Yalnızca Türkiye'de değil dünyanın birçok yerinde bakım işi, kadınların kimliğini kuran en önemli özelliklerden biri olarak düşünülüyor. Duygusal emek-yoğun olan bu sorumluluğun, teknoloji yardımıyla hafifletilmesi ya da ortadan kaldırılması da mümkün değil (Ecevit, 2012). Hayatımızın belirli dönemlerinde -kaçınılmaz olarak- hepimizin diğer insanların yardımına ihtiyaç duyduğumuz

zamanlarımız olacak. Bu nedenle, bakım emeğinin niteliği ve insan kaynağı toplumların gündeminde her zaman üst sıralarda yer alacaktır. Bakım işinin ücretli ya da ücretsiz olarak üstenilmesi devletin, piyasanın ve ailenin ana aktörler olduğu bir konudur.

Yukarıda ifade edildiği üzere, kadın istihdamı ile bakım sorumluluğu doğrudan bağlantılıdır. Diğer taraftan her ikisini de cinsiyet eşitliği meselesinden ayrı düşünmek imkansızdır. Bakım sorumluluğunun devlet, piyasa ve aile arasında nasıl paylaşıldığı ise sosyal refah tartışmaları ve toplumların cinsiyet rejimleri ile yakından ilintilidir. Bu nedenle yazının ilerleyen bölümlerinde genel bir sosyal refah çerçevesi çizildikten sonra, Türkiye'nin de içine yerleştirildiği Güney Avrupa Refah Modeli ile Türkiye'deki uygulamaları ortaya konulmuştur. Bu uygulamalara bakılırken, 12 yıldır fazla bir süredir iktidarda olması nedeniyle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemine odaklanılmıştır. Sosyal hizmet ve yardımlar, erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetleri ile yaşlı ve engelli bireylere yönelik hizmetler sosyal refah uygulamaları kapsamında ele alınmıştır. Kadın istihdamı ise bakım sorumluluğu temelinde incelenmiştir.

Tüm bu tartışmalarda ulusal ve uluslararası verilerden faydalanılmıştır. Ayrıca, özellikle iş ve aile yaşamı arasında denge sağlanmasına yönelik politikaları daha ayrıntılı sunabilmek amacıyla, İş Kanunu ve Memur Kanunu, hükümet tarafından hazırlanan 10. Kalkınma Planı, Ulusal İstihdam Stratejisi, 2010 yılında yayınlanan Başbakanlık Genelgesi incelenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bütçeleri de hem çocuk hizmetleri hem de sosyal yardımlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Diğer taraftan, Türkiye'nin Avrupa Birliği içerisindeki yerini anlayabilmek için İspanya, Fransa, Hollanda, İsveç'e ait verilerle birlikte AB üyesi 28 ülkenin verilerinin ortalamasına yer verilmiştir. Türkiye ve İspanya Güney Avrupa/Akdeniz Refah Modeli içerisinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla İspanya'ya ait rakamlar, aynı refah model içinde karşılaştırma imkânı sağlamaktadır. Fransa ise, son dönemde Türkiye'de kadınların istihdamının artırılması ve iş ve aile yaşamın uyumlaştırılması çerçevesinde uygun bir model olarak değerlendirildiği için listede yer almaktadır.² Öte yandan, Hollanda AB üyesi ülkeler içerisinde yarı-zamanlı çalışmanın toplam istihdamının neredeyse yarısına ulaştığı ve yarı-zamanlı çalışanların çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bir ülke olması³ ve bu çalışma biçiminin etkileri konusunda fikir vereceği için dâhil edilmiştir. İsveç ise, AB ülkeleri arasında refah rejimi en eşitlikçi ülkelerden biri olduğu için incelenmektedir. Türkiye birçok politikayı AB ile üyelik müzakeresi çerçevesinde hayata geçirdiğinden AB ülkelerine ait verilerin ortalaması Türkiye'nin AB'nin neresinde yer aldığı görmemize olanak sağlamaktadır.

Türkiye’de Sosyal Refah Uygulamaları

Sosyal refah devleti kavramı –basitçe- İkinci Dünya Savaşı’nın toplumlar üzerindeki yıkımının giderilmesi için uygulamaya konulan –toplumsal hayattan ücretlere ve vergilere, işgücü piyasasına dair düzenlemelere uzanan politikaları kapsar (Akduran, 2012: 52). Kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan 1950-1970 arası dönemin tam zamanlı, düzenli, güvenceli ve nitelikli işlerinin norm olduğu bir işgücü piyasasından, günümüzün yarı-zamanlı, düzensiz, güvencesiz ve niteliksiz işlerine doğru bir kayış söz konusudur (Buğra ve Keyder 2006a). Diğer taraftan aile yapısında da farklılaşmalar yaşanmaktadır. Sosyal refah uygulamalarının eksikliklerini dengeleyen bir mekanizma işlevi gören çekirdek aile, kadın istihdamındaki ve boşanmalardaki artışla çözülmeye uğramaktadır (Esping-Andersen, 2009). Aile yapısında ve işgücü piyasasındaki değişimin yanı sıra yaşam süresinin uzaması ve nüfusun yaşlanması da refah rejimleri üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Küreselleşme sonucunda Avrupa’daki refah devletleri, bir *bakım krizine* girmişlerdir (Daly ve Lewis, 2000). Ancak bu krizin deneyimlenmesi refah rejimleri arasında farklılık göstermektedir. 1990 yılında Esping Andersen tarafından yapılan sınıflandırmadan başlayarak bugüne kadar birçok farklı refah modeli ortaya konulmuştur (Meyers ve Gornick, 2003, Mahon, 2002, Bettio ve Plantenga 2004, Engster ve Stensöta, 2011). Bu modellerin ortak noktasını bakım sorumluluğunun devlet, piyasa ve aile tarafından nasıl paylaşıldığı oluşturmaktadır. Esping Andersen’in ülkeleri muhafazakar, liberal ve sosyal demokrat olarak üçe ayırdığı sınıflandırması⁴ kadınları ve hane içindeki ücretsiz çalışmayı gözden kaçırdığı için eleştirilmiştir (Orloff 1993, Lewis 1997, Moreno 2002). Diğer taraftan sosyal refah olanaklarını sağlayan birincil kaynak olarak enformel kurumlar gözardı edilmektedir (Dedeoğlu ve Elveren 2012, Dedeoğlu 2013). Esping Andersen’in sınıflandırması gibi diğer sınıflandırmalar da kadınların hane içindeki ücretsiz bakım emeğine yeterli önemi vermemiştir. Yani odak noktası cinsiyet eşitliği değil, çoğunlukla bakım işinin devlet ve piyasa tarafından nasıl üstlenildiği olmuştur.

Bu sınıflandırmalar büyük oranda Kıta Avrupası’nı ele almakta ve dolayısıyla birçok ülkeyi dışarda bırakmaktadırlar. Bu nedenle son dönemlerde ‘dördüncü’ bir kategori olarak Güney Avrupa modeli tartışılmaya başlanmıştır. Bu model İtalya, Portekiz, İspanya ve Yunanistanı içine alırken, bazı çalışmalar Türkiye’yi de bu model çerçevesinde değerlendirmektedir (Gough 2006, Buğra ve Keyder. 2006, 2006a, Dedeoğlu ve Elveren, 2012, Dedeoğlu, 2013).

Güney Avrupa/Akdeniz Modeli

Güney Avrupa Modeli muhafazakâr-korporatist rejim ile karakterize edilir (Gough 2006, Buğra 2006). Evrensel bir sosyal güvenlik sisteminin yokluğu ve

kamudaki işlerin daha iyi bir sosyal koruma sunması söz konusudur. İhtiyacı olan ve kendisine yeten insanlar çalışma üzerinden ayırde edilir ve çalışmak devlet yardımlarına hak kazanmanın temel ölçütüdür (Gough, 2006).

Rejim varlığını, kadınların aile içindeki ücretsiz emeğine ve gönüllü yardım kuruluşlarından gelen düzensiz ve yetersiz yardımlara borçludur. Diğer bir özellik, devlet kurumlarının dağınık, parçalı ve yetersiz yardımlarıdır (Ferrera, 2006). Yardımların miktarı çok azdır ve bu yardımlardan faydalananların çoğunluğunu ise engelli ve yaşlı bireyler oluşturur (Gough, 2006: 247).

Sosyal korumanın da ikili bir yapısı vardır. Formel sektörde çalışanlara göre, enformel piyasada çalışanlar ya da işsizler sosyal güvenlikden çok daha az faydalanabilirler. Sosyal korumanın iki ucu arasındaki fark çok fazladır ve bu, Güney Avrupa ile Kıta Avrupası arasındaki farka işaret eder (Ferrera, 2006: 204). Özellikle gençler, tek ebeveynli aileler, evsizler ve göçmenler işsizlik, barınma, ayrımcılık ve ırkçılık gibi problemlerle başetmek durumunda kalarak sosyal dışlanmayı daha yoğun biçimde yaşarlar (Mingione, 2006: 281).

Orloff'un (1993: 320) belirttiği "kişisel bağımsızlık" ya da "kendi hakkında karar verebilme" özellikle kadınlar açısından çok az mümkün olabilmektedir. Kadınlar, eninde sonunda işgücü piyasasının dışında kalacakları ve ailenin erkek bireylerine bağımlı olacakları düşünüldüğü için sosyal güvenlik sistemi içerisinde korumaya ihtiyacı olan bir grup olarak konumlandırılırlar (Buğra, 2012).

Bu sosyal refah rejiminde aile, toplumsallaştırmanın ve "mikro-dayanışmanın" en önemli kurumudur (Moreno, 2002: 2). Diğer taraftan Mingione (2006) aileyi, sosyal refah uygulamalarının yetersizliği nedeni ile birçok hizmeti sağlayan bir sistem olarak düşünmekte ve bu rejim içerisindeki ülkelerin ekonomik özelliğinin "zayıf ploreterleşme" ve düşük kadın istihdamı olduğunu ifade etmektedir (s.272). Kuzey Avrupa'dan ve Kıta Avrupası'ndan farklı olarak çekirdek aile yerine geniş aile yaygındır (Trifiletti, 1999; Moreno 2002). Bu ayrım, Güney Avrupa modelinin korporatist refah modelinden farklılığını da oluşturmaktadır. Kıta Avrupası'nın erkek kazananlı aile modeli yerine *akraba dayanışması modeli* diğer bir ayrım noktasına işaret etmektedir. Her iki modelde de kadınlar erkeklere bağımlı olarak konumlandırılırsalar da akraba dayanışması modelinde sosyal güvenlik geniş aileyi de kapsamaktadır. Ayrıca, hane içi işler gibi çocuk bakımı da kadına ait bir sorumluluk olarak düşünülmektedir. Ancak erkek kazananlı modelde aile içinde kadınların çocuk bakımını üstlenmeleri için destek mekanizmaları bulunurken, diğer modelde bu mekanizmaların yokluğu ailedeki kadınların bu sorumluluğu üstlenmesine neden olmaktadır (Grütjen, 2008: 125).

Güney Avrupa ve Akdeniz refah rejimini birbirinin yerine kullanan çalışmaların varlığına rağmen (Trifiletti, 1999; Moreno, 2002; Bettio ve Plantenga, 2006) Gal'a (2010) göre Güney Avrupa modeli –özellikle dinin toplumların organizasyonundaki etkisi, geniş ailenin gücü ve klientalist refah yapısı bağlamında–Türkiye, Malta, Kıbrıs ve İsrail gibi ülkeleri dışarda bırakmaktadır. Bu nedenle Akdeniz Refah Rejimi'ni kullanmak daha fazla sayıda ülkenin ortak özelliklerine işaret ettiği için önemlidir. Benzer şekilde Buğra (2013) da dinin ve ailenin etkisi göz önüne alındığında Mısır'ın da Akdeniz refah rejimine dâhil edilebileceğini söyler.⁵

Türkiye, Akdeniz Refah Modeli içine yerleştirilebilecek birçok özellik taşımaktadır. Kadınların hane içindeki ücretsiz emeği, düşük kadın istihdamı, yüksek genç işsizliği, kendi hesabına çalışma, yoksulluk, enformel işgücü piyasası, tek-kazananlı haneler, çok sınırlı devlet koruması, aile ve yardım kuruluşu temelli sosyal destekler, yetersiz sağlık, bakım ve eğitim hizmetleri, ve politik klientalizm Türkiye'de refah rejimi denildiğinde ilk akla gelen özelliklerdir.

Türkiye'de Sosyal Refah

Türkiye'deki sosyal refah uygulamalarına bakarken 12 yıldan fazla bir süredir iktidarda olan ve toplumsal hayatın farklı alanlarında değişiklikler yapan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemine odaklanılmıştır.

Bu değişikliklerden biri Genel Sağlık Sigortası uygulamasının başlatılmasıdır. AKP'nin sosyal politika anlayışında yardımseverlik sosyal problemlere çare olarak görülse de, Buğra'nın (2008) altını çizdiği üzere, birçok faktör sonucunda⁶ kentsel yoksulluk giderek daha çok artmış ve saklanamayacak ya da gözardı edilemeyecek boyutlara gelmiştir (s.204). Dolayısıyla yalnızca yardımseverlik üzerinden ilerlemek mümkün görünmediğinden bir adım olarak Genel Sağlık Sigortası söz konusu olmuştur. Primleri devlet tarafından karşılanan yaklaşık 9 milyon insanın dışında toplumun geri kalanı için sağlık hizmetlerinden faydalanmak ancak prim ödemesi ile mümkündür.

Yalnızca sağlık değil sosyal koruma da prim temellidir. Bu, ayrımcılık yaratan bir uygulamadır ve sosyal güvenlik sistemine herhangi bir katkı yapamayanlar (formel işgücü piyasasında yer almayanlar) sağlık ve emeklilik sisteminin dışında bırakılmaktadırlar (Dedeoğlu, 2012). Sosyal sigorta doğrudan formel çalışma ile bağlantılandırıldığından, kadınlar erkeklere oranla sistemin dışına daha fazla itilmektedirler (Şahin, 2012; Ağartan, 2012). Ayrıca formel işgücü piyasasında yer almayan kadınların anne ve eş olarak ailenin erkek bireylerine bağımlı oldukları düşünülmektedir (Dedeoğlu, 2012). Dedeoğlu (2013: 9) Türkiye'deki refah rejimini "örtülü Avrupalılaştırma" olarak nitelendirir, çünkü kadın hakları

–yasalara ve imzalanan sözleşmelere rağmen- kağıt üstünde kalmaktadır ve gerçek hayattaki uygulamalarla uyuşmamaktadır. Avrupa Birliği’ne üyelik müzakereleri sürecinde yapılan reformlar yalnızca “dekoratiftir” (s. 11). Benzer şekilde Ecevit (2013: 4) de ekonomik ve politik liberalleşmenin muhafazakârlık ile birlikte yer aldığı ve eğitim, çalışma, sağlık, barınma ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki uygulamaların eşitlikçi politikalar olarak sunulurken, gündelik hayatta yalnızca bazı kadınların bu haklardan faydalanabildiğini ifade etmektedir. Özar ve Yakut-Çakar (2013) da “sosyal refah rejiminin ayrımcı doğası”na (s. 24) işaret eder ve Türkiye’de kadınların “erkeklersiz” (s. 25) dikkate alınmamasını eleştirir. Çalışmalarında, özellikle dul ya da boşanmış kadınların sosyal güvenlik sisteminin dışında kaldıklarını ve yüksek yoksulluk riski ile karşı karşıya olduklarını belirtirler. Ayrıca sosyal güvenlik sistemi içindeki kadınların yarısının temel ihtiyaçlarının bile karşılanmadığını dile getirmektedirler (s. 28).

Para transferi ve aynı yardımlar gibi diğer destek mekanizmaları ise parçalı, düzensiz, koordinasyonsuz bir yapıya sahiptir. Bu desteklerin amacı yoksullukla mücadele değil, politik rant elde etmektir. Bu çerçevede Buğra (2008: 260) “yoksulluğun politikleştirilmesi”nin en önemli araçlarından biri olarak yardımseverliğin altını çizer. Türkiye’de, belediyelerden Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına, sivil toplum örgütlerine birçok kurum tek seferlik ya da belirli süreli parasal yardımlardan, yiyecek, temizlik ve yakıt yardımlarına birçok farklı destek sunar. Bu destekler tek bir sistem içinde dağıtılmadıklarından, kaç kişinin ne kadar yardıma ihtiyaç duyduğunu ve hangi ölçülerde bu yardımlardan faydalandıklarını bilmek neredeyse imkânsızdır.⁷

Sosyal Hizmetler ve Yardımlar

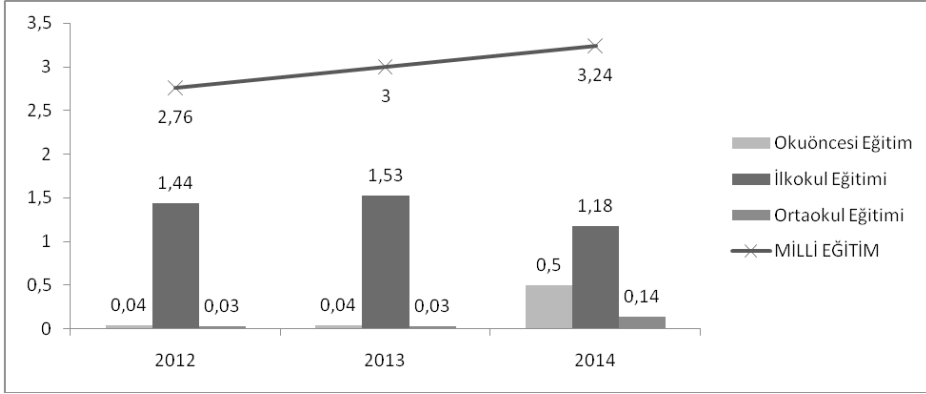
OECD 2010 verilerine göre⁸ Türkiye’nin 2010 yılı kişi başına düşen sigorta harcaması 131 Dolarken OECD ortalamasının 3094 Dolar olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle insana yatırım o kadar düşüktür ki aynı refah rejimi içerisinde değerlendirildiğimiz İspanya’nın bile onda birine denk gelmektedir (1623 Dolar).

Yoksulluğun önlenmesi, eğitime ulaşma, işgücü piyasasına katılma ve toplumsal bütünlük ve ayrımcı olmamak kriterlerini temel alarak oluşturulan OECD Toplumsal Adalet Endeksi (*Social Justice Index*) 2011 verileri Türkiye’nin 31 ülke arasında en son sırada geldiğini göstermektedir. Kriterlere tek tek baktığımızda eğitime ulaşmada da Türkiye listenin sonunda yer almaktadır. Erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetlerine yapılan harcama çok düşük olduğundan (% 0,02), Türkiye bu listede de 30. sıradadır, ki bu oran OECD ortalamasından neredeyse 19,5 kat daha azdır (OECD ortalaması %0,39).

2012, 2013 ve 2014 Merkezi Bütçe Kanunlarında⁹ Milli Eğitim Bakanlığı’na

ayrılan bütçede okulöncesi, ilkokul ve ortaokul paylarına ve sosyal güvenlik ve yardımlara göre baktığımızda da OECD verilerini destekler bir tablo ile karşılaşıyoruz.

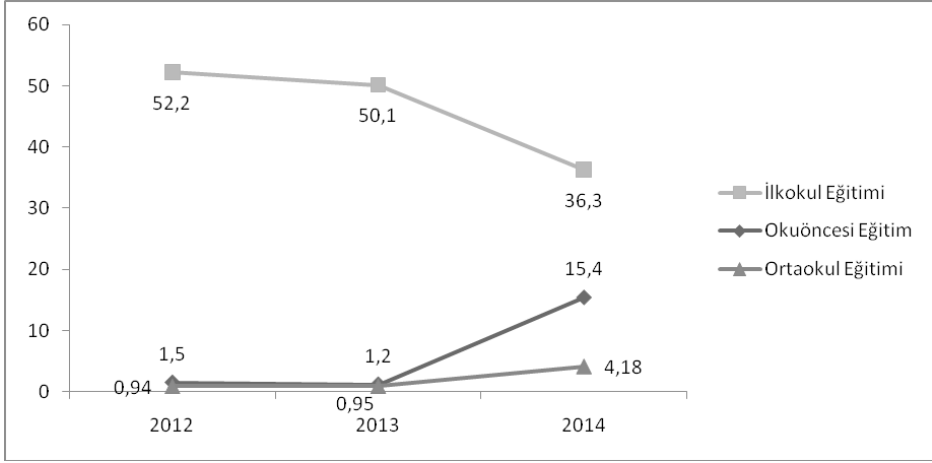
Şekil 1: Bütçe Dağılımının GSYİH'ya Oranı

Kaynak: 2012, 2013 ve 2014 Genel Bütçe verilerinden faydalanılmıştır.

Şekil 1'de görüldüğü gibi GSYİH'den eğitime aktarılan pay çok küçüktür. 2012, 2013 ve 2014 oranları karşılaştırıldığında genel bütçeden milli eğitime ayrılan pay yükselmiş olsa da, ilkokul ve okulöncesi için 2013 ve 2014 bütçe oranları 2012'deki oranlardan daha düşüktür (Şekil 2). 2014 yılı, özellikle 4+4+4 sistemi dolayısıyla diğer yıllara göre bir farklılaşma gösteriyor. Ortaokula bütçeden ayrılan pay artarken, ilkokul eğitimine verilen bütçe ciddi bir düşüş sergiliyor. Olumlu bir gelişme olarak okul öncesine yapılan harcamanın arttığını görüyoruz. Ancak, eğitim teşvik destekleri gözönüne alındığında bu bütçenin, kamu olanaklarını arttırmak yerine piyasadan hizmet satın alınmasını teşvik ettiği söylenebilir.¹⁰

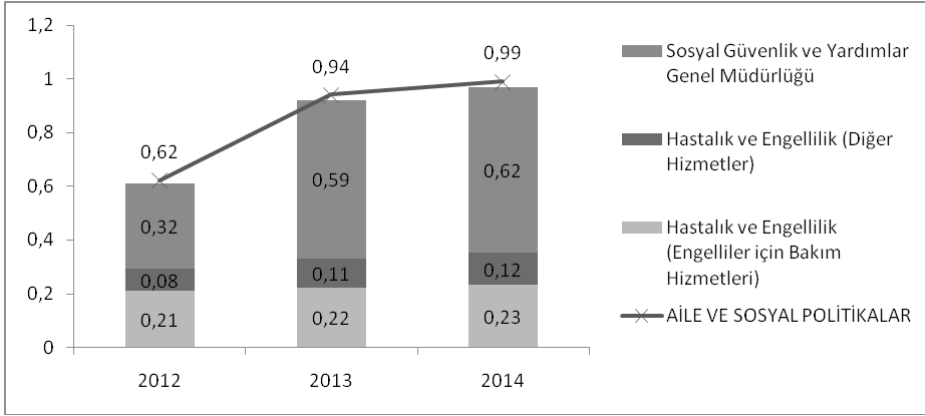
Şekil 2: Milli Eğitim Bakanlığı'nın Bütçe Payları

Kaynak: 2012, 2013 ve 2014 Genel Bütçe verilerinden faydalanılmıştır

Şekil 3'te ise sosyal güvenlik ve yardımların Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'ndan en büyük payı aldığı görülüyor. Ancak GSYİH ile karşılaştırıldığında, insanları desteklemek için ayrılan payın çok düşük olduğu anlaşılıyor. Bu pay, GSYİH'nin %1'ine bile denk gelmiyor. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü ve Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü en büyük paya sahip. Ancak son kategoride, en fazla bütçe engelli bireyler için yapılacak harcamalara veriliyor. Buğra'nın (2012) da altını çizdiği üzere muhafazakâr toplumlarda engellilik gerçek bir dezavantajlı pozisyon olarak görülüyor. Kadınlar Aile ve Sosyal Hizmetler ile Çocuk Hizmetleri içerisinde ele alınıyor. Yalnızca bu durumun kendisi bile kadınları göz ardı eden bir aile politikasının varlığını gösteriyor.

Şekil 3: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Bütçe Paylarının GSYİH'ye Oranı

Kaynak: 2012, 2013 ve 2014 Genel Bütçe verilerinden faydalanılmıştır

Yaşlı ve Engelli Bireylere Yönelik Hizmetler

Türkiye'nin bir yaşlanma eğilimine girdiği ifade edilmektedir (Toksöz, 2006). TÜİK'in 2050 yılı projeksiyonunda 2000 yılında %5,7 olan yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranının %19'a çıkacağı söylenmektedir. Ancak bu eğilime rağmen kurumsal hizmetler hala yetersiz düzeydedir. 2014 yılı verilerine göre, özel ve kamu, toplam huzureverinin sayısı yalnızca 297'dir. Ancak bu sayının azlığına rağmen toplam kapasitenin altında bir talep söz konusudur. Talep eksikliğinin nedeni olarak dört başlık sıralanabilir: Türkiye'de aile kurumunun yapısı, hizmetlerin niteliği, başvuru koşullarının ve prosedürünün zorluğu, ve bilgi eksikliği.

Eğitim ya da gelir düzeyi farketmeksizin, yaşlı aile bireylerinin bakımı mümkün olduğunca evde yapılmaya çalışılıyor. Aile, bakımdan temel sorumlu olarak kabul ediliyor (Tılıç-Rittesberger ve Kalaycıoğlu, 2012; Özar ve Yakut-Çakar, 2013). 2006 yılında gerçekleştirilen Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması'na göre kadınların %89,3'ü, erkeklerin ise %87,4'ü, ebeveynlere yaşlılıklarında çocuklarının bakması gerektiğini düşünüyor. Aynı araştırmada 60 yaşın altındaki insanların %55'i yaşlılıklarında çocukları ile yaşamaya devam edeceklerini söylerken, %17,8'i kurum bakımı alacağını ifade ediyor. Bildiğimiz gibi, bakım yapacaklar büyük çoğunlukla kız çocukları oluyor.

Öte yandan, başvuru koşullarına ve prosedüre baktığımızda da kamu bakım olanaklarından faydalanabilmek için 60 yaş ve üstünde, günlük ihtiyaçlarını giderebiliyor, akıl sağlığı yerinde ve sosyal ve ekonomik yoksunluk yaşıyor olmak

gerekiyor. Durum tespiti “sosyal inceleme raporu” ile yapılıyor ve prosedür gereği de birçok belge isteniyor. Dolayısıyla hem yaşlı bireyin kendisi hem de akrabaları için işler zorlaşıyor. Ekonomik ve sosyal yoksunluk kriteri, bu hizmetin yoksul aileleri hedef aldığını ve bu nedenle de hizmetin ayrıntılarına ulaşma ve bürokratik işlerin halledilmesi noktasında birçok sıkıntı yaşanabileceğini gösteriyor.

Diğer bir sosyal yardım ise ‘engelli aylığı’ olarak da bilinen yardıma muhtaç engelli bireylere verilen evde bakım ücreti. Bu aylığı alabilmek için üç şartın da sağlanması gerekiyor. Belirli bir miktarın altında kalan gelir, sağlık kurulu raporu ile kanıtlanması gereken iş göremeyecek kadar engellilik (%40 ve üstü), ve bir başkasının yardımı olmadan hayatını idame ettiremiyor olmak. Aylık ücret, engelli bireyin ona bakacak yakınına veriliyor.¹¹ Diğer bir destek de 18 yaşından büyük engelli bireylerin kendisine ya da 18 yaşından küçük ise ebeveynlerine, ve 65 yaş ya da üstünde akli melekelerini kaybetmiş yaşlı bireylerin bakımını sağlayan aile bireylerine verilen muhtaç aylığı. Bu aylığın bağlanabilmesi için de %40 ve üstü engellilik ile sosyal sigortanın ve herhangi bir gelirin bulunmaması şartlarının sağlanması gerekiyor.¹² Eğer engelli birey ailesinin yanında bakılamayacak durumda ise kurumsal bakım sağlanıyor. Gerekli kriterlere bakıldığında hizmetten faydalanabileceklerin sayısının çok sınırlı olduğu görülmektedir. İnsanlar hem engelliliklerinin ne kadar ciddi olduğunu hem de yoksulluklarını kanıtlamak zorunda bırakılmaktadırlar. İkincisi, bakım ücretleri kadınların daha önce ücretsiz yaptıkları işe para almaları anlamına gelmesine ve bu bakımı görünür kılmasına rağmen evin içinde izole bir hayat yaşamaları ve tüm bakım sorumluluğunu üstlenmeye devam etmeleri sonucunu doğuruyor.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yayınlanan 2012 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni’ne göre 2012 yılında yapılan nakit transferlerinin GSYİH’ye oranı %1,43 olmuştur.¹³ Yaşlı ve engelli bireyler toplam sosyal yardımların ve devlet tarafından düşük gelirli bireylere ödenen genel sağlık sigortası primi de dahil hizmet harcamalarının %14,8’ini alıyor. Sosyal Destek Programı’nın beş başlığı var: Aile, Eğitim, Sağlık Yardımları, Engelli Bireylerin İhtiyaçları için Yardım, ve Özel Amaçlı Yardımlar. Ayrıca, 3526 proje yolu ile ailelere nakit transferi yapıldığı belirtiliyor. Ek olarak, 2012 yılından beri dul kadınlara iki ayda bir para yardımı yapılıyor.¹⁴

Tüm bu yardımlar birlikte düşünüldüğünde, çoğunluğunun gelir testi gerektirdiği, çok sınırlı sayıda insanı kapsadığı ve yeterli olmadığı görülebilir. Üstelik yardımların alınabilmesi için gerekli şartlar geleneksel aileye dayanan bir refah anlayışının izlerini taşımaktadır. Ayrıca, bakım işinin özel alana sıkıştırılarak kadınların omuzlarına yüklenmektedir. Aile üzerindeki vurgu da

AKP hükümetinin İslami kültür/muhafazakârlık ve neoliberalizm değerlerine uyumlu hareket ettiğini ortaya koymaktadır. (Ecevit, 2012a: 25; Ecevit, 2013:4).

Sosyal politikaların da çerçevesinin çizildiği ve icracı bir bakanlık olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın toplumsal vizyonu "mutlu bireyler ve güçlü aileler" biçiminde ifade edilmektedir.¹⁵ Yalnızca bu ifade bile 2011 yılında Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın adının değiştirilmesinin yalnızca bir isim değişikliğinden ibaret olmadığını göstermektedir. Aile kavramının kadının yerine ikame edildiği açıkça görülmektedir.

Bir refah rejiminin aile kurumuna dayanması cinsiyet eşitliğinin temelini oluşturan "bireysel bağımsızlığı" o toplumda kısıtlı olduğunu göstermektedir. O'Connor (1993) bireysel bağımsızlığı "aile bireylerine ve/veya devlet kurumlarına gönülsüz ekonomik bağımlılıktan" uzak olmak biçiminde tanımlar (s. 512). O'Connor bu kavramı "işgücü piyasasının baskısından" korunmaya işaret eden meta-dışılık kavramı yerine tartışır (s. 515). Bu baskının yoğunluğu aile ideolojisi, işgücü piyasasının yapısı ve devletin "aktif bir oyuncu" olarak rolü tarafından belirlenir (Connell, 1990: 510). Kadınların haneîçi sorumlulukları onları erkekler kadar metalaşmaktan alıkoyar, ve dolayısıyla da devletin sağladığı olanaklar bu metalaşmanın seviyesi ve biçimi üzerinde doğrudan etkide bulunur.

Kadın İstihdamı ve Erken Çocukluk Bakımı ve Eğitimi

Haneîçi sorumlulukları bileşenlerine ayırdığımızda, yemek, ütü, masanın hazırlanması ve kaldırılması, çamaşır ve bulaşık gibi haneîçi sorumlulukların %88'inden fazlası kadınlar tarafından yapıldığını görürüz (TÜİK, 2012). Diğer taraftan haneîçinde en çok zaman çocuk bakımına harcanmaktadır. Dünyanın her yerinde en yaygın basmakalıp düşüncelerden biri anneliğin kadınların doğal bir uzantısı olduğudur. Bu yargı, kadınları iyi iş olanakları ve politik hayata katılım gibi kamusal alanın olanaklarından alıkoymaktadır (Alwis, 2011). Çocuk sahibi olduktan sonra kadınların işgücüne katılımı düşerken, erkeklerin artmaktadır. 2009 OECD verileri, 15 yaşın altında çocuğu olan kadınların istihdamının %30'un altında olduğunu söylemektedir. Türkiye'de 0-2 yaş arasında çocuğu olan çift-kazananlı ailelerin oranı %10,7 iken tek kazananlı aile oranı %73,'tür ve Türkiye, OECD ülkeleri arasında, istihdama bu düşük katılımıla Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir.

Türkiye'de aile kurumunun işlevinin erkek-kazananlı modelin yaygın olduğu ülkelerden farklı olduğunu belirtmek gereklidir. Bütün haneîçi işlerin kadınların sorumluluğu olarak görülmesine ve ailenin erkek bireylerine bağımlı oldukları düşünülmesine rağmen, aileler için çok az destek sağlanmaktadır (Buğra

ve Keyder, 2006). Yetersiz devlet desteği nedeniyle de yalnızca anneler değil, geniş ailenin diğer kadın bireyleri de çocukların ve yaşlı/engelli/hasta bireylerin bakımını üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. Bu da, onları hayatın birçok alanının dışında bırakmaktadır. Diğer Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de özellikle babaanneler/anneanneler “genç annelerin vazgeçilmez yardımcıları”dırlar (Moreno, 2002: 9).

İstatistikler de bu tanımlamayı desteklemektedir. Türkiye’de 0-5 yaş arası çocukların %89,6’sının bakımını anneler yaparken, -babalar ve kurumsal bakım dışında- diğer aile bireyleri çocukların %6,5’inin bakımını sağlamaktadır (TÜİK, 2012).¹⁶ TÜİK 2013 verilerine göre Türkiye’de 0-17 yaş arası çocuk olan iki ebevyimli hane sayısı %53,2 iken tek çocuklu hane sayısı %39,7’dir. Üç veya daha fazla çocuk olan hanelerin oranı %24,8, 5-9 yaş arası çocuk olan hanelerin oranı ise %27,6’dır. Bu da çocuk nüfusunun neredeyse yarısının 10 yaşın altında olduğunu göstermektedir. Bu kadar fazla sayıda çocuğun olduğu bir ülkede çocuklara verilen bakım ve eğitim hizmetlerinin kalitesinin ve yaygınlığının kadınların hayatını doğrudan etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

İstihdam, bu alanların başında gelmektedir. 20-64 yaş arası için verilere baktığımızda Türkiye’de, çalışan kadın sayısının azlığının yanı sıra kadınların dörtte birinin yarı zamanlı çalıştığı görülmektedir (Tablo 1). Tablodaki ülkelerin hepsinde de kadın istihdamı, erkek istihdamından düşüktür ve kadınlar erkeklerden daha fazla yarı-zamanlı çalışmaktadırlar.

Tablo 1: 20-64 Yaş Grubunda Cinsiyete göre İstihdam

	İstihdam (%)		Yarı-Zamanlı İstihdam		Haftalık Çalışma Saatleri		
	2013		2013		2013		
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
AB-28	74,2	62,5	8,9	32,1	41,5	42,5	40,0
Türkiye	75,3	31,8	6,8	25,1	51,7	52,9	48,1
İspanya	63,3	53,1	7,8	25,6	41,7	42,7	40,3
Fransa	73,7	65,5	6,7	30,8	40,6	41,6	39,0
Hollanda	81,3	71,6	26,4	77,0	40,8	41,2	39,2
İsveç	82,2	77,2	13,0	38,2	40,8	41,2	40,3

Kaynak: Eurostat, 2013

Eğer 28 AB ülkesinin verilerinin ortalamasında yarı-zamanlı çalışan erkeklerle kadınlar arasındaki farkın büyüklüğü düşünülürse birçok kadının tam zamanlı

çalışmayı ‘tercih etmediği’ düşünülebilir. Ancak Eurostat İş,Özel ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması AB 2009 Basımı (*Work, Private and Family Life in the European Union 2009 Edition*) dikkate alındığında farkedilecektir ki 25-49 yaş arasındaki erkeklerin yarı-zamanlı çalışmasının birincil nedeni tam zamanlı iş bulamamaları iken (AB ortalaması %43) kadınların yarı-zamanlı çalışmasının nedeni %42 ile çocuk ve yaşlı bakımı sorumlulukları olmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, çocuk sayısı arttıkça kadınların işgücüne katılımı düşmektedir. Diğer taraftan küçük çocuklar, kadınların istihdamı üzerinde çok daha negatif bir etkiye sahiptir. Tabloda görüldüğü üzere, Türkiye’de haftalık çalışma saatleri de çok uzundur. En yakın ülkeler İspanya’da ve İsveç’te bile kadınlar Türkiye’deki hemcinslerinden 8 saat daha az çalışmaktadırlar. Kurumsal bakımın yetersiz olduğu, hane içinde cinsiyetçi işbölümünün hüküm sürdüğü ve çalışma saatlerinin bu kadar uzun olduğu bir ülkede kadınların çalışma hayatına katılımının sınırlı olması şaşırtıcı değildir.

Türkiye’de kadınların işgücüne düşük katılımının dile getirilmesi 1999 yılında AB üyelik müzakerelerine başlanması ile mümkün olmuştur (İlkkaracan, 2012). AB üyeliği dışında Türkiye, imzaladığı ve taraf olduğu ILO sözleşmeleri ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi (CEDAW) dolayısıyla da hane içi sorumlulukların ve iş yükümlülüklerinin dengelenmesi için düzenlemeler yapmak durumundadır. CEDAW, kadınların eşitsiz pozisyonunun çocuk bakım yükü ile yakından bağlantılı olduğunu ifade eder ve 5. Madde kadınlara ve erkeklere, çocuk bakımında eşit sorumluluk verir. 11. Madde ise taraf ülkelere, kadınların evlilik ve annelikten kaynaklı olarak yaşadıkları ayrımcılığı önleyecek tedbirler alma yükümlülüğü getirir. Bu çerçevede, iş ve aile yaşamı arasındaki dengenin sağlanabilmesi için çocuk bakım hizmetlerinin geliştirilmesinin ve yaygınlaştırılmasının önemine değinilmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi de, özellikle 18. Madde’de çocuk yetiştirme sorumluluğunu ebeveynlerin eşit şekilde alması gerektiğine ve taraf ülkelerin çocuk bakım hizmetlerini hem çocuklar hem de çalışan ebeveynler için yaygınlaştırmasının zorunluluğuna işaret eder. Türkiye Anayasası’nda da, 2004 ve 2010 yılında yapılan eklemelerle, “kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin sağlanmasından sorumludur” denilmektedir. Ayrıca 2010 yılında yayınlanan Başbakanlık Genelgesi de kadınların istihdamının ve erkek ve kadın arasında fırsat eşitliğinin artırılması için, kurumlara gerekli düzenlemeleri yapması için görev vermektedir. Genelgeyle uyumlu olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB’nin ortak finansmanında 43 şehirde kadın istihdamının artırılması için operasyonel bir program başlatmıştır.

Ancak, tüm bu sözleşmelere ve projelere rağmen, uygulamalar yetersiz kalmaktadır. CEDAW 2010 Gölge Raporu'nda hükümet, kadın istihdamı için kapsamlı reformlar yapmadığı ve kreşlerin ve gündüz bakım merkezlerinin sayısının hala ihtiyacı karşılayacak oranda arttırmadığı için eleştirilmektedir. Ayrıca hükümet kadınları çocuk bakımından tek sorumlu olarak görmeye devam etmektedir.

Bilindiği üzere erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetlerinin kurumsallaşması iki açıdan önem taşımaktadır: kadınların istihdamı ve çocukların sağlıklı gelişimi. Çocukların sağlıklı gelişimi, istihdama oranla çok daha az dile getirilen bir konudur (England ve Folbre, 1999). Aslında çocukların bakımının nasıl yapıldığı tüm toplumu ilgilendirir çünkü iyi yetiştirilmiş ve üretken bireyler olmaları toplumun bütününe fayda sağlar (Budig ve England, 2001: 221). Bu nedenle de kamu desteği önemlidir. England ve Folbre'nin (1999a) de ortaya açıkça koyduğu üzere çocuk bakım sorumluluğu tüm toplum tarafından paylaşıldığında hem hane içindeki hem de işyerindeki eşitsizlik azalırken, kadınlar işgücüne daha fazla katılabileceklerdir.

Ancak Cumhuriyet'in erken dönemlerinden beri Türkiye bu tabloda çok uzaktır. Ulus-devletin şekillendiği yıllarda Cumhuriyet'in "yeni yurttaş modeli" projesi çerçevesinde ilkökul eğitimi teşvik edilmiştir (Gül-Deretarla, 2008: 272). Okulöncesi eğitim ise çalışan annelerin verdiği zarardan çocukları korumak için gündeme alınmıştır. Kadınların istihdama katılımları azaldıkça da okulöncesi eğitim ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişki kaybolmuştur (Ecevit, 2012).¹⁷

Bugün ilkökul eğitimi hala merkezi öneme sahiptir ve 0-5 yaş arasında okullaşma oranı çok düşüktür. Milli Eğitim Bakanlığı'nın verilerinde 2009 yılına kadar bu yaş grubu için herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün değilken, bu tarihten sonra da yalnızca 3-5 yaş arası çocukların okullaşma oranlarına ulaşılabilmektedir. Son dört yılda bu yaş grubunun okullaşma oranında bir artış göze çarpsa da, okullaşma oranı çok yetersizdir. 3-5 yaş için 2010/2011 döneminde brüt okullaşma oranı % 29,85'tir. 2011/2012 döneminde yalnızca %1,02 oranında bir artış olmuştur. 2012/2013 döneminde ise artış oranı çok daha düşüktür, %0,06. 2011/2012 verisinin gösterdiği üzere okullaşmada en büyük pay 5 yaş grubundadır. Bu da 3 yaş grubunun okullaşmasının çok az olduğu anlamına gelmektedir.¹⁸ 2012/2013 net okullaşma oranları ise daha da kötü durumdadır (%26,63, 3-5 yaş arası için, %37,36 4-5 yaş için, ve de %39,72, 5 yaş için).¹⁹ Ayrıca 0-2 yaş arası çocuklar için sunulan hizmetler neredeyse yok denecek kadar azdır.²⁰

Yerelde nasıl bir tablo olduğuna baktığımızda ise Türkiye’de belediyelerin çocuk bakım ile ilgili herhangi bir yükümlülüklerinin olmadığını görürüz. Her ne kadar 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nun 14. Maddesi’nde belediyelerin okulöncesi eğitim kuruluşları açabileceği ifadesi²¹ bulunsa da, 2007 yılında Anayasa Mahkemesi’nin aldığı karar ile bu madde iptal edilmiştir.²²

Özel kreşler, gündüz bakım merkezleri ve özel çocuk kulüpleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın sorumluluğundadır. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı’nın bünyesinde de özel anaokulları vardır. Diğer bir deyişle Türkiye’de erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetleri iki farklı kurumun sorumluluğu altındadır. Ecevit’in (2012) belirttiği gibi, durumun kendisi bu hizmetlerin kurumsallaşmasının önündeki en büyük engellerden biridir.²³

4857 Sayılı İş Kanunu’na göre 150’den fazla kadın çalışanı olan özel işyerlerinde kreş açılması zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de daha çok, küçük ve orta ölçekli işyerleri yaygındır ve bu hizmetin sunumunun da sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 150’den fazla kadın çalışanı bulunan kaç işyerinin yasal zorunluluğunu yerine getirdiğine dair bir veriye ulaşmak da mümkün değildir. 2013 yılında Çalışma Bakanlığı’na verilen bir soru önergesi ile 150’den fazla çalışanı olan 9000 kamuya ait ve özel kurum olduğu ve bunlardan yalnızca 300’ünün denetlendiği bilgisini öğreniyoruz. Bu 300 işyerinin %45’inde kreş yokken, %65’inde de emzirme odası bulunmuyor.²⁴ Diğer taraftan Memur Kanunu’nda, çalışanların 3-6 yaş arası 50’den fazla çocuğunun olması durumunda kreş açılabileceği belirtiliyor. Görüldüğü üzere, resmi kurumlara herhangi bir yükümlülük verilmemektedir. Dolayısıyla da MEB 2013-2014 verilerine göre bu yasa çerçevesinde açılan kreş sayısı yalnızca 109’dur. 2008 yılında 492 kurum kreşi varken, aynı yıl içinde kreşler sosyal tesis kapsamına alındığından ve maliyetlerini kendi bütçelerinden karşılamaları istendiğinden her yıl bu sayının düştüğünü görmek ne yazık ki şaşırtıcı değildir.²⁵

Hizmetlerin kurumsallaştırılmasının yanı sıra çalışma hayatındaki düzenlemelerin de önemi büyüktür. Özellikle bakım izinlerinin yapısı çocuk bakımının eşit paylaşımında kilit rol oynamaktadır. Türkiye’de annelik izni 16 haftadır. Bu izin, İş Kanunu’nun 74. ve Memur Kanunu’nun 104//A Maddeleri ile düzenlenmektedir.²⁶ Ancak, işçiler ve memurlar arasında emzirme ve babalık izni konularında farklılık söz konusudur. İş Kanunu’nda babalık izni tanımlanmazken, Memur Kanunu’nda 10 günlük izin bulunmaktadır. Ayrıca İş Kanunu ve Memur Kanunu 1 yıl emzirme izni verse de İş Kanunu bu izni 1,5 saat olarak düzenlerken, Memur Kanunu ilk 6 ay için 3 saat, ikinci 6 ay için 1,5 saat emzirme izni kullanımını mümkün kılmaktadır. 2011 yılında yürürlüğe giren düzenleme ile hem kadın hem de erkek memurlar 24 aya kadar ücretsiz

izin kullanabilmektedirler. Ancak iznin ücretsiz olmasının hem erkekleri hem de düşük gelirlili kadınları izin almaktan alıkoyacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Memur Kanunu'nun 202. Maddesi'ne göre memurlar aile, doğum ve çocuk desteği almaktadırlar. Ancak her iki eşin de memur olduğu durumlarda bu destek yalnızca erkek memurlara verilmektedir. İşçiler içinse asgari geçim indirimi söz konusudur ve her iki desteğin de miktarı çok düşüktür.²⁷

Yarı-zamanlı çalışma, belirli süreli çalışma, özel istihdam büroları ile geçici işçilik, uzaktan çalışma, çağrı usulü çalışma ve evden çalışma gibi esnek çalışma biçimleri iş ve aile yaşamı arasındaki dengeyi sağlamanın başka bir yolu olarak görülmektedir (Filiz, 2011). 10. Kalkınma Planı ve 2014-2023 yıllarını kapsayan Ulusal İstihdam Strateji Belgesi'nde açık bir şekilde yer aldığı üzere işgücü piyasasının esnekleştirilmesine net bir biçimde vurgu yapılmakta ve "iş güvencesi" yerine "istihdam güvencesi" ön plana çıkarılmaktadır. Yani, işin korunması ve aynı işte kalabilme güvencesi değil, kesintilerle de olsa istihdamın sürdürülmesi ve tek bir işverene bağlı olmadan çalışılabilmenin önü açılmaktadır (KEİG, 2014). 2014-2018 yıllarını içeren 10. Kalkınma Planı'nda önceki planlarda olmayan bir bölüm yer almaktadır: Ailenin ve Nüfusun Dinamik Yapısının Korunması Programı. Bu programın amacı göç, kentselleşme, bireyselleşme, aile eğitimlerindeki eksiklikler ve yeni iletişim teknolojileri nedeniyle zayıflayan ailenin güçlendirilmesi olarak ifade edilmektedir. Kalkınma Planı'nda da sosyal yardımların ve hizmetlerin aile temelli verilmesine vurgu yapılmaktadır. Programın diğer hedeflerinden birisi de iş ve aile yaşamının uyumlaştırılmasıdır. Kaliteli, ucuz ve ulaşılabilir kreşler ve okulöncesi eğitim imkânlarının yaygınlaştırılmasına işaret edilse de, uygulama ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ayrıca sosyal ve ekonomik politikaların ailenin güçlendirilmesi amacı çerçevesinde birbirini tamamlayıcı ve destekleyici şekilde planlanacağını söylenmesi (Madde 252) çocuk bakımının hane içinde kadınlar tarafından yerine getirilmeye devam edeceğinin işaretlerini taşımaktadır. Önceki kalkınma planlarından farklı olarak ebeveyn iznine, 'güvenceli' esnek çalışma ve kreş ve çocuk bakım hizmetleri ile birlikte değerlendirilmektedir. Ancak Madde 282 aile yanında bakımın destekleneceğini söylemektedir.

Ulusal İstihdam Strateji Belgesi'nde de geleneksel cinsiyet rollerinin ve bakım sorumluluğunun, kadınların işgücüne katılımının önünde engel teşkil ettiği ifade edilmekte ancak, kurumsal bakımın yaygınlaştırılması yerine özel sektörün teşvik edilmesi gündeme alınmaktadır.

Görüldüğü üzere, Türkiye'de sosyal politikalar erkeğin çalıştığı kadının hane içinden sorumlu olduğu bir aile modeli temelinde yapılandırılmaktadır. Bu

politikalar yalnızca son 10 yılın konusu değildir. Ancak AKP hükümeti zamanında aile söylemi daha da güçlenmiştir. Yukarıda da belirttiği üzere Kadından ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın isminin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak değiştirilerek kadının adının silinmesi ve aile içine yerleştirilmesi bu yaklaşımın en açık örneğidir.

Sonsöz

Türkiye'de, hanelerin büyük çoğunluğunda en az bir çocuk varken, bu çocukların üçte biri altı yaşından küçüktür. Dolayısıyla hem geleneksel cinsiyet rolleri hem de bakım ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği kadınların işgücüne katılımını engellemektedir. Ama, kadın istihdamını arttırmada hükümetin söylemi neredeyse tamamen esnek çalışma üzerine yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan, kadın istihdamı doğurganlığın artırılması ve aile birliğinin korunması ile birlikte düşünülmektedir. Ancak esneklik kadınların hane içi sorumluluklarını hafifletmemektedir. Sunulanın aksine, güvencesiz çalışma koşulları, düşük maaş ve belirsiz bir gelecek anlamına gelmektedir. Kadınların en az üç çocuk doğurması beklenirken tüm bakım sorumluluğunu da tek başlarına üstlenmeleri, hem işgücü piyasasında kalmak hem de hane içi sorumluluklarını yerine getirmek için atipik işlerde çalışmaları istenmektedir.

Cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında ücretli ebeveyn izni de çok önemlidir. Gerekli düzenlemeler yoluyla babaların da çocuk bakım sorumluluğunu paylaşmaya teşvik edilmesi gerekmektedir. İznin kullanımında ücretlerin kesintiye uğramaması, aynı pozisyona dönme garantisi önemli kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İzin uygulamaları, uzlaştırma politikalarının önemli bir parçası. Ancak Avrupa Birliği'ne bakıldığında da anneleri ilgilendiren uygulamaların babalarla ilgili düzenlemelere göre daha fazla geliştiği görülmektedir. Ebeveyn izni, hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılabilirdiği için cinsiyetçi yargıları aşındırma potansiyeli taşımaktadır. Ebeveynlerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmediğinde ebeveyn izninden yalnızca ekonomik gücü olan kadınların yararlanabildiği unutulmamalıdır. Bu nedenle, ebeveyn izninin ücretli olması farklı sınıflardan kadınların da faydalanmasına olanak verecektir. Ücretli olmasının yanı sıra esnek kullanılacak ve erkeklerin kullanımını teşvik edecek biçimde ve transfer edilemez olarak düzenlenmesi, babaların da çocuk bakımında yer alması açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de yetersiz izin olanaklarının yanı sıra, yukarıda da altı çizildiği üzere, emzirme izni ve ücretsiz izin konularında Memur ve İşçi Kanunları arasında

farklılıklar söz konusu. Bu ayrımcı durumun ortadan kaldırılması ve hem erkek hem de kadın çalışanların bakım izinlerinden faydalanmaları sağlanmalıdır.

Kadınlar uzun zamandır mahalle kreşlerinden, işyeri kreşlerine, ebeveynlerin çocuklarının ihtiyaçlarına göre seçebilecekleri modellerin olması gerektiğini savunuyorlar. Dile getirilen talepler arasında kreşlerin ücretsiz, standart nitelikte olması ve 7 gün 24 saat hizmet vermesi vardır. Çocukların anadilde eğitim alması, okulların fiziksel koşullarının yaş seviyelerine uygun, güvenilir olması da büyük önem taşıyor. Ayrıca eğitimin içeriği de cinsiyet eşitliği temelinde hazırlanmalıdır.²⁸

Diğer taraftan, okulların açılma ve kapanma saatlerinin çalışma saatleri ile uyumsuzluğu birçok kadının sıkıntı yaşamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla çalışma ve kreşlerin açılış kapanış saatlerinin birbiri ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca okul sonrası olanaklar da arttırılmalı, yaygınlaştırılmalı ve ücretsiz sunulmalıdır.

Çocuk bakımında alternatiflerin çeşitliliği önemlidir. Bazı ebeveynlerin de çocuklarına evde bakmak isteyecekleri göz ardı edilmemelidir. Böylesi durumlarda da ailelere ihtiyaçları çerçevesinde finansal destek sağlanması gerekmektedir.

Hizmetlerin kurumsallaşması ve yaygınlaşması, emek piyasasının ebeveynlerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, çocuk bakımında cinsiyet eşitliği sağlamanın yollarından yalnızca ikisi. Ancak aslolan yapısal bir dönüşümdür. Cinsiyetçi işbölümü bizatihi devlet tarafından aşındırılmalıdır. Yapılacaklardan birisi cinsiyet eşitliği fikrinin eğitimin her aşamasında yaygınlaştırılması ve bireylerin küçük yaştan itibaren bu fikri içselleştirmelerinin sağlanmasıdır.

Erkekler çocuk bakım sorumluluğunu ve haneiçi diğer sorumlulukları paylaştıkça, ev işi kadınların doğal uzantısı olarak düşünülmekten çıkacaktır. Dolayısıyla Türkiye’de hem muhafazakâr politikaların hem de kadın hareketinin önümüzdeki günlerde temel çatışma alanının, geleneksel aile olmaya devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonnotlar

¹ Bu makalede 2014 yılında tamamlanan *Nature and Dynamic of Informal Paid Child Care in Turkey: Commodification due to Insufficient Welfare Policies* başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden faydalanılmıştır.

² <http://ekonomi.milliyet.com.tr/kadin-istihdamina-fransiz-modeli-/ekonomi/ydetay/1770338/default.htm> (31.10.2014)

³ Yarı-zamanlı çalışma AKP hükümeti tarafından kadın istihdamını arttıracak, ve işgücü piyasasının 'katılığını' kırarak sihirli bir formül olarak sunulmaktadır.

⁴ Bu sınıflandırmanın başlangıç noktası sosyal hakların meta-dışlaşması (decommodification), yani insanların piyasada yer almadan da toplumsal olarak kabul edilebilir bir yaşam standardına sahip olmasıdır. Bu bağlamda, muhafazakar sosyal refah devletleri bazı meslek ya da statü gruplarının imtiyaza sahip olduğu korporatist bir yapıya işaret ederken Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya'yı bu grubun içerisine yer alıyor. Din, toplumu şekillendirecek kadar güçlü ve geleneksel aile yapısı toplumun temel taşı. Ancak ailenin yeterli olmadığı durumlarda sosyal hizmetler devreye sokuluyor. Liberal model ise piyasanın ve metalaşmanın üzerinde yükseliyor. Sosyal hizmetler piyasadan temin ediliyor ve devlet yalnızca ekonomik gücü yetersiz olanlara yardım ediyor. Bu yardım, gelir testine tabi. ABD, Kanada ve Avusturalya liberal modelin içinde tanımlanıyor. Sosyal demokrat devletler ise "evrensellik prensibini" ve vatandaşları arasındaki eşitliğin sağlanmasını temel alıyor (s.69). Sosyal demokrat model, İskandinav ülkeleri tarafından temsil ediliyor.

⁵ Ancak Buğra, beş Akdeniz ülkesine referans verir: İtalya, İspanya, Yunanistan, Türkiye ve Mısır.

⁶ Köyden gelen desteklerin azalması, verimli toprakların yok olması pahasına turizm ve inşaat sektörlerinin desteklenmesi, ekonomik ve zorunlu göç nedeniyle kensel nüfusun artması, özelleştirmeler ve taşeron çalışmanın yaygınlaşması.

⁷ Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri adında bir proje yürütmektedir. Bu projenin amacı bir veritabanı oluşturmaktır. Bazı modüller haricinde proje henüz tamamlanmış değildir. <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/uygulamalar/bütünlesik-sosyal-yardim-hizmetleri> (31.10.2014)

⁸ <http://www.oecd.org/finance/insurance/insurancestatistics-oecdonline-database.htm> (31.10.2014)

⁹ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111229M1-1.htm> (31.10.2014)
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121231M1-1.htm> (31.10.2014)
http://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/2014_butce_tasarisi_ve_cetveller.pdf (31.10.2014)

- ¹⁰ 2014-2015 döneminde yeni bir uygulama olarak özel anaokullarına gitmek isteyen çocuklara yıllık 2500 TL destek veriliyor. Ancak, başvuran her çocuk bu desteği alamıyor.
- ¹¹ 2828 Sayılı Kanunu'nun Ek 7. Maddesi'ne göre bu aylığa hak kazanabilmek için hanenin toplam gelirin hanedeki birey sayısına bölümü asgari ücretin 2/3'ünden az olmalı. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/02/20070210-1.htm> (31.10.2014)
- ¹² 2014 yılı muhtaç aylığı 482,10 TL ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ödeniyor. <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=14> (31.10.2014)
- ¹³ http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/upload/Node/11873/files/SYGM_2012.pdf (23.09.2014)
- ¹⁴ 2012 yılı için, bu desteğin miktarı iki aylık 500 TL idi. İstatistiklere göre toplamda 359174 kadın başvurmuş, ancak 244108'i bu desteği almaya hak kazanmış. Diğer bir deyişle neredeyse başvuran kadınların üçte biri reddedilmiş. Kadının bir erkek arkadaşının olması bile desteğin kesilmesi için sebep oluşturabiliyor. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20095309.asp> (31.10.2014)
- ¹⁵ <http://www.aile.gov.tr/hakkimizda/vizyonumuz> (31.10.2014)
- ¹⁶ Babaların payı %1,5 iken kurumsal bakım %2,4 düzeyindedir. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13458> (31.10.2014)
- ¹⁷ Bu bağın kopmasının nedenleri için, Ecevit'in bu çalışmasının 248-261 sayfalarına bakılabilir.
- ¹⁸ OECD Eğitim Politikası Türkiye Görünümü (Education Policy Outlook Turkey) 2013 verileri, okulöncesi eğitime 3-4 yaş arasında başlamanın %12; 5 yaşında başlamanın ise %67 olduğunu göstermektedir. 3-5 yaş arasında en az bir çocuğu olan kadınların istihdam oranı OECD ortalamasının bir hayli gerisindedir (Türkiye'de %21,4; OECD ortalaması %63,3) http://www.oecd.org/edu/EDUCATION%20POLICY%20OUTLOOK%20TURKEY_EN.pdf (31.10.2014)
- ¹⁹ Net ve brüt oranlar arasındaki bu fark özellikle 5 yaşındaki çocuklar için oldukça yüksektir (brüt %55,35, net %39,72).
- ²⁰ 26 Temmuz 2014 tarihinde yayınlanan yönetmelik ile okulöncesi eğitimde tam gün uygulaması sabah ve öğlen ikili bir sisteme dönüştürülmüştür. Bu değişikliğin kadınlar ve çocuklar üzerindeki etkisinin ne olacağını görmek için henüz erkense de anneler ve ailenin diğer kadın üyelerinin yükünün daha da ağırlaşacağını söylemek yanlış olmayacaktır. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140726-4.htm#sthash.ENfyMb3c.dpuf> (31.10.2014)
- ²¹ <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5215.html> (31.10.2014)

²² Bu karara baktığımızda yalnızca kreşleri ve anaokullarını içerdiği ve milli bir ihtiyaç olarak bu hizmetlerden yalnızca Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumlu olabileceği, bu durumda Anayasa'nın 127. Maddesine aykırılık taşıdığı ifade edilmektedir. http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_733.htm (31.10.2014)

²³ Ecevit ayrıca işyerlerindeki emzirme odalarının ve kreşlerin denetiminin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nda olduğunu söyler.

²⁴ http://www.radikal.com.tr/turkiye/isyerinde_krese_yer_yok-1145289 (31.10.2014)

²⁵ 2008/2009'da 322, 2009/2010'da 148, 2011/2012'de 118, 2012/2013'te 121.

²⁶ Sözleşmeli çalışanlar için herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır (Bakırcı, 2010: 62).

²⁷ 2014 verilerine göre, mesela, asgari ücret alan, eşi ve iki çocuğu olan bir işçi 120,49 TL geçim indiriminden faydalanırken, eşi çalışan iki çocuklu bir işçi yalnızca 104,42 TL almaktadır. Bekar bir çalışanın alacağı destek miktarı ise 30,33 TL'dir.

²⁸ Bakınız <http://www.kreshaktir.org/> (31.10.2014).

Kaynakça

Akduran Ö (2012). *Hane Devlet Piyasa: Kadın Emeği ve Sosyal Politikalar Bağlamında Cinsiyetlendirilmiş Bütçe*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Alwis R de S (2011). Examining Gender Stereotypes in New Work/family Reconciliation Policies: The Creation of New Paradigm for Egalitarian Legislation. *Duke Journal of Gender Law and Policy*, 18, 305-334.

Ağartan T I (2012). Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık Reformu: Politikalar ve Etkileri. İçinde: S Dedeoğlu ve A Y Elveren (der), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, Ankara: İletişim.

Bettio F ve Plantenga J (2004). Comparing Care Regimes in Europe. *Feminist Economics*, 10(1), 85-113.

Budig M and England P (2001). "The Wage Penalty for Motherhood", *American Sociological Review*, 66(2), 204-225.

Buğra A (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Buğra A (2012). Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakârlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma. İçinde: S Dedeoğlu ve A Y Elveren (der), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, Ankara: İletişim.

Buğra A (2013). Giriş. İçinde: A Buğra ve Y Özkan (der), *Akdeniz'de Kadın İstihdamının Seyri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra A ve Keyder Ç (2006). The Turkish Welfare Regime in Transformation. *Journal of European Policy*, 16(3), 211-228.

Buğra A ve Keyder Ç (2006a). Önsöz. İçinde: A Buğra ve Ç Keyder (der), *Sosyal Politika Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

CEDAW (2014).

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm> (22.09.2014)

CEDAW Gölge Raporu (2010). http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/FWAT_Turkey46.pdf (22.09.2014)

Connell R W (1990). The State, Gender, and Sexual Politics. *Theory and Society*, 19(5), 507-544.

Daly M ve Lewis J (2000). "The Concept of Social Care and the Analysis of Contemporary Welfare States", *British Journal of Sociology*, 51(2), 281–298.

Dedeoğlu S ve Elveren A Y (2012). Giriş: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet, Toplum ve Refah Devleti. İçinde: S Dedeoğlu ve A Y Elveren (der), *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, Ankara: İletişim.

Dedeoğlu S (2012). Türkiye’de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı. İçinde: S Dedeoğlu ve A Y Elveren (der), *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, Ankara: İletişim.

Dedeoğlu S (2013). Veiled Europeanisation of Welfare State in Turkey: Gender and Social Policy in the 2000s. *Women’s Studies International Forum*, 41, 7-13.

Ecevit Y (2012). Feminist Sosyal Politika Bağlamında, Türkiye’de Çocuk Bakımı ve Eğitimi’ne İki Paradigmadan Doğru Bakmak. İçinde: a Makal ve G Toksöz (der), *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği*. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 220-265.

Ecevit Y (2012a). Türkiye’de Sosyal Politika Çalışmalarının Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Gelişimi. İçinde: S Dedeoğlu ve A Y Elveren (der), *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, Ankara: İletişim.

Ecevit Y (2013). Gendering Social policy and Welfare State in Turkey. *Women’s Studies International Forum*, 41, 1-6.

England P ve Folbre N (1999). Who Should Pay for Kids. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 563, 194 – 207.

Engster D and Stensöta H O (2011). Do Family Policy Regimes Matter for Children’s Well-Being? *Social Politics*, 18(1), 82-124.

Esping-Andersen, G (2009). *The Incomplete Revolution: Adapting to Women’s New Roles*, Polity Press Malden and Cambridge.

Soyseçkin, İ S (2015). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Sosyal Refah Uygulamaları. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 245-270.

Esping-Andersen, G (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, , Cambridge and Oxford.

Eurostat (2009). İş, Özel ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması AB 2009 Basımı (Eurostat Reconciliation Between Work, Private and family Life in the European Union 2009 Edition), http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-78-09-908/EN/KS-78-09-908-EN.PDF (22.09.2014)

Eurostat (2013). Labor Force Survey (İşgücü Anketi)
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-10042014-BP/EN/3-10042014-BP-EN.PDF (22.09.2014)

Ferrera M (2006). Sosyal Avrupa'da Güney Avrupa Modeli. *Sosyal Politika Yazıları* içinde (A. Buğra, Ç. Keyder eds.), İletişim Yayınları, İstanbul, 195-229.

Filiz Y (2011). Esnek Çalışma Biçimlerinin Kadın İstihdamına Etkileri: Avrupa Birliği İstihdam Politikaları ve Türkiye Karşılaştırması. yayınlanmamış uzmanlık tezi, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

Gal J (2010). Is There an Extended Family of Mediterranean Welfare States? *Journal of European Social Policy*, 20(4), 283-300.

Gough I (2006). Güney Avrupa'da Sosyal Yardım. İçinde: A Buğra ve Ç Keyder (der), *Sosyal Politika Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Grütjen D (2008). The Turkish Welfare Regime: An Example of the Southern European Model? The Role of the State, Market and Family in Welfare Provision. *Turkish Policy Quarterly*, 7(1).

Gül-Derretarla E (2008). Meşrutiyetten Günümüze Okul Öncesi Eğitim. *C.U Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 269-278.

İlkkaracan İ (2012). "Why so Few Women in the Labor Market in Turkey", *Feminist Politics*, 18(1), 1-37.

İlkkaracan İ (2010). Giriş. *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları* içinde (İ. İlkkaracan der.) Mega Yayınları, İstanbul, 7-20.

İlkkaracan İ (1998). Kentli Kadınlar Ve Çalışma Yaşamı. *Bilanço 98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde (İ. İlkkaracan der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 285-302.

KEİG (2014). *Esnekleşme ve Enformelleşme Kısacasında Türkiye'de Kadın İstihdamı: Politika Metinleri Çerçevesinde Bir Analiz*, KEİG Yayınları Dizisi, www.keig.org

KEİG (2008). *Avrupa Birliği'nde Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği: Türkiye Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, www.keig.org (22.09.2014)

KSGM (2000). *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları*, KSGM Yayınları, Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM (1999). *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi*, KSGM Yayınları, Ankara.

Lewis J (1997). Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 4(2), 160-177.

Mahon R (2002). Child care: Toward What Kind of 'Social Europe'? *Social Politics*, 9(3), 343-379.

Meyers M K ve Gornick J C (2003). "Public or Private Responsibility? Inequality and Early Childhood Education and Care in the Welfare State. *Journal of Comparative Family Studies*, 34(3), 379-411.

Milli Eğitim Bakanlığı 2013-2014 İstatistikleri
<http://sgb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2013-2014/icerik/95> (24.09.2014)

Mingione E (2006). Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele. İçinde: A Buğra ve Ç Keyder (der), *Sosyal Politika Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları

Moreno L (2002). Mediterranean Welfare and 'Superwomen', Unidad de Políticas Comparadas, Working Paper 02-02.

O'Connor, J S (1993). Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues. *The British Journal of Sociology*, 44(3), 501-518.

Orloff A S (1993). Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States. *American Sociological Review*, 58(3), 303-328.

OECD Sigorta Verileri (Insurance Statistics)
http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/insurance-statistics-yearbook-2011_ins_stats-2011-en

OECD Sosyal Adalet Endeksi (Social Justice Index), 2011
http://www.sgi-network.org/pdf/SGI11_Social_Justice_OECD.pdf (22.09.2014)

OECD Towards More and Better Jobs in Developing Countries, 2009
<http://www.oecd.org/els/42544935.pdf> (22.09.2014)

OECD Aile Veritabanı (Family Database) 2008
<http://www.oecd.org/social/socialpoliciesanddata/oecdfamilydatabase.htm>
(22.09.2014)

Soyseçkin, İ S (2015). Türkiye'de Kadın İstihdamı ve Sosyal Refah Uygulamaları. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 245-270.

Onuncu Kalkınma Planı

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/518/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>

Özar Ş ve Yakut-Çakar B (2013). Unfolding the Invisibility of Women without men in the case of Turkey *Women's Studies International Forum*, 41, 24-34.

Şahin M (2012). Türkiye'de Sosyal Güvenlik Reformu ve Kadınlar Üzerine Etkisi. . İçinde: S Dedeoğlu ve A Y Elveren (der), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul: İletişim.

Tılıç-Rittesberger H ve Kalaycıoğlu S (2012). Çocuk ve Yaşlı Bakıcıları: Enformel Sektördeki Kadınlar. *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* içinde (S. Dedeoğlu, A. Y. Elveren, der.), İletişim, İstanbul.

Toksöz G (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Trifiletti R (1999). "Southern European Welfare Regimes and the Worsening Position of Women", *Journal of European Social Policy*, 9(49).

TÜİK, Sürdürülebilir Büyüme Göstergeleri, 2012-2013

<http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16124> (22.09.2014)

TÜİK Aile İstatistikleri 2012

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13662> (22.09.2014)

TÜİK 2012 Gelir ve Yaşam Koşulları Raporu

<http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13594> (22.09.2014)

TÜİK 2013

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16053> (22.09.2014)

Ulusal İstihdam Stratejisi Belgesi, 2014-2023

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140530-7-1.pdf>

UN Convention on the Right on the Child (1989) <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/crc.pdf> (22.09.2014)

Usen Ş ve Güngör D M (2011). Eğitimli Kadınların Çalışma Hayatına İlişkin Tercihleri: İstanbul Örneği. *Kamu-İş*, 11(4), 127-182.

Genel Sağlık Sigortası ve Gelir Testi: Statü Eşitsizliğinden Gelir Eşitsizliğine

Nail Dertli, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: ndertli@politics.ankara.edu.tr

Özet

2000'li yıllarda Türkiye'de sağlık ve sosyal güvenlik alanında önemli bir yeniden yapılandırma süreci yaşandı. 2003 yılında uygulamaya konulan Sağlıkta Dönüşüm Programı sağlık hizmetlerinin örgütlenme biçimini temelden değiştirirken, 2004 yılında başlatılan sosyal güvenlik reformu çalışmaları 2006 yılında çıkartılan iki temel kanunda somutlaştırıldı: 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu mevcut sosyal güvenlik kurumlarını (Sosyal Sigortalar Kurumu-SSK, Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu- Bağ-Kur ve TC Emekli Sandığı) tek çatı altında birleştirdi. Ardından sosyal sigorta ilişkisi kurulabilen herkesi kapsayan ve sosyal güvenlik haklarına ilişkin norm ve standart birliği getireceği ileri sürülen bir sosyal sigorta kanunu (5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu) çıkartıldı.

Genel Sağlık Sigortası (GSS), sağlık ve sosyal güvenlik alanındaki bu yeniden yapılandırmanın ortak bileşenidir ve sosyal güvenlik sisteminde paradigmatik bir dönüşüme yol açan 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun içerisinde düzenlenmiştir. Sağlık hizmetlerinin finansmanının genelleştirilmesi mantığı çerçevesinde düzenlenen GSS, finansman açısından sosyal sigorta modeli üzerine inşaa edilmiştir ve Türkiye'de yaşayan herkesi zorunlu olarak sisteme dâhil etmektedir. Sistemdeki herkes, sağlık finansman yönteminin bir sonucu olarak ya doğrudan prim ödeme suretiyle ya da adına devlet tarafından prim ödenmesi koşuluyla, sağlık hizmetlerine erişebilmektedir. Buna göre; hangi statüde olurlarsa olsunlar (işçi, bağımsız çalışan veya kamu görevlisi) çalışanlar prime esas kazançları üzerinden prim ödemektedir. Çalışmayan, geliri olmayan ve ödeme gücü bulunmayanların primlerinin devletçe karşılanması öngörülmüştür. Gelir testi, bu kişilerin tespit edilerek çalışmayan ancak geliri/ödeme gücü olanlardan ayrılmasını sağlamaya yönelik teknik işlemi ifade etmektedir.

Bu çalışma, genel sağlık sigortasının genelleştirilmesinin aracı olarak gündeme gelen gelir testi uygulamasını konu edinmektedir. Çalışmada, önce genel sağlık sigortasında primleri devlet tarafından karşılanacak kişileri belirlemede başvurulan gelir testinin, gelir göstergelerine dayalı hedefleme tekniği olduğunun altı çizilecektir. Daha sonra, genel sağlık sigortasının finansman yöntemi ve temel özellikleri ele alınacaktır. Bu çalışmada, genel sağlık sigortasının finansman yöntemi ve kurumsal örgütlenmesinin, sağlık hizmetine erişimde gelir temelli bir tabakalaşmaya yol açtığını ileri sürecek ve gelir testinin bu eşitsizliğin inşasındaki rolünü tartışacaktır.

Anahtar Sözcükler: Genel sağlık sigortası, gelir testi, sosyal güvenlik reformu, gelir göstergelerine dayalı hedefleme, sağlık reformu.

Universal Health Insurance and Income Test: From Statue Inequality to Income Inequality

Abstract

Health and social security system of Turkey underwent a significant restructuring process in 2000's. While Health Transformation Program - put in practice in 2003- fundamentally changed the organizational structure of health services; the social security reform – initiated in 2004- was embodied in two basic laws: Law on Social Security Institution no. 5502 combined existing social security institutions (Social Insurances Institution, Social Insurances Institution for Tradesmen and Craftsmen and Other Self Employed and The Retirement Fund) under a single institution. Afterwards, a social security law (The Law on Social Insurances and Universal Health Insurance) that is covering everyone with whom social insurance relation can be established and which is claimed to provide coherence of norm and standards regarding social security rights was enacted.

Universal Health Insurance (UHI) is the common component of this restructuring in health and social security, and it was regulated within the Law on Social Insurances and Universal Health Insurance that has led to a paradigmatic change in social security system. Regulated with the rationale of universalization of financing of health services, UHI is built on social insurance model in terms of financing, and it compulsorily incorporates everyone living in Turkey in the system. Everyone in the system has access to health services conditional that they either directly pay premiums or their premiums is paid by the state as a result of the method of financing of health. According to this system; irrespective of their statues (worker, self-employed or public employee) workers pay premiums due to their insurable earnings. Premiums of the people who do not work, do not have any earnings or cannot afford to pay their premiums are covered by the state. "Income test" refers to the technical procedure aiming to distinguish those people from others who do not work but can afford to pay their premiums.

This study deals with the practice of income test as a means of universalization of universal health insurance. In this study, first, it will be underlined that, income test, as a method to determine people whose premium will be covered by the state in the universal health insurance, is a targeting technique based on income indicators. Afterwards, the financing method and basic characteristics of the universal health insurance will be analyzed. In this study, it will be argued that the financing method and institutional organization of universal health insurance causes to a segmentation based on income in terms of access to health services. The role of income test in the emergence of that inequality will be also discussed.

Keywords: Universal health insurance, income test, social security reform, proxy means tests, health-care reform.

Giriş

Genel sağlık sigortası, sağlıkta dönüşüm ve sosyal güvenlik reformu çalışmalarının ortak bileşeni olarak 2000'lerin başında gündeme gelmiştir (Alper, 2012: 56; Güzel, 2005) ve sosyal güvenlik reformunun en önemli ayağını oluşturmaktadır. Başlangıçta ayrı bir yasa olarak düşünülen genel sağlık sigortası, daha sonra 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun üçüncü kısmında 19 madde halinde düzenlenmiştir. Gerek yasa yapım sürecinden (sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortasının tek bir kanunda düzenlenmesi), gerekse yazımında yeterince titiz davranılmamasından dolayı kanun, yoğun iç atıflarıyla, son derece ağır, izlenmesi ve anlaşılması zor bir biçim almıştır (Güzel vd., 2012: 98). Süreç içerisinde yapılan değişikliklerle¹ daha da ağırlaşan kanun, çalışma yaşamının yasal veçhelerine hakim uzmanlarca da, Cumhuriyet tarihinin anlaşılması en zor yasası olarak nitelenir olmuştur (Güzel vd., 2012: 98).

2003 yılında uygulamaya konulan Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın da temel bileşenlerinden biri olan genel sağlık sigortası, nüfusun tamamını zorunlu olarak kapsamına almakta, herkes açısından haklar ve yükümlülükler doğurmaktadır. Bu nedenle kanunun anlaşılması ve izlenmesi zor bir biçimde kaleme alınmış olması başlı başına sağlık ve sosyal güvenlik hakkını sınırlandıran bir durumdur. Çeşitli alan araştırmaları, özellikle en çok yardıma ihtiyaç duyan kesimlerin hakları hakkında çok az bilgi sahibi olduğunu, bu durumun onların sosyal güvencelerini olumsuz etkilediğini ve sunulan yardımlara erişmelerini önlediğini ortaya koymaktadır (Akkan vd., 2011: 78; Çamur-Duyan, 2006; Clert ve Wodon, 2001: 61). Bu yönüyle kanunun, yalnızca alanın uzmanlarının takip edebildiği bir metin şeklini almış olması, yurttaşların sosyal güvenlik haklarını kısıtlayan bir durum yaratmaktadır. Genel sağlık sigortası kapsamında uygulanan gelir testi söz konusu olduğunda, durum iyice çetrefilleşmektedir. Zira yoksulların sağlık hizmetlerine erişiminin koşullarını belirleyen gelir testi uygulaması, sosyal güvenlik reformunun en karmaşık alanlarından birini oluşturduğu gibi, sistem yükümlülüklerini yerine getirmeyen yurttaşların yüksek gelir düzeyleri üzerinden prim ödemek zorunda kalması gibi cezalandırıcı araçları da içermektedir.

Bu çalışma, genel sağlık sigortasının genelleştirilmesinin aracı olarak gündeme gelen gelir testi uygulamasını konu edinmektedir. Çalışmada, önce genel sağlık sigortasında primleri devlet tarafından karşılanacak kişileri belirlemede başvurulan gelir testinin, gelir göstergelerine dayalı hedefleme tekniği olduğunun altı çizilecektir. Daha sonra, genel sağlık sigortasının finansman yöntemi ve temel özellikleri ele alınacak, genel sağlık sigortasının sağlık hizmetleri alanındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak yerine sağlık hizmetlerine erişim noktasında gelir temelli yeni eşitsizlikler yarattığı ileri sürülecektir. Son bölümde, gelir testinin bu eşitsizliğin inşasındaki rolünü tartışacaktır.

Çalışma boyunca statü temelli eşitsizlik kavramı Buğra (2008) ve Yılmaz'ı (2012) takiben Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi içerisinde sağlık hizmetlerine erişim kolaylıkları ve eriştikleri hizmetlerin kalitesi bakımından istihdam statüsüne bağlı olarak ortaya çıkan katmanlaşma ve eşitsizlikleri nitelendirmek için kullanılacaktır. Bilindiği gibi sosyal güvenlik reformu öncesi, sağlık hizmetlerinin finansmanı ağırlıklı olarak sigorta temelli bir yapıyla ve istihdam statülerine göre örgütlenmiş sosyal güvenlik kurumları aracılığıyla yürütülmekteydi. Farklı istihdam statüleri (işçi, memur, bağımsız çalışan) için örgütlenmiş farklı sosyal güvenlik kurumları (SSK, ES ve Bağ-Kur) mevcuttu ve kurumlar farklı risklere karşı farklı koşullara bağlı olarak farklı düzeylerde koruma sağlamaktaydı. Sağlık ve sigorta hizmetini istihdama göre tarifleyen bu sistem içerisinde SSK ve Bağ-Kur kapsamındakilerden farklı oranlarda prim alınmaktaydı ve sunulan sağlık hizmetlerinin kapsamı ve hizmete erişim koşulları önemli ölçüde farklılaşmaktaydı. Memur statüsünde çalışanların ise sistemde daha istisnai bir yeri vardı. Memur statüsünde aktif olarak çalışanların sağlık hizmetleri kurumları tarafından finanse edilmekteydi. Emekli Sandığı ise, memur emeklilerinin sağlık hizmetini finanse ediyordu.²

Yine de sağlık hizmetlerine erişimi belirleyen temel unsur piyasa gelirden ziyade istihdam statüsü idi ve sistem içerisindeki eşitsizlikler de gelir farklılıklarından çok istihdam statülerine yönelik koruma norm ve standartlarının farklılığından kaynaklanmakta idi. Sosyal güvenlik reformu ile birlikte statü temelli eşitsizlikler sistem içerisinde ikincilleşerek de olsa varlığını sürdürse de, piyasadan elde edilen gelir ve satın alma gücü sağlık hizmetlerine erişimin temel belirleyeni haline geldi. Çalışmada, piyasa gelirin sağlık hizmetlerine erişimin koşullarını ve hizmet paketinin içeriğini belirlemesi ve bu durumun açtığı eşitsizlik ve katmanlaşmayı nitelendirmek için gelir temelli eşitsizlikler kavramı kullanılacaktır.

Refah Hizmetlerinin En Muhtaç Durumdakilerle Sınırlandırılması ve Gelir Göstergelerine Dayalı Hedefleme

Neoliberal politikalar, ihtiyaçların karşılanmasında devlet-piyasa ve ailenin rollerini yeniden tanımlayarak sosyal politika alanında radikal dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle azgelişmiş ülkelerde, uluslararası finans kuruluşlarının rehberliğinde uygulanan neoliberal yapısal uyum programlarının gündeme taşıdığı kamu yönetimi reformları aracılığıyla sosyal politikalar yeniden biçimlendirilmiş, sosyal ihtiyaçların karşılanmasında devlet, piyasa ve ailenin rolleri yeniden tanımlanmıştır. Refahın sağlanmasında devletin rolü sınırlandırılmış, bireysel sorumluluk ilkesi egemen kılınarak ihtiyaçların karşılanmasında piyasa ve aile merkezi bir konuma yerleştirilmiştir. Bu süreçte devletin sosyal mal ve hizmetlerin üretim ve finansmanı gibi potansiyel olarak

kârlı alanları özel sektöre bırakması gündeme gelmiştir. Laurell (2000: 313) bu eğilimi, sosyal hizmet ve desteklerin metalaşması olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda devletin refah alanındaki sorumlulukları, ihtiyaç tespiti temelinde işleyen, seçici ve yalnızca “sosyal desteğe en çok ihtiyaç duyan muhtaç/düşkün” kesimleri hedefleyen, düşük maliyetli programlarla sınırlandırılmıştır. Sosyal politika alanında yaşanan bu değişimlerin karakteristik örneklerini sosyal güvenlik ve sağlık alanındaki reformlarda görmek mümkündür (Laurell, 2000: 306).

Devletin refah alanındaki sorumluluğunun yalnızca en muhtaç durumdaki toplum kesimleriyle sınırlandırılması; yoksulluğun ölçülmesi, yoksulların tasnifi, hiyerarşik bir sınıflandırmaya tabi tutulması ve en diptekileri diğerlerinden ayıracak hedefleme yöntemlerinin geliştirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Özüğurlu, 2003: 64). Bu durum, yoksulluğu ölçmeye yönelik istatistiksel analizlere, en yoksulları belirlemeye yönelik farklı ölçme teknikleri geliştirme çabalarına kapı aralamıştır.

Devletin refah alanındaki sorumluluklarının en yoksul toplum kesimleriyle sınırlandırılması, sosyal politika alanında evrensel programlardan ihtiyaç tespitine dayalı programlara geçiş anlamına gelmektedir. Bu tür programların hayata geçirilmesinde ilk aşama, hedef grupların tanımlanması, ikinci aşama ise programlara başvuran birey ya da hanelerin hedef grubun bir üyesi olup olmadıklarının tespit edilmesidir. Hangi nüfus kesimlerinin kapsama alınacağı, hangilerinin dışarıda bırakılacağı, hedefleme teknikleri aracılığıyla belirlenmektedir. Yoksulları ayırtırmaya yönelik farklı hedefleme teknikleri bulunmakla birlikte,³ bu tekniklerin hepsinin yönelimi ortaktır: Bireyler ya da hane-halkları, yoksullar ve yoksul olmayanlar şeklinde ‘doğru’ ve ‘etkili’ bir şekilde ayrıştırılır (Coady vd., 2004: 13).

Literatürde, yoksullara yönelik programlar için uygun şartlara sahip olunup olunmadığının belirlenmesi için en uygun yolun, kişinin gelir düzeyi ya da varlıklarının dikkate alındığı gelir testleri olduğu belirtilmektedir. Buna göre söz konusu testler; işgücünün formal sektörde yoğunlaştığı, güçlü kayıt sistemlerine sahip, ücret ödemelerinin düzenli ve nakit olarak yapıldığı endüstrileşmiş ülkeler için uygundur. Ne var ki azgelişmiş ülkelerde basit gelir testleri, kişilerin gerçek refah durumlarını yansıtmak bakımından yetersiz kalmaktadır. Öncelikle, başvurulabilecek güvenilir kayıt sistemlerinin yokluğu nedeniyle gelir testleri azgelişmiş ülkeler açısından işlevsel değildir.⁴ Nitekim bu ülkelerde, sosyal güvenlik, maaş bordrosu, gelir vergisi gibi kayıtlar nüfusun yalnızca küçük bir bölümünü, çoğunlukla da “zenginleri” kapsar (Grosh ve Baker, 1995: 1-2).

Sözü edilen literatürde yüksek kayıt dışılık ve enformel istihdamın yaygınlığı gibi unsurlar, basit gelir testlerinin etkinliğini engelleyen belli başlı unsurlardır. Ayrıca, sahip olunan konut ve dayanıklı tüketim maddelerinin değeri gibi unsurları içermediği için, gelir, her zaman refahın kesin bir ölçüsü olarak değerlendirilemez (Grosh ve Baker, 1995: 1-2). Görüldüğü gibi az gelişmiş ülkelerde, hane halkının gelir ve tüketim düzeyine ilişkin detaylı bilgi elde edebilmenin önünde kayda değer engeller mevcuttur. Tam da bu nedenle bu ülkelerde, yoksul/yoksul olmayan ayırımını yapmayı olanaklı kılacak, ülkelerin toplumsal yapılarındaki farklılıklara duyarlı olma iddiasındaki bir hedefleme yöntemi olarak, gelir göstergelerine dayalı hedefleme (*Proxy means test*) gündeme getirilmiştir. Bu hedefleme yönteminde birey/hanehalkı karakteristikleri ve sahip olunan varlıklar birer gösterge olarak kullanılmaktadır. Terim, hanehalkının yaşadığı yer, yaşadığı konutun kalitesi, dayanıklı tüketim malları sahipliği, ailenin demografik yapısı, eğitim düzeyi ve yetişkinlerin mesleği gibi açıkça belirlenebilen hanehalkı özellikleri için puanlama yapılan bir ölçeği ifade etmektedir. Bu tür göstergeler hane halkının puanlanmasında kullanılmakta, istatistiki analizlerle göstergelerin puanlamadaki ağırlıkları sağlanarak yoksullar, hiyerarşik olarak sıralanmakta ya da gruplandırılmaktadır.

Gelir göstergelerine dayalı hedefleme, neoliberal gündemin ilk politika unsurlarından biri olarak 1980'lerin başlarında uygulama olanağı bulmuş ve ardından hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Şili, 1980 yılında yürürlüğe koyduğu Ficha CAS'la birlikte, hedefleme yöntemini ilk uygulayan ülkedir.⁵ Şili'nin ardından gelir göstergelerine dayalı hedefleme tekniği, Kolombiya ve Meksika başta olmak üzere diğer Latin Amerika ülkelerine, Asya ve Afrika'ya yayılmıştır (Coady vd., 2004: 52). Dünya Bankası, az gelişmiş ülkelerdeki yardım programlarının yürütülmesinde hedefleme yönteminin kullanılmasının en büyük destekçilerinden birisidir. Bankanın, ülkelerin bu tür hedefleme programlarını kurmaları için finansal ve teknik destek sağladığı görülmektedir. Nitekim Latin Amerika'dan Afrika'ya kadar pek çok ülke için, gelir göstergelerine dayalı hedefleme yönteminin avantajlarını anlatan, ülkeye özgü göstergeler geliştirmeye çalışan, çok sayıda Dünya Bankası raporu söz konusudur (Sharif, 2009; Castaneda, 2005; Narayan ve Yoshida, 2005).

Türkiye'de gelir göstergelerine dayalı hedefleme yöntemi, 2001 ekonomik krizinin ardından hayata geçirilen Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında 2002 yılında uygulanmaya başlanmıştır. 2001 yılında, Dünya Bankası ile imzalanan ikraz anlaşması çerçevesinde uygulanan Sosyal Riski Azaltma Projesi'nin alt bileşenleri olan Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) ve Yerel Girişimler (YG) (şimdiki adıyla proje destekleri) bileşenlerinden yararlanacak olanların belirlenmesine

yönelik, bir puanlama formülü geliştirilmiştir (SYGM, 2011: 102). Bu formül halen SYDV tarafından kullanılmaktadır.

Uygulanan puanlama formülü için SYDGM ve Dünya Bankası Finansmanı ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Sosyoloji Bölümü tarafından 2001 yılında 4200 haneyi kapsayan bir saha araştırması (Hane halkı Gelir ve Yaşam Standardı Anketi) yapılmıştır. Bu inceleme verileri doğrultusunda, hane halklarının refah düzeyi (kişi başına gelir veya harcama) ile ilişkili olduğu tespit edilen değişkenlere (sosyoekonomik ve demografik) dayalı ekonometri temelli bir puanlama formülü ve formüle ait bilgileri de kapsayan bir fayda sahibi başvuru formu geliştirilerek SYD Vakıflarına dağıtılmıştır. Şartlı eğitim ve sağlık yardımıyla yararlanmak isteyen kişiler öncelikle bu formu doldurmakta ve doldurulan formdaki veriler elektronik ortamda SYDGM Bilgi İşlem Merkezi'ne ulaşmaktadır. Eğer başvuru sahibinin puanı ŞNT programının hedef kitlesi için belirlenmiş kesme noktasına göre (en yoksul %6) belirlenen puandan düşükse, başvuru sahibi hak sahipliğini kazanmaktadır (SYGM, 2011: 102).

Dünya Bankası finansmanı ile geliştirilen puanlama formülü, daha sonra yine ODTÜ'den bir başka araştırma ekibi tarafından revize edilmiş, regresyon ve faktör analizlerinin kullanıldığı üç farklı puanlama modeli oluşturulmuştur (SYGM, 2011: 103). Ancak 2007 yılında SRAP'ın sona ermesi nedeniyle bu puanlama modelleri uygulanmamıştır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından "Sosyal Yardım Yararlanıcılarının Belirlenmesine Yönelik Puanlama Formülünün Geliştirilmesi Projesi" adı altında bir çalışma halen yürütülmektedir. Gelir göstergelerine dayalı bir hedefleme metodu geliştirmeyi amaçlayan proje, TÜBİTAK tarafından yürütülmektedir. Projenin amacı, "tüm yardım kategorilerini göz önünde bulunduran, bölgelerarası farklılığı gözetken, kır-kent ayrımını içeren, uygulaması kolay, objektif, somut olarak ölçülebilir göstergelere dayalı, hane ziyaretleri sırasında doğrulanabilen, güvenilirlik düzeyi yüksek ve paydaşlar tarafından da kabul gören" bir puanlama formülü geliştirilmesi olarak açıklanmaktadır (SYGM, 2011). Projede geliştirilecek puanlama formülü ile gelir göstergelerine dayalı hedefleme tekniği; hem sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları tarafından yürütülen sosyal yardım programlarında, hem de 5510 sayılı Kanunla kurulan genel sağlık sigortasında uygulanan gelir testi uygulamasında kullanılacaktır. Proje henüz tamamlanamadığı için genel sağlık sigortası kapsamında 2012 yılı başından itibaren uygulamaya konulan gelir testi uygulamasında puanlama formülü kullanılamamaktadır. Ancak sistemde gelir tespiti için başvurulan yöntem, gelir testi ile gelir göstergelerine dayalı hedefleme tekniği arasında, ikinciye daha yakın bir uygulama olarak hayata geçirilmiştir.

Son yıllarda ihtiyaç tespitine dayalı yardım programlarına yönelik artan bir ilgi mevcuttur. Gelir testi ya da benzer hedefleme yöntemlerini içeren programların, verili bir bütçe altında kaynakların en yoksul kesimlere aktarılmasının en etkin yolu olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, bu türden hedefleme yöntemlerinin, yoksulları damgaladığı, evrensel programların yarattığı dayanışma hissini aksine, ihtiyaç tespiti temelinde işleyen programların karışıklıklar ve bölünmeler yarattığı belirtilmektedir (Beresford, 2013). İhtiyaç tespiti temelinde yürütülen programların tümünde yardımlardan yararlanacakları belirlemede kullanılan belli bir ayırım noktasının (cut off point) varlığı ve yoksulluğun belirli bir gelir eşiği/tüketim sepeti ya da belirli varlıklara sahip olup olmamakla tartışılması, yoksulların önemli bir bölümünün sunulan yardımlardan yararlanamamasına ve yardım programlarından dışlanmasına yol açmaktadır. Şili’de yapılan bir alan araştırması, yalnızca buzdolabı, çamaşır makinesi gibi varlıklara sahip olmanın bile yardımlara erişmeyi önleyebildiğini göstermektedir (Clert ve Wodon, 2001: 56). Yardımlardan dışlanma bazı ülkelerde gerilimlere de yol açmıştır. Endonezya’da bu nedenle şiddet içeren tepkiler oluşurken, Lübnan’da gelir göstergelerine dayalı hedefleme bazı mülteci kamplarında isyana neden olmuştur. Nikaragua, Peru ve Endonezya’da da benzer olaylar yaşanmıştır (Kidd ve Wylde, 2011: 29-30).

Evrensel programların aksine ihtiyaç tespitine dayalı programlar, yoksulları hiyerarşik olarak sıralamayı ve program önceliklerine göre ayırtırmayı amaçlamaktadır. Meksikalı bir yoksulun sözleri bu noktada son derece anlamlıdır (Kidd ve Wylde, 2011: 29): “Siz bize ‘kim yoksul kim değil, nasıl bilebiliriz’ diye soruyorsunuz. Biz size diyoruz ki, burada hepimiz yoksuluz.”

Türkiye’de 2001 ekonomik krizinin emekçi haneler üzerinde yol açtığı ağır tahribatın ardından uygulamaya konulan SRAP kapsamında ilk kez yaşama geçirilen gelir göstergelerine dayalı hedefleme yöntemi, sosyal güvenlik reformuyla birlikte genel sağlık sigortası içerisinde yoksulların ayrıştırılması ve gruplandırılmasında önemli bir araç haline gelmiştir. İzleyen bölümde önce genel sağlık sigortası uygulaması ana hatları ile açıklanacak, daha sonra ise gelir göstergelerine dayalı hedefleme yöntemi olan gelir testi ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Genel Sağlık Sigortası, Finansman Modeli ve Gelir Testi

Genel Sağlık Sigortasından önce, Türkiye’de yurttaşların sağlık hizmetlerine erişim olanakları ve eriştikleri hizmetlerin kalitesi bakımından istihdam statüsü temelinde bir katmanlaşma/ayrışma mevcuttu (Yılmaz, 2012). Sağlık ve sigorta hizmetini istihdama göre tarifleyen bu sistem içerisinde sosyal güvenlik kapsamı içerisindeki nüfusun erişebildiği sağlık hizmetlerinin kapsamı ve hizmete erişim

koşulları önemli ölçüde farklılaşmakta ve büyük eşitsizlikler içermekteydi. Sistem çalışma eksenli kurulmuştu ve istihdam statüsü hizmete erişim koşul ve olanaklarını belirliyordu. SSK ve Bağ-Kur kapsamındakilerden farklı oranlarda prim alınmaktaydı ve sunulan sağlık hizmetleri paketlerinin içeriği, süresi ve koşulları önemli ölçüde farklılaşmaktaydı.

Türkiye’de düzenli bir sosyal güvenlik rejimine kavuşturulan ilk kesim olan memurların sağlık hizmetlerine erişimi de diğer çalışan kategorilerinden farklı idi. Emekli Sandığı, sadece aylık bağlanmış olanlara sağlık yardımlarını sağlıyordu. Aktif sigortalı durumundaki memurların sağlık yardımları kurumları aracılığıyla sağlanmaktaydı. Formel istihdamdaki işçi, memur ve bağımsız çalışanların (emekliler ve bağımlılarıyla birlikte) erişebildiği sağlık hizmetlerinin eşitsiz niteliğinin yanı sıra sistem, enformel sektör çalışanlarını dışarıda bırakıyordu (Buğra, 2008: 232). Formel istihdam olanaklarından dışlanmış, sosyal sigorta sistemi dışında kalan yurttaşlar, ihtiyaç tespiti yöntemiyle Yeşil Kart kapsamında sağlık hizmetlerinden yararlanabilmekteydi. Ancak Yeşil Kart uygulaması, en muhtaç durumdaki yoksullara son derece sınırlandırılmış bir sağlık paketine erişim olanağı veriyordu. 1990 sonrası kayıt dışı istihdam ve taşeron iş ilişkileri ile karakterize olan güvencesiz istihdam rejiminin yaygınlaşması, mevcut yapı içerisindeki eşitsizlikleri ve güvencesizliği derinleştirdi (Buğra, 2008: 200-201; Yılmaz, 2012).

2000’lerin ilk yarısında gündeme gelen sosyal güvenlik reformu önerilerinin, toplumsal destek arayışlarında, statü temelli eşitsizlikleri ortadan kaldırma iddiası (norm ve standart birliğinin sağlanması söylemi) önemli bir yer işgal etti. Reform önerilerinin temel bileşenlerinden biri, sağlık sisteminde köklü bir yeniden yapılanmayı gerektiren genel sağlık sigortası sistemiydi. Sonuçta, ‘nüfusun tümüne hakkaniyete uygun, eşit, koruyucu ve tedavi edici kaliteli sağlık hizmetleri’ sunma iddiasıyla 2006 yılında 5510 sayılı Kanunla genel sağlık sigortası sistemi oluşturuldu.

5510 sayılı Kanunla çerçevesi çizilen bugünkü sistem, sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi bakımından üç temel özelliğe sahiptir (Alper, 2012: 56): İlk olarak genel sağlık sigortası sistemi herkesi kapsamaktadır. 5510 sayılı kanunun 60. maddesi genel sağlık sigortalısı sayılanları düzenlemiştir. Oldukça karmaşık ve muğlak bir dil kullanılmış olmakla birlikte Kanunla TC vatandaşı olmayanlar da dahil olmak üzere, Türkiye’de yaşayan herkes zorunluluk esasına dayalı olarak sigorta kapsamına alınmıştır. Prensipl olarak genel sağlık sigortası kapsamı dışında kimse kalmamaktadır (Arıcı, 2012: 49). İkincisi, sistem, finansman açısından sosyal sigorta modeli üzerine kurulmuştur. Sağlık hizmetlerinin finansmanı, sigortacılık ilkesine göre, herkesten toplanacak primlerle sağlanacaktır. Zorunlu

olarak sisteme dâhil edilen herkes geliri, kazancı ya da ödeme gücüyle bağlantılı olarak prim ödeyecektir. Ödeme gücü olmayan ya da özel olarak korunması öngörülen toplum kesimlerinin primleri devlet tarafından karşılanacaktır. Devlet ayrıca sistemin finansmanına toplanan primlerle orantılı olarak katkı yapacaktır. Devletin sosyal güvenlik sisteminin finansmanına katkısı 5510 sayılı Kanun'un 81. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre devlet SGK'nın ay itibariyle tahsil ettiği malullük, yaşlılık, ölüm sigortaları ile genel sağlık sigortası priminin dörtte biri oranında katkı yapacaktır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, devletin sosyal güvenliğin finansmanı noktasında sorumluluk üstlenmesi önemli bir gelişme olmakla birlikte, devlet katkısının SGK'nın prim tahsilatı ile ilişkilendirilmesinin isabetli bir tercih olduğu söylenemez⁶. SGK'nın özellikle bağımlı ve bağımsız çalışanların primlerini toplamakta zorluk yaşadığı, bu nedenle çok sık prim afları ya da yapılandırılmalara gittiği bilinmektedir. Bu nedenle devletin sisteme katkısının prim tahsilatı ile ilişkilendirilmesi devletin sosyal güvenliğin finansmanına katkısını sınırlandıran bir işlev üstlenebilir.

Ödeme gücü olmayan kesimlerin primlerinin devlet tarafından karşılanması ve devletin sistemin finansmanına toplanan primlerle orantılı katkıda bulunması, vergi temelli finansmanı, dolaylı olarak olsa, sistemin bir parçası haline getirmiştir. Mevcut yapısıyla genel sağlık sigortası "...sosyal sigorta mantığı temelinde bir finansman yapısı öngörmekle birlikte, pratikte eklektik olarak tabir edilebilecek bir ara model yapısı arz" etmektedir (Yılmaz, 2012: 118). Bununla birlikte, katkı payı, katılım payı ya da ilave ücret gibi isimler altında yapılan ödemeler de genel sağlık sigortasının finansman araçlarından. Katkı ve katılım payı uygulamalarının sağlık hizmetlerinin düzenlenmesinin bir aracı olduğu, hizmet talebini frenlemek ve istismarı önlemek gibi amaçlarla uygulandığı ifade edilse de, bu tür cepten ödemelerin sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi amacının ötesinde, sağlık hizmetlerinin finansmanının bir parçası haline geldiği görülmektedir (Arıcı, 2012: 49). Bu yönüyle genel sağlık sigortasının finansman yapısı oldukça eklektik bir biçim almıştır.

5510 sayılı Kanunla oluşturulan yapının üçüncü temel özelliği, sağlık hizmetlerinin hizmet şartlarını yerine getiren kamu ve özel sağlık hizmet sunucularından satın alma yoluyla yerine getirilmesidir. Bu alanda politika tercihleri, sağlık hizmet sunumunda özel sektörün teşvik edilmesi yönünde olmuştur. Nitekim SGK'nın sağlık harcamalarıyla ilgili istatistiki verileri yüksek katılım payı ve ilave ücret uygulamasına rağmen, özel sağlık tesislerinde müracaat eden hasta sayısının ve SGK'nın bu hastanelere yaptığı fatura ödemelerinin istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir (SGK, 2014: 61).

Genel sağlık sigortası kapsamındaki yurttaşlar özel sağlık hizmeti sunucularına daha yüksek bir katılım payı ödedikleri gibi, bu kuruluşlar yurttaşlardan Sağlık Hizmetleri Fiyatlandırma Komisyonu tarafından belirlenen sağlık hizmetleri bedeline ek olarak belirli oranlarda ilave ücret de alabilmektedir. İlave ücretin tavanını belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir. Bakanlar Kurulu ilave ücretin tavanını belirlerken sağlık hizmeti sunucularının giderleri ve ürettikleri sağlık hizmetlerinin maliyetleri, yapılan sübvansiyonlar gibi kriterleri dikkate almak durumundadır. Bu kriterler çerçevesinde Bakanlar Kurulu, Sağlık Hizmetleri Fiyatlandırma Komisyonu tarafından belirlenen sağlık hizmetleri bedelinin iki katına kadar alınabilecek ilave ücretin tavanını belirlemeye yetkilidir. Ancak bu tavan dâhilinde alınabilecek ilave ücret oranları SGK tarafından tespit edilmektedir ve özel sağlık hizmeti sunucuları bu oranı dikkate alarak ilave ücret almaktadır. şakar (2015) ve TTB (2015a), ilave ücrete ilişkin tavanın süreç içerisinde artma eğilimde olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre, SGK ile özel hastaneler hizmet alım sözleşmesi imzalamaya başladığı ilk dnemelerde en fazla yüzde 30'luk 'fark creti' söz konusu iken, Aralık 2009 tarihli Sağlık Hizmetlerinde İlave cret Alımına Dair Bakanlar Kurulu Kararı ile özel hastanelerin yüzde 70'e kadar fark creti almalarına olanak sağlanmış, bu fark daha sonra yüzde 90'a çıkarılmıştır. 12 Ekim 2013 günü yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile hastanelerin hastalardan alabilecekleri ilave ücretin tavan miktarı bu kez yüzde 200'e çıkarılmıştır (SUT, 2015). Bu durumda, sözleşmeli vakıf niversiteleri dahil özel sağlık hizmeti sunucuları, SGK'nın bu kuruluşlara ödediği sağlık hizmetleri bedelinin 2 katına kadar ilave ücret alabilmektedir.

Özel sağlık hizmeti sunucularının aksine kural olarak kamu sağlık hizmeti sunucuları ilave ücret alamamaktadır. Ancak Kanun'da bu duruma  istisna getirilerek kamu sağlık hizmeti sunucularının da ilave ücret almasının yolu açılmıştır. Kamu sağlık hizmeti sunucuları otelcilik hizmetleri, ğretim yesi creti ve istisnai sağlık hizmeti creti kapsamında ilave ücret alabilmektedir. Kamu sağlık hizmeti sunucuları asgari banyo, tv ve telefon bulunan iki yataklı odalara sundukları otelcilik hizmetleri için SUT listelerinde yer alan standart yatak tarifesi işlem bedelinin 1,5 katını, tek yataklı odalarda ise 3 katını geçmemek üzere ilave ücret alınabilmektedir. Benzer şekilde istisnai sağlık hizmetleri için SUT listesinde yer alan işlem bedelinin 3 katına kadar ilave ücret alınabilmektedir. TTB (2015a: 4), SUT tarifesine göre 25 kalemde istisnai sağlık hizmeti uygulandığını ve bu kapsamda 100 TL'den 7.500 TL'ye kadar ilave ücret alınabildiğini belirtmektedir. Kamu sağlık hizmeti sunucularının ilave ücret almasına olanak sağlayan bir başka düzenleme ise ğretim yesi ücretidir. Buna göre, yükseköğretim kurumlarına ait sağlık hizmeti sunucularında ğretim

üyeleri tarafından mesai saatleri dışında bizzat verilen sağlık hizmetleri için SGK tarafından belirlenmiş sağlık hizmetleri bedelinin bir defada asgari ücretin 2 katını geçmemek üzere, poliklinik muayenelerinde en fazla iki katı, diğer hizmetlerde en fazla 1 katı ilave ücret alınabilmektedir. Oldukça yaygın bir ilave ücret uygulaması olan ve kamuoyunda 'profesör farkı' olarak da isimlendirilen bu uygulama ile bölümden bölüme değişmekle birlikte hasta muayene ücreti olarak cebinden 80-150 lira ödeme yapmak zorunda kalmakta, tetkikler ve özel ameliyatlara içinse ilave ücret asgari ücretin brüt tutarının iki katına kadar ulaşmaktadır (TTB, 2015a: 5).

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde katkı payları ve ilave ücret uygulamasıyla birlikte, hizmet kalitesine göre sigortalının bedel ödemesini esas alan yeni bir politikanın benimsendiği (Arıcı, 2012: 49), bu tercihin hizmete erişimi gelirin bir fonksiyonu haline getirerek, sağlık alanında gelir temelli eşitsizliklere yol açtığı belirtilmektedir (Yılmaz, 2012: 120).

Gelinen noktada, statü temelli olup eşitsizlik yaratan farklılıklar sistemden tümüyle silinmemiştir. Sistemi düzenleyen 5510 sayılı Kanunun; işçi, bağımsız çalışan ve kamu görevlilerini belirli bir standartta toplamak yerine, hemen her konuda ayrı ayrı ele alıp farklı çözümlere bağladığı görülmektedir (Güzel vd., 2012: 956). Sağlık hizmetlerine erişimin temel koşulunu oluşturan prim alanında statü temelli farklılıkların izini sürmek mümkündür. Yasada prim ödeme koşuluna ilişkin olarak büyük ölçüde istihdam statüsü ile ilişkili farklı koşulların arandığı görülmektedir⁷. Ne var ki erişilebilen hizmet paketi bağlamında, statü temelli eşitsizlikler törpülenerek ikincilleştirmiş, gelir düzeyi hizmete erişimin temel belirleyicisi haline gelmiştir. Sağlık alanındaki eşitsizlikler; katkı, katılım payı ve ilave ücretler aracılığıyla inşaa edilirken, sağlık sigortasını nüfusa genellemenin aracı olarak⁸ planlanan gelir testi ise, mevcut haliyle gelir temelli eşitsizlikleri, primleri devlet tarafından karşılananlar için açık bir ayrımcılığa dönüştürmüştür. Başka bir ifadeyle, söz konusu olan primleri devlet tarafından ödenen düşük gelir düzeyine sahip yurttaşlar olduğunda eşitsizlik ayrımcılığa, katmanlı yapı adeta kast sistemine dönüşmekte, primleri devlet tarafından karşılanan yoksullar ise bu sistemin paryaları haline gelmektedir. Her ne kadar 5510 sayılı Kanunda primlerle sağlanan sağlık hizmetleri arasında herhangi bir bağ kurulamayacağı belirtilse de, gelir testi uygulamasının tam da bu türden bir ilişkinin kurucu unsuru olarak kurgulandığı görülmektedir. Bu tespitimizin daha iyi anlaşılabilmesi için izleyen bölümde önce gelir testi uygulaması hakkında temel bilgiler sağlanacak, ardından da gelir testi ile kazanılan genel sağlık sigortalılığı statüsü ele alınacaktır.

Gelir Testi Uygulaması

Genel sağlık sigortası zorunlu olarak herkesi kapsamakla birlikte, farklı grupların kapsama alınması farklı tarihlerde gerçekleşmiştir. 5510 sayılı Kanunun 1.10.2008 tarihinde yürürlüğe girmesi ile birlikte kanunun genel sağlık sigortası ile ilgili hükümleri iş sözleşmesi ile çalışanlar ve bağımsız çalışanlar⁹ için hemen yürürlüğe girmiştir. Bundan yaklaşık iki yıl kadar sonra, Ocak 2010 tarihinden itibaren kamu görevlileri (4.1.c'liler) de kapsama alınmıştır. 3816 sayılı Kanun kapsamında sağlık hizmetlerinden Yeşil Kartla faydalananlar, çalışmayanlar ve çalışmaya ara verenler 1.1.2012 tarihinden itibaren 6111 sayılı kanunla getirilen gelir testi uygulaması ile sisteme dahil edilmişlerdir (Alper, 2012: 56; Güzel vd., 2012: 900; Tuncay ve Ekmekçi, 2012: 461).

Yeşil Kart sahipleri, çalışmayanlar ve çalışmaya ara verenlerin gelir tespitine tabi tutulmaları ve ödeme güçleri dikkate alınarak prim ödemeleri suretiyle sisteme dâhil edilmeleri gerçekleşmiş ve böylece genel sağlık sigortasının Türkiye'de ikamet eden herkesi kapsama ve primli rejim olarak hayata geçirilme süreci yasal olarak tamamlanmıştır (Alper, 2012: 56; Acar, 2012: 40). Artık, sistemdeki herkes, sağlık finansman yönteminin bir sonucu olarak, ya doğrudan prim ödeme suretiyle ya da adına devlet tarafından prim ödenmesi koşuluyla, sağlık hizmetlerine erişebilecektir. Buna göre; hangi statüde olurlarsa olsunlar (işçi, bağımsız çalışan veya kamu görevlisi) çalışanlar prime esas kazançları üzerinden prim ödeyecektir. Çalışmayan ancak isteğe bağlı olarak sigortalı olanlar, beyan ettikleri gelir üzerinden prim ödeyeceklerdir. Özel statüleri nedeniyle kendilerine gelir veya aylık bağlananların primleri devlet tarafından karşılanacaktır. Çalışmayan ancak prim ödeyebilecek geliri olanlar kendileri prim ödeyecektir. Çalışmayan, geliri olmayan ve ödeme gücü bulunmayanların primleri devletçe karşılanacaktır. Gelir testi, bu kişilerin tespit edilerek çalışmayan ancak geliri/ ödeme gücü olanlardan ayrılmasını sağlamaya yönelik teknik işlemi ifade etmektedir. Gelir testinin 1.1.2012'de uygulamaya konulmasıyla birlikte, hiçbir sosyal güvenliği bulunmayanlar, yeşil kartlılar ve zorunlu sigortalılığı sona erenler gelir testi uygulamasına tabi kılınmıştır.

5510 sayılı Kanunla birlikte, gelir testine tabi kılınan toplum kesimleri şu şekilde sıralanabilir (Alper, 2012: 58):

- Bakmakla yükümlü olunan aile üyesi olma statüsünü kaybedenler (çocuklarda 18, lise eğitimi görüyorsa 20, yükseköğretimde ise 25 yaşını geçenler),
- Bir süre zorunlu sigortalı olarak çalıştıktan sonra işini kaybeden işsizler,
- Ay içindeki çalışması 30 günden eksik olan kısmi süreli çalışanlar,

- Hak sahibi olarak aylık bağlananlardan aylık bağlanma hakkını kaybedenler,
- Türkiye’de kesintisiz 1 yıldan uzun süre ile yaşayan yabancılar.

5510 sayılı Kanun’un en problemleri alanlarından birini oluşturan gelir testi uygulaması (Alper, 2012: 58), son derece karmaşık bir şekilde düzenlenmiştir (Güzel vd., 2012: 907). Nitekim 5510 sayılı Kanun 1 Ekim 2008 tarihinde yürürlüğe girmesine rağmen gelir testi uygulaması önce Ekim 2010’a, daha sonra ise 1 Ocak 2012’ye ertelenmiştir. Başlangıçta SGK’ya verilen gelir tespiti yapma yetkisi, daha sonra SGK’dan alınarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde yer alan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına verilmiştir. Gelir testinin nasıl uygulanacağı, 28.12.2011 tarihli yönetmelikle düzenlenmiş¹⁰, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 16.02.2012 tarihli genelgesiyle¹¹ de ayrıntılandırılmıştır.

Gelir testi için başvurular, gelir tespitine esas teşkil edecek göstergeleri içeren başvuru formu ile birlikte, kişinin Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sisteminde kayıtlı ikametgâhının bulunduğu il veya ilçedeki SYDV’ye yapılmaktadır (Yön. M. 5,6). Vakıflar gelir tespiti işlemlerinde, Bakanlık tarafından belirlenecek bir puanlama formülünü esas alacaklardır. Ancak puanlama formülüne ilişkin çalışmalar tamamlanamadığı için gelir tespiti incelemeleri, başvuru formu ve SOYBİS sorgusunda elde edilen bilgilere göre yapılmaktadır. SOYBİS modülü üzerinden 13 kurum aracılığıyla 28 ayrı sorgu yapılarak, elde edilen bilgiler çerçevesinde hanenin ortalama aylık geliri ile gelirin kişi başına düşen aylık tutarı tespit edilmektedir. Sistemde 16 yaşından büyükler için belirlenen asgari ücretin brüt tutarıyla ilişkilendirilmiş dört farklı gelir seviyesi tanımlanmıştır ve bu gelir seviyeleri temel alınarak yurttaşların ödeyecekleri prim tutarları belirlenmektedir. İnceleme sonucunda, ailede kişi başına düşen gelir miktarı brüt asgari ücretin 1/3’ünden az olduğu tespit edilenlerin primleri devlet tarafından karşılanmaktadır. Tablo 1, farklı gelir seviyeleri için vakıflar tarafından kullanılan gelir seviyesi kodlarını ve yurttaşların ödeyecekleri tescil kodundaki GSS prim tutarlarını göstermektedir.

Tablo 1. Prim Ödeme Yükümlülükleri ve Prim Miktarları: 1.7.2015-31.12.2015 Dönemi

Gelir Kodu	Kişi Başına Aylık Gelir Durumu	Gelir Aralığı (TL)	Prim Durumu
G0	Brüt asgari ücretin üçte birinin altında	0-424,50 TL	Primi devlet tarafından ödenecek
G1	Brüt asgari ücretin üçte biri ile asgari ücret arasında	424,50 TL'den 1.273,50 TL'ye kadar	Primi kişi ödeyecek. Prim Tutarı: 50,94 TL
G2	Brüt asgari ücret ile asgari ücretin iki katı arasında	1.273.50- 2547	Primi kişi ödeyecek. Prim Tutarı: 152,82 TL
G3	Brüt asgari ücretin iki katından fazla	2547 - ∞	Primi kişi ödeyecek. Prim Tutarı: 305,64 TL

Kaynak: (ASPB, 2015: 40) temel alınarak SGK'nın 2015-4 numaralı "Prime Esas Kazançların Alt ve Üst Sınırları ile Bazı İşlemlere Esas Tutarlar" konulu tebliğinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

SYDV, gelir düzeylerini tespit ettikleri yurttaşların gelir durumu kararını, modül üzerinden SGK'ya iletmekte ve SGK, ilgililerin genel sağlık sigortalılıklarına ilişkin gerekli tescilleri gerçekleştirmektedir.

Resen Tescil: Yönetim Maliyetleri Yoksullara

Ülkede yaşayan herkesi zorunlu olarak kapsamına alan genel sağlık sigortasında, sistemin dışına çıkmak mümkün olmadığı gibi, sisteme giriş için de başvuru şart değildir (Şakar, 2012: 25-26). Genel sağlık sigortalısı ya da genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olduğu kişi statüsünde olmayanlar ile sözü edilen statüsü sona eren kişiler, SGK tarafından resen tescil edilmektedir (Yön. M.4). Bu kişiler için, gelir testleri sonlandırılıncaya kadar asgari ücretin brüt tutarı üzerinden %12 oranında prim tahakkuk ettirilmektedir¹². Ayrıca, gelir tespitini yaptırmak üzere bir ay içinde vakıflara başvurması gerektiği SGK tarafından resen tescil edilen kişilere bildirilmektedir. Bu kapsamda 1 Ocak 2012'den önce hiçbir sosyal güvencesi olmayan kişiler, SGK tarafından 1 Ocak 2012 itibarıyla sisteme resen tescil edilmiştir.

Resen genel sağlık sigortası tescili yapılan kişilerin gelir testi işlemleri, SGK veya ilgili vakıf tarafından ailenin yazılı muvafakati alınarak, vakıf tarafından sonuçlandırılmaktadır. Kendisine gelir testi yapılmasını istemeyenler ile genel sağlık sigortası tesciline dair tebligatın yapıldığı tarihten itibaren bir ay içinde gelir testi yönünde muvafakat vermeyenlerin gelirleri, asgarî ücretin iki katı olarak kabul edilmekte ve genel sağlık sigortası primleri bu gelirden hesaplanmaktadır.

Resen tescil uygulaması ve hanelere ilişkin bilgilerin vakıf bürolarında toplanması, veri toplama maliyetlerinin bir kısmını, sistemden yararlanması planlanan yoksul kitlelerin üzerine yıkmaktadır. Gelir tespitine temel oluşturacak verilerin toplanması, hane ziyaretleri ile gerçekleştirilebileceği gibi sosyal yardım ofisleri kanalıyla da gerçekleştirilebilir. Her iki tekniğin de birbirlerine göre üstünlüklerinden bahsedilmektedir.¹³ İki teknik arasındaki temel farklılıklardan ilki, ulaşım maliyetlerini kimin üstleneceği ile ilgilidir. Ev ziyaretleri ile veri toplamada ulaşım maliyetlerini devlet üstlenirken, bürolar kanalıyla veri toplamada aynı maliyetler yurttaşlar tarafından üstlenilmektedir. Genel sağlık sigortası kapsamında uygulamaya konulan gelir testi uygulamasında yurttaşların sisteme resen tescil edilmesi ve verilerin bürolar kanalıyla toplanılması zaman kaybına yol açtığı gibi ulaşım maliyetlerini de yurttaşların üzerine yıkmaktadır. Bu maliyetler önemsiz gibi görülebilir; ancak alan araştırmaları “yol paraları”nın bile yoksulların sağlık hizmetlerine erişmesinin önünde önemli bir engel oluşturduğunu göstermektedir (Çamur-Duyan, 2006: 108).

Hane Temelli Gelir Tespiti: Prim Yükünden Kaçınma

Gelir testi uygulaması, sağlık sigortası primlerinin kim tarafından ve ne kadar ödeneceğini belirlemeyi amaçlaması bakımından teknik bir işlem olarak görülebilir. Gelir Tespiti Yönetmeliği'nin 10. maddesinde, gelir tespitinde esas alınacak aile bireyleri düzenlenmiştir. Yönetmeliğe göre; gelir tespitinde, aynı hane içinde yaşayan eş, evli olmayan çocuk, büyük anne ve büyük babadan oluşan aile esas alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle gelir testi birey değil hane temelli olarak yürütülmektedir. Gelir Tespiti Yönetmeliği'ndeki ilgili düzenleme şöyledir (GTY, 2011);

- Aile bireylerinden birinin veya birkaçının genel sağlık sigortalısı ya da bakmakla yükümlü olunan kişi olması, diğer aile bireylerinin genel sağlık sigortalılığı için yapılacak gelir tespitinde esas alınmalarına engel teşkil etmez.
- Yaşları ne olursa olsun aynı hanede yaşayan evli olmayan çocuklar gelir tespitinde aile içinde değerlendirilir.
- Öğrenim nedeniyle geçici olarak aynı hanede yaşamayan yirmi beş yaşını doldurmamış evli olmayan çocuklar, öğrenimleri süresince aile içinde değerlendirilir.
- Aynı hanede birden fazla aile yaşaması durumunda her bir aile için ayrı gelir tespiti yapılır.
- Gelir testine tâbi tutulacak kişi ile aynı hanede yaşamayan ana ve baba için bakmakla yükümlü olursa dahi ayrı gelir tespiti yapılır.

Gelir testinde, ölçüm birimi olarak haneyi temel almanın sorunlu bir uygulama olduğu açıktır. Aynı mekanda yaşadıkları için, ayrı ayrı elde edilen gelirlerin tek havuzda toplanıp, kişi sayısına bölünmesi ile bulunan kişi başına gelir saptama yöntemi, günümüz toplum yaşamının dinamikleri ile uyumsuz olduğu gibi sağlıklı da değildir (Güzel vd., 2012: 906; Arıcı, 2012: 54-55; Alper, 2012: 59). Hanenin temel alınmasının arkasındaki rasyonalite; devletin, sigorta modeline dayalı finansman tercihinin yol açtığı maliyetleri üstlenmek istememesidir.¹⁴ Zira, hane temelli gelir tespiti, devletin ödeme gücü olmayan yurttaşların sağlık sigortası primlerini ödeme yükümlülüğünden kaçmasına, prim yükünü ailenin üzerine yıkmasına olanak tanıyan bir tercihtir. Gelir tespitinde birimin hane olarak belirlenmesi, çalışmayan, hiçbir geliri olmayan, 25 yaşını tamamlamış ya da yükseköğretimi bitirmiş kişilerin sağlık sigortası primlerini ödeme yükümlülüğünü aileye yıkmaktadır. Arıcı'nın (2012: 55) ifadesiyle, "(b)u düzenleme ile iş bulamamış evlatlarının diğer yüklerini üstlenmiş aileye; devlet, bir de sağlık sigortası yükü yüklemektedir."

Gelir Tespitinin Yenilenmesi: Olağan Şüpheliler Olarak Yoksullar

Yönetmeliğe göre, vakıflar tarafından yürütülen gelir tespiti işlemlerinin bazı durumlarda yenilenmesi gerekmektedir. Gelir tespiti işleminin yenilenmesini gerektiren haller şunlardır:

1. Gelirin Değişimi: Gelir tespiti sonucunda genel sağlık sigortalısı tescili yapılanların gelirleri, ödeyecekleri prim miktarını etkileyecek şekilde değişirse, bu kişiler gelirdeki değişimin ortaya çıkmasından sonra bir ay içinde vakfa başvurmak zorundadır. Vakıf bu kişiler için gelir tespitini yenileyecektir. Vakıf da Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi¹⁵ (BSYHP) eliyle tespit ettiği değişiklikler üzerine, kişilerin bildirimini beklemeksizin gelir tespitini yenilemekle görevlidir.

2. Hane Kompozisyonunun Değişimi: Başta doğum ve ölüm olmak üzere, evlenme, boşanma ve benzeri nedenlerle hanedeki birey sayısının değiştiğinin tespit edilmesi durumlarında gelir tespiti yenilenir¹⁶.

3. Otomatik Güncelleme: Genel sağlık sigortası tescili yapıldığı tarihten itibaren doksan günde bir aile içindeki bireylere ait veriler BSYHP'de otomatik olarak güncellenir. Güncelleme sonucu durumunda değişiklik olduğu tespit edilen sigortalıların, tespit edilen aile içindeki kişi başına düşen gelirin aylık tutarına göre ödeyeceği prim miktarı yeniden belirlenir ve buna göre genel sağlık sigortası tescili yapılır.

4. Hane Ziyaretleriyle Yenileme: Yönetmeliğin 12. maddesine göre, genel sağlık sigortalısı tescili yapıldığı tarihten itibaren primi devlet tarafından ödenenler (G0) ile asgari ücretin üçte biri üzerinden prim ödeyenlerin (G1) hane ziyaretleri her yıl yenilenir. Genelgeye göre bu haneler için, Mütevelli Heyeti'nin gelir tespiti kararından itibaren 1 yıl içinde sosyal inceleme yapılması gerekmektedir.¹⁷.

Gelir tespitinin belirli periyotlarla (üç aylık ve yıllık) veya belirli durumlarda yenilenmesine ilişkin düzenlemelerin, olası "sızıntı" ve prim kaçaklarını önlemeye yönelik olarak tasarlandığı, sisteme gelir testi ile dahil edilenlerin sürekli olarak kontrol ve denetim altında tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Prim kayıplarını ve sızıntıları önlemeye yönelik kontrollerin özellikle primleri devlet tarafından ödenenler ile düşük miktarda prim ödeyenler (G0 ve G1 gelir düzeyindekiler) üzerine odaklanması dikkat çekicidir. Nitekim yıllık hane ziyaretleri yalnızca bu iki grup için söz konusudur.

Gelirin Değerlendirilmesi

Yönetmelik gereği gelir tespitinde aile bireylerinin harcamaları, taşınır ve taşınmazları ile bunlardan doğan hakları da dikkate alınarak aile içinde kişi başına düşen gelirin aylık tutarı belirlenmektedir (m14). Kişinin gelirinin tespit edilmesinde kullanılacak veriler iki kanaldan elde edilmektedir. Birincisi, kişinin başvuru sırasında doldurduğu Gelir Tespiti Hane Beyan Formu'nda beyan ettiği bilgilerdir. Hane beyan formlarıyla, kişi bilgileri (eğitim, meslek), haneye dair bilgiler (mal varlığı, gelirleri, sosyal güvencesi ve sağlık problemleri olan aile fertleri), konut bilgileri (konutun niteliği: gecekondü, apartman dairesi vb., oda sayısı, mülkiyeti, ısınma biçimi), hane geliri, tüketim alışkanlıkları (et, süt, sebze-meyve tüketim sıklığı), temel harcama kalemlerine (gıda, giyim, yakacak, elektrik, su, gaz) yapılan ödemeler ve bunların finansman biçimine (peşin, taksit, kredi kartı, yardım vb.) dair veriler derlenmektedir. Hane gelirini tespit etmekte kullanılan diğer kaynağa SOYBİS modülüdür. SOYBİS yazılımı, hane bireylerine ait verileri kullanarak 13 farklı kurumun veri tabanında 28 ayrı sorgu yapmaktadır¹⁸. Sorgu ile hanenin gelir kalemleri ile sahip olduğu taşınır ve taşınmaz varlıklar tespit edilmektedir. Her iki kanaldan elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi ise, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın 2012/7 sayılı genelgesine (bundan sonra ASPB, 2012/7 olarak anılacaktır) göre yapılmaktadır. Değerlendirme işlemi, gelir testi uygulamasının en az tartışılan, fakat en problemlili alanlarından birini oluşturmaktadır.

i) Ailenin Düzenli Gelirleri ve Taşınır/Taşınmaz Varlıklarının Değerlendirilmesi

Hanenin toplam aylık geliri hesaplanırken hane bireylerinin düzenli gelirleri ile sahip oldukları taşınır ve taşınmaz varlıklara ilişkin izlenen işlem aşağıdaki gibidir (ASPB, 2012/7).

- Tespit/beyan edilen aylık net maaş, ücret, nafaka, yevmiye vb. gelirlerin yıllık tutarının aylık ortalaması,
- Ailenin; mülkiyeti aile bireylerinden birine ait olan ikamet ettiği konutu ile mülkiyeti başka birine ait olmakla birlikte kira ödemediği konutu için konutun rayiç bedelinin 240'ta biri,
- Ailenin ikamet ettiği konut haricindeki konut için rayiç bedelinin 240'ta biri ve (takdir edilen/beyan edilen) kira getirisinin toplamı,
- İkamet edilen konut haricindeki konut için kira geliri elde edilmiyorsa veya kira geliri beyan edilmiyorsa konutun rayiç bedelinin 120'de biri,
- Dükkanlar için rayiç bedelin 240'ta biri ve (takdir/beyan edilen) kira getirisinin toplamı,
- Dükkan için kira geliri elde edilmiyorsa veya kira geliri beyan edilmiyorsa dükkanın rayiç bedelinin 120'de biri,
- Ailenin arazi, tarla ve benzeri için rayiç bedelin 240'ta biri ve (takdir/beyan edilen) aylık (zirai, ticari, kira vb) getirisinin toplamı,
- Ailenin binek aracı için aracın kasko/rayiç bedelinin 120'de biri,
- Ailenin ticari/zirai amaçlı aracı için aracın kasko/rayiç bedelinin 120'de biri ve (takdir/beyan edilen) aylık (zirai, ticari, kira vb) getirisinin toplamı,
- Ailenin büyükbaş ve küçükbaş hayvanları için il ve ilçe gıda tarım ve hayvancılık müdürlüklerinden temin edilen yıllık getiri miktarının aylık tutarı,
- Ailenin tespit/beyan edilen banka mevduatları için aylık faiz getirisinin iki katı tutar,
- Sürekli olarak alınan düzenli nakdi sosyal yardımların (2022, Evde bakım, Şartlı nakit transferleri, burs vb) aylık ortalaması ve diğer gelirlerin toplamı ailenin aylık gelirine dahil edilir.

Her ne kadar yönetmelik ve genelgede "gelir" testi ibaresi kullanılsa da mevcut gelir tespiti uygulaması, gelir ve varlıkları birer gösterge olarak kullanarak yurttaşları refah düzeylerine göre hiyerarşik olarak sıralamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda ailelerin ücret, nafaka gibi gelirleri ile araç, konut, dükkân, tarla, arazi gibi taşınır ve taşınmaz varlıklarından elde ettiği gelirlerin yanı sıra, bu varlıkların servet değerleri de dikkate alınarak belirli oranlar içerisinde gelir kaydedildikleri görülmektedir. Ailenin refahına pozitif katkısı olmakla birlikte herhangi bir nakit akışı sağlamayan varlıkların belirli oranlarda gelir olarak kaydedilmesi, sistem tarafından "düşkün" olarak kodlanmayan yoksulları, prim ödeme yükümlülüğü ile karşı karşıya bırakmaktadır. Örneğin, mülkiyeti kendisine ait olmasa bile kira ödemediği konut için konutun rayiç bedelinin

240'ta biri ailenin aylık geliri olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda, gelir tespitinde 100 bin lira rayiç bedelli bir konutta ikamet eden hanenin, bu konut dolayısıyla aylık 416,6 TL gelir elde ettiği kabul edilmektedir.

Gelir tespit yönetmeliği ve genelgeye göre, sürekli olarak alınan sosyal yardımlar da hanenin "gelir"leri arasında sayılmaktadır. İhtiyaç tespitine ya da muhtaçlık kriterine göre sunulan sosyal yardımların, hanelerin gelir kalemleri arasında değerlendirilmesi, prim muafiyeti açısından belirlenen eşğin düşüklüğü de dikkate alındığında, SYDV tarafından yoksul olarak değerlendirilen yurttaşların da prim ödemek yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmasına yol açabilecektir. Aynı şekilde, nüfusun en yoksul kesimlerini hedefleyen ve yoksul hanelerin sağlık ve eğitim hizmetlerine erişmesine olanak sağlamak üzere yürütülen şartlı nakit desteklerinin de hane geliri olarak kaydedilmesi, okula devam ya da sağlık kontrolleri şartına bağlı olarak verilen nakit ödemelerin, genel sağlık sigortası primi olarak ailelerden geri alınmasına kapı aralamaktadır.

ii) Aile Harcamalarının Değerlendirilmesi: 'Gelir' Olarak Borçlanma

Hanenin aylık geliri değerlendirilirken hane harcamaları şu şekilde dikkate alınmaktadır (ASPB, 2012/7):

- Sistemde harcamalar tespit edilirken gıda, giyim, kira, ısınma, eğitim, sağlık, ulaşım, eğlence, sigara ve benzerlerine yapılan yıllık ödemelerin aylık ortalaması dikkate alınmaktadır.
- Ancak kişinin tespit/beyan edilen harcamaları, tespit edilen gelirinin tutarından fazla ise, bu durumda harcama ve gelir arasındaki fark gelire eklenmektedir. Ayrıca harcamalar hiçbir şekilde gelirden çıkarılmamaktadır. Çünkü harcamalar gelir beyanı olmayan kişilerin gelir seviyesinin göstergesi olarak değerlendirildiğinden dolayı hesaba katılmaktadır.

Gelir testi uygulamasında hane harcamalarının değerlendirilmesi yöntemi, zaruri tüketimlerini elde ettikleri gelire karşılayamadıkları için borçlanan hanelerin bu borçlarını gelir kaydetmek gibi tuhaf bir uygulamayı da içermektedir. Çalışmalar, Türkiye'deki emekçi hanelerin önemli bir bölümünün (topraksız köylüler, kırsal işsizler, kentli işsizler ve mülksüz emekçiler gibi) zorunlu tüketimlerini karşılayabilmek için çaresiz bir şekilde borçlanma yoluna gittiklerini ve bir borç kapanı içine düştüklerini göstermektedir (Bahçe ve Köse, 2012: 30). Genelge temel ihtiyaçlarını borçlanarak karşılayan hanelerin borçlarını da gelir kaydederek, onları "borçları" üzerinden prim ödemekle yüz yüze bırakmaktadır.

Ödeme Gücünü Temel Alan GSS Statüsü ve Sağlık Sisteminde Krizin İşaretleri

Genel sağlık sigortasının kurgusundan doğan gelir temelli eşitsizlikler, primleri devlet tarafından karşılanan düşük gelirli yurttaşların sağlık hizmetlerine erişimi söz konusu olduğunda, açık bir ayrımcılığa dönüşmektedir. Şöyle ki, SOYBİS sisteminden ulaşılan merkezi veri tabanları ve sosyal incelemeler yolu ile tespit edilen ailedeki kişi başına düşen gelir tutarı, kişilerin genel sağlık sigortalısı statüsünü belirlemektedir. Gelir testine tabi tutulan vatandaşlar için iki farklı sigortalı statü söz konusudur:

1. Primi Devlet Tarafından Karşılacakların Statüsü (60/1c1): Hane içinde kişi başına düşen gelir tutarı asgari ücretin üçte birinin altında olan vatandaşlar 5510 sayılı Kanun'un 60/1c1 bendi kapsamında sigortalı olarak tescil edilirler ve bu kişilerin primleri devlet tarafından ödenir.¹⁹ Bunlar vakıflar tarafından gelir düzeyi G0 olarak tespit edilenlerdir.

2. Primini Kendileri Ödeyeceklerin Statüsü (60/1g): Aile içinde kişi başına düşen gelir tutarı; asgarî ücretin üçte birine eşit veya üçte biri üzerinde olduğu tespit edilenler, 5510 sayılı Kanununun 60/g bendi kapsamında sigortalı olarak tecil edilirler. Bunların bakmakla yükümlü olduğu kişiler, tescili yapılan kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişi olarak genel sağlık sigortası kapsamına alınmış sayılır.²⁰ Bunlar vakıflar tarafından gelir düzeyleri G1, G2 ve G3 olarak tespit edilenlerdir.

Hanelerin ortalama gelir düzeylerine göre belirlenen bu statüler, kişilerin sağlık hizmetlerine erişimlerini etkilemektedir. 5510 sayılı Kanun'un 62. maddesi, kanun kapsamındaki kişilere sağlanacak sağlık hizmetleri ve diğer haklar ile kişilerden alınan primlerin tutarı arasında ilişki kurulamayacağını hükme bağlar. Buna rağmen, gelir testi uygulamasının hayata geçirilmesinin ardından SGK Sağlık Uygulama Tebliğinde yapılan bir değişiklikle²¹, primleri devlet tarafından karşılananların başvurabilecekleri sağlık hizmet sunucuları sınırlandırılmış, tüm yurttaşların aynı kurumlardan, aynı koşullarda sağlık hizmeti almaları engellenmiştir. Değişiklik öncesinde, kurum sağlık yardımlarından yararlandırılan kişiler, SUT'ta belirtilen özel hükümler saklı kalmak kaydıyla, Kurum ile sözleşmesi bulunan ayakta ve yatarak tedavi hizmeti sağlayan sağlık hizmeti sunucularına doğrudan veya sevk edilmek suretiyle müracaat edebilmekteydi. SGK, SUT'ta yaptığı değişikliklerle, 5510 sayılı Kanun'un 60. maddesinin birinci fıkrasının c bendinin (1), (3) ve (9) numaralı alt bendi gereği sigortalı olanların (yani gelir testi uygulaması sonucu primi devlet tarafından karşılananlar, ihtiyaç tespitine bağlı olarak 2022 sayılı Kanun kapsamındakiler

ile 442 sayılı Kanun kapsamındaki köy korucularının) başvurabilecekleri sağlık hizmet sunucularını ve müracaat işlemlerini genel sağlık sigortası kapsamındaki diğer kişi gruplarından (işçi, bağımsız çalışan, kamu görevlisi ya da GSS primini kendileri ödeyen 60/1g'liler ve diğerleri) ayırmıştır. Buna göre, 60/1c bendinin 1, 3 ve 9 numaralı bentlerine tabi olarak genel sağlık sigortalısı olanlar, özel sağlık hizmeti sunucularına başvuramamaktadırlar. SUT'a göre; özel sağlık hizmetleri sunucularına başvuru yapıldığında, MEDULA sistemi üzerinden yapılan müstahaklık sorgulaması sonucu, Kurum bilgisi 60/c-1, 60/c-3 veya 60/c-9 bilgisi dönen kişilerin (sevklı müracaatları dışında) sunulan sağlık hizmeti bedelleri Kurumca karşılanmamaktadır. Söz konusu bentlere tabi olan sigortalıların, sevkle özel sağlık sunucularına başvuruları ise sadece istisnai durumlarda, sıkı düzenlemelere tabi olarak söz konusudur²². Oysa diğer sigortalılar, SGK ile sözleşmesi bulunan ayakta ve yatarak tedavi hizmeti sağlayan sağlık hizmeti sunucularına doğrudan veya sevk edilmek suretiyle müracaat edebilmektedirler.

Genel sağlık sigortasının, sigorta modeli üzerine kurulması ve prim ödeme ile sağlık hizmetlerinden yararlanma arasında bağ kurması, prim ödeme gücüne sahip olmayan yoksulların sağlık hizmetlerine erişimde, prim ödeme gücüne sahip yurttaşlardan farklı işlemlere maruz bırakılmalarına yol açmıştır. Kamunun sağlık hizmet üretiminden yavaş yavaş el çektiği ve sağlık politikalarında özel sektörün desteklendiği göz önünde bulundurulursa, bu uygulamanın yoksulların sağlık hizmetlerine erişimini kısıtlayacağı açıktır.

Genel sağlık sigortası, finansman açısından sigorta modelini tercih ettiğinden, finansman açısından prim ödemenin asıl, katılım payının istisnai bir uygulama olması gerekir (Alper, 2012: 60). Başlangıçta çok düşük olarak belirlenen ve sağlık hizmetlerine yönelik talebin düzenlenmesinin bir aracı olarak sunulan katkı, katılım payı gibi cepten ödemelerin miktarı, zamanla artırılmış ve sistemin finansmanının önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. TTB'nin (2015b: 11) dikkat çektiği gibi mevcut sistemde, sağlık hizmeti alabilmek için genel sağlık sigortası primi ödemek tek başına yeterli değildir, prim koşuluna ek olarak telefonla randevu alırken başlayıp reçete bedeli, ilave ücret, istisnai sağlık hizmeti gibi isimler altında tam 12 farklı kalemde ödemeler yapmak gerekmektedir.

Katılım payı, sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek için genel sağlık sigortalısı veya bakmakla yükümlü olduğu kişiler tarafından ödenecek tutarı ifade etmektedir (SUT, 2015). 5510 sayılı Kanun hangi hizmetlerden katılım payı alınacağını belirlemiştir ve bunları dört grup olarak ele almıştır. Buna göre katılım payı ödenek sağlık hizmetleri ve katılım payları şu şekildedir:

- 1. Ayakta tedavide hekim ve diş hekim muayenesinde katılım payı:** Sistemde sağlık hizmetlerinden faydalananlardan, başvurdukları sağlık kuruluşunun niteliğine ve basamağına göre katkı payı alınmaktadır. Buna göre, birinci basamak sağlık sunucularında katılım payı alınmazken, ikinci ve üçüncü basamak sağlık sunucularında 5 TL, özel sağlık hizmet sunucularında ise 12 TL katılım payı alınmaktadır. 10 gün içerisinde aynı branşta farklı sağlık hizmet sunucusuna yapılan başvurularda 5 ve 12 TL'lik katılım payı tutarları 5 TL artırılarak tahsil edilmektedir (SUT, 2015).
- 2. Ayakta tedavide sağlanan ilaçlar için katılım payı:** Ayakta tedavilerde sağlanan ilaçlar için, ilaç bedeli üzerinden SGK'dan aylık ve gelir almakta olanlarla bunların bakmakla yükümlü olduğu kişiler %10, diğer kişiler %20 katılım payı ödemektedir. İlaç katılım payının yanı sıra sigortalılar her bir reçete için 3 TL (reçetede 3'ten fazla ilaç yazılırsa ilave her bir kutu için 1 TL daha) katılım payı ödemektedir. Enjektabl formlar ile serum, beslenme ürünleri ve majistraller için kutu sayısına bakılmaksızın her bir kalem 1 kutu olarak değerlendirilmektedir (SUT, 2015).
- 3. Tıbbi malzeme katılım payı:** Vücut dışı protez ve ortezlerden SGK'dan gelir ve aylık alanlar ile bakmakla yükümlü oldukları kişiler için %10, diğer kişiler için %20 oranında katılım payı alınmaktadır. Söz konusu tıbbi malzeme katılım tutarı, vücut dışı protez veya ortezin alındığı tarihteki brüt asgarî ücretin %75'i ile sınırlandırılmıştır. Ancak %75'lik üst sınırın hesaplanmasında her bir protez ve ortez bağımsız olarak değerlendirilmektedir (SUT, 2015).
- 4. Yardımcı üreme yöntemi katılım payları:** Yardımcı üreme yöntemi tedavilerinde birinci denemede %30, ikinci denemede %25, üçüncü denemede %20 oranında olmak üzere bu tedaviler için belirlenen bedeller üzerinden katılım payı alınmaktadır (SUT, 2015).

Bunlara ek olarak SGK ile sözleşmeli vakıf üniversiteleri ile özel sağlık kurumları SGK tarafından belirlenen oranları geçmemek kaydıyla sundukları sağlık hizmetleri için kişilerden ilave ücret almaktadır. Keza resmi sağlık hizmeti sunucuları da daha önce açıkladığımız gibi otelcilik hizmetleri, öğretim üyesi ücreti ve istisnai sağlık hizmeti ücreti" adları altında ilave ücretler almaktadır (SGK 2013: 40; SUT, 2015).

Bu veriler ışığında yapılacak basit bir hesaplama cepten ödemelerin sağlık hizmetlerinin finansmanının ana kaynaklarından biri haline geldiğini göstermektedir. Cepten yapılan ödemelerin giderek artması, özellikle dar gelirli yurttaşların sağlık hizmetlerine erişiminin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Muayene katkı payları nedeniyle pek çok yurttaş sağlık hizmetlerine acil servisler

aracılığıyla erişmeye çalışmış, bu durum ise hastanelerde sağlıksız koşullara yol açmıştır (Radikal, 8.2.2013). Gerçi genel sağlık sigortası içerisinde bazı gruplar için katılım paylarının iadesine ilişkin bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre 60. maddenin birinci fıkrasının 1, 2 ve 3 numaralı alt bentleri gereği genel sağlık sigortalısı sayılanlar ve bunların bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ödemiş olduğu katılım payları, talep etmeleri halinde 3294 sayılı kanun hükümlerine göre kendilerine geri ödenecektir (68/VII). Yani, gelir testi sonuçlarına göre primleri devlet tarafından karşılanacak olan düşük gelirli (60/1c1), vatansız ve sığınmacılar (60/1c2) ile 2022 sayılı Kanun kapsamında aylık alanlar (60/1c3) sağlık hizmetlerinden yararlanırken önce katılım payı ödeyecekler, daha sonra isterlerse ödedikleri bu katılım paylarını geri alabileceklerdir. Katılım paylarının dolaylı olarak iadesini öngören bu düzenleme, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmadığı gibi, prim ve katılım payı ödeme gücünden yoksun yurttaşlara yeni engeller ve mali külfetler yaratmaktadır.

Gelir testi uygulamasıyla birlikte, genel sağlık sigortasının herkesi kapsama ve primli rejim olarak hayata geçirilme süreci yasal olarak tamamlanmıştır. Tablo 2’de, 2012-2015 dönemine ilişkin gelir tespiti sonuçları özetlenmekte, Tablo 3’te ise 2014 yılında karar verilen GSS gelir testi sonuçları gelir basamakları itibarıyla gösterilmektedir. Tablolarda ilk göze çarpan şey, prim ödeme eşiği son derece düşük tutulmuş, gelir göstergelerine dayalı katı bir gelir testi uygulaması kullanılmış olmasına rağmen, gelir testi sonuçlarına göre esas yığılmanın G0 ve G1 gelir basamaklarında gerçekleşmiş olmasıdır.

Tablo 2. Gelir Testi Sonuçları 2012-2015

	2011*	2012	2013	2014	2015 (Nisan)
GSS Kapsamında Tescil Edilenler		11.357.306	12.351.352	11.385.011	11.296.402
GSS Primlerini Kendisi Ödeyenler		3.798.485	4.699.867	4.043.415	3.915.347
GSS Primi Devlet Tarafından Ödenenler	8.865.470	7.558.821	7.651.485	7.341.596	7.381.055

*2011 yılına ilişkin veri Yeşil Kartlı sayısını göstermektedir.

Kaynak: SGK İstatistik Yıllık ve Bültenleri, 2011 ve 2015.

Bu yönüyle Tablo 2, ‘Yeşil Kart’ istismarı adı altında kopartılan gürültünün gerçekçi olmadığını göstermektedir. Zira 2011 yılında Yeşil Kart sayısı ile 2012

İtibariyle gelir testi sonucu primleri devletçe karşılananların (G0, Yeşil Kartlılar) sayısı arasında, yararlanma koşullarının zorlaştırılmasına rağmen, büyük bir fark yoktur. Sıkı gelir testi uygulamalarına rağmen yeşil kartlıların sayısı 8,8 milyondan 2014 yılı sonu itibariyle 7,3 milyona gerilemiştir. Üstelik gelir testi yaptıran hanelerin %34,94'ünün gelirleri prim eşliğinin hemen üstünde yığılmıştır. Bu kesimin, sağlık hizmetlerine erişmenin temel koşulları olan prim ödeme ve katılım paylarını karşılayacak ödeme gücüne sahip olduklarını iddia etmek gerçekçi değildir. G2 ve G3 gelir düzeylerine sahip hanelerin oranı son derece düşüktür.

Tablo 3. 2014 Yılında Karar Verilen GSS Gelir Tespiti Sonuçları

	Hane Sayısı	Hane Dağılımı (%)	Kişi Sayısı	Kişi Dağılımı (%)
G0	664.687	60,58	2.392.628	64,38
G1	383.416	34,94	1.183.853	31,86
G2	43.440	3,96	124.288	3,34
G3	5.703	0,52	15.522	0,42
TOPLAM	1.097.246	100,00	3.716.291	100,00

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 90.

Genel sağlık sigortası uygulaması ile zorunlu olarak sigortaya dâhil edilen herkes, prim ödemek şartıyla sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Yalnızca 18 yaşını doldurmamış olanlarda, tıbben başkasının bakımına muhtaç kişilerde ve bazı özel hallerde²³ herhangi bir prim koşulu aranmadan sağlık yardımları yapılmaktadır. Bunlar dışında sağlık hizmetlerinden yararlanmak için genel sağlık sigortası primlerinin ödenmiş olması gerekmektedir. Kanunda, prim koşulu konusunda istihdam statüsü temelindeki farklılıklar korunarak üçlü bir ayırım yapılmıştır.²⁴ Bu yönüyle sağlık alanında statü temelli eşitsizlikler sürmektedir.

Sağlık yardımlarından yararlanmanın prim koşuluna bağlı olması, primlerini ödeyemeyenlerin ya da ödeme yükümlülüğünü yerine getirmemiş olanların sağlık hizmetlerine erişimini engellemektedir. SGK genel sağlık sigortası prim tahsilât oranlarına ilişkin bir istatistik yayınlamamaktadır. Benzer şekilde, prim borcu nedeniyle kaç kişinin sağlık hizmetine erişiminin kısıtlandığına ilişkin bir veri de açıklanmamaktadır. Ancak sistemin kuruluşundan itibaren, prim tahsilâtının önemli sorun alanlarından birisi olduğu bilinmektedir. Özellikle bağımsız çalışanların prim borçlarının sağlık hizmetlerine erişimi engelleyebileceği öngörüldüğü için, prim borcu olan bağımsız çalışanların ailelerine ilişkin özel bir düzenleme getirilmiştir. Sağlık hizmetlerine erişmelerine engel bir prim borcu

bulunan bağımsız çalışanların bakmakla yükümlü olduğu kişilerin, gelir testine tabi tutularak genel sağlık sigortası kapsamına girmelerine olanak sağlanmıştır. 10 Ocak 2013 tarihinde kabul edilen 6385 ve 5510 sayılı kanunlara göre, genel sağlık sigortalısı ya da bakmakla yükümlü olunan kişi kapsamına girmekle birlikte, başkaları üzerinden (yani anne - babası veya eşi üzerinden) sağlık hizmeti alanlara, 31/1/2012 tarihine kadar verilen sağlık hizmetlerine ilişkin Kurumca tahakkuk ettirilmiş veya ettirilecek borçların tahsilinden vazgeçilmiştir. Ancak bu kısmi çözüm arayışları bağımsız çalışanların prim borçları nedeniyle sağlık hizmetlerine erişememeleri biçiminde ortaya çıkan krizi çözmeye yetmemiştir. 25 Şubat 2011 tarihinde kabul edilen 6111 sayılı Torba Yasa, bu krize yine kısmi bir çare arayışının ürünü olarak bağımsız çalışanların borçlarını taksitlendirmeleri/yapılandırılmaları olanağı sağlanmış ve bu yapılandırmadan doğan ödeme yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getirmeleri koşuluyla sağlık hizmetlerine erişimlerine imkân verilmiştir.

Tüm bu düzenlemeler, prim tahsilâtına ilişkin güçlüklerin sağlık hizmetlerine erişim bakımından yaşanabilecek krizlerin birer göstergesidir. Bu noktada, üzerinde özellikle durulması gereken bir grup da, gelir testi sonucunda aile içindeki geliri brüt asgari ücretin 1/3'ünden daha yüksek olduğu tespit edilerek 60/1g kapsamında genel sağlık sigortalısı statüsü kazananlardır. Prim ödemekle yükümlü kılınan, ancak aylık geliri 425 TL'nin hemen üzerinde bulunanların sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek için düzenli olarak aylık 50 TL prim ödemesini beklemek, gerçekçi değildir. SGK'nın bu gruplara ilişkin prim tahsilât oranının düşük bir düzeyde kalacağı, bunun da sağlık hizmetlerine erişimde bir krize dönüşebileceği anlamına gelir. Nitekim yurttaşların GSS primlerini ödeyememeleri ve SGK'nın prim tahsilâtına ilişkin sorunları, prim borçlarına yönelik düzenlemeyi kaçınılmaz kılmış, 2014 yılı sonlarında çıkartılan 6552 sayılı Kanunla birikmiş prim borçlarının yapılandırılmasına gidilmek zorunda kalmıştır. 6552 sayılı Kanun, prim borçları nedeniyle sağlık hizmetlerine erişimi engellenmiş yurttaşları da içerecek şekilde borçların yapılandırılmasına olanak sağlamakla birlikte dar gelirli oldukları açık olan yurttaşları, sağlık hizmetlerine erişmek için hem geçmişte ödemediği primleri için borçlandırmış hem de güncel primlerini ödeme yükümlülüğü ile karşı karşıya koymuştur. GSS'nin son dört yıllık uygulaması, primli sistemin bu haliyle sürdürülmesinin zorluğunu ortaya koyduğu gibi, önümüzdeki yıllarda GSS primi yükümlülüklerini yerine getiremeyen emekçi hanelerinin sağlık hizmetlerinden mahrum bırakılması biçimindeki bir sağlık krizinin kapıda olduğunu göstermektedir.

Sonuç

5510 sayılı Kanunla oluşturulan ve herkesi zorunlu olarak kapsama alan genel sağlık sigortası sistemi, sağlığın bir hak olarak tanımlanıp sosyalleştirilmesini

değil, sağlık hizmetlerinin finansmanının genelleştirilmesini temel almaktadır. Önceliğin sistemin finansmanına verilmiş olması, sağlık hizmetlerinin arka plana itilmesine yol açmıştır. Bu çerçevede sağlık, bir hak olarak ülke genelinde eşitlikçi bir biçimde sunulacak bir hizmetten, yalnızca primlerini ve hizmet bedellerini (katılım-katkı payı vb.) ödeyebilenlerin erişebildiği bir hizmete doğru evrilmektedir.

Sağlık politikalarındaki dönüşüm, sağlık alanında kamunun rolünün sınırlandırılmasını, özel sektörün teşvik edilmesini temel almaktadır. Sağlık alanının artan ölçüde piyasalaşmasını ve ticarileşmesini içeren bu süreç, reform öncesinin statü temelli eşitsizliklerini ortadan kaldırmadığı gibi, hizmete erişim bakımından gelir temelli yeni eşitsizlikleri de gündeme getirmiştir.

Sistem, ödenen primlerle sağlık hizmetlerine erişim arasında güçlü bir bağ kurmuştur. Sağlık hizmetlerinden yararlanmanın temel koşulu, prim ödeme yükümlülüğünün yerine getirilmiş olmasıdır. Prim ve sağlık hizmetlerine erişim arasındaki ilişki, sağlık alanında krizin habercisidir.

Gelir testi uygulaması, bir taraftan devletin yurttaşlara sunduğu hizmetlerin daraltılmasının (en muhtaçlarla sınırlandırılmasının) diğer taraftan da sağlık hizmetlerinin finansmanının genelleştirilmesinin bir aracı olarak kurgulanmıştır. Gelir testinin düzenleniş biçimi, devletin sağlık alanındaki sorumluluklarının sınırlandırılması ve mümkün olduğu ölçüde maliyet doğuran yükümlülüklerden kaçınma yaklaşımı üzerine inşa edilmiştir. Bu durum, yurttaşlarının ödeme gücünün tespitinde tercih edilen gelir tespit yönteminden, hane temelli gelir testine, resen tescilden, belirlenen gelir eşliğine kadar tüm düzenlemelere yansımıştır. Her ne kadar, 5510 sayılı Kanun'da primlerle sağlanan sağlık hizmetleri arasında herhangi bir bağ kurulamayacağı belirtilse de gelir testinin tam da bu türden bir ilişkinin kurucu unsuru olarak kurgulandığı görülmektedir. Gelir testi sonucuna göre, primleri devlet tarafından karşılanan sigortalıların başvurabilecekleri sağlık hizmet sunucuları sınırlandırılmıştır.

Sonnotlar

¹ Kanunda, kabul tarihinden Kasım 2014 tarihine kadar, 25 değişik kanunla toplam 496 değişiklik yapılmıştır (Güzel vd., 2014:995).

² Sosyal güvenlik alanında statü temelli farklılaşmanın ayrıntıları için *bkz.* Güzel ve Okur, 2004.

³ Bu konuda *bkz.* Hacımahmutoğlu, 2009: 27-28; Grosh ve Baker, 1995; Coady vd., 2004)

⁴ Yoksul ülkelerde ise bu tür gelir testleri nadiren uygulanmakta, uygulandığı durumlarda ise aşırı derecede basitleştirilmektedir.

⁵ Ficha CAS, hanehalkı niteliklerini belirlemekte kullanılan iki sayfalık bir formdur. Bu form sosyal çalışmacılar tarafından doldurulur ve hanelerin konut kalitesi, aile kompozisyonu, hane üyelerinin eğitim ve çalışma durumları gibi verilerin derlenmesini sağlar. Formda yer alan sorulara verilen cevaplarla her hane için bir puanlama yapılır. Bu puanlar hanelerin nakit transferleri programları ile su ve konut yardımlarından yararlanma şartlarına sahip olup olmadıklarının ve yardımın düzeyinin belirlenmesinde kullanılır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Grosh ve Baker, 1995:4 ; Clert ve Wodon, 2001:43).

⁶ Çağdaş sosyal güvenlik sistemlerinde devletin sosyal güvenlik sistemlerinin finansmanına katkısı genel bir kural haline geldiği gibi, finansmana devlet katkısı artma eğilimindedir. Buna karşılık Türkiye’de devlet sosyal güvenliğin finansmanına kural olarak herhangi bir katkıda bulunmamaktaydı. Her ne kadar 616 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yürürlükten kaldırılan 4792 sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Kanununda (m. 19) Kurumun gelir kaynakları arasında genel bütçeden yapılacak yardımlar da sayılmış, böylece sosyal sigortaların finansmanına devlet katılımı ilkesi kabul edilmişti. Ancak devlet uygulamada sosyal sigortalara genel bütçeden düzenli herhangi bir yardım yapmamıştır. Yalnızca finansman açığı nedeniyle sosyal güvenlik kuruluşlarına bütçeden kaynak transferi yapmakla yetinmiştir (Güzel ve Okur, 2004:69-69).

⁷ Sağlık hizmetlerine erişimin temel koşulu olan prim koşuluna ilişkin olarak 5510 sayılı Kanun’da dörtlü bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Birinci gruptakilerin prim koşulu, sağlık hizmetleri için başvurdukları tarihten önceki bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası primi ödemiş olmalarıdır. İşçiler ve kamu görevlileri bu gruptadır. İkinci gruptakiler sağlık hizmetlerine erişebilmek için 60 günden fazla prim borcu olmaması gerekenlerdir. Bağımsız çalışanlar bu grup içerisinde yer almaktadır. Üçüncü grup hiç prim borcu olmaması gerekenlerden oluşmaktadır ve isteğe bağlı sigortalı olanlar bu gruba dahil edilmiştir. Dördüncü grup ise prim koşulu aranmayanlar oluşturur ve bu grupta 18 yaşın altındakilerle birlikte prim koşulu aranmadan sunulacak sağlık hizmetleri (trafik kazaları, acil haller, iş kazası vb haller) yer alır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Arıcı, 2015:430-431; Güzel vd., 2014:966-968.

⁸ Bu çalışmada da vurgulandığı gibi sağlık sigortası; sosyal güvencesizler, yeşil kartlılar ve çalışmayanları ödeme güçlerine göre prim ödemek ya da adlarına prim ödenmesi şartıyla kapsamaktadır.

⁹ 5510 sayılı yasanın diliyle ifade etmek gerekirse, sırasıyla 4.1.a ve 4.1.b’liler de denmektedir.

¹⁰ *Genel Sağlık Sigortası Kapsamında Gelir Tespiti*, Tescil ve İzleme Sürecine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik.

¹¹ Genel Sağlık Sigortası Gelir Tespitine İlişkin Usul ve Esaslar Genelgesi (2012/7).

¹² Prim tahakkukunda 5510 sayılı Kanun'un 82. maddesine göre belirlenen prime esas günlük kazanç alt sınırının 30 günlük tutarı prime esas alınır.

¹³ Örneğin ev ziyaretlerinin hane karakteristikleri hakkında daha net bir tespite olanak tanıdığı, ancak zaman kaybı ile birlikte ekstra maliyetlere (ulaşım maliyetleri gibi) yol açtığı ifade edilirken; bürodan veri toplamanın başvuru/değerlendirme sürecini hızlandırmakla birlikte "sızıntı/kaçak"lara yol açtığı vurgulanmaktadır (Grosh ve Baker, 1995:29-30) Latin Amerika ülkelerinin deneyimlerine yaslanılarak iki teknik arasında bir ara yol olarak, verilerin bürolar kanalıyla toplanması, ancak ev ziyaretleri ile bilgilerin kontrol edilmesi önerilmekte, sisteme riayeti sağlamak üzere hatalı/eksik/yanlış bilgi verenlerin cezalandırılması da gündeme getirilmektedir.

¹⁴ Yoksulların sağlık hizmetlerine erişimini belirleyen gelir tespitinde, ölçü birimi olarak hanenin tercih edilmiş olması üzerinde durulmaya değerdir. Çünkü emek işgücü piyasasına dahil olduğunda başta asgari ücret ve ücret olmak üzere yasal düzenlemelerde birey olarak kavranmakta ve örneğin asgari ücret işçinin zaruri ihtiyaçları esas alınmakta, ailesi ve ailesinin ihtiyaçları dikkate alınmamaktadır. Oysa yardım söz konusu olduğunda birey değil hane olarak kavranmakta, devlet tarafından bir yük olarak görüldüğü için ihtiyaçları en düşük biçimiyle karşılanmaktadır.

¹⁵ Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi (BSYHP) online olarak çalışan bir e-devlet uygulamasıdır.

¹⁶ Aynı hanede birlikte yaşama ya da hanede meydana gelen değişikliklerde adrese dayalı nüfus kayıt sistemindeki bilgiler esas alınmaktadır.

¹⁷ Ayrıca yurttaşların gelir tespitine itiraz etmeleri durumunda da hane ziyaretlerinin yapılması gerekirken, itirazlar belgeler üzerinden incelenmektedir.

18 SOYBİS modülü ile sorgulaması yapılan veri tabanları şunlardır:

A. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

1. Nüfus Aile Kayıt Örneği,
2. Aile Kayıt Örneği,
3. Kişi Kayıt Örneği,
4. Olay Bilgileri,
5. Adres Bilgileri,

B. İŞKUR Genel Müdürlüğü

6. İşkur Kaydı,
7. İşsizlik Sigortası Ödeneği,
8. Kısa Çalışma Ödeneği,
9. İş Kaybı Tazminatı,

C. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü

- 10. Evde Bakım Aylığı,
- 11. Aynı-Nakdi Yardım,

D. Vakıflar Genel Müdürlüğü

- 12. Muhtaç Aylığı,

E. Gelir idaresi Başkanlığı

- 13. Vergi Mükellefiyeti,
- 14 Araç Sahipliği,

F. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü

- 15. Gayrimenkul sahipliği

G. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü,

- 16. Şartlı Nakit Transferi Bilgileri,
- 17. Gelir Getirici Proje Bilgileri,
- 18. Sosyal Yardım Bilgileri (Yardım Bilgi Bankası)

H. Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

- 19. Kayıtlı ekili/ekilmemiş arazi sorgusu
- 20. Kayıtlı sulu/susuz arazi sorgusu
- 21. Yetiştirilen ürün bilgisi

İ. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı

- 22. Sosyal güvenlik bilgileri
- 23. Sağlık müstahaklık bilgileri
- 24. 2012 maaş bilgileri

J. Sağlık Bakanlığı

- 25. Yeşil kart bilgisi

K. Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü

- 26. Burs ve kredi bilgisi

L. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü

- 27. Terör kaybı tazminatı

M. İçişleri Bakanlığı Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı

- 28. Geçici köy korucusu maaş bilgileri.

¹⁹ Yapılan gelir tespiti sonrasında hanede kişi başına düşen gelir tutarı asgarî ücretin üçte birinin altında olduğu tespit edilenler için, genel sağlık sigortalısı veya bunların bakmakla yükümlü olduğu kişi durumunda olmayan birey sayısı kadar 5510 sayılı Kanununun 60 ıncı maddesinin birinci fıkrasının (c) bendinin (1) numaralı alt bendi kapsamında genel sağlık sigortası tescili yapılır.

²⁰ Ayrıca, 5510 sayılı Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamında sigortalı sayılanlardan, altmış günden fazla prim ve prime ilişkin borcu bulunan ve bu borcu 21/7/1953 tarihli ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunun 48 inci maddesine göre tecil ve taksitlendirmeyen sigortalıların, onsekizyaş altı çocukları hariç olmak üzere, bakmakla yükümlü olduğu kişilerin 5510 sayılı Kanunun 60ıncı maddesinin birinci fıkrasının (g) bendi kapsamında genel sağlık sigortalısı sayılmak için talepte bulunmaları hâlinde, yapılacak gelir tespiti sonrasında bu kişiler genel sağlık sigortası kapsamına alınır.

²¹ Değişik: 29/02/2012-28219/2 md. Yürürlük: 15/03/2012

²² Sevkle özel sağlık kuruluşlarına başvuru sadece şu üç istisnai durumda söz konusu olabilmektedir (SUT, 2013):

“a) Resmi sağlık hizmeti sunucularında uygun yoğun bakım yatağının bulunmaması ve 112 Komuta Kontrol Merkezi aracılığıyla hasta naklinin gerçekleştirilmesi koşuluyla yoğun bakım tedavisi için sevk edilen hastalar (Fatura ekinde 112 Ambulans Formunun bir örneği Kuruma gönderilecektir.),

b) Radyoterapi tedavisi gereken ancak aynı il içindeki resmi sağlık hizmeti sunucularında tedavinin ağırlanabileceği radyoterapi merkezi bulunmaması nedeniyle Sağlık Bakanlığı ikinci veya üçüncü basamak sağlık hizmeti sunucularınca sevk edilen hastalar (Sevk belgesi fatura ekinde Kuruma gönderilecektir.),

c) Acil müdahale edilememesi halinde hastanın uzuv kaybı ve/veya tüm vücut fonksiyonunu kaybetmesine sebep olacak reimplantasyon ihtiyacı, yanık, ağır travma gibi durumlarda resmi sağlık hizmeti sunucularında tedavinin sağlanamaması ve 112 Komuta Kontrol Merkezi aracılığıyla hasta naklinin gerçekleştirilmesi koşuluyla acil tedavi için sevk edilen hastalar (Fatura ekinde 112 Ambulans Formunun bir örneği Kuruma gönderilecektir.).”

²³ Söz konusu özel haller şunlardır: Trafik kazası halleri, acil haller, iş kazası ve meslek hastalığı halleri, bildiri zorunlu bulaşıcı hastalık halleri, koruyucu sağlık hizmetleri, analık sağlık hizmetleri, umumi afet ile savaş ve seferberlik halleri, grev ile lokavt halleri.

²⁴ İş sözleşmesi ile çalışanlar (60/1a; 4/1a) ve kamu görevlilerinin (60/1a; 4/1c) sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için sağlık hizmeti için başvurdukları tarihten önceki bir yıl içinde 30 gün genel sağlık sigortası primi ödemiş olmaları yeterlidir. Ancak köy ve mahalle muhtarları ile hizmet akdine bağlı olmaksızın kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar (60/1a(2) ile 60. maddede sayılan bentlerin dışında kalan ve başka ülkede sağlık sigortasından yararlanma hakkı bulunmayan vatandaşların (60/1g yani gelir testi sonucuna göre primlerini kendileri ödeyenler) sağlık hizmetlerinden yararlanmak için 60 günden fazla prim borcu olmaması gerekmektedir. İsteğe bağlı sigortalılar (60/1b) ve oturma izni almış ve bir yıldan beri Türkiye’de ikamet eden yabancılar ise en katı

düzenlemeye tabi tutulmuşlardır. Bunların sağlık yardımlarından yararlanabilmeleri için hiç prim borçlarının bulunmaması gerekmektedir.

Kaynakça

- Acar F (2012). Genel Sağlık Sigortası Uygulaması. *Türk-İş Dergisi*, 397, 40-43.
- Akkan B E vd. (2011). *Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri*. İstanbul: BÜ Sosyal Politika Forumu.
- Alper Y (2012). Genel Sağlık Sigortası ve Gelir Testi Uygulaması. *Türk-İş Dergisi*, 397, 56-61.
- Arıcı K (2012). Genel Sağlık Sigortasında Sigortalı Kavramı, *Türk-İş Dergisi*, 397,49-55.
- Arıcı K (2015). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) (2015). *2014 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Bahçe S ve Köse A H (2012). Yoksulluk: Hüzün ve Disiplin. *Mülkiye Dergisi*, 36 (4), 19-34.
- Beresford P (2013). Why Means Testing Benefits is not Efficient or Fail. *The Guardian*, 14 Ocak. Son erişim tarihi, 2/9/2015.
- Buğra A (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim.
- Castaneda T (2005). *Targeting Social Spending to the Poor with Proxy-means Testing: Colombia’s SISBEN System*. Washington: World Bank.
- Clert C ve Wodon Q (2001). The Targeting of Government Programs in Chile. İçinde: E Gacitua-Mario ve Q Wodon (Der) *Measurement and Meaning: Combining Quantitative and Qualitative Methods for the Analysis of Poverty and Social Exclusion in Latin America*. Washington: World Bank.
- Coady D vd. (2004). *Targeting of Transfers in Developing Countries*. Washington : World Bank.
- Çamur-Duyan G (2006). *Sosyal Hizmet Bakış Açısından Yoksul Kadınlar: Altındağ Örneği. (Basılmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Grosh M E ve Baker J L (1995). *Proxy Means Test for Targeting Social Programs*. Washington: World Bank.
- Güzel A (2005). Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Öngörülen Reform Mevcut Sorunlara Çözüm mü?. *Çalışma ve Toplum*, 4, 61-76.
- Güzel A vd. (2012). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta.
- 302 Dertli N (2015). Genel Sağlık Sigortası ve Gelir Testi: Statü Eşitsizliğinden Gelir Eşitsizliğine. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 271-304.

Güzel A vd. (2014). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta.

Güzel A ve Okur A R (2004). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta.

Hacımahmutoğlu H (2009). *Türkiye'deki Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi*, Ankara: DPT.

Kidd S ve Wylde E (2011). *Targeting the Poorest: An Assessment of the Proxy Means Test Methodology*, Canberra: AusAID Research Paper.

Laurell A C (2000). Structural Adjustment and the Globalization of Social Policy in Latin America. *International Sociology*, 15, 203-325.

Narayan A ve Yoshida N (2005). *Proxy Means Tests for Targeting Welfare Benefits in Sri Lanka*. Washington: World Bank, http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2005/08/09/000090341_20050809094744/Rendered/PDF/332580PAPER0SASPR17.pdf. Son erişim tarihi, 2/9/2015.

Özüğurlu M (2003). Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu. *Mülkiye Dergisi*, 27/239, 59-74.

SGK Aylık İstatistik Bültenleri-Şubat (2015). <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler>. Son erişim tarihi, 11/8/2015.

SGK İstatistik Yıllıkları (2011). <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler>. Son erişim tarihi, 11/8/2015.

SGK- Sosyal Güvenlik Kurumu (2014), *2014 Faaliyet Raporu*, Ankara.

Sharif I (2009). *Building a Targeting System for Bangladesh Based on Proxy Means Testing*. Washington: World Bank.

SYGM - Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2011). *Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü 2011 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Şakar M (2012). GSS Bir Sigorta Değil, Sağlık Vergisidir. *Mercek*, 66, 23-29.

Şakar M (2014). *Sosyal Sigortalar Uygulaması*. İstanbul: Beta.

TTB - Türk Tabipleri Birliği (2015a). *Devletin Eli Hastanın Cebinde*. Ankara: TTB. http://www.ttb.org.tr/images/stories/file/2015/14mart/14mart_halk.pdf. Son erişim tarihi, 19/8/2015.

TTB – Türk Tabipleri Birliği (2015b) *Sağlıkta Yalanlar ve Gerçekler*. Ankara: TTB, <http://www.ttb.org.tr/kutuphane/yalanlargercekler2015.pdf>, Son erişim tarihi, 19/8/2015.

Tuncay A C ve Ekmekçi Ö (2012). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta.

Dertli N (2015). Genel Sağlık Sigortası ve Gelir Testi: Statü Eşitsizliğinden Gelir Eşitsizliğine. *303 Mülkiye Dergisi*, 39(3), 271-304.

Yılmaz V (2012). Yurttaşlık Perspektifinden Sağlıkta Dönüşüm Programı. İçinde: Y I Ülman ve F Artvinli (der), *Değişen Dünyada Biyoetik*, İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği Yayını, 117-121.

Radikal (8.2.2013). Sağlıkta 'katkı payı' çocukları yere düşürdü. Son erişim tarihi, 15/9/2015.

Mevzuat

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, R.G. 16.6.2006, 26200.

05.08.2015 Değişiklik Tebliği İşlenmiş Güncel Sağlık Uygulama Tebliği, R.G. 05.08.2015, 29436.

Genel Sağlık Sigortası Kapsamında Gelir Tespiti, Tescil ve İzleme Sürecine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, R.G. 28.12.2011, 28156.

Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin Tarihi Açısından Bir Değerlendirme

Onur Can Taştan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: octastan@gmail.com

Özet

Metal sektörü 2015 yılı Nisan ayından itibaren, Türkiye emek tarihinde benzeri az görülür bir mücadele ve eylem dalgasına tanık olmuştur. Eylemler üç ana talep etrafında sürdürülmüştür: 1) Ücret iyileştirmesi, 2) İşçilerin kendi temsilcilerini seçebilmesi, 3) Temsilciler ile eyleme katılanların iş güvencesi. Eylemlerin, yetkili sendikaya karşı gerçekleşmesinin ötesinde, sendika işyeri örgütlenmesi ve grup düzeyinde toplu sözleşme sistemi ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye'deki endüstriyel eylemler açısından oldukça radikal bir biçimde (fabrika işgali) gerçekleşen eylemler, verili toplu sözleşmenin değiştirilmesi gibi ayrıksı bir taleple, yetkili sendika kontrolünde ya da sendikaya rağmen değil, yetkili sendikayı tamamen karşısına alan bir seyir izlemiştir. İşyeri temsilcileri dâhil olmak üzere bir bütün olarak (yetkili) sendika aygıtı hedef alınmıştır.

Bu çalışma, metal işçilerinin eylemlerinin incelenebilmesi için, üretim noktasındaki sınıf ilişkilerine odaklanmayı ve eylemleri Michael Burawoy'ın kavramıyla *fabrika rejimi* üzerine verilen bir mücadele olarak incelemeyi önermektedir. Toplu pazarlığın kurumsallaştığı 1963 sonrası dönemi dikkate alacak bir tarihsel inceleme yoluyla, yaşanan eylemlerin, 1980 darbesi sonrasında sektördeki sendikali işyerlerinde kurulmuş olan fabrika rejimine karşı bir içerik taşıdığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Metal sektöründeki özel işletmelerde, 1963-1980 döneminde Türkiye Maden-İş'te cisimleşen işçi hareketi ile işverenler arasında gerçekleşen mücadelelerin iki kritik boyutu bulunmaktadır: Bunlar işyerinde güçlü bir sendikal örgütlenme ile ücret sistemidir. MESS'in işçi hareketine karşı yıllar içinde geliştirdiği stratejinin ana hatları şöyle ifade edilebilir: 1) Emegin denetimini sağlayacak biçimde ücret sisteminin yeniden yapılanması 2) Ücretlerdeki yeniden yapılanmanın toplu sözleşme ölçeğinin değiştirilmesi aracılığıyla sektör düzeyinde tesis edilmesi ve nihayet 3) emeği kontrol eden bir sendikal örgütlenmenin hem sektör hem de işyeri düzeyinde biçimlendirilmesi.

Fabrika rejiminin bu iki boyutu, Nisan 2015 tarihinde başlayan eylemlerde tekrar karşımıza çıkmıştır. Eylemlerde ifade edilen talepler, işçilere yabancılaşmış bir sendikal örgütlenmeye karşı yeni bir işçi örgütlenmesi yönünde güçlü bir yönelimi içermektedir. Yetkili sendikaya karşı tepki, toplu iş sözleşmesindeki başarısızlığının ötesinde, sendika işyeri temsilcilerinin işyerlerindeki konum ve işlevini de hedeflenmiştir. İşyerinde demokratik ve güçlü bir sendikal örgütlenme şeklindeki bu yönelim, işyeri işçi örgütlenmesinin fabrika rejimi içerisindeki rolünü değiştirmeye yönelik bir çaba olarak

anlaşılmalıdır. Eylemlerin, grup düzeyinde toplu sözleşme sisteminde, kökü sektördeki sendikal rekabete dayanan bir aksaklık sonucu patlak vermesi, sektördeki pazarlık sisteminin işçi hareketini kontrol etmek üzere kurgulanmış niteliği açısından önemli bir tartışmayı gündeme getirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Fabrika Rejimi, sendika işyeri temsilcisi, toplu pazarlık, endüstri ilişkileri, işçi eylemleri.

Türk-Metal Member Workers Actions in 2015: An Evaluation in terms of the History of Struggles Over the Factory Regime in the Metal Sector

Abstract

Starting from April, 2015, Metal Sector has witnessed a cycle of struggles and protests which was in an unusual manner in the context of labour history in Turkey. Three main demands of the actions were: 1) Enhancement of wages, 2) Free selection of stewards by workers, 3) Job security for the elected stewards and activist workers. Beyond the fact that these protests were against the authorized union (Türk-Metal), actions were directly related with the shop-floor union organization and the multi-employer collective bargaining system. In an unusual form (factory occupation) for the Turkish industrial relations, workers' actions were not organized by or with an unwilling backing of the authorized union but against the union with a unique demand for an amendment in the collective agreement. Authorized trade union apparatus as a whole including the shop stewards of the union was targeted.

This study proposes focusing on the class relations at the point of production and analyzing these protests as a struggle over what Michael Burawoy calls the *factory regime*. Through an historical investigation of post-1963 era, it will be shown that these current workers actions were against the factory regime in the unionized workplaces which was set up after the 1980 coup d'état.

In the 1963-1980 era, the struggles between the worker movement, embodied by the Türkiye Maden-İş, and employers of the private enterprises in the metal sector had a two critical dimensions: a strong shop floor unionism and the wage system. The strategy developed in time by employers' union (MESS) against the worker movement can be outlined as: 1) Restructuring the wage structure in a way securing the control of labour, 2) Installation of this restructured wage structure on the sector level through multi-employer bargaining, 3) Maintaining a trade union organization at both sectoral and workplace levels which ensures the control of labour.

Two dimensions of the factory regime mentioned above have shown up again in the struggles in April, 2005. Main demands of the workers implies a strong tendency towards a new mode of worker organization against the already alienated authorized

trade union. Workers' anger against the authorized union was not limited with the outcomes of the collective agreement, but also workers have targeted the status and function of the shop stewards of the Türk-Metal in the workplaces. This orientation towards a democratic and strong shop-floor union organization should be understood as an attempt to change the shop-floor worker organization's role in the factory regime. As the protests started as a reaction against a flaw in the multi-employer bargaining system which has stemmed from the competition between rival unions, it is necessary to discuss the bargaining system in the sector as a vehicle constituted for controlling the workers.

Keywords: Factory regime, shop stewards, collective bargaining, industrial relations, workers actions.

Giriş

Türk-Metal sendikası üyesi işçiler, 2015 yılı bahar aylarında, kendilerini kapsayan toplu iş sözleşmesine ve bu sözleşmenin kurumsal taraflarına isyan ettiler.¹ Türkiye işçi hareketleri tarihi açısından, en azından boyutu itibariyle oldukça ayrıksı olan bu eylem, işçilerin eyleme geçiş nedenleri, eylemlerin aldığı biçim ve eylemlerin organize edildiği örgütlülük açısından özellikle ilgi çekicidir.²

Bursa'da Oyak-Renault ve TOFAŞ fabrikalarında başlayan ve yayılan eylemlerin nedeni, aynı toplu iş sözleşmesine tabi olmalarına rağmen Bosch işçileriyle aralarında bir ücret farklılığı oluşmasıydı. Grup toplu sözleşmesinin yarattığı ücret farklılığı, sektördeki sendikal düzene karşı bardağı taşıran damla oldu. Eylem dalgasının öncü fabrikası olan Oyak Renault'da (Bursa)14 Nisan 2015'te başlayan çeşitli eylemler, bir ay içinde işyerini terk etmeme biçimini aldı. Önce Bursa'daki diğer işyerlerinde ardından da Ankara ve Kocaeli'ndeki kimi işyerlerinde de benzer eylem kalıbı, belki daha kısa sürelerde de olsa kendisini tekrar etti.

Eylemlerin örgütsel formu da bu eylem dalgasının ayırt edici özelliklerinden birini oluşturmaktaydı. Eylemlerin yürütücüsü, işçilerin üye oldukları sendika (Türk-Metal) değil her fabrikada işçiler tarafından eylemler sırasında ya da hemen öncesinde seçilmiş komitelerdi. Sadece eylemler değil müzakereler de sendika yönetici ya da temsilcileri yerine fabrikalarda seçilmiş işçi temsilcilerince yürütüldü. Eylemler, işyerlerinde işçi temsilcileri ve işverenler arasında uzun sayılabilecek bir pazarlık ve ikna süreci yaşanmasına neden oldu. Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası'nın (MESS) başından itibaren yasadışı olduğunu iddia ettiği eylemler, işçilerin aktif katılımına dayalı bir pazarlık sürecinin işletilmesine olanak tanıdı.

Metal işçilerinin eylemlerinin; yetkili sendikal aygıtın bütününe karşı, başlangıcı itibariyle başka bir sendikaya geçme ya da yeni bir sendika kurma gibi bir hedef taşımaksızın ve oldukça kendiliğinden bir şekilde gerçekleşmiş olması, sektördeki hâkim toplu pazarlık düzeni açısından büyük bir sendikal krize işaret etmektedir. Bu, dünya genelinde 1970'lerden beri kriz yaşayan bürokratik, merkeziyetçi sendikacılık modelinin kriziyle (Özuğurlu, 2000) bağlantılıdır. Türkiye özelinde ise, işçi ve işveren sendikaları arasındaki 'baskıda ortaklık' ilişkisinin (Koçer, 2007), işçi ve sendika arasındaki temsil ilişkisine odaklanıldığında ise 'himayeci sendikacılık' geleneğinin krizidir (Özuğurlu, 2006). Söz konusu eylem dalgası, taban inisiyatifine dayalı gelişimi ve bu derece etkin bir eylemi sürdürecektir güçte bir enformel işçi örgütlenmesi yaratması açısından, metal sektöründe emek üzerindeki tahakküm araçlarının bir krizi olarak da görülmelidir.

Metal sektöründeki bu eylem dalgası ve onun ifade ettiği endüstri ilişkileri krizi, sektörde egemen olan sendikal aktörlerin ve toplu sözleşme düzeninin temel özelliklerinin bir sonucudur. Bu çalışma, söz konusu eylemlerin ve bu isyana yol açan endüstri ilişkilerinin temel özelliklerini, metal sektöründeki sendikal ilişkilerin tarihsel gelişimi açısından değerlendirilmekte ve üretim noktasındaki sınıf ilişkilerinin önemine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Böylesi bir bakış, işçilerin isyan ettiği sendikal modelin, 1980 öncesindeki güçlü sendikal harekete karşı işverenlerin verdiği stratejik cevabın sonucu olduğunu göstermektedir. Bu stratejik cevabın unsurlarının önemi günümüzdeki eylemlerde tekrar kendisini göstermiştir: işçi hareketinin denetiminin araçları olarak grup düzeyinde toplu sözleşme ve işveren çıkarlarıyla uyumlu bir sendikacılık. Bu stratejinin, ilk ikisiyle bağlantılı bir diğer önemli unsuru, üretim noktasındaki sermaye egemenliğini sınırlamayan bir sendikacılık ve buna uygun bir sendika işyeri temsilciliği modelidir.

Bu çalışmada, metal işçilerinin eylem dalgasının sektördeki hegemonik-despotik fabrika rejiminin krizi olarak kavranması gerektiği ileri sürülmekte ve iki boyut öne çıkarılmaktadır: işyeri temsilciliği ve ücret düzeni. Bu tespiti gerektirmek için Michael Burawoy'ın (1985) üretim noktasındaki mücadeleleri düzenleyen ve sınırlayan fabrika rejimi kavramsallaştırmasından yararlanılacaktır. Bir sonraki bölümde tartışılacağı üzere, fabrika rejimi kavramı işyeri düzeyindeki sendikal örgütlenme biçiminin ve ücret belirleme sisteminin politik niteliğine yönelik bir kavrayışa olanak tanımaktadır. Bu çerçevede, 1980 sonrasında metal sektöründe Rüya Gökhan Koçer'in (2007) ayrıntılı bir şekilde tanımladığı toplu pazarlık düzeninin hangi gerekçelerle kurulduğunu anlamak için de uygundur.

Bu tartışmayı takiben, 1963-1980 arasında, o zaman kullanılan adlandırmayla, madeni eşya sektöründe fabrika rejiminin gelişimi değerlendirilecektir. 1960'ların sonunda yükselen işçi hareketiyle, 2015 Bahar eylemleri arasında benzerlikler tespit etmek mümkündür. Fakat bu çalışmada 1963-1980 döneminin incelenmesinin nedeni aradaki benzerlikler değil, günümüzde işçilerin meydan okuduğu 'baskıda ortaklık' ilişkisinin (Koçer, 2007), sermayenin 1960'ların sonundan itibaren güçlenen işçi hareketine verdiği stratejik cevabın bir sonucu olmasıdır. Sözü edilen stratejik cevabın en önemli bileşenlerinden biri üretim noktasında etkili bir sendikal örgütlenmenin tasfiyesi ve bunun yerine, işçileri üretim noktasında örgütsüz kılan ve hatta işçileri kontrol etme hedefine dönük bir sendika işyeri örgütlenmesinin tesis edilmesiydi. Son bölümde gösterileceği üzere, bu dönüşümün yarattığı işyeri düzeyinde temsil sorunu, Türk-Metal üyesi işçilerin 2015 eylemlerinde hâkim sendikal düzenin kırılğan bir alanı olarak tekrar ortaya çıkmıştır.

Metal Sektöründe 'Baskıda Ortaklık' Düzeni ve Fabrika Rejimi

Türk-Metal, MESS ve 'Baskıda Ortaklık'

Ücret adaletsizliğine tepki olarak başlayan eylemlerin, nasıl bu kadar hızla yaygınlaştığı ve daha da önemlisi neden yetkili sendikaya karşı bir pozisyon aldığı, sektörde egemen olan endüstri ilişkileri yapısıyla açıklanabilir. Metal sektöründeki sendikal aktörlerin ve işverenlerin konumunu anlayabilmek için Rüya Gökhan Koçer (2007) çok yararlı bir çerçeve sunmaktadır. Koçer, metal sektöründeki endüstri ilişkilerini "baskıcı ortaklık" (coercive partnership) kavramı çerçevesinde incelemiştir. 'Baskıcı ortaklık' kavramı, sendikaların, iş güvencesizliği ve emek-karşıtı çalışma mevzuatı nedeniyle, kendi örgütsel çıkarlarını koruyabilmek için, işverenlerle üyelerinin çıkarlarından taviz veren bir ortaklık ilişkisine girmek zorunda kalmalarını ifade eder. Koçer'in katkısı, Türkiye'de Türk-Metal ile MESS arasındaki ilişkinin, 'baskıcı ortaklık' ilişkisinin 'baskıda ortaklık' (partnership in coercion) olarak tanımladığı farklı bir formunu oluşturduğu iddiasında yatmaktadır. Koçer'e göre, 'baskıcı ortaklık' ilişkisi sektördeki diğer işçi sendikaları için geçerli olsa da, Türk-Metal işverenlerin desteğini alarak bu ilişkiyi 'baskıda ortaklık' haline çevirmiştir (2007: 248).

Aktörlerin bu ilişkideki çıkarları şöyle özetlenmektedir: MESS ve Türk-Metal'in 'baskıda ortaklık' ilişkileri, sektörde düşük bir ücret rejiminin grup sözleşmeleri ile işkolu düzeyinde gerçekleştirilmesine olanak vermektedir. Türk-Metal'in MESS'in isteklerine uygun şartlarda imzaladığı sözleşmeler, diğer zayıf sendikaların üzerinde (işyerlerindeki toplu sözleşme yetkilerini koruyabilmek için) aynı koşulları kabul etme şeklinde bir 'baskı' yaratmaktadır (Koçer, 2007:

255). Bu 'baskıda ortaklık' ilişkisinin sürmesini sağlayacak olan sendikal aktörün, düşük ücret rejiminden hoşnutsuzluk duyan işçilerin tepkilerinden bağışık, bürokratik bir liderliğe sahip olması gereklidir. Türk-Metal buna oldukça uygun, merkezi ve hiyerarşik bir yapıya ve ideolojiye sahiptir. Grup düzeyindeki sözleşmelerinin, sendikalar arasında güçlü bir ittifak kurularak işverenlere karşı etkili bir araç olarak kullanılma ihtimali elbette mevcuttur. Fakat Türk-Metal 1980'den bu yana işçi sendikaları arasında böyle bir ittifak kurmaya yanaşmamış, işverenlerle işbirliği içindeki çizgisini sürdürmüştür (Koçer, 2007: 262-3).

Türk-Metal'in bu ilişkiden çıkarı kendi örgütsel ve mali kaynaklarını güvence altına alıp büyümeye devam ederken işverenlerden ve MESS'ten gördüğü destektir (Koçer, 2007: 255). Koçer burada iki farklı pratiği vurguluyor. İlki, 1990 sözleşmeleri sırasında rakip sendikaların kurduğu ittifakın MESS dayatmalarına gösterdiği tepkisonucunda Türk-Metal'in de grev yapmak zorunda kalması ve MESS'in yüksek ücret zamları vermeyi kabul etmesi. Yani MESS'in nadiren de olsa taviz vererek Türk-Metal'in işçilerin gözündeki güvenilirliğini yeniden tesisine katkıda bulunması (Koçer, 2007: 257-58). İkincisi ise, 1998 yılında yine Bursa'da binlerce işçinin sendikadan istifa etmesine karşı MESS ve işverenlerin, Türk-Metal'den ayrılan işçilere yönelik işten atma tehdidini kullanması, yani sendika liderliğine karşı taban hareketlerinin engellenmesinde işverenlerin Türk-Metal'e desteğidir (Koçer, 2007:259). 1998 yılında işçilerin Türk-Metal'den istifasının engellenmesi için TOFAŞ yönetimi fabrika yerleşkesini kameralarla donatmış ve sonrasında yaklaşık 200 işçi işten atılmıştır (Özkan, 2011: 192). Bir Beko çalışanının 1998 dönemine ilişkin anlatımına göre, işçiler, Türk-Metal'den istifa edip Birleşik-Metal'e geçmek istediklerinde şirketin insan kaynakları yetkilileri tarafından kendilerine, firmanın Türk-Metal'i istediği ve Türk-Metal'e geri dönmeleri gerektiği söylenmiştir (Özkan, 2011: 193).

Görüldüğü üzere, MESS ve Türk-Metal tarafından kurulan sisteme ilişkin olarak Koçer'in (2007) 'baskıda ortaklık' kavramına dayalı analizi, oldukça güçlü bir açıklama getirmektedir. Fakat şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: işkolundaki diğer sendikalar -Birleşik Metal-İş ve Çelik-İş- bu yapılanmada kendi paylarına düşen 'baskıcı ortaklık' ilişkisini dönüştüremezler mi? MESS'in belirlediğinden de düşük ücretlerle çalışmak istedikleri için MESS'e üye olmayan işyerleri, Birleşik-Metal ve Çelik-İş için yeni örgütlenme ve güç biriktirme alanı olamaz mı?

Koçer'e göre Türk-Metal, MESS üyesi olmayan bu işverenlere de bir olanak tanımaktadır: Türk-Metal'in bu işyerlerinde örgütlenmesine izin verilmesine karşılık ücret seviyelerinin MESS düzeyine çıkmasının engellenmesi. Bu durum Türk-Metal'e, MESS'in sunduğunun ötesinde bir destek alanı da yaratmaktadır.

Fakat Türk-Metal'in bu tür işverenlerce tercih edilmesi için Birleşik Metal-İş ve Çelik-İş'in sürekli bir tehdit unsuru olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla, diğer sendikaların nadiren ve sınırlı da olsa başarılı örgütlenme hamlelerinde bulunması, Türk-Metal'in çıkarlarına zarar vermemekte aksine bu çıkarlara hizmet etmektedir (Koçer, 2007: 260-2).

Yine de iki önemli sorun göze çarpmaktadır. İlki, 'baskıda ortaklık' ilişkisi kurmuş olan Türk-Metal ve MESS'e karşı diğer sendikaların önündeki olanaklar Koçer'e (2007) göre oldukça sınırlıdır. Oysaki 2015 Bahar eylemleri üzerinde Birleşik Metal-İş iki nedenle oldukça kritik bir etkide bulunmuştur: i) 2012 yılında Bosch'a ait işyerinde çıkardığı yetki ihtilafı ve ii) 2015 Ocak ayında MESS'e meydan okuyarak greve çıkması ve sınırlı da olsa kimi işverenleri MESS'ten ayrılmaya ikna etmesi. İkincisi, Koçer'in sunduğu çerçevede işçilerin sadece hoşnutsuzluğu ve eylemleri kontrol edilmesi ve engellenmesi gereken bir unsur olarak yer bulabilmesidir. Türk-Metal'e 'baskıcı ortaklık' ilişkisini kurma alanı açan, işverenlerin ve MESS'in, işçileri kontrol altında tutabilecekbürokratik bir sendikaya ihtiyaç duymalarıdır. Koçer'in çalışması 'baskıda ortaklık' ilişkisinin kurulmasında işçilere bu açıdan bir rol vermektedir. İşçilerin sendikalarına ve özellikle işyerlerinde oluşan temsil boşluğuna karşı oluşturacakları taban inisiyatiflerinin başarı şansı üzerine bir değerlendirme bulunmamaktadır.

Kuşkusuz metal sektöründeki endüstri ilişkileri, "sadece işyeri gibi tek bir düzeydeki iktidar ilişkilerine ve niyetlere bakılarak anlaşılamaz" (Koçer, 2007: 267). Yine de, üretim noktasındaki ilişkiler, gerek söz konusu sistemin çatlaklarını gerekse metal işçilerinin 2015 eylemlerini anlamak için göz ardı edilememesi gereken bir alandır. Fabrika rejimi kavramı bu açıdan oldukça aydınlatıcıdır.

Fabrika Rejimi ve Üretimin Siyasal Aygıtları

Burawoy'a göre emek süreci çalışmaları, emek süreci ile emek sürecine dair mücadeleleri düzenleyen üretimin siyasal aygıtları arasında bir ayrılmaya işaret etse de bunu kapsamlı bir analitik çerçevenin unsuru haline getirmemiştir. Kendi katkısını ise emek süreci ile üretimin siyasal aygıtları arasında analitik bir ayırım kurarak yapmaktadır (Burawoy, 1985: 125) Burawoy bu ayrıma dayanarak, 19. yüzyılın despotik fabrika rejimi ile 20. yüzyılın başlarında şekillenmeye başlayan ama özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında yerleşen hegemonik fabrika rejimini birbirinden ayırmaktadır.

Despotik fabrika rejimi ile hegemonik rejim arasındaki fark, emeğin denetiminde rıza ve zorun oynadığı rolün farklılaşmasında yatmaktadır. Despotik rejimlerde rıza değil zor ağır basar. Hegemonik rejimlerde ise hem rıza ağır basmaktahem de üretim noktasındaki zor aygıtlarının dışişçilerin

rızasını kazanması gerekmektedir. Bu dönüşümü sağlayan bir yandan işçi hareketlerinin yükselişi öte yandan sermaye birikiminin kriziniçözmek için devletin yaptığı müdahalelerdir.³

Burawoy, çalışmasının hegemonik fabrika rejimini incelediği kısmında üretim noktasında etkin olan üç farklı siyasal aygıtta odaklanmıştır: işsel işgücü piyasası, şikâyet mekanizması ve onu da içerecek şekilde toplu pazarlık. Üretim noktasındaki bu siyasal aygıtlar, işçilerin işverenlerle ilişkilerini ve mücadelelerini düzenlemekte ve sınırlamaktadır. Bu sayede işçiler ile işverenlerin çıkarları arasında bir uyumlulaştırma gerçekleştirilebilmiştir. Burawoy, sendikaların üyeleriyle işyeri düzeyinde kurduğu ilişkiye ve işyeri temsilciliğine ise sınırlı bir şekilde ve hegemonik rejimlerin farklı ülkelerde aldığı biçimleri karşılaştırırken değinilmiştir (1985: 130-137). Yine de bu üç unsur, 19. yüzyılın sonundan başlayarak işçi hareketinin kendi varlığını devlete ve işverenlere kabul ettirmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan uzlaşmalar etrafında şekillenmiş ve sendikal örgütlenme sorunuyla yakından bağlantılı olmuştur.

Bu makalenin temel önermelerinden biri, işyeri temsilciliğinin üretimin siyasal aygıtları arasında özel bir konuma sahip olduğudur. Bu durum, sendikaların çelişkili doğalarıyla yakından bağlantılıdır. Sendikalar *“hem işçi sınıfının kapitalizme karşı direnişini ifade eder hem de bu direnişi sınırlandırır”* ve bu durum, sendikaların ikili karakterini oluşturur (Darlington, 2014: 113). Dolayısıyla, sendikalar ile üyeleri arasındaki ilişkinin demokratik niteliğini kaybetmesi sonucunda sendikalar ve hatta işyeri temsilcilikleri, işçilerin hoşnutsuzluklarını eyleme çeviren kanallar olmaktan çıkabilir, aksine işçilerineyleme geçerken ekarte etmek zorunda kaldıkları, üretim noktasında emeğin denetimini sağlayan bir siyasal aygıt halini alabilirler.

Böylesi bir dönüşüm fabrika rejimlerinin 1970’lerin sonundan itibaren yeniden despotik bir biçim almasının koşullarından biriydi. Burawoy’e göre 1970’lerin sonundan itibaren yeni bir despotizm üretim noktalarını fethetmiş ancak bu gelişme, üretim noktasında hegemonik dönemde yerleşiklik kazanmış aygıtların tasfiyesiyle değil, bu dönüşümün araçları haline gelmesiyle mümkün olmuştur. 1970’lerin sonundan bu yana sendikalar, ‘taviz pazarlığı’ yoluyla bir yandan üyelerini denetim altında tutmakta öte yandan ‘hegemonik despotik’ bir fabrika rejiminin doğuşuna ve sürekliliğine olanak tanımaktadır (Burawoy, 1985: 150-1).

Sendikaların söz konusu dönüşüme uygun bir işlev kazanmaları Koçer’in (2007) vurguladığı gibi örgütsel çıkarları ile üyelerinin çıkarları arasındaki ayrışmaya bağlıdır. Hegemonik-despotik bir rejimi olanaklı kılabilecek olansendikal dönüşüm, sendikal hareketin iki noktada yaşadığı dönüşümle ilişkilendirilebilir. İlki,

sendikaların üyeleriyle kurdukları ilişkinin demokratik karakterini kaybetmesi, sendika yönetimlerine üyelerin etkide bulunma kanallarının tıkanması ve bununla ilişkili olarak önemli kararları alma yetkisinin giderek merkezileşmesi. İkincisi, sendika üyelerinin üretim noktasında işverenlere karşı yürüttükleri ve despotik rejimlerin yıkılışında önemli etkisi olan örgütlenme ve araçların, sendikalarca ya da onların onayı sayesinde işverenlerin stratejik hamleleriyle yıkılması.

Sendikal örgütlenmenin işyeri düzeyindeki konum ve işlevinin fabrika rejiminde oynadığı rolün önemi, ABD’de kitlesel üretim sanayilerinde 1930’lardan itibaren despotik fabrika rejiminin yıkılması ile üretim noktasındaki mücadeleler arasındaki bağlantıda görülebilir. ABD örneği, 2. Dünya Savaşı sonrasında gerek Avrupa ülkelerine gerekse Türkiye’nin de aralarında olduğu merkez ülkelere örnek teşkil ettiği için (Rupert, 1995) değerlidir. Özellikle Avrupa ülkeleri açısından ABD’nin sendikal modelinin transferiçabasının her zaman başarılı olduğu söylenemezse de Türkiye açısından bu modelin önemi açıktır (Özüğurlu, 2006: 286).

Fabrika Rejiminin İki Kritik Boyutu: İşyeri Sendika Örgütlenmesi ve Ücret Politikası

20. yüzyılın başında, endüstri ilişkilerini etkileyecek iki kritik gelişme gerçekleşmişti. İlki, sermayenin üretim noktasındaki gerçek egemenliğini derinleştirme ve daha önce kuramadığı sektörlerde tesis etme yolunda attığı adımdı. Bilimsel yönetim ve emeğin vasıfsızlaştırılması sermayenin gerçek egemenliğinin tesis edilmesindeki temel araçlar oldu (Braverman, 2008). İkinci gelişme ise, 19. yüzyılın baskın sendikal formu olan meslek sendikacılığının yerine vasıflı ve vasıfsız işçileri işletme vesektör temelinde bir arada örgütleyen endüstriyel sendikacılığın yükselişi oldu.

Yeni sendikal örgütlenmelerin ortaya çıkışı, sendikal örgütlenmenin üretim noktasındaki konumu açısından da bir dönüşüm beraberinde getirmiştir. Meslek sendikacılığı döneminde sendika işyeri temsilcilerinin görevi, işyerinde çalışanların aidatlarını toplamak ve işyeri ile şube ya da merkez arasındaki ilişkiyi kurmak şeklinde pasif ve sınırlı bir düzeydedir.⁴ Yeni örgütlenme modelleri ise sendika işyeri temsilcilerinin konum ve işlevlerini değiştirmiştir. Sendika işyeri temsilciliği, zamanla, sendikal merkezlerin aldıkları kararlara karşıtabandaki işçilerin tepkilerini ifade edebildiği bir kanal haline gelmiştir. 1. Dünya Savaşı’nın yarattığı etkiler sonucunda İngiltere’de sendika işyeri temsilcileri emek sürecinin düzenlenmesi ve ücret konularında işverenlerle pazarlık yapabilen; farklı meslek grupları ve vasıf düzeyindeki işçiler arasındaki ayrımları aşabilen ve bu birleşik mücadeleyi gerektiğinde sendikaların şube ya da merkezlerine rağmen ya da onlara karşı gerçekleştirebilen bir rol üstlenmeye başlamışlardır (Haydu, 1985:

70). Bu, üretim noktasında etkin bir taban örgütlülüğü ve inisiyatifinin ortaya çıkışı anlamına gelmektedir.⁵

ABD’de 1920’lerde otomotiv sektöründe, İngiliz sendika işyeri temsilcileri örgütlenmesini örnek alan kimi girişimler denenmiş, başarısız olmuş ama 1930’lar için önemli bir deneyim yaratmıştı (Greer, 2009: 390). İşçi hareketinde yeni bir yükseliş, 1929 krizini takip eden yıllarda yaşanmıştır. Yoksulluk, barınma sorunu ve işsizlik gibi temalar etrafında yaygınlaşan toplumsal hareketlere birkaç yıl içinde işçi hareketinin yeniden yükselişi eşlik etmiştir (Zinn, 2005: 399-431). Sendikal örgütlenme açısından önemli bir eşik, sendikanın tanınması talebiyle General Motors’a ait işyerlerinin işgal edilmesiyle aşılmıştır. 1936 yılında başlayan fabrika işgali sonrasında 1937 yılının başında Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası’nın (United Automobile Workers – UAW) işverenle sözleşme imzalamayı başarması, işgal eylemlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Aynı yıl içinde yaklaşık 5 milyon işçi çeşitli sendikal eylemlere katılırken, sendikalı işçi sayısında 3 milyonluk bir artış sağlanmıştır (Lichtenstein, 2013: 51-52).

Başta UAW olmak üzere diğer sendikaların yükselişi, fabrika rejimi-işyeri temsilciliği bağlantısı açısından önemli bir örnektir. 1936-37 yıllarında gerçekleşen ve işverenlerin sendikal örgütlenmeye karşı direnişlerini yenilgiye uğratan işyeri işgalleri dalgası, fabrika rejimi açısından iki kritik dönüşüme neden olmuştur. İlk dönüşüm, kitlesel üretim endüstrilerindeki despotik rejimde kritik bir rol oynayan formen ve onun şahsında cisimleşmiş olan işverenin keyfi ve tek taraflı yönetimi üzerinde olmuştur. Despotik fabrika rejimi, 1936-37 yıllarında işçilerin kendi eylemlilikleriyle inşa ettikleri etkin bir işyeri temsilciliği sistemiyle bertaraf edilmiştir (Fairris, 1997: 6).⁶

Özellikle UAW, üretim noktasında formen etrafında örgütlenmiş olan despotizme karşı güçlü bir temsilciler ağı yerleştirmiştir. Bu ağ, formenin diktatörlüğü yerine işyerinin demokratik bir şekilde yönetilmesini sağlayacak bir silah olarak kabul edilmiştir ve her bir formen ve posta başına karşı bir işçi temsilcisi çıkarılması ilkesi kabul edilmiştir. Toplu sözleşmenin imzalanmasından sonra bile üretim standartları ve işyerindeki disiplin konularına ilişkin gündelik mücadeleler, özellikle endüstriyel sendikacılığın ilk 10 yılında, temsilciler aracılığıyla örgütlenen iş yavaşlatma ve durdurma eylemleriyle çözülmüştür (Lichtenstein, 2013: 58-9; 1980: 339). Bu güçlü taban örgütlülüğünün işyerindeki güç dengesinde yarattığı dönüşüm, 2. Dünya Savaşı sırasındaki kontrol çabalarına rağmen devam etmiştir.

Fabrika rejimi üzerindeki ikinci kritik dönüşüm, ücret politikasına ilişkin gerçekleşmiştir. Yüzyılın başından itibaren işverenlerin ve yöneticilerin, işçi-işveren ilişkilerinde sendikaların aracı rolünü ortadan kaldırmaya dönük hamlelerinden biri de ‘ücretin bireyselleştirilmesi’ydi. David Montgomery’nin

20. yüzyılın başına ilişkin ABD özelindeki tespiti şu şekildedir: “İşçi ve işverenlerin iş ilişkilerini yeniden yapılandırmaya yönelik karşılıklı çabalarının yarattığı açık çatışmalar, sıklıkla ücret yöntemleri üzerine odaklanmıştır... *ücret biçimleri* üzerine olan ihtilaflar *üretim noktasındaki iktidar üzerine yaşanan mücadeleyi kristalize etmiştir.*” (1980: 127) (vurgu bana ait).

Endüstri sendikacılığının ücret politikası, işletme düzeyinde yeknesak ücret standartları oluşturarak dayanışma duygusunu güçlendirmiştir. Bu standartlaşmadan çok daha önemlisi, işçiler arasındaki ücret farklılıklarının azaltılmasına yönelik bilinçli bir politikanın uygulanmış olmasıdır. Ücret pazarlığının –bilinçli bir tercihle- kademeli ve/veya yüzdeleri zam yerine seyyanen/maktu zam şeklinde yapılması ve bunun kabul ettirilmesi, emeğin denetiminin önemli bir aracı olan ücret hiyerarşisinin etkisizleştirilmesi sağlamıştır (Lichtenstein, 2013: 59).

ABD’de endüstri sendikacılığının yükseliş tarihinden özetle şu sonuçlar çıkarılabilir. Despotik fabrika rejimini dönüştüren aktör, yasalarla tanınan hakları kullanarak güçlü bir taban inisiyatifine dayanan ve bu inisiyatife olanak sağlayan bir sendikacılıktır. Bu sendikal çizgi, toplu sözleşme imzalamakla sınırlı kalmamış, işyeri temsilciliği sistemi sayesinde işyerlerinde emek sürecinin aşırılıklarına karşı gündelik mücadelelerin örgütlenmesi ve sürdürülmesini mümkün kılmış ve fabrika rejiminin despotik unsurlarını temizlemiştir. Eşitlikçi ücret politikası ise, bir ücret hiyerarşisi yoluyla işçilerin parçalanması ve bu sayede sendikal dayanışmanın zayıflatılması yönündeki bir ücret stratejisini engellemiştir. Bu iki boyut, 1960’lı yıllarda Türkiye metal sektöründe işçi hareketinin yükselişinde önemini tekrar göstermiştir.

Türkiye’de Metal Sektöründe Fabrika Rejiminin Dönüşümü 1963-1980

İşyeri sendika örgütlenmesi ve ücret sistemi 1963-1980 döneminde Türkiye’de, o zamanki adıyla, madeni eşya sektöründeki sendikal mücadelelerinin iki önemli eksenini oluşturmuştur. 1964 MESS grevleri ilkiyle yakından ilişkiliyken, 1960’ların sonlarından itibaren yükselen işçi hareketi her iki eksende işverenler açısından sorunlar yaratmıştır. 1970’ler, MESS’in sektördeki işçi hareketinin yarattığı sorunları çözmek üzere sermaye adına çözüm geliştirdiği yıllar olmuştur.

Fabrika Rejimi Üzerine İlk Büyük Mücadeleler: 1964 Grevleri

Madeni Eşya sektörü, 1963-1964 yıllarında endüstri ilişkileri açısından uzun vadeli etkiler yaratan önemli mücadelelere sahne olmuştur. Kavel grevi ve bu grevin de etkisiyle hızlanan yasalasma süreci sonrasında Türkiye Maden-İş sendikası tarafından gerçekleştirilen 1964 grevleri, MESS üyesi özel sektör madeni eşya işletmelerinde gerçekleşen ilk toplu grevlerdir.

Bu grevlerde sendika (Türkiye Maden-İş) yenilmiştir. Bu grevleri önemli kılan fabrika rejimi üzerine bir mücadele oluşudur ve bu durum üç başlıkta gösterilebilir. İlk olarak, grevlere neden olan talepler doğrudan fabrika rejimiyle ilişkilidir. Maden-İş, işyerlerinde bir şikâyet mekanizmasının kurulmasını ve sendika işyeri temsilcileri ile üyelerinin iş güvencesini sağlamak ve işverenin işten atma yetkisini sınırlamak için bir disiplin kurulunun tesis edilmesini talep etmiştir (Maden-İş, 1964a). Bu sayede işyerinde etkin bir işyeri örgütlenmesi yaratılmak istenmiştir.

Başka bir deyişle, grevlerin nedeni, emek sürecinin düzenlenme ve yönetilme biçimine ve sendikal örgütlenmenin burada edineceği konuma ilişkin anlaşmazlıklardır. Maden-İş üretim noktasında işveren ve vekillerinin keyfi ve baskıcı iktidarını sınırlamaya ve böylece despotik fabrika rejimini dönüştürmeye yönelik bir hedefi ön planda tutmuştur. MESS ise Maden-İş'in bu yöndeki taleplerini işverenin yönetim hakkının ihlali olarak görmüş, kesin ve ilkesel bir şekilde reddetmiştir. *Maden-İş* gazetesinde bu konu şu şekilde değerlendirilmiştir (Maden-İş, 1964a):

Maden-İş için en önemli konu; işçilerin ve sendika temsilcilerinin işyerlerinde güvenlik içinde çalışmalarınıdır. Bunun için herhangi bir işverenin veya vekillerinin sendikal işçilere baskı yapmasını, sendika temsilcilerini işten çıkartmasını önlemek gerekmektedir. Şimdilik bulunabilen formül; işyerlerinde birer disiplin komitelerinin kurulması ve işten çıkarmaların bu kurulun kararından sonra uygulanabilmesidir... Fakat MESS temsilcileri... bu gibi istekleri işverenin yetkilerine tecavüz şeklinde yorumlamaktan bile çekinmemişlerdir. İşçileri ağızları; dilleri yok; ne denirse ona peki anlamına gelen baş sallamayla görevli birer emir kulu sanan işveren zihniyetinin 20. Asrın ikinci yarısında itibar göremeyeceği ve bu gibi işverenlerin mutlaka demokratik anlayışa ayak uydurmaya mecbur bırakılacağını unutmuşlardır.

Dolayısıyla, 1964 grevleri doğrudan fabrika rejimine ilişkin taleplerin karşı karşıya gelmesi nedeniyle gerçekleşmiştir. MESS 1964 grevlerine ilişkin yaptığı değerlendirmede işverenin yönetim hakkının çiğnenmesinin engellenmiş olmasını grev sonucundaki kazanımlardan biri olarak görmüştür (MESS, 1999: 152).

Maden-İş'in üretim noktasında güçlü bir taban örgütlenmesi yaratma çabası ise 1950'li yıllarda işçi temsilcilerinin yaşadığı baskılardan çıkarılmış derslerin bir sonucudur. Çözüm olarak, yasal temsilci sayısının ötesine geçen yaygın temsilcilik örgütlenmesi modelini benimsemiş ve bunun için ABD sendikalarından örnek almıştır. 1960 tarihli bir raporda işyeri temsilcileri hakkında şunlar yazılmaktadır (Türkiye Maden-İş İstanbul Bölge Merkez Şubesi, 1960):

Sendika Temsilcileri, Sendikamızın ilk temel taşıdır. Bu feragat ve fazilet sahibi arkadaşlar hakkında ne kadar sitayişte bulunsak azdır. Sendika merkezinde veya zaman zaman şube binalarında temsilciler toplantıları yapılmış ve bu toplantılar çok iyi neticeler vermiştir. Genel Merkez, bu Sendika temsilcileri hakkında yeni bir talimatname hazırlamaktadır. Hazırlanmakta olan talimatname ile Amerika'daki temsilcilik sistemi tatbik edilmiş olacaktır. Bu sisteme göre, işyerleri 25-30'ar kişilik kısımlara ayrılacak ve her kısım kendi temsilcisini kendileri seçecek, işyerinde seçilen bu temsilciler ise aralarından birisini baş temsilci seçecektir.

İkinci olarak, grevlerle sonuçlanan toplu pazarlık sürecinde işveren tarafı adına MESS, 1970'lerden itibaren revize ederek yeniden uygulamaya koyacağı program ve stratejisini ilk kez uygulamış ve büyük oranda zaferle çıkmıştır. Üç husus MESS açısından taviz verilemez gözükmektedir: Grup düzeyinde toplu sözleşme, iş değerlendirmesine dayalı bir ücret sisteminin kurulması ve işverenin yönetim hakkının korunması. Bu temalar 1970'lerin başından itibaren tekrar yükselecek ve 1970'lerin ikinci yarısında MESS'in temel hedeflerini oluşturacaktır.

Üçüncü olarak, 1964 grevleri sektördeki işçi sendikalar arasındaki rekabet açısından da kısmi sonuçlar yaratmıştır. Grevlerin yenilgiyle sonuçlanmasıyla birlikte, Maden-İş sendikası MESS'e bağlı kimi işyerlerinde yetki kaybetmiş ve 'işverenin yönetim hakkı' konusunda sorun çıkarmayacak olan Çelik-İş bu işyerlerinde toplu sözleşme imzalamıştır. Çelik-İş ve işverenler arasındaki ilişki, Maden-İş'in 1960'ların sonunda tekrar ve radikalleşerek yükselişe geçişi açısından önemlidir.

Çelik-İş sendikası gerek işyeri sendika örgütlenmesi gerekse emek sürecinin düzenlenmesini işveren ve vekillerine terk eden sendikal çizgisiyle Maden-İş'in zıttı bir karaktere sahiptir. Çelik-İş ve Maden-İş arasında sendikal örgütlenmenin fabrika rejimindeki konumuna ilişkin farklılık, öncelikle Maden-İş'in taleplerine yönelik tepkisinde kendisini göstermiştir. Burada tekrar hatırlatalım, 1964 grevleri sendika üye ve temsilcilerinin iş güvencesi sorununun çözümüne ilişkin bir uyuşmazlıktan çıkmıştır. Çelik-İş sendikası Genel Başkanı Kazım Çoçu, 1964 grevlerine dair yaptığı değerlendirmede Maden-İş'in toplu görüşmelerin tıkanmasına neden olan iş güvencesine yönelik taleplerini şöyle eleştirmiştir (Çoçu, 1964: 1, 4):

İş yerinin rasyonel çalışmasını yok edici ve netice itibarıyla üretkenliği düşürücü, haddizatında işçilere asgari derecede bir fayda sağlamaktan uzak bulunan bazı taleplerin, ücret zammı ve sosyal yardımlar gibi işçilerin doğrudan doğruya iktisadi ve sosyal durumlarını düzeltici ve koruyucu isteklere tercihen

Toplu iş sözleşmeleri müzakerelerine ısrarla ele alınması yüzünden, işçiler aylarca en ufak bir ücret zammı almak imkânından mahrum kalmışlardır.

İki sendika arasındaki bir diğer farklılık, 1960'lı yıllarda önem kazanmaya başlayan iş değerlendirme sistemlerine dayalı ücret sistemlerine ilişkin alınan tutumda kendisini göstermiştir. İşçinin bireysel performansının değil, yaptığı işin içeriğinin çeşitli ölçülerle değerlendirildiği sistem, esas olarak işyerlerinde etkin bir ücret hiyerarşisi kurulmasını hedeflemektedir. Sadece işler ücret açısından sınıflandırılmakla kalmamış, kimi işyerlerinde işçiler arasında işçilik sınıflarına dayalı ücret kademeleri yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Maden-İş'in yayınlarında, iş değerlendirmesine dayalı ücret sistemlerinin kabul edilse bile, sendika temsilcilerinin denetimi olmaksızın gerçekleştirilmesinin sakıncalarını vurgulanmıştır (Pamukçu, 1964). Çelik-İş ise objektif ve hakkaniyetli bir ücret sisteminin kurulmasını işverenin sorumluluğunda görmüştür ve ücret hiyerarşisinin kurulması konusunda sendikaya bir rol tanımamıştır (Çoçu, 1964a). Çelik-İş'in 1973'te Tür-Metal'e katılmış olması, 1964 ve sonrasındaki konumunun Türk-Metal içinde sürdürülmesi açısından önemlidir.

İşçi Hareketi Yükselirken: 1968 ve Sonrası

Taban inisiyatifine dayalı işçi hareketlerinin dünya genelinde yükseldiği bir diğer dönem 1960'ların sonu ve 1970'lerin başıdır. Bu dönemde gerek Avrupa gerekse ABD açısından sendikalara karşı ya da en azından sendikalara rağmen oldukça güçlü işçi hareketleri gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'daki endüstriyel eylemlerde görülen yükselişin ortak özellikleri arasında endüstriyel eylemlerin radikal formlar alması (işyeri işgali ve yeni grev türleri), şikâyetlerin doğrudan eylemler yoluyla çözülmeye çalışılması ve eylemlerin kimi zaman sendikaların onayıyla da olsa işçilerin denetiminde örgütlenmesi ve sürdürülmesi bulunmaktadır (Dubois, 1978). Örneğin, İtalya'da işçi hareketi gerek ücret sistemi gerekse emek sürecinin yönetimine katılım yönündeki talepleriyle radikalleşmiştir. Ücret farklılıklarını azaltmaya dönük bilinçli taleplere ek olarak özellikle iş yavaşlatma vb. eylemleriyle üretim noktasındaki iktidar ilişkilerini sarsmışlar ve "işçiler, formenler ve yönetici elit arasındaki tüm bir ilişkiler setinde köklü değişiklikler yaratmışlardır" (Horn, 2007: 116).

İşçi hareketlerinin yükselişi açısından benzer bir gelişme Türkiye'de de yaşanmıştır. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulmasıyla birlikte işyerlerinde yetki mücadeleleri ve sendikal rekabet artmıştır. 1968 sonrasında radikalleşen işçi eylemleri gerek MESS gerekse Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) açısından çözülmesi gereken bir sorun haline almıştır. TİSK, 1968 yılında kurduğu bir komisyonla o tarihlere gerçekleşen

işçi eylemlerini incelemiş ve çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Raporda dört yasa dışı eylem tipinin işçilerce kullanıldığı ifade edilmiştir: işyeri işgali, oturma grevi, verimin düşürülmesi ve işyerlerinin eylemci işçiler ve ailelerince kuşatılması. Sayılan nedenler arasında işletme yönetimleriyle ilgili olanlar şunlardır: işverenlerin işçilerin sendikal tercihlerine müdahale etmesi, işveren ve vekillerinin işçilere karşı “beşeri münasebetlere aykırı” davranışları, sendika yönetici ve temsilcilerine anlayışsızlık gösterilmesi, “sağlam bir personel ve ücret politikası” eksikliği ve kanun dışı eylemlerle karşılaşan işverenlerin, kendi sendikalarına danışmadan işçilere taviz vermeleri (TİSK, 1968: 11-12).

Ceren Kalfa Ataay (2008) 1968-71 döneminde Türkiye’de gerçekleşen fabrika işgallerini incelediği çalışmasında, söz konusu dönemde 42 işgal eylemi tespit etmiştir. Derby lastik fabrikasının, bu eylem dalgası içinde işgal edilen ilk işyeridir ve sonrasında gerçekleşen işgallerle bu dönemin Türkiye tarihinde fabrika işgallerinin en sık görüldüğü dönem olmuştur (2008: 273-4). Derby işgali, söz konusu dönemde gerçekleşen birçok eylemde görüldüğü gibi sendikal temsil sorunuyla ilgilidir. DİSK’e bağlı Lastik-İş’in yerine Kauçuk-İş sendikasının işyerine girmesi ve toplu sözleşme yapma çabası 4 Temmuz 1968’de fabrika işgaliyle sonuçlanmıştır.

Zafer Aydın’ın (2012) çalışması Derby işgalinin üretim noktasındaki mücadeleler açısından önemini göstermektedir. İşçilerin talepleri arasında öncelikle temsil sorunuyla ilgili talepler gelmektedir (Aydın, 2012: 99-100). Diğer talepler arasında işletme yönetiminin kritik noktalarındaki kimi isimlerin işten atılması da bulunmaktadır. Bir yandan, işletme şefi tarafından örgütlendiği söylenen yeni sendikaya karşı bir direniş gerçekleştiren, öte yandan işçiler işyerinde güçlü bir örgütlenme modeline sahip Lastik-İş’i korumaya çalışmıştır. İşin yoğunluğunun azaltılması veya işçilerin çalıştırıldığı dairelerin değiştirilmesinin engellenmesi de talepler arasındadır. İşyeri temsilcisini güçlendirmek için baş temsilcinin üretimden çekilmesi ve sadece dert ve şikâyetlerin çözümüyle ilgilenmesi talep edilmiştir. Ücret yapısındaki adaletsizliğin giderilmesi de talepler arasındadır ve bu durum işgal sonunda gerçekleşecek anlaşmada tüm ücret gruplarına eşit miktarda zamların giderilmeye çalışılmıştır. Aydın’ın (2012) çalışmasındaki bu ve benzeri ayrıntılar, bir işgal eylemleri dalgası başlatacak olan Derby işgalinin, gerek sendikal temsil gerekse üretim noktasındaki güç ilişkileri açısından içerdiği taleplerle, fabrika rejimi üzerine keskin bir mücadele olduğunu göstermektedir.

Derby işgalinin bir diğer önemi, başka sektörlerde de örnek olması olarak gösterilmiştir. TİSK’e göre işverenlerin Derby işgalindeki hatalı politikası sonucunda işgal türü eylemlerle işçilerin amaçlarına ulaşabileceği fikri

yaygınlaşmış ve eylem dalgası madeni eşya sektörüne de yayılmıştır (1968:12).10 Eylül 1968’de gerçekleşen Emayetaş işgali ve sonrasında Maden-İş de çok sayıda işgal ya da işyerini terk etmeme eylemlerine girişmiştir. Bu eylemlerin bir kısmı Maden-İş ile Metal-İş ya da Çelik-İş gibi sendikalar arasındaki yetki mücadelesiyle ilişkilidir. (MESS, 1999: 167-180; Şafak, 2015: 66-72). Bu eylemler güçlü bir işyeri örgütlenmesinin de yaygınlaşması ve üretim noktasındaki iktidar ilişkilerin dönüşümünü de ifade etmektedir.⁷15-16 Haziran 1970 olayları da bu çerçevede değerlendirilebilir. DİSK’in yok olmasına neden olabilecek bir yasa tasarısına karşı gerçekleşen bu büyük işçi eylemi, 1960’ların sonuna doğru fabrika rejiminin işçiler lehine dönüşümü ile bağlantılıdır. İşçiler despotik bir fabrika rejimine geri dönüş tehdidinde karşı ayaklanmışlardır.

MESS’in Karşı-Stratejisinin Gelişimi

İşçi-işveren ilişkilerinde yaşanan bu dönüşümün izleri ve MESS tarafından oluşturulan sermaye stratejisinin gelişimi, MESS genel kurul tutanaklarından izlenebilir. Bu tutanaklar her şeyden önce, MESS’in işverenler adına geliştirdiği strateji ve taktiklerin işverenlerce derhal kabul görmediğini, bu kabulün ancak, Maden-İş’in işyerlerinde elde ettiği güç ve toplu sözleşme kazanımlarına paralel olarak zaman içinde gerçekleştiğini göstermektedir. İncelenebilen kongre tutanaklarının büyük bir kısmında işverenlerin MESS toplantılarına ilgi göstermeyişleri, toplu pazarlık görüşmelerinde de işyerlerindeki doğrudan eylemlerle karşılaştıklarında MESS ilkelerini kolayca terk etmeleri, yıllar içinde azalsa da, sürekli şikâyet konusu olmuştur.

1969 ve sonrasındaki MESS genel kurullarında birbiriyle bağlantılı iki konu ağırlık kazanmıştır: İşçi hareketinin yükselişi ve toplu pazarlık sistemi çerçevesinde olası çözümler. Bu tartışmalarda, yükselen işçi hareketinde esas muhatabın hangi sendika olduğu konusunda MESS yöneticilerinin net olduğu anlaşılıyor. Burhan Günergun 29 Aralık 1970’te düzenlenen MESS’in 11. Olağanüstü Genel Kurulu’nda Maden-İş’in yükselişi ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur (MESS, 1970a: 2):

Diğer taraftan özel sektörümüzde büyük işverenlerimiz *aynı şekilde bir sendikanın* karşısında oturmaktadırlar. Bu müzakerelerin nasıl cereyan ettiğini yakından bildiğimiz için, ne gibi hadiseler cereyan ettiğini bildiğimiz için, eğer biz fikir ve işbirliği yapmazsak, bunlar şu veya bu şekilde muhakkak ki bizi en kötü şekilde avlıyacaklardır. Biz, artık akıl fikir sahibi insanlar bir yola koyulmalıyız ve anlaşmalıyız ki artık bu oyuna gelmiyelim. (vurgu bana ait)

1970’de yapılan 10. Genel Kurul’da Mustafa Evirgen işyerlerindeki eylemlerin gücünü şöyle anlatmıştır: “o kadar iyi organize edilmişler ki; oturuyorlar, tahrip

de etmiyorlar, gidiyor tuvalete, yarım saatte çıkmıyor işçi. Buruntu var diyor, yaz vizite kâğıdı, gitsin doktora. Akşama kadar sıra gelmiyor. Yani işverimini artırmak [azaltmak için olmalı-yazar] için ne kadar silah varsa hepsini o kadar iyi kullanıyorlar ki, bunların karşısında hepimizin eli kolu bağlı” (MESS, 1970: 7). Yine 1970’te yapılan 11. Genel Kurul’da Selçuk İrdem’in aktarımları işyerlerindeki direniş hareketinin nasıl fabrikalar arasında dayanışma eylemlerine dönüştüğünü göstermektedir:

Dün akşam eve geç gittim. Sebebini eşime izah ederken “yarın işçilerimiz oturma grevi yapacaklar” dedim... “Hiçbir şey yok bizimle ilgili. Bizim işkolumuzda bir başka fabrikada işveren bir müdürü değiştirmiş, buna karşı işçiler reaksiyon göstermiş. Fiili durum yaratmışlar. İşveren fabrikayı muvakkaten tatil etmiş. Toplanmışlar, o semtlerdeki işkolundaki bütün işyerlerinde... bir günlük oturma grevi kararı almışlar. Kanunda sempati grevi yasak, oturma grevi yasak” diye izah ettim. “Peki siz ne yapacaksınız dedi?” dedi. “Biz öğle yemeklerini hazırlayacağız işçi arkadaşlarımızın ve evlerine dönmek için arabalarını emirlerine hazır bulunduracağız” dedim (MESS; 1970a: 8).

MESS genel kurullarındaki tartışmalarda öne çıkan bir diğer konu, bu tür doğrudan eylemlerde taviz verilir verilmeyeceği, verilecekse bu tavizin niteliğidir. Taviz vermemenin imkânsız olduğu sıklıkla vurgulanmış ve hangi konularda verilen tavizlerin kabul edilebilir olduğu tartışılmıştır. Taviz tartışmasının arkasında, MESS’in, toplu sözleşme ilkelerini çiğnemeleri durumunda üyelerine disiplin cezası uygulayıp uygulamayacağı ve uygularsa olası cezaların neler olabileceği yatmaktadır. Söz konusu tartışma, 1960’ların ortalarında başlamış, grev ve lokavt fonu oluşturulması ve bunun için toplanacak paranın miktarı ve hangi işverenlere yardım edileceği üzerine tartışmalar çerçevesinde ilerlemiştir. Üye işverenler adına toplu sözleşme yetkisinin tamamen MESS’e geçtiği 1976 yılında tartışmalar da bir sonuca bağlanmıştır.

MESS’in, üyeleri adına toplu sözleşme yetkisini elde ettiği, güçlenen işçi hareketine karşı MESS genel kurullarında yıllar içinde şekillenen cevapla yakından ilişkilidir. İşverenler, MESS’in 1964 yılında sınırlı bir kapsamda denediği stratejiye dönmeye karar vermişlerdir: İşçi hareketlerinin kontrol altına alınmasının yolu olarak işkolu sözleşmesi ve ona bir geçiş olarak grup düzeyinde toplu sözleşme. İşçi sendikalarının -özellikle de Maden-İş’in- tek tek işyerlerinde gerçekleştirebildiği güçlü grev, işyerini terk etmeme, işgal vb. eylemleri sonucu taleplerini işverenlere rahatça kabul ettirebildiği tespit edilmiş ve toplu sözleşmenin grup ya da işkolu düzeyine çıkarılması bu açıdan gerekçelendirilmiştir. 1970 yılı Aralık ayında yapılan 11. Kongrede Mümin Erkunt bunu şöyle açıklamıştır (MESS, 1970a: 11):

MESS olarak arzumuz şu ki; biz teker teker sendikalarla oturup pazarlık yapmıyalım. Bir arada olalım ve bir standart teslim edelim. Bu standardın pazarlığını yapalım. Kütle halinde pazarlık ettiğimiz zaman, grev lokavt fevkalade ağır işliyecektir. Yani, karşılarında büyük bir kitle gördükleri zaman, büyük işçi kütlelerini greve sevk etmek istedikleri zaman, mali imkânsızlıklara duçar olabileceklerini bildikleri için elbette ölçülü olacaklardır.

MESS Yönetim Kurulu Başkanı Burhan Günergun 16. Kongrede yaptığı konuşmada, Maden-İş’le yaptıkları toplu pazarlık görülmelerinde yaşadıkları sorunları şöyle anlatmıştır (MESS,1973: 16):

Fakat... diyoruz ki, bu ay içinde 7 toplu sözleşme var, Maden-İş Sendikasının, “hayır” diyor “bunlara ayrı ayrı oturacağım, beraber oturmam” diyor. Şimdi bu durumda ne yapmak lazım. Muhakkak ki zorlamak, yavaş yavaş işkolu seviyesine girmek için çaba sarfetmek lazım. Belki taviz vereceğiz. Fakat herhalde bir anda 1000 işçi için değil 10000 işçi için masa başına oturacağız. O zaman kuvvetimiz başka olacak, mücadele gücümüz başka olacak.

Toplu pazarlığı işyeri düzeyinde yapmakta ısrar etmekte olan Maden-İş, her bir işyerinde elde ettiği başarılı sözleşmeyi, diğer işyerlerindeki toplu sözleşmelerde kullanılacak bir emsal haline getirmekteydi. Bu sayede, her yeni toplu sözleşme, toplu sözleşme kazanımlarının arttırılmasında bir “basamak” haline gelebilmiştir. MESS’in toplu sözleşme düzeyini dönüştürmeye dönük hamlesi, bir yandan da bu basamak sistemini engellemeyi amaçlamıştır (Şafak, 2012: 293-4).

Toplu sözleşme ölçeğinin değiştirilmesi ile sendikaların ve özellikle Maden-İş’in gücünün kırılması hedefi arasındaki bağlantı sonraki kongrelerde de defaten dile getirilmiştir. Maden-İş, grup düzeyinde toplu pazarlık dayatmasının kendisini hedeflediğinin farkındadır. Fakat MESS toplantılarında güç kazanan bu hedef, ücret politikasındaki stratejik bir hedefle yakından bağlantılıdır. İşverenlerin şikâyetçi olduğu tek konu ücretlerin genel artışı değildir. Bir diğer önemli sorun, ilkiyle bağlantılı ama ondan çok daha fazlasını ifade eden ücret hiyerarşisi sorunudur. MESS Genel Sekreteri İlhan Lök, 1977 yılında toplu sözleşme düzeyinin değiştirilmesinin bir amacının da iş değerlendirmesine dayalı bir ücret sistemine geçiş olduğunu belirtmiştir (Şafak, 2012: 287).

Ücret hiyerarşisini yeniden sağlamaya dönük bu hedef ile işçi hareketinin üretim noktasındaki gücünün kırılması arasında yakın bir bağlantı vardır. Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, ABD’de otomotiv endüstrisine sendikal örgütlenmeyi uzun mücadeleler sonucu sokabilen UAW’nin ücret politikası, farklı işçi kategorileri arasındaki ücret farklarının kapatılmasına dönüktü. Bu politika ile UAW’nin tabana dayalı ve işyerinde etkin sendikacılık çizgisiyle yakın bir bağlantı bulunmaktaydı. Güçlü bir taban örgütlülüğü ile eşitlikçi bir ücret

politikası birbirini beslemiş ve bireyselleştirici etkileri sınırlamıştır.

Maden-İş de bilinçli bir şekilde yüzdeli zam yerine seyyanen/maktu zam politikası izleyerek işletmelerdeki ücret hiyerarşisini kırmış, farklı vasıf düzeyleri arasındaki ücret farklarının sembolik düzeye gelmesini sağlamıştır. Fakat bu politika, MESS'in kamuoyuna yönelik açıklamalarında sıklıkla dile getirdiği gibi 'bekçinin kalıp ustasından fazla ücret alması' kadar basit değildir. Bunun böyle olmadığını işverenler de farkındadır. 1972'deki 14. Olağan Genel Kurul'da, Yönetim Kurulu tarafından MESS genel kuruluna sunulan ve ücret kademelerini işyerlerinde tekrar etkinleştirmeye dönük karar önerisini Arif Onat şöyle değerlendirmiştir (MESS, 1972: 13):

Bu durumu işçi sendikaları birçok sözleşmelerimizde kendileri de kabul etmişlerdir ki taban ile meşguldürler, tavandaki işçi yani tecrübeli kalifiye işçi işverenin konusudur. "Biz tabanı tavana yaklaştırır isek tavandaki adedi az olan kalifiye işçiyi işveren kaybetmemek için yukarı çekecektir. Böylece tabanla tavan arası açılacak biz tavanı tekrar yukarı çıkarmak ve böylece mensubumuz bulunan işçilere daha iyi hayat şartı elde etmeye çalışacağız" demektedirler... Müesseselerimiz çoğu zaman büyük masraflara dayanmak suretiyle iş değerlendirmesi ve buna dayanılarak bir ücret skalasıbit ederler. Fakat iki toplu sözleşme sonra bu iş değerlendirmesine dayalı ücret skalası birbiriyle olan münasebetini tamamen kaybederek, müdafaası gayri kabil bir duruma gelir. Bu madde ile savunulan hedef iş değerlendirmesine dayalı bir ücret skalasının mutlak muhafazasına gayret etmektir. Yönetim Kurulu bu oldukça zor meselede muhterem üyelere, muhterem işverenlere yardımı hedef tutmuş, buradaki takriri de vazife olarak yüklenmiş bulunacaktır.⁸

Maden-İş'in ücret politikasının tek unsuru seyyanen zam değildir. Bir diğer önemli unsur, toplu sözleşmelerle işyerlerindeki asgari ücret düzeyini arttırarak ve kıdem tazminatı haklarını genişleterek, işten atma seçeneğini ücret maliyetlerini düşürmenin bir yolu olmaktan çıkarmaktır. MESS bu durumun farkındadır. Burhan Günergün 16. Kongrede şunları söylemiştir (MESS,1973: 16):

İşçi kuruluşlarının seyyani ücret zamlarında ısrar etmelerinin ve nisbi kademeli ücret zamlarına yanaşmamaalarının nedeni ise açıktır. İşyerlerindeki ücret piramidinin tabanında çok sayıda işçi çalışmaktadır. Sendika, eylemlerinde işçi çoğunluğundan kuvvet almak ve bunun için de tabandaki çoğunluğu memnun etmek zorundadır. Seyyani zam işyerlerinde çoğunluğu tatmin etmektedir. Ayrıca, tabandaki gayrimemnun azınlık kalifiye işçi olduğundan, işverenin kalifiye işgücünü kaçırmamak için bunları kendiliğinden tatmin toluna gideceğini hesap eden sendikalar nisbi zam tekliflerimizin karşısında direnmektedirler.

Asgari ücret bakımından, sendikalar ve bilhassa Maden-İş Sendikası her işyerinde yaş ayırımı yapılmaksızın kanuni asgari ücretin üstüne çıkmak kararındadır... esas gayelerinin, yapılan toplu sözleşme zamlarıyla yükselen ücretler muvacehesinde bilhassa vasıfsız işçilerin zamanla işverenler tarafından tensikata tabi tutulacakları ve çıkarılan bu işçiler yerine kanuni asgari ücretle işçi alınacağı şeklindeki endişelerini bertaraf etmek olduğu anlaşılmaktadır. Sendika, bu sebeple, taban ücretlerle taban ücretlerinin arasını fazla açmak istememekte, artan ücretlere paralel olarak asgari ücreti de yükseltmekte ısrarlı olmaktadır.

MESS Stratejisinin Hayata Geçirilmesi

MESS'in, 1964'teki politikalarını da dikkate alarak zaman içinde netleştirdiği ve işverenlere kabul ettirebildiği bu stratejinin ilk ayağı, toplu sözleşmelerin işyeri düzeyinin üstüne taşınabilmesiydi. Bu yöndeki ilk deneme 1973'te Bursa'da Bursa Metal-İş sendikasıyla denendikten sonra esas mücadele 1977 ve sonrasında yaşanmıştır. 1977, 1978 ve 1980 yıllarında MESS'e bağlı işyerlerinde yapılan grevler MESS'in yeni stratejisinin bir sonucudur. 1977 grevlerinin sonucunda MESS, Maden-İş'e toplu sözleşmelerin grup düzeyinde yapılmasını kabul ettirebilmiştir (Şafak, 2007). Maden-İş sonucu bir zafer olarak görse de, MESS'in işçi hareketini kontrol etmek üzere geliştirdiği stratejinin önemli bir bileşeni olan sözleşme düzeyi MESS'in istediği şekilde değişmiştir.

Yine de, fabrika rejimini sermaye lehine dönüştürme hedefi açısından toplu sözleşme ölçeğindeki değişim gerekli olsa da yeterli değildir. Maden-İş'in güçlü işyeri sendikacılığı ve eşitlikçi ücret politikası, işyerleri ile Maden-İş merkezi arasında güçlü bir bağ kurmuş ya da 1960'ların sonlarından itibaren kurulmaya başlanan bağı desteklemiştir. Sektörde işveren sendikasının talep ettiği dönüşümün, eğer sendikalarla anlaşarak yapılacaksa, Maden-İş aracılığıyla yapılması olası değildir. Maden-İş böylesi bir dönüşümde rol alabilecek ve işyerlerine sırtını dönebilecek bir "bürokratikleşme"nin eksiksiz bir şekilde tamamlanmış olduğu bir sendika değildir. MESS'in 11. Genel Kurulunda Alpaslan Akman'ın yaptığı tespit bu açıdan önemlidir: "Ama şimdi MESS ne yapacak? Bu altı tane müesseseyi toplasa, onları birlikte toplu sözleşme yapmağa zorlarsa, fakat işçi sendikası bunu kabul etmedi. Bütün altı fabrikada birden işgal yaptılar. Bu müesseseler buna ne kadar dayanacaklar? Ve ne kadar sabredeceklerdir? MESS'in talimatına ne derece riayet edeceklerdir?" (MESS, 1970a: 13).

Madeni eşya sektöründe, 1960'ların sonundan itibaren yaşanan mücadelelerin hemen hepsinde, işyerlerindeki despotik yönetim tekniklerin geriletilmesi ve güçlü bir sendikal temsille dengelenmesine ilişkin izler bulunabilir. Üretim noktasındaki güç dengesinde bu tür bir kaymanın yaşandığı Arçelik'e ait Çayırova

fabrikası bunun bir örneğidir. Arçelik 1964 grevlerinde de, 15-16 Haziran Olaylarında da, 1976 DGM direnişlerinde de ve 1977-1980 grevlerinde de yer almış bir işletmedir. Arçelik'te 1969 yılında çalışmaya başlayan, önce ünite temsilciliği yapan ve 1980 darbesi olduğunda işyeri baştemsilciliği konumunda bulunan Mehmet İşlek, Maden-İş'in işyerinde örgütlenmesi ve özellikle 15-16 Haziran sonrasında işyerindeki güç dengelerinin nasıl değiştiğini şöyle anlatıyor (Kişisel görüşme, 15.02.2013):

... işçi sınıfı, işçi sınıfı disiplini içinde kendi gücünü göstererek konumunu kazanmıştı. Posta başı da, şef de, müdür de, genel müdür de sanırım artık haddini bilmiş durumdaydılar... ondan önce şunu söylerlerdi "Sizin gücünüz nedir" diye... Bir şey istediğimiz zaman baş temsilciye şu söyleniyordu: "Ya sizin gücünüz ne, neye güveniyorsunuz?"... Bundan sonra gerçekten gücümüzü... samimi söylüyorum görmüşlerdi...

...[İşyeri temsilcileri] bazı sorunları işverene götürdüğü zaman [artık] çok daha kayda değer bir kişilikle karşılandıklarını ifade ediyorlardı. "Bakın bu bizim gücümüz değil, sizin gücünüzdür. Daha neler yapabileceğimizi bu hareketimiz gösteriyor. Artık arı kovanına çomak sokmayacaklarını, bizim insana yaraşır yaşama ortamımızı zorluk çıkarmadan kabullenmek durumundalar" [diyorlardı.] Tabi hak almak kolay değil, verilmiyor. Almasını bilmediniz mi alamazsınız.

1968'de Arçelik çırak okuluna giren ve 1973'e kadar Arçelik'te çalışmış olan Hayri Erol, Maden-İş'in işyerinde güç kazanmasını takiben yaşanan değişikliği ise şunları aktarmıştır (Kişisel görüşme, 22.11.2013)

[Eskiden] Daha rahat davranıyorlardı, daha şeylerdi, çok kolaydı, "adını veririm işten atılırsın" gibi şeyler vardı. Ben de tanık oldum. Benim de başımdan geçti... O dönemde de hakikaten hakaret, astırırım kestiririm vardı ama bütün postabaşılar böyle demek haksızlık olur. Fakat sendikadan sonra hakikaten herkes, kaba tabirle haddini bildi. Kırdı o şeyi. Yani postabaşı artık kendi görevini falan yapıyordu, öyle ezerim filan.. Çünkü direnişler yaşandı, öyle şaka değil yani. Direnişler yaşıyordu ülkede, biraz daha çeki düzen verilmişti ilişkilere.

İşyerindeki güçlü taban örgütlülüğü, üretim noktasında temsilcilerin örgütlediği enformel direnişlerin gerçekleştirilmesine olanak tanımıştır. Arçelik'te işyeri temsilcileri, işçiler ile yönetim arasında konumlanarak bu tür direnişlerde hayati bir rol oynamıştır. Montaj bandının hızının arttırılmasına karşı gerçekleşen direnişlerde temsilciler rol oynamıştır. Temsilci ile postabaşı ya da diğer işveren temsilcileri arasında anlaşma olamadığında ise farklı direniş teknikleri gündeme gelebilmiştir. Mehmet İşlek bu durumu şöyle anlatmıştır (Kişisel görüşme, 15.02.2013):

Bandın hızı standart oluyor. Zaman zaman bizden fazla üretim istiyorlardı ve ona zaman zaman hızlanınca takdir edersiniz yetiştirilemiyordu. Biz temsilcilik olarak gelip müdahale ediyorduk. Ve etüt yapıyorlar. O etütler, geliyor böyle bizim şeylerden mühendisler geliyor, beraber biz de onlarla duruyoruz. Kaç saniyede bir civatayı... Çalışan insanların biraz da inisiyatifine... Çünkü hızlandırdıkları zaman o gün baya sakat mal çıkıyor. Diyelim ki 500 mal içinde 150 tanesi arızalı çıkıyor. Bilerek de diyebilirim...

..Defalarca arkadaşızahat ediyor, ekip başına söylüyor, bizim ünite arkadaşlarımız söylüyor, temsilci arkadaşlarımız geliyor, biz geliyoruz... Posta başına, şefe söylüyor.. Diyorlar ki, "Valla bu üretim, Koç Holding camiasından karar gelmiş, böyle çıkacak". "Ya böyle çıkacak ama böyle yetmiyor"... O zaman şöyle bir şey... "yetiştiremediğinizi bırakın gitsin o zaman"... Onlar da onu anlıyor yani.. Temsilcimiz falan.. "yavrum yapabildiğiniz kadar yapın, yetiştiremediğinizi bırakın gitsin" diyor... Sonra şikâyet geliyor, "Efendim şu kadar işten bu kadar arıza çıktı."

Dolayısıyla, işgücü üzerindeki kontrolü yeniden sağlamak ve bunun bir aracı olarak ücret gruplandırmasına gitmek 1970'lerin sonunda sermaye açısından çözülmesi zor bir sorundu. Özel sektör işletmelerinde iş değerlemesine bağlı ücret kademeleri sisteminin ilk kurulduğu işyerlerinden biri Arçelik'tir. 1960 yılında kalifiye işçi bulma sorununun çözümü için yapılan çalışmalarla, iş değerlemesine dayalı bir ücret sistemi kurulmuştur. 'Alması gerekenden fazla' ücret aldığı tespit edilen işçilerin ücretleri dondurulmuş ve birkaç yıl içinde fiyat artışlarının etkisiyle istenen seviyeye inmiştir. Alması gerekenden az aldığı tespit edilen işçilerin ücretlerine ise zam yapılmıştır. Fakat tüm bu çalışmalar işyerinde 'sendikal örgütlenmenin çok zayıf olduğu', sadece "şahsi durumlara ait ferdi itirazların" geliştiği bir dönemde gerçekleşmiştir (Yalçın, 1969: 15-19).

1970'lerin sonunda ise, ücret hiyerarşisini güçlü bir şekilde yeniden tesis etmek isteyen MESS'in karşısında bu defa güçlü bir sendikal örgütlülük bulunmaktadır. İşçiler MESS'e meydan okumaktan çekinmemektedirler. 1977 ile 1980 arasında Arçelik A.Ş. Genel Müdür Yardımcılığı yapan Tuğrul Kutadgubilik'in, Arçelik'te Bir Ay dergisinde 1980 yılında yazdığı yazı, Maden-İş üyesi işçilerin böyle bir dönüşüme ikna edilmelerinin zorluğunu göstermektedir. Kutadgubilik, iki oğlu ve bir torunu Arçelik'te çalışan yaşlı bir işçiye hitap eden bir mektup şeklinde yazdığı başyazıda, fabrikadaki durumu kendi cephesinden sunmaktadır (1980):

Maalesef idare etmeye çalıştığımız işletmelerdeki durum iyi değil. Üretim çok düştü, herkes sinirli oldu, eski alışkanlığımız sevgi ve saygının yerinde yeller esiyor...

Şikayet etmek gibi olmasın ama, büyük oğlunuz hiç olmazsa göz göze gelince baş ucuyla da olsa selamımızı alıyor ama iki yıl evvel beraberce işe yerleştirdiğimiz

o torununuz yok mu, adeta ifrit kesildi. Şefine sordum, işinde iyi imiş, verilen işi yapıyormuş, ancak kafası başka bir yerde imiş. En ufak bir olayın peşinden koşuyor, nerede problem varsa orada bitiveriyormuş.

Gene bana söylendiğine göre akşamları da bazı ne olduğunu bilmediğim lokallere devam edip bazı grupların toplantılarına gidiyormuş. Bir kin, bir nefret, bir sertlik; yüzünün ifadesi bile değişti torununuzun, ben ne olduğunu anlayamıyorum.

Darbe Sonrasında Fabrika Rejiminin Dönüşümü

MESS'in geliştirdiği programın eksiksiz bir şekilde hayata geçirilişi, 12 Eylül 1980'de darbe koşullarıyla gerçekleştirilebilmiştir. Fabrika rejimi, önemi bu çalışmada vurgulanmaya çalışılan iki temel ekseninde dönüştürülmüştür. Her iki eksen açısından Türk Metal, darbe sonrası yeniden yapılanmanın ortağı olmuştur. İlk olarak, yasal sınırlamalardan da önce, işyeri ile sendika merkezi arasında oynadığı rolle dönemin güçlü işçi hareketinin oluşumunda önemli rol oynayan sendika işyeri temsilcileri işyerinden uzaklaştırılmıştır. Maden-İş'in çok sayıda işyeri temsilcisi gözüaltına alınmış, tutuklanmayıp bırakılanlar ise işten atılmışlardır.

İkinci olarak, işkolu düzeyinde iş değerlendirmesine dayalı bir ücret gruplandırma sistemi darbe koşullarında devreye sokulabilmiştir. MESS'in bu yöndeki çalışmaları 1970'li yıllarda başlasa da, 1981 yılında çalışmalar hızlandırılmış ve ortaya çıkan iş gruplandırma sistemine göre bir "ücret zam skalası" hazırlanmıştır. MESS tarafından bu hazırlıklar, 12 Eylül tarafından grevlerin yasaklanmasından sonra henüz imzalanmamış olan toplu iş sözleşmelerini bağtılamakla görevli Yüksek Hakem Kurulu'na iletilmiş ve 1 Eylül 1982 tarihinde toplu iş sözleşmelerinin eki olarak yürürlüğe girmiştir (Bingöl, 1993: 23).

Metal Sanayii İş Gruplandırması Sistemi (MİDS), darbe sonrasında olağanüstü koşullarında uygulamaya geçirilirken hedeflenen vasıflı, yarı-vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki ücret seviyelerinin farklılaştırılmasıydı. Bu geçiş, iş değerlendirme sistemi sonucunda gruplandırılmış işler arasında en alt değerdeki işlerden en yüksek değerdeki işlere doğru artan bir zam politikasıyla sağlandı. Buradaki kritik bir husus, düşük iş gruplarına verilen zamların enflasyonun altında belirlenmesi sonucu reel olarak geriletilmesidir. Ücret yapısı, düşük değerdeki işlerde çalışan işçilerin reel gelir kayıplarıyla 'düzeltmiştir' (Akyıldız, 2001: 128-129).

İşyerinde güçlü taban örgütlenmesi tasfiye edilip, işçileri parçalayıcı bir ücret yapısı kurulurken, fabrika rejiminin dönüşümü açısından geriye kalan unsur sendikal temsil olmuştur. Türk-Metal sendikası, fabrika rejimindeki yeniden

yapılanmaya uyacak bir sendikaydı. İlk olarak, MESS'in toplu sözleşme ölçeğini grup düzeyine çıkarmaya yönelik pilot uygulaması olan 1973 sözleşmelerinde, o zamanki adıyla Metal-İş Federasyonu'na bağılı olan Bursa Metal-İş sendikası MESS ile işbirliğı yapmıştır (MESS, 1999: 405).

Türk-Metal sendikası, ücret sisteminde planlanan dönüşümü kesin bir şekilde desteklemiştir. 1983 yılında düzenlenen "İş Değerlendirme ve Metal Sanayii İş Gruplandırması Sistemi" seminerinde MESS Yönetim Kurulu Başkanı Bahir Ersöz, ücret yapısında yumuşak bir dönüşüm başlatabilmek için düşük değerli işlere reel olarak gerilemelerini sağlayacak şekilde zam yapma önerisinin nasıl kabul edildiğini şöyle anlatıyor: "Yüksek Hakem Kurulu da MESS'in o tarihteki 132 toplu iş sözleşmesini yenilerken böyle bir zam sistemini, çok değerli Türk-Metal sendikacılarının da savunması ile kabulü ile kabul etti." (Ersöz, 1983: 84). Aynı seminerde konuşan Türk-Metal Genel Başkanı Mustafa Özbek de bu sistemin yerleştirilmesindeki katkılarını şöyle hatırlatmıştır: "MESS ile yaptığımız ve bugün tartıştığımız sistemin üzerinde oturduğu ilk Grup Sözleşmesinde seyyanen ücret zammından vaz geçilmiş ve ücrette adaleti sağlayacak önemli bir adım atılmış idi" (Özbek, 1983: 97).

Fabrika rejiminin dönüşümü ve Koçer'in (2007) açıkladığı 'baskıda ortaklık' ilişkisinin kurulması için son adım, faaliyetlerinin askıya alınmasından önce Maden-İş'in örgütlü olduğu işyerlerinde Türk-Metal'in örgütlenmesi olmuştur. 1980 yılının Aralık ayında Arçelik/Çayırova fabrikasından ayrılan ve Maden-İş örgütlenmesinde etkin bir rolü olan işyeri temsilcisi Fazlı Özcan bu konuda şöyle diyor (Kişisel görüşme, 29.04.2014):

Ben çıkana kadar bir tane istifa yaptıramadılar. Yirmi kişi aldılar götürdüler, motorla askerle, yaptıramadılar. Tek tek götürdüler gene yapamadılar. Ayın 26'sında [Aralık, 1980] ben çıktım, 31'inde 3 ikramiyeyi kestiler. Hem ikramiyeyi kesiyorlar hem de şey çözüyor. Şeye başlıyorlar. Türk-Metal'i getiriyorlar. Türk-Metal'i hem işveren getiriyor, hem noteri karşılıyor. Noteri getiriyor, askeriye getiriyor, herkesi tek tek yemekhaneye çağırıyorlar.

Maden-İş üyesi olan Arçelik işçisi Yaşar Gündoğdu, darbeden sonra Türk-Metal'e nasıl üye olduğunu şöyle anlatıyor (Kişisel görüşme, 18.02.2013):

[Darbeden] Altı ay sonra üye oldum. Altı ay Maden-İş'ten biz üç yüz arkadaş istifa etmemiştik...arkadaşlar korkudan ettiler. Üç yüz kişi biz kalmıştk, çok iyi hatırlıyorum. Benim grup amirim geldi dedi ki, "seni personelden çağırıyorlar", gittim. Başçavuş oturmuş iki tane asker... Çavuşun biri daktilonun başında. O zaman bilgisayar yok. İçeri girdin mi, başçavuş diyor ki "Lan sen işverenin şeyine ortak mısın lan, malına ortak mısın, niye istifa edip de bu sendikaya

üye olmuyorsun?” Dedim ki, “başçavuşum ben askerden yeni geldim, ben niye ortak olayım... 400 lira maaşım var. 400 lirayla insanı ortak ederler mi? Çok görüyorsanız bilmiyorum ben” dedim...“Atın bunu araca”dedi. İki jandarma koluma girdi. Personel müdürü odadan çıktı, Allahtan odasından çıktı. Çıktı, “ne oluyor” dedi? “Jandarmalar beni götürüyor müdürüm” dedim. Girdi başçavuşun yanına. Dedi “bırakın adamı”. Benden önce de götürmüşler birkaç kişiyi. Bilmiyorum personelin haberi var mı, yokmu? Beni bıraktırdı personel müdürü. Tekrar geri çağırdılar, o ifadeyi değiştirdiler. Sendikaya üye oluyor musun olmuyor musun diye, önce imza attırdılar. Oluyorum dedim imza ettirdiler. Ha götürseler ne olurdu? Bir sürü işkence ediyorlardı 20 gün 40 gün. Ha bunu görenler de oldu.

Fabrika rejiminin dönüşümü Türk-Metal’in Maden-İş’ten boşalan fabrikaların büyük bir kısmında ‘örgütlenmesi’ ile gerçekleşti. MESS 1970’lerde oluşturduğu stratejinin hayata geçirilişi bu şekilde tamamlanmıştı. Yine de, fabrika rejiminin bu yeni yapısı önemli bir boşluk yaratmıştır: işyeri düzeyinde işçi örgütlenmesi.

Sektördeki dönüşüm açısından güçlü bir taban örgütlenmesine olanak vermeyen bir sendikacılığın tesisi önemli bir gerekliliktir. Koçer’in (2007) vurguladığı gibi Türk-Metal’in buna uygun anti-demokratik çizgisi, ‘baskıda ortaklık’ ilişkisini geliştirebilmesi açısından önemli bir etkendi. Gerek Türk-Metal’in işyeri temsilcilerinin işyerlerindeki konum ve işlevine ilişkin alan çalışmalarında öne çıkan özellikleri gerekse 2015 eylemlerinin aşağıdan bir isyan şeklinde gelişirken sendikal aygıtın sadece merkezine değil bütününe karşı pozisyon alması bu noktanın önemini göstermektedir.

Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri ve Fabrika Rejiminde Sendikal Aygıt

Metal işçileri, 2014 Aralık ayında imzalanan grup toplu sözleşmesinde ortaya çıkan ücret eşitsizliği sonrasında düşük ücret rejimine karşı harekete geçtiler. Aynı grup sözleşmesi içinde değerlendirilen firmalar arasında ortaya çıkan ücret farklılığı bu büyük eylem dalgasını tetikleyen neden olmuştur. 2012 yılında Türk-Metal’in örgütlü olduğu Bosch’un Bursa’daki fabrikasında örgütlenen Birleşik Metal-İş yetki başvurusunda bulunmuştu. Bu başvuru, iki yıl sürecek bir yetki ihtilafını doğurmuştu. Yetki ihtilafı Türk-Metal lehine çözülsün de Bosch’a ait işyeri, grup sözleşmelerine yetiştirilememiş ve Bosch’ta toplu sözleşmenin imzalanması nisan ayının ortasını bulmuştu. Evrensel’e konuşan bir işçi Bosch sözleşmesine ilişkin şu yorumda bulunmuştu (Tali, Evrensel, 14.04.2015):

Bizim iki temel sorunumuz vardı: Birincisi, Türk Metal’in yaptığı hata nedeniyle saat ücretimiz Renault ve Tofaş fabrikalarına göre 10-20 kuruş daha düşük oluyordu. Bu fark en son 1 lira 20 kuruşa kadar çıkınca bardağı taşıran bir damla olmuştu. Buna ve sendikada demokrasi adına bir şey olmaması, temsilci ve

yöneticilerimizi kendimizin seçme talebiyle Türk Metal’den istifa etmiş, Birleşik Metal-İş’e üye olmuştuk. İşçiler baskılarla yeniden Türk Metal’e döndürülse de, taleplerimiz konusundaki kararlılığımız sürdü.

Bosch işverenin, “mahkeme sürecinde zam alamayan işçilerine bir defaya mahsus fark ödemek” istemesi ve “Türk Metal Sendikası’nın ödenecek farkı iyileştirme olarak sözleşmeye koyması üzerine” Bosch işçilerinin saat ücretleri, aynı grup sözleşmesi kapsamındaki işçilerin saat ücretlerinin üstüne çıkmıştır (Özarfat, *Dünya*, 06.05.2015). *Kızıl Bayrak* internet sitesinde yayınlanan bir habere göre 14 Nisan’da OyakRenault’nun kaporta bölümünde üretim durdurulmuş ve işçiler Türk-Metal şube başkanının fabrikaya gelmesini talep etmişlerdir (*Kızıl Bayrak*, 14.04.2015). Oyak-Renault fabrikası işçilerinin ilk adımı atması sonrasında, metal işçileri saat ücretlerinin Bosch’taki seviyeye çekilmesi talebiyle eylemlere başlamıştır. Ancak, işçilerin tepkilerinin aşağıda belirtildiği gibi hızlı bir şekilde yetkili sendikanın tamamına karşı bir biçim ve içerik kazanması, çok daha derindeki bir sendikal soruna işaret etmektedir.⁹

Oyak-Renault’da başlayan eylemler önce Tofaş’a (17 Nisan), onun ardından Coşkunöz ve Mako firmalarına yayılmıştır (18 Nisan) (Tali, Evrensel, 18.04.2015). Eylemler ağırlıklı işyerleriyle sınırlı kalmıştır. Yemek boykotları, yemekhanede ses çıkarma eylemleri ve fabrikalarda yürüyüşler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yürüyüşler kimi durumlarda Türk-Metal’in fabrikalardaki işyeri temsilcilik odasında sonlandırılmıştır. İlk haftalarda Türk-Metal Şubeleri önünde protesto eylemleri yapıldı. 26 Nisan 2015’te Bursa Kent Meydanı’nda Renault, Mako, Ototrim, Coşkunöz ve diğer işyerlerinden gelen işçiler bir miting düzenlemişlerdir. Eylemlerin daha ilk günlerinde Oyak-Renault ve Tofaş başta olmak üzere işyerlerinde şekillenen üç talep, bu mitingde tekrarlanmıştır. Bir Oyak-Renault işçisi tarafından okunan talepler şu şekildeydi (Yalçav, Evrensel, 26.04.2015):

Ücretlerimiz Bosch sözleşmesi baz alınarak yeniden ayarlanmalı. Bu konuda MESS’e kabul ettirmek üzere ek protokol için net bir mücadele programı çıkartılmalıdır.

Temsilcilerimiz başta olmak üzere sendika yöneticilerimizi demokratik bir yöntemle biz seçmek istiyoruz. Bunun için derhal en başta bu süreçte işçinin güvenini kaybeden temsilci ve yöneticiler görevden alınmalı, arkasından temsilcilik seçimlerinden başlayarak yönetim kademeleri yeniden belirlenmelidir. Yaşadığımız süreçten dolayı hiçbir işçinin işine son verilmeyeceği konusunda garanti alınmalıdır.

5 Mayıs’ta topluca sendikadan istifa etmek üzere toplanan Oyak-Renault, Mako ve Coşkunöz işçilerine aralarında Türk-Metal yönetici ya da temsilcilerinin de

olduğu iddia edilen bir grup saldırmıştır (Yalvaç, Evrensel, 05.05.2015). Söz konusu saldırı, fabrikalarda protestolara neden olmuştur. İstifa eylemlerinin yaygınlaşması ve 5 Mayıs'ta yaşanan bu olay saldırı sonrasında işçilerin Türk-Metal karşıtı tutumları netleşmiştir. Aynı günün sonunda Oyak-Renault'da 16 işçinin işten atılması üzerine her iki vardiyanın işçileri birleşmiş ve işyerini terk etmeme eylemi başlatmışlardır. Bu direniş sonucunda işten atma kararı geri alınmıştır. (Yalvaç, Evrensel, 07.05.2015). 15 Mayıs 2015 tarihinde ise eylemlerde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. 14 Mayıs gecesi, gece vardiyası ile 15 Mayıs'ın sabah vardiyasında çalışan işçiler birleşip, üretimi durdurmuşlar (Yalvaç, Evrensel 15.05.2015) ve diğer fabrikalara da yayılacak olan ilk işyerini terk etmeme eylemini gerçekleştirmişlerdir.

Görüldüğü üzere eylemler işyerlerindeki yemek boykotu ve yürüyüşler şeklinde başlamış, Türk-Metal'e toplu sözleşmenin yenilenmesi için çağrılarda bulunulsa da hızlıca Türk-Metal karşıtı bir pozisyon alınmıştır. İşverenlerle işyerlerinde sürdürülen doğrudan pazarlıkların sonuç vermemesi sonrasında 15 Mayıs'tan itibaren işyerini terk etmeme eylemleri başlamıştır. Eylemler Ankara, Eskişehir ve Kocaeli'ndeki kimi işyerlerine de aynı taleplerle yayılmıştır. Metal işçileri, baskıcı bir sendikal ilişkiler ortamında tepkilerini ancak taban inisiyatifine dayalı ve birkaç istisna hariç işyerlerinin dışına çıkmayan bir eylem dizisiyle harekete çevirmişlerdir.

Toplu sözleşme ile belirlenen ücretlerinden hoşnutsuz olan işçilerin eyleme geçmesi ve sendikalarına tepki duyması beklenir bir durumdur. Peki, işçilerin bu tepkilerini sadece işverenlerine değil, aynı zamanda üyesi oldukları sendikalarına karşı bir isyan şeklinde göstermeleri nasıl açıklanabilir? İşçiler neden aynı işyerinde 'çalıştıkları' sendika işyeri temsilcilerinin işyerinden uzaklaştırılmasını ve temsil yetkilerinin işverenler tarafından kabul edilmemesini talep etmiştir?

İlk soru, daha önce de belirtildiği üzere, sektörde Türk-Metal ile MESS arasında kurulmuş olan 'baskıda ortaklık' (Koçer, 2007) ilişkisiyle açıklanabilir. İşçilerin hoşnutsuzluğunu kontrol ve baskı altında tutmaya odaklanan bu ilişkinin egemenliği, işçilere hızla yayılan bir isyanın ötesinde bir seçenek bırakmamaktadır. Fakat söz konusu ilişkinin kırılma yanı, tepki olarak geliştiği 1980 öncesi işçi hareketinin özellikleriyle bağlantılıdır. Önceki bölümde gösterilmeye çalışıldığı gibi Türk-Metal ve MESS ortaklığıyla kurulmuş olan sendikal düzen, 1980 öncesinin işyerinde güçlü ve katılımcı sendikal modeline verilmiş bir cevaptır. Dolayısıyla, sadece ücret ve toplu pazarlık politikaları açısından değil işçilerin işyeri düzeyindeki örgütlülükleri açısından da önemli bir fark taşımaktadır.

Sektördeki sendikal ilişkilere dair yakın dönemde yapılmış kimi çalışmalar, işyeri düzeyinde büyük bir temsil boşluğuna işaret etmektedir. Suğur ve Nichols'un 1999

ve 2000 yıllarında yaptıkları alan çalışmasına dayanan eserlerinde, Türk-Metal'in örgütlü olduğu işyerlerinde işçiler ile sendika arasındaki ilişkiye dair önemli ipuçları vermektedir. İşçiler sendikanın bürokratik yapısından ve kendi sorunlarına olan duyarsızlığından şikâyetçidir. İşletme yöneticileri dahi işçiler için bazı katılım kanalları yaratırken, Türk-Metal için böyle bir durum geçerli değildir (2005, 209-11). TOFAŞ fabrikasındaki (söz konusu eserde BursaOTO olarak geçiyor) işçiler Türk-Metal'e dair şunları ifade etmişlerdir (2005, 11):

- İşe yaramaz. Burada bize hiçbir faydasının olduğunu düşünmüyorum. Benim için sendikanın varolup olmaması gerçekten önemli değil. İyi bir sendika işçilerin taleplerine yanıt vermeli.
- Sendikayı parazit olarak görüyorum. Bir sendika bir sendika her zaman işçileriyle iletişim içinde olmalı.
- Bu sendikayı başarılı bulmuyorum. Bir sendika şeffaf olmalı ve bütün kararlar işçilerle birlikte alınmalı.
- Bu sendika hakkında hiçbir şey düşünmüyorum. Gerçekten var mı? Nerede? Onu göremiyorum.

Bu sorunun bir boyutu, sendikanın işyeri düzeyindeki örgütlülüğünün, emek sürecinin yönetilmesindeki işleviyle yani fabrika rejimindeki konum ve işleviyle bağlantılıdır. Özkan'ın 2003 yılında yaptığı alan çalışmasına göre, Oyak-Renault'da fabrika yönetimi takım çalışması ve öneri sistemlerinin geliştirilmesi gibi iş organizasyonuna ilişkin değişikliklerde sendikaya söz hakkı vermemekte sadece değişikliklerden haberdar etmektedir (2011: 195). İşletme yönetimleri, iş organizasyonu konusunda sendikaya bir alan bırakmamakta, sendikanın yetkisinin en fazla iş sürelerinin düzenlenmesiyle ilgili konularda olduğunu düşünmektedir. Türk-Metal işyerlerinin yönetimini olduğu gibi işverenlere terk etmiştir. Üretim noktasındaki sendikal temsil boşluğu, işletme yöneticilerinin işyerlerini "oldukça paternalist ve otoriter yönetim stil ve ideolojileriyle" ve hiçbir engelle karşılaşmadan yönetmelerine olanak tanımaktadır (Özkan, 2011: 187).

Metal sektöründe ücret yapısının dönüşümü de resmi tamamlayan bir diğer unsurdur. 1980 öncesinde MESS'in geliştirdiği stratejinin iki unsura dayandığı belirtilmişti: grup düzeyinde toplu sözleşme ve iş değerlendirmesine dayalı ücret hiyerarşisi. Grup sözleşmesi Maden-İş'in toplu pazarlık gücünü kırmanın bir aracı olarak ortaya çıkmıştı. İkinci unsur ise, ücret yapısının sendikal örgütlenmeyi ve kollektif eylemi destekleyici özelliklerine karşı işçileri parçalayıcı bir ücret yapısının iş değerlendirmesi aracılığıyla kurulabilmesiydi. Metal Sanayii İş Gruplandırma Sistemi (MİDS sistemi) bu amaçla geliştirilmiştir.

MİDS 1980'lerin başında, Maden-İş'in işyerlerinden tasfiye edildiği bir dönemde, kolektif işçiyi parçalamanın araçlarından biriydi. Günümüzde ise çıkış amaçlarından çok farklı sonuçlar verdiği anlaşılıyor. Akyıldız'ın (2012) çalışması, MİDS uygulanan işyerlerinde farklı işçi grupları arasındaki ücret farklarının zamanla sembolik düzeye indiğini göstermektedir. İşçilerin ücretlerinin ancak kıdemleriyle, yani birden fazla toplu sözleşme dönemi geçirmeleriyle orantılı olarak değiştiğini göstermektedir. Dolayısıyla MİDS 1980'lerin başındaki işlevinden farklı olarak işçiler arasında tekrar bir kader ortaklığı yaratmışa benzetilmektedir. 1980 öncesinden farklı olarak bu kez düşük ücret rejiminde bir ortaklıktır bu. Bu durumda işverenler, maliyetleri düşürmenin aracı olarak işten çıkarma ve kısa süre sonra yeniden işe alma uygulamasını kullanabilmektedirler. Kıdemleriyle birlikte ücretleri artan işçiler, işten atıldıklarında aldıkları kıdem tazminatlarını borçlarını kapatmakta kullanabilmekte ama bir süre sonra aynı işyerine yeniden alındıklarında asgari ücrete yakın seviyede bir ücret alabilmektedirler (Özkan, 2011: 197).

Emeksürecinin yönetiminde işverenlere karşı işçilerin taleplerini dillendirmekten uzak bu güncel sendikal yapı, toplu pazarlık düzenindeki konumuyla da işverenlerin 1980 sonrasında gerçekleştirdikleri stratejik dönüşümün sürdürücüsü olmuştur. Bu konunun sürdürülebilmesi ise işçilerin katılımının engellenmesinden geçmektedir. Türk-Metal, işyeri temsilcilerinin seçimle değil atamayla belirlenmesini benimsemiştir ve bunun gerekçesi, sendikanın fabrika rejimindeki işlevi açısından oldukça aydınlatıcıdır. İşyeri temsilcilerinin seçimle belirlenmesi, şube ve genel merkezin politikalarına karşı işyerlerinden başlayan bir muhalefetin gelişmesine olanak tanıyacaktır (Nichols vd., 2002: 39). Atama usulü tam da bu nedenle, despotik-hegemonik fabrika rejiminde sendikanın üstlenmiş olduğu işlevi sürdürmenin temel aracı olmuştur.

Türk-Metal'in işyeri temsilcilerinin; üretim faaliyetinden bağımsızlaşmış, yukarıda gösterildiği gibi üretim noktasında işçinin çıkarını koruyucu müdahalelerde bulunmayan ve son eylemler sırasında eylemleri engelleyici hamleleri nedeniyle hedef tahtasına oturtulmuş bir kesim olduğu anlaşılmaktadır. Sorun bu temsilcilerin işçileri hayal kırıklığına uğratmış bir toplu sözleşmenin müsebbibi olan Türk-Metal'in bir parçası olmalarıyla sınırlı değildir. İşçilerin işyeri sendika temsilcilerinin işyerlerinden uzaklaştırılması şeklindeki talepleri, bu temsilcilerin pasifliği değil işçilere karşı konumlanmış, işçilere karşı etkinliklerde bulunan ve işverenin aparatı olarak iş görüyor olmaları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Zira işçilerce seçilmeyen, üretim noktasındaki çelişkileri meşru bir şekilde ve işçileri ikna ederek çözme imkânına sahip olmayan temsilcilik sisteminin elindeki tek araç baskıdır. Sendikal bürokrasinin işyerlerine sızmış bu araçları hızlı bir şekilde işçilerin hedef tahtasına oturmuştur.

Sendikal örgütlenmenin ve işyeri temsilciliğinin günümüz Türkiye'sinde despotik fabrika rejiminin bir aygıtı haline gelmesi, 1960'ların sonunda olduğuna benzer bir taban inisiyatifinin yükselmesine neden olmuş gözükmektedir. Despotik bir fabrika rejimini destekleyici bir sendikal model, 1960'larda hızlı bir şekilde geriletmişti. 1980 sonrasında sağlaştırılan grup düzeyinde toplu pazarlık rejimi ve bunun etrafında şekillenen 'baskıda ortaklık' ilişkileri, despotik-hegemonik fabrika rejimini taban hareketlerine karşı korumak konusunda çok daha başarılı gözükmektedir. Yine de, 2015 eylemleri 'baskıda ortaklık' ilişkisini birkaç hafta içinde derin bir krize sokulabilmiştir. İşçilere yabancılaşmış bir sendikacılık ile güvence altına alınan fabrika rejimi, en güçlü olduğu yerde, üretim noktasında krize sokulmuştur. Formel örgütlerin mevcut olmadığı ya da işçilere yabancılaştığı koşullarda enformel işçi gruplarının işverenlere karşı direniş unsurları haline gelmesi ve giderek formel örgütler yaratması işçi hareketi tarihi boyunca görülen bir durumdur (Akkaya, 2006).

Eylemler, henüz sektördeki endüstri ilişkilerinin net bir dönüşüm olanağına işaret etmiyor. Kimi işyerlerinde kazanımlarla bitmesine rağmen, aktörler açısından şöyle bir durum ortaya çıkmıştır: Türk-Metal bazı işyerlerinde işçilerin tekrar kendisine üye olduğunu ve artık işyeri temsilciliklerinden başlayarak atama yerine seçim usullerine geçeceğini belirtmektedir. Birçok işyerinde eylemleri örgütleyen işçilerden bazıları işten atılmıştır. Oyak-Renault ve Otosan'da daha bariz olmakla birlikte Birleşik Metal-İş, Tofaş'ta Çelik-İş örgütlenme faaliyetine girişmiştir. Ayrıca sektörde Türkiye Otomotiv ve Metal İşçileri Sendikası (TOMİS) adıyla yeni bir sendika kurulmuştur. Aktör düzeyinde yaşanan dönüşümün nasıl sonuçlanacağı, bu dönüşümün gerek toplu pazarlık ve grev politikası gerekse işyeri örgütlenmesi açısından ne tür değişiklikler getireceği ve bunun özellikle bir sonraki toplu pazarlık devresinde endüstriyel eylemler açısından yaratacağı sonuçlar henüz belirsiz görünmektedir. Ancak iki şart altında ciddi bir dönüşüm yaşanmış sayılabilir: toplu sözleşmede önemli maddi kazanımlar ve demokratik/katılımcı bir işçi örgütlenmesi.

Sonuç

Bu çalışmada Türk-Metal üyesi işçilerin, ücret eşitsizliğine tepki olarak 2015 Baharında işyerlerinde başlattıkları ve hızlıca işyerini terk etmeme gibi radikal bir forma bulaşan eylemlerini anlayabilmek amacıyla, bir çerçeve geliştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu ücret adaletsizliği, 2014 yılı Aralık ayında Türk-Metal ile MESS arasında imzalanan grup sözleşmesi kapsamındaki işyerleri ile aynı grup sözleşmesi kapsamında olması gereken Bursa'daki Bosch fabrikası arasında ortaya çıkmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan ücret adaletsizliğinin, hızlı bir şekilde nasıl böyle etkili ve aşağıdan örgütlenmiş bir harekete dönüştüğü ve bu hareketin neden sadece işverenlere ve işverenlerin örgütlü olduğu MESS'e

değil, aynı zamanda ve belki daha fazla, işçilerin üyesi oldukları Türk-Metal sendikasına karşı konumlandığı açıklanmaya muhtaçtır.

Koçer'in (2007) çalışmasında Türkiye metal sektörü endüstri ilişkilerini tanımlamak için kullandığı 'baskıda ortaklık' kavramı ve bunun etrafında ördüğü analiz, 1980 darbesinden sonra işçileri, işçilerin üyesi oldukları sendikaları vasıtasıyla kontrol etmek ve düşük bir ücret rejimi yaratabilmek için kurulan sendikal düzenin, işçilere hoşnutsuzluklarını kendi sendikaları dolayısıyla ifade etme olanağı bırakmadığını yetkin bir şekilde göstermektedir. Sendikaların yüksek işsizlik ve sendika karşıtı yasal mevzuatın baskısı sonucunda kendi örgütsel varlıklarını sürdürebilmek için üyelerinin çıkarlarından taviz vermeleri ve işverenler ya da işveren sendikalarıyla bu temelde ilişki kurmaları 'baskıcı ortaklık' ilişkisini tanımlar. 'Baskıda ortaklık' ise belirli bir sendikanın (Türk-Metal'in), işverenlerin de desteğini alarak, söz konusu 'baskıcı ortaklık' ilişkisi içinde bilinçli ve diğer sendikaları da kontrol alacak bir şekilde yer alması ile farklılaşır. MESS ile 'baskıda ortaklık' ilişkisi içine giren Türk-Metal, üyesi olan işçiler için alternatif hareket kanallarını tıkamaktadır. Bu çerçevede, metal işçilerinin sendikalarına karşı neden bu kadar öfkeli olduğunu açıklamaya olanak tanısa da, alternatif sendikal örgütlenmeler açısından bile önemli kontrol mekanizmaları tarif eden söz konusu analiz, karamsar bir sonuç yaratmaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu 'baskıcı ortaklık' ilişkisinin yarattığı önemli bir boşluğun, yani üretim noktasında işçilerin temsil sorununun, ortaya çıkan öfkenin güçlü bir taban örgütlenmesine dönüşmesine olanak sağladığı ve fabrikalarda seçilmiş işçi temsilcileri eliyle bir örgütlenmeyi mümkün kıldığı iddia edilmektedir. Üretim noktasında üyelerine yabancılaşmış, seçimle gelmeyen ve daha çok sendika merkezinin bir aracı gibi örgütlenen sendika işyeri temsilciliği ve bu temsilciliğe dayanan sendikal yapı için işçileri kontrol etmenin zordan başka bir yolu, hâkim olan düşük ücret rejimi ve bu rejimin işçileri zorunlu kıldığı ağır çalışma koşulları altında mümkün değildir. İşçiler üzerinde denetimi ikna yoluyla sağlama olanağı bu kadar zayıf bir temsil sisteminin neden yerleştirildiğini açıklamak ise tarihsel bir soruşturma ile mümkündür.

İşçilerin 2015 Baharında radikal bir şekilde meydan okudukları toplu pazarlık düzeni, sektörün tarihi ilişkin bölümde gösterdiğimiz gibi, MESS tarafından 1970'li yıllarda geliştirilmiş bir stratejinin 1980 darbesiyle hayata geçirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Söz konusu strateji ise 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren sektördeki özel işletmelerde yükselişe çıkan güçlü bir işçi hareketine verilen bir cevaptır. İşyerlerinde işçilerin güçlü bir şekilde örgütlenmesi ve işverenlerin ücret politikaları yoluyla farklılaştırmasını önleyecek eşitlikçi bir ücret politikası, MESS'in stratejik bir şekilde cevap geliştirmeye çalıştığı yükselen

işçi hareketinin iki temel özelliği idi. Grup toplu sözleşmesi sistemi yoluyla ücret sistemi ve pazarlık düzlemi açısından yapılmak istenen dönüşümün diğer ayağı işyerleriyle canlı bir ilişki kurabilen sendikal yapının çözülmesi olmuştur. İşverenlerin talep ettiği dönüşüm, üyelerini ikna eden bir sendikal ortakla değil, 12 Eylül darbesi sonrası sektördeki birçok özel işletmede Maden-İş sendikasının zor vasıtasıyla tasfiyesi edilmesi ve ardından Türk-Metal sendikasının örgütlenmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Sektörde işçilerin hak ve ücret kazanımlarından taviz vererek hareket eden bu aktör, söz konusu taviz pazarlığını, merkez kapitalist ülkelerde olduğu gibi üyelerini ikna yoluyla gerçekleştirebilecek örgütsel yetenekten yoksundur. Bu aktör, başından itibaren üretim noktasında işçileri temsil etmeyen aksine olası taban hareketlerini kontrol eden bir işyeri temsilciliği sistemine dayanmak zorundadır. Emek sürecinin yönetimini tamamen işverene bırakan bir sendikal çizgi, üretim noktasında büyük bir temsil boşluğu bırakarak varlığını sürdürebilmiş ve yaşadığı krizleri 'baskıda ortak' olduğu MESS'in desteğiyle atlatabilmiştir. Üretim noktasındaki bu temsil boşluğu ise, 2012 yılından kalan bir yetki ihtilafının 2015 yılında yarattığı ücret adaletsizliğine karşı ani, aşağıdan örgütlenmiş ve radikal bir hareketin doğuşuna neden olmuştur. MESS'in 1970'lerde geliştirdiği ve 12 Eylül darbesinden sonra hayata geçirdiği strateji, işyerlerine dayanan bir hareket ile kısmi de olsa bir kriz yaşamıştır.

Bu çalışma, söz konusu eylemleri anlayabilmek için üretim noktasındaki işçi temsili/örgütlenmesi sorununu ücret politikasıyla birlikte değerlendirmek gerektiğini vurgulamayı amaçlamıştır. Söz konusu eylemi ve olası sonuçlarını anlayabilmek için sadece sendikal aktörler arasındaki rekabet ya da sendikal aktör değişiklikleri değil; eylem dalgasının oluşumunda etkide bulunan temsil boşluğunun eylemler sırasında nasıl doldurulduğunu, işçilerin nasıl bir taban örgütlülüğü yarattıkları, işyeri düzeyinde işverenler ve temsilcileriyle yapılan pazarlık sürecinin gelişimi ve bunun emek süreci, emeğin bileşimi ve enformel işçi gruplarıyla ilişkisi ayrıntılı araştırmalara tabi tutulmalıdır.

Sonnotlar

¹ Eylemler üzerine yapılan kimi değerlendirmeler için bkz. Korkmaz (2015), Koçak (2015). Bu eylemlere ilişkin bu çalışmada sunulan tespitler, Haziran ayında yayınlanan bir yazımda oldukça kısa bir şekilde sunulmuştu Bknz. Taştan (2015).

² Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi ve Türkiye metal sektöründe 1963-1980 dönemindeki çalışma ilişkileri üzerine olan kısımlar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sürdürmekte olduğum doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

³ Bu müdahaleler, gerek sosyal güvenlik alanının gerekse işçiyi koruyucu çalışma mevzuatının gelişimiyle birlikte, emek gücünün yeniden üretiminin ücretli istihdama ve ücretli istihdamın da iş performansına olan bağımlılığının sınırlandırılmıştır. Sosyal güvenlik uygulamaları işçinin yaşamının ücretli istihdama olan bağımlılığını sınırlı bir düzeyde gevşetirken, çalışma mevzuatı ve toplu pazarlık sistemleri ücret ile işyerindeki performans bir açıklık yaratmıştır. (Burawoy, 1985: 125-127). Ücret ile işyerindeki performans arasındaki bahsedilen açıklık, işçilerin ücret gelirlerinin içinde doğrudan üretim noktasındaki performanslarından kaynaklanmayan kalemlerin artışı olarak özetlenebilir.

⁴ Croucher (2003)'e göre, İngiltere'de sendika işyeri temsilciliği ilk kez 1898 yılında, parça-başı ücret sistemi ve yeni makinelerin kullanımı konusunda çıkan bir anlaşmazlıkta sendikanın yenilgisi sonucu çıkmıştır. Sendikanın yetkileri büyük oranda kısıtlayınca, sendika çözümü işyerlerindeki varlığını arttırmakta görmüş ve bölge komitesine bağlı olacak bir işyeri temsilciliği sistemi kurmuştur.

⁵ ABD'den farklı olarak Avrupa'da bu dönüşüm, çalışma ilişkilerinin düzenlenmesinde sendikaların meşruiyetlerinin yerleşiklik kazandığı ve sendikal örgütlenme, grev vb. haklar açısından yasal düzenlemelerin yaşandığı bir dönemle çakışmıştır. Bu durum, sendika işyeri temsilciliğinin sendika merkezleri ve işyerleri arasındaki gerilimli ilişkisinin ilk görünümünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiltere'de özellikle savaş endüstrisi kapsamındaki işyerlerinde örgütlü olan sendikaların, endüstri ilişkilerinde daha etkin bir konum edinmeleri karşılığında işçilerin üretim noktasındaki gücünü kırma yönünde verdiği tavizler, savaş koşullarının yarattığı yıkımın da etkisiyle, 1. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında önemli işçi hareketlerine neden olmuştur. İngiltere'de 1915'te, Almanya'da ise savaş sonuna doğru başlayarak 1918'de zirve noktasına çıkan işçi hareketleri, sendikalara (ve ilişkili siyasi partilere) karşı taban inisiyatifleriyle ve işyeri temsilcilerinin kurduğu yatay bağlantılarla örgütlenmişti (Eley, 2007: 251-264). Bu durum işçilerin üretim noktasındaki temsili sorununu işverenlerin ve devletlerin önüne koymuştur.

⁶ Fabrika rejiminin despotik karakterine karşı, taban örgütlenmesine dayalı direnişler 1930'larda bir anda çıkmamıştır. ABD'de yeni sendikacılığın doğmaya başladığı yıllardan beri, bu yönde çeşitli direniş ve örgütlenme çabaları sergilenmiştir. Bu mücadeleler, bireyselleştirilmiş ücret sistemlerine karşı standartlaşmış ücret gruplarının oluşturulması, çalışma koşulları üzerinde sendika denetiminin sağlanması ve işletme yöneticilerinin işçilerin seçilmiş temsilcilerinin meşruiyetini tanımaları gibi talepler etrafına gerçekleştirilmiştir (Montgomery, 1980: 155). Dile getirilen taleplerin fabrika rejiminin karakterine dönük niteliği açıktır.

⁷ Bu döneme ilişkin benzer bir değerlendirme için bknz. Balkılıç (2015).

⁸ Bu alıntı söz konusu sorunun aslında kalifiye işçilerin ücretlerinin yetersizliği ya da ücret hiyerarşisinin eksikliği olmadığını göstermektedir. Sorun vasıfsız ve yarı-vasıflı işçilere dayanan bir işçi hareketinin daha fazla ücret ve işyerinde söz hakkı istemesidir.

Yenilmek istenen de işçi hareketinin bütünü olmuştur. Bu dönüşümün başlangıcında işyerlerinde vasıflı işçiler lehine taktik hamleler izlemişse de bugüne gelindiğinde saldırının bütün işçi kategorilerine yapıldığı söylenebilir. Yoksa işverenler açısından kalifiye işçilerin ücretlerine ayrıca zam yapmak mümkündür.

⁹ Eylemlerin bu şekilde başlaması, Brough ve Hyman'ın (1975: 75-6) ücrete ilişkin sorunların ani işçi eylemlerine dönüşmesinde, işçilerin yakın çevrelerindeki referans grupları ile aralarındaki ücret farklılığının etkin olduğu teziyle uyumludur. İşçilerin, imzalanmış bir toplu sözleşmenin sonuçlarına karşı harekete geçişleri bu şekilde açıklanabilir. Brough ve Hyman bu tezi sektör ve firma şeklinde iki düzeyde açıklarken sektör düzeyindeki ücret eşitsizliğinin uzun vadede, firma içindeki yakın gruplar arasındaki ücret eşitsizliğinin ise ani ve kısa vadeli tepkiler yaratacağını söylüyorlardı. İngiltere'nin 1970'li yıllardaki endüstri ilişkileri, sektör ve işyeri düzeylerinde, çok-düzeyle toplu pazarlığa izin vermekte ve bu yapı işyeri sendika temsilcilerine büyük bir etkinlik alanı açmaktaydı. Günümüz Türkiye'sinde metal sektöründe ise toplu sözleşmeler büyük oranda grup düzeyinde imzalanmaktadır ve dolayısıyla işçileri, aralarında ücret makası açıldığı için harekete geçmeye itecek olan sadece firma içindeki vasa ya da kıdeme bağlı ücret farklılıkları değil, aynı grup sözleşmesiyle ücretlerinin belirlendiği diğer işyerleriyle olan ücret farkları olması anlaşılır bir durumdur.

Kaynakça

Akkaya Y (2006). İşçi Hareketinin ve Örgütlenmenin İhmal Edilen Alanı veya Bir İmkân Olarak "Enformel" Gruplar/Örgütler. İçinde: F Sazak (der), *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar*, Ankara: Epos Yayınları, 209-236.

Akyıldız H (2012). *Metal Sektöründe İş Değerlendirmesi Uygulamasının Analizi*. Ankara: Türk Metal Yayınları.

Aydın Z (2012). *Geleceğe Yazılmış Mektup 1968 Derby İşgali*. İstanbul: TÜSTAV.

Balkılıç Ö (2015). For the Union Makes Us Strong: İstanbul Metal Workers and Their Struggle for Unionization in Turkey, 1947-1970. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Wilfrid Laurier University.

Bingöl Ş (1993). *Türkiye'de İş Değerlendirme Çalışmalarının İncelenmesi*. Ankara: Milli Produktivite Merkezi.

Braverman H (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi*. İstanbul: Kalkedon.

Burawoy M (1985). *The Politics of Production: Factory Regimes under Capitalism and Socialism*. London: Verso.

Croucher R (2003). Shop Steward Movement Originates: Great Britain 1898-1900. İçinde: N Schlager (der), *St. James Encyclopedia of Labor History Worldwide, Cilt 2, St James Press, 225-227.*

ou K (1964). Sağduyunun Zaferi. elik-İş, 1(3), 1 ve 4.

ou K (1964a). İşletmede Verimlilik ve İşi Refahı. elik-İş, 1(5), 2.

Darlington R (2014). The Role of Trade Unions in Building Resistance: Theoretical, Historical and Comparative Perspectives. İçinde: M Atzeni (der), *Workers and Labour in a Globalised Capitalism: Contemporary Themes and Theoretical Issues, London: Palgrave Macmillan, 111-138.*

Dubois P (1978). New Forms of Industrial Conflict 1960-1974. İçinde: C Crouch ve A Pizzorno (der), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe Since 1968, Cilt 2, London: Macmillan Press, 1-34.*

Eley G (2007). *Demokrasiyi Kurmak: Avrupa Solunun Tarihi 1850-2000. İstanbul: Doruk Yayımcılık.*

Ersöz B (1983). Metal Sanayiinde Ücret Arayışının Nedenleri. İçinde: İş Değerlendirme ve Metal Sanayii İş Gruplandırması Sistemi, İstanbul: MESS, 77-88.

Fairris D (1994). Shopfloor Relations in the Post War Capital-Labor Accord. İçinde D M Kotz, T McDonough ve M Reich (der), *Social Structures of Accumulation: The Political Economy of Growth and Crisis. Cambridge University Press, 193-211.*

Fairris D (1997). *Shopfloor Matters: Labour-Management Relations in Twentieth Century American Manufacturing. London: Routledge.*

Fazlı Özcan'la kişisel görüşme, 29.04.2014.

Greer I C (2009) Automobile Workers' Strikes. İçinde: A Brenner, B Day ve I Ness (der), *The Encyclopedia of Strikes in American History, New York: M.E. Sharpe, 389-397.*

Haydu J (1985). Factory Politics in Britain and the United States: Engineers and Machinists, 1914-1919, *Comparative Studies in Society and History, 27(1), 57-8.*

Hayri Erol'la Kişisel görüşme, 22.11.2013.

Horn G-R (2007). *The Spirit of '68: Rebellion in Western Europe and North America, 1956-1976. Oxford University Press.*

Hyman R ve Brough I (1975). *Social Values and Industrial Relations. Aylesbury: Basic Blachwell.*

Kalfa Ataay C (2008) Türkiye’de Sosyalist Düşünce ve Hareketlerin İşçi Sınıfı ile İlişkisi (1968-71) Fabrika İşgal Eylemleri. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Kızıl Bayrak (2015). *Oyak Renault İşçileri Öfkeli, 14 Nisan*. <http://www.kizilbayrak.net/ana-sayfa/sinif/haber/oyak-renault-iscileri-oeffkeli/> Son erişim tarihi 15.08.2015.

Koçak H (26.05.2015), Metal İşçilerinin İsyanı Nelere İşaret Ediyor? <http://www.birikimdergisi.com/guncel/metal-iscilerinin-isyani-nelere-isaret-ediyor>. Son erişim tarihi 8/8/2015.

Koçer R G (2007). “Trade Unions at Whose Service?” Coercive Partnership and Partnership in Coercion in Turkey’s Metal Sector. *Industrielle Beziehungen*, 14(3), 245-269.

Korkmaz E E (27.05.2015), Unexpected Wave of Strikes in Turkish Automotive Industry. <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/Publikationen%202015/2015UnexpectedWaveOfStreiks.pdf>. Son erişim tarihi 8/8/2015.

Kutadgubilik T (1980). Bir Mektup Var. *Arçelik’te Bir Ay, Şubat*, 1.

Lichtenstein N (1980). Auto Worker Militancy and the Structure of Factory Life, 1937-1955. *The Journal of American History*, 67(2), 335-353.

Lichtenstein N (2013). *State of the Union: A Century of American Labor*. Princeton University Press.

Maden-İş (1964). İşverenler Sendikası ile Müzakereler Kesildi. *Maden-İş*, 65(5), 1 ve 4.

Maden-İş (1964a). Maden-İş’in Toplu Sözleşme Teklifleri. *Maden-İş*, 65(5), 1 ve 4.

Maden-İş (1964b). İşveren Sendikası Başkanı, Maden-İş Başkanıyla Görüştü. *Maden-İş*, 65(6), 1 ve 4.

Mehmet İşlek’le kişisel görüşme, 15.02.2013.

MESS (1969). 9. Genel Kurul Müzakere ve Karar Tutanağı. Tarih Vakfı: Tarih Vakfı: Çalışma Bakanlığı Arşivi.

MESS (1970). 10. Olağanüstü Genel Kurul Müzakere ve Karar Tutanağı. Tarih Vakfı: Çalışma Bakanlığı Arşivi.

MESS (1970a). 11. Olağanüstü Genel Kurul Müzakere ve Karar Tutanağı. Tarih Vakfı: Çalışma Bakanlığı Arşivi.

MESS (1972). 14. Olağan Genel Kurul Müzakere ve Karar Tutanağı. Tarih Vakfı: Çalışma Bakanlığı Arşivi.

MESS (1973). 16. Olağanüstü Genel Kurul Müzakere ve Karar Tutanağı. Tarih Vakfı: Çalışma Bakanlığı Arşivi.

340 Taştan O (2015). Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin Tarihi Açısından Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 305-342.

MESS (1999). *Gelenek ve Gelecek, Cilt: 1. İstanbul: MESS*

Montgomery D (1980). *Workers' Control in America: Studies in the History of Work, Technology, and Labor Struggles. New York: Cambridge University Press.*

Nichols T, Suğur N ve Demir E (2002). Beyond Cheap Labour: Trade Unions and Development in the Turkish Metal Industry. *The Sociological Review, 50(1), 23-47.*

Nichols T ve Suğur N (2005). *Global İşletme, Yerel Emek Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika. İstanbul: İletişim Yayınları.*

Özarfat E (2015). Metal Sektöründe Sular Durulmuyor, 6 Mayıs, *Dünya. Son erişim tarihi, 27.08.2015.*

Özbek M (1983). Metal Sanayii İş Gruplandırma Sistemi Hakkında Türk-Metal'in Değerlendirmesi, İçinde: *İş Değerlendirme ve Metal Sanayii İş Gruplandırması Sistemi, İstanbul: MESS, 95-103.*

Özkan AS (2011). *Rethinking the Linkages Between Internationalization, Competitiveness and Shopfloor Transformation: A Plant-Focused Comparative Case Study of an Emerging Turkish Multinational in the TV Manufacturing Industry. (Yayınlanmamış doktora tezi). University of Wisconsin-Madison.*

Özüğurlu M (2000). Sendikacılık Hareketinin Krizi ve Yeni Eğilimler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 55(1), 139-172.*

Özüğurlu M (2006). Geleceği Olmayan Bir Gelenek Üzerine Notlar. İçinde: F Sazak (der), *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar, Ankara: Epos Yayınları, 281-296.*

Pamukçu S (1964). İşleri Tam Değerlendirme ve Sendikalar. *Maden-İş, 5(66), 2 ve 4.*

Rupert M (1995). *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power. Cambridge: Cambridge University Press.*

Şafak C (2007). MESS Grevleri (1977-1980), *Çalışma ve Toplum Dergisi, 2007/2(13), 11-62.*

Şafak C (2012). *Büyük Grev 1977. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.*

Şafak C (2015). *Ereğli Çelik İşçileri 1965-1980. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.*

Tali H (2015). Bosch'ta Sözleşme İmzalandı, *Evrensel, 14 Mayıs.*

Tali H (2015a). Metalde Öfke Diğer Fabrikalara da Sıçradı, *Evrensel, 18 Mayıs.*

Taştan O C (2015). Türkiye'nin "Sıcak Bahar"ı ya da Metal Sektöründe 12 Eylül Gidici mi? *Ayrıntı Dergi, 10, 7-10.*

TİSK (1968). İşyerlerinde Vuku Bulan Kanun Dışı Olaylar Hakkında Rapor. İstanbul: TİSK

Taştan O (2015). Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin Tarihi Açısından Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi, 39(3), 305-342.* 341

Türkiye Maden-İş İstanbul Bölge Merkez Şubesi (1960). *9 Ekim 1960 tarihinde Yapılacak İlk Normal Kongresine Sunulmak Üzere 1.1.1959 Tarihinden 30.9.1960 Tarihine Kadar Faaliyet Raporu. TÜSTAV, Nebil Varuy Arşivi, Zarf No: 00757.*

Yalçın S (1969). *Türkiye’de İş Değerlemesi Tatbikatı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.*

Yalvaç V (2015). *Metal İşçileri: Bugüne Kadar Dışimizi Sıktık Artık Yeter, Evrensel, 26 Nisan.*

Yalvaç V (2015a), *Türk Metal’in Eli Sopalı Adamları İşçilere Saldırdı, , Evrensel, 5 Mayıs.*

Yalvaç V (2015b). *Renault Patronu Zaman Kazanıyor, Evrensel, 7 Mayıs.*

Yalvaç V (2015c). *Renault İşçileri Üretimi Durdurup Direnişe Başladı, Evrensel, 15 Mayıs.*

Yaşar Gündoğdu’yla kişisel görüşme, 18.02.2013.

Zinn H (2005). *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi. Ankara: İmge.*

2015 Sonuna Doğru Dünya Ekonomisine Dair Notlar

Ali Rıza Güngen, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF,
e-posta: aliriza.gungen@omu.edu.tr

Dünya ekonomisinde, 2015 sonbaharına girilirken ilginç ancak beklenen gelişmeler ardı arkasına sıralandı. Bu gelişmeler doğal kaynak zengini Kanada'nın 2015 Eylül'ü itibarıyla ve Brezilya'nın ise Ağustos'ta resesyona girmesi, Avustralya'da ekonomik beklentilerde ve performansta düşüş, Çin'de borsa çöküşü ve aralarında Brezilya ve Türkiye'nin de bulunduğu çok sayıda geç kapitalistleşen ülkede para birimlerinin büyük bir değer kaybı yaşaması olarak sıralanabilir. Ancak aynı zamanda bu gelişmelerin hepsi tahmin edilebilirdi ve gerçekleşme olasılığı yüksek bir nitelik taşıyordu. Başka bir ifadeyle Dünya ekonomisinin merkezlerinde ve finansal çekirdekte 2007'de ilk işaretleri verilen 2008'de banka ve sigorta şirketi iflaslarıyla tamamen zuhur eden uluslararası finansal kriz ikinci dalgasında (2010-2012) Avrupa'da bir borç krizine dönüştükten sonra 2013'ten başlayarak durgunluk ve ekonomik çalkantı ihtimallerinin tekrar yoğunlaştığı ve küresel Güney'de daha belirgin bir istikrarsızlıkla kendisini açığa vuran yeni bir evreye geçti. Bu yeni evre ekonomik durgunluğun güçlü bir ihtimal niteliği taşımaya devam ettiği bir alt dönemi, bunun yanı sıra Çin'in düşen büyüme performansı nedeniyle ve FED'in 2006 yılından bu yana ilk kez faiz artışına gitmesi ihtimaliyle küresel Güney'de beklenen yeni çalkantılarla krizin derinleşmesini simgeliyor.

2015 ortasından bakarak kısa bir değerlendirmede bulunmak gerekirse ABD'de zayıf toparlanma ve aynı dönemde uluslararası krizin derinleşmesinden bahsetmek mümkün görünüyor. Peki bütün bu gelişmeler – merkezde zayıf toparlanma ile aynı zamanda krizin derinleşmesi ve yaygınlaşması – bir arada nasıl gerçekleşiyor ve yakın dönemde ne gibi dönüşümler yaşanabilir?

Öngörüler ve Gelişmeler

Yukarıdaki sorunun kolay bir cevabı bulunmuyor. Ancak yine de bir girişimde bulunabiliriz. 2014 ilkbaharında yayımlanan ve 2. Baskısını şu sıralarda hazırladığımız kitabımız *Finansallaşma Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği* içinde Ümit Akçay'la birlikte bir öngöründe bulunmuştuk. Buna göre Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar kriz sonrasında bir toparlanma beklenseler de daha olası görünen krizin yaygınlaşması ve derinleşmesiydi. Bunun için çok sayıda gerekçe bulunuyordu. Öncelikle küresel üretimin merkezi konumuna yükselmiş Çin'de büyüme oranları düşmekteydi ve bir önceki onyıllık rakamlarının yakalanması mümkün değildi. Buna ilaveten küresel ekonominin merkezlerinden Avro Bölgesi'nde Yunan borç sorunu 2012 takası ile çözülmemiş

ve sadece ertelenmişti, üstelik krize karşı başta Avrupa Merkez Bankası olmak üzere Troyka'nın verdiği cevaplar bir parasal genişleme ya da borç silme operasyonunu devre dışı bırakıyor, Avro Bölgesi'nde deflasyon tehlikesi karşısında bir yanıt (o tarih itibarıyla) barındırmıyordu. Üstelik hem ABD'de hem de Avro Bölgesi'nde krizin derinleşmesinin ardında yatan etkenlerden biri olan, kayda değer güç kazanmış bir gölge bankacılık sisteminin omurgasını oluşturduğu finansal mimari kriz sonrasında olduğu gibi korunmuştu. Son olarak, ABD gibi ülkelerdeki politika tepkilerinin sonucu olarak görülen geç kapitalistleşen ülkelere sermaye girişleri ile 2010 ve 2011'de başlayan bahar sona ermekteydi. ABD ekonomisinin zayıf toparlanması ve FED'in miktarsal genişlemeyi sonlandırma kararı ilk işaretleri vermiş ve 2013 sonu 2014 başında yaşanan dalgalanmaların nedenini oluşturmuştu. O tarihlerde şunu yazmıştık:

Mayıs 2013'te FED tarafından açıklanan kararların tedrici olarak uygulanmaya başlamasının dünya genelindeki fon akımlarının yönünü değiştireceği önceden de beklenen bir gelişmeydi. Ancak bu beklentinin hayata geçmesi aşamasında yeni bir krizi tetikleme olasılığı da mevcut. Bu sefer krizin yeni adresi ABD ya da Avro Bölgesi değil, 2008 krizi sırasında hızla büyümeye devam eden ancak zaman geçtikçe büyüme temposu yavaşlamaya başlayan "gelişmekte olan ülkeler" kategorisinde yer alanlar olabilir. Dolayısıyla, Ocak 2014 itibarıyla giderek belirginleşen olasılık, 2008'de ABD'de patlak veren, ardından da Avro Bölgesi'ni etkileyen küresel krizin, önümüzdeki dönemde yeni bir evreye girerek geç kapitalistleşen coğrafyaları etkisi altına almasıdır (s. 187).

Bu süreç FED faiz artışı olasılığının da bulunduğu etkenler ile birlikte geç kapitalistleşen ülkelere sermaye çıkışlarının tetiklenmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu ülkelerde şirketlerin daha zor koşullarda kredi bulması söz konusu olacak, büyüme oranları düşecek, kamu mali dengesinde ek yük oluşacak ve krizin yayılması gözlemlenecekti. Üstelik Çin ve "yükselen piyasalar" olarak da adlandırılan küresel Güney'de görülecek ekonomik yavaşlama dünya ekonomisinde kriz sırasında ancak özellikle krizin ikinci dalgasının oluşumu yıllarında parlak performans gösteren bölgelerin çöküşü ve duraklamasını simgeleyeceği için krizin derinleşme ihtimali mevcuttu.

Bu öngörüler çalışma alanlarımızdan kaynaklı bir ilginin ötesinde sistematik bir şekilde krizin seyrini takip çabamızın sonuçlarıydı. Krizin 2014'ten itibaren parlama noktalarının esasen geç kapitalistleşen ülkeler olacağını söylememize karşın teknolojik gelişmeler ve ekonomik beklentilerin durumu olduğundan daha karmaşık hale getirebileceğini belirtmemiştik. Krizin yayılması tespitimiz bugünden bakarak petrol fiyatları ve hammadde talebindeki düşüş nedeniyle kaynak ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerin de hızla darboğaza girdiği gözlemini ekleyerek tamamına erdirilebilir. Nitekim geçen süre zarfında

yukarıdaki öngörüler doğrulanırken aynı zamanda Kanada ve Avustralya gibi ülkelerde de bir çöküş yaşandı. *Fracking* (kaya çatlatma) teknolojisi ile petrol ve kaya gazı üretiminin yarattığı arz bolluğuna karşı Suudi Arabistan öncülüğünde OPEC'in üretimi kısmama kararında ısrarı dünya ekonomisinde üretim ve yeni yatırım açısından durgunluk beklentisiyle birleşerek petrol fiyatlarında 2014'ün ikinci yarısında büyük bir düşüşe neden olmuştu. Başka bir ifadeyle Çin'in başını çektiği üretim merkezlerindeki talebin yerinde saymasına üretimin kısılması eşlik etmedi. Ancak çıkartma ve işleme maliyetlerindeki farklılık nedeniyle bu fiyat düşüşü her petrol ihraç eden ülkeye aynı oranda etkide bulunmadı. Toplam küresel üretimin artışı petrol üretimi ve yan sanayilerin büyük önem taşıdığı Kanada'yı önemli oranda etkiledi. Çıkartılan madenleri ve hammaddeleri esasen Çin'e ihraç eden Avustralya'daki düşüş de aynı madalyonun diğer yüzünü teşkil ederek ekonomik çeşitlenme ve rekabet edilebilir sektörlere yatırım vaazlarının bu ülke için tekrarlanmasına vesile oldu. İki ülkedeki faiz indirimi tepkisi konut sektörü balonuna nefes üflerken, iktidardaki partilerden somut bir politika önerisi duyulmadı.

Gelecekteki ilişkilerin fiyat mekanizması yoluyla bugüne taşınması noktasını da dikkate alarak ifade edersek, Çin'de ve genel olarak dünya ekonomisinde düşük büyüme beklentisinin geri bağlantılar üzerinden etkide bulunarak bazı üretim alanlarının kapatılmasına ve işsizliğin artmasına neden olduğunu, aynı zamanda gelecekte daha az üretim ve ticaret hacmine yönelik beklentilerin de petrol fiyatlarındaki düşüşü katladığını söylemek mümkün görünüyor. Söz konusu düşüşler kaynak üretiminin önem taşıdığı ülke ekonomilerini (saydıklarımıza ek olarak başta Rusya ve Venezuela olmak üzere kaynak ihracına bel bağlayan çoğu ülke) daha da zor duruma soktu.

Beklentiler ve Gidişat

Dünya ekonomisine dair temel beklentileri uluslararası krizin üçüncü evresinde olduğumuz tespitine paralel bir şekilde ekonomik merkezlerde zayıf performans ile durgunluk ihtimalinin gücünü koruması ve geç kapitalistleşen ülkelerde yeni krizler olarak özetleyebiliriz. Çin borsası çöküşü de bu açıdan ayrı bir önem arz ediyor. Borsadaki işlem hacminin artışı ve uluslararası yatırımcıların dikkatini toplamak amaçlarıyla Çin Komünist Partisi yönetimine yakından bağlı şirketlerin hisselerinde gerçekleşen yükseliş bir yandan bazı parti katmanlarını ve iş çevrelerini zenginleştirirken öte yandan da spekülatif bir ortamın oluşmasına katkıda bulundu. Söz konusu spiralin sonuna 2015 Haziran'ında gelindi ve yaşanan sert düşüş sonrası 7 Temmuz'da 1.4 trilyon ABD doları değerinde şirketlerin işlemleri askıya alındı. Şangay endeksindeki düşüş 12 Haziran'dan sonraki bir ay içinde yüzde 26'yı aşmıştı. Varlık fonu aracılığıyla yapılan hisse alımları ve bankaların krize girmesini engellemek için

alınan önlemlere karşın çöküş engellenemedi ve Çin ekonomisindeki birikim temposunun yavaşlayacağı bir kez de finansal göstergelerle teyit edildi. Buna karşın Ağustos ayında gerçekleşen devalüasyonla bir yandan rekabet gücünü arttırmayı amaçlayan öte yanda Çin yuanının (renminbi) rezerv para statüsü kazanması için gerekli bir koşulu daha yerine getiren Çin yönetiminin isteği hilafına, dünya ekonomisinde giderek egemen olan durgunluk beklentisi Çin'in daha az ihracat gerçekleştirebileceğini ve bu nedenle ÇKP tarafından otoriter bir şekilde yönetilen toplumsal çelişkilerin daha derinden hissedileceğini anlatıyor.

Çin'deki yavaşlama ihracat stratejisi güden ve Çin'le yakın ilişkiler geliştiren çok sayıdaki ülkeyi etkiliyor, ancak bunun kadar önemli olan husus FED'in faiz artışı kararının tarihi. 17 Eylül tarihli toplantıda FED faiz artışı kararını bir kez daha ertelemesine karşın, sermaye akımlarının yönünü etkileyecek bu kararın gölgesi 2015 yılında çok sayıda ülkenin para birimlerinin değer kaybına neden oldu. Bu noktada Brezilya ve Türkiye başı çekiyor. 2014 sonundan bu yana Brezilya reali % 40 civarında değer kaybederken bu oran Türkiye için % 23'ü buldu. Brezilya ekonomisi Ağustos sonunda resesyona girerken, Türkiye ekonomisinde önceki yıllara göre yavaşlama sürdü. Bu noktada da para birimlerinin değer kaybının Güney ülkelerini farklı oranlarda etkilediğini ileri sürmek mümkün. Ülkelerin yerli para cinsinden borçlarının ağırlığı, rezerv birikimleri ve şirketlerin yabancı para cinsinden borçları ekonomik beklentileri biçimlendiriyor. Türkiye'de gidişat, kalan vadeye göre 1 yıldan kısa vadeli toplam borcu içinde özel sektörün payının büyüklüğü ve sadece bu kısmın kısa vadeli borcunun (yine kalan vadeye göre hesaplandığında) 150 milyar dolar civarında seyri ve yurtdışından sağlanan uzun vadeli kredi borcunun 178 milyar doları aşmasıyla birlikte TL'nin değer kaybının kısa süre içinde üretime yansıtacağını gösteriyor ve Türkiye, Güney ülkeleri içinde de diğer ülkelere şirketlerinin borç fazlalığı ile ayrışıyor.

Bu koşullar altında Dünya ekonomisinde gidişatın yeni krizlere doğru olduğunu söyleyebiliyoruz. Son yedi yılda ne sermayenin değersizleşmesiyle yeni bir birikim evresi açılmıştır ne de krize neden olan finansal mimarinin tadilatından geçirilmesiyle finansal sektör dizginlenmiştir. Aksine söz konusu olan daha fazla neoliberalizm olmuştur. Uluslararası finansal kuruluşlar cephesinde hem Kuzey ülkeleri hem de geç kapitalistleşen ülkeler için sistemik risk yönetimi ve makroihtiyati tedbirlerin alınması vurgusu ön planda olmuş, küresel Güney için finansal hizmetlere erişimin kolaylaştırılması ve piyasaların derinleşmesi söylemi dışında bir girişim söz konusu olmamıştır. Küresel düzlemde finansal mimari gücünü korumaktadır. Türkiye için kriz ve çalkantıların katmerlenerek deneyimlenmesi söz konusudur, çünkü neoliberal dönemde içine girilen ve sermaye girişlerine bağlı olarak deneyimlenen canlılık-çöküş çevrimlerinin karakterize ettiği bir yapısal kırılma mevcuttur. Bu koşullar altında finansal

serbestlik döneminde giderek perçinlendiği üzere net finansal akımlarla ekonomik büyüme temposu arasında çok güçlü bir paralellik arz eden Türkiye’de bir ölçüde gerçekleşen ve devamı gelmesi beklenebilecek olan da sermaye çıkışı ve TL’nin değer kaybı olmaktadır.

Dikkat edilirse bu yorum ve çözümlemede siyasal iktidarın hevesleri, iktidar konfigürasyonu, seçimler benzeri gelişmelerden söz edilmedi. Kısaca eklemek gerekirse bu tarz etkenler sistematik bir karakter kazanmış ve zemini belirleyen unsur olan fon akımları yönü karşısında gidişatı tersine çevirmekten çok krizin etkisini ve büyüklüğünü belirleyecek olan etmenler olarak karşımıza çıkıyor. Rekabet gücünü korumak için daha fazla emek sömürüsü ve ücret baskılamasını tercih eden Türkiyeli sermaye gruplarının nobranlığı ve otoriter rejimin kapasite yitimi yeni toplumsal patlamaların yolunu döşüyor. Dünya ekonomisinde krizin süreğenliği karşısında ve derinleşmesi sürecinde alternatif ekonomik modeller tartışmasının ve gündelik hayatta karşılık yaratacak küçük de olsa eleştirel müdahalelerin, başka nedenlerin yanı sıra yakın ve muhtemel toplumsal çalkantılar nedeniyle de, büyük önemi bulunuyor.

Erdoğan “400 Milletvekili Verseler Böyle Olmazdı” Dedi mi Demedi mi?

Kerem Altıparmak, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: altıparmak@politics.ankara.edu.tr

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın bir televizyon röportajında söylediği sözler büyük spekülasyon konusu oldu. Öyle ki, ülkenin en çok satan gazetelerinden biri bu konuşma yüzünden basıldı. Muhaliflerin her eyleminde savcıların dava açmakta hiç tereddüt etmedikleri 2911 Sayılı Yasanın hemen her hükmü ihlal edildi. Buna ilişkin işlem yapmayan Savcılık, gazete hakkında “algı operasyonu” yaptığı gerekçesi ile soruşturma başlattı. Bilindiği gibi sonrasında da gazeteyi bünyesinde bulunduran medya grubu ile ilgili terör propagandasından soruşturma açıldı.

Hürriyet gazetesi ve sosyal medyada onbinlerce kişi Cumhurbaşkanı’nın Dağlıca Saldırısı sonrasında “400 milletvekili verseler böyle olmazdı” dediğini düşünüyordu. Başta soruyu soran ve muhtemelen sorduğuna pişman olan Melih Altınok ve hükümet ve Erdoğan taraftarı onbinler ise böyle demediğine ve bu söylenenin çarpıtıldığına.

Bu sorunun kesin cevabını bu yazıda vermem mümkün değil. Zaten doğrusunun ilki olduğunu söylesem muhtemelen yargılanırım. Ama asıl sorun da bu. Bu tartışma ve sonrasında saldırlar ve açıldığı iddia edilen soruşturma Türkiye’deki ifade özgürlüğü sorununun geldiği vahim noktayı işaret ediyor. Yeni yaklaşım ifadenin yanında muhakeme yeteneğimizi, yani düşünme imkânımızı elimizden almayı hedefliyor, insan olmayı inkâr etmemizi istiyor.

Algı Operasyonu

Erdoğan taraftarlarına göre “Erdoğan böyle bir şey demedi, onun böyle söylediğini iddia edenler algı operasyonu yapıyor”. Bu görüşü savunanlara göre, Cumhurbaşkanının ne demek istediğini ancak yine kendisi bilebilir ve onun demediğini, kast etmediğini söylediği şeylerin aksi yönde yorumlanması ve aktarılması mümkün değildir.

Bir başka deyişle; bu görüşte olanlar Erdoğan’ın ne düşündüğü ve söylediği hakkında düşünmenin, muhakeme etmenin, duyulandan sonuç çıkarmanın meşru olmadığını söylüyorlar. Böylece aslında, insanın temel niteliklerinden birini, muhakeme yapma kapasitesini reddediyorlar.

Neden böyle olduğunu açıklayalım. İnsan hakları hukuku, ifade özgürlüğü

değerlendirmesinde iki tip ifadeyi birbirinden ayırır. Bir ifadenin sınırlandırılmasının meşru olup olmadığının tespitinde dikkat edilmesi gereken unsurlardan biri; aktarılanın bir olay mı (*fact*), yoksa bir değer yargısı mı (*value judgment*) olduğudur. Eğer haberci bir olayı aktarıyorsa, gerçekleştiği iddia edilen olayın gerçekleşip gerçekleşmediği tartışılabilir, bu nedenle bunun kanıtlanması da istenebilir. Yakın bir örnekle açıklayalım. Başbakan Davutoğlu, Dağlıca'da öldürülen askerlerin cenazelerinin özel birlikler tarafından alındığını söylemiş, başkaları ise bunun doğru olmadığını ileri sürmüştür. Bu bir olaydır ve aksini ileri süren bunu kanıtlamaya davet edilebilir. Aynı şekilde, Başbakan'ın saldırıyı bildiği ancak açıklanmasının milli maçın sonrasına bırakıldığı iddiası da bir olaydır, kanıtlanabilir.

Değer yargısı ise olay gibi kanıtlanabilir bir şey değildir. Ne bir gazeteci, ne de sıradan bir insan değer yargısını kanıtlamaya davet edilemez. Örneğin, hükümetin dış politikada “beceriksiz” olduğunu ifade eden bir gazetecinin bunu kanıtlamaya davet edilmesi manasız ve imkânsızdır. Bu değerlendirmeyi yanlış bulanlar, tersini iddia edip o gazeteciyi veya kişiyi eleştirebilirler ama hükümetin beceriksiz olduğunu kanıtlayamayan gazeteci hukuki yaptırıma tabii tutulamaz. Hem Anayasa hem de AİHS tam da bu nedenle sadece düşünceleri değil “kanaatleri” de korur.

Gri Bölge: Olay mı Değer Yargısı mı?

Bununla birlikte, bu iki kategoriyi her zaman birbirinden ayırmak kolay değildir. AİHM, bu nedenle ulusal mahkemeler tarafından olay olduğu saptanan ve ilk bakışta öyle görünen bildirimlerin aslında değer yargısı olabileceğini değerlendirmektedir. Ortaya konulması gereken olgusal kanıtın derecesinin, dolayısıyla ifadenin değer yargısına dayalı bir ifade mi yoksa olguya dayalı bir ifade mi olduğunun her olayın şartlarına göre değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirmede ifadenin yöneldiği kişinin bilinirliği, ifadenin kullanıldığı bağlamı oluşturan olayın bilinirliği ve de ifadenin kamusal bir tartışma bağlamında kullanılıp kullanılmadığı dikkate alınır. İfadenin yöneldiği kişinin ve de olayın kamuoyu tarafından biliniyor olması, ifadenin kamusal bir tartışma bağlamında kullanılması halinde, ilk bakışta olguya dayalı ifade şeklinde nitelendirilebilecek ifadelerin değer yargısına dayalı ifade olarak nitelendirilebilmesi sonucunu doğurur. (Feldek/Slovakya, no: 29032/95, 12.07.2001, para.86).

Bu şekilde Mahkeme, her ne kadar bir olay aktarımı da olsa bir vakaya dayalı olarak kullanılan sıfatların eğer bu bağlantı ile söylendiği açıksa değer yüklü ifade olarak (*value-laden*) değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Karsai/Macaristan, no. 5380/07, 01.12.2009, para 33).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 400 milletvekili ile ilgili yaptığı konuşma tam da bu niteliktedir. Yani tartışma bir olaya, Erdoğan'ın bir şeyi demiş olup olmadığına ilişkin gibi gözükmele birlikte aslında bizzat bu kişi hakkındaki bir değer yargısına ilişkindir, çünkü Erdoğan'ın konuşması hakkında aleyhte değerlendirme yapanlar bu olayı daha önceki değerlendirmeleri ışığında yapmıştır.

Cumhurbaşkanı, seçimler öncesinde AGİT gibi bağımsız gözlemcilerin raporlarına göre hükümeti destekleyen, muhalefeti eleştiren konuşmalar yaptığı çok sayıda açılışa katılmıştır. Bu konuşmaların birinde, "400 vekil verin bu iş çözülsün" demiştir. Her ne kadar Parti belirtmediğini söylese de, neyi kast ettiği açıktır. 13 yıldır, AKP hariç hiçbir parti değil 400, 200 milletvekili bile çıkaramamıştır. Tüm anketlere göre aynı parti seçim öncesinde de açık ara öndedir. Cumhurbaşkanı sıklıkla, bu Partinin kendi dönemindeki başarılarına yollama yapmaktadır. AKP seçmeniyle, Erdoğan'ı destekleyenler de çok benzeştir. Bağımsız gözlemcilerin tamamı Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını yitirerek aynı partiye destek verdiğini değerlendirmiştir. Öyle ki, Başbakanlık Başdanışmanı olarak görev yapmış Etyen Mahçupyan bir TV programında Cumhurbaşkanı'nın AKP Kongresine müdahale ederek listeleri belirlediğini açık açık ifade etmiştir.

Dağlıca saldırısının olduğu akşam, sunucu 400 milletvekili sorusunu sormuş, Erdoğan da spekülasyon konusu cevabı vermiştir. Saldırıyla bu konu arasında tam bağlantı kurmuş mudur, kurmamış mıdır sorusunun cevabını vermek güçtür. Kim bilir belki de gerçekten, tam da bunu kast etmemiştir. Etmedim dediğine göre, öyle de varsayabiliriz. Ya da demişse belki de irade dışı olarak bunu söylemiştir.

Ne var ki, Erdoğan'ın bunu doğrudan söyleyip söylemediği hiç de taraftarlarının ifade ettiği gibi tartışmanın merkezinde değildir. Erdoğan'ın açıklaması aleyhinde değerlendirmede bulunan insanlar, daha önceki konuşmaları da dikkate alarak açık bir değer yargısı bildiriminde bulunmuşlardır. Bu olay dizgesi içerisinde, bu konuşmanın ancak bu şekilde anlaşılabilirliğini düşünmüşlerdir. Bu nedenle Hürriyet ve onbinlerce sosyal medya kullanıcısı tarafından yapılan ilk bakışta bir olay aktarımı gibi gözükse de, aslında insanların değer yargısının iletimidir. Nasıl hükümetin beceriksiz olduğunun kanıtlanması istenemezse, tüm özetlenen gelişmeler sonrasında Erdoğan'ın konuşmasından neden böyle bir sonuç çıkarıldığı da sorgulanamaz, kınanamaz ve engellenemez. Bir kişi muhakeme ettikten sonra, Erdoğan'ın konuşmasıyla olan olaylar arasında bağlantı kurabileceği gibi bunu tamamen reddedebilir de. Düşünce ve kanaat özgürlüğü tam da bu demektir. Olayları herkes kendi akıl süzgecinden geçirip, dilediği sonuca ulaşabilir. Üst düzeyde bir siyasetçinin ne dediğine dair kanaatte bulunma özgürlüğü yoksa aslında ifade özgürlüğü de yok demektir.

Görüldüğü gibi asıl sorun Erdoğan'ın bir şey deyiş demediği değil, insanların onun dediğini sorgulama, üzerinde düşünme ve yargıya ulaşma hakkının olup olmadığıdır. "Algı operasyonu" gibi ne ceza hukukunda ne de insan hakları mevzuatında yeri olmayan kavramlar, yılların içtihadından süzülüp gelmiş bu ayrımların yerini alamaz.

Suyun bu kadar bulandığı bir dönemde, bu tür ayrımlar fazla fantastik gelebilir. Adaleti, insan haklarını ve hukuk devletini savunduğumuz her seferinde olduğu gibi "bunlar boş işler" diyenler de çıkabilir. Ne var ki, yüz yıllara dayalı ifade özgürlüğü kazanımlarına tam da seslerin en çok kısıldığı zamanlarda ihtiyacımız var. Daha çok ölüm olmasın, barış olsun diye.

In Memoriam
Prof. Dr. İsmail Türk'ün Anısına
(1928-2015)

Değerli ve sevgili ağabeyimiz, hocamız olan; eşini izleyerek son iki ay içinde ölen Prof. Dr. İsmail Türk hakkında iki sayfalık bir yazı göndermem istenince aşağıdaki konularda özet açıklama ve alıntılar vermek istedim. Bunları 2013 tarihli “Prof. Dr. İsmail Türk’e Armağan” kitabından aldım. (Bulutay, T, S. Soydemir, D.Ö. Çubukçu (2013)).

Yazım iki kısa özetten oluşuyor: İlk kısımda hocamızın öğrenim ve öğretim yaşamı anlatılıyor, sonra Sermaye Piyasası Kurulu’ndaki hizmetleri özetleniyor. Sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı’nın, Sermaye Piyasası Kurulu Başkanı’nın, bu Kurulun kıdemli bir üyesinin değerlendirmelerine yer veriliyor. İkinci kısımda ağabeyimizin iktisat ve maliye kuramlarına katkılarına ve son dönemlerde dünyada ve Türkiye’de yaşanan iktisadi olay ve politikalara olası tepkilerine dikkat çekiliyor.

“Mülkiye’ye 1957 yılında asistan olarak girdiğimde İsmail Türk Fakülte’de asistandı. Kula’da doğmuş, büyümüş, o zamanlar yatılı parasız (leyli meccani)

sınavını üstün başarıyla kazanarak Galatasaray Lisesi'nde okumuş, sonra Mülkiye'de burslu okuma hakkı kazanmış, Mülkiye'den de üstün bir başarıyla mezun olmuştur. Başarıları Dışişleri Bakanlığı sınavlarında, hiç aksatmadan geçtiği akademik kademe sınavlarında da sürmüştür. Bu başarıların Kula gibi küçük bir kazada okumuş bir kişi tarafından elde edilmiş olması onları çarpıcı kılmaktadır.” (Bulutay, 2013: 11)

“Prof. Dr. İsmail Türk, çok sayıda baskı yapmış kitaplarıyla, öğrencilerini değerli bilgilerle donatan dersleriyle, akademik ortamdaki sıcak dostluk ve etkinlik yollarıyla diğer öğretim üyelerine sağladığı sevgi ve bilgi katkılarıyla Türkiye’de Maliye Bilimini yükseltilere çıkarmış değerli bir bilim adamıdır. Ayrıca İ. Türk Sermaye Piyasası Kurulu’nu kurucu başkanı olarak kurmuş ve geliştirmiştir. Bu büyük başarı ve hizmetleri anmak için, bir önceki ve bugünkü Mülkiyeliler Birliği Yönetimlerinin kararlarıyla bu armağanı hazırladık.” (Bulutay, 2013: 7)

“Bir yandan insani yanları son derece gelişmiş olan ve insani çok seven hocamız aynı zamanda gençlere farklı fikirlerle de olsa bir arada yaşayabilecekleri konusunda öncülük etmiştir. İnsanları ve öğretim üyelerini siyasi görüşleriyle değil de liyakatleriyle değerlendirmiş ve hatta en zor dönemlerde bile Diogenes’in meşhur sözünü sıkça kullanarak öğrencilerine yol göstermeye çalışmıştır.

Öğrencisi olmaktan büyük onur duyduğum İsmail Hoca için hazırlanan bu armağan çalışması için Mülkiyeliler Birliği’ne ve Armağanı hazırlayan hocalarımıza ve katkıda bulunanlara çok teşekkür ederim.” (Karatepe, 2013: 1)

“İsmail Hoca’nın başkanlık yaptığı yılların bir başka özelliği ise Sermaye Piyasası Kurulu’nun yeni kurulmasından dolayı bir yandan farklı kurumlardan gelen ve o güne kadar farklı misyonlarla yetişmiş personel arasındaki uyumun sağlanması öte yandan da Kurul’un geleceği için bir parçası olmaktan onur duyduğum uzman kadrosunun oluşturulup geliştirilmesiydi. İsmail Türk Hoca kurumsal anlamda her iki işi “sakin ve akademik” kimliğiyle çok başarılı bir şekilde yönetti ve bugünkü sermaye piyasasının ve Sermaye Piyasası Kurulu’nun temellerini attı.” (Ertaş, 2013: 3, 4)

“Kendisinin (İsmail Türk’ün) deyişiyle uzun gelecekte varlığını ve öğrenimini sürdüreceği bu kurumun kendinden beklenen “güven ve istikrarı” sağlayabilmesi için bu kadroların seçimi ve eğitimi oldukça önemliydi. İsmail Hoca Türkiye’nin ilk bağımsız idari otoritesinin oluşumunu çeşitli kaygılardan uzak sadece teknik ve kurumsallaşma bazında yapılmasını sağlamıştır. Üstelik Kurul’un ilk kadrolarının farklı kurumlardan gelmesi nedeniyle onlar arasında yetiştirme farklılıklarının yumuşatılması ve uyumlu çalışma ortamının oluşturulması onun önemli işlerindendi.” (Soydemir, 2013: 177)

“İ. Türk, J.M. Keynes’in ünlü “Genel kuram...” kitabını 1936 yılında yayınladığını belirtiyor, Keynes kuramının temel görüşlerini beş başlık altında özetliyor. Bunlardan ilki şudur: “Ekonomi klasik iktisatçıların iddia ettikleri gibi her zaman tam çalışma halinde dengede değildir. Ekonomi için; aşırı istihdam, noksan istihdam, tam istihdam dengelerinden birinde bulunmak bahis konusu olabilir, genel hal budur. Klasikler üç dengeden sadece birini, tam istihdam dengesini kabul etmişlerdir. Bu hatalıdır.”

“Diğer dört görüş özetle şunlardır: (i) ‘Faizin fonksiyonu klasik iktisatçıların ileri sürdükleri gibi yatırım tasarruf eşitliğini sağlamak değildir. Faiz para arzı ile para talebi arasında denge sağlar... (ii) Ücret düzeyinin düşmesiyle istihdam hacminin her zaman yükselmesi beklenemez... (iii) Piyasaya arz olunan her mal talebini kendi yaratmaz... (iv) Ekonominin tam çalışma düzeyinin altında dengede bulunduğu zamanlarda özel harcamalarla, kamu harcamaları birbiriyile rekabet halinde değildir.” (Bulutay, 2013: 12)

“Son yıllarda buhrandan çıkarmakta bel bağlanan temel araç hâlâ para politikasıdır. Faizleri düşürerek, faiz koridorları icat ederek, tahvil, hisse senetleri alarak –ve bütün bunlara ‘quantitative easing’ gibi şık adlar vererek- piyasaya bol para sunulmaya çalışılıyor. Para politikasını destekleyecek araçlar da yıllardır sürdürülen ‘özelleştirmeler’e ve ‘kuralsızlaştırmalar = deregulationlar’a devam etmek, kamu harcamalarını kısmak, vs. ... bırakın sosyalist düzen gibi uç çözümler düşünmeyi, kapitalist sistemin saklanması zor –gelir dağılımının bozulması, işsizlik, eğitim yetersizliği, vs. gibi- kusurlarını telafiye yönelik araçlar bile akla getirilmek istenmemektedir.” (Uluatam, 2013: 33-35)

Kanımcı Ağabeyim İsmail Türk, yakın çalışma arkadaşı Özhan Uluatam’ın bu görüşlerini paylaşacaktı.

Tuncer Bulutay

* Yukarıda belirtilen bütün yazılar şu kitapta yer almaktadır: Bulutay, T., S. Soydemir, D. Özkök Çubukçu (2013). Prof. Dr. İsmail Türk’e Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yayını, 20 Mayıs 2013.

İsmail Türk'ün “Güler Yüzlü Toplum”u

Platon, 25 asır önce hocası Sokrates'in konuşmalarıyla yazdığı Devlet'te mutluluk felsefesini ve bunu kollayacak ideal devleti yazmıştı. Ondan yaklaşık 14 asır sonra, bizden yaklaşık 11 asır önce, doğuda Farabi Devlet'in şerhini Medinetül' Fazıla ile yapmış ve ideal bir yöneticinin vasıflarını yazmıştı: İdeal bir yönetici, birçok özelliği yanında anlayışlı, ince görüşlü, öğrenmeye gönüllü olmalıdır. Farabi'den yaklaşık 1000 yıl sonra 1996 yılında Galbraith, The Good Society'yi yazmış ve kitabında iyi toplumu şöyle tanımlamıştı: Her vatandaşın bireysel özgürlüğe, temel refah imkânlarına, ırksal ve etnik eşitliğe, iyi bir hayat yaşama fırsatına sahip olduğu toplum.

Bu yazdıklarım elbette birey, toplum ve devlete ilişkin tarihsel/düşünsel süreci anlatma iddiasında değildir. Bana bunları hatırlatan değerli hocam, İsmail Türk'ün “güler yüzlü toplum” kavramsallaştırmasıydı. Çok basit ama arı, duru ve çok şey anlatan bir kavram. Keyif aldığım lisans derslerinde, 1990 yılının bahar döneminde, bunu birkaç defa kullandığımı hatırlarım. Refah devletini anlatırken, devletin bütün amacının güler yüzlü bir toplum yaratmak olduğunu söylemişti. Bu kavram o günden beri bana hep İsmail Hoca'yı hatırlatır. Platon'un erdem tanımıyla ne kadar ilgiliydi bilmem ama erdemli, kendisiyle barışık bir insandı. Farabi'yi ne kadar merak etti bilmiyorum ama anlayışlı, ince görüşlü ve öğrenmeye gönüllü bir insandı. İki gözünden katarakt ameliyatı olduktan sonra bile masasında sürekli okuduğu bir şeyler vardı ve hatta yeni çıkan mevzuatı satır satır okuduğunu çok gördüm. “Hocam yine okuyorsunuz” dediğimde o babacan gülümsemesiyle “beşikten mezara kadar” demişti.

Bilgisayarla ilk tanıştığımız yıllarda Dilek Özkök-Çubukçu ile beraber asistanlığa yeni başlamıştık. Fakülteye birkaç bilgisayar gelmişti. Bilgisayarların kıdemli hocalara dağıtılacağı söylendi. Kendisi bu yüksek teknolojileri kullanmadığını söyledi. Son yazdığı Kamu Maliyesi kitabını daktilo ile bizzat kendisi yazmış, bazı değişiklikleri daksilleyebilmiş, fazlaca değişiklikleri ise sayfayı yeni baştan yazarak tamamlamıştı. Sayfa sayfa bunun şahidiyim ve her zaman açık olan kapısından gelen daktilo sesini duymayan yoktur meslektaşlarımız arasında. Dilek hoca ile kendisine gidip kendi payına düşen bilgisayarı bölüm odasına aldırabilirse asistan arkadaşların yararlanabileceğini söyledik. Kendi neslinden herkesin abisi olan İsmail Hoca bizim neslin de İsmail Babası idi. Hiç tereddüt etmeden fakülte sekreterini aradı ve talebimizi ilettili. Fakülte sekreteri uygun bir dille bunu yapamayacağını söyleyince Hoca kestirip attı ve “bana bütçe memuru gibi konuşma, o bilgisayarı çocuklarıma istiyorum” dedi. O bilgisayar “Maliye Enstitüsü” diye bilinen bölüm odasına konuldu ve uzunca bir süre dönem arkadaşlarımız yararlandılar.

Galbraith ve diğer son dönem iktisatçılarla ilgisini bilmem ama bireysel tercihleri, fırsat eşitliğini ve refah devleti kavramını önemseyen bir insandı. SPK'ya gidişimde Hoca'nın ne kadar önemsendiğini fark etmişim. Kendisine bunun hikmetini sorduğumda her zamanki üslubuyla basit, duru bir cevap verdi: "kapısı açık çalıştım, sosyal demokrat-liberal demokrat ayrımı yapmadım".

Erdemli olmak söylemle beraber davranışların da tutarlı olması ile mümkündür. İsmail Hoca sabah mesai başlangıcında odasına gelir, mesai bitiminde ayrılırdı. Özel sohbetlerimizde "fakülteye gelmediğim zaman işyerini açmamış bir esnaf gibi düşünürüm kendimi" demişti. Vergisini ayın son değil, ilk gününde öderdi. Neden araba kullanmadığını sorduğumda gençlik yıllarında maaşını ailesi ile bölüştüğünü, sonraki yıllarda da artık öyle bir arzusu olmadığını söylemişti. Bütün mesai arkadaşları ve öğrencileri mesai çıkışında fakülteden kolej durağına yürüdüğünü ve oradan dolmuşa binip eve gittiğini defalarca görmüşlerdir.

Obir karakterdi. İngiltere'ye gittiğim 1990'lı yıllarda kendisiyle mektuplaşıyordum. O karakteri yansıtan kendine has el yazısıyla bana yazdığı mektuplarında yeni analiz tekniklerini mutlaka öğrenmem gerektiğini mütemediyen öğütlerdi. Yabancı dili çok iyi öğrenmem gerektiğini tavsiye ederken, kendine has "muzip" yüz ifadesiyle "İngilizce kavga edemiyorsan, o dili bilmiyorsun demektir" demişti.

Emekliliğinin son yıllarında uzun mesafe yürüyemediğinden düzenli olarak fakülteye gelemiyordu. Arada bir gidip evinden alırdım. Beraber yemek yer, Meray odasında kahve içerdik. Fakülteye her gelişindeki o mutlu yüz ifadesini hiç unutmam. Fırsat buldukça bunu yapmaya çalışırdım.

Hocalık ciddiyeti ile sempatikliği ve babacanlığı bu kadar güzel bir araya getirmek herhalde çok sıradan bir duruş değildi. Ciddiyeti hiçbir zaman güler yüzünü engellemedi. Güler yüzü hiçbir zaman ciddiyetini bozmadı. Odasına çok rahat giderdik. Ama neyi isteyip neyi isteyemeyeceğimizi bilirdik. Ya da farkında olmadan hocamızdan öğrenmiştik. Akademyanın ne kadar önemli ve onurlu bir çalışma alanı olduğunu hocamdan öğrendim. Mütevazı olmayı, bildiğimi hiç çekinmeden söylemeyi ve bilmediğimi açık yüreklilikle bilmediğimi söylemeyi de. Hocalığın önemli olduğunu ve ayaklar altına alınmaması gerektiğini, hocalık vakarının korunması gerektiğini de. 1990 yılı İnek Bayramı'nda maliye fermanını ben okumuştum. En önde oturan, fermanı dinleyen ve "atom karınca, İsmail hoca" dediğimde yine o güler yüzü ile alkışlayan o hocaydı.

Büyük insandı. 2015 yazında tatildayken vefat haberini aldığım da bütün ailem yasta olduğumu fark etti. İlk işim uçak bileti almak oldu. Maltepe'deki cenaze

merasiminde mesai arkadaşları, öğrencileri ve dostları vardı. Korkut Boratav Hoca beni görünce şaşırmadı ama “ne zaman geldin” dedi. “Sabah uçağıyla” dedim. “Sadık asistan” diye gülümsedi.

Mülkiye’yi mülkiye yapan hocalarımızdan birisiydi. Kurumlar değişmez, dönüşmez diye bir şey yok. Elbette değişir ve dönüşür. Ama gelenek içerisinde değişimin sağlam bir yeri vardır tarihte. Köklere sadık kalarak dönüşmenin kalıcılığı, asaleti vardır. Yeni nesil, hocalarını unutmamalıdır. Sadece bireysel saygı açısından söylemiyorum. Miras bıraktıkları literatür, değerler seti ve kurumsal bağların tümüyle yaşatılmasından söz ediyorum. Hocalarımızın birbirlerine nasıl saygı duyduklarını gördük. Bunu yaşatmalıyız.

Mülkiye, kurulduğu günden beri, bu toplumun nabızı oldu. Modernleşmenin bu topraklardaki teorisini seçkin akademisyenleri ile kuran bu okul, verdiği eğitim ve öğretim ortamı ile güler yüzlü toplumun pratisyeni oldu. Umarım İsmail Türk gibi fakültenin köşe taşı hocalarının aramızdan ayrılması ile fakültenin güler yüzü ortadan kalkmaz. Başta İsmail Türk olmak üzere aramızdan ayrılan bütün hocalarımızı rahmetle anıyorum. Ruhları şad olsun.

Abuzer Pınar

1916 Ankara Yangını¹

Canberk Gürer, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
e-posta: canberkgurer@gmail.com

Taylan Esin ve Zeliha Etöz'ün İletişim Yayınları tarafından yayınlanan "1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı" kitabı 1916 Ankara yangınının neden ve nasıl meydana geldiğini araştırmaktadır. Ankara yangını tekil bir biçimde ele alınarak incelenmemiş, dönem boyunca gerçekleşen ve kayıtlara geçmiş yirmi şehir yangını bir süreç olarak ele alınmıştır. Eserde birbirini takip eden şehir yangınlarının ardındaki mantık sorgulanmaktadır.

Suavi Aydın'ın sunuş yazısında belirttiği gibi yangın, tarih boyunca sıklıkla kullanılmış yıldırma ve yok etme araçlarından biridir. Bu yangınların faili kimi zaman meçhul olurken, kimi zaman göz önünde olan failler görmezden gelinir, kimi zaman ise fail doğrudan devlettir. Yıldırma ve yok etme aracı olarak yangın, Türkiye toplumunun hafızasında kayda değer bir yer işgal etmektedir. Esin ve Etöz'ün kitapta ele aldıkları dönem dışında, yeni devletin kuruluşu sürecinde meydana gelen yangınlar, özellikle 1922 İzmir yangını, 1990'lar boyunca devletin "terörle mücadele" adı altında izin verdiği ya da neden olduğu köy yangınları ve 1993 yılında Madımak Otel'i'nin yakılması ilk anda akla gelen yangınlardır. 7-8 Eylül 2015 tarihlerinde Halkların Demokratik Partisi genel merkezi ile il ve ilçe örgütlerine yapılan saldırılarda da yangının bir yıldırma aracı olarak kullanılması ve hemen hemen bütün yangınların faillerinin tespit edilmemiş olması, söz konusu yangınların bir felaket mantığının takipçisi olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1916 Ankara yangını söz konusu dönemde meydana gelen felaketler zincirinin bir halkası olarak ele alan eserin temel iddiası 1914-1918 dönemi yangınlarının savaş-tehcir-iskan süreçlerinin kesişim noktasında yer aldığı ve bu niteliği ile önceki ve sonraki dönem yangınlarından ayrıldığıdır. Anadolu'nun birçok şehrinde Müslüman nüfus ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir ekonomik gücü elinde bulunduran Hıristiyanların tehciri ile büyük bir servet sahipsiz kalmıştır. Bu durum bir bölüşüm mücadelesi ortaya çıkarmıştır. Tehcir sonucu ortaya çıkan bu sahipsiz servetin bir bölümü devlet tarafından savaşın finansmanında kullanılırken, diğer taraftan bu servet Müslüman nüfusun zenginleşmesine de neden olmuştur. Fakat bu noktada yazarlar kitabın tamamında tehciri ve yangınları üzerinden okumaya devam edeceğimiz bir gerilimi ortaya koymaktadır. Tehcirden geriye kalan sahipsiz servetten istifade etme arzusu bir "karşı-arzu" ile karşılaşır. Bu karşı-arzu 1916 Ankara yangınının muhtemel faillerinde de gözlemleyebileceğimiz hınc/intikam arzusudur. Arzular

arasındaki çatışma farklı şehirlerde farklı tepkilerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Kitabın girişi izleyen ikinci bölümünde 1916 Ankara yangını ile birlikte 1914-1918 döneminde gerçekleşen 20 şehir yangını kıt kaynaklara rağmen incelikli bir biçimde incelenmiştir. Bu noktada yazarların yangınları incelemek için temel olarak resmi yazışmalara ve döneme ait anlatılar ile hatıralara başvurduğunu, olaylara ilişkin resmi yazışmalarda kullanılan “özenli” dil ve anlatılarda önemli detayların es geçilmiş olması nedeniyle kıt kaynaklardan istifade etmek zorunda kaldıklarını belirtmek gerekir. Söz konusu şehir yangınları, özellikle yangın ile tehcir arasındaki ilişki göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Yanan mevkiler ile bu mevkilerdeki Hıristiyan nüfusun toplam nüfusa oranı ve yangın tarihi ile tehcir arasındaki ilişki bu bölümde altı çizilen verilerdir. Böylece hem Ankara yangını diğer dönem yangınları ile hem de dönem yangınları savaş-tehcir-iskan süreçleri ile bir bütün içinde değerlendirilebilmektedir.

İzleyen bölümlerde sırasıyla dönemin valisi Mehmed Reşid (Şahingiray), dönemin polis müdürü Mustafa Durak (Sakarya) ve yangın sırasında sürgün nedeniyle Ankara’da bulunan yazar Refik Halid (Karay)’ın hayat hikayeleri 1916 Ankara yangını çerçevesinde incelenmektedir. Yazarların bu isimlerin yangınla olan ilişkilerini incelerken başvurdukları yol oldukça başarılıdır. Yazarlar söz konusu üç ismin Ankara yangını ile ilişkisini aktarırken sadece 1915-1916 dönemini göz önünde bulundurmaz. Bu isimlerin Ankara’da buluşmadan önceki hayatları ve Ankara’ya gelene kadar yaşadıkları dönüşüm ile yangın sonrası kariyerleri de incelenmektedir.

Mehmed Reşid ve Mustafa Durak’ın daha önceki yangınlar ya da tehcirlerde üstlendikleri görevler ile 1915 sonunda kesintiye uğrayan Ankara tehcirinin devamı için 1916’da üstlendikleri sorumluluk ve 1916 Ankara yangınındaki rolleri birlikte değerlendirilince, yazarların Ankara yangınına bir olaylar dizisinin parçası biçiminde ele alışı desteklenmiş olur. Her iki ismin yangından kısa bir süre sonra benzer gerekçelerle görevden uzaklaştırılmaları da yazarların emval-i metrukeden kaynaklanan bölüşüm mücadelesi iddiasını desteklemektedir. Ayrıca Mehmed Reşid ve Mustafa Durak’ın 1908 sonrasında geçirmiş oldukları politik dönüşüm, iki ismin tehcir uygulamalarında oynadıkları rol de göz önünde bulundurulduğunda, yazarların sözünü ettiği karşı-arzunun anlaşılabilmesi için dikkatle incelenmektedir. 1908 öncesinde fikirleri sınıf mücadelesine kadar genişletilebilecek olan bu iki isim, 1915-1916 döneminde tehcirin azılı uygulayıcıları halini alırlar. Mehmed Reşid “vatan düşmanları”nı tespit etmekte, Mustafa Durak ise onları yok etmektedir. Ayrıca, Mustafa Durak’ın Ankara polis müdürlüğünün ardından kariyerinin seyri dikkate alınırsa, 1914-1918 dönemi

yangınlarından günümüze uzanan yangınların benzer bir felaket mantığını takip ettiğini iddia etmek güç olmayacaktır.

Beşinci bölümde 1916 Ankara yangını ile ilgili Türkçe’de yayınlanmış tek tanıklık yazısının yazarı Refik Halid’in yangına dair anlatısı incelenmektedir. Söz konusu yazı 1939 tarihli olup Ali Birinci tarafından hazırlanan Refik Halid bibliyografyası dahilinde yayınlanmıştır. Fakat yazarlar Refik Halid’in bu bilinen yazısını, yine Refik Halid’e ait olan fakat bibliyografyaya alınmayan 1921 tarihli bir başka Ankara yangını yazısı ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir. Bu bölümün ilgi çekici yanı söz konusu iki yazı arasındaki farklılıklardır. Yazarlar tarafından ortaya konulan bu farklılıklar, söz konusu dönemden bugüne kalan tehcir ve yangınlarla ilgili belge ve tanıklıklara şüpheyle yaklaşmak gerektiğinin kanıtı mahiyetindedir. 1921 tarihli yazıda Ankara’daki katolik tehcirinden açık bir biçimde bahsedilmekte, yanan mahallelerle ilgili çeşitli ayrıntılar verilmekte ve Ermeni mahallesinin yandığı dolaylı bir biçimde anlatılmakta, Ankara’nın yangın öncesi durumu refah içinde tasvir edilmekte, yangında ölenler olduğundan bahsedilmekte ve uzun bir İttihatçı eleştirisi yer almaktadır. Fakat 1939 tarihli yazıda Katolik tehciri üstü kapalı bir biçimde geçiştirilmekte, Ermeni mahallesinin yandığından bahsedilmeyip 1921 tarihli yazının hilafına Yahudi mahallesinin yandığından bahsedilmektedir. Yazarlar eldeki verilere göre Yahudi mahallesinin 1916 yangınından etkilenmediğini, Refik Halid’in 1939 tarihli yazısının eksik ya da yanıltıcı olduğunu belirtmektedir. 1939 tarihli yazıda cumhuriyetin yoktan var ettiği başkent anlatısına uygun bir betimleme yapılmakta, yangında can kaybı söz konusu edilmemekte ve İttihatçı eleştirisine yer verilmemektedir.

Ankara doğumlu üç Hıristiyan kadının anılarının temel kaynak olarak alındığı ve 1915-1916 Ankara’sının anlatıldığı altıncı bölüm yalnızca 1916 Ankara yangınının nedenleri hakkında fikirler vermekle kalmaz, Ankara tehciri hakkında önemli bir kaynak niteliği taşır. Bu bölümde tehcir öncesi Ankara’nın demografik yapısı incelenmekte ve Hıristiyan nüfusun sahip olduğu servet hakkında fikir verebilecek belgeler değerlendirilmektedir. Yazarların bu titiz çalışması Ankara tehcirinin yarattığı kıyımın boyutlarının anlaşılması açısından oldukça kıymetlidir.

Yedinci bölümde resmi belgeler ve tanıklıklar aracılığıyla doğrudan 1916 Ankara yangınından bahsedilmektedir. Yazarların burada özen gösterdiği nokta, mevcut belge ve tanıklıkların neden olduğu tutarsızlıklardır. Mevcut veriler o denli yetersizdir ki; yangının tarihi, başlangıç saati ve yeri, felaketzede sayısı gibi temel hususlarda dahi kesin bilgilere ulaşamamaktadır.

1916 Ankaya yangını ve dönemin diğer şehir yangınlarına dair verilerin ortaya konmasının ardından yazarlar şehir yangınlarının nedenlerini tartışmaktadır.

Bu noktada yazarların daha önce dile getirdikleri arzu/karşı-arzu gerilimini göz önünde bulundurmamak gerekir. Eserin bu bölümünde tek tek birbirlerine alternatif olabilecek veya tümü ya da birkaçı birlikte var olabilecek beş neden tartışılmaktadır. Yazarlar yangının nedenlerini eldeki veriler ışığında araştırırken olayın olası tüm boyutlarını göz önünde bulundurmaya gayret göstermektedir.

Eserin son bölümünü teşkil eden tartışma dikkat çekicidir. Yazarlar emval-i metrukeden istifade etme fırsatı varken meskenlerin yangın ile yok edilmesinin salt ekonomi-politik nedenlerle açıklanamayacağını belirtmektedir. Yangınların ardında azınlıklara duyulan hınç yer almaktadır. Onlardan kurtulmak, belki de geri dönüşlerinin önüne geçebilmek için onlardan kalanlardan istifade etmek yerine kalanları yok etme yoluna gidilmiş olabilir. Bu noktada Suavi Aydın'ın sunuş yazısına değinmek gerekir. Kitabın sonuna gelindiğinde sunuş yazısının bir sonsöz olarak yeniden okunması faydalı olacaktır. Aydın, yangınları homojen ulus yaratımının kültürel ve ekonomik kurgusu çerçevesinde ele almaktadır. Burada yürütülen soykırım, etnik kırım ve kültürel soykırım tartışması 1914-1918 dönemi şehir yangınlarının değerlendirilmesinde oldukça önemlidir. Aydın yangınların kültürel soykırım olarak tanımlanan eylemle örtüştüğü fikrindedir. Bu niteliği ile yangınlar, failerin birbirinden bağımsız nedenleri ne olursa olsun, yerinden etme politikalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Sonnot

¹ Esin T ve Etöz Z (2015). 1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı. İstanbul: İletişim Yayınları, 302 sayfa.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyedergi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (*Committee on Publishing Ethics*) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler) i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : **XXXXXXXXXXXX** (İlk harfi büyük ve koyu)

İkinci Düzey Altbaşlık : *XXXXXXXXXXXX* (İlk harfi büyük ve italik)

Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) XXXXXXXXXXXX (i, ii, iii, vb. ile başlar)

Dördüncü Düzey Altbaşlık : - XXXXXXXXXXXX (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca "Yazar" ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.) yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgül konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından

yapılan eylemlerde, 10'u ETA'yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (*İtalik*), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılarını kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha

çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru

yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarix yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansımaları. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://>

www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı.
Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011.
Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.